یاسینجان سادیق چوغلان

باهادیرنامه

6

مملکت‌نامه نشر سیاتی • بیجیمث

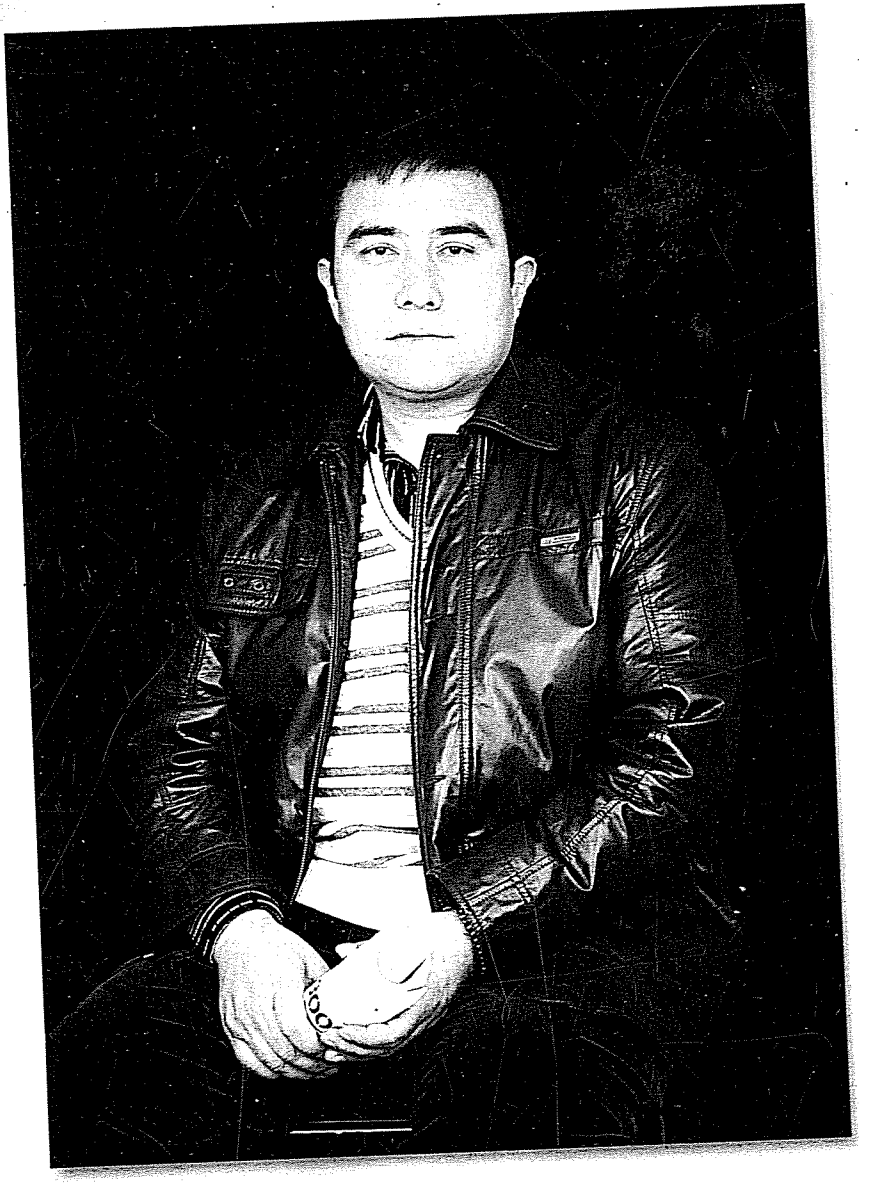
یاسنجان سادنق چوغلان

باهادرنامه

(تاریخی رومان)

6

میللەتلەر نەشریاتی

ياسنجان سادىق چوغلان ◆ 2010 ـ يىل

115

بابۇر ئەندىجانىنى قايتىدىن ئىلكىگە ئېلىپمۇ ئانچە خۇشال بولالمىدى. گەرچە ئىنىسى جاھانگىر مىرزا ئۇنىڭغا ئارقىسىدىن ھەپتىدە بىر دېگۈدەك مەلۇمات يوللاپ، پات ـ پات سوۋغا ـ سالاملارنى ئەۋەتىپ ساداقەتىنى بىلدۈرۈپ تۇرسىمۇ، ئۇنىڭ بۇ ئىشلىرى بابۇرغا ساختىلىق قىلىۋاتقاندەك تۇيغۇ بېرەتتى. «ناۋادا ئۇزۇن ھەسەن بىلەن ئەھمەد تەنبەل ئارازلىشىپ، دۇشمەنلەشمەـ گەن، شۇ سەۋەبتىن لەشكىرىي كۈچى بۆلۈنۈپ كەتمىگەن بولسا، ئىنىم ئاسانلىقچە سۇلھى تەلەپ قىلىپ، يارىشىۋېلىش تەكلىپىنى قويۇپ، ئەندىجانىنى ماڭا بەرمەيتتى» دەپ ئويلايتتى بابۇر. ئاز كەم ئىككى يىلغا يېقىن ئىنىسى بىلەن پەرغانە سەلتەنىتىنى تالىشىپ قىلغان جەڭلىرى، ئاشۇ جەريانىدا تارتقان كۆڭۈل ئاغرىقلىرى، تاـ جۇ تەختىنى ئايرىلىپ قازاقلىق[1]تا ياشاش جەريانىدا تارتقان جاپاـ لىرى ئۇنىڭ ئىنىسىغا بولغان مېھرىنى سۇسلاشتۇرۇپ، گۇماـ خور قىلىپ قويغانىدى.

ھەئە، بابۇر ئەندىجانىنى ئالغاندىن كېيىن ئۇزۇن ھەسەننى تۇتقان بولسىمۇ، ئەمىر ـ سەركەردىلىرىنىڭ ئۆلتۇرۇش تەلىپىگە قوشۇلماي، ئۇنى پەرغانە تەۋەسىدىن چىقىپ كېتىشكە بۇيرۇغانـ دى. كالىسىنىڭ ئامان قالغىنىغا خوش بولغان ئۇزۇن ھەسەن خوتۇن ـ بالىلىرىنى ئېلىپ ئۇدۇل ھىسارغا كەتكەنىدى. ئەمما تېخىچە قولغا چۈشمەي قېچىپ يۈرگەن ئەھمەد تەنبەل بولسا ئۇ يەر، بۇ يەردە مۆكۈنۈپ، ئەتراپىغا لەشكەر توپلاپ، جاھانگىر مىرـ

① قازاقلىق ـــ خان ـ پادىشاھلارنىڭ تاجۇتەختىنى ئايرىلىپ، قاچاقـ لىق، سەرگەردانلىقتا ياشىغان ۋاقتىنى كۆرسىتىدۇ.

زىنى قۇتۇرتىپ يۈرەتتى. بۇ ئىشلاردىن بابۇرنىڭ تولۇق خەۋىرى بار ئىدى.

بابۇر خوجەنتكە يەنە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، مومىلىرى ئىسان دۆلەت خېنىم بىلەن شاھ بېگىمنىڭ ھەمدە ئانىسىنىڭ زورلىشى بىلەن مەرھۇم تاغىسى سۇلتان ئەھمەد مىرزىنىڭ ئۇ-چىنچى قىزى ئايشە سۇلتان بېگىم بىلەن توي قىلغانىدى. دادىسى بىلەن تاغىسى بابۇر ئەمدىلا بەش ياشقا كىرگەن ۋاقىتىدا بۇ توي ئىشىنى سۆزلىشىپ، ئۇلارنىڭ بېشىنى باغلاپ، چاي ئىچكۈزۈپ قويغانلىقى ئۈچۈن، گەرچە بابۇرنىڭ رايى بولمىسىمۇ، بۇ تويغا رازىلىق بەرگەنىدى. ئاشۇ سەۋەبتىنمۇ ياكى ئەمدىلا ئون تۆت ياشقا كىرگەن ئايشە سۇلتان بېگىمنىڭ زىيادە تارتىنچاقلىقى سەۋەبىدىنمۇ ئەيتاۋۇر، بابۇرنىڭ ئۇنىڭغا تازا كۆڭلى چۈشمىدى. ئۇ كۈنلىرىنى كۆپىنچە كۈتۈپخانىدا كىتاب كۆرۈش، يېزىۋاتقان «ۋاقائى» نامىلىق كۈندىلىك خاتىرىسىنىڭ لەشكىرىي يۈرۈشلىرىدە چولىسى تەگمەي چالا قالغان يەرلىرىنى يېزىش بىلەن يالغۇز ئۆتكۈزەتتى. ئۇنىڭدىن بوشىغان ۋاقىتلىرىدا قىلىچۋازلىق، كامانداز-لىق ماھارىتىنى مەشىق قىلاتتى. ھەرقانچە قىلىپمۇ سەمەرقەنتنى ئۇنتۇيالمايتتى. سەمەرقەنتتە تۇغۇلۇپ ئۆسكەن ئايشە سۇلتان بېگىمنىڭ ئىككى گەپنىڭ بىرىدە سەمەرقەنتنى ئاغزىدىن چۈشۈرمەسلىكىمۇ ئۇنىڭ سەمەرقەنتكە بولغان ھەۋىسىنى كۈچەيتىۋەتكەنىدى.

«ئاتا مىراس زېمىنىم پەرغانىنى بۇگۈنكى كۈنگە كەلگەندە ئىنىم بىلەن ئىككىگە بۆلۈپ ئولتۇردۇق. بۈنىڭدىن جەننەتماكان ئاتامنىڭ روھى قانچىلىك قورۇنۇپ كەتكەندۇ ـ ھە؟! ئۆز ۋاقتىدا جاھانگىر مىرزىنىڭ ئەندىجان تەختىدە ئولتۇرۇشىغا يول قويۇپ، ئۆزۈم سەمەرقەنتتە تۇرۇۋەرگەن بولساممۇ بوپتىكەن. ئاشۇ قېرىنچىلىقلارمۇ ئۆتۈپ كېتەر بولغىيدى. كېيىنكى كۈنلەردە تاجۇ تەختىنى ئايرىلىپ قازاقلىقتا ياشىغىنىمدا بېشىمغا ئۇنىڭدىن بەتتەر مۇشكۈلاتلارمۇ كەلدى. شۇنىڭغىمۇ بەرداشلىق بەردىمغۇ ئە-

نە. ناۋادا سەمەرقەنتنى قايتىدىن ئىلكىمگە ئالالىسام ئەندىجانىنى جاھانگىر مىرزىغا چوقۇم بېرىۋېتىمەن. نېمىلا دېگەنبىلەن ئۇمۇ ئاتامنىڭ پۇشتى، يۇرەك پارىسى. ئۇنىڭمۇ پەرغانە سەلتەنەتىدە ھەققى بار» دەپ ئويلايتتى بابۇر سەمەرقەنت ھەققىدە تېگى يوق خىياللارغا ئەسىر بولۇپ.

شۇ كۈنلەردە ئۇ بۇيۇك شائىر مەۋلانە ئەبەيدۇللا لۇتفىينىڭ «گۈل ۋە نەۋرۇز» داستانىغا مەپتۇن بولۇپ قالغانىدى. سەمەرقەنتىكى ۋاقتىدا مىرزا ئۇلۇغبەگ مەدرىسەسىنىڭ كۈتۈپخانىسىدىكى توپا ـ چاڭ بېسىپ كەتكەن كىتابلار ئارىسىدىن لازىملىق كىتابلارنى تاللىغاندا بۇ كىتابنىمۇ تاللىۋالغانىدى. بىراق، سەلتەنەت ۋەسۋەسىسىدە ئايىغى چىقماس جەڭگى ـ جېدەللەر بىلەن بولۇپ كېتىپ، تېخى ئوقۇشقا ئولگۈرمىگەنىدى. ئەندىجانىنى قايتا ئىلكىگە ئالغاندىن كېيىن «ۋاقائى»نىڭ داۋامىنى يېزىشقا تۇتۇنغاچ، ئانچە ـ مۇنچە كىتاب كۆرۈشكە ۋاقىت چىقاردى. ئۇ لۇتفىينىڭ زور ھەجىملىك بۇ داستانىنى بىرنەچچە قېتىم ئوقۇپ چىققان بولسىمۇ، يەنە ئارىلاپ ـ ئارىلاپ ئۆزىگە ياققان مىسرالارنى ئىشتىياق بىلەن ئوقۇپ قويىاتتى. نەۋرە سىڭلىسى ئايشە سۇلتان بېگىمگە مومىلىرى ۋە ئانىسىنىڭ زورلىشى بىلەن ئۆيلەنگەن بولغاچقا، قەلبىدە ئۇنىڭغا نىسبەتەن مۇھەببەت ئويغانمىغانلىقى ئۈچۈنمۇ ئەيتاۋۇر، داستاندىكى شاھزادە نەۋرۇزنىڭ چۈشىدە كۆرگەن ئاشىقى گۈلگە بولغان چەكسىز مۇھەببىتى، ئاشىقىنى ئىزدەپ فەرخار مەملىكىتىگە بېرىش يولىدا تارتقان جەبرى ـ جاپالىرى، نۇرغۇن مۇشەققەتلەرنى يېڭىپ ئاشىقى گۈل بىلەن ئۇچراشقانلىقى، ئىككى ياشنىڭ بىر ـ بىرىگە بولغان چوڭقۇر سۆيگۈسى، گۈلنىڭ چىن خاقانغا ياتلىق بولۇشتىن كېچىپ، نەۋرۇز بىلەن قاچقانلىقى ۋە قاچقۇنلۇق ھاياتىدىكى مۇشكۈلاتلار، گۈلنىڭ نەۋرۇزغا بولغان چىن مۇھەببىتى تەسۋىرلەنگەن مىسرالار ئۇنى ھەم ھاياجانغا، ھەم چوڭقۇر ئويغا سالاتتى.

داستاندىكى ئاشىق يىگىت نەۋرۇزنىڭ تىلىدىن بېرىلگەن:

سەباتەك بۇ چەمەن فەرراشىدۇرمەن،
نە يەرگە بارسا گۈل يولداشىدۇر مەن.
.....
تىلەسۇن گەر تىلەمەسۇن مېنى گۈل،
قۇلىدۇرمەن بولغۇنچە تۇپراغىم كۈل.
مەن ئۆلىمەنكىم ئاياغىنىڭ ئىزىمەن،
ئەگەر ئۆلمەسەم بوسۇغانى توزىمەن①.

دېگەن مىسرالار بىلەن مەشۇقى گۈلنىڭ تىلىدىن بېرىلگەن:

ئەگەر سەن قىلماس ئېرسەڭ مەندىن ئۆزگە،
مېنىڭ بارى كىمىم بار سەندىن ئۆزگە.
.....
يۈز ئەۋرىسىڭ داغى مەن يۈز چۈۋرىمەن،
غەمىڭدىن باشقا بىللاھكىم دەم ئۇرۇرمەن.
.....
سېنىڭ بىرلە تامۇغ خۇد بەرىندۇر،
بېھىشتىم سەنسىزىن تەھتۇششەرىندۇر②.

① يەشمسى: خۇددى شامالغا ئوخشاش بۇ گۈلزارنىڭ خىزمەتكارىمەن،
گۈل قەيەرگە بارسا، مەن ئۇنىڭ يولدىشىمەن.
گۈل مېنى خالىسۇن، خالىمىسۇن،
تاكى تۇپرىقىم كۈل بولغۇچە ئۇنىڭ قۇلىمەن،
ئۆلسەملا، ئۇنىڭ ئايىغىنىڭ ئىزىمەن،
ئەگەر ئۆلمىسەم بوسۇغىسىنىڭ توپىسىمەن.

② يەشمسى: ئەگەر سەن مەندىن باشقىنى دېسەڭ،
مېنىڭمۇ سەندىن باشقا ھېچكىمىم يوق.
سەن يۈز ئۆرۈسەڭمۇ مەن يۈز ئۆرۈمەيمەن،
قەسەمكى، ھەربىر نەپسىم غېمىڭسىز ئۆتمەيدۇ.
سەن بولساڭلا دوزاخمۇ ماڭا جەننەتتۇر،
سەنسىز بېھىشمۇ دوزاخنىڭ تەكتىدۇر.

دېگەن مىسرالارنى ئوقۇپ ئاجايىپ شېرىن خىياللارغا ئەسىر بولاتتى. ئۆزىنى شاھزادە نەۋرۇزغا، خوتۇنى ئايشە سۇلتان بېگىمنى مەلىكە گۈلگە ئوخشاتقۇسى كېلەتتى ـ يۇ، شۇ ھامان خوتۇنى بىلەن ئوتتۇرىسىدا داستاندا تەسۋىرلەنگەندەك چوڭقۇر مۇھەببەتنىڭ يوقلۇقىنى ئېسىگە ئېلىپ، لاسسىدە بولۇپ قالاتتى. ئايشە سۇلتان بېگىمنى خۇددى نەۋرۇز گۈلنى سۆيگەندەك سۆيگۈسى كېلەتتى. ئەمما ئايشە سۇلتان بېگىم بىلەن ئۇچراشقاندا بۇ ئوتتەك تۇيغۇلاردىن ئەسەرمۇ قالمايتتى.

«يىگىت دېگەن ئاشقىلىقنىڭ دەردىنى تارتىشى، بىر قىزنىڭ ئوتىدا كۆيۈپ، سۈيىدە ئېقىپ ۋىسالىغا يېتىش ئۈچۈن كېچە ـ كۈندۈز ئاھ ـ پەريات چېكىشى كېرەكقۇ ئاخىر؟! ئايشە سۇلتان بېگىمگە ئالدىراپ ئۆيلىنىپ خاتا قىلدىممۇ ـ يە؟ كۈنلەرنىڭ بىرىدە پۈتكۈل ۋۇجۇدۇمنى ئۆزىگە ئەسىر قىلىدىغان گۈل كەبى مەشۇق نېسىپ بولارمۇ؟ توۋا، مۇشۇ كەمگىچە ئەجەب بىرەر قىزغا ئاشىق بولماپتىمەن دېسە. توغرا، كۈنلىرىم تەخت ـ سەلتەنەت غېمى بىلەن ئۆتكەن تۇرسا، بۇنداق ئىشق سەۋداسى نەدە تۇرۇپ نېسىپ بولاتتى ماڭا. ھېچ بولمىسا ئايشە بېگىمنى ئاشۇنداق سۆيۈشكە، مۇھەببەت قويۇشقا تىرىشىپ كۆرەي...»

بابۇر ئەنە ئاشۇنداق زىددىيەتلىك خىياللار ئىلكىدە ئۆزىگە تەسەللى بەرگەچ داستاننىڭ باشقا مىسرالىرىغا نەزەرىنى ئاغدۇراتتى. ئادالەتسىز زامانغا بولغان نارازىلىق، زۇلۇم ۋە تەڭسىزلىك ئۈستىدىن قىلىنغان شىكايەت تەسۋىرلەنگەن مىسرالارنى قايىللىق بىلەن يېنىش ـ يېنىشلاپ ئوقۇيتتى، مۇلاھىزە قىلاتتى:

سەن ئانداق مەسنەد ئۈستىدە قەدەھ نۇش،
مەن ئۇش مۇنداق ئەسرۇ زارۇ مەدھۇش.
سەن ئانداق نازۇ ئىشرەت بىرلە ئەنگىز،

مەن ئۇش مۇنداق سىرىشكىم بىرلە خۇنرىز.
سەن ئانداق تەختۇ بەخت پادىشاھى،
مەن فەريادۇ ئاھۇ سۇبھى گاھى[1].

«ئۇستاز مەۋلانە ئەبەيدۇللا لۇتفىي ھەزرەتلىرى نەۋرۇز تىلـ
ـدىن بېرىلگەن بۇ مىسرالىرىدا خان ـ پادىشاھلارغا كىنايە قىلىش
ئارقىلىق، ھۆكۈمدارلارنى ئەيش ـ ئىشرەتتە ياشايدىغان، ئاۋام ـ
رەئىيەت كۆزىدىن ياش ئورنىدا قان ئاققۇزۇپ، قايغۇ ـ ھەسرەتتە
كۈن ئۆتكۈزىدىغان ئادالەتسىزلىكنى تولىمۇ ۋايىغا يەتكۈزۈپ پاش
قىلىپتۇ. توغرا، مەنمۇ بىر پادىشاھقۇ؟ قانچىلىك ئەدلى ـ ئادالەت
بىلەن يۈرتدارچىلىق قىلالىدىم؟ سەمەرقەنتنى ئېلىش ئۈچۈن يەتـ
ـتە ئاي قامال قىلغىنىمدا بىچارە سەمەرقەنت ئاھالىسى كۈنلىرىنى
ئاچارچىلىقتا ئۆتكۈزمىدىمۇ؟ شەھەرگە كىرگىنىمدە بۇنى ئۆز
كۆزۈم بىلەن كۆردۈمغۇ. شۇنداقتىمۇ سەركەردە ـ لەشكەرلىرىمنى
ئاشۇ بىچارە، بىقۇۋۇل رەئىيەتنى بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىشتىن ئۇنۇمـ
ـلۇك توسۇيالمىدىمغۇ...»

مۇشۇلارنى خىيال قىلغان بابۇر خجالەتتىن تەرلەپ كەتتى. ئازابلىق تۇيغۇلار ئىلكىدە ئاستىغا قىزىل سىياھ بىلەن سىزىپ قويغان تۆۋەندىكى مىسرالارغا نەزەر تاشلىدى:

بۇ دەۋلەتتىن ھەسەت تېتىپ زامانە،
يەنە ئەنگىز قىلدى مىڭ باھانە.

.....

① يەشمىسى: سەن تەخت ئۈستىدە شاراب ئىچسەن،
مەن بولسام خارۇزار، ھوشسىز ئەسرىمەن.
سەن ناز ـ ئىشرەت بىلەن مەشغۇلسەن،
مەن كۆز ياشلىرىم بىلەن قان ئاققۇزىمەن.
سەن تەخت ـ بەخت ئىگىسى، پادىشاھسەن،
مەن سەھەردە ئاھۇ پەريات چەككۈچىمەن.

فەلەكنى مۇندىن ئۆزگە نە ئىشى بار،
كى بىر نۇش ئورنىدا يۇز مىڭ نىشى بار[1].

بابۇرنىڭ ئازابلىق خىياللىرىنى تەرەپبالا كىرىپ كەلگەن قاسىمبەگ قاۋچىن بۇزۇۋەتتى.

ــ پادىشاھ ئالىيلىرىغا مەلۇم بولغاي، ــ دېدى ئۇ قول باغلاپ تۇرۇپ، ــ مۇھەممەد مەزىد تارخان سەمەرقەنتتىن ئەلچى ئەۋەتىپتۇ.

ــ كۆرۈشمەيمەن. مۇددىئاسىنى سىلىدىن ئاڭلاي، ــ دېدى بابۇر كەيپسىزلىك بىلەن.

بابۇرنىڭ كەيپىياتىنىڭ تازا ياخشى ئەمەسلىكىنى ھېس قىلغان قاسىمبەگ قاۋچىن بىرنەچچە دەقىقە ئارىسالدى بولۇپ تۇرغاندىن كېيىن يەنە ئېھتىيات بىلەن ئېغىز ئاچتى:

ــ تارخانىڭ ئەلچىسى مىرزا ئابدۇلۋاھاپ موغۇل ئىكەن.

بۇ ئىسىمنى ئاڭلاپ بابۇر بىردىنلا دىققىتىنى يىغدى:

ــ مىرزا ئابدۇلۋاھاپ موغۇل؟ ھېلىقى بىزنىڭ...

ــ شۇنداق ئالىيلىرى، ئەندىجان ھۆكۈمىتىدە جازا دىۋانىنىڭ ياناش بېگى بولغان ئىچكىي بەگ.

ــ باشلاپ كىرسىلە، ــ دېدى بابۇر دەرھالا ئىجازەت بېرىپ.

مىرزا ئابدۇلۋاھاپ موغۇل بابۇرنىڭ ساداقەتمەن بەگلىرىدىن ئىدى. ئىنىسى جاھانگىر مىرزا ئۇزۇن ھەسەن، ئەھمەد تەنبەللەر بىلەن بىللە ئەندىجاننى مۇھاسىرە قىلغان چاغدا مەرھۇم مەۋلانە خوجا ئابدۇللا قازى بىلەن بىرلىكتە ئەندىجاننى قوغداشتا پىداكارلىق كۆرسەتكەنىدى. ئەندىجان قولدىن كەتكەندىن كېيىن،

① يەشمسى: زامانە بۇ راھەتتىن ھەسەت قىلار،
يەنە مىڭ باھانىلەر قوزغىتار.
پەلەكنىڭ راھەت شارابىدىن ئوتلىتىپ قويۇپ،
يۇز مىڭ نەشتەر ئۇرۇشىدىن باشقا نېمە ئىشى بار.

بابۇرنىڭ ئالدىغا بېرىشتىن خىجىل بولۇپ، ئۇن ـ تىنسىز غايىب بولۇپ كەتكەندى. ئۇنىڭ ئەندىجانىنى قوغداش جېڭىدە كۆرسەتكەن ساداقىتىنى مومىلىرى ئىسان دۆلەت خېنىم بىلەن شاھ بېگىم با ـ بۇرغا بىرنەچچە قېتىم سۆزلەپ بەرگەنىدى.

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم. ئادالەت پاناھ پادىشاھ ئالىيلىرىغا ئېھتىرام بولغاي!

مىرزا ئابدۇلۇھھاپ موغۇل بابۇرنىڭ ئالدىغا كېلىپ موكـ ـكىدە تىزلاندى.

ـــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، ـــ دېدى بابۇر سالامنى ئىلىك ئې ـ لىپ، ـــ ئورۇنلىرىدىن تۇرسىلا جانابلىرى. كەلسىلە، يېنىمغا كېلىپ ئولتۇرسىلا.

بابۇرنىڭ ھۆرمىتىنى قىلىپ يېنىدىن جاي كۆرسەتكەنلە ـ كىدىن قاتتىق ھاياجانلانغان مىرزا ئابدۇلۇھھاپ موغۇل كۆزىگە لىق ياش ئالغان ھالدا ئورنىدىن تۇرۇپ قول باغلىدى:

ـــ ئالدىلىرىدا تولىمۇ خىجىلمەن ئالىيلىرى...

ـــ بولدى، خىجالەت بىلدۇرمىسۇنلار، ـــ دېدى بابۇر ئۇنى سۆزلىگىلى قويماي، ـــ ئاشۇ چاغدا ئەندىجانىنى قوغداش ئۈچۈن كۆرسەتكەن پىداكارلىقلىرىدىن تولۇق خەۋەر تاپقانمەن. تەڭرىم دىدارلىشىشقا يەنە نېسىپ قىلىپتۇ مانا. ئول ساداقەتلىرى ئۈچۈن مەن سىلىگە تەشەككۇر ئېيتىشىم كېرەك.

ـــ يوقسۇ، ھەرگىز ئۇنداق دېمىسىلە. ئالىيلىرىنىڭ بۇنچە ـ لىك ئىززەت كۆرسىتىشىگە لايىق ئەمەسمەن. شول تاپتا خىجالەت ـ تە سۆزۈن بولغان يۈزۈمنى قويىدىغان جاي تاپالمايۋاتىمەن. شول چاغدا ياخشى ئىت ئۆلۈكىنى ئىگىسىگە كۆرسەتمەپتۇ، دېگەن تەمسىل ئېسىمگە كېلىپ، ئالىيلىرىغا يولۇقماي كەتكىنىمدىن بەكمۇ ئۆكۈنىمەن.

ـــ كۆڭۈللىرىنى چۈشىنىمەن، ـــ ئۇ مىرزا ئابدۇلۇھھاپ موغۇلنى خىجالەتچىلىكتىن قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن گەپنى باشقا تە ـ رەپكە يۆتكىدى، ـــ خوش، مۇھەممەد مەزىد تارخان جانابلىرىغا

ئەلچى بولۇپ كەپتۇ دەپ ئاڭلىدىم.

ــ شۇنداق ئالىيلىرى، ــ دېدى مىرزا ئابدۇلۇھاپ موغۇل كېلىش مۇددىئاسىنى ئېيتقاندا، ــ مەلۇم بولغايكى، سۇلتان ئەلى مىرزا ئالىيلىرى بىلەن مۇھەممەد مەزىد تارخان جانابلىرى ئوتتۇرىسىدا زىددىيەت پەيدا بولدى. سەۋەبى: مۇھەممەد مەزىد تارخان جانابلىرى ئوغۇللىرىغا سەمەرقەنتنىڭ ھەرقايسى ئايماق، تۇمەنلىرىنى ئىدارە قىلىشنى بۇيرۇغاندى، بۇنىڭدىن سۇلتان ئەلى مىرزا ئالىيلىرى رازى بولمىدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئىختىلاپ كۆرۈلدى. ئاخىرىدا سۇلتان ئەلى مىرزا ئالىيلىرى مۇھەممەد مەزىد تارخان جانابلىرىنىڭ پېيىگە چۈشۈپ، ئۇنى سەمەرقەنتتىن قوغلاپ چىقاردى. ھازىر مۇھەممەد مەزىد تارخان جانابلىرى شەھەرنىڭ سىرتىدىكى خان يۇرتى يايلىقىدا پاناھلىنىۋاتىدۇ. كەمىنلىرىنى دەرگاھلىرىغا ئەۋەتىشىدىكى مۇددىئاسى شولكى: پادىشاھ ئالىيلىرى بىلەن بىرلىشىپ سەمەرقەنتنى سۇلتان ئەلى مىرزىدىن تارتىۋېلىش ھەمدە سەمەرقەنت تەختىنى جانابى پادىشاھ ئالىيلىرىغا تەۋە قىلىش.

پەرغانە مۇلك[1]نى ئىنىسى بىلەن بۆلۈشۈپ ئىدارە قىلغىنىدىن ئىچى پۇشۇپ، سەمەرقەنتكە لەشكەر تارتىش خىيالىدا بولۇپ يۈرگەن بابۇرغا كۈتمىگەندە بىرىلگەن بۇ تەكلىپ ياغدەك ياقتى.

«سۇلتان ئەلى مىرزا بىلەن مۇھەممەد مەزىد تارخان بۇ دەرىجىدە زىددىيەتلەشكەن بولسا، دېمەك، سەمەرقەنتنىڭ تۇزۇك كۈچى قالماپتۇ. بۇ سەمەرقەنتنى قايتىدىن قولغا ئالىدىغان ياخشى پۇرسەت...»

بابۇر يالت قىلىپ قاسىمبەگ قاۋچىنغا قارىدى.

ــ تەكلىپنى قوبۇل قىلىپ، سەمەرقەنتكە لەشكەر تارتماق كېرەك ئالىيلىرى، ــ دېدى قاسىمبەگ قاۋچىن ئويلىنىپ تۇرماي لا.

① مۇلك ــ مەملىكەت، يۇرت، پادىشاھلىق، ۋىلايەت.

ــ مەنمۇ شۇ ئويدا، ــ دېدى بابۇر، ــ ئاخسىغا چاپارمەن ماڭدۇرايلى. جاھانگىر مىرزا ئىلكىدىكى بارلىق لەشكەرلىرىنى ئېلىپ يولغا چىقسۇن.

ــ جاھانگىر مىرزىنىمۇ بىللە ئېلىۋالامدۇق؟

قاسىمبەگ قاۋچىنىڭ تازا خالىمايۋاتقانلىقىنى ھېس قىلغان بابۇر كەسكىنلىك بىلەن جاۋاب بەردى:

ــ شۇنداق، ئۇمۇ بىز بىلەن بىللە بېرىپ، لەشكىرىي يۇرۇشنىڭ، يۇرت ئىستىلا قىلىشنىڭ جاپاسىنى كۆرۈپ باقسۇن. سەمەرقەنت ئېلىنسا ئەندىجان بەربىر ئۇنىڭغا تەۋە بولىدۇ. ئاز ــ تولا ئەجىر قىلىپ ئاندىن نەپكە ئېرىشسۇن دەيمىنا.

قاسىمبەگ قاۋچىن بېشىنى ئەگدى:

ــ ئالىيلىرىنىڭ مۇددىئاسىنى چۈشەندىم.

ــ مىر موغۇلنى دەرھال ئاخسىغا يولغا سېلىپ، مېنىڭ نامىدا جاھانگىر مىرزىغا بۇلجار[1] بەلگىلەپ بەرسىلە، ۋاقىتنى ئۆزلىرى بېكىتسىلە، ئورنى ئىسىمرەگە قاراشلىق مەھەن قىشلىقى بولسۇن. ئاشۇ يەردە توپلىنىپ ئاندىن سەمەرقەنتكە ئاتلىنايلى.

ــ پەرمانبەردارمەن!

قاسىمبەگ قاۋچىن پەرمان يەتكۈزۈش ئۈچۈن چىقىپ كەتتى.

ــ مۇھەممەد مەزىد تارخان جانابلىرىغا تەكلىپىگە قوشۇلغانلىقىمىزنى يەتكۈزگەيلا، ــ دېدى بابۇر مىرزا ئابدۇلۋاھاپ موغۇلغا قاراپ، ــ ھەقچان يول يۈرۈپ ھېرىپ كەتتىلە، چىقىپ تەكىيخانا[2]دا بىرئاز ئارام ئېلىۋالسىلا. كەچتە بىللە غىزالانغاچ قانغۇدەك بىر مۇڭدىشىۋالايلى.

ــ پادىشاھ ئالىيلىرىنىڭ ئىلتىپاتىغا تەشەككۈر، ــ دېدى مىرزا ئابدۇلۋاھاپ موغۇل دەس ئورنىدىن تۇرۇپ، ــ ئاللاھ خالىسا.

① بۇلجار ــ قوشۇننىڭ توپلىنىشى ئۈچۈن بەلگىلەپ بېرىلگەن ئورۇن ۋە ۋاقىت.

② تەكىيخانا ــ مېھمانخانا.

لىسا قانغۇدەك مۇلاقاتتا بولىدىغان ۋاقىتلار تېخى ئالدىمىزدا. كەمىنلىرى ھازىرلا يېنىپ مۇھەممەد مەزىد تارخان جانابلىرىغا مەلۇمات يەتكۈزەي. مۇمكىن بولسا پادىشاھ ئالىيلىرى تۇلپارىغا تېزرەك قامچا سالغاي. بەلكىم سىر بولمىسا كېرەك، خان تاغلىرى سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرىنىڭ سەركەردىسى شەيبانىخان يېقىندا بۇخارانى بېسىۋالغاندى، ھازىر ھە دەپ سەمەرقەنتكە چىشنى بىلەۋاتىدۇ. تېزرەك بولمىساق پۇرسەتنى قولدىن بېرىپ قويىمىز. سۇلتان ئەلى مىرزىنىڭ ھەرقانداق ياۋغا تاقابىل تۇرغۇدەك ماجالى يوق.

ـــ ئۇنداق بولسا جانابلىرىنى تۇتۇۋالمىدىم. مۇلاقاتتا بولۇش نېسى قالسۇن، ـــ دېدى بابۇر.

ـــ يەنە كۆرۈشكىچە ئامان بولغايلا ئالىيلىرى.

«ئەجەب بىر مەسئۇلىيەتچان، ساداقەتمەن كىشى ـ دە، بۇ. دەرگاھىمدا مۇشۇنداق ئەمىر ـ سەركەردىلەر كۆپرەك بولغان بولسا نېمىدېگەن ياخشى بولاتتى ـ ھە؟!»

بابۇر ئىشكتىن چىقىپ كېتىپ بارغان مىرزا ئابدۇلۇھھاپ موغۇلنىڭ كەينىدىن قايىللىق بىلەن قاراپ قالدى.

※ ※ ※

قىرىق ياشلارغا بېرىپ قالغان بولسىمۇ، خېلىلا مەلۇم بولۇپ قالغان كۆز خالتىلىرىنى، كۆز قۇيرۇقى ۋە جاۋغايلىرىدىكى قورۇقلارنى قېنىق ئۇپا ـ ئەڭلىكلەر بىلەن پەردازلاپ، چاچلىرىدىكى ئاقلارنى خېنە يېقىپ يوشۇرۇپ، جۇۋانلىق جازىبىسىنى ساقلاپ قېلىشقا تىرىشىۋاتقان خانىش زۆھرە بېگىمنىڭ ۋۇجۇدىدىن ئوتتۇرا ياشلىق جۇۋانلارغا خاس لاتاپەت تېپىلاتتى. ئۇ سۇلتان مەھمۇد مىرزا قازا قىلغان بەش ـ ئالتە يىلدىن بېرى تۇلۇقتا ياشاۋاتقان بولسىمۇ، كۆتۈنۈش ۋە ياسىنىشقا ئالاھىدە ئەھمىيەت بەرگەچكىمۇ ئەيتاۋۇر، ياش كېنىزەكلىرى ئارىسىدا ئانچە چېنىپ

قالمايتتى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ ھۇجرىسىدىكى يوغان تەكلىمە تاش ئەينەكنىڭ ئالدىدا ھۆسەن ـ جامالغا قاراپ ئولتۇرغىنىغا بىر ئاش پىشىم ۋاقىت بولۇپ قالغانىدى.

«قايتا ياتلىق بولمەن دېسەم ئوغلۇم سۇلتان ئەلى مىرزا نېمە دەر؟ ماقۇل بولۇرمۇ؟ ئۆزى بىرقانچە ئاغىچا ـ توقالىرىغا قانائەت قىلماي ھەرسىنى غۇنچىچەلەر بىلەن تولدۇرۇپ، كۈنبويى ئەيش ـ ئىشرەت ئىچىدە يۈرگىنى بىلەن مېنىڭ تۇلۇقۇمنى ئويلاپمۇ قويمايدۇ. تۇل قالغان ئانىسىنى ئەرگە بەرسە نېمە يامىنى بار؟ مەنمۇ تېخى ئۇنچە قېرىپ، ھۆسەن ـ جامالمدىن كەتكىنىم يوققۇ؟ بەلكىم مېنى ھازىرقى ئەھۋالىغا شۈكۈر ـ قانائەت قىلمىدى دەپ ئەيىبلىشى، قايتا ياتلىق بولۇشۇمنى قوبۇل قىلالماسلىقى مۇمكىن. بىراق مېنىڭ بۇ نىكاھقا رازىلىق بېرىشىم ھەرگىزمۇ تۇللۇق ئازابىغا بەرداشلىق بېرەلمىگىنىمدىن ئەمەس. ناۋادا ئۇ بارلىقىنى سەمەرقەنت سەلتەنەتىگە بېغىشلىغان، يۈرتدارچىلىق تىزگىنىنى قولىدا مەھكەم تۇتۇپ، ئەمىر ـ سىپاھلىرىغا ھۆكۈمىنى تولۇق ئۆتكۈزۈپ، لەشكىرىي ئىشلارنىڭ ھۆددىسىدىن تولۇق چىقالمىغان، سەلتەنەت غېمىگە مېنىمۇ شېرىك قىلمىغان بولسىدى، بەلكىم مەنمۇ بۇ تەكلىپكە جاۋاب بېرىشتە بۇنچە قىينىلىپ ئولتۇرماس بولغىيدىم. مەرھۇم خان ئاتىسى قازا قىلغاندىن كېيىن سەمەرقەنت تەختىدە ئۇچ كۈنمۇ تۇزۈك ئولتۇرالمىدى. بوپتۇ، بۇنىڭغۇ ئۇنىڭ كىچىكلىكىدىن، ئاغىسى بايسۇنغۇر مىرزىنىڭ ئىنسابسىزلىقىدىن دەيلى، لېكىن، ئىككىنچى قېتىم لەشكەر تارتىپ كەلگىنىدە بوشاڭلىق قىلىپ، سەمەرقەنتنى بابۇر مىرزىغا قاراپ تۇرۇپ بېرىۋەتتىغۇ؟ ناۋادا بابۇر مىرزا ئىنىسى جاھانگىر مىرزىنىڭ ئەندىجانىنى بېسىۋېلىشىدىن ئەنسىرەپ، شەھەرنى تاشلاپ پەرغانىگە كەتمىگەن بولسا، ئۇنىڭغا سەمەرقەنت تەختىدە قايتا ئولتۇرۇش ھەرگىز نېسىپ بولمايتتى، ئۆزىدىن نەچچە ياش كىچىك ئاشۇ نەۋرە ئىنىسىدىن سەمەرقەنت تەختىنى ھەرگىز تارتىۋالمايتتى. شۇنداق تۇرۇقلۇق، نە سەلتەنەت، نە لەشكىرىي

ئىشلار بىلەن كارى بولماي، ئەيش ـ ئىشرەتكە مەپتۇن بولدى. نامدا ئۇ خان بولغىنى بىلەن، ھوقۇقىنى مۇھەممەد مەزىد تارخان ئوڭچە ئىگىلىۋالدى. ھەر ھالدا ئاز ـ تولا غۇرۇرى، جىگىرى بار ئىكەن، ئاخىرى مۇھەممەد مەزىد تارخاننى قوغلاپ چىقىرىپ، ئۇ ـ نىڭ بويۇنتۇرۇقىدىن قۇتۇلغان بولدى. ئەسلىدە بىر ئەلگە پاسىبان بولغان ئادەم مۇشۇنداق جاسارەتلىك بولۇشى، كىچە ـ كۈندۈز سەلتەنەتنىڭ غېمىنى يېيىشى، تاجۇ تەختىنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن دۈشمەنلىرىدىن ھوشيار بولۇش كېرەك ئىدى. لېكىن، ئۇ ئۇنداق قىلالمىدى. مۇھەممەد مەزىد تارخاننىڭ بابۇر بىلەن بىر ـ لىشىپ سەمەرقەنتكە لەشكەر تارتىشقا تەييارلىنىۋاتقانلىقىنى بى ـ لىپ تۇرۇپ، ئاشۇ بەزمىلىرىدىن مېھرىنى ئۈزەلمىدى. مانا ئەمدى ئۆزى ۋە ئوردىدىكى بەگلىرى، ئېتىكىدىكى توپا ـ چاڭلارنى كۆز ـ لىرىگە سۈرتۈپ تاۋاپ قىلىشىپ «ئىشان پىرىم» دەپ ئۇلۇغلاپ يۈرگەن خوجا يەھيا ھەزرەتلىرى سەلتەنەتكە خائىنلىق قىلىش خىيالىدا بولۇپ، ئول بابۇر مىرزا بىلەن خەت ـ ئالاقە قىلىۋې ـ تىپتۇ. خوجا يەھيا ئىشان ھەزرەتلىرىنىڭ كۆڭلىگە ئالا چۈشكەن بولسا نىيىتىدىن ياندۇرۇش مۇمكىن ئەمەس. بەلكىم ئوغلۇمنىڭ ئول ئىشان ھەزرەتنىڭ كۆڭلىنى ئاغرىتىپ قويغان يەرلىرى بار ـ دۇر. شۇنداقتىمۇ پىر دېگەن مۇرىت ـ مۇرشىدلىرىنىڭ غېمىنى يېيىشى، كارامىتى بىلەن يۆلىشى كېرەك ئىدىغۇ ئاخىر؟! بەلكىم مېنىڭ ياتلىق بولۇش يولى بىلەن ئوغلۇمنىڭ خانلىق سەلتەنەتـ ـنى ساقلاپ قېلىشىمنى تەڭرىنىڭ ئىرادىسىدۇر...»

خانىش زۆھرە بېگىم خىيال سۈرگەچ شىرە ئۈستىدىكى ئەنـ ـبەر پۇراپ تۇرغان خەتنى قولىغا ئالدى. ھەئە، ئۇنى ئەلىياتقۇ مە ـ ھەلدە ئەينەك ئالدىغا كەلتۈرگەنمۇ، قايتا ياتلىق بولۇش ھەققىدە تاتلىق خىياللارغا ئەسىر قىلغانمۇ مۇشۇ خەت ئىدى. شۇ تاپتا ئۇ ـ نىڭ ۋۇجۇدى قاۋۇل بىر ئەرنىڭ قوينىدا تۇرغاندەك تاتلىق ھېسلارغا چۆمۈلگەنىدى. ئۇ شامنىڭ چېچەكلەپ كەتكەن ئۈچىنى پەرلەپ قويۇپ خەتكە قايتا نەزەر تاشلىدى:

«ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم

ۋاپا ئەھلى، كاتتا پەزىلەت ئىگىسى، زاتى ۋە نەسەبى پاك، ھۆسن ـ جامالى تەڭداشسىز گۈزەل زۆھرە بېگىمگە كۆڭۈل گۈلشەنمدىن بىھىساب ئىشق ـ مۇھەببەت گۈل ـ دەستىلىرى ئارقىلىق سالام يوللايمەن.

جاھان جاھان بولۇپ ئەلمىساقتىن تا ھازىرغىچە مەرھۇم كۆيۈسىدىن قالغان تەخت ـ سەلتەنەتنى مۇستەھكەملەش، رونىق تاپقۇزۇش ئۈچۈن ياش ئۆمرىنى سەلتەنەت ئىشلىرىغا بېغىشلىغان، شۇنداقلا ياش ئوغلىنى پەرۋىش قىلىشقا قارىتىلغان جاسارەتلىك، ئەر ھىممەتلىك ئانىلار تو ـ لىمۇ ئاز كۆرۈلگەن. سىلى دەل ئەنە ئاشۇنداق ماختاشقا، قا ـ يىل بولۇشقا سازاۋەر باھادىر ئانىلارنىڭ بىرى. مەرھۇم كۆ ـ يۈلىرى سۇلتان مەھمۇد مىرزا ئالىيلىرى تەقدىر ـ قىس ـ مەتنىڭ بۇيرۇقى بىلەن باقىيغا كەتكەندىن كېيىن، تېخى تولۇق ئەقىل كىرمىگەن خانزادە سۇلتان ئەلى مىرزىغا ھەم ئاتا، ھەم ئانا بولۇپ، ماۋەرائۇننەھر سەلتەنەتىنى مۇستەھ ـ كەملەپ، رونىق تاپقۇزۇش ئۈچۈن ياش ئۆمۈرلىرىنى سەرپ ئەتتىلە، كۆرسەتكەن بول جاسارەتلىرى ئەل ـ يۇرتنى قايىل قىلىپ، تىللاردا داستان بولدى. ھۆسن ـ جامالى گۈزەل كىشىنىڭ قىلغان ئىشمۇ، خۇي ـ پەيلىمۇ، مەقسەت ـ مۇددىئاسىمۇ، ئەخلاق ـ پەزىلىتىمۇ گۈزەل بولىدىكەن.

كەمىنە سىلىنىڭ بۇ ئىقلىمدىكى ھەرقانداق خاتۇن زاتىغا سېلىشتۇرۇپ بولماس ئاشۇ گۈزەل خۇلقلىرىنىڭ تە ـ رىپىنى كۆپ ئىشتىپ تولمۇ قايىل بولدۇم. بۇ قايىللىق بارا ـ بارا يۈرىكىمدە غايىۋى بىر مايىللىقنى ئاپىردە قىلـ دى. ئۇشبۇ مايىللىق كۆڭۈل ئارامىمنى بۇزۇپ، غىزا ۋە ئۇيقۇدىن بىدار ئەيلىدى. ۋۇجۇدۇمغا چاپلاشقان بۇ ئىشق بالاسىدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن جانابى ئاللاھقا كۆپ ئىلتىجا قىلدىم. لېكىن بىر كېچىسى چۈشۈمدە نازاكەتلىك بوي ـ

تۇرقلىرى، لاتاپەتلىك پەزىلەت خۇلقلىرى زاھىر بولۇشى بىلەن تەڭداشسىز ھۆسن ـ جامالىنى كۆرۈش شەرىپىگە مۇيەسسەر بولۇپ، يۇرىكىمدىكى بول ئاشىقلىق ئوتلىرى گۈلخانغا ئايلاندى. كۆيۈپ كۈل بولىمدىم، ئادەم دېگەن ھۆل نەرسە، ئۆلمەيدىكەن كۆيۈككە، دېگىنى راست ئىكەن. لېكىن شۇنىڭدىن بېرى ئەس ـ يادىم سەمەرقەنتكە ـــ سىلى مەھـ ـبۇبەمگە باغلاندى.

يېقىندىن بېرى سەمەرقەنت ئوردىسىدىكى ھوقۇقىنى ئوڭچە چاڭگىلىغا ئېلىۋېلىش مۇددىئاسىغا يېتەلمەي، سۇلـ تان ئەلى مىرزىدىن بۇرۇنغا يەپ قېچىپ يۇرگەن مۇناپىق ئەمىر مۇھەممەد مەزىد تارخاننىڭ بابۇر مىرزا بىلەن ئىتـ تىپاق تۈزۈپ، سەمەرقەنتكە لەشكەر تارتماقچى بولغانلىقـ ىدىن خەۋەر تېپىپ تولىمۇ غەزەپلەندىم. (توختا، ئۇلارنىڭ رەزىل نىيەتلىرىنى ئەمەلگە ئاشۇرماسلىقىم كېرەك. سەـ مەرقەنتتە چىن يۇرىكىمدىن سۆيگەن مەھبۇبەم بار. ئول مەھبۇبەمنىڭ يۈرەك پارىسى بولمىش پەرزەنتى سەمەرقەنت سەلتەنەتىنىڭ تەخت ئىگىسىدۇر. گۈلنى سۆيگەن ئادەم تەـ كىننىمۇ سۆيۈشى كېرەك. شۇنداق ئىكەن، سۇلتان ئەلى مىرزىمۇ ماڭا پەرزەنت. ئول ئانا ـ بالىنى ياغىدىن قوغداش، تەختى ـ بەختىنى ساقلاپ قېلىش مەجبۇرىيىتىم باردۇر، دېگەنلەرنى خىيالىمدىن ئۆتكۈزۈپ، ئول ياۋۇزنىڭ مۇقابىلىسىگە چىقىش ئۈچۈن، سەركەردە ـ لەشكەرلىرىمنى ئېلىپ بۇخارادىن يولغا چىقىشقا نىيەت قىلدىم ۋە مۇددىئاـ يىمنى سىلى گۈلىيۈزلۈك يارىمغا بىلدۇرۇش ئۈچۈن ئۇشبۇ مەكتۇپنى يېزىشقا تۇتۇندۇم.

ئى، سۆيگەن گۈزىلىم، جېنىمنىڭ جانانىسى، سىلى ئۇشبۇ كۆڭۈل سىرلىرىمدىن خەۋەردار بولغان دەملەردە مەن ئاللىقاچان سەمەرقەنت بوسۇغىسىغا يېتىپ كېلىپ بولغان بولسامەن. مەيلى سىلى مەن بىچارە ئاشىقلىرىنىڭ سۆيگۈ

تەلىپىنى قوبۇل قىلسىلا ياكى قىلمىسىلا، ئىشق دەشتىدە چاڭقىغان يۈرىكىمنى ئۇسال شەربەتلىرىدىن سۇنۇپ سەگدەك تىشىنى خالىسىلا ياكى خالىمىسىلا، بوسۇغىلىرى تۇتۇشىدە قورۇقچىلىرى بولۇپ، ئول ياغىنى شەھەرلىرىگە ئاياغ باسمىقۇزمايمەن.

گۈزەل ھۆسىن ـ جامالىلىرىنى بىر كۆرۈشكە تەشنا بولۇپ، بال تېمىپ تۇرغان لەۋلىرىنى غايىۋانە ئۆپۈپ نامە يازغۇچى ـــ بىچارە ئاشىقلىرى مۇھەممەد شەيبانىخاندىن دەپ بىلۇرلا.»

خەتنى ئوقۇپ تۈگەتكەن زۆھرە بېگىمنىڭ ۋۇجۇدى ئوت بولۇپ ياندى، يۈرىكى شامدەك ئېرىدى. نەچچە يىلدىن بېرى تۇللۇق ئازابىدا قىينالغان بۇ جۇۋان شۇ تاپتا يۈزىگە مۇھەممەد شەيبانىخاننىڭ ئوتلۇق تىنىقى ئۇرۇلۇۋاتقاندەك تۇيغۇغا كېلىپ، قاتتىق ھاياجانلانماقتا ئىدى.

«مۇھەممەد شەيبانىخان راست دەيدۇ. سەمەرقەنتنىڭ ئەھۋالى ھازىر خەتەرلىك، مۇھەممەد مەزىد تارخان بىلەن خوجا يەھيا ھەزرەتلىرى بابۇر مىرزىغا ئەلچى ئەۋەتىپ تىل بىرىكتۈرۈپ بولدى. ئۇلار شەھەرنى جەڭسىز ئالماقچى. ھېلىمۇ ياخشى ئەبۇ يۈسۈپ ئارغۇن بول سۈيىقەستتىن ۋاقتىدا خەۋەر تېپىپ بىزنى ئاگاھلاندۇرمىغان بولسا، بۇ چاغقا ئەھۋالىمىز نېمە بولۇپ كېتەتتىكىن؟ بەندىسىنى كۆزىدىن ئايرىغان خۇدايىم ھاسىسىدىن ئايرىماپتۇ دەپ، مۇھەممەد شەيبانىخاننى بىزگە يەتكۈزدى مانا. يېنىمىزدا ئول مۇھەممەد شەيبانىخانلا بولىدىكەن، ئۇلارنىڭ سەمەرقەنت تەختىگە كۆز تىكىشى ھەرگىز مۇمكىن ئەمەس. گۈلدەك چىرايىم تۇللۇقتا مۇشۇنداق سۆلۈپ كېتەرمۇ دەپ ئويلىغانىكەنمەن. تەڭرى پېشانەمگە بىر ئۆمۈر خانىشلىق مەرتىۋىسىنى پۈتكەنىكەن. سۇلتان مەھمۇد مىرزىدىن ئايرىلغان بولسامۇ، مۇھەممەد شەيبانىخاندەك كاتتا سەركەردە بوسۇغام تۇۋىدە ۋىسالىمغا تەلمۈرۈپ تۇرۇپتۇ.

گەرچە ئۇ ھازىر سۇلتان مەھمۇدخاننىڭ سەركەردىسى بولسىمۇ، ئۆز ۋاقتىدىكى دەشتى قىپچاق ھۆكۈمدارى سۇلتان ئوبۇلخەيرەخاننىڭ نەۋرىسىدۇر. دېمەك، نەسەبى خان ـ سۇلتانلارغا تۇتىشىدۇ، كىم بىلىدۇ، ئۇمۇ ئەتە ـ ئۆگۈن بىرەر كاتتا ئەلنىڭ ھۆكۈمدارى بولۇپ قالامدۇ تېخى؟ نېمىگە ئىككىلىنىمەن؟ ئاۋۋال مۇھەممەد شەيبانىخانغا تېگىشلىك جاۋابىنى بېرىۋېتەي. ئوغلۇم سۇلتان ئەلى مىرزىنى قايىل قىلماق ئاسان. ئۇنىڭدا بابۇر مىرزىنىڭ مۇقابىلىسىگە چىقالىغۇدەك جۇرئەت يوق. سەلتەنەتنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن، مۇھەممەد شەيبانىخاننى ئاتا ئورنىدا كۆرمەي ئامالى يوق. ئى، قۇدرەتلىك تەڭرىم، تۇللۇق ئازابىمنى ئاخىرلاشتۇرغىنىڭغا يۈزمىڭ قەتلە شۈكۈر...»

زۆھرە بېگىم خىيالىنى يىغىشتۇرۇپ شەيبانىخانغا جاۋاب خەت يېزىشقا تۇتۇندى.

※ ※ ※

سەمەرقەنت شەھىرىنىڭ سىرتىدىكى كۆھەك ئېدىرىنىڭ ئېتىكىگە جايلاشقان چېھىلسۈتۈن[1] سارىيىنىڭ ھەشەمەتى سەمەرقەنت ئوردىسىدىكى كۆكسارايدىن قېلىشمايىتتى. ئەينى ۋاقىتتا مىرزا ئۇلۇغبەگ سالدۇرغان ئىككى قەۋەتلىك بۇ ئىمارەتنىڭ ئويما ۋە قاپارتما نەقىشلەر چۈشۈرۈلگەن قىرىق تال تۈۋرۈكىنىڭ ھەممىسى تاشتىن قوپۇرۇلغان بولۇپ، تۆت بۇرجىكىگە تۆت مۇنار جايلاشتۇرۇلغانىدى. بۇ مۇنارلارنىڭ ئۈستىدە تۇرۇپ باغنىڭ مەنزىرىسىنىلا ئەمەس، پۈتكۈل كۆھەك ئېدىرلىقىنى تاماشا قىلغىلى بولاتتى.

سارايىنىڭ كۈنگەي تەرىپىدىكى مۇنارىدىن سەمەرقەنت شەھىرىگە نەزەر تاشلاپ تۇرغان شەيبانىخانىنىڭ كۆزلىرىدىن ئاللىقانداق بىر تەقەززالىق چىقىپ تۇراتتى.

① چېھىلسۈتۈن ـــ 40 تۆۋرۈك.

«نېمىشقا ھازىرغىچە جاۋاب يوق ھە؟ يازغان خېتىم ئول خا-
تۇنغا تەسىر قىلمىدىمۇ ـ يا؟ ئەبۇ يۈسۈپ ئارغۇنىڭ يەتكۈزگەن
مەلۇماتىدىن قارىغاندا، خوجا يەھيا ئىشان بابۇر تەرەپكە پۇتۇنلەي
ئېغىپ كېتىپتۇدەك. ئايغاقچىلارنىڭ مەلۇماتىدىن قارىغاندا، بابۇر
يەنە ئىككى كۈنگە قالماي يېتىپ كېلىدۇ. تېزرەك بولمىسام يەنە
ئۆتكەن قېتىمقىغا ئوخشاش سەمەرقەنتنىڭ بوسۇغىسىدىن قايا-
تىشقا مەجبۇر بولۇپ قالماي يەنە. ئول خاتۇننىڭ ئاشۇ تاشنىمۇ
ئېرىتكۈدەك سۆزلىرىمگە پەرۋا قىلماسلىقىغا ئىشەنمەيمەن. ئۇ يا
ئوغلى سۇلتان ئەلى مىرزىنى قايىل قىلالماي قالغانمىدۇ؟ بابۇرغا
تەڭ كېلەلمەيدىغانلىقى ئۇنىڭغىمۇ ئايان. بەلكىم، پايدا ـ زىيانىنى
دەڭسەپ كۆرسە ئانسىنىڭ نىكاھىمغا ئۆتۈشىگە ماقۇل بولۇپ
قالار. مۇخالىپلىرىم بۇ ئىشمىنى ئۇقسا شەھەرنى ئېلىش مەقسە-
تىدە بىر قېرى خاتۇنغا مۇھەببەت ئىزھار قىلىپتۇ، دەپ ئارقا-
دىن مازاق قىلىشارمۇ؟ ئۇلار نېمە دېسە دېيىشمەمدۇ؟ سەمەر-
قەنت تەختىدە ئولتۇرۇپ ھۆكۈمران بولۇشنىڭ ئالدىدا بۇنچە-
لىك مازاقلار نېمىدى؟ ناھايىتى بولمىسا بول تارىخنى سالنامە-
چىلارغا باشقىچەرەك يازدۇرارمەن. ئىشقىلىپ ئاۋۋال سەمەرقەنتنى
قولۇمغا ئالاي...»

ـــ پاسىبانىمغا مەلۇم بولغاي، سەمەرقەنتتىن چاپارمەن
كەلدى.

شەيبانىخان خىياللىرىنى يېغىشتۇرۇپ ھۆدەيچىگە مەنۇ-
لۇق بىلەن قارىدى. ئۇ بۇخارانى ئالغاندىن كېيىن قول ئاستىدە-
كىلەرگە ئۆزىنى «قىبلىگاھىم»، «ئالىيلىرى»، «پاسىبانىم» «ئا-
ھەزرىتىم» دەپ ئاتاشنى بۇيرۇغانىدى.

ھۆدەيچى قولىدىكى زەر چۇچىلىق يىپەك ياغلىقىغا ئورالغان
خەتنى شەيبانىخانغا قوش قوللاپ ئۇزاتتى. شەيبانىخان ياغلىقنى
ئالدىراپ ئاچتى. خەت گۈپۈلدەپ ئەنبەر پۇراپ تۇراتتى.

«ئەر سېغىنىپ ئاران تۇرغانىكەن بۇ خاتۇنمۇ، ـــ دەپ ئوي-
لىدى خەتنى ئوقۇپ تۈگەتكەن شەيبانىخان مەنۇنلۇق بىلەن كۈ-

لۇپ، ـــ ئۇنىڭ «ياق» دېمەيدىغانلىقىنى بۇرۇنلا پەملىگەنىدىم. ئوغلى سۇلتان ئەلى مىرزىنىڭ ماقۇل كەلگەن ـ كەلمىگەنلىكىنى ئەجەب يازماپتا...»

ـــ چاپارمەن باشقا گەپ قىلمىدىمۇ؟

ـــ سورىماپتىمەن ئالىيلىرى.

شەيبانىخان كۆزىنىڭ پاختىسىنى چىقىرىپ ئالايدى.

ـــ قېشىمغا باشلاپ چىق!

ئەبۇ يۈسۈپ ئارغۇنىنىڭ ئىشەنچلىك مۇلازىملىرىدىن ھېسابلىنىدىغان چاپارمەن شەيبانىخانغا خىلىدىن بېرى تونۇش ئىدى.

ـــ خوش، ـــ دېدى شەيبانىخان چاپارمەننىڭ سالامىنى ئېلىك ئالغاندىن كېيىن، ـــ سۇلتان ئەلى مىرزا خەۋەر تاپقاندۇ؟

ـــ ئەتىگەن زۆھرە بېگىم ئۇنى ھەرىمگە چاقىرتىپ بىر ئاش پىشىم سۆزلەشتى. قايىل بولغاندىن كېيىن، ھېلىغىچە ئەبۇ يۈسۈپ ئارغۇن جانابلىرى بىلەن دەرگاھلىرىغا كەلمەكچى.

شەيبانىخان چاپارمەننى چىقىپ كەتسەڭ بولىدۇ، دېگەننى قىلىپ قولى بىلەن شەرەتلىدى.

«باشقىلار تۇمەنلەپ لەشكەر بىلەن ئالالمىغان سەمەرقەنتنى مانا مەن بىر پارچە خەت بىلەن ئالىدىغان بولدۇم. بۇمۇ خېلى ـ خېلى سەركەردىلەرنىڭ قولىدىن كەلمەيدىغان كاتتا باھادىرلىق...»

ئۇ سەمەرقەنت تەرەپكە قاراپ قويۇپ مەمنۇنلۇق بىلەن كېرىلدى.

※ ※ ※

سەمەرقەنتتىن كۆڭلى غەش ھالدا چىققان سۇلتان ئەلى مىرزىنىڭ ۋۇجۇدىنى گادىرماچ تۇيغۇلار چىرمىۋالغانىدى. بابۇر بىلەن مۇھەممەد مەزىد تارخان ھەدەپ تەھلىكە سېلىپ تۇرغان مۇشۇنداق پەيتتە، يارەم قولىنى سۇنماقچى بولغان مۇھەممەد شەيبانىخان بىلەن سۆھبەتلىشىشنى ئەلۋەتتە خالايتتى. شەيبانـ

خانىنىڭ ھەرقانداق شەرتلىرىگە قوشۇلغۇسى بولسىمۇ، ئەمما ئاندىسى بىلەن نىكاھلانماقچى بولغانلىقى غۇرۇرىغا تەگكەندەك بولۇپ كاللىسىدىن ئۆتكۈزەلمەيۋاتاتتى. ھەئە، ئەتىگەن بۇ گەپنى ئاندىسىنىڭ ئاغزىدىن ئاڭلىغىنىدا نېمە دېيىشىنى بىلەلمەي بىر ھازا تۇرۇپ قالدى. ئوغلىنىڭ «ياق» دەپ گەپنى چورتلا كېسىۋېتىشىدىن ئەنسىرىگەن زۆھرە بېگىم بابۇر بىلەن مۇھەممەد مەزىد تارىخاندىن كېيىنمۇ خەۋپىنى كۆپتۇرۇپ، شەيبانىخاننى ھەدەپ كۆككە كۆتۈرۈپ بىر ھازا سۆزلىدى. مەرھۇم سۇلتان مەھمۇد مىرزىنىڭ قارىسىنى تۇتۇپ بىر ئۆمۈر تۇل ياشاشقا نىيەت قىلغان بولسىمۇ، ئوغلىنى، سەمەرقەنتنى، تەخت ـ سەلتەنەتنى دەپ بۇ نىكاھقا رازىلىق بەرگەنلىكىنى ئالاھىدە ئەسكەرتتى. ئەبۇ يۈسۈپ ئارغۇنمۇ زۆھرە بېگىمگە بولۇشۇپ سۆزلەپ كاللىسىنى قوچۇۋەتتى. تېزرەك بىر قارارغا كېلىپ شەيبانىخانىنىڭ يارىدىمىگە ئېرىشۇالمىسا، خوجا يەھيا ئىشان شەھەرنى ھازىرلا بابۇرغا تاپشۇرۇپ بېرىدىغاندەك ۋەھىمە سالدى. بىر ياۋغا تاقابىل تۇرۇشقا بېشى قېتىپ تۇرغاندا، يەنە بىر دۇشمەننى كۆپەيتىۋېلىشنى خالىمىغان سۇلتان ئەلى مىرزا ئاخىر ئانىسىنىڭ تەلىپىگە ماقۇل بولۇشقا مەجبۇر بولدى.

«تەخت ـ سەلتەنەتنى ساقلاپ قالىدىغانلىقىڭ ئىشى بولسا مانا قۇل دېسەم دەي. ئۇنى دېمىسەممۇ ۋالىدەم تېخى ياش، ھېلىمۇ مېنى دەپ بەش ـ ئالتە يىلدىن بېرى ياتلىق بولۇشنى تىلغا ئالمىدى. ئەسلىدىمۇ تۇل قالغان ئانىسىنى ئەرگە بېرىش ساۋاب ئىشقۇ. ھەدىستىمۇ شۇنداقراق بىر گەپ بار. مۇشۇ باھانىدە رەقىبلىرىمنىڭ تەھلىكىسىدىن قۇتۇلۇپ، سەلتەنەت ئاساسىنى پۇختىلىۋالغۇدەكمەن...»

ئات ئۈستىدە دېلىغۇل خىيالىلارغا ئەسىر بولۇپ كېتىپ بارغان سۇلتان ئەلى مىرزا ئۆزىگە تەسەللى بېرىشكە تىرىشاتتى.

ئۇ باغى مەيدانىنىڭ ئالدىغا يېتىپ كېلىپ، خۇددى يەردىن ئۈنۈپ چىققاندەك پەيدا بولۇپ قالغان شەيبانىخانىنىڭ مىڭ نەپەر

نۆكىرىنى كۆرۈپ تۇرۇپلا قالدى. ئەگەشتۇرۇپ كەلگەن يۈز نەپەر نۆكىرنىڭ تېزلا نەزەر تاشلىۋالدى. شۇ تاپتا ئۇ ئاشۇ مىڭ نەپەر نۆكەرنىڭ ئۆزىنى قارشى ئالغىلى چىققانلىقىنى ياكى قەستەن سۇر كۆرسىتىۋاتقانلىقىنى بىلەلمەي ھودۇقۇپ قالغانىدى. شەيبا-نىخانىڭ قىپچاق سەركەردىسى كۆپەك بىينىڭ ئالدىغا يۈگۈرۈپ كېلىپ، قىزغىن ھال ـ ئەھۋال سورىشى بىلەن ۋۇجۇدىدىكى ۋە-ھىمە بىرئاز تارقىدى. ئەمما ئۇنىڭ ئورنىغا خىجالەت، نومۇس تۇيغۇلىرى ئالماشتى. گويا ھەممە ئادەم ئۇنى: «قاراڭلار، سۇلتان ئەلى مىرزا ئانىسى ئۈچۈن ئەلچى بولۇپ چىقىپتۇ» دەپ مازاق قىلىۋاتقاندەك.

كۆپەك بىي ئەبۇ يۈسۈپ ئارغۇن بىلەن سۇلتان ئەلى مىرزا-نى نۆكەرلىرىدىن ئايرىپ ساراي تەرەپكە باشلىدى. ئەلۋەتتە، نۆ-كەرلەر بىلەن بىللە سارايغا كىرگىلى بولمايتتى. ھازىرلا تارقاپ كەتكەن ۋەھىمە ۋۇجۇدىغا قايتىدىن چاڭگال سالدى، پۇتى ئېـ-غىرلاشتى، ھەرقانچە تىرىشىپمۇ قەددىنى رۇسلىيالمىدى.

سارايدا ئۇنى شەيبانىخانىڭ ئىنىسى مەھمۇد سۇلتان، ئوغـ-لى تۆمۇر سۇلتان، كۈيۈئوغلى جانىبەك سۇلتان قاتارلىق يىگىر-مە ـ ئوتتۇز ئەمىر ـ سەركەردىلەر كۈتۈۋالدى. نېمە ئۈچۈندۇر شەيبانىخان يوق ئىدى.

ـــ ئاتامغا خەۋەر بېرىڭلار، ـــ دېدى تۆمۇر سۇلتان ساراي مەھرەملىرىگە قاراپ.

ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلمىغانلىقى ئۈچۈن سۇلتان ئەلى مىرزا ئۆرە تۇرۇشقا مەجبۇر بولدى. پات ـ پات چىقىپ بەزمە قۇ-رۇپ، كۆڭۈل ئاچىدىغان چېھىلسۇتۇن سارىيى شۇ دەقىقىدە ئۇ-نىڭغا شۇنچىلىك مۇدھىش، شۇنچىلىك يات تۇيۇلدىكى، پۈتكۈل ئەزايى سوغۇق تەرلىدى.

«مۇنۇ تەربىيە كۆرمىگەن سەھرالىقلارنىڭ ئەدەپسىزلىكىنى كۆرمەمدىغان، ئالدىغا سەمەرقەنت تەختگاھىنىڭ شەۋكەتلىك ھۆ-كۈمرانى كەلسە ھۆرمەت، ئېھتىرام بىلدۈرۈپ، ئولتۇرۇشقا جاي

كۆرسەتمەي پارقىراپ تۇرۇشىدۇ ـ يا؟ ئەدناسى ئادەمگەرچىلىك قائىدە ـ يوسۇنلىرىنىمۇ بىلىشمەمدىكىنە؟ بوپتۇ، غۇرۇرۇمنى ساقلاپ ئۇلارنى نەزەرىمگە ئىلماي، ھېلى مۇھەممەد شەيبانىخان ئالىيلىرى كىرگەندە خۇشامەت قىلىپ، ئايىغىمغا يىقىلمىغىنىنى كۆرەي بۇ ياۋايىلارنىڭ...»

ئۆرە تۇرۇۋېرىپ پۈتى تېلىپ كەتكەن سۇلتان ئەلى مىرزا ئاچچىقىنى ئىچىگە يۇتۇپ، يېنىدىكى ئەبۇ يۈسۈپ ئارغۇنغا قاراپ گىلىنى قىردى. ئەبۇ يۈسۈپ ئارغۇن ئۇنىڭغا قاراپ ھېچ ئىش بولمىغاندەك لەۋلىرىنى كالچايتىپ ھىجايدى.

«شەيبانىخان نېمىشقا كىرمەيدۇ، بۇ دەشتى قىپچاق ياۋايىلىرىنىڭ مېھمانىنى مۇشۇنداق ئۆرە تۇرغۇزۇپ قويىدىغان قائىدىسى بارمىدۇ ـ يا؟ ياق، بۇ دېگەن ھاقارەت، ھۆرمەتسىزلىك. شەيبانىخان بىلەن كۆرۈشۈشنى تەلەپ قىلغىنىم يوق، ئۆزى تەلەپ قىلغانلىقى ئۈچۈن، ئانامنىڭ زورى بىلەن كەلگەنمەن. ئۇنىڭ دەرگاھىدا ئېتىبارسىزلىق بىلەن ئۆرە تۇرۇش مەن ئۈچۈن نومۇس. بولدىلا، ئۇنىڭ بىلەن ئىتتىپاق تۈزمىسەم تۈزمەپتىمەن، قايتىپ كېتەي، گېپى بولسا ئۆزى ئالدىمغا كەلسۇن...»

ئارقىسىغا ئۆرۈلگەن سۇلتان ئەلى مىرزا سارايىنىڭ نەقىشلىك ئىشىكى تۈۋىدە قىلىچ يالىڭاچلاپ تۇرغان تەلەتى تولىمۇ سۆرۈن ئون نەچچە ياساۋۇلنى كۆرۈپ، سۇر باسقاندەك بولدى ـ دە، نىيىتىدىن دەرھال يالتايدى.

«بۇ نېمە ئىش؟ ئالداندىممۇ قانداق؟...»

سۇلتان ئەلى مىرزىنىڭ بۇرنىنىڭ ئۇچى پۇرىرىدە تەرلىدى.

بىر ئاش پىشىم ۋاقىت ئەنە ئاشۇنداق ۋەھىمە، تەشۋىش، دېلىغۇللۇق ئىلكىدە تولىمۇ ئاستا ئۆتتى.

ـــ ئالىيلىرى كەلدى!

سارايي مەھرىمىنىڭ چىرقىراق ئاۋازى بىلەن تەڭ بەخىرامان ئولتۇرۇشقان ئەمىر ـ سەركەردىلەر دەس ئورنىدىن تۇرۇپ قول باغلاشتى. ھايال ئۆتمەي سارايىنىڭ غەرب تەرىپىدىكى ئۇستىگە

چقىدىغان پەلەمپەيدىن شەيبانىخانىنىڭ بەستى كۆرۈندى. قارا مەخمەل بوّك ئوستىدىن ئاپئاق سەللە ئورىۋالغان، ئالتوّن توّگمە-لىك كەمزوّلىنىڭ بېلىنى دوّر ـ گۆھەرلەردىن كوّز قويوّلغان ئالتوّن كەمەر بىلەن باغلىۋالغان شەيبانىخانىنىڭ قونچىغا خەنجەر قىستوّرۈلغان ئوّتوّكى پارقىراپ توّراتتى. قولىغا بىر تىزىق تەسۋى ئېلىۋالغىنىغا قارىماي تولىمو سوّرلوّك كوّرۈنەتتى.

ئوّ قاتار تىزىلىپ توّرغان ئەمىر ـ سەركەردىلىرىنىڭ سالا-مىنى ئىلىك ئېلىپ ئولتوّرۈشقا ئىجازەت بەردى. ئوّلار قايتىدىن ئوّز جايلىرىغا بېرىپ ئولتوّرۈشقاندىن كېيىن، تېخىچە ئوّرە توّر-غان سوّلتان ئەلى مىرزا بىلەن ئەبو يوّسوّپ ئارغوّن سورۈننىڭ ئوتتوّرىسىدا يالغوّز قالدى.

ـــ خان ئالىيلىرىغا ئېھتىرام بولغاي!

ئەبو يوّسوّپ ئارغوّن بېشى يەرگە تەگكوّدەك ئېگىلىپ سالام بەردى. شەيبانىخان ئوّنىڭ سالامىغا ئېتىبارسىز قاراپ، سوّلتان ئەلى مىرزىغا مەغرۇر بىر نەزەردە تىكىلدى. باياتىن بېرى ئوّرە توّرۇپ قالغىنىغا رەنجىپ قاپىقى ساڭگىلاپ كەتكەن سوّلتان ئەلى مىرزا بوّ تىكىلىشكە بەرداشلىق بېرەلمەي، بېشىنى ئېگىشكە مەجبوّر بولدى.

ـــ ئەسسالامو ئەلەيكوّم، كەمىنە سوّلتان ئەلى مىرزىدىن خان ئالىيلىرىغا ئېھتىرام بولغاي.

شەيبانىخان رازىمەنلىك بىلەن چىرايىغا سوّس كوّلكە يوّ-گوّرتتى:

ـــ ۋەئەلەيكوّم ئەسسالام، ـــ دېدى ئوّ ئوّزىنى ئوّلوّغۋار قىيا-پەتتە توّتوّپ، ـــ پېشىنىڭ ۋاقتى قىستاپ قالغاچقا خانزادىنى ساقلىتىپ قويدوّم. بەندىنىڭ ئىقتىدارىنى قوبوّل قىلىشتىن ئاللاھقا ئىقتىدا قىلىش ئەۋزەل دېسىلە.

شەيبانىخانىڭ ئوّزىنى «ئالىيلىرى» دەپ ئاتىمايى «خانزادە» دەپ ئاتىشىدىن، يەنە تېخى «بەندىنىڭ ئىقتىدارىنى قوبوّل قى-لىشتىن ئاللاھقا ئىقتىدا قىلىش ئەۋزەل» دېگەن سوّزلىرىدىن

سۇلتان ئەلى مىرزىنىڭ قاتتىق ئاچچىقى كەلگەن بولسىمۇ، دەر-
دىنى ئىچىگە يۇتۇپ «شۇنداق ئالىيلىرى» دېيىشكە مەجبۇر بول-
دى.

ــ خانزادىنى ئوغلۇم تۆمۇر سۇلتاننىڭ سايىسىگە باشلاڭلار، ــ دېدى شەيبانىخان.

پەرمانىنى تاپشۇرۇپ ئالغان شىغاۋۇل بېگى[1] پاپپاسلاپ كېلىپ سۇلتان ئەلى مىرزىنى تۆمۇر سۇلتاننىڭ تۆۋەن تەرىپىدىكى بوش ئورۇنغا باشلىدى.

شەيبانىخاننىڭ ئۆزىگە ئادەتتىكى بىر ئەمىر تەرىقىسىدە مۇ-
ئامىلە قىلىۋاتقانلىقىنى چۈشەنگەن سۇلتان ئەلى مىرزا قاتتىق خورلۇق ھېس قىلغان بولسىمۇ، ئىلاجسىز كۆرسەتكەن جايىغا بې-
رىپ ئولتۇرۇشقا مەجبۇر بولدى. ئەبۇ يۈسۈپ ئارغۇنغا بولسا پە-
گاھتىن ئورۇن تەگدى.

ــ ۋالىدەلىرى بىللە كەلمىدىمۇ خانزادە؟

سۇلتان ئەلى مىرزا يۈرىكىگە خەنجەر سانجىلغاندەك تولغاذ-
دى.

«نېمىدەپ جۆيلۇۋاتىدۇ مۇنۇ ياۋايى، تېخى ئۇنىڭ ئالدىغا ئا-
نام چىقىشى كېرەكمىدى؟ ئانام ئۇنى نىكاھىغا ئالماقچىمۇ ياكى ئۇ ئانامنى نىكاھىغا ئالماقچىمۇ؟ نېمانداق قاملاشمىغان سوئال بۇ؟...»

ــ ۋالىدەم ئالىيلىرى بىلەن كۆرۈشۈشكە مېنى ئەۋەتتى، ــ دېدى سۇلتان ئەلى مىرزا سىلىقراق قىلىپ.

شەيبانىخان بۇ جاۋابقا ئانچە ئېتىبار قىلىپ كەتمەي، يەنە سورىدى:

ــ ئىشان پىرلىرى خوجا يەھيانىڭ سەمەرقەنتىنى بابۇرغا تاپشۇرۇشقا ھازىرلىق كۆرۈۋاتقانلىقىدىن خەۋەرلىرى باردۇر؟

ــ خەۋىرىمىز بار. ئەمما ئىشان پىرىمىزنىڭ بۇنداق نىيەت-
كە كېلىشتىكى مۇددىئاسىنى سوراشتىن ئەيمەندۇق، ــ سۇلتان

① شىغاۋۇل بېگى ــ مېھمان كۈتۈشكە مەسئۇل بەگ.

ئەلى مىرزا بىرنەچچە دەقىقە تۇرۇۋېلىپ قوشۇپ قويدى، ـــ بىراق، پىرىمزغا كۆمەكلەشكەن ئاسىيلارنى تۇتۇپ قاماتتىم.

ـــ ئوبدان قىلىپتىلا، ـــ دېدى شەيبانىخان ۋە چىرايىنى پۈرۈشتۇرۇپ داۋام قىلدى، ـــ ئۆزىنى تەرىقەت پېشۋاسى دەپ يۈرگەن پىربۈزرۇكمۇ شۇنداق قىلامدۇ؟ ئۆزىگە چىن ئىخلاس ـ ئەقىدىسى بىلەن قول بەرگەن مۈرىتىنىڭ مال ـ مۈلكىگە تەئەر ـ رۇز قىلىشنى، تەخت ـ سەلتەنەتىگە ساقىنلىق قىلىشنى ۋاجىپ دەپ بىلسە ـ ھە؟!

سۇلتان ئەلى مىرزا خىجىللىق بىلەن بېشىنى تۆۋەن سالدى.

ـــ بەرھەق، ئىمامى زامان، خەلىپەئى رەھمان خانىمىز مۇقەددەس دىنىمىز ئىسلامنىڭ ھەقىقىي قوغدىغۇچىسى، ئول زاتى مۇبارەكنىڭ ھەربىر ئىش ـ ھەرىكەتلىرى شەرىئەت ئەھكاملىرىنىڭ قىلچىلىك سىرتىدا ئەمەستۇر، ـــ دېدى شەيبانىخاننىڭ سول تەرىپىدە ئولتۇرغان شەيخۇلئىسلام مەۋلانە ئابدۇرەھىم ئاۋازىغا ۋەزمىن تۇس بېرىپ، ـــ خانىمىزنىڭ بول نۆۋەت سەمەرقەنتكە قەدەم ئالماقنى نىيەت قىلىشمۇ، ئۆزىنى دىن پېشۋاسى دەۋېلىپ، شەرىئەتنى پايخان قىلغان بۇزۇقلارنى جازالاش، ئالدانغان، قايمۇققان رەئىيەتنى ئىمان ـ ئىنسابقا دەۋەت قىلىش. سەمەرقەنتلىكلەرنىڭ خىلىدىن بىرى دىنىي ئېتىقادى سۇسلاپ، بۇزۇقچىلىقلارنىڭ ئۆزىگە چىققانلىقىدىن خەۋىرىمىز بار. بول شەھەردە پاك، شەرەپلىك دىنىمىز گۈناھى كەبىر ھېسابلىغان بەچچىۋازلىق شۇنچىلىك يامرىغانكى، يۇقىرىدىن تۆۋەنگىچە بارلىق بەگ ـ سەپاھلار چۆھرە ساقلاشنى ھۇنەر، چۆھرە ئىشلەتمەسلىكنى ئەيىب نۇقسان ھېسابلاشقان. ئاڭلىشىمىزچە، بول پاسىقلىق ھازىرغىچە داۋاملىشىپ كەپتۇدەك. مەرتىۋىسى ئەڭ تۆۋەن بەگلەرنىڭمۇ بىر ـ دىن ـ ئىككىگىچە چۆھرىسى بار ئىمىش. ھېلىقى تەرىقەت پېشۋاسى بولمىش خوجا يەھيا بولسا بول گۈناھنى كۆرۈپ تۇرۇپ زىنھار توسۇش، چەكلەش تەرەددۇتىنى قىلمىغان.

ـــ سەمەرقەنت ئېتىقادلىق، پاك شەھەر ئىدى. ئىسىت، ئا-خىر بۇلغىنىپ مۇشۇ ھالغا چۈشۈپ قالدى، ـــ دېدى شەيبانىخان ئېچىنغان ھالدا. ھەئە، ئۇ ئىشان خوجا يەھيانىڭ بابۇر بىلەن بىرلىشۇالغانلىقىدىن غەزەپلىنىپ، قەستەن ئوتقۇيرۇقلۇق قىلمۇاتاتتى.

شەيبانىخاننىڭ بۇ سۆزى بىلەن ئۇنىڭ ئەمىر ـ سەركەردىلىرى گۈرۈلدەپ كەتتى:

ـــ ئۆلتۈرۈش كېرەك ئۇنداق ئىشاننى!

ـــ دارغا ئېسىش كېرەك!

ـــ ياق، كۆتىگە نوغۇچ تىقىش كېرەك!

ـــ قاينىغان ياغنى قۇيۇپ قىيناپ ئۆلتۈرۈش كېرەك!

سۇلتان ئەلى مىرزىنى قايتىدىن قارا تەر باستى. شۇ تاپتا تۇشمۇتۇشتىن كۆتۈرۈلگەن بۇ سادالار پىر ئۇستازى خوجا يەھيا ئىشانغا ئەمەس، ئۆزىگە قارىتىلىۋاتقاندەك تۇيغۇغا كېلىپ ئولتۇرالمايلا قالغاندى. دېمىسىمۇ مەرھۇم دادىسى سۇلتان مەھمۇد مىرزىنىڭ بەچچىۋازلىققا ھېرىسمەنلىكى سەۋەبىدىنمۇ ئەيتاۋۇر، ئۇمۇ چۆھرە ساقلاپ، كۆڭۈل خوشى قىلىپ يۈرگەنىدى.

سەمەرقەنتكە كىرگەندىن كېيىن، مۇشۇ ئىشنى كۆتۈرۈپ چىقىپ، خەلقنى ئۆزىگە مايىل قىلىشنى ئالىلبۇرۇن كۆڭلىگە پۈكۈپ قويغان شەيبانىخان تۇنجى پەشۋانى چاندۇرماي سۇلتان ئەلى مىرزىغا ئاتقاندى.

ـــ ھەممە گۇناھ خوجا يەھيا ئىشان دېگەن ئىمانسىزدا، ـــ دېدى ئۇ ۋەھىمگە چۈشكەن سۇلتان ئەلى مىرزىنىڭ كۆڭلىنى تىندۇرماقچى بولغاندەك كەڭ قورساقلىق بىلەن سۆزلەپ، ـــ ناۋادا ئول ئىشان شەرىئەت ئەھكاملىرىنى توغرا تەبلىغ قىلىپ، توغرا يولنى كۆرسەتكەن بولسىدى، مەرھۇم سۇلتان مەھمۇد مىرزا ئالىيلىرىمۇ بول ئېغىر گۇناھتىن قول ئۇزگەن، ئەمىر ـ سىپاھلىرىنىمۇ توسقان بولاتتى.

سۇلتان ئەلى مىرزا بىر قېتىم ئۇھ تارتىۋالدى.

شەيبانىخان ئۇنىڭغا قاراپ قويۇپ گېپىنى داۋام قىلدى:

ـــ شول تاپتا ئول ئىشان خانزادىدىن يۇز ئۆرۈپ، بابۇرغا خوجا ۋەسىلىك قىلىپ ياشاش ئارزۇسىدا بىزنىڭ ئەمەس، بابۇر-نىڭ يولىغا تەلمۇرمەكتە. ئەمما، قۇدرەتلىك ئاللاھنىڭ ئىنايىتى بىلەن بىز سەمەرقەنت بوسۇغىسىغا ئۇنىڭدىن ئاۋۋال يېتىپ كەل-دۇق.

سۇلتان ئەلى مىرزا شەيبانىخاننىڭ: «ئەمدى گەپ سەندە قالدى» دېگەننى قىلىپ تىكىلىشىگە بەرداشلىق بېرەلمەي ئېغىز ئېچىشقا مەجبۇر بولدى:

ـــ خان ئالىيلىرىنىڭ سەمەرقەنت تەختىنى بالا ـ قازادىن ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن قەدەم بۇيرۇغىنىغا مىڭ مەراتىبە ھەش-قاللا. شول تاپتا سەمەرقەنت يوللىرىغا ئىنتىزاردۇر.

ئۇ مۇشۇ گەپنى قىلىۋېتىپ بويۇنلىرىنچە قىزىرىپ كەتتى. چۈنكى شۇ تاپتا شەيبانىخاننىڭ يولىغا تەلمۇرۇپ ئولتۇرغىنى پەقەت ئانىسى زۆھرە بېگىم ئىكەنلىكى ئېسىگە كەلگەنىدى. سۇلتان ئەلى مىرزا دەردىنى ئىچىگە سىغدۇرالماي ئۇنسىز ندا قىلدى:

«ئاھ خۇدا، بۇ نېمىدېگەن ئېغىر خورلۇق! بۇنىڭدىن قۇتۇ-لۇشقا ئامال بارمىدۇر؟...»

ـــ تولا ئوبدان، ـــ دېدى شەيبانىخان رازىمەنلىك بىلەن، ـــ ئۇنداقتا بىز سەمەرقەنتنى كۆپ ئىنتىزار قىلمايلى. جانابى سەر-كەردىلەر ئۆز قارارگاھلىرىڭلارغا بېرىپ تەييارلىق كۆرۈڭلار، ھا-زىرلا شەھەرگە كىرىمىز.

ـــ مەن بېرىپ ۋالىدەمنى خەۋەرلەندۇرەي، ـــ دېدى قېچىش-قا باھانە ئىزدەۋاتقان سۇلتان ئەلى مىرزا بارلىق غۇرۇرىنى بىر چەتكە قايرىپ قويۇپ.

ـــ بۇ ئىشقا سىلى جۇۋۇمىسىلا خانزادەم، ـــ دېدى سۇلتان ئەلى مىرزىنىڭ غەرىزىنى بىلىپ قالغان ھىيلىگەر شەيبانىخان چىرايىغا مەسخىرىلىك كۈلكە يۈگۈرتۇپ، ـــ ئورۇنلىرىدا ئەبۇ يۈسۇپ ئارغۇن بېرىپ خەۋەر يەتكۈزسۇن. بىز شەھەرگە بىللە

كىرەيلى.

سۇلتان ئەلى مىرزا ئامالسىز بېشىنى تۆۋەن سالدى.

ـــ ئۇنداق بولسا كەمىنلىرى ماڭغاچ تۇراي، ـــ دېدى ئەبۇ يۈسۈپ ئارغۇن دەس ئورنىدىن تۇرۇپ.

ـــ سىلىنى تولا يول ماڭدۇرۇپ جاپادا قويدۇق، ـــ دېدى شەيبانىخان.

ـــ يوقسۇ، ئالىيلىرى ئۇچۇن تارتقان جاپانى راھەت دەپ بىلمىز.

شەيبانىخان بىلەن مەخپىي كۆرۈشۈپ يۈرۈپ پىلانلىغان سۇيىقەستى ئەمەلگە ئاشقان ئەبۇ يۈسۈپ ئارغۇن كۆرسەتكەن خىزمەتلىرى ئۇچۇن شەيبانىخاندىن ئالىدىغان ئىنئاملىرىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ، خۇشاللىقتىن ئۆزىنى قويىدىغان يەر تاپالماي قالغاندى.

شەيبانىخان سۇلتان ئەلى مىرزىنى يول باشلىتىپ سەمەرقەنت شەھىرىگە قارشىلىقسىزلا دەبدەبە بىلەن كىرىپ كەلدى.

سۇلتان ئەلى مىرزىنىڭ شەيبانىخانىنىڭ قېشىغا كەتكەنلىكىدىن كېيىنكىپ خەۋەر تاپقان خوجا يەھيا ئىشان بولسا، بېشىغا كېلىدىغان خەۋپنى ئالدىن مۆلچەرلەپ قېچىش ئۇچۇن يۇك ـ تاقلىرىنى تېڭىۋاتاتتى. ئۇ شەيبانىخان لەشكەرلىرىنىڭ چارىسىز دەرۋازىسى ئارقىلىق شەھەرگە پەرەز قىلغىنىدىنمۇ تېز كىرىپ كەلگىنىنى كۆرۈپ، خوتۇن ـ بالا، مال ـ دۇنيالىرىنى تاشلاپ، جېنىنى قۇتقۇزۇش كويىغا چۇشتى ـ دە، ساقلىنى قىرىپ تاشلاپ ئايالچە كىيىنىپ، يۇزىگە چۇمبەل تارتقىنىچە شەيخزادە دەرۋازىسى تەرەپكە يۇگۇردى. ھەئە، شەيبانىخان ئاللىقاچان شەھەرنىڭ ھەممە دەرۋازىسىغا لەشكەر ماڭدۇرۇپ بولغانىدى. ئىشان خوجا يەھيا دەرۋازىدىن چىقار ـ چىقمايلا تۇتۇلۇپ قالدى ۋە ھايال ئۆتمەيلا شەيبانىخانىنىڭ ئالدىغا كەلتۈرۈلدى.

ـــ بۇ نېمە قىلىق ئىشان ھەزرەتلىرى؟ بىر مۇسۇلمان ئەركەك ئۇچۇن ساقال ـ بۇرۇتلىرىنى تامامى قىرىپ تاشلاپ، خاتۇن

كىشىنىڭ سىياقىدا ياسىنىش شەرىئەتتە راۋامۇ؟ ـــ سورىدى شەيبانىخان ئۇنىڭغا مەسخىرىلىك قاراپ.

ئۆلۈم ۋەھىمىسىدە لاغىلداپ تىترەپ تۇرغان خوجا يەھيا گەدىنىگىچە قىزىرىپ جاۋاب بەردى:

ـــ راۋا ياكى راۋا ئەمەسلىكى ئۆزلىرىگە مەلۇم ئالىيلىرى. ئەمما شۇنى بىلدىمكى، خۇدا ياندۇرغان شامنى ئۆچۈرۈش ئۇچۇن پۈۋلىگەن ئادەم ئۆزىنىڭ ساقلىنى كۆيدۇرۇۋالمىكەن.

گەرچە خوجا يەھيا ئىشان ئۆلۈمدىن قۇتۇلۇش تەمەسىدە شەيبانىخاننى خۇدا ياندۇرغان شامغا ئوخشاتقان بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ بۇ سەممىي جاۋابى شەيبانىخانغا قىلچىلىك تەسىر قىلمىدى. ئەمما، ئۇنى سەمەرقەنت خەلقى ئالدىدا ئۆلتۈرۈشكە پېتىنالماي خوجا مۇھەممەد زىكرىيا، خوجا باقى ئاتلىق ئىككى ئوغلى بىلەن پالىغان ھېسابتا خۇراسان تەرەپكە يولغا سالغان بولۇپ، ئارقىسىدىن ئىشەنچلىك كاللا كېسەرلىرىنى ئەۋەتىپ، ئوغۇللىرى بىلەن قوشۇپ يوشۇرۇنچە ئۆلتۈرگۈزۈۋەتتى.

بىر پارچە مۇھەببەت مەكتۇپىغا ئالدانغان خانىش زۆھرە بېگىم بولسا شەيبانىخاننىڭ نىكاھىغا ئۆتۈش تۇگۈل، ئۇنىڭ سايىسىنى كۆرۈشكىمۇ مۇيەسسەر بولالماي، پۇشايمان ئىلكىدە ھەسرەت بىلەن بارماق چىشلىدى. ئوغلى سۇلتان ئەلى مىرزىنى بولسا شەيبانىخاننىڭ ئوغلى تۆمۇر سۇلتان «قېچىشقا ئۇرۇندى» دېگەن باھانە بىلەن قۇلبە ئوتلىقىدا كاللىسىنى ئالدى.

116

ھىسار ۋىلايىتىگە تەۋە چىلتۇ ئوتلىقىدىن ئەسكەن سەھەرنىڭ غۇر ـ غۇر شامىلى تولىمۇ راھەتلىك ئىدى. بامدات نامىزىنى

ئىخلاس بىلەن ئوقۇپ بولۇپ، بابۇر بىكاۋۇل بەگكە ناشتىلىق داستىخانىنى شاھ چېدىرنىڭ سىرتىدىكى چىملىققا سېلىشنى بۇيرۇغان بابۇرنىڭ ناشتىغا ئىشتىھاسى يوق ئىدى. ھەئە، شەيبانى خاننىڭ سەمەرقەنتنى ئالغانلىق خەۋىرىنى ئاڭلىغان بابۇر ئىتتىپاقچىسى مۇھەممەد مەزىد تارخان بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، ئاۋۋال كېشكە چېكىنگەنىدى. كېيىن بۇ يەردە تۇرۇشنىمۇ لايىق كۆرمەي، خۇسرەۋ شاھ بىلەن بىرلىشىپ سەمەرقەنتكە لەشكەر تارتىش مەقسىتىدە ھىسارغا قاراپ يولغا چىققانىدى.

قوي مېيى، سوت ئارىلاشتۇرۇپ يېقىلغان سەپەر توقچىدىن بىر بۇردا ئوشتۇپ ئاغزىغا سالغان بابۇر ئىككى تال ئۆرۈك مېغىزىنى قوشۇپ چاينىپلا چىرايىنى پۈرۈشتۇردى. ئاچچىق ئۆرۈك مېغىزى ئاغزىنى بەتتام قىلىپ قويغانىدى. شۇنداقتىمۇ «ئاغزىغا سالغان تائامنى تۈكۈرۈۋەتسە يامان بولىدۇ» دېگەن ئەقىدە بىلەن چالا چاينىپ يۇتۇۋەتتى ۋە جانان چىنىدىكى قايماقلىرى بىر ئىلىك لەيلەپ تۇرغان ئەتكەن چايدىن ئىككى يۇتۇم ئوتلاپ ئاغزىدىكى بەتتامنى باستى.

«ئون تال تاتلىق مېغىز بىر تال ئاچچىق مېغىزغا تەڭلىشەلمىگىنى قىزىق. مېنىڭ ھازىرقى ئەھۋالىممۇ شۇ. خۇددى ئاچچىق مېغىز چاينىۋالغاندەكلا. ئامال قانچە، چاينىپ يۇتۇش كېرەك. ئۇنىڭ بەتتامىنى مۇشۇنداق ئەتكەن چاي ياكى باشقا نەرسە بىلەن بېسىش كېرەك. ئەمما، ئاچچىق مېغىزنى چاينىپ سېلىشتىنمۇ ئېھتىيات قىلىش كېرەك. ئېنىقكى، مەن ئۇچۇن ئالدىغا يارەم سوراپ بارماقچى بولغان خۇسرەۋ شاھ ئاچچىق مېغىز ۋە بەلكىم زەھەر بولۇشىمۇ مۇمكىن. مۇھەممەد مەزىد تارخانىنىڭ مەسلىھەتىگە كىرىپ، ئۇنىڭ ئالدىغا يارەم سوراپ بېرىشتىن ئىلگىرى نېمىشقا خانزادە مەسئۇد مىرزا بىلەن خانزادە بايسۇنغۇر مىرزىنىڭ پاجىئەسىنى ئېسىمگە ئالمىدىم؟ ئۇ ئاشۇ خانزادىلەرنىڭ ئاتالىقى، ئۇستازى ئەمەسمىدى؟ تەپ تارتماستىن ئۇلارنى ئۆلتۈرگەن، قەستلىگەن تۇرسا، ماڭا قانچىلىك ۋاپا قىلار؟ نا-

مەرد، مۇناپىقتىن مەدەت تىلەش ـــ بىچارىلىك، توخۇ يۇرەكلىكقۇ ئاخىرا!...»

ـــ كەچۈرگەيلا پادىشاھ ئالىيلىرى.

ئۇ گادىرماچ خىياللىرىنى يىغىشتۇرۇپ بىكاۋۇل بەگكە قارىدى:

ـــ خوش؟

ـــ مۇھەممەد مەزىد تارخان جانابلىرى ھۇزۇرلىرىغا سالامغا كەلمەكچى.

ـــ مەرھەمەت قىلسۇن.

قاشانىڭ سىرتىدا ساقلاپ تۇرغان مۇھەممەد مەزىد تارخان ھايال ئۆتمەيلا كىرىپ كەلدى.

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، پادىشاھ ئالىيلىرىنىڭ ئالتۇن بويلىرى ئېسەنمىكىن؟

ـــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، ـــ بابۇر بىرئاز قىمىرلاپ قويۇپ سوردى، ـــ كېچىدىن ئوبدان ئارام ئېلىپتىلامۇ تارخان جانابلىرى؟ قېنى كەلسىلە، بىللە ناشتا قىلايلى.

خىزمەتكارلار مۇھەممەد مەزىد تارخاننىڭ ئالدىغا بىر چىنە ئەتكەن چاي كەلتۈردى.

ـــ پادىشاھ ئالىيلىرى تېخىچە قوزغالمىغاچقا نۆكەرلىرىمىز چېدىر ـ بارگاھلىرىمىزنى چۈۋۈشقا پېتىنالمىدى، ـــ دېدى مۇھەممەد مەزىد تارخان مۇددىئاسىنى بىلدۈرۈپ، ـــ بۇگۈنچە چىلتۇ يايلىقىدا ئارام ئېلىۋېلىپ، ھىسارغا ئەتە جۆنەمدۇق ـ يا؟

ـــ ھىسارغا بېرىشتىن يالتايدىم، ـــ دېدى بابۇر كۆڭلىدىكىنى ئوچۇقلا بىلدۈرۈپ، ـــ سىلى بېرىشنى ئىختىيار قىلغان بولسىلا خىجالەت تارتمىغايلا. ئول خۇسرەۋ شاھنىڭ داستىخىنىدا ھازىرچە مېنىڭ رىزقىم يوق ئوخشايدۇ.

بابۇر كېشتىن قوزغىلىش ئالدىدا ھىسارغا بېرىش مۇددىئاسىنى بىلدۈرۈپ خۇسرەۋ شاھقا چاپارمەن ماڭدۇرغانىدى، چاپارمەن تۇنۇگۈن كەچ خۇسرەۋ شاھنىڭ ئالدىغا ئەۋەتكەن ئەلچى بىلەن

ئۇچراشتى. خۇسرەۋ شاھ بابۇرنى تۇركىي تىلدا ئاز تېپىلدىغان چىرايلىق سۆزلەر بىلەن تەرىپلەپ ھىسارغا تەكلىپ قىلغان بولسىمۇ، ھىسارىدەك كىچىككىنە شەھەرنىڭ بابۇرىدەك كاتتا ھۆ-كۈمدارغا لايىق كەلمەسلىكىدىن تولىمۇ ئەندىشە قىلىدىغانلىقىنى ئالاھىدە ئەسكەرتكەن ھەمدە بابۇرنىڭ سۇۋغىسىغا جاۋابەن توققۇز ئات، توققۇز ياقىلىق تون ئەۋەتكەنىدى. خۇسرەۋ شاھنىڭ خېتىنى ئوقۇپ، ئەۋەتكەن سوۋغىسىغا شۇنداقلا نەزەر تاشلىغان بابۇرنىڭ چىرايىنىڭ تۇتۇلۇپ كەتكەنلىكىدىن ئۇنىڭ ھىسارغا بېرىش ئۈ-يىدىن يانغانلىقى مۇھەممەد مەزىد تارخانغا ئايان بولغانىدى. ئەينى ۋاقىتتا سۇلتان مەھمۇد مىرزىنىڭ ئۆلۈمىنى بىرنەچچە كۈن سىر تۇتۇپ، ئاشۇ باھانىدە سەمەرقەنت خەزىنىسىنىڭ تەڭدىن تو-لىسىنى شەخسىي خەزىنىسىگە يۆتكەپ ئۇلكۇرگەن، مال ـ دۇنيا-سىنىڭ كۆپلۈكى بىلەن ئەتراپتا داڭقى بار خۇسرەۋ شاھنىڭ ئە-ۋەتكەن بۇ سوۋغىسىنىڭ ئەلۋەتتە تىلغا ئالغۇچىلىكى يوق ئىدى ھەمدە بابۇرنىڭ شاھلىق مەرتىۋىسىگىمۇ لايىق كەلمەيتتى.

ـــ تۇنۇگۈنكى پىشكەشلىرىنى كۆرۈپ ھەددى ـ ھېسابسىز مال ـ دۇنياسى بار خۇسرەۋ شاھنىڭ قىلغان پىخسىقلىقىدىن كە-مىنلىرىمۇ تاڭ قالدى، ـــ دېدى مۇھەممەد مەزىد تارخان ئېھتە-ياتچانلىق بىلەن سۆزلەپ، ـــ ئىنسانىنىڭ ۋۇجۇدىدا مەردلىك بە-لەن نامەردلىك، ساخاۋەت بىلەن خەسىسلىك تەڭ مەۋجۇد بولۇپ تۇرىدۇ. بىرەدە مەردلىك، ساخاۋەت تۇيغۇسى ئۇستۇن تۇرسا، بىرەدە نامەردلىك، خەسىسلىك تۇيغۇلىرى كۆڭۈل تەختىگە ھۆكۈمران بولۇۋالىدۇ. بەلكىم شۇ چاغدا خۇسرەۋ شاھنىڭ ۋۇجۇدىغا نامەرد-لىك، خەسىسلىك ھۆكۈمرانلىق قىلغان چېغى. كۆز ئالدىمىزدىكى بۇيۇك مەقسەتلەر ئۈچۈن بول ئىشلارنى كۆڭۈللىرىدىن كۆتۈرۈ-ۋەتكەيلا.

ئويچانلىق بىلەن ئولتۇرغان بابۇر مىيىقىدا كۈلۈمسىرىدى:

ـــ تارخان بەگ جانابلىرى زىنھار خاتا چۈشىنىپ قالمە-غايلا، ـــ دېدى ئۇ مۇددىئاسىنى بىلىپ قالغان مۇھەممەد مەزىد

تارخاننىڭ ئالدىدا ئوڭايسىزلىقىنى يوشۇرۇشقا تىرىشىپ، ـــ سوۋغا ـ پىشكەشلەرنىڭ ئاز ـ كۆپلۈكى مۇھىم ئەمەس، مۇھىمى كۆڭۈل. ئۇنىڭ مەكتۇپىنى سىلىمۇ كۆردىلە. «ھىسارىدەك كىچىككىنە شەھەر پادىشاھ ئالىيلىرىنىڭ شەۋكىتىگە ماس كەلمەس. لىكىدىن ۋايىم يەيمەن» دېگىنى نېمىسى؟ بۇ ئوچۇق ـ ئاشكارا مېنى قارشى ئالمايدىغانلىقىنى بىلدۈرگىنى بولماي نېمە؟ ئاقىلغا ئىشارە، نادانغا جۇۋالدۇرۇز دەپتىكەن. گەرچە زامانىسىنىڭ ئاقىللىرىدىن بولمىساممۇ، بۇنچىلىك ئىشارىنى بىلگۈچىلىكىم بار.

بابۇرنى ھىسارغا دەۋەت قىلىشقا سەۋەب تاپالمىغان مۇھەممەد مەزىد تارخان ئۇمىدسىزلىك بىلەن بېشىنى تۆۋەن سالدى. خوتۇن ـ بالىلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ چىققان مۇھەممەد مەزىد تارخاننىڭ بابۇرغا ئەگىشىپ، قېقىلىپ ـ سوقۇلۇپ يۇرۇشكە رايى يوق ئىدى.

ـــ خۇسرەۋ شاھقا مەندىن سالام ئېيتسىلا، ـــ دېدى بابۇر مۇھەممەد مەزىد تارخاننى خىجىللىقتىن قۇتۇلدۇرۇپ، ـــ مەنمۇ باشقىچىرەك يول تۇتارمەن.

ـــ پادىشاھ ئالىيلىرىنىڭ ئالدىدا كۆپ خىجىلمەن، ـــ دېدى مۇھەممەد مەزىد تارخان ئاستا ئورنىدىن تۇرۇپ، ـــ خىزمەتلىرىدە بولۇشقا ئاللاھ ئىگەم بۇيرۇمىغان ئوخشايدۇ؛ سالامەتلىكلىرىنى كۆپ ئاسرىغايلا؛ مۇرادلىرى تېزرەك ھاسىل بولغاي؛ كەمىنىلىرىگىمۇ ئول خۇسرەۋ شاھنىڭ دەرگاھىغا بېرىشىغا ھاجەت قالمىدى، ئاق يوللۇق بولالىسام، ئىككى ھەرەمنى تاۋاپ قىلىپ كېلۇر مەن. تەقدىر ـ پېشانىمىزگە پۈتۈلگەن بولسا يەنە كۆرۈشۈپ قالارمىز.

مۇھەممەد مەزىد تارخان كېتىپ ئەتىسى بابۇرنىڭ شىرئەلى بەگ، قۇچىبەگ قاتارلىق سەركەردىلىرى خۇسرەۋ شاھنى پاناھ تار. تىپ ھىسارغا كەتتى. ئۇ كېشكە مېڭىشنىڭ ئالدىدا سەمەرقەنتنى پات يېقىندا ئالالمايدىغانلىقىغا كۆزى يېتىپ، ئىنىسى جاھانگىر مىرزىنى سەركەردە ـ لەشكەرلىرى بىلەن پەرغانىگە قايتۇرۇۋەتكە.

نىدى. ئەلۋەتتە، ئاكا ـ ئۇكىلار بىر يەردە تۇرۇۋاتسا پەرغانە سەل ـ تەنتى باشپاناھسىز قالاتتى. جاھانگىر مىرزىنى يېنىدا تۇرغۇ ـ زۇۋالغىنى بىلەنمۇ كۆپ ياردەمى تەگمەيدىغانلىقى ئۇنىڭغا ئايان ئىدى. شۇنداق قىلىپ بابۇرنىڭ يېنىدا قاسىمبەگ قاتارلىق ئون نەچچە ساداقەتمەن ئەمىر ـ سەركەردىسى بىلەن نويان كۆكۇلداش قاتارلىق ئىككى يۈز قىرىق نۆكىرىلا قالدى. ھەئە، مۇھەممەد مەزىد تارخان كەتكەن كۈنى مىرزا ئابدۇلۋاھاپ موغۇل ئۇنىڭغا ئۆزرە ئېيتىپ بابۇرنىڭ يېنىدا قېلىپ قالغانىدى. بۇ سەركەردىسىنىڭ كۆرسەتكەن ساداقىتى بابۇرغا ئاز ـ تولا تەسەللى بولدى.

بابۇرنىڭ ۋۇجۇدىنى يەنە ئۇمىدسىزلىك چۇلغۇالدى. چۈنكى، شۇ كۈنلەردە ئۇنىڭ نە بارار، نە تۇرار يېرىنىڭ قارارى يوق ئىدى. ئۇنىڭغا قۇچاق ئېچىپ تۇرغان سۈيۇملۇك ئاستانىسى ئەندىجان بولسا يىراقتا، ئۇنىڭ ئۇستىگە شۇنداقلا قايتىپ كېتىشكە يۈزى چىدىمايتتى، يىگىتلىك غۇرۇرى يول قويمايتتى. ئۆرەتۆپىدىكى مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگانىنىڭ قېشىدا قېلىپ قالغان ئىككى مومىسى، ئانىسى، ئايالى ئۇنىڭ غەلىبە خەۋىرىنى كۈتۈپ كېچە ـ كۈندۈز يولىغا قاراپ تۇرۇۋاتقاندەك بىلىنەتتى.

«ئەمدى قانداق قىلسام بولار؟ ئىلكىمدە تۈزۈك سەركەردە ـ لەشكەرلىرىمۇ قالمىدى. تاشكەنتتىكى تاغام سۇلتان مەھمۇد خاندىن ياردەم سورىشىم مۇمكىن ئەمەس. شەيبانىخان ئۇنىڭ سەركەردىسى. لەشكەر بېرىپ تۇر، سەركەردىڭ بىلەن جەڭ قىلىپ سەمەرقەنتنى تارتىۋالاي دېيىشىم ھەرگىز مۇمكىن ئەمەس. خان تاغام سەمەرقەنتنى ئېلىش مۇرادىغا ئاخىر يەتتى. كىم بىلىدۇ، سەمەرقەنت تەختىدە ئولتۇرۇش ئۈچۈن ھازىرلىق كۆرۈۋاتامدۇ تېخى. قاراتېگىت ۋىلايىتىدىن ئۆتۈپ تۇرپاندىكى كىچىك خان تاغام ئالاچەخانىڭ قېشىغا بارايمىكىن ـ يا؟ ئۇنىڭ بىلەن ھازىرغىچە دىدارلىشىپ باقمىدىم. ئۇنى بەكمۇ پاراسەتلىك، باھادىر، غەيۇر كىشى دېيىشىدىغان. ئۇنىڭدىن لەشكىرىي ياردەم ئېلىشىم تا ـ

مامەن مۇمكىن. لېكىن ئارىلىق يىراق، يول خەتەرلىك... ئەجەبا، ئول تاغلىرىمنىڭ يارىدىمسىزمۇ بىرەر ئىشنى ۋۇجۇدقا چىقىرالماسمەنمۇ؟ شۇ تاپتا شەيبانىخاندىن قورقۇۋاتامدىمەن ياكى نۆكەرلىرىمنىڭ ئازلىقىدىن ئىشەنچىمنى يوقىتىپ قويۇۋاتامدىمەن ۋە ياكى بىرەر يۇرتنىڭ ئەمىر ـ بەگلىرىنىڭ يارىدىمىگە زىيادە ئۈمىد باغلاپ قېلىۋاتامدىمەن؟ ئۇيات قىل بابۇرا! بۇنداق توخۇ يۇرەكلىك ساڭا ياراشمايدۇ. ھېلىمۇ خانىدانىڭغا كۆپ ئادالەتسىز لىكلەرنى قىلغان، ئىككى نەۋرە قېرىندىشىڭنىڭ جېنىغا زامىن بولغان مۇناپىق خۇسرەۋ شاھتىن ئۈمىد كۈتۈشتىن، ئۇنىڭغا تىنىنىشتىن نومۇس قىلمىدىڭ. ھېلىمۇ ياخشى، ۋاقتىدا ھوشۇڭنى تېپىۋالدىڭ. خۇسرەۋ شاھ سېنى قانچىلىك كۆزگە ئىلدى؟ ئاتىسى سۇلتان ھۈسەيىن بايقارادىن قېچىپ كەلگەن بەدبەختكە زامان مىرزىغا كۆرسەتكەنچىلىكمۇ بولسا ھىممەت كۆرسەتمىدىغۇ؟ بوپتۇ، بەدبەختكە زامان مىرزىدەك ئۆز تەختىشىنى دېمەيلا قويايلى، ھەتتا دەرگاھىمدىن ھەيدەلگەن ئۇزۇن ھەسەن، باقى تارخان قاتارلىق نۆكەرلىرىمگە قىلغان ئادەمگەرچىلىكنى ماڭا قىلمىدى. مېنى ئاشۇ نۆكەرلىرىمچىلىكمۇ كۆرمىدى، كۆزگە ئىلمىدى. باشقا ئېغىر كۈن كەلگەندە ھېلىغۇ خۇسرەۋ شاھتەك چاكىنىلاركەن، ھەتتا ساخاۋەتلىكى بىلەن داڭ چىقارغان نى ـ نى زەردار ـ تۆرىلەرمۇ خەس بولۇپ قالىدىكەن ئەمەسمۇ...

ئازابلىق تۇيغۇلارغا ئەسىر بولغان بابۇر ئاللىقانداق بىر ئىلھامنىڭ تۈرتكىسىدە كاللىسىدا پاللىدە چاقنىغان تۆۋەندىكى مىسرالارنى ئۇنلۇك ئوقۇدى:

كىم كۆرۈپتۇ ئەي كۆڭۈل ئەھلى جاھاندا ياخشىلىق،
كىمكى ئاندىن ياخشى يوق، كۆز تۇتما ئاندىن ياخشىلىق.

بۇ ئىككى مىسرا بېيىتنى تەكرار ـ تەكرار ئوقۇغان بابۇر بىردىنلا ئەقىل تاپقاندەك ھاياجانلاندى.

«... شۇنداق، ياخشىلىق، ھىممەتنى بىر ئاللاھتىن كۈتەي. پەقەت ئاللاھتىن كەلگەن مەدەتلا مەڭگۈلۈك. بەندىنىڭ مەدىتى بىر دەملىك، رەقىبلىرىم كۆزلىرىنى يوغان ئېچىپ كۆرۈپ قويسۇن. سەمەرقەنتنى ئۇلارنىڭ ياردىمىسىزمۇ ئالالامدىمەن يوق؟!...»

※ ※ ※

تاشكەنت.

خۇشاللىقتىن ھاياجانلانغان سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ ئاغزى قۇلىقىغا يەتكەنىدى. ئۇ ۋاقتىسىز سەمرىپ كەتكەن بەستىنى تەختىنىڭ ئالتۇن قۇببىسىگە يۆلەپ ئۇلۇغۋار قىياپەتتە تەمكىن ئولتۇرۇشقا تىرىشقان بولسىمۇ، بايات بېرى ئەمرلەرنىڭ: «سەمەرقەنت تەختى مۇبارەك» دەپ ئاغزى ـ ئاغزىغا تەگمەي ئېيتقان ھەمدۇسانا، خۇشامەت سۆزلىرى قۇلاق تۈۋىدە ھېلىدىن ـ ھېلىغا جاراڭلاپ ئۆزىنى تۇتۇۋالالماي قالغانىدى. قۇربى يەتسە كۆزىنى يۇمۇپ ـ ئاچقۇچە بولغان ئارىلىقتا سەمەرقەنتتە پەيدا بولۇپ، كۆكسارايدىكى ھەشەمەتلىك ئالتۇن تەختتە ئولتۇرسا، بۇخارا شارابىدىن ئىچىپ، سەمەرقەنت گۈزەللىرىنىڭ قانغۇچە پەيزىنى سۈرسە...

«بابائى بۇزرۇك تۇغلۇق تۆمۈرخان ئالىيلىرىدىن كېيىن، بىزنىڭ خانداندا سەمەرقەنت تەختىدە ئولتۇرۇش ھېچكىمگە نېسىپ بولمىغانىدى، مانا ئاخىر ماڭا نېسىپ بولىدىغان بولدى. بەلكىم پات يېقىندا ھىرات، باغداد تەختىدىمۇ ئولتۇرۇشۇم مۇمكىن. ھە، بەلكىم ئۇنىڭ نېرىسىدىكى ئەللەرنىڭ تەختىمۇ كېلىپ ئولتۇرۇشۇمنى كۈتۈپ تۇرغاندۇ...»

شۇنداق، تاشكەنت ئوردىسى مۇھەممەد شەيبانىخانىنىڭ سەمەرقەنتنى ئالغانلىق غەلىبە خەۋىرى بىلەن بۈگۈن باشقىچە قىزىپ، جانلىنىپ كەتكەنىدى. گەرچە شەيبانىخاندىن ئوردىغا رەس-

مىي مەلۇمات كەلمىگەن بولسىمۇ، سەمەرقەنتنىڭ ئېلىنغانلىق خەۋىرى ئاللىقاچان يېتىپ كەلگەنىدى. ئەھمەدبەگ تەلبە، نىغمەت مىرزا، سۇلتان جۇنەيدى بارلاس، ئەيىۋپ بەگچەك... قاتارلىق ئە- مىرلەر بىر تەرەپتىن سۇلتان مەھمۇدخاننى سەمەرقەنت تەختى ئۈچۈن مۇبارەكلىسە، يەنە بىر تەرەپتىن شەيبانىخانىنىڭ باھادىر- لىقىنى كۆككە كۆتۈرۈپ، مۇشۇ باھانىدە ئۇنى سەمەرقەنتكە يۇ- رۇش قىلىشقا تەۋسىيە قىلىپ كۆرسەتكەن ئەقلىنى كۆز ـ كۆز قىلىش ئارقىلىق بۇ غەلىبىدە ئۆزلىرىنىڭمۇ نېسىۋىسى، تۆھپە- سى بارلىقىنى پەش قىلىشقا تىرىشاتتى. پەقەت سەييىد مۇھەممەد مىرزا قاتارلىق بىرقانچە ئەمىرلەرلا بۇ ھاياجانلىق كەيپىياتتىن مۇستەسنا ئىدى.

ـــ بۇ شەرەپلىك سەمەرقەنت غەلىبىسىنى تەبرىكلەش كې- رەك قۇدرەتلىك ئىدالەتپاناھىم، ـــ دېدى ئەھمەدبەگ تەلبە دەس ئورنىدىن تۇرۇپ قول باغلىغىنىچە، ـــ پەرمان بەرسىلە، شەھەر- دىكى رەئىيەت بۇگۈن بايرام قىلسۇن، ناغرا ـ سۇناي چېلىپ سا- ما سالسۇن، كەمىنە قۇللىرى لاياقىتىم بولمىسىمۇ سەمەرقەنت تەختىنىڭ شەرىپى جۈن بېغىمدا ئاددىيغىنە داستىخان ھا- زىرلاي.

خۇشاللىقتىن شاراب خۇمارى تۇتۇپ، گېلى قىچىشىپ تۇر- غان سۇلتان مەھمۇدخانغا بۇ تەكلىپ ئۇسسىغاندا دوغاپ ئىچكەن- دەك ياقتى.

ـــ بولىدۇ، شۇنداق قىلايلى، ـــ دېدى ئۇ ۋە پەرمان چۈشۈر- دى:

ـــ پەرمان! شەھەرنىڭ ھەرقايسى چارسۇ، بەندىگاھ، مەس- چىت، خانىقا ئالدىلىرىدا ناغرا چېلىنغاي! داش ئېسىلىپ، پولۇ دۇملىنىپ، رەئىيەتكە ئاش تارتىلغاي!

ـــ ھىممەتلىرىگە تەشەككۇر ئالىيلىرى، ـــ دېدى ئەھمەد- بەگ تەلبە، ئاندىن باشقا ئەمىرلەرگە نەزەرىنى ئاغدۇردى، ـــ ھەر- بىرلىرىنىڭ غېرىبانە كۆلبەمگە قەدەم تەشرىپ قىلىپ، غورىگىل

داستىخىنىمغا داخىل بولۇشلىرىنى تۆۋەنچىلىك بىلەن سورايمەن.

ئەمرلەرنىڭ ھەممىسى سۇلتان مەھمۇدخانغا ئەگىشىپ، ئەھمەدبەگ تەلبەنىڭ خان ئوردىسىدىن قېلىشمىغۇدەك ھەشەمەتلىك قەسىرىگە قاراپ مېڭىشتى.

سۇلتان مەھمۇدخان سەمەرقەنتكە بېرىپ تەختتە ئولتۇرسا، تاشكەنت چوڭ خانزادە سۇلتان مۇھەممەد خانىكەگە قالدىغانلىقىنى، ئۆزى ئۇنىڭ بەگ ئەتكەسى بولغانلىقى ئۈچۈن تەبىئىي ھالدا تاشكەنتتە قېلىپ، خانزادىنىڭ ھۆكۈمەت تۈتۈش ئىشلىرىغا يارەملىشىدىغانلىقىنى كۆڭلىدە دىتلاپ بولغان ئەھمەدبەگ تەلبە سۇلتان مۇھەممەد خانىكە قاتارلىق خانزادىلەرگە بىرقانچە ئەمرزادىلەرنى قوشۇپ چىللاپ، ئۇلارغا خانغا تەييارلىغان سورۇنىڭ يېنىدىن ئايرىم سورۇن ھازىرلاشقا ئۇلگۈرگەنىدى.

«سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرى سەمەرقەنتكە كەتسە، تاشكەنت نامدا چوڭ خانزادىگە، ئەمەلىيەتتە ماڭا قالىدۇ. ئول چاغدا بابۇرنىڭ قەھرىدىن قورقۇپ پەرغانە تاغلىرىدا قېچىپ يۈرگەن ئىنىم ئەھمەد تەنبەلگە خالىغانچە باشپاناھ بولالايمەن. تېخى چوڭ خانزادىنى ئاتىسىنىڭ ئورنىغا تەختكە چىقىرىپ، خان تىكلەش ئىشىنى رويابقا چىقىرىشقىمۇ پۇرسەت تۇغۇلىدۇ...»

ئەھمەدبەگ تەلبە بۇ خىيالىدىن چۆچۈپ سورۇندىكىلەرگە خۇدۇكسىرەپ قاراپ قويدى. سۇلتان مەھمۇدخان ئاللىقاچان شاراب ئىچىش بىلەن بولۇپ كەتكەنىدى. باشقا ئەمرلەر سەندىن مەن قالارمەنمۇ دېگەننى قىلىپ يېڭىدىن ـ يېڭى مەدھىيە سۆزلىرىنى ياغدۇرۇشاتتى.

ئەھمەدبەگ تەلبە سۇلتان مەھمۇدخانىنى يەنە بىر قېتىم داستىخانغا تەكلىپ قىلىپ قويۇپ، غىپىدە خانزادىلەرنىڭ سورۇنىغا كەلدى ۋە قايسى بىر ئەمرزادىنىڭ ئېتىۋاتقان لاپلىرىغا قىزىقىپ ئولتۇرغان خانزادە سۇلتان مۇھەممەد خانىكەنىڭ قېشىغا كېلىپ قۇلىقىغا پىچىرلىدى:

ـــ خان ئالىيلىرىنى سەمەرقەنت تەختى ئۈچۈن مۇبارەكلەپ قويمامدىلا خانزادەم.

ـــ ئۇنتۇغاقلىقمىنى قارىمامدىغان، بايىلا شۇنداق خىيالىم بار ئىدى.

خانزادە ئەھمەدبەگ تەلبە بىلەن سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ يېنىغا كەلدى.

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۈم خان ئاتا، ئەسسالامۇ ئەلەيكۈم جانابى ئەمىرلەر.

سۇلتان مەھمۇدخاندىن باشقىلار ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ، سالامنى ئىلىك ئالدى.

ـــ مۆھتەرەم خان ئاتامنىڭ سەلتەنەت سايىسىنىڭ شەھىرى سەمەرقەنتكە چۈشكىنىدىن تولىمۇ خۇشالمەن. شۇل مۇناسىۋەت بىلەن خان ئاتامنى ۋە سەلتەنەتىمىزگە كېچە ـ كۈندۈز ساداقەت بىلدۈرۈپ خىزمەت قىلىپ كەلگەن جانابى ئەمىرلەرنى مۇبارەكلەيمەن!

ئەمىرلەر تەڭلا جاۋاب بېرىشتى:

ـــ ئىنشائاللاھ، قۇدرەتلىك قىبلىگاھىمىزنىڭ ئۆمرى ئۇزۇن، دۆلەت ـ سەلتەنەتى زىيادە بولغاي! چوڭ خانزادىنىڭمۇ ئۆمرى ئۇزۇن، بەخت ـ ئامەتلىرى زىيادە بولغاي!

ـــ كەلسىلە ئوغلۇم.

سۇلتان مەھمۇدخان ئوغلىغا يېنىدىن جاي كۆرسەتتى.

ـــ سىلىمۇ كەلسىلە ئەمىر جانابلىرى، ـــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان ساھىپخانا ئورنىدا قول باغلاپ تۇرغان ئەھمەدبەگ تەلبەگە قاراپ، ـــ ساھىبخانالىقلىرى دادىغا يەتتى، قالدىسىنى سىلىنىڭ ئورۇنلىرىدا بىكاۋۇللار قىلغاي، ـــ ئۇ ئوڭ يېنىدا ئار-تۇقچە پاراڭغا ئارىلاشماي ئولتۇرغان سەييىد مۇھەممەد مىرزىغا لاپىدە قاراپ قويۇپ، پايپاسلاپ كەلگەن ئەھمەدبەگ تەلبەنى ئوڭ-لىنىڭ يېنىدا ئولتۇرغۇزدى. ھەئە، ئۇنىڭ ئەھمەدبەگ تەلبەنى ئوڭ يېنىدا ئولتۇرغۇزغۇسى بولسىمۇ، شۇ دەقىقىدە دەرھال بۇ

نىيىتىدىن يانغانىدى. خانىڭ ئوڭ يېنىدا ئولتۇرۇش تەمەسىدە تۇرغان ئەھمەدبەگ تەلبە ئىلاجسىز خانزادىنىڭ يېنىدا ئولتۇردى.

ـــ مەن سەمەرقەنت تەختىدە ئولتۇرسام، ئوغلۇم خانىك سۇلتان تاشكەنت تەختىگە نائىب بولىدۇ، ـــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان ئەھمەدبەگ تەلبەگە قاراپ، ـــ سىلى ھازىرغىچە خانزادىگە ئاتالىق بولۇپ تەربىيەلەپ، پەرۋىش قىلدىلا، بۇنىڭدىن كېيىنمۇ تاشكەنتنىڭ ئىشلىرىنى بىر تەرەپ قىلىشتا خانزادىگە ھەمدەمە بولسىلا.

شۇ تاپتا سۇلتان مەھمۇدخاننىڭ ئەھمەدبەگ تەلبەگە ئوڭ يېنىدىن ئورۇن بېرەلمىگەنلىكى ئۈچۈن، ئۇنىڭ كۆڭلىنى ياساۋاتقانلىقىنى ياكى كۆڭلىگە پۈككەن مۇددىئاسىنى ئۈدۈللا دەۋاتقانلىقىنى بىلگىلى بولمايتتى.

ـــ خان ئالىيلىرى مەرھەمەتلىكتۇر، ـــ دېدى ئەھمەدبەگ تەلبە دەس ئورنىدىن تۇرۇپ، ـــ كەمىنلىرى ئالىيلىرىغلا ئەمەس، خانزادىگىمۇ نۆكەرمەن. نەگە چىنەپ ئاتسىلا دەل شۇ يەرگە بېرىپ تېگىشكە رىغبىتىم بار.

ـــ ئەھمەدبەگ تەلبە جانابلىرى ھەقىقەتەن ۋاپا ئەھلى، ـــ دېدى نىغمەت مىرزا سۇلتان مەھمۇدخاننىڭ ئەھمەدبەگ تەلبەگە كۆرسەتكەن كاتتا ئىلتىپاتىدىن يۈرىكى ھەسەت ئوتىدا پۈچۈلىنىپ تۇرسىمۇ زورىغا ھىجىيىپ تۇرۇپ.

ـــ يوقسۇ، زىيادە ماختۇەتتىلە ئەمىر جانابلىرى، ـــ دېدى ئەھمەدبەگ تەلبە ھاياجىنىنى ئىچىگە سىغدۇرالمىغان ھالدا، ـــ ھەربىرلىرىمۇ ساداقەت بابىنىڭ يېگانە باھادىرلىرى. بىز بۇ ۋاپا ۋە ساداقەتنى جانابى ئادالەتپاناھىمىزدىن ئۆگەنگەن.

ـــ شۇنداق، ئانھەزرىتىم ۋاپا گۈلشەننىڭ ماكانى!

ـــ ساداقەت ئاسمىنىنىڭ ئەختىرى!

ـــ پاراسەت گۈلىنىڭ سەرخىلى!

ـــ ئادالەت ۋە جاسارەتنىڭ نامايەندىسى!

ـــ پاسىبانىمىز كەڭ قورساق، يىراقنى كۆرەر بولغاچقا مۇ-

ھەممەد شەيبانىخاندەك ئىستېداتىنى ئىگىسىنى ۋاقتىدا بايقاپ خىز-مەتكە سالدى.

ـــ مۇھەممەد شەيبانىخان ھەقىقەتەن سەلتەنەتىمىزنىڭ باھادىر سەركەردىسى بولۇشقا مۇناسىپ ئىش قىلدى.

ـــ بىز ئۇنىڭ سەمەرقەنتكە يۈرۈش قىلىشى تەلىپىنى قوللاپ، خان ئالىيلىرىغا قايتا - قايتا تەۋسىيە قىلىپ ناھايىتى مۇ توغرا ئىش قىلغانىكەنمىز.

ـــ گەرچە ئول يۈرۈشكە بۇاستە داخىل بولالمىغان بولساقمۇ...

ـــ ئالىيلىرىنىڭ يېنىدا تۇرۇپ مەدەت بەردۇق.

ـــ ئۇنىڭ غەلىبە - نۇسرەتكە يۇزلىنىشىنى تىلەپ تۇردۇق.

ـــ ئاخىرقى ھېسابتا سەمەرقەنت خانىمىزغا تەۋە بولدى.

ـــ شول تاپتا كۆكساراينىڭ ئالتۇن تەختى ئادالەتپاناھىمىزنى كۇتۇپ تۇرماقتا.

ھاياجانلىق كەيپىيات يەنە بىر ھازا داۋاملاشتى. ئەمىرلەر يېگىدىن خۇشامەت سۆزلىرىنى تاپالمىغاندا ئاندىن جىمىشتى. سۇلتان مەھمۇدخانىمۇ، ئۆزلىرىنمۇ تەبرىكلىشىپ شاراب ئىچىشتى. ئۇلار بۇ سورۇندا ئولتۇرۇۋېرىشىنى بىئەپ كۆرگەن خانزادە خانىكە سۇلتانىنىڭ تەختۇشلىرىنىڭ سورۇنغا غىپپىدە كېتىپ قالغىنىنمۇ تۇيماي قېلىشتى.

شاراب تەسىرىدىنمۇ ياكى ماختاشلاردىنمۇ ۋە ياكى پات يېقىندا تاشكەنتنىڭ ئالىقىنىغا ئوڭچە كىرىدىغانلىقىدىنمۇ ئەيتاۋۇر، قاتتىق ھاياجانلانغان ئەھمەدبەگ تەلبەگە سەيىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ سوغۇققانلىق بىلەن ئولتۇرۇشى پەقەتلا ياقمىغاندى. شۇڭا ئۇنىڭغا كۆزىنىڭ قىرىدا ئاداۋەت بىلەن قاراپ قويدى.

«ئەجەب گېپىلىغا سۆزەك تۇرۇپ قالغان ئىتتەك جىمىپ كەتتىڭغۇ ئەمىرلەشكەر. بىلىۋاتىمەن، ئىچىڭ ئاداپ كېتىۋاتىدۇ. خان ئالىيلىرى ساڭا ئەمەس، ماڭا ئىلتىپات كۆرسىتىۋاتىدۇ. نەچچە

ۋاقىتتىن بېرى ھە دېسلا مۇھەممەد شەيبانىخاندىن ئورۇنسىز گۇمانلىنىپ، گەپ يورغىلىتىپ، بىزگە ئارام بەرمىگەنىدىك. مانا ئەمدى تىلىك تۆتۈلۈپ قالدىغۇ؟ پات يېقىندا تاشكەنتنىك مېنىك قولۇمغا ئۆتۈشىنى قانداق قىلىپ توسسام بولىدىكىن، دەپ خىيال سۈرۈۋاتقانسەن تايىنىلىق. ئەمدى ئامال يوق. بۇنىڭدىن كېيىن سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرىنىڭ ئالدىدا سېنىك ئېتىبارىك بولمايدۇ، خان ئالىيلىرى سەمەرقەنت تەختىدە ئولتۇرسا، سېنى ئەمەس، مۇھەممەد شەيبانىخاننى ئەمرلەشكەرلىككە تەينىلەيدۇ. تېخى كۆرىدىغان كۈنۈڭ بار سېنىك...»

ئەھمەدبەگ تەلبە سۈرگەن خىيالىدىن روھلىنىپ، سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ چىشىغا تەگمەكچى بولدى:

ـــ ئەمرلەشكەر جانابلىرى، ـــ دېدى ئۇ قەستەن گېپىنى قىرىپ قويۇپ، ـــ ئەجەب جىمىپ كەتتىلىغۇ؟ شاھىمىزنىڭ خۇشاللىقىغا ئورتاقلاشقىلىرى كەلمەيۋاتامدۇ ـ يا؟

ـــ يوقسۇ تەقسىر، ـــ دېدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا پېتىنى بۇزماي، ـــ خانىمىزنىڭ بىر ئۇلۇش خۇشاللىقى بىزنىڭ مىڭ ئۇلۇش خۇشاللىقىمىزدۇر. ئەمما جانابلىرى ئوتتۇز ئىككى چىشىنىڭ ھەممىسىنى چىقىرىپ ھېجىيىشنى خۇشاللىقىنىڭ ئىپادىسى دەپ بىلسە كېرەك.

ـــ ئەلۋەتتە، خۇشاللىق دېگەن چىراي ئىپادىسى بىلەن مەقامىغا يېتىدۇ. كۈلگەن چىرايدىن دوستلۇق، مەرھەمەت گۈللىرى ياغىدۇ. مىسالەن، كەمىنلىرىنىڭ چىرايىغا ئوخشاش. ئەمما جانابلىرىنىڭ چىرايىغا قاراپ قار ـ يامغۇر ياغامدىكىن دەپ قېلىۋاتىمەن.

ئەھمەدبەگ تەلبە گېپىنى تۇگىتىپ قاقاھلاپ كۈلدى. ئۇنىڭ بۇ كۈلكىسىگە باشقا ئەمرلەر جور بولدى.

ـــ كۈلكىنىڭ چەكتىن ئېشىپ كېتىشى خۇددى تۇز سېلىپ قويغان ھالۋىدەك بىمەززەدۇر، ـــ دېدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا تەمكىنلىك بىلەن، ـــ ئەمما كەمىنلىرىمۇ تىلىدىن ھەسەل، دېـ

لمدىن زەھەر، چىرايىدىن گۈل، كۆزىدىن تىكەن تۆكۈلۈپ تۇرغان چىرايلارنىمۇ كۆپ كۆرگەن. شۇڭا بىراۋنى ئارتۇقچە كۈلكىگە زورلىمىسىلا.

ـــ راست ئېيتىدىلا ئەمىرلەشكەر جانابلىرى، ـــ دېدى ئەھمەدبەگ تەلبە بىزەكلىك بىلەن ھەجىيىپ ۋە داستىخاندىن بىر چاكىگال كىشمىشنى قولىغا ئېلىپ تۇرۇپ گېپىنى داۋام قىلدى، ـــ قايسى بىر كۈنى چارسۇدىكى مەددىاھنىڭ ئاغزىدىن مۇنداق بىر قوشاقنى ئاڭلىغانىدىم. ئاڭلىسىلا ئوقۇپ بېرەي:

كىشى مېنى كىشىم دېسە يانچۇقۇمدا كىشمىشىم،
كىشى مېنى كىشىم دېمەسە، كىشى بىرلە نە ئىشىم.

ئەھمەدبەگ تەلبە قوشاقنى ئوقۇپ بولۇپ قولىدىكى بىر چاكىگال كىشمىشنى سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ ئالدىغا قويۇپ قويدى.

ـــ ناھايىتى مەناسى چوڭقۇر، پاساھەتلىك قوشاق ئىكەن، ـــ دېدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا چىرايىنى قىلچىلىك ئۆزگەرتمەي، ـــ كەمىنلىرىمۇ خۇددى سىلىگە ئوخشاش چارسۇدىكى مەددىاھتىن بىر قوشاق ئاڭلىۋىدىم. شۇ تاپتا سىلىگە ئوقۇپ بېرىگۈم كېلىۋاتىدۇ، ئاڭلىسىلا:

كىشى مېنى ئاغام دېسە،
ئول مېنىڭ ئاغامچە بار.
كىشى مېنى ئاغام دېمىسە،
ئول مېنىڭ ساقامچە بار.

سۇلتان مەھمۇدخاندىن تارتىپ بارچە سورۇن ئەھلى ئۆزلىرىنى تۇتۇۋالالماي قاقاھلاپ كۈلۈشۈپ كەتتى. شۇ دەقىقىدە ئەھمەدبەگ تەلبەنىڭ چىرايى تاتىرىپ كەتكەنىدى.

سەييىد مۇھەممەد مىرزا غەزەپتىن بوزىرىپ كەتكەن ئەھمەد- بەگ تەلبەگە لاپپىدە قاراپ قويۇپ، ئالدىدىكى بىر جام شارابنى قولىغا ئالدى ـ دە، دەس ئورنىدىن تۇرۇپ سۇلتان مەھمۇدخانغا تەۋازۇ بىلەن ئېگىلدى.

ـــ مۇبارەك بولسۇن ئالىيلىرى. سەمەرقەنتنىڭ تەسەررۇپى- مىزغا ئۆتۈشى ئەلۋەتتە ھەممىمىزنىڭ شەرىپى، بايرام تەرىقىسىدە قۇتلۇقلاشقا تېگىشلىك كاتتا ئىش. ئەمما شول تاپتا خۇشال كەي- پىياتلىرىنى بۇزماقچى ئەمەسمەن، لېكىن، بىر ئىشتىن گۇمانىم بار. شۇڭا، بايا تىن بېرى ئاشۇ گۇمانىڭ ئاسارىتىدە خىيالغا پەي- مال بولۇپ قالدىم، بىلمىدىم، ئاڭلاشنى خالامدىلىكىن؟

ـــ خوش، ـــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان خالار ـ خالىماس تەلەپپۇزدا.

ـــ ئالىيلىرىغىمۇ مەلۇم، سەركەردە شەيبانخانىڭ سە- مەرقەنتنى ئالغانلىق نۇسرەت خەۋىرى تاشكەنتكە يېتىپ كەلگىلى بىر ھەپتە بولاي دەپ قالدى. دەسلىپىدە مىش ـ مىش خەۋەر كەل- دى. ئانچە پەرۋا قىلىپ كەتمىدۇق. ئىككى كۈندىن بېرى بۇ خە- ۋەرنىڭ راستلىقى تولۇق ئىسپاتلاندى. ئەمما، ئول شەيبانخانىڭ ئۆز قەلىمى بىلەن يېزىلغان غەلىبە مەلۇماتنامىسى تېخىچىلا كەلمەيۋاتىدۇ. بۇنىسى ئەجەبلىنەرلىك ئەمەسمۇ؟ قائىدە بويىچە سەركەردە شەھەرنى ئالغان ھامان خانغا مەلۇمات يوللىشى كېرەك ئىدى. ھېسابىمىزچە، ئۇنىڭ سەمەرقەنتنى ئالغىنىغا خېلى كۈن- لەر بولۇپ قالدى، ئەمما، بىز بولساق تېخىچە مەلۇمات تاپشۇرۇپ ئالمىدۇق. ئوردا سەركەردىسى بولغان ئادەم مۇشۇنداق چوڭ ئىشقا پەرۋاسىز قارارمۇ؟

ـــ بەلكىم مەلۇمات ماڭدۇرغان چاپارمەن يولدا بىرەر كې- لىشمەسلىككە يولۇققاندۇر، ـــ دېدى ئەھمەدبەگ تەلبە ئاچچىقىنى زورىغا بېسىپ تۇرۇپ، ـــ سىلى سەركەردە شەيبانىخانغا ئەزەلدىن گۇمانىي نەزەر بىلەن قاراپ كەلگەچكە، مۇشۇنداق بىر ئېھتىمال-

لىقنى نەزەرگە ئالغۇلىرى كەلمەيۋاتقاندۇ تايىنلىق.

ـــ ھەرقانچە بولسىمۇ سەركەردە شەيبانىخان بىرلا چاپارمەن ـ دىن مەلۇمات ماڭغۇزماس. ئۇنىڭ يېنىدىمۇ ئوردا پەرمانچىسىدىن بىر نەچچىسى بار. ھەربىر پەرمانچىنىڭ يېنىدا ئون نەچچىدىن قورۇقچى نۆكەر بار. سەمەرقەنتنىڭ بۇ تەرىپى ئۆزىمىزنىڭ ئىلـ ـكىدە. ئوردا پەرمانچىسىغا يەنە قانداق كېلىشمەسلىك كېلىشى مۇمكىن؟ خوش، كېلىشمەسلىك كەلدىمۇ دەيلى، ئۇنداقتا يېنىدىـ ـكى قورۇقچىلارچۇ؟ كېلىشمەسلىك ھەممىسىگە تەڭ كەلمىگەندۇ؟ ئەھمەدبەگ تەلبەنىڭ زۇۋانى تۇتۇلدى.

شۇ تاپتا ۋۇجۇدىدىكى بايىقى خۇشاللىقلىرى تارقاپ كەتكەن سۇلتان مەھمۇدخان نېمە دېيىشىنى بىلەلمەي تۇرۇپ قالغانىدى.

ـــ مەلۇم بولغاي، سەمەرقەنتتىن چاپارمەن كەلدى!

يۈگۈرۈپ كەلگەن ھۆدەيچىنىڭ بۇ سۆزلىرى بىلەن ئەھمەدـ ـبەگ تەلبەنىڭ چىرايىغا پاللىدە كۈلكە يۈگۈردى ـ دە، سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ كۆزىگە غالىبلارچە قارىۋالدى. شۇ دەقىقىدە پەقەت سۇلتان مەھمۇدخان بىلەن سەييىد مۇھەممەد مىرزىلا ھۆـ ـدەيچىنىڭ چىرايىدىكى پەرىشانلىققا دىققەت قىلغانىدى.

ـــ باشلاپ كىر! ـــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان.

ھايال ئۆتمەي ھۆدەيچى بەگ چاپارمەننى باشلاپ كىردى.

ـــ قۇدرەتلىك پاناھگاھىم، گۇناھىمدىن كەچكەيلا!

چاپارمەن ھۆركىرەپ يىغلىغىنىچە تىزلاندى. بۇرنى ۋە بىر قۇلىقى كېسىلگەنلىكى ئۈچۈن يۈز ـ كۆزلىرى ئىششىپ كەتكەن چاپارمەننى ئوردا ئەھلى تەستە تونۇدى. بۇ سۇلتان مەھمۇدخان شەيبانىخانىنىڭ قېشىغا ئەۋەتكەن ئوردا پەرمانچىسى ئىدى.

كۆڭلى بىرەر شۇم خەۋەرنى سەزگەن سۇلتان مەھمۇدخان ئالدىراپ سورىدى:

ـــ سۆزلە، نېمە ئىش بولدى؟

ـــ شەيبانىخان سەلتەنەتكە ئاسىيلىق قىلدى. سەمەرقەنتنى ئالغاندىن كېيىن ئىسيان قىلىپ ئۆز ئالدىغا پادىشاھلىق جاكار ـ

لىدى ئالىيلىرى.

«يالغان سۆزلەۋاتسەن بەدرەك! شەيبانىخانغا قارا چاپلاۋاتىسەن!...»

سۇلتان مەھمۇدخان ئويلىغانلىرىنى ئاغزىدىن چىقىرالمىدى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ پۈتكۈل ئەزايى ھەركەتتىن توختاپ قالغانىدى.

پەرمانچى بەگ قويىندىن بىر پارچە خەتنى ئېلىپ قوش قوللاپ ئۇزاتتى.

سۇلتان مەھمۇدخان ھۆدەيچى بەگ ئەكېلىپ بەرگەن خەتنى ئاستا قولىغا ئالدى. بارماقلىرى سېزىلەرلىك تىترەپ كەتتى. شۇنداقتىمۇ غەزىپىنى بېسىپ تۇرۇپ خەتكە نەزەر تاشلىدى. خەتنى شەيبانىخان ئۆز قەلىمى بىلەن يازغانىدى.

«بىسمىللاھىر رەھمانىر رەھىم

جانابى سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرى دەرگاھىغا يېتىپ مەلۇم بولغايكى، ئاۋۋال يېگانە قۇدرەتلىك ئاللاھنىڭ رازىلىقى، ئاندىن قالسا ئالىيلىرىنىڭ مەدەت بېرىشى بىلەن جاھانغا مەشھۇر نامى بەلدەئى مەھفۇز بولمىش شەھىرى سەمەرقەنتنى ئىلكىمگە ئالدىم. شول تاپتا ئالىيلىرىنىڭ كۆكسارايدىكى ئالتۇن تەختنى كېچە ـ كۈندۈز چۈشەپ، تەمە قازىنىڭ قاينىاۋاتقانلىقىنى بىلىپ تۇرۇپتىمەن. ئەمما، شۇنىسى سەمىلىرىگە ئايدىڭ بولسۇنكى، سىلى خان ـ سۇلتان ئەۋلادى بولسىلا مەنمۇ خان ـ سۇلتان ئەۋلادىدىمەن. دۇرمەن. بۇزرۇكۋار باباڭ سۇلتان ئوبۇلخەيرخان ئالىيلىرى ئۆز زامانىسىدا بىپايان دەشتى قىپچاق دالىسىغا يېگانە ھۆكۈمران بولۇپ، ئەتراپتىكى خان ـ سۇلتانلارغا ھامىيلىق قىلىپ كەلگەن. شول قاتاردا ماۋەرائۇننەھر، خۇراسان ۋە پەرغانە ھۆكۈمدارى بولمىش سۇلتان ئەبۇ سەئىد مىرزىمۇ جانابى باباڭى بۇزرۇككە ئۇلپان تاپشۇرۇپ سەلتەنەتىنى

ساقلاپ قالغان. دەشتى قىپچاقتىن سەمەرقەنتكە كەلگەن ئۆزبېك باھادىرلىرىنىڭ جاسارىتى تىللاردا داستان بولغان. كېيىنكى كۈنلەردە كېرەي ۋە جانىبېك قاتارلىق قازاق سۇلتانلىرىنىڭ ئىسيان قىلىشى بىلەن خاندانىمىز ۋەيران بولدى. ئاتىلىرى سۇلتان يۇنۇسخان تاغام بۇرج ئوغلانىنى قارا توقايدا قەتلى قىلدى. بىز كەبى خانزادىلەر سىلەردەك نەدىكى بىر كەلگۈندى خان ـ سۇلتانلارغا نۆكەر بولۇشقا مەجبۇر بولدۇق. ھېلىمۇ قۇدرەتلىك تەڭرىنىڭ تۈگمەس ئىنايىتى، پېشانىمىزگە پۈتكەن تەخت ـ سەلتەنەتى بار ئىكەن. ئاخىر سەمەرقەنتتەك كاتتا شەھەرنى قولىمىزغا ئېلىشقا مۇيەسسەر بولدۇق.

گەپنى ئوچۇق قىلىپ قويايكى، سەمەرقەنت تەختىگا ھىدا سىلىنىڭ قىلچىلىك ھەققىلىرى يوق، ئۇنىڭ سۇلتانلىقىنى ئاللاھ ئىگەم مېنىڭ پېشانەمگە پۈتكەنىكەن. ئەمدى ئۇنى مەندىن ھېچكىم سويۇپ ئېلىش خىيالىدا بولمىغاي. ناۋادا بۇنىڭغا قايىل بولماي ئۇرۇش قىلماقچى بولسىلا مەن تەييار. ئەزەل ـ ئەزەلدىن كىمىكى سەمەرقەنت تەختىدە ئولتۇرسا پەرغانە، تاشكەنت، خۇراسان ۋادىسى شۇنىڭغا تەۋە بولۇپ كەلگەن. بۇنداق دېيىشتىكى مۇددىئا شولكى، ئۆزلىرىنى سوراپ تاشكەنتنى بىكارلاپ، ئاتا مىراس تەختگاھلىرى بولمىش تۇرپانغا كېتىشكە ھازىرلىق كۆرگەيلا. بول زېمىنلارنى ماڭا ھەرگىز چىرايلىقچە بەرسە چىرايلىقچە ئالىمەن، سەركەشلىك قىلىشقا پېتىنسا قىلچىلىك يۇز ـ خاتىر قىلمايمەن. قەھر ـ غەزىپىمنىڭ قانداقلىقىنى ئۇشبۇ مەكتۇپىنى ئېلىپ بارغان پەرمانچىنىڭ تۇرقىدىن بىلگەيلا.

خەير، ئەزىز تەنلىرىگە سالامەتلىك تىلەپ ھەزرىتى ئىمامى رەھمان، خەلىفەئى زامان، ئىسكەندەر سانى سۇلتان مۇھەممەد شەيبانىخاندىن دەپ بىلۇرلا.

نامە تامام ۋەسسالام.»

ـــ ھۇ ئۆزىنى بىلمىگەن ھاياسىز خەر[1]!

غەزىپىنى بېسىۋالالمىغان سۇلتان مەھمۇدخان قولىدىكى خەتنى مۇجۇغىنىچە يەرگە زەرب بىلەن ئاتتى.

ئاللىقانداق بىر كىلىشمەسلىكنى پەرەز قىلىپ، ئىزتىراپقا چۈشكەن ئەھمەدبەگ تەلبە گويا سۇلتان مەھمۇدخان بۇ سۆزنى ئۆزىگە قارىتىپ دەۋاتقاندەك تۇيغۇغا كىلىپ، دىر ـ دىر تىترىدى. ھېلىمۇ ياخشى كۈن ئولتۇرۇپ باغقا بالدۇرلا قاراشقۇ چۈشكەن بولغاچقا، ئۇنىڭ بۇ بىچارە تۇرقىغا ھېچكىم دىققەت قىلمىدى.

ـــ چىراغ يېقىشمامسەن، زاۋال چۈشكەننى بىلىشمىدىڭمۇ؟ ـــ دەپ ۋارقىرىدى ئەھمەدبەگ تەلبە خىزمەتكارلىرىغا قاراپ. شۇ دەقىقىدە ئۇ مۇشۇ ئۇسۇل بىلەن ۋۇجۇدىدىكى ۋەھىمىنى بېسىشقا تىرىشۋاتقاندەك قىلاتتى. ئەمما ئۇنىڭ بۇ سۆزلىرى سەييىد مۇھەممەد مىرزىغا: «سۇلتان مەھمۇدخانىڭ سەلتەنەتىگە زاۋال چۈشكەننى بىلمىدىڭلارمۇ؟!» دېگەندەك تۇيۇلۇپ، پۈتكۈل ئەزايى شۇركىنىپ كەتتى.

※ ※ ※

ئابىرەھمەت دەرياسىنىڭ سۈيى گۈگۈم قوينىدا قارىيىپ كۆرۈنەتتى. گەرچە كۈز ھاۋاسى ئانچە سوۋۇپ كەتمىگەن بولسىمۇ، ھاۋا تۇتۇق بولغاچقا ئۇرگۈت تاغلىرىدىن ئەسكەن كۈز شامىلى ئادەمنىڭ غولىنى قورۇيتتى. نۆكەرلەر سوغۇق شامالدىن دالدىلىنىش ئۈچۈن يېلىڭ تونلىرىغا قىمدالغاندى. ئەمما، ۋۇجۇدى ئىشەنچكە تولۇپ ـ تاشقان بابۇر بولسا تولىمۇ روھلۇق كۆرۈنەتتى، قەددىنى تىك تۇتقىنىچە پات ـ پات سەمەرقەنت تەرەپكە قاراپ قويىاتتى.

ئۇ مۇھەممەد مەزىد تارخان بىلەن چىلتۇ يايلىقىدا خوشلاشقاندىن كېيىن، يېنىدا قېپقالغان ئىككى يۈز قىرىق نۆكەر ۋە ئون

① خەر ـــ ئېشەك.

نەچچە ساداقەتمەن بەگ ـ سىپاھلىرى بىلەن كەشتۇد قورغىنىدىن ئۆتۈپ، رەباتى خوجا قورغىنىغا ھۇجۇم قىلىپ، مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىدى. ئامالسىز پۇت دەسسەپ تۇرغۇدەك جاي تاپالماي بىردە يار يايلىقى، بىردە شۇنقارخانە تېغى ئەتراپىدا مۆكۈپ يۈرگەچ، شەيبانىخانىنىڭ ئەھۋالىنى تېكتىكلاشقا ئايغاقچى ماڭغۇزدى. ئايغاقچىلار: «شەيبانىخان سەمەرقەنت شەھرىنى سەركەردىسى جانۇا-پا بەگكە تاپشۇرۇپ، ئۆزى ئاساسلىق قوشۇنى بىلەن شەھەر سىرتىدىكى خوجا دىدارداا لەشكەرگاھ قۇرۇپ تۇرۇۋېتىپتۇ. جانۇاپا بەگ سەمەرقەنت شەھرىنى بەش يۈز نۆكەر بىلەن ساقلاۋېتىپتۇ» دېگەن ئىشەنچلىك مەلۇماتنى يەتكۈزدى. بۇ خەۋەر ھېلى يايلاقتا، ھېلى تاغ ئارىسىدا مۆكۈپ بارا ـ بارا ئىشەنچىنى يوقاتقان بابۇرغا قايتىدىن ئۈمىد ـ ئىشەنچ بېغىشلىدى.

ـــ گەرچە سەمەرقەنتنى ساقلاۋاتقان ياۋنىڭ سانى ئاز بولسىمۇ، شەھەر سىرتىدا شەيبانىخانىنىڭ ئاساسلىق قوشۇنى بار. ئىلكىمىزدە نۆكەرنىڭ تايىنى يوق. بۇ ئىشقا ئالدىراپ تەۋەككۈل قىلمىغىنىمىز ياخشىمىكىن، ـــ دېدى مىرزا دوست ناسىر.

بابۇر مىرزا دوست ناسىرنىڭ ئەندىشىسىگە ئالدىراپ ئىپادە بىلدۈرمەي قاسىمبەگ قاۋچىنغا قارىدى. چۈنكى، شەيبانىخانىنىڭ لەشكىرىي ئەھۋالى ئۇنىڭغا بەش قولدەك ئايان ئىدى. ئۆزىدىن نەچچە ئون ھەسسە كۆچلۈك ياۋغا جەڭ ئېلان قىلىش ئۇچۇن، سەركەردىلىرى ئىشەنچ تۇرغۇزۇشى، پىكىرىدە بىرلىككە كېلىشى زۆرۈر ئىدى.

ـــ سەمەرقەنتنىڭ ئازغىنە ياۋ لەشكىرى بىلەن مۇداپىئە قىلىنىشى بىز ئۈچۈن تېپىلغۇسىز پۇرسەت، ـــ دېدى بابۇرنىڭ مۇددىئاسىنى چۈشەنگەن قاسىمبەگ قاۋچىن، ـــ گەرچە نۆكەرلىرىمىزنىڭ سانى سەمەرقەنتنى قوروقداۋاتقان ياۋ لەشكەرلىرىنىڭ يېرىمىغا يەتمىسىمۇ، ئەمما ھەربىرىنىڭ ئىككى ـ ئۈچتىن ياۋغا تېتىغۇدەك جاسارىتى ھەم قۇربىتى باردۇر. مىرزا دوست ناسىر بەگنىڭ ئەندىشىسىمۇ ئارتۇقچە ئەمەس، لېكىن بىر نىيەتتە غەيرەت

رەتكە كېلىدىغان بولساق، سەمەرقەنتنى چوقۇم ئالالايمىز. چۈنكى، غەيرەت شەمشىرىنى قەتئىي نىيەت بىلەن قىنىدىن سۇغۇرمىغۇچە غەلىبە يۈزىنى كۆرگىلى بولمايدۇ ھەمدە باتۇرلۇق ئۇقۇمىنى تەدبىر ياسىدا ئاتمىغۇچە نۇسرەت خەۋىرىنى ئاڭلىغىلى بولمايدۇ.

ـــ شۇنداق، ـــ دېدى نويان كۆكۈلداش قاسىمبەگ قاۋچىننى ياقلاپ، ـــ سەمەرقەنتكە قارا كۈچىمىزگە تايىنىپ ئەمەس، تەدبىر بىلەن ھۇجۇم قىلىش كېرەك.

ـــ ئەينى مۇددىئا. ياۋ ھازىر غەلىبە خۇشاللىقىدا بىخۇددۇر. ئۇنىڭ ئۈستىگە شەيبانىخان بىزدىن ئەمەس، سۇلتان مەھمۇدخاندىن ئېھتىيات قىلىدۇ. شۇڭا، بىز ئۇلارنىڭ مۇشۇ ئاجىزلىقىدىن پايدىلىنىپ، كۆزىگە ئىلمىغان پۈتاقنى پۈتىغا چوماق قىلىشىمىز كېرەك، ـــ دېدى مىرزا ئابدۇلۋاھاپ موغۇل.

ـــ مەنچە ئول شەيباق[1] ئۇنچە قورقۇنچلۇق ئەمەس، ـــ دېدى بابۇر ئىشەنچ بىلەن، ـــ گەرچە ئول مۇناپىق يالغان مۇھەببەت مەكتۇپى ھېيلىسى بىلەن سەمەرقەنتنى ئاسانلا ئالغان بولسىمۇ، ئەمما سەركەردە ـ لەشكەرلىرى شەھەر ئاھالىسىنى بۇلاپ ـ تالاپ، قىلمىغان ئەسكىلىكى قالمىدى. ئاۋام ئول ياۋايىلاردىن جاق تويدى. ئۇنىڭدىن باشقا سۇلۇك پېشۋاسى خوجا يەھيا ئىشان ھەزرەتلىرى بىلەن خانزادە سۇلتان ئەلى مىرزىنىڭ ئۆلتۈرۈلۈشى كۆپ قىسىم رەئىيەتنى غەزەپكە كەلتۈردى. ئۇلار تاشالمايلا تۇرۇۋاتىدۇ. بۇمۇ بىز ئۈچۈن پۇرسەت. شەھەرگە كىرىدىغانلا بولساق، ئاۋامنىڭ قوللىشىغا ئېرىشىشىمىزدە گەپ يوق.

ـــ بىز پادىشاھ ئالىيلىرىنىڭ ئاتقان ئوقىدۇرمىزا! ـــ دېيىشتى سەركەردىلەر بىر نىيەتكە كەلگەنلىكىنى بىلدۈرۈشۈپ.

ـــ ئۇنداقتا سەمەرقەنتكە كېچىدە ھۇجۇم قىلغىنىمىز ئەۋزەل، ـــ دېدى قاسىمبەگ قاۋچىن، ـــ كۈندۈزى ئاشكارا ھۇجۇم قىلساق شەھەر دورغىسى جانۇاپا بەگ شەيبانىخانغا خەۋەر يەتكۈزۈشى مۇمكىن. ئول چاغدا شەھەرنى ئېلىش ئەمەس، ئۆزىمىزنىمۇ

① شەيباق ـــ شەيبانىخاننىڭ ئىسمىنىڭ كەمستىلىپ ئاتىلىشى.

ساقلاپ قالالمايمىز. شۇڭا، شەھەر ئەتراپىدىكى مەھەللىلەرگە بىرقانچە نۆكەر ئەۋەتىپ، بىرنەچچە پۇختا شوتا تەييارلايلى ـ دە، نۆكەرلەرنى شوتا بىلەن سېپىل ئۈستىگە چىقىرايلى. سەمەرقەنتنى قولىمىزغا ئېلىۋالساق، شەيبانىخاننىڭ شەھەرگە باستۇرۇپ كىرمىكى ئۇنچە ئاسان ئەمەس. چۈنكى، شەھەر سېپىلى مۇستەھكەم، خەندەكلىرى چوڭقۇر، شەھەر ئاھالىسى ئول باسقۇنچىلار ئۇچۇن ئەمەس، بىز ئۇچۇن جەڭ قىلىدۇ.

ـــ ئۇنۇملۇك تەدبىركەن، ـــ دېدى بابۇر گەپنى چورتلا كېسىپ، ـــ نويان كۆكۈلداش بىلەن خۇسرەۋ كۆكۈلداش ئون نۆكەر ئېلىۋېلىپ، ئۇچ كۈن ئىچىدە شوتا تەييارلىسۇن.

ـــ پەرمانبەردارمىز! ـــ دېدى ئىككى سەركەردە دەس ئورنىدىن تۇرۇپ، ـــ شوتا پۇتكەن ھامان خەۋەر بېرەيلى.

ـــ ئۆز ئىشىڭلارغا پۇختا بولۇڭلار. ھېچكىمگە سەزدۈرۈپ قويماڭلار. شەيبانىخاننىڭ پايلاقچىلىرىدىن ئېھتىيات قىلىڭلار، ـــ دېدى قاسىمبەگ قاۋچىن تاپىلاپ.

※ ※ ※

بۇگۈن نويان كۆكۈلداشقا بېرىلگەن مۆھلەت توشقاندى. شۇ تاپتا نامازشامنى ئوقۇپ بولغان بابۇر چېدىردا ئولتۇرغۇسى كەلمەي، خەۋەر كۈتۈپ سىرتقا چىقىۋالغانىدى. بىردەمدىلا ئەتراپقا تۈن پەردىسى تولۇق يېيىلدى. شۇنىڭ بىلەن تەڭ سىملداپ يامغۇر يېغىشقا باشلىدى.

ـــ يامغۇردا سوغۇق ئۆتكۈزۈۋالمىسلا ئالىيلىرى.

بۇگۈن كېچىدىكى بولغۇسى جەڭنى خىيال قىلىپ تۇرغان بابۇر قاسىمبەگ قاۋچىنغا مىننەتدارلىق بىلەن كۈلۈمسىرەپ جاۋاب بەردى:

ـــ نەچچەن ۋاقىتتىن بېرى بېشىمىزغا كەلگەن مۇشكۈلاتلار ئالدىدا بۇنچىلىك يامغۇر نېمىتى جانابلىرى، ـــ ئۇ يۈزىنى يامـ

غۇرغا مەغرۇر تۇتۇپ تۇرۇپ سۆزىنى داۋام قىلدى، ـــ يامغۇرنىڭ ياغقىنى تولىمۇ ياخشى بولدى.

ـــ شۇنداق ئالىيلىرى، ـــ دېدى قاسىمبەگ قاۋچىن تەۋازۇ بىلەن، ـــ سېپىل ئۈستىدىكى ياۋ لەشكەرلىرى يامغۇردىن دالدا لىنىش ئۈچۈن كۆزەتخانىغا كىرىپ كېتىدۇ. ئاللاھ ئىگەم ئىشلىرىمىزنى ئوڭۇشلۇق قىلىدىغان ئوخشايدۇ.

ـــ ئىنشائاللاھ.

ـــ مەلۇم بولغاي. نويان كۆكۈلداشتىن چاپارمەن كەلدى.

ـــ باشلاپ كەل، ـــ دېدى بابۇر خاس مەھرىمىگە، ھايال ئۆتمەي چاپارمەن يېتىپ كەلدى.

ـــ شوتىلار تەييار بولدى ئالىيلىرى، ـــ دېدى ئۇ ئېگىلىپ سالام بەرگەندىن كېيىن.

ـــ نەچچە شوتا تەييارلىدىڭلار؟ ـــ سورىدى قاسىمبەگ قاۋچىن.

ـــ جەمئىي ئالتە شوتا تەييارلىدۇق. ھەربىرى ئالتە ـ يەتتىدىن نۆكەرنى بىمالال كۆتۈرەلەيدۇ.

ـــ نويان كۆكۈلداشنىڭ پۇختىلىقىغا گەپ كەتمەيدۇ، ـــ دېدى بابۇر رازىمەنلىك بىلەن، ـــ پەرمان، سەركەردە ـ نۆكەرلەر دەرھال يولغا چىققاي.

زېمىن قازانىنى كۆمتۇرۇپ قويغاندەك قاپقاراڭغۇ. يېغىۋاتقان كۈز يامغۇرى بىردە ئەدەپ، تاراسلاپ چۈشسە، بىردە يەنە سىملدايتتى. شەپە چىقارماسلىق ئۈچۈن ئاتلارنىڭ تۇياقلىرىغا كىگىز، كاناپ پارچىسىنى تېڭىۋالغان نۆكەرلەر تۇن تەڭ بولغاندا سەمەرقەنت سېپىلىنىڭ فىرۇزە دەرۋازىسىغا يېقىن مەغەك كۆۋرۈكىگە يېتىپ كەلدى. دەرۋازىنىڭ ئۈستىدىكى كۆزەتخانىنىڭ پەنجىرىسىدىن چىراغ يورۇقى تۇن قاراڭغۇسىدا كۆزگە ئېنىق چېلىقاتتى.

بابۇر نويان كۆكۈلداش بىلەن مەغەك كۆۋرۈكىدە ئۇچراشتى.

ـــ خېلىدىن بېرى كۆزىتىۋاتىمىز، ـــ دېدى نويان كۆ-

كۇلداش ئەھۋال تونۇشتۇرۇپ، ـــ يامغۇر ياغقاندىن بېرى سېپىل ئۈستىدە كۆزەتچىلەرنىڭ قارىسى پۈتۈنلەي يوقالدى. پەمىچە، ئۇلار كۆزەتخانىدا دالدىلىنىۋاتقان بولۇشى مۇمكىن.

ـــ قورغاننىڭ ئىچىدىكى ئەھۋالچۇ؟

ـــ ئەتىگەن شەھەرگە مەدىكار سىياقىدا كىرگەن ئايغاقچىنىڭ تەكشۈرۈشىچە، شەھەر دورغىسى جانۇاپا بەگ مەرھۇم خوجا يەھيا ئىشان ھەزرەتلىرىنىڭ قەسىردە تۇرۇۋاتىتۇ. ھەرقايسى دەرۋازىلاردىكى كۆزەتچىلەرنىڭ سانى ئوتتۇزدىن ئارتۇق ئەمەس-كەن. فىرۇزە دەرۋازىسىدىكى كۆزەتچىلەرنىڭ بېگى پازىل تارخان ئىكەن.

ـــ پازىل تارخان؟

ـــ شۇنداق ئالىيلىرى، پازىل تارخان بەگ تارخانلاردىن ئەمەس، بەلكى سودىگەر تارخانلاردىنمىش. تۇركىستاندا شەيبانىخانغا خىزمەت قىلىپ ئېتىبارغا ئېرىشكەنكەن. ئەھۋالدىن قارىغاندا لەشكىرىي ئىشلارغا خام ئوخشايدۇ. شۇڭا ھۇجۇمنى فىرۇزە دەرۋازىسىدىن باشلايلىمىكىن.

ـــ شۇنداق بولسۇن، ـــ دېدى بابۇر، ـــ سىلى خۇسرەۋ كۆكۇلداش بىلەن بىللە ئەللىك نۆكەرنى ئېلىپ فىرۇزە دەرۋازىسىنى ئاچسىلا. ئوتقاش بەلگە بولسۇن، ـــ بابۇر بىرنەچچە دەقىقە تۇرۇۋېلىپ قوشۇپ قويدى، ـــ مىرزا ئابدۇلۋاھاپ موغۇل ھەمدەمدە بولسۇن. قالغانلىرىمىز بەلگىنى كۆرگەن ھامان دەرۋازىغا بارايلى.

ـــ شوتىنى فىرۇزە دەرۋازىسىغا بەك يېقىن قويماڭلار، ـــ دېدى قاسىمبەگ قاۋچىن، ـــ ناۋادا دەرۋازا كۆزەتخانىسىدىكىلەر سېزىپ قالسا ئىشڭلار تەسكە چۈشىدۇ.

ـــ كەمىنىلىرىمۇ شۇ ئويدا، ـــ دېدى نويان كۆكۇلداش، ـــ سېپىلغا غارى ئاشقان يارلىقى تەرەپتىن شوتا قويايلىمىكىن دەيمەن. يارلىق تەرەپ بەك خەتەرلىك بولغاچقا، كۆزەتچىلەر ئانچە چارلاپ كەتمەيدىكەن. ئۇ يەر بىلەن فىرۇزە دەرۋازىسىنىڭ ئارىلىقىمۇ ئانچە يىراق ئەمەس.

ـــ شۇنداق قىلىڭلار. ھەربىرىڭلار شەپسىز ھەم چەبدەس بولسۇن، ـــ دېدى بابۇر.

ئالدىن ھۇجۇم قىلىشقا بەلگىلەنگەن ئەللىك نۆكەر نويان كۆكۇلداشنىڭ يېتەكچىلىكىدە تۇن قوينىغا شۇڭغۇدى. شوتا ھەم ئۇزۇن، ھەم ئېغىر، ھەم كېلەڭسىز، غارى ئاشقان يارلىقى خېلىلا خەتەرلىك ئىدى. نۆكەرلەر شەپە چىقارماسلىققا تىرىشىپ شوتىلارنى بىر ـ بىرلەپ سېپىلغا تىرىدى.

سېپىلنىڭ ئۈستىدىن ھە دېگەندە ئوق، ياغاچ ـ تاشلارنىڭ ئېتىلىش ئېھتىمالىنى نەزەردە تۇتقان نۆكەرلەر بىرىنچى بولۇپ شوتىغا يامىشىشتىن ئېھتىيات قىلىپ قالغانىدى.

ـــ يۈرەكلىك بولۇڭلار يىگىتلەر، ـــ دېدى نويان كۆكۇلداش ئوتتۇرىدىكى شوتىنىڭ بىرىنچى بالدىقىغا پۇتىنى ئېلىپ تۇرۇپ، ـــ سېپىلنىڭ ئۈستىگە چىققاندىن كېيىن، ئۆزۈڭلارنى ئۇكەك ـ قوختىلارنىڭ دالدىسىغا ئېلىڭلار. ياۋ كۆزەتچىلىرى سېزىپ قالمىسۇن.

نويان كۆكۇلداش بىلەن تەڭ خۇسرەۋ كۆكۇلداش، مىرزا ئابدۇلۋاھاپ موغۇللارمۇ شوتىغا چىقىشقا باشلىدى. نۆكەرلەر ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن ئەگەشتى. سېپىلنىڭ ئۈستى ئىككى ئاتلىق لەشكەر بىمالال ئۇياندىن ـ بۇياڭا چېپىپ ئۆتكۈدەك كەڭ، ئۇكەك ـ قوختىلار بەلگە كەلگۈدەك ئېگىز ئىدى. نۆكەرلەر ئۇچ سەركەردىنىڭ باشچىلىقىدا ئېڭىشكىنىچە فىرۇزە دەرۋازىسىغا قاراپ يۈگۈردى. دەرۋازىنىڭ تۈۋىگە كۆزەتخانىنىڭ ئىچىدىكى پەلەمپەي بىلەن چۈشكىلى بولاتتى. قاراۋۇللارنىڭ ھەممىسى يامغۇردىن قېچىپ، كۆزەتخانىنىڭ ئىچىگە كىرىۋالغاندەك قىلاتتى. نويان كۆكۇلداش كۆزەتخانىنىڭ ئىچىنى تىكشاپ، بىرنەچچە دەقىقە تۇرۇپ قالدى، يەنە ساقلاۋېرىشكە بولمايتتى. ئۇ كۆزەتخانىغا باستۇرۇپ كىرىش قارارىغا كەلدى.

ـــ سىلى، ـــ دېدى ئۇ مىرزا ئابدۇلۋاھاپ موغۇلغا پىچىرلاپ، ـــ كۆزەتخانىدىكىلەرنى ئۇجۇقتۇرۇشقا مەسئۇل بولسىلا.

مەن پەلەمپەي ئارقىلىق پەسكە چۈشۈپ دەرۋازىنى ئاچاي، سىلى، ـــ دېدى ئۇ خۇسرەۋ كۆكۈلداشقا قاراپ، ـــ بىز پەسكە چۈشۈپ دەرۋازىغا يېقىنلىشىشىمىز ھامان پادىشاھ ئالىيلىرىغا ئوتقاش يېقىپ بەلگە بەرسىلە.

ئۇلار ئەمدىلا كۆزەتخانا ئىشىكىگە يېقىنلىشىشىغا ئاياغ تۈشى قاتتىقراق چېقىپ كەتتىمۇ ئەيتاۋۇر، كۆزەتخانا ئىچىدىن «بىيداي»[1] دېگەن جاراڭلىق ئاۋاز ئاڭلاندى. نۇيان كۆكۈلداش ئۇلارنىڭ ئۇران[2] سوراۋاتقانلىقىنى ھېس قىلدى. ئادەتتە كېچىلىك كۆزەتچىلەر ئالمىشىدىغان ۋاقىتتا ياكى ئۆزئارا ئۇچراشسا ئۇران سورىشاتتى. جاۋاب بېرەلمىسە ياكى خاتا جاۋاب بەرسە ئېنىقلاپ ئولتۇرمايلا، ناغرا چېلىپ ئەتراپىدىكىلەرگە خەۋەر بېرەتتى.

«ئۇران نېمە بولغىيدى؟ شەھەرگە ئايغاقچى كىرگۈزگەندە ئېنىقلاتقۇزۇۋالسام بوپتىكەن. لېكىن بۇمۇ ئاسان ئەمەس. ئۇرانىنى كۈندە بىر ئالماشتۇرۇپ تۇرىدۇ. ئەمدى يەنە ساقلاپ تۇرماسلىق كېرەك...»

ئەھۋالنىڭ قىل ئۈستىدە قالغانلىقىنى ھېس قىلغان نۇيان كۆكۈلداش چاقماق تېزلىكىدە كۆزەتخانا ئىچىگە ئېتىلدى ۋە نېمە ئىش بولغانلىقىنى ئاڭقىرالماي تەمتىرەپ قالغان ياۋ لەشكەرلىرىگە تاشلاندى.

ـــ بۇ يەر سىلىگە قالدى، ـــ دېدى ئۇ ئالدىغا توغرا چىقىپ قالغان ياۋ لەشكىرىنى قىلىچلاپ تاشلىغاندىن كېيىن، مىرزا ئابدۇلۋاھاپ موغۇلغا قاراپ، ـــ مەن پەسكە چۈشۈپ دەرۋازىنى ئاچاي.

نۇيان كۆكۈلداش بىر قىسىم نۆكەرلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ پەسكە چۈشكەندە، دەرۋازا ئۈستىدىكى قىيا ـ چىيادىن ئويغىنىپ كەتكەن لەشكەرگاھتىكىلەر قوراللىرىنى ئېلىپ سىرتقا چىقىشقا

① بىيداي ـــ بۇغداي (قىپچاق شېۋىسى).
② ئۇران ـــ پارول.

ئۇلگۈرگەنىدى. ھايات ـ ماماتلىق قۇچاقلاشما جەڭ باشلىنىپ كەتتى. ئەجەل قىلىچلىرىنىڭ بىر ـ بىرىگە زەرب بىلەن ئۇرۇلۇشىدىن چاچرىغان ئۇچقۇنلار تۇن قوينىدا يالت قىلىپ ئۆچەتتى. تىغ زەربىسىدىن كىملەردۇر ئېچىنىشلىق ئىڭرايتتى. دەرۋا زىنى ئېچىش ئۈچۈن يۈگۈرۈپ ماڭغان نويان كۆكۈلداشنىڭ لەشكەرلىرىگە جان ـ جەھلى بىلەن بۇيرۇق بېرىۋاتقان پازىل تارخانغا كۆزى چۈشتى ـ دە، ئۇنىڭغا قاراپ يولۋاستەك ئېتىلدى سىپاھلىقتىن ئانچە خەۋىرى يوق پازىل تارخان ئېتىلىپ كېلىۋاتقان نويان كۆكۈلداشنى كۆرۈپ يا ئالدىغا مېڭىشنى، يا كەينىگە قېچىشنى بىلەلمەي داڭ قېتىپ تۇرۇپ قالدى. شۇ ئەسنادا نويان كۆكۈلداشنىڭ زەرب بىلەن ئۇرغان قىلىچى دەل ئۇنىڭ بوينىغا كېلىپ چۈشتى. سەركەردىسىنىڭ ئۆلۈمىنى كۆرگەن يازلا لەشكەرلىرىنىڭ جاسارىتى پۈتۈنلەي سۇنغانىدى. نۆكەرلەر ئۇلارنى قىينالمايلا قىلىچتىن ئۆتكۈزدى. نويان كۆكۈلداش ئارقىسىغا يېنىپ دەرۋازىنىڭ قوش مۇشتۇمدەك يوغان قۇلۇپىنى بېلىگە قىستۇرۇۋالغان ئاي پالتا بىلەن چاقتى، قۇيما چويۇن دەرۋازىنى مەدىرلاتماق ئانچە ئاسان ئەمەس ئىدى. ئادەتتە ئۇنى ھالقىسىغا باغلانغان ئارغامچا بىلەن ئاتقا سۆرىتىپ ئاچاتتى. نۆكەرلەر ئاتقا سۆرىتىدىغان ئارغامچا بىلەن تارتىپ دەرۋازىنى ئاچتى. ئۇنىڭغا چە خۇسرەۋ كۆكۈلداش خەندەكتىن ئۆتىدىغان ئاسما كۆۋرۈكنى چۈشۈرۈپ، ئوتقاش يېقىپ بەلگە بېرىپ بولغانىدى. بابۇر خەندەكنىڭ ئاسما كۆۋرۈكىدىن ئۆتۈپ تۇرۇشىغا دەرۋازا ئېچىلدى.

ـــ يارايسىلەر، باھادىرلىقنى ھەق ـ دادىغا يەتكۈزدۈڭلار، ـــ دېدى بابۇر نويان كۆكۈلداش قاتارلىق سەركەردە ـ نۆكەرلىرىگە قاراپ.

ـــ دەرھال ناغرا چېلىپ، چۈقان ـ سۈرەن سېلىپ ۋەھىمە پەيدا قىلىڭلار، ـــ دېدى قاسىمبەگ قاۋچىن.

ـــ خۇسرەۋ كۆكۈلداش بىر قىسىم يىگىتلەر بىلەن فىرۇزە دەرۋازىسىنى بېكىتسۇن، ـــ دېدى بابۇر نويان كۆكۈلداشقا

قاراپ، ـــ سىلى چارىەھە دەرۋازىسى تەرەپكە ھۇجۇم قىلسىلا. دوست ناسىر، خان قۇلى بەگلەر ئاھەنىن دەرۋازىسىغا ھۇجۇم قىلسۇن. قاسىمبەگ قاۋچىن جانابلىرى گازىر سۇستان دەرۋازىسىغا، مىرىم ناسىر، شەيخ دەرۋىش بەگلەر سۆزەنگاران دەرۋازىسىغا ھۇجۇم قىلسۇن. مەن شىرىمبەگ تاغايى، مىرزا ئابدۇلۋاھاپ ئارغۇنلار بىلەن خوجا يەھيا قەسىرىدكى جانۋاپا بەگنى تۇتاي.

پەرمان تاپشۇرۇپ ئالغان سەركەردىلەر نۆكەرلىرىنى ئەگەشتۇرگىنىچە ئاتلىرىنى چاپتۇرۇپ كېتىشتى. سۇت ئۈيقۇسىدا ياتقان سەمەرقەنت ئەھلى تۈيۇقسىز ياڭىرىغان ناغرا ئاۋازى ۋە چۇقان ـ سۇرەندىن چۆچۈپ ئويغاندى.

بۇ دەھشەتلىك سادادىن ئويغانغان جانۋاپا بەگ ئۆزىنى چۇشىدە ئەمەس، ئوڭىدا قارا باسقانلىقىنى ھېس قىلدى ـ دە، ئالدىراپ ـ تېنەپ كىيىنىپ، شەھەرنى مۇداپىئە قىلىش ئۈچۈن نۆكەرلىرىنى ئەگەشتۇرۇپ، ئاھەنىن دەرۋازىسىغا قاراپ ئات سالدى.

ـــ ئەھۋال چاتاق دورغا جانابلىرى، بابۇر پادىشاھ شەخسەن ئۆزى قوشۇن باشلاپ كېلىۋاتىدۇ.

شەيبانىخان يېتىپ كېلىپ بولغۇچە، ئاھەنىن دەرۋازىسىدا تىركىشىشنى كۆڭلىگە پۈككەن جانۋاپا بەگ چاپارمەندىن بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ قايتىدىن قارا تەرگە چۆمدى. شۇ تاپتا ئۇنىڭغا بابۇر سەمەرقەنتكە تۇمەنلىگەن لەشكەر بىلەن باستۇرۇپ كىرگەندەك تۇيۇلۇپ كەتكەندى.

«شەيبانىخان ئالىيلىرى يارەمگە كېلىپ بولغۇچە دەرۋازىنى ساقلاش ئەمەس، مېنىڭ بۇ كاللامۇ بوينۇمدا تۇرمايدىغان ئوخشايدۇ. ئەڭ ياخشىسى جېنىمنى قۇتقۇزاي. ئۆلۈمدىن باشقىسى تاماشا دەپتىكەن...»

جانۋاپا بەگ ئاھەنىن دەرۋازىسىنى قوغداشتىن ۋاز كېچىپ، ئېتىنىڭ بېشىنى شەھەرنىڭ سىرتىغا بۇرىدى ـ دە، جان ـ جەھلى بىلەن قامچا سالدى.

تاڭ ئاتقۇچە بابۇرنىڭ سەركەردە ـ نۆكەرلىرى سەمەرقەنت

نىڭ ھەممە دەرۋازىسىنى تولۇق ئىگىلىدى. كېچىدىكى جەڭنىڭ سەۋەبىنى ئاڭقىرىپ ئۇلگۈرگەن شەھەر ئاھالىسى ـــ ئاشپۇزۇل خوجايىنلىرى، دۇكاندارلار، ھۇنەرۋەن ـ كاسىپلار، باي ـ تۆرىلەر تاۋاق ـ تاۋاقلاردا ئاش ـ گۆشلەرنى كۆتۈرۈپ كېلىپ، سەركەردە ـ نۆكەرلەردىن ھال سورىدى ۋە ئۆزلۈكىدىن تەشكىللىنىپ، تاياق ـ توقماقلارنى كۆتۈرگىنىچە قېچىشقا ئۇلگۈرەلمەي مۆكۈۋالغان ياۋ لەشكەرلىرىنى دۇمبالاشقا باشلىدى. شەيبانىخان شەھەرنى ساقلاشقا قويغان بەش يۈز لەشكەرنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك مانا مۇشۇنداق ئېچىنىشلىق ئۆلتۈرۈلدى.

ـــ مەلۇم بولغاي، بىر قىسىم بىكار تەلەپ شەھەر لۇكچەكلىرى ئاھالىنى بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىۋاتىدۇ.

مەلۇماتنى ئاڭلاپ بابۇر غۇژزىدە قاپقىنى تۇردى:

ـــ پەرمان! ـــ دېدى ئۇ كەسكىنلىك بىلەن قولىنى شىلتىپ، ـــ ھەرقايسى دەرۋازىلارنى بېكىتىشكە نويان كۆكۇلداش نازارەتچىلىك قىلسۇن. خۇسرەۋ كۆكۇلداش، شىرىمبەگ تاغايىلار ئاۋامدىن تەشكىللەنگەن پىدائىيلارغا باش بولۇپ سېپىل ئۈستىگە ئوق، ياغاچ ـ تاش ئاچقىسۇن. سەركەردە شاھقۇلى مەردان زەمبىرەكلەرنى تەكشۈرۈپ، مەنچاناقلارنى تەييارلىسۇن. مىرزا ئابدۇلۋاھاپ موغۇل باش بولۇپ كوچا ـ رەستىلەرنى چارلىسۇن. توپلاڭدىن توغاچ ئوغرىلاش مەقسىتىدە مال ـ دۇنيا بۇلاش كويىغا چۈشكەن شەھەر لۇكچەكلىرىگە سىيلە ـ رەھىم قىلىنمىسۇن. سەركەشلىك قىلىشقا پېتىنغانلارنىڭ كاللىسىنى ئېلىڭلار. رەئىيەتنى خاتىرجەم قىلىڭلار.

※ ※ ※

بابۇرنى ئۆزى بىلەن جەڭ قىلىشقا جۈرئەت قىلالمايدۇ، بىر بولسا پەرغانىگە كېتىشكە، بىر بولسا تاشكەنتتىكى تاغىسى سۇلتان مەھمۇدخاننىڭ يېنىغا بېرىشقا مەجبۇر بولىدۇ، دەپ خاتىر-

جەم ئولتۇرغان شەيبانىخان سەمەرقەنت شەھىرىنىڭ بىر كېچە-
دىلا بابۇرنىڭ قولىغا چۈشۈپ كەتكەنلىكىدىن خەۋەر تېپىپ، قۇ-
لىقىغا ئىشەنمەيلا قالدى. ئالدىغا سالپايغان پېتى گۇناھىنى تىلەپ
كەلگەن جانۇاپا بەگنى ئەدەپلەشكىمۇ رايى بارماي، لەشكەرلىرىنى
باشلاپ يېتىپ كەلدى. بۇ چاغدا شەھەر دەرۋازىسى ۋە سېپىللارغا
بابۇرنىڭ تۇغ ـ ئەلەملىرى قادىلىپ بولغانىدى. بۇ مەنزىرىنى
كۆرۈپ ئۆتى يېرىلغۇدەك غەزەپلەندى. لېكىن، بابۇرنىڭ زادى قاد-
چىلىك لەشكەر بىلەن شەھەرنى بېسىۋالغانلىقىنى بىلەلمىگەچكە،
دەماللىققا ھۇجۇم قىلىشقا پېتىنالمىدى. ئۇنىڭسىزمۇ خەندەكلە-
رى كەڭ ھەم چوڭقۇر، سېپىللىرى ئېگىز ھەم مۇستەھكەم سە-
مەرقەنت شەھىرىنى ھۇجۇم بىلەن ئېلىش ئانچە ئاسان ئەمەسلىكى
ئۆزىگىمۇ ئايان ئىدى. شۇڭا بىخۇدلۇق قىلىپ شەھەرنى ساقلاشقا
ئازغىنە لەشكەر قويغىنىغا پۇشايمان قىلىپ، ئىلاجسىز خوجا
دىدارغا قايتىشقا مەجبۇر بولدى.

بۇ چاغدا ئوردىدىكى بوستان سارىيىغا چۈشكەن بابۇرنى شە-
ھەردىكى كاتتىلار، ئېسىلزادىلەر، ئاۋام ۋەكىللىرى ۋە ئالىم ـ
ئۆلىمالار كېلىپ مۇبارەكلەشمەكتە ئىدى.

كېيىنكى كۈنلەردە بابۇر «ۋاقائى» نامىلىق كۈندىلىك خاتى-
رىسىگە بۇ قېتىمقى جەڭنى خۇلاسىلەپ تۆۋەندىكى قۇرلارنى يا-
دى:

*«... يۈز قىرىق يىلغا يېقىن سەمەرقەنت پايتەختى بىزنىڭ خانىدانىدا بولۇپ كەلگەنىدى. نەدىكى بىر يات ۋە دۈشمەن ئۆزىگە كېلىپ ئىگىلىۋالغانىدى. قولدىن كەتكەن مەملىكەتنى تەڭرى قايتىدىن بەردى. تالان ـ تاراجغا ئۇچى-
رىغان ئۇلايەت يەنە قولىمىزغا كىردى. سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا مىرزىمۇ ھىرىنى مۇشۇنداق يول بىلەن تۈيۇقسىز ئالغانىكەن. لېكىن، ئىش بىلەر كىشى ئالدىدا روشەن، ئىنساب ئىگىسى نەزەردە ئېنىقكى، ئۇ ئېلىش بىلەن بۇ*

ئېلىش ئوتتۇرىسىدا چوڭ پەرق بار: بىرىنچىدىن، سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا مىرزا كۆپ ئىش كۆرگەن، نۇرغۇن تەجرىبىلەرگە ئىگە بولغان چوڭ پادىشاھ ئىدى؛ ئىككىنچىدىن، ئۇنىڭ دۈشمىنى يادىكار مۇھەممەد ناسىر مىرزا بولۇپ، ئۇ تېخى ئون يەتتە ـ ئون سەككىز ياشلىق تەجرىبىسىز بىر ئوغلان ئىدى؛ ئۈچىنچىدىن، دۈشمىنىنىڭ ئىچىدىن ھەممە ئەھۋالنى بىلىدىغان مىرئەلى مىراخور چىقىپ، مىرزىغا كىشىلەرنى ئەۋەتىپ، ئۇلارنى تۈيدۈرماي دۈشمەن ئۈستىگە ئېلىپ كەلگەنىدى؛ تۆتىنچىدىن، ئۇنىڭ دۈشمىنى قورغاندا ئەمەس، بەلكى باغى زاغاندا بولۇپ، سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا مىرزا شەھەرنى ئالغان مەزگىلدە يادىكار مۇھەممەد مىرزا ئۆز ئادەملىرى بىلەن ئىچىشۋازلىق قىلىۋاتقانىكەن. ئۇ كېچىسى يادىكار مۇھەممەد مىرزىنىڭ سارىيىدا ئوچ كىشى قالغان بولۇپ، ئۇلارمۇ مەست ئىكەن؛ بەشىنچىدىن، ئۇ (سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا) دۈشمىنى شۇقەدەر غاپىللىقتا تۇرغاندا كەلدى ـ دە، شەھەرنى ئالدى. مەن سەمەرقەنتنى ئالغاندا ئون توققۇز ياشتا بولۇپ، ھېچقانچە كۆپ ئىش كۆرمىگەن ۋە تەجرىبىسىز ئىدىم؛ ئىككىنچىدىن، مېنىڭ دۈشمىنىم شەيباقخاندەك تەجرىبىسى مول، كۆپ ئىش كۆرگەن چوڭ ياشلىق بىر كىشى ئىدى؛ ئۈچىنچىدىن، بىزگە سەمەرقەنتتىن ھېچ كىشى كەلمىگەنىدى، گەرچە شەھەر ئاھالىسى مېنى خالىسىمۇ، لېكىن شەيباقخاندىن قورقۇپ، ھېچكىم بۇنداق ئويلىمايتتى؛ تۆتىنچىدىن، مېنىڭ دۈشمىنىم قورغاندا ئىدى. بىز قورغاننى ئېلىپ، دۈشمەننى قاچۇردۇق؛ بەشىنچىدىن، بىز بىر قېتىم سەمەرقەنتنى ئېلىشقا كېلىپ، دۈشمەنگە تۇيدۇرۇپ قويغانلىقىمىزدىن، ئىككىنچى قېتىم كېلىپ، تەڭرىنىڭ ئىنايىتى بىلەن سەمەرقەنتنى ئالدۇق. بۇلارنى دېيىشتىن غەرەز باشقىلارنى كەمسىتىش ئەمەس، بەلكى يۇقىرىدا ئېيتىلغاندەك، بولغان

ئىشنى بايان قىلىش؛ بۇلارنى يېزىشتىن مەقسەت ئۆزۈمنى ئارتىتۇرۇش ئەمەس، بەلكى يۇقىرىدا يېزىلغاندەك، راست ئىشنى دېيىش...» ①

117

تاشكەنت.

باھاردىن كېيىن كۆكەرگەن باغلارنى تۇرلۇك قۇشلارنىڭ ناۋاسى چاڭ كەلتۇرەتتى. ئەنە ئاشۇ ناۋاكەش قۇشلار ئاربىسىدا كاككۇكنىڭ ئاۋازى باشقىچە ئاڭلىناتتى. تۇرۇپ ـ تۇرۇپ قۇشلار ـ نىڭ ناۋاسىنى باغلارغا باراۋەتكە چىققان بەگ ـ تۆرىلەرنىڭ ناخشا ـ سازلىرى بېسىۋالاتتى. ھەئە، ئون نەچچە يىلدىن بېرى ئۇرۇش مالىمانچىلىقىدىن خالىي تاشكەنت شەھىرى تولىمۇ غەمـ سىز ئىدى. ھەرقايسى دەرۋازىلاردىن ھەر كۈنى سودا كارۋانلىرى كىرىپ ـ چىقىپ تۇراتتى. چوڭ سودىگەرلەردىن ئۇششاق تىجاـ رەتچىلەرگىچە، دېھقانلاردىن مەدىكارلارغىچە تۇرمۇش ھەلەكچىلىـ كىدە ئالدىراش يۈرۈشەتتى. نەچچە يىلدىن بېرى كەتمەن، ئورغاق، ئوتىغۇچ، ساپان... قاتارلىق دېھقانچىلىق سايمانلىرى ۋە پىچاق، قىڭراق، كەكە، پالتا، لاخشىگىر... قاتارلىق تۇرمۇش سايمانلىرىـ نى سوقۇپ يۈرگەن تۆمۈرچىلەرنىڭ قىش ئاخىرلاشقاندىن بېرى قىلىچ، نەيزە، گۇرزە... قاتارلىق جەڭ قوراللىرىنى سوقۇشى بىر يېڭىلىق ئىدى. ئۇلارنىڭ خان يارلىقى بىلەن جەڭ قوراللىرىنى ياساۋاتقانلىقىنى كىشىلەر ئانچە بىلىپ كەتمەيتتى. چېچەنرەڭ كىشىلەر تۆمۈرچى دۇكىنىدا بىردىنلا كۆپىيىپ قالغان جەڭ

① «بابۇرنامە»، مىللەتلەر نەشرىياتى، 1992 ـ يىلى ئۇيغۇرچە نەشرى، 156 ـ، 157 ـ بەتلەر.

قوراللىرىغا قاراپ پات يېقىندا چوڭ بىر ئۇرۇشنىڭ بولىدىغانلىقىنى پەرەز قىلىشاتتى ۋە خان ـ پادىشاھلارنىڭ كۆڭلىگە ئىنساب، ئەل ـ يۇرتقا ئاسايىشلىق، تىنچلىق تىلىشەتتى.

شۇ تاپتا ئوردىدىكى ئالتۇن تەختتە جىمغىنى بابۇرنىڭ يارەمسىز ئوغلى ھۆمايۇن ئولتۇرغان بولۇپ ئولتۇرغان سۇلتانلار مەھمۇدخان تەگسىز خىيالىلارغا ئەسىر بولغانىدى. ھەئە، ئۇ كۇزدىن بابۇرنىڭ سەمەرقەنتنى شەيبانىخاندىن تارتىۋالغانلىق خەۋىرىنى ئاڭلاپ خېلىلا خۇشاللانغان، ئۆزىگە خائىنلىق قىلغان شەيبانىخاندىن ئىنتىقام ئالماقچى بولۇپ تەسەللى تاپقان ۋە بابۇرنىڭ غەلىبىسىنى تەبرىكلەپ ئالاھىدە مەكتۇپ ئەۋەتكەنىدى. شۇ چاغدا تۆمۇر خانىنى قىزىقىدا سوقۇپ لەشكەر ئەۋەتىپ، بابۇر بىلەن بىرلىكتە شەيبانىخاننى تەلتۆكۈس يوقىتىشنى ئويلىغان بولسىمۇ، ئىلكىدە ئەۋەتكۈدەك تۇزۇك لەشكەر قالمىغانلىقى ئۈچۈن ئامالسىز قالغان، شەيبانىخاننىڭ ئالدام خالتىسىغا چۈشۈپ، ئۇنىڭغا ھەممە لەشكەرلىرىنى ئەۋەتىپ بەرگىنىدىن كۆپ پۇشايمان يېگەنىدى. شۇنىڭدىن كېيىن سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ تەۋسىيەسى بىلەن قايتىدىن چېرىك يىغىشقا، تۆمۇرچىلەرگە جەڭ قوراللىرى ياساشقا پەرمان بەردى. لېكىن، يېڭى لەشكەرلەرنىڭ جەڭگە يارىغۇدەك بولۇشىغا خېلى ۋاقىت كېتەتتى.

ئۇ بېشىنى تۆۋەن سېلىپ ئولتۇرغان ئەمىرلەرگە تەكشى بىر قارىۋەتكەندىن كېيىن، قولىدىكى خەتكە قايتا نەزەر تاشلىدى. بابۇر خېتىدە سەمەرقەنت شەھىرىنىڭ شەيبانىخاننىڭ لەشكەرلىرى تەرىپىدىن قامالدا قالغانلىقىنى، ئىلكىدە ياۋنىڭ مۇقابىلىسىگە چىققۇدەك تۇزۇك لەشكەرنىڭ قالمىغانلىقىنى، ھىراتتىكى سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا، ھىسارىدىكى خۇسرەۋ شاھلارغا يارەمسىز سوراپ مەكتۇپ ئەۋەتكەن بولسىمۇ، تېخىچىلا جاۋاب كەلمىگەنلىكىنى، ئىلاجسىز تاغىسىدىن يارەمسىز سوراۋاتقانلىقىنى سەممىيلىك بىلەن بايان قىلغان ۋە بىرلىكتە مۇناپىق شەيبانىخاننى يوقىتىپ، ئاپەتنى تۇپ يىلتىزىدىن قۇرۇتۇش تەكلىپىنى بەرگەنىدى.

«بابۇر سەمەرقەنتنى ئالغاندىن كېيىن شاۋدار، سوغدى، مـ
يانكۆل، خوزار، قارشى، قاراكۆل، مەرۋى قاتارلىق ۋىلايەت، تۇمەن
بەگلىرى شەيبانىخاننىڭ ئىتائىتىدىن چىقىپ بابۇرغا بەيئەت قـ
لىپتۇ دەپ ئاڭلىۋىدىم. ئەجەبا شۇنچىۋالا يۇرتلارنى ئىلكىگە ئـ
لىپمۇ شەيبانىخان دېگەن خەرگە تاقابىل تۇرغۇدەك ماغدۇرى يوق
مىدۇر؟ قىشتىن بېرى چېرىك جۇغلىماي نېمە ئىش قىلغانىدۇ؟
نېمىلا بولمىسۇن سەمەرقەنتنى شەيبانىخانغا تارتتۇرۇپ قويۇشقا
ھەرگىز بولمايدۇ. لېكىن، ھازىر بىزنىڭ ئىلكىمىزدىمۇ تۇزۇك
لەشكەر يوق. ھەممە لەشكەرلىرىمىزنى ئول ئاسىي، تۇزكورنىڭ
ئىختىيارىغا تاپشۇرغىنىمىزدىن بابۇرنىڭ پەقەتلا خەۋىرى يوق.
بۇنى بىلسە نېمىدەپ قالار؟ مېنى ئەخمەقلىقتە ئەيىبلىشى تۇر
غانلا گەپ. ئۆز ۋاقتىدا ئول تۇزكور مۇناپىققا نېمانچە بەك ئىشە
نىپ كەتكەن بولغىيدىم؟...»

سۇلتان مەھمۇدخان ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنغىنىچە قولىدىكى
خەتنى سەييىد مۇھەممەد مىرزىغا ئۇزاتتى:

ـــ كۆرۈپ باقسىلا، بابۇر پادىشاھ يارىدەم تەلەپ قىلىپتۇ.

سەييىد مۇھەممەد مىرزا خەتكە تېزلا كۆز يۈگۈرتۈپ چىقتى:

ـــ بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرى دەۋەت قىلمىسىمۇ، ئول تۇز
كور مۇناپىققا جازا يۇرۇش قىلىش مەجبۇرىيىتىمىز بار ئىدى.
پەرمان بەرسىلە، ئۆزۈم لەشكەر تارتىپ باراي.

ـــ ھازىر ئىلكىمىزدە جەڭگە يارىغۇدەك قانچىلىك لەشكەر
بار؟

ـــ چېرىكلەرنى مەشقاۋۇللار مەشقىلەندۇرۇۋاتىدۇ. كونا
لەشكەرلەرنىڭ قېرى ـ ئاجىزلىرىنى چىقىرىۋەتكەندە مىڭ بەش
يۈز يارام لەشكەر بار. ئۆرەتۆپىدىكى ئاغام مۇھەممەد ھۈسەيىن
كۆرەگانىنىڭ ئىلكىدىمۇ ئۈچ مىڭغا يېقىن لەشكەر بار. ئۇلارنىڭ
يېرىمىنى ئالساق بولىدۇ.

ـــ ئۆرەتۆپە تاشكەنتنى قوغداشتىكى مۇھىم ئۆتكەل، ئۇ
لەشكەرلەرنى مىدىرلاتمايلى. سىلى تاشكەنتتىكى ئاشۇ بىر يېرىم

مىڭ لەشكەرنى ئېلىپ ئەتىلا يولغا چىقسىلا. سەركەردە ئەييۇپ بەگچەك بىلەن سەركەردە قاشقا مەھمۇد سىلىگە ئورۇنباسار بولۇسۇن. نۇسرەت خەۋەرلىرىنى كۈتىمىز.

ـــ پەرمانبەردارمىز! ـــ دېدى پەرمان تاپشۇرۇپ ئالغان سەركەردىلەر دەس ئورنىدىن تۇرۇپ.

ئىلگىرى بۇنداق كېچەشلەردە بىلەرمەنلىك قىلىپ، سۇلتان مەھمۇدخانىڭ ساقلىنى تاراپ ۋالاقلاپ تىنمايدىغان نىغمەت مىرزا، ئەھمەدبەگ تەلبە، سۇلتان جۇنەيدى بارلاس قاتارلىق ئەمىرلەر شۇ تاپتا باشلىرىنى تونلىرىنىڭ ئىچىگە تىقىۋېلىشقانىدى. دېمىسىمۇ شەيبانخانىڭ خائىنلىقىدىن كېيىن، ئۇلارنىڭ تاۋۇزى قولتۇقىدىن چۇشكەن، سۇلتان مەھمۇدخانىڭ بۇ مەسئۇلىيەتنى سۇرۇشتۇرۇپ جازالىشىدىن ئەنسىرەپ دەككە ـ دۈككىدە قېلىشقانىدى. تەلىيىگە يارىشا سۇلتان مەھمۇدخان شەيبانخانىڭ ھاقارەتلىك خېتىنى كۆرۈپ قاتتىق غەزەپلەنگەن بولسىمۇ، بۇ ئىشنىڭ سەۋەبىنى ئۇجۇر ـ بۇجۇرىغچە سۇرۇشتۇرمىدى. سەييىد مۇھەممەد مىرزىمۇ ئوردىدا بۆلۈنۈش، تەپرىقە كېلىپ چىقىشىدىن ئەنسىرىدىمۇ ياكى بۇ خۇشامەتچىلەرنىڭ قىلمىشىنى سۇرۇشتە قىلىشنىڭ ھاجىتى يوق دەپ قارىدىمۇ ئەيتاۋۇر، سۇلتان مەھمۇدخانغا ئۇلارنىڭ مەسئۇلىيىتىنى سۇرۇشتە قىلىش تەكلىپىنى بەرمىدى. شۇنىڭدىن بېرى تىلى تۇتۇلۇپ قالغان بۇ ئەمىرلەر تولا بىلەرمەنلىك قىلمايدىغان بولۇشقانىدى.

ـــ خەزىنىدىن بابۇر پادىشاھقا، ئانىلىرىمغا، ئىگىچىلىرىمىگە سوۋغات ئېلىۋالسىلا، ئۇلارغا مەندىن سالام ئېيتسىلا، ـــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان.

ـــ خوش، ـــ دېدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا ۋە سۇلتان مەھمۇدخانغا قاراپ بىرئاز دېلىغۇل بولۇپ تۇرغاندىن كېيىن ئېغىز ئاچتى، ـــ نەچچە ۋاقىتتىن بېرى ئالىلىرىنىڭ سەمىگە سېلىشنى كۆڭلۈمگە پۈككەن بىر ئىش بار ئىدى.

ـــ خوش، ـــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان.

ـــ ئۇرۇشتا يېڭىش ـ يېڭىلىش بولۇپ تۇرىدۇ. ناۋادا بۇ قېتىمقى جازا يۇرۇشىمىز مۇۋەپپەقىيەتلىك بولماي قالسا، تۇز-كور شەيبانىخاننىڭ خورىكى تېخىمۇ ئۆسۈپ كېتىشى، بەلكىم تەسەررۇپىمىزغا باستۇرۇپ كىرىشى مۇمكىن. خېلى نۇرغۇن چېرىك يىغقان بولساقمۇ، ئۇلارنى باستۇرۇپ كەلگەن كۈچلۈك ياۋنىڭ مۇقابىلىسىگە سىلىش تېخى بالدۇر. شۇڭلاشقا، ھەر ئېھتىمالغا قارشى تۇرپاندىكى ئىنىلىرى ئالاچىخان ئالىيلىرىدىن لەشكىرىي ياردەم سورايلىمىكىن دەيمەن. كۆسەي ئۇزۇن بولسا قول كۆيمەيدۇ، دەيدىغان گەپ بار. بول نۆۋەتتىكى يۇرۇشتە شەيبانىخانىنى مەغلۇپ قىلالىساق، ئالاچىخان ئالىيلىرىنىڭ تاشكەنت سەپىرى سىلى ـــ ئاغىسى بولمىش چوڭ خان ئالىيلىرىنىڭ ھۇزۇرىغا سالامغا كەلگىنىگە ھېساب بولار. ئالمادىس كۆتۈلمىگەن ئەھۋال يۈز بېرىپ قالسا، ئالاچىخان ئالىيلىرىنىڭ ھەمدەمچى قوشۇنى بىلەن شەيبانىخانىنىڭ مۇقابىلىسىگە بىمالال چىقالايمىز.

ـــ بۇ دېگەنلىرىمۇ توغرا، ـــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان ئويچانلىق بىلەن، ـــ بۇ يىلقى قۇربان ھېيت ھارپىسىدا ئول ئىنىمدىن مەكتۇپ تاپشۇرۇۋالغاندىن بېرى قايتا خەۋەرلىشەلمىدۇق. خېتىدە مۇناپىق مىرزا ئابابەكرىدىن ماڭلايسۆيەنى قايتۇرۇۋېلىش ھازىرلىقىنى كۆرۈۋاتقانلىقىنى، ئالدىنقى قېتىملىق جازا يۈرۈشىنىڭ مۇۋەپپەقىيەتسىز بولۇپ قالغانلىقىنى، بۇ قېتىمقى يۈرۈشىدە نۇسرەت قازانسا، قەشقەردىن ئۇدۇللا تاشكەنتكە كېلىپ، ئىنىلىق مەجبۇرىيىتىنى ئادا قىلىپ سالامغا كېلىدىغانلىقىنى ھەمدە مەرھۇم ئاتىمىزنىڭ مەقبەرىسىنى تاۋاپ قىلغاچ يېنىمدا بىرەر يىل تۇرۇپ، ۋالىدەلىرىمىزنىڭ خىزمىتىنى قىلىش ئارزۇسى بارلىقىنى بىلدۇرگەنىكەن.

مىرزا ئابابەكرى سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ ئانا بىر، دادا بۆلەك ئاكىسى ئىدى. شۇ تاپتا مىرزا ئابابەكرىنىڭ ئىسمىنى ئاڭلاپ، ئۇنىڭ ۋۇجۇدىنى خىجىللىق تۇيغۇلىرى چىرمىۋالدى:

ـــ گەرچە مىرزا ئابابەكرى ئۇزۇندىن بېرى ئىزچىل تۇردە

سەلتەنەتىمىزگە سەركەشلىك قىلىپ، قارشىلىشىپ كەلگەن بولـ
سىمۇ، قەشقەرنىڭ ئۇ تەرىپىگە ئۆتۈشكە مۇڭەپپەق بولالماي كـەلـ
دى، ـــ دېدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا بېشىنى تۆۋەن سالغان
ھالدا، ـــ ئالاچەخان ئالىيلىرىنىڭ ماڭلايسۆيەنى قايتىدىن ئۆز
تەسەررۇپىغا ئېلىپ، ئاتا ئارزۇسىنى ئەملگە ئاشۇرۇشقا بەل باغـ
لىشى ئەلۋەتتە كاتتا ئىشتۇر. ئەما ھازىر شەيبانىخانىنىڭ تەھلـ
كىسى ھەددىدىن ئاشتى. تەخت ـ سەلتەنەتىمىز ئۈچۈن ھازىر
مىرزا ئاباباكرى خەۋپىدىن شەيبانىخانىنىڭ خەۋپى يامانىدۇر. ئاق
سۇ، ئۇچ[1] تا ئالاچەخان ئالىيلىرىنىڭ قېينىئاغىسى مىرجاپپار
بەردى بەگدەك باھادىر سەركەردە ھەم لەشكەرلەر باردۇر. شۇڭا،
ھازىرچە ماڭلايسۆيە يۈرۈشىنى ۋاقتىنچە توختىتىپ، لەشكىرىي
كۈچىنى تاشكەنتكە يۆتكەپ كەلسە، بىرلىكتە شەيبانىخانىنى يو
قاتقاندىن كېيىن، ئاندىن قەشقەرگە يۈرۈش قىلىپ ماڭلايسۆيەنى
مىرزا ئاباباكرى ھۆكۈمرانلىقىدىن خالاس قىلساق ياخشىراق
بولارمىكىن دەيدىغان ئويۇم بار. قالدىسىنى ئويلىشىپ كۆرگەيلا.

ـــ بول مەسلىھەتلىرى ئورۇنلۇق، ـــ دېدى سۇلتان مەھـ
مۇدخان، ـــ سىلى سەمەرقەنتكە لەشكەر تارتىۋەرسىلە. مەن ئـ
ىنىم ئالاچەخانغا بۇ تەرەپتىكى ئەھۋالنى تەپسىلىي بايان قىلىپ
مەكتۇپ يوللاي.

ـــ دانالىق بىلەن قارار چىقاردىلا ئالىيلىرى، ـــ دېدى سەيـ
ىيد مۇھەممەد مىرزا مەمنۇنلۇق بىلەن، ـــ ئەمىسە كەمىنلىرى
تەييارلىق كۆرەي. ئاللاھ خالىسا نۇسرەت خەۋىرىمىزنى ئاڭلىغايلا.

ـــ ئىنشائاللاھ.

بارلىق ئەمىرلەر دەس ئورنىدىن تۇرۇپ، سەييىد مۇھەممەد
مىرزىنىڭ غەلىبىسى ئۈچۈن دۇئاغا قول كۆتۈرۈشتى. شۇ تاپتا نەـ
مىنىدۇر خىيال قىلمۇاتقان ئەھمەدبەگ تەلبەنىڭ دۇئاغا كۆتۈرگـەن
ئالقانلىرى بىلەن يۈزىنى تۇسۇپ تۇرۇپ يېنىدىكى ئەييۇپ بـەگـ
چەككە «سەل تۇرۇپ ئايرىم كۆرۈشەيلى» دېگەن مەنادا كۆز ئىشارىسى

① ئۇچ ـــ ئۇچتۇرپان.

قىلىۋاتقىنىنى ئەيىۋپ بەگچەكتىن باشقا ھېچكىم سەزمىدى.

※ ※ ※

ياز قۇياشى سەرپول ۋادىسىنى بىر تال چوغ تاشلىسا يانغىن پەيدا قىلغۇدەك قىزدۇرۇۋەتكەنىدى. قۇياش نۇرىدا كۆھەك دەريا-سىنىڭ سۇيى جىمىرلاپ كۆز چاقاتتى. شەيبانىخان بىلەن مەيدان جېڭى قىلىش ئۇچۇن، ئاۋۋال سەمەرقەنت شەھىرىنىڭ سىرتىدىكى باغى نەۋدە بارلىق سەركەردە ـ لەشكەرلىرىنى توپلاپ، ئاندىن سەرپول دالىسىغا قارارگاھ قۇرغان بابۇر ھە دېگەندە جەڭ قىلىشقا ئالدىرىماي، قارارگاھنى مۇھاپىزەت قىلىپ تۇرۇۋاتاتتى. خېلى پۇختا، تەجرىبىلىك بولۇپ قالغان بابۇر قارارگاھنىڭ ئەتراپىنى چۆرگىلىتىپ خەندەك قازدۇرۇپ، خەندەكنىڭ ئىچى تەرىپىنى شاخ ـ شۇمبىلار بىلەن قاشالاتقۇزۇپ، خۇددى سېپىلغا ئوخشاش مۇستەھكەملىۋالغانىدى. خەندەكنىڭ بىر ئۇچىنى كۆھەك دەريا-سىغا تۇتاشتۇرۇپ سۇ باشلىۋالغانىدى. بابۇرنىڭ قارارگاھىنىڭ بىر تەرىپىنى كۆھەك دەريا سى، ئۇچ تەرىپىنى خەندەك مۇستەھكەم ئوراپ تۇراتتى. كۆھەك دەريا سىنىڭ سۇيى خەندەكنىڭ بىر بېشىدىن كىرىپ، يەنە بىر بېشىدىن چىقىپ كېتەتتى. قارارگاھ ئەنە ئاشۇ مۇستەھكەم سۇ سېپىلنىڭ ئىچىگە جايلاشقانىدى.

بىرنەچچە قېتىم ھۇجۇم قىلىپ كېلىپمۇ قارارگاھقا يېقىن يولىيالمىغان شەيبانىخان نەزەردە تۇتۇك سويما ھېسابلايدىغان بۇرغا يەنە بىر قېتىم قايىل بولدى. شۇ كۈنلەردە بابۇر جەڭ قىلىشقا ئالدىرىماي، يارداەمگە كېلىدىغان لەشكەرلەرنى كۈتۈۋاتاتتى. گەرچە ئاز ـ تولا چېرىك يىغىپ، لەشكەرلىرىنىڭ سانىنى خېلىلا ئاۋۇتقان بولسىمۇ، ئەمما لەشكەرلىرىنىڭ شەيبانخانىنىڭ لەشكەر-لىرىنىڭ سانىدىن خېلىلا ئاز ئىكەنلىكى ئۆزىگە ئايان ئىدى. بۇر خۇراسان ھۆكۈمدارى سۇلتان ھۇسەيىن بايقارا بىلەن ھىسار-دىكى خۇسرەۋ شاھتىن يارداەمگە لەشكەر كېلىشتىن ئۇمىد ئۈزگەن

بولسىمۇ، تاشكەنتتىكى تاغىسى سۇلتان مەھمۇدخاندىن ھەمدە ئەتراپتىكى چوڭ ـ كىچىك بەگلەردىن لەشكەر كېلدىغانلىقىغا ئىشىنەتتى. ئەمما، ئۇلاردىن تېخىچىلا ئېنىق خەۋەر يوق ئىدى. ئۇنىڭ جەڭگە چىقماي يېتىۋېلىشىدىن زېرىككەن شەيبانىخان ھەر كۈنى دېگۈدەك ناغرا چالدۇرۇپ جەڭگە ئۇندەيتتى؛ قارارگاھ تۇۋدىگە لەشكەر ئەۋەتىپ تىللاتقۇزۇپ، غۇرۇرىغا تەگمەكچى بولاتتى.

كۆھەك دەريا‌سى بابۇرغا مەدەت بەرمەكچى بولغاندەك بېقىملىق شاۋقۇنلايتتى، ئەمما ئۇنىڭ غېمىنى قىلچىلىك يەڭگىللەتمەيتتى. شەيبانىخان ئۇنىڭ ھاياتىدىكى ئەڭ قورقۇنچلۇق رەقىب بولۇپ قالغاندى.

«قارىغاندا شەيباق بىلەن ئۆزۈم يالغۇز جەڭ قىلىدىغان ئوخشايمەن. ئىنىم جاھانگىر مىرزىدىن چوڭ ئۇمىد كۈتكەنىدىم، ئۆزى كەلمىگەننى ئاز دەپ، ئەھمەد تەنبەل دېگەن رىياكارنىڭ ئىنىسى خەلىل تەنبەلنى باش قىلىپ، ئاران ئىككى يۈز نۆكەر ئەۋەتىپتۇ. ئىككى يۈز ئەمەس، ئىككى مىڭ نۆكەر ئەۋەتسىمۇ ئەۋەتكۈچىلىكى بار ئىدى. پەرمانىمغا سەركەشلىك قىلىشقا پېتىنالماي ئاشۇ يوق ھېسابىدىكى لەشكەرنى ئەۋەتكىنىگە قارىغاندا، يەنىلا ئۆز غېمى بىلەن قالغان ئوخشايدۇ. قېرىنداش دېگەن شۇنداق بولامدۇ؟ ھەممە لەشكەرلىرىنى ئەۋەتىپ قويسا، لەشكەرسىز قېلىشىدىن، پەرغانە ۋادىسىدىن ئايرىلىپ قېلىشىدىن قورققان گەپ. ھەرقانچە بولسىمۇ ئۆز ئىنىمغا شۇنچىلىك نامەردلىكنى قىلارمەنمۇ؟ پۈتكۈل پەرغانىنى تولۇق بېرىۋەتسەممۇ يەنىلا ماڭا ئىشەنمەپتۇ. ئاغامنى بالا ـ قازادىن قۇتۇلدۇراي دېگەننى ئويلىماپتۇ. ئەھۋالدىن قارىغاندا، ئۇنىڭ مېنىڭ ئۆلۈمۈم ـ تىرىكلىمە بەلەن كارى يوق ئوخشايدۇ. يەنە كېلىپ ئۇنىڭ ئەھمەد تەنبەلدەك تۇزكور بىلەن يارىشىۋالغىنى نېمىسى؟ بەلكىم ئۇنىڭغا مۇشۇ ئەقىلنىمۇ ئەھمەد تەنبەل ئۆگەتكەندۇ تايىنلىق. مەندىن ئەيمەنمەسە، ئەھمەد تەنبەل ئۇنىڭ تەختىنى بايىلا تارتىۋالاتتى. ئىشقىلىپ جاھانگىر مىرزا بۆرىنى قوتانغا باشلاپتۇ...»

بابۇر ھەسرەتلىك بىر ئۇھ تارتىۋېلىپ، يەنە خىيالغا پېتىپ كەتتى.

«ئەگ چوڭ يارەمنى ھىراتتىكى سۇلتان ھۈسەيىن بايقارادىن كۆتكەنىدىم، ئۇ ئارىمىزدىكى ئۇرۇق ـ تۇغقاندارچىلىقنىمۇ، ناـئىنساب شەيباقتىن كېلىدىغان خەۋپ ـ تەھلىكىلەرنىمۇ چۈشەنـدۇرۇپ يازغان خېتىمنى جاۋابسىز قالدۇردى. شەيباق مەندىن سەـمەرقەنتنى تارتىۋالسا كۆزىنى خۇراسانغا ـــ شانۇشەۋكىتى سەـمەرقەنتتىن قېلىشمايدىغان ھىراتقا تىكىدىغانلىقىنى نېمىشقا ئويلىمايدىغاندۇ؟ ئەمەلىيەتتە شەيباق تۆمۈرىيلەر ئەۋلادى ئۇچۇن ئورتاق دۈشمەن ئىدىغۇ؟ ئۇ شەيباقنىڭ ئەھۋالىنى، مەقسەت ـ مۇددىئاسىنى مەندىنمۇ ئوبدان بىلەتتىغۇ؟ ئاشۇنداق تەجرىبىلىك پادىشاھ پات يېقىندا بېشىغا كېلىدىغان خەۋپنى نېمىشقا ئويلىمـىدىكىنە؟ ماقۇل، ئۇغۇ ئويلىمىسۇن، ئەلىشىر نەۋايى ھەزرەتلىرىدەك دانىشمەن ئۇستازنىڭ قولىدا تەربىيەلەنگەن ئوغلى ـــ بەددـئۇززامان مىرزا ئويلىشى كېرەك ئىدى. لېكىن ئۇمۇ جىم. ئاشۇ ئاتا ـ بالىلار ھىرات تەختىگاھى ئۇچۇن بىر ـ بىرىگە قىلىچ يالىڭاچلىشىپ، مىڭلىغان لەشكەرلەرنىڭ بېشىغا چىقىشتىن ھايا قىلمىشمىدى. ئەمما، ئورتاق دۈشمىنىگە تاقابىل تۇرۇش ئۇچۇن بىر ئادەمنىمۇ يارەمگە ئەۋەتمىدى. خۇسرەۋ شاھ بولسا ئۆز ئاقدۇنىدىن قورقۇپ ھەمدەمگە لەشكەر ئەۋەتمىدى. كۆڭلۈم تۇيۇپ تۇرۇپتۇ، ئۇ مېنىڭ روناق تېپىشمىنى ئەمەس، خانىۋەيران بولۇـشۇمنى تىلەيدۇ. كۈنلەرنىڭ بىرىدە نەۋرە قېرىنداشلىرىم بولمىش مەسئۇد مىرزا بىلەن بايسۇنغۇر مىرزىنىڭ خۇن ـ قىساسىنى ئېـلىشمىدىن ئەنسىرەيدۇ. قىلغان ھەربىر قىلمىشى ئۆزىگە ئايان. ئەسلىدە ئەقلى بولسا گۇناھىنى يۇيۇش پۇرستى دېگەن مانا مۇشۇ ئىدى. بولدىلا، بىر قورساق ئىنىمنىڭ ئەھۋالى شۇ تۇرسا، ئۇلارـدىن رەنجىپ نېمە قىلاي. تاغام سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ يولغا سالـغان ھەمدەمچى قوشۇنى نېمىشقا تېخىچىلا يېتىپ كەلمەيدىغاندۇ؟ يازغان خېتىدە سەييىد مۇھەممەد مىرزىنى باش قىلىپ ماڭدۇرـ

غانلىقىنى ئېيتقانىكەن. ھەممىدىن سەييىد مۇھەممەد مىرزىنى ئەۋەتكىنى بەك ياخشى بوپتۇ. ئۇنىڭ پەم ـ پاراسىتى ھەم جاسارىتى بىر قوشۇن لەشكەرگە تەڭ كېلىدۇ. يېنىمدا ئۇلا بولسا شەيباقنى مەغلۇپ قىلىشتىن ۋايىم يېمىسەممۇ بولىدۇ. ئۆرەتۆپىدىن مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان كەلگەن بولسا تېخىمۇ ياخشى بولاتتى. توۋا، ئادەمگە ئامەتنىڭ قوشلاپ كەلمىكى تەسكەن. لېكىن بالا كەلسە، ھەرقاچان قوشلاپ كېلىدىكەن...»

بابۇر ئۆركەشلەپ ئېقىۋاتقان كۆھەك سۈيىگە مەيۈسلۈك بىلەن قارىدى. سۇ دولقۇنلىرى باستۇرۇپ كېلىۋاتقان ياۋ قوشۇنىدەك قىرغاقنى شالاپشىپ ئۇرۇلاتتى ـ دە، ھەمساتتىلا يەنە ئارقىسىغا چېكىنەتتى. دەريا دولقۇنلىرىدىن ھەرخىل شەكىللەر ھاسىل بولاتتى. ئەنە، ئايال كىشىنىڭ تولغان كۆكسىنى ئەسلىتىدىغان دولقۇنلار...

ئۆركەشلەۋاتقان سۇ بېتىنى ئايال كىشىنىڭ كۆكسىگە ئوخشاتقان بابۇرنىڭ ئېسىگە بىردىنلا سەمەرقەنتتە مومىلىرى، ئانىسى بىلەن بىللە قالغان ئايالى ئايشە سۇلتان بېگىم كېلىشى بىلەن ئىچى ئاچچىق ھېسلارغا تولۇپ، يۈرىكى تىلىم ـ تىلىم بولۇپ كەتتى، كۆزىگە غىل ـ غىل ياش كەلدى. ھەئە، خوتۇنى ئېسىگە كېلىش بىلەن، تېخى قىرقى توشماي تۇرۇپلا چاچراپ كەتكەن تۇنجى پەرزەنتى ـــ قىزى پەخرۇنسا كۆز ئالدىغا كېلىۋالغانىدى.

بابۇر سەمەرقەنتنى ئالغاندىن كېيىن، ئۆرەتۆپىدىكى مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگانىنىڭ ئوردىسىدا ـــ ھاممىسى خۇبنىگار خېنىمنىڭ يېنىدا تۇرۇۋاتقان ئىككى مومىسى، ئانىسى ۋە ئايالىنى ئەكەلدۈرۈۋالغانىدى. شۇ چاغدا ئايشە سۇلتان بېگىمنىڭ قورساق كۆتۈرگىنىگە ئالتە ئاي بولغانىدى. قىش ئاخىرىدا مىڭ بىر تولغاق ئازابىنى يەپ يەڭگىدى. تۇنجى پەرزەنتىنى كۆرگەن بابۇر سەمەرقەنتنى ئالغان پەخرلىك غەلىبىسىنى خاتىرىلەش يۈزىسىدىن قىزىغا «پەخرۇنىسا» دەپ ئىسىم قويغانىدى. ئەپسۇس، بوۋاق قىز

قى توشماي تۇرۇپلا چاچراپ كەتتى. ئۇنىڭ تۇنجى ئايالىغا ئانچە مېھرى چۈشمىگەن بىلەن، تۇنجى پەرزەنتىگە باشقىچە مېھرى چۈشۈپ قالغانىدى. قىزىنى كۆرۈۋېلىش ئۈچۈن تۇغۇتلۇق ياتقان ئايالىنى كۈندە ئىككى ــ ئۈچ قېتىم يوقلايتتى. قىزىنى قولىغا ئېلىپ كۆتۈرەتتى، مەكىزگە سۆيەتتى، يۈمران تاپىنىغا، ئالقىنىغا يىرىك ساقاللىرىنى سۈركەيتتى. ئاشۇ پەرزەنتى بابۇرغا ئاتىلىق مەسئۇلىيەتنى، پەرزەنت مېھرىنى، ئاتا ــ ئانا قەدرىنى تونۇتقانىدى.

بارگاھىنىڭ دەرياغا يېقىن تەرىپىدىن ئاڭلانغان چۇقان ــ سۈرەن ساداسى بابۇرنى قايغۇلۇق تۇيغۇلاردىن تارتىپ چىقاردى:

«يەنە شۇ شەيباقنىڭ لەشكەرلىرى جەڭگە ئۈندەۋاتىدۇ، ــ دەپ ئويلىدى بابۇر سۈرەن ئاۋازى چىققان تەرەپكە قاراپ ماڭغاچ، ــ ئەسلىدە بۇنداق جەڭگە چىقمايلا تۇرۇۋېلىشمۇ ياخشى ئىش ئەمەس ئىدى. بۇنىڭ بىلەن دۈشمەننىڭ خورىكى ئۆسسە، لەشكەرلىرىمىنىڭ جاسارىتى سۇناتتى. قانداق قىلسام بولار؟ ھەمدەمگە كېلىدىغانلارنى يەنە بىرنەچچە كۈن ساقلايمىكىن، ئىشەنچلىك خەۋەرگە قارىغاندا باقى چاغانىيانى ئىككى مىڭ يارامليق نۆكىرى بىلەن كېشكە كېلىپ بوپتۇ، ئاشۇ سۈرئەتتە ماڭسا يەنە ئىككى كۈن ئىچىدە بىزگە قوشۇلىدۇ. خان تاغام يارىدەمگە ئەۋەتكەن سەييىد مۇھەممەد مىرزىمۇ بىر يېرىم مىڭ لەشكىرى بىلەن دېيۇلدىن ئۆتۈپتۇ. دېيۇل بىلەن سەرپولنىڭ ئارلىقى ئانچە يىراق ئەمەس، ئاشۇ ئىككى سەركەردە قوشۇلسا...»

ــ بابۇر دېگەن توخۇ يۇرەك، ئوغۇل بالا بولساڭ مەيدانغا چىق!

بۇ ھاقارەتلىك سادا بابۇرنىڭ خىيالىنى چورتلا ئۈزۈپ قويدى. ئۇ بارگاھىنىڭ ياۋ لەشكىرى جەڭگە ئۈندەۋاتقان تەرىپىگە يېقىنلاپ قالغانىدى. بۇ ھاقارەتنى ئۇنىڭ تۇنجى قېتىم ئىشتىشى ئەمەس ئىدى. نەچچە كۈندىن بېرى چىشىنى چىشلەپ چىداپ كېلىۋاتاتتى. ھاقارەتكە چىدىمايلا جەڭگە چىقىشقا تەمشەلگەن سەر-

كەردىلىرىنىمۇ توسۇپ قويغانىدى. بىراق، ھازىر چىداشلىق بېرەلمىدى، ياۋ لەشكەرلىرى بابۇرنى كۆرۈپ قالغانىدەك بىر ـ بىردىن چىدىغۇسىز ھاقارەتلەرنى يامغۇردەك ياغدۇرۇۋاتاتتى:

ـــ ھوي پەرغانە ھىز① لىرى، كۆرۈك توخۇدەك تۈخۈم بېسىپ يېتىۋالغان پادىشاھىڭنى قىچقىرىش!

ـــ ئىسمى بابۇرمىش تېخى. نەدىكى شىر، يولۋاس بولسۇن، تالاشقا يارىمايدىغان قانجۇقكەن ئەمەسمۇ؟!

ـــ بارگاھتىن چىقماي خاتۇن كىشىدەك چاچ تاراۋاتامدۇ ـ نېمە؟

ـــ بابۇرۇڭنى بەك كېلىشكەن دەيدۇ. شەيبانىخان ئالىيلىرىغا ياراپ قالسا ئۆزىگە چۆھرە قىلىۋالار!

ـــ ئالدىمىزغا خاتۇن كىشىنىڭ تاۋار تامبىلىنى كىيىپ چىقسۇن!

ـــ تىرنىقىغا خېنە يېقىپ چىقسۇن!

ـــ پەرغانىلىكلەرنى تۆت پۇتلۇق قىلىپ ئۆملىتىمىز!

ـــ ئىنجىقلاتمىساق ھېساب ئەمەس!

ـــ ...

بابۇر بۇ ھاقارەتلەرنى ئاڭلاپ تۇرۇشقا بەرداشلىق بېرەلمىدى. لەشكەرلىرىنىڭ جاۋابىن قايتۇرغان ھاقارەتلىرى قۇلىقىغا پەقەتلا كىرمەيتتى. ئۇ شارتتىدە كەينىگە ئۆرۈلۈپ شاھ چېدىرىغا قاراپ ماڭدى.

ـــ بارلىق سەركەردىلەر يىغىلسۇن! ـــ دېدى ئۇ شاھ چېدىرىنىڭ ئىشىكى تۈۋىدە دوقۇرۇشۇپ قالغان نويان كۆكۈلداشقا قاپىقىنى تۇرۇپ.

بابۇرنىڭ چىرايىدىكى قەھر ـ غەزەپنى كۆرگەن نويان كۆكۈلداش گەپ سوراشقا پېتىنالماي پەرمان يەتكۈزۈشكە ئالدىرىدى.

سەركەردىلەر ھايال قالمايلا شاھ چېدىرىغا يىغىلىشتى ۋە بابۇرنىڭ تۈتۈلۈپ كەتكەن چىرايىغا قاراپ، ئەدەپ ساقلاپ جىم

① ھىز ـــ ھەزىلەك.

ئولتۇرۇشتى.

ـــ ئەمدى بارگاھنى ساقلاپ يېتىۋەرمەيلى، ـــ دېدى بابۇر بوغۇلغان ھالدا، ـــ پۇختا تەييارلىق كۆرۈڭلار، ئەتە ناشتىدىن كېيىن جەڭگە چىقىمىز. لەشكەرلەر ناشتىلىقنى تويغۇچە يەپ، چۈشلۈك غىزاسىنى يېنىدا ئېلىۋالغاي.

ـــ پەرمانبەردارمىز! ـــ دېدى قەمبەر ئەلى دەس ئورنىدىن تۇرۇپ، ـــ ھېلىمۇ كۆپ ساقلاپ كەتتۇق. مۇناپىق شەيباقنىڭ ئول ياۋايىلىرى خۇددى بىشەم خاتۇنلارغىلا ئوخشايدىكەن. ئۇلارنىڭ تىل ـ ھاقارەتلىرىنى كۇنگە نەچچە ۋاق ئاڭلاۋېرىپ ئۆتىمىز يېرىلىپ كەتمىدى، لېكىن ئۇنىڭ بېرىسى بولدۇق.

باشقا سەركەردىلەرمۇ ئاران تۇرۇشقانىدى. قەمبەر ئەلىنىڭ سۆزى بىلەن خۇددى ئۇۋۇسى بۇزۇلغان ھەردەك ۋاڑىلدىشىپ كەتتى:

ـــ شۇنداق قىلايلى. كىمنىڭ ھەقىقىي ئوغۇل بالا، ئەركەك ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىپ قويايلى ئول دەشتى قىپچاق ئېشەكلىرىگە!

ـــ ئادەمنى شۇنداقمۇ ھاقارەتلىگەن بارمۇ؟!

ـــ ئول شەيباقنىڭ مەخسۇس ئادەم تىللايدىغان بىر قوشۇن لەشكىرى بارمىكىن دەپ قالدىم.

ـــ ئاغزى بېزەپ بىر نېمىلەركەن.

ـــ ئامالسىز قۇلىقىمغا ماز تىقىۋالدىم دېسىلە.

ـــ مېنىڭمۇ سەۋر قاچام تاشايلا دەپ قالغان.

ـــ پادىشاھ ئالىيلىرى يەنە ئىجازەت بەرمىگەن بولسا، ئۆز ئالدىمغا جەڭگە چىقىپ، بېشىمغا كەلگىنىنى كۆرەي دەپ تۇرغانىدىم.

ـــ كىم چىدايدۇ بۇنداق ھاقارەتكە.

ـــ لەشكەرلىرىمىزنىڭ جاسارىتى سۇسلاشمىغىيدى دەپ ئەنسىرەپلا يۇرىمەن.

ـــ ...

پەقەت قاسىمبەگ قاۋچىن بىلەن نويان كۆكۈلداشلا نېمە ئۇچۇندۇر ئۇنچىقماي ئولتۇراتتى.

ـــ خەپشۇك جانابلار، ـــ دېدى قاسىمبەگ قاۋچىن ئاخىر ئېغىز ئېچىپ، ـــ كۆڭلۈڭلەرنى چۈشىنىپ تۇرۇپتىمەن. ياۋ لەشكەرلىرىنىڭ ھاقارىتىنى مەنمۇ ئىشىتتىم. بۇنداق تىل ـ ھاقارەتكە چىدىماق ئەلۋەتتە تەس. ئەمما تەكلىپىم شولكى، يەنە ئىككى كۈن سەۋر قىلساق، ـــ قاسىمبەگ قاۋچىن ئەمرلەرنىڭ نارازىلىق چىقىپ تۇرغان چىرايىغا تېزلا قارىۋالغاندىن كېيىن با ـ بۇرغا يۇزلىنىپ گېپىنى داۋاملاشتۇردى، ـــ باقى چاغانىيانى بىـ لەن سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ يارەمگە لەشكەر باشلاپ كېـ لىۋاتقانلىقى ھەممىمىزگە ئايان. ھېسابىمچە، سەييىد مۇھەممەد مىرزا ئەتە ئەتىگەن سەرپولغا يېتىپ كېلىدۇ. باقى چاغانىيانمۇ كېچىككەندە ئۆگۈنلۈككە چۈش پېشىن بىلەن يېتىپ كېلىدۇ، مېنىڭچە ئۇلار يېتىپ كەلگۈچە سەۋر قىلساق.

ـــ سەييىد مۇھەممەد مىرزا ئەتە ئەتىگەن يېتىپ كېلىدىغان بولسا باقى چاغانىيانىنى ساقلىمايلى، ـــ دېدى قەمبەر ئەلى، ـــ ئەتە بىز جەڭ سېپى تۈزۈپ بولغۇچە سەييىد مۇھەممەد مىرزا يېـ تىپ كەلسە، ياۋنى ئىككى تەرەپتىن قىسماققا ئالمايمىزمۇ. ئەمىر لەشكەر جانابلىرى ئەتىكى جەڭدىن رايىمىزنى ياندۇرمىسلا.

قاسىمبەگ قاۋچىن يەنە گەپ قىلىشقا تەمشىلىپ بولۇپ با ـ بۇرنىڭ چىرايىغا قارىدى. بابۇرنىڭ چىرايى سۈرلۈك ھەم قەتئىي ئىدى، تۇرقىدىن كۆڭلىدىكىنى پەرەز قىلغىلى بولمايتتى.

ـــ پادىشاھ ئالىيلىرىغا مەلۇم بولغاي، ـــ دېدى بىر چەتتە ئولتۇرغان شىرىم تاغايى دەس ئورنىدىن تۇرۇپ، ـــ مەۋلانە شاھا ـ بىدىن كېچىدىن يۇلتۇزلارنى كۆزىتىپ دىم كۆرۈپتۇ. جەڭ قىلىش سۈرۈكى يەنە كەينىگە سۈرۈلۈپ كەتسە ۋەزىيەت بىزگە پايدىسىز بولغۇدەك.

بابۇر شىرىم تاغايىنىڭ يېنىدا ئولتۇرغان ئوردا مۇنەججىمى مەۋلانە شاھابىدىنغا يالت ئېتىپ قارىدى. بابۇرمۇ باشقا خان ـ

سۇلتانلارغا ئوخشاش دىم كۆرۈش، مۇنەججىملىك، يادىكەشلىك، پالچىلىقلارغا ئىشىنەتتى. يېنىدىن بىرقانچە مۇنەججىملەرنى ئايرىمايتتى. ھەرقانداق چوڭ ئىشلاردا، جەڭ ـ يۇرۇشلەردە ئۇلارنىڭ پىكرىنى ئالاتتى. مەۋلانە شاھابىدىن سەمەرقەنتتىكى مۇنەججىملەرنىڭ ئەڭ ئابرۇيلۇقى ھېسابلىناتتى. شۇڭا بابۇر ئۇنى سەرپولغا بىللە ئېلىپ كەلگەنىدى.

ـــ شۇنداق ئالىيلىرى، ـــ دېدى مەۋلانە شاھابىدىن ھاسىسىغا تايانغىنىچە ئۆرە تۇرۇپ، قازاندەك سەللە ئورىۋالغان بېشىنى گىلدىڭلاتقىنىچە، ـــ تۇنۇگۈن كېچە تۇن نىسپىدە يۇلتۇزلارنى كۆزەتتىم. ئامەت ـ قۇت بەلگىسى بولغان زۆھرە يۇلتۇزى ھەمراھى بولمىش نۇسرەتكە مۇئەككەل سەككىز باھادىر يۇلتۇزنىڭ دەل ئوتتۇرىسىدا چاقناپ تۇرۇپتۇ. زۆھرە يۇلتۇزنىڭ ئارىلىقتا كۆرۈنۈشى ئەڭ ئاخىرقى چەك ھېسابلىنۇر. ئۇنى ئوراپ تۇرغان سەككىز يۇلتۇزمۇ بىز تەرەپتە كۆرىنۇر. بۇ غەلىبە ـ نۇسرەتنىڭ بېشارىتىدۇر. ئەتە كەچتە ئۇچىنچى كۆزەد[1]دىن كېيىن زۆھرە يۇلتۇزى سەككىز باھادىر يۇلتۇزنىڭ ئوتتۇرىسىدىن چىقىپ كېتىدۇ ـ دە، يەنە ئون ـ ئون بەش كۈنگىچە ياۋنىڭ كەينى تەرىپىدە كۆرۈنىدۇ. سەككىز باھادىر يۇلتۇزمۇ دۈشمەن تەرەپكە ئېغىپ كېتىدۇ. ناۋادا ئالىيلىرى جەڭ قىلىشنى تاپقان بولسىلا، ئەتىدىن كېچىكتۈرمىگەيلا. ئەتىدىن قېپقالسا يەنە ئون ـ ئون بەش كۈن ساقلىماقتىن ئۆزگە چارە يوقتۇر.

بابۇر ئاللىقاچان جەڭ قىلىش قارارىغا كېلىپ بولغانىدى. مەۋلانە شاھابىدىنىڭ بۇ بېشارىتى بىلەن قارارى تېخىمۇ مۇستەھكەملەندى:

ـــ ئارتۇقچە ئەندىشىلەرنى قويۇپ، ھازىرلىق كۆرۈڭلەر، ـــ دېدى قاپىقىنى تۇرگىنىچە، ـــ ئەتە چوقۇم جەڭگە چىقىمىز. تەييارلىقلار پۈختا بولسۇن. نەدىكى يېتىپ كەلمىگەن لەشكەرىي

① كۆزەد ـــ بىر كېچە بەشكە بۆلۈنۈپ، ھەربىر بۆلۈكى بىر كۆزەد ھېسابلىنىدۇ. بىر كۆزەد تەخمىنەن ئىككى سائەتكە تەڭ.

يارده‌مگه قاراپ ئولتۇرماي، قۇدره‌تلىك تەڭرىدىن مەدەت تىلەيلى.

قاسىمبەگ قاۋچىن ئەمدى بابۇرنى پەرماندىن ياندۇرۇۋالغىلى بولمايدىغانلىقىنى ھېس قىلىپ بېشىنى تۆۋەن سالدى. ئەمىرلەر بابۇرغا ئامانلىق تىلەپ شاھ چېدىرىدىن يېنىپ چىقىشتى.

※ ※ ※

تاڭ سەھەر. شەرقىي ئۇپۇق قان چېچىۋەتكەندەك قىزارغاندى. كۆھەك دەريا‌سىنىڭ سۇيىمۇ قان رەڭدە جىمىرلايتتى. سەرپول دالىسى بىر ـ بىرىنىڭ قېنىنى تۆكۈشكە ھازىرلىنىپ قىلچ يالىڭاچلىغان تۇمەنلىگەن لەشكەرلەر بىلەن تولۇپ كەتكەندى.

بابۇر سەپنىڭ ئالدىغا ئاتلىق قىلىچۋازلارنى ئورۇنلاشتۇرغان بولۇپ، ياۋنىڭ ئوقىدىن مۇداپىئەلىنىش ئۇچۇن ئاتلارنىڭ ھەممىسىگە گىجىم[1] ياپقۇزغانىدى. ئالدى سەپكە قەمبەرئەلى، بەندە ئەلى، خوجا ئەلى، مىرشاھ قاۋچىن، سەئىد قاسىم، خالدار مىرزا، قۇچ بەگلەرنى، سەپنىڭ ئوڭ قانىتىغا ئىبراھىم سارۇ، ئىبراھىم جانۇ، ئىبراھىم تارخان، ئوبۇلقاسىم كۆھبەرنى، سەپنىڭ سول قانىتىغا سەمەرقەنتنىڭ ئەل بولغان بەگلىرىدىن سۇلتان ھۇسەين ئارغۇن، قارا بارلاس، پىر ئەھمەد، خوجا ھۇسەينلەرنى سەركەردىلىككە تەينىلىدى. غولدا ئۆزى قاسىمبەگ قاۋچىن، شىرىم تاغايى، مىرزا ئابدۇلۋاھاپ موغۇل، نۆكەر بېشى نويان كۆكۇلداش، خۇسرەۋ كۆكۇلداشلار بىلەن بىللە تۇردى.

بابۇر لەشكەرلىرىنىڭ ئاللىقاچان جەڭ سېپى تۈزۈپ بولغانلىقىدىن خەۋەر تاپقان شەيبانىخانمۇ ئوڭ قانات ئىنىسى مەھمۇد سۇلتان، كۈيۈئوغلى جانىبەك سۇلتان، ئوغلى تۆمۇر سۇلتانىنى، سول قانات ھەمزە سۇلتان، مەھدى سۇلتان، جانۋاپا بەگ قاتارلىق ئەمىرلىرىنى سەركەردىلىككە تەينىلەپ سەپ تۈزدى.

① گىجىم ــ جەڭ ئاتلىرىغا يېپىلىدىغان ئوقتىن مۇداپىئەلىنىش يۇپۇقى.

ئۇچىسىغا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا تەقلىد قىلىپ قىپقىزىل تون كىيىپ، بېشىغا سىمابتەك ئاپئاق شايىدا چاققان سەللە ئورىۋالغان شەيبانىخان تۇم قارا ئەرەب ئېتىنىڭ ئۈستىدە مەغرۇر ئولتۇراتتى. ئۇ بابۇر قوشۇنىنىڭ جەڭ سېپىنى ئىنچىكىلىك بىلەن كۆزەتكەندىن كېيىن، قىلچىلىك قۇسۇر تاپالمايۋ ئىچىدە قايىل بولدى. سەپنىڭ ئالدىدا ھازىرلا ئېتىلىدىغاندەك چاپچىپ تۇرغان چىلان تورۇق ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ تۇرغان بابۇرغا ھەۋەس بىلەن قارىدى.

«بۇيۇك ئەمىر تۆمۇرنىڭ جۇلتى[1] مۇشۇ كاساپەتكە چۈشۈپ قالغان ـ دە. ياشلىقىغا قارىماي ئۆزىنى تەمكىن تۇتۇشلىرىغا قايىل بولمادىغان. ئوغلۇم تۆمۇر سۇلتان ئۇنىڭ يېرىمىنىمۇ دوريالمىغۇدەك. ئەمىر تۆمۇردەك جاھانگىر بولسۇن دەپ ئارزۇلاپ ئىسمىنى «تۆمۇر» قويغىنىم تېخى. «بابۇر» دېگەن ئىسىمغا لايىق ھەقىقىي شىر پەنجىنىڭ ئۆزىكەنغۇ بۇ بەدرەك. ئىشقىلىپ نېمىلا دېگەنبىلەن ئاخىرى ئۇنى جەڭگە چىقىرالىدىم. بالا بەربىر بالىلىقىنى قىلدى. كېچە ـ كۈندۈز ئارام بەرمەي جەڭگە ئۇندەپ ناغرا چالدۇرۇشۇم، لەشكەرلەرنى ئەۋەتىپ تىللاتقۇزۇشۇم ئاخىرى ئۇنۇم بەردى. ناۋادا بۇ ھاقارەتلەرگە يەنە ئىككى كۈن بەرداشلىق بېرەلمىگەن بولسا ئىدى، كېشتىن باقى تارخان چاغانىيانى، دىيۇلدىن سەييىد مۇھەممەد مىرزا يېتىپ كېلەتتى. ھەئە، ھەممىدىن ئەندىشە قىلىدىغىنىم ئاشۇ سەييىد مۇھەممەد مىرزا ئىدى. ناۋادا بۇرغا ئۇ كېلىپ قوشۇلغان بولسا، بارگاھنى بېكىتىۋېلىپ يېتىۋېلىش نۆۋىتى ماڭا كەلگەن بولاتتى. بەلكىم بۇخاراغا چېكىنىشكە مەجبۇر بولاتتىم. قۇدرەتلىك ئاللاھنىڭ ئىنايىتىگە كۆپ رەھمەت. بابۇرنىڭ قوشۇنىنى شۇنداق تىرىپەرەن قىلايكى، ئىككىنچىلەپ ماڭا قارشى لەشكەر تارتىشقا پېتىنالماس بولۇپ قالسۇن...»

شەيبانىخان خىياللىرىنى يېغىشتۇرۇپ ئىككى تەرىپىدە غاز

① جۇلتى ـــ ئىرسىيەت.

قانىتى بولۇپ تۇرغان سەركەردىلىرىگە قارىدى:

ـــ ھەممىڭلەر كۆردۈڭلەر. دۈشمەن ئاساسلىق كۈچىنى ئوتتۇرىغا مەركەزلەشتۈرۈپ تاغسىمان سەپ تۈزۈپتۇ. بۇنداق سەپكە ئۇدۇلدىن ھۇجۇم قىلىش پايدىسىز. بىز يەنىلا تولغىما سەپ ئۇسۇلىنى ئىشلىتەيلى. ئوڭ قانات بىلەن سول قانات غولدىن ئايرىلىپ كەتمەي ئارىلىق ساقلاپ ئىككى تەرەپتىن قاپسىڭلار. خۇددى تاغقا ياماشقاندەك ھەربىكەت قىلىڭلار. غولدىكىلەر يالغاندىن ھۇجۇم قىلغان بولۇپ راستتىن مۇداپىئەدە تۇرۇپ، تولغىمىنىڭ ئىككى قانىتىنى ھىمات قىلسۇن. كىمكى بابۇرنى تىرىك تۇتسا، بويى بىلەن تەڭ ئالتۇن ئىنئام قىلىمەن. ئېسىڭلەردا بولسۇن، بابۇرغا يارەمگە كېلىۋاتقان سەييىد مۇھەممەد مىرزا يېقىنلاپ قالدى. ئۇ يېتىپ كېلىپ بولغۇچە جەڭنى ئاخىرلاشتۇرۇشىمىز كېرەك.

شۇ ئەسنادا بابۇر قوشۇنىدىن جەڭ دۇمبىقى گۈمبۈرلەپ، قوشۇن ھۇجۇمغا ئۆتتى. شەيبانىخانمۇ ھۇجۇمغا ئۆتۈش بۇيرۇقىنى بەردى. قىقاس ـ چۇقان سادالىرى بىلەن مىڭلىغان ئاتلارنىڭ تۇياقلىرىدىن چىققان ئاۋاز پۈتكۈل سەرپول دالىسىنى لەرزىگە سالدى. قىلىچ ـ نەيزىلەر جارانىلايتتى. تىغ زەربىسىدىن كىملەردۇر ئېچىنىشلىق ئىڭرايتتى.

بابۇر ياۋ قوشۇنىنىڭ ئوڭ، سول قانىتىنىڭ ئۇدۇل ھۇجۇم قىلماي، ئەگىپ ئارقا تەرەپكە ئۆتۈشكە ھەربىكەت قىلۋاتقانلىقىنى، غول قىسمىنىڭ ئىزىدا مىدىرلىماي ئوقيا ئېتىپ مۇداپىئە قىلۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، قاسىمبەگ قاۋچىنغا بۇيرۇق بەردى:

ـــ سىلى ئارقا تەرەپنى ھىمات قىلسىلا، مەن ياۋنىڭ غولىغا ھۇجۇم قىلاي.

ـــ ئالىيلىرى، غول خەتەرلىك، ئوق يامغۇرەڭ...

بابۇر قاسىمبەگ قاۋچىنىڭ گېپىگە قۇلاق سالماي ئېتىغا قامچا سالدى. ئۇنىڭ ئارقىسىدىن نويان كۆكۈلداش، خۇسرەۋ كۆكۈلداش قاتارلىق سەركەردىلىرى ئەگەشتى.

شەيبانىخان تولغىما سەپ شەكلى بىلەن بابۇرنىڭ جەڭ سېـ
پىنى پارچىلاپ، ئۇنى تۆت تەرىپىگە يېتىشىلمەس قىلىپ قويۇشـ
نى كۆزلىگە پۇككەنىدى. كۇتىمگەنىدە بابۇرنىڭ يامغۇرىدەك يېـ
غىۋاتقان ئوققا پەرۋا قىلماي شىرىدەك نەرە تارتقىنىچە ئۇدۇللا ئېـ
تىلىپ كەلگىنىنى كۆرۈپ تەمتىرەپ قالدى. شۇ تاپتا بابۇر سەر ـ
كەردە ـ نۆكەرلىرى بىلەن ياۋنىڭ غولىغا ئەجەللىك زەربە بېـ
رىپ، ئۇلارنى چېكىنىشكە مەجبۇرلىماقتا ئىدى. سېپىل تېمىدەك
مەزمۇت دەپ زور ئىشەنچ قىلغان غولنىڭ يىمىرىلىپ كېتىۋاتقىـ
نىنى كۆرگەن شەيبانىخاننىڭ پېشقەدەم سەركەردىلىرىنىڭ ۋۇجۇـ
دىنى تەشۋىش چۇلغىۋالدى. ئۇلار دېلىغۇللۇق ئىلكىدە شەيبانـ
خانغا قاراپ قويۇپ ئاخىر ئېغىز ئاچتى:

ـــ قاراپ تۇرماي ماڭماق كېرەك ئالىيلىرى. تۇرماقنىڭ ۋاقتى ئۆتتى.

شەيبانىخان ئۇلارنىڭ تەشۋىش چىقىپ تۇرغان كۆزلىرىگە نەشتەرەك تىكىلدى:

ـــ تولا ۋالاقشىماڭلار! يەنە كاپشىيدىغان بولساڭلار تىلىڭلارـ
نى كېسىۋالىمەن! ـــ ئۇ ئەمدى نۆكەرلىرىگە قاراپ جان ـ جەھلى بىلەن ۋارقىرىدى، ـــ ھېچكىمنىڭ بىر قەدەم كەينىگە چېكىنىـ
شىگە رۇخسەت يوق، كىمدىكىم بوشاڭلىق قىلىدىكەن، كاللىسى ئېلىنىدۇ!

شەيبانىخاننىڭ مىت قىلماي تۇرغىنىنى كۆرۈپ تەۋرىنىپ قالغان سەركەردە ـ لەشكەرلىرى قايتىدىن غەيرەتكە كەلدى.

گەرچە بابۇر جاسارەت بىلەن جەڭ قىلىپ ياۋنىڭ غول قىسـ
مىنى چېكىندۈرۈۋاتقان بولسىمۇ، ئەمما سەمەرقەنت بەگلىرىدىن تەشكىللەنگەن سولقانات قىسمى ياۋغا تەڭ كېلەلمەي، سېپى بۇـ
زۇلۇپ پاتىپاراق بولۇشقا باشلىغانىدى. تولغىما سەپنىڭ ئوچىنى ئېگىپ ئارقا تەرەپكە ئوتتۇۋالغان ياۋ قوشۇنى ئالدى ـ ئارقا تەرەپـ
تىن تەڭ ھوجۇم تەشكىللىگەنىدى. قوشۇننىڭ ئىككى تەرەپتىن كەلگەن ھوجۇمىغا بەرداشلىق بېرەلمەي تەۋرىنىپ قالغانلىقىنى

كۆرگەن بابۇر ئالدىراپ قالدى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ لەشكەرلىرى كۆ-ھەك دەريا‌سى تەرەپكە قاپسلىپ قالغانىدى. دەل شۇ چاغدا تاش-كەنتتىن ياردەمگە كەلگەن سەييد مۇھەممەد مىرزا ئەييۇپ بەگ-چەك، قاشقا مەھمۇد قاتارلىق سەركەردىلەر بىلەن يېتىپ كەلدى.

ــ ھېلىمۇ ياخشى ۋاقتىدا ئۇلۇگۇرۇپ كەپتىمىز، ــ دېدى بىر دۆڭنىڭ ئۈستىگە چىقىپ جەڭ ۋەزىيىتىنى كۆزەتكەن سەيىد مۇھەممەد مىرزا ئىككى ھەمراھىغا قاراپ، ــ ئىككىلىرى بەش يۈزدىن لەشكەر بىلەن ياۋنىڭ ئوڭ ــ سول قانىتىغا تېگىش قىلسىلا. مەن ياۋنىڭ غول قىسمىنى پارچىلىغاچ بابۇر پادىشاھقا يېقىنلىشاي. مۇشۇنداق قىلساق، ئىتتىپاقچىلىرىمىزغا بۇزۇلغان جەڭ سىپىنى تۈزۈۋېلىشقا پۇرسەت چىقىدۇ.

ــ پەرمانبەردارمىز!

ئىككى سەركەردە دەرھال دۆڭدىن پەسكە چۈشۈپ كەتتى.

سەييد مۇھەممەد مىرزىنىڭ بۇ جەڭ تەدبىرى ئىنتايىن توغرا بولغانىدى. ناۋادا ئۇ ئەييۇپ بەگچەك بىلەن قاشقا مەھمۇد-نىڭ كۆڭلىدىكى رەزىل خىيالىنى بىلگىنىدە ھەرگىزمۇ ئۇلارغا بەش يۈزدىن لەشكەرنى ئايرىپ بەرمىگەن، بەلكىم ھەر ئىككىلىسىنى يېنىدىن ئايرىماي، شەيبانىخان لەشكەرلىرىگە بىرلىكتە ھۇجۇم قىلغان بولاتتى.

ــ ئەھمەدبەگ تەلبە جانابلىرىنىڭ كالامى ئەسلىرىدىن كۆ-تۈرۈلۈپ قالمىغاندۇ سەركەردە؟ ــ دەپ سورىدى ئەييۇپ بەگچەك دۆڭدىن چۈشۈۋېتىپ.

قاشقا مەھمۇد كۆزىنى قىسقىنچە ھەجايدى:

ــ يادىمدا. قانداقمۇ ئۇنتۇپ قالاي. قالدىسىغا سىلىنىڭ پەرمانلىرىنى ئاڭلايمەن.

ئەييۇپ بەگچەكنىڭ كۆز ئالدىدىن تاشكەنتتە قالغان ئەھمەد-بەگ تەلبە، نىغمەت مىرزا، سۇلتان جۇنەيدى بارلاسلارنىڭ سىي-ماسى لىپ قىلىپ ئۆتتى.

ــ شەيبانىخاننىڭ سەلتەنەتكە ئاسىيلىق قىلىپ، خان ئا-

لىيلىرغا سەركەشلىك قىلغىنى راست، ـــ دېگەندەك ئەھمەدبەگ تەلبە ئەيىۋپ بەگچەك بىلەن قاشقا مەھمۇدنى ئۇزىتىپ قويۇش بىلەن قەسىرگە ئايرىم چاقىرىپ، ـــ ئەمما ھازىر ئىككىلىرى سەييىد مۇھەممەد مىرزا بىلەن بىرلىكتە بابۇر پادىشاھقا ھەمدەم بولۇپ، شەيبانىخاننى جازالاشقا كېتىپ بېرىشۋاتىدىلا. ئۆز ۋاقتىدا شەيبانىخاننىڭ سەمەرقەنت يۇرۇشىنى قوللاپ، خان لەشكەرلىرىنى ئۇنىڭ ئىختىيارىغا تاپشۇرۇشنى خان ئالىيلىرغا تەۋسىيە قىلغىنىمىزدا سەييىد مۇھەممەد مىرزا قارشى چىققان بولسىمۇ، ئىككىلىرى بىزنى قوللىغاندىلە. ھالا بۇگۈنكى كۈندە شەيبانىخان بۇخارا، سەمەرقەنتنى ئىشغال قىلىپ، لەشكىرىي كۈچى زورايغاندىن كېيىن، سەلتەنەت قەستىدە ئىسيان تۇغىنى كۆتۈرۈپ چىقىپ، خان ئالىيلىرىنىڭ ئالدىدا بىزنى مات قىلدى. ھازىر ئوردىدا ئىككى ئىلىك تىلمىز بىر ئىلىك قالمىدى. سەييىد مۇھەممەد مىرزا قايتىدىن باش كۆتۈرۈپ، ھەممە گەپ شۇنىڭلا بولۇپ كەتتى. كۆرۈپ تۇرۇشقانلا، خان ئالىيلىرى ھازىر بىزگە ئىلگىرىكىدەك ئېتىبار قىلماس بولۇۋالدى. بۇ قېتىم سەييىد مۇھەممەد مىرزا بابۇر پادىشاھ بىلەن كۆمەكلىشىپ شەيبانىخاننى يوقىتىدىغان بولسا، خان ئالىيلىرىنىڭ ئالدىدىكى ئابرۇيىمىز بىراقلا تۆكۈلىدۇ. بەلكىم ئۇ نۇسرەت قازىنىپ قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، بىزدىن كونا ـ يېڭى ھېسابنى بىراقلا ئېلىشى مۇمكىن. شۇڭا ئىككىلىرىگە تەۋسىيە قىلىدىغىنىم شولكى، بۇ قېتىمقى جەڭدە شەيبانىخان زىنھار يېڭىلىپ قالمىغاي.

ـــ ناۋادا بۇ قېتىمقى جەڭدە نۇسرەت قازىنىشسىلىمۇ تۆھپە يەنىلا سەييىد مۇھەممەد مىرزىغا بولىدۇ، ـــ دېدى نىغمەت مىرزا.

ـــ سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ ئەزىلدىن ئىككىلىرى بىلەن خۇشى يوق ئىدى، ـــ دېدى سۇلتان جۇنەيدى بارلاس، ـــ پەقەت بىز ياخشى گەپلىرىنى قىلىپ تۇرغاچقا نەشتىرىنى سانجىشقا پېتىنالمىغان. ئۇ توسقۇنلۇق قىلمىغان بولسا ھازىرغىچە ئورۇنباسار بولۇپ تۇرۇۋېرىشمايتتىلە.

ھەئە، ئەيىۋپ بەگچەك بىلەن قاشقا مەھمۇد يول بويى پۇرسەت تاپسىلا مۇشۇ تېمىدا سۆزلىشىپ، ئوردىدا قالغان ئۇچ ئەمىرنىڭ تاپشۇرۇقىنى قانداق قىلىپ سەييىد مۇھەممەد مىرزىغا تۇيدۇرماي ئورۇنلاش ھەققىدە مەسلىھەتلىشىپ كەلگەنىدى.

ـــ جەڭنى سەييىد مۇھەممەد مىرزا قىلىۋەرسۇن، بىز ئولجىغا تۇرايلى، ـــ دېدى ئەيىۋپ بەگچەك، ـــ ھېچبولمىغاندا تۆھپىگە ئۇ ئېرىشسە، بىز ئاز ـ تولا مال ـ دۇنياغا ئېرىشسەك، يول رىيازىتى چەككىنىمىز بىكارغا كەتمىگەن بولىدۇ.

ـــ شۇنداق قىلساق بولارمۇ؟ ـــ سورىدى قاشقا مەھمۇد ئېھتىيات قىلىپ.

ـــ ئۇرۇش مالىمانچىلىقىدا كىم بىلەن كىمنىڭ كارى. ئەشەنچلىك سەرۋازلارنىڭ قولىغا پىچىرلاپ قويسىلا، ئولار باشلاپ بەرسە باشقىلار ئەگىشىدۇ. مال ـ دۇنيانى تاشلاپ جېنىنى سېلىپ بەرگۈسى بار ئەخمەقلەر بولسا ئۇرۇشۇەرسۇن.

ـــ شۇنداق قىلايلى ئەمىسە.

جەڭ مەيدانىدا تۇيۇقسىز يەردىن ئۇنگەندەكلا پەيدا بولۇپ قالغان ئىككى توپ لەشكەر ئاۋۋال ئولۇك، ياردارلارنىڭ يېنىنى ئاختۇرۇشقا، كېيىن قايسى تەرەپنىڭ بولسۇن، بەلبېغىدا ئېغىر ياراق ھەمىيىنى يۇلاڭلاپ تۇرغان لەشكەرلەرگە ئېسىلىپ، ئاتتىن يىقىتىپ بۇلاشقا باشلىدى. ئەزەلدىن جەڭنى مال ـ دۇنيا توپلاشنىڭ ۋاستىسى دەپ چۈشىنىدىغان بۇ لەشكەرلەرگە بىرقانچە سەرۋازنىڭ باش بولۇپ بېرىشى كۈپايە ئىدى. ئادەتتە جەڭ مەيدانىدا جەڭنى قايرىپ قويۇپ بۇلاڭچىلىق قىلىش ئاز كۆرۈلىدىغان ھادىسە ئىدى. پەقەت سەييىد مۇھەممەد مىرزىلا ياۋ قوشۇنىنىڭ غولىغا ئارقا تەرىپىدىن شىددەتلىك ھۇجۇم باشلىغانىدى. يارەمچى قوشۇنىنىڭ دەل ۋاقتىدا يېتىپ كەلگەنلىكىنى ھېس قىلغان بابۇر، ئولارنىڭ ياۋغا ھۇجۇم قىلماي ھە دەپ ئولجا ئىزدەۋاتقانلىقىنى، ھەتتا لەشكەرلىرىنى ئاتتىن يىقىتىپ بۇلاۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ قاتتىق تەئەججۇپلەندى.

«مۇنۇ بەتبەختلەرنىڭ قىلغان قىلىقىنى. جەڭ ئاخىرلاشقاندا ئولجا ئىزدىسىمۇ ئۇلگۈرەتتىغۇ. بەلكىم ئۇلارغا سەمەرقەنت خەزىنىسىنى ئېچىپ بېرىشكىمۇ رازى ئىدىم. ئۇلار بۇلاڭچىلىققا نېمىدېگەن كۆنۈپ كەتكەن ـ ھە؟! ئۇلارنى يەڭسىمۇ ئولجا ئالىدۇ، يېڭىلسىمۇ ئۆز ئادەملىرىنى تالاپ ئولجا ئالىدۇ دەپ ئاڭلىۋېدىم. ئەمما، جەڭ بىلەن كارى بولماي بۇلاڭچىلىق قىلغىنىنى كۆرمەپ-تىكەنمەن. خان تاغام ماڭا ياردەمچى ئەمەس، بىر توپ بۇلاڭچى ئەۋەتكەن ئوخشايدۇ. ئىسىت، تېخى ئۇلارنىڭ يولىغا زور ئۇمىد بەلەن تەلمۇرگىنىم...»

بابۇر جەڭ قىلغاچ دەريا تەرەپكە چېكىندى. شۇ تاپىتا ئۇنىڭ يېنىدا ئاران ئون ـ ئون بەش نۆكىرىلا قالغانىدى. دۇشمەن ئۇنى نويان كۆكۇلداش، خۇسرەۋ كۆكۇلداش قاتارلىق سەركەردىلىرىدىن ئايرىۋەتكەنىدى. شۇ تاپىتا ئۇ ئىككى سەركەردىسىمۇ بىرقانچە نۆكەر-لەر بىلەن ياۋنىڭ ھۇجۇمىغا باھادىرلىق بىلەن تاقابىل تۇرۇۋاتاتى.

ـــ پادىشاھ ئالىيلىرى ئېھتىيات قىلسىلا!

خۇددى ئاسماندىن سەكرەپ چۈشكەندەك پەيدا بولغان خېلىل تەنبەل بەستىلىك گەۋدىسى بىلەن بابۇرنى دالدىغا ئالدى. ئۇنىڭغا-چە ئۇنىڭ بوينى ۋە كۆكرىكىگە ئۇچ تال يا ئوقى سانجىلدى. ھەئە، بۇ بابۇرغا ئېتىلغان ئوق ئىدى. بابۇر ئاتتىن سەكرەپ چۈشۈپ، ئاتتىن يىقىلىپ چۈشكەن خېلىل تەنبەلنى يۆلىدى. ئۇنىڭغىچە ئون نەچچە ياۋ لەشكىرى ئۇنىڭغا بىراقلا تاشلاندى. كۆزنى يۇمۇپ ـ ئاچقۇچە بولغان شۇ دەقىقىدە بابۇر ياۋنىڭ قولىغا تىرىك چۈشۈپ قېلىشىمۇ مۇمكىن ئىدى. ئەمما مىرزا ئابدۇلۋەھھاپ موغۇل ئۇندەك نۆكىرى بىلەن دەل ۋاقتىدا يېتىپ كېلىپ بابۇرنى مۇداپىئە قىلدى.

ـــ سىلى چېكىنسىلە ئالىيلىرى. ئۇلارنىڭ ئىشىنى مەن بىر تەرەپ قىلاي.

كۈچلۈك ياۋ ئۇلارنى كۆھەك دەرياسىنىڭ بويىغا قىستاپ

كەلگەنىدى. دەريا سۇيى ئىككىي كۇندىن بېرى خېلىلا سوغۇلۇپ قالغانىدى. ياۋغا ئەمدى تاقابىل تۇرالمايدىغانلىقىنى پەملىگەن بـ ـ بۇر سەركەردە ـ لەشكەرلىرىگە قاراپ ۋارقىرىدى:

ـــ بولۇڭلار، دەرھال دەريانىڭ ئۇ قېتىغا ئۆتۈۋالايلى!

سەركەردە ـ لەشكەرلەر دەرياغا قوراللىق، ساۋۇتلۇق سەكرىدى. دەريانىڭ قارشى قىرغاق تەرىپى خېلىلا چوڭقۇر ئىدى. سۇ ئۇزۇلەيدىغانلار سۇ ئۇزۇپ، ئۇزۇلمەيدىغانلار ئاتلارغا ئېسىلىپ ئۆ ـ تۈشكە باشلىدى. ئېغىر يارىلىنىپ ماغدۇرىدىن كەتكەنلەر سۇغا غەرق بولدى. مىرزا ئابدۇلۋاھاپ موغۇلنىڭ ئون نەچچە ياۋ لەشـ كىرىنىڭ ئارىسىدا تەنھا قالغانلىقىنى كۆرگەن بابۇرنىڭ يۇرىكى ئېچىشىپ كەتتى.

شەيبانىخان لەشكەرلىرىنىڭ سۇغا غەرق بولۇپ كېتىشىدىن قورقتىمۇ ياكى ئارقا تەرىپىدىن سەييىد مۇھەممەد مىرزا قاتتىق ھۇجۇم قىلىۋاتقان بولغاچقا، دەرياغا كىرسە ئالدى تەرەپتىن بـا ـ بۇرنىڭ قايتارما ھۇجۇمىغا، ئارقا تەرەپتىن سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ ھۇجۇمىغا ئۇچراپ زور تالاپەت تارتىشىدىن ۋايىم يە ـ دىمۇ ئەيتاۋۇر، قوغلاپ كېلىۋاتقان لەشكەرلىرىنى دەريا بويىدىن قايتورۇۋالدى. ئۇنىڭسىزمۇ ئۇ بابۇرغا ياردەمگە كەلگەن سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ ئەمەلىي كۈچىنى مۆلچەرلىيەلمىگەنىدى. با ـ بۇرغا ياردەم بېرىش ئۈچۈن كېشتىن يولغا چىققان باقى تارخان چاغانىيانىنىڭمۇ ھە دېگەندە يېتىپ كېلىش ئېھتىمالى بار ئىدى. شۇڭا ئۇ مۇشۇنچىلىك غەلىبىگە قانائەت قىلدى ـ دە، بارلىق كۈچىنى سەييىد مۇھەممەد مىرزىغا زەربە بېرىشكە قارىتتى.

غەلىبە خۇشاللىقىغا چۆمگەن ياۋ لەشكەرلىرىنىڭ جاسارىتى ئۇرغۇپ تۇراتتى. ئۇلار شەيبانىخانىنىڭ پەرمانى بىلەن تەڭ تاش ـ كەنت لەشكەرلىرىگە بىراقلا تاشلاندى. سەييىد مۇھەممەد مىرزا كۆزىنى يۇمۇپ ـ ئاچقۇچە قورشاۋغا چۈشۈپ قالدى. ئولجا ۋەس ـ ۋەسىسىدە جەڭنى ئېسىدىن چىقىرىپ ھە دەپ ئۆلۈكلەرنىڭ، يا ـ

رىدارلارنىڭ يېنىنى ئاختۇرۇۋاتقان ئەيىۋپ بەگچەك بىلەن قاشقا مەھمۇدنىڭ لەشكەرلىرى ئەمدى جېنىنى، ئولجا ئالغان مېلىنى قوغداش ئۈچۈن جەڭ قىلىشقا مەجبۇر بولدى. ئۇلارنىڭ ئۇرۇشقا رايى يوق، جاسارىتى سۇس ئىدى. شۇڭا ھۇجۇم قىلىپ كەلگەن ياۋ لەشكەرلىرى ئالدىدا ھودۇقۇپ، قايسى تەرەپكە قېچىشنى بىلەلمەي تەمتىرەپ قالدى ۋە ھايت ـ ھۇيت دېگۈچە تەڭدىن تولىسى قېرىلىپ كەتتى. سەييىد مۇھەممەد مىرزا كۈچىنى مەركەزلەشتۈرۈپ، قورشاۋنى بۆسۈپ چىقىش ئۈچۈن ئىمكان بار ئىككى سەرىكەردىسى تەرەپكە چېكىنىشكە باشلىدى. بۇ چاغدا قاشقا مەھمۇد ئاللىقاچان جېنىدىن ئايرىلىپ، ئات تۇياقلىرى ئاستىدا مىجىلىپ كەتكەنىدى. بوينىغا يا ئوقى تېگىپ جېنى تۇمشۇقىغا كېلىپ قالغان ئەيىۋپ بەگچەك بولسا جەڭ قىلىش ئۈياقتا تۇرسۇن، ئات ئۈستىدە ئاران ئولتۇراتتى.

ـــ سىلەر سەركەردە ئەيىۋپ بەگچەكنى قوغداپ مېڭىڭلار، ـــ دېدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا نۆكەرلىرىگە قاراپ، ـــ قالغانلىرىڭلار جەڭ قىلغاچ چېكىنىڭلار. ئاۋۇ دۆڭدىن ئېشىۋالساق قورشاۋنى بۆسۈپ چىقالايمىز.

شەيبانىخان سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ باھادىرلىقىنى، ئۇنى ئاسانلىقچە يەڭگىلى بولمايدىغانلىقىنى ئوبدان بىلەتتى ھەمدە تاشكەنت لەشكەرلىرىنىڭ ئازلىقىنى كۆرۈپ شۇبھىلىنىپ قالغاندى.

«سەييىد مۇھەممەد مىرزا سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ ئەمىرلەشكىرى، ئەتىۋارلىق مەھرىمى. ئۇ ھەرگىزمۇ بۇنچىلىك ئاز لەشكەر بىلەن كەلمەيدۇ. بەلكىم ئاساسلىق قوشۇنى كەينىدىن كېلىۋاتقان بولۇشى مۇمكىن. بەلكىم ھازىر ئاساسلىق قوشۇنى بىلەن بىرلىشىۋېلىش ئۈچۈن، چېكىنىش ھېيلىسىنى ئىشلىتىپ بىزنى ئالداۋاتقاندۇ. ناۋادا شۇنداق بولۇپ قالسا، ئەتىگەندىن بېرى جەڭ قىلىپ ھېرىپ قالغان لەشكەرلىرىمنىڭ ئىشى تەس بولىدۇ.

تېخى باقى تارخان چاغانىيانىنىڭمۇ ھەرقاچان يېتىپ كېلىش ئېھتىمالى بار. ئەڭ ياخشىسى ئۇنى قوغلىمىغىنىم تۈزۈك...»

ئۇ خىيالىنى يىغىشتۇرۇپ، يېنىدىكى ئىنىسى مەھمۇد سۇلتانغا پەرمان بەردى:

ــ سەركەردە ـ لەشكەرلەر قوغلاشنى توختاتسۇن. بۇگۈن كەچ بابۇرنىڭ سۇ قارارگاھىنى قوناق[1] قىلىمىز.

ياۋنىڭ ھۇجۇمنى توختاتقانلىقىنى كۆرگەن سەييىد مۇھەممەد مىرزا سەل خاتىرجەم بولۇپ، نۆكەرلەر يۆلەپ كېلىۋاتقان ئەييۇپ بەگچەكنىڭ يېنىغا كەلدى.

ــ سەركەردىنى ئاۋايلاپ ئاتتىن چۈشۈرۈڭلار.

قانسىراپ كەتكەنلىكتىنمۇ ئەيتاۋۇر، ئەييۇپ بەگچەكنىڭ چىرايى تاتىرىپ كەتكەندى. يا ئوقى تېخىچىلا بويىندا سانجىقلىق تۇراتتى. نۆكەرلەر ئوقنى سۇغۇرۇۋالسا بويۇن تومۇرلىرى يېرىلىپ ھاياتىغا خەۋپ يېتىشىدىن ئەنسىرەپ، ئوقنى قوشۇپ تېڭىۋەتكەنىدى.

ــ سۇ كەلتۇرۇڭلەر! ــ دېدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا.

بىر نۆكەر ئېتىغا غانجۇغىلىۋالغان چاناشنى ئۇزاتتى.

سەييىد مۇھەممەد مىرزا ئەييۇپ بەگچەكنىڭ ئاغزىغا ئاستا سۇ تېمىتتى. ئەييۇپ بەگچەك لەۋلىرىنى يالىغىنچە ئاستا كۆزىنى ئاچتى ۋە بېشىدا مېھرىبانلىق بىلەن قاراپ تۇرغان سەييىد مۇھەممەد مىرزىنى كۆرۈپ كۆزىگە مۆلدىرە ياش ئالدى.

ــ ئەنسىرىمىسىلە سەركەردە، يەنە بىرئاز ماڭساق، يۇرت ئىچىگە بېرىۋالىمىز، ئاندىن تېۋىپ تېپىپ جاراھەتلىرىنى ئەملىتىمىز. ساقىيىپ كېتىدىلا.

سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ كۆيۈمچانلىق بىلەن بەرگەن تەسەللىسى ئەييۇپ بەگچەكنىڭ ۋىجدان ئازابىنى ھەسسىلەپ ئاشۇرۇۋەتكەندى. ئۇ قولىنى تەستە مىدىرلىتىپ، سەييىد مۇھەممەد

① قوناق ــ قونۇپ قېلىش، يېتىپ قېلىش.

مەد مىرزىنىڭ قولىنى تۇتۇۋالدى ـ دە، ئاستا ئۆزىگە تارتتى. سەييىد مۇھەممەد مىرزا ئۇنىڭ گەپ قىلماقچى بولغانلىقىنى پەملەپ قوللىقىنى يېقىن ئەكەلدى. ئەييۇپ بەگچەك زەئىپ ئاۋازدا پىچىرلىدى:

ــ ئە... ئەمىرلەشكەر جانابلىرى... مېنى... كەچۈرسىلە. ئا... ئالدىلىرىدا... كۆپ خجىلمەن... ماڭا... شەيبانىخانىڭ ئەمەس... ئە... ئەھمەدبەگ... تەلىبەنىڭ... ئوقى... تەگدى... ئۆ... ئۆزۈمگە ئاز... خۇمسىلىقىمنىڭ جازاسىنى... تا... رتتىم. ئەھمەدبەگ تەلىبەدىن... ئېھتىيات...

ئەييۇپ بەگچەك گېپىنىڭ ئاخىرىنى داۋاملاشتۇرالماي زۇۋاندىن قالدى. كۆزلىرى چانقىدىن چاچراپ چىققۇدەك چەكچەيىپ، ئاغزى ھاڭدەك ئېچىلىپ قالدى. ئۇ گەپ قىلىشقا زىيادە كۈچەپ كەتكەنلىكتىن جاراھەت ئورنى قايتىدىن قانىاپ كەتكەندى. جىددىيلەشكەن سەييىد مۇھەممەد مىرزا بېشىدا قاراپ تۇرغان نۆكەرلىرىگە ۋارقىرىدى:

ــ بولۇڭلار، يارا ئېغىزىغا سۇ قۇيۇپ قانىنى توختىتىڭلار!

ــ ئەمىرلەشكەر جانابلىرى، ئەمدى ئەلھۆكمىللاھ دەيلى، ــ دېدى ئەييۇپ بەگچەكنىڭ بېشىنى قۇچىقىغا ئېلىپ ئولتۇرغان ئوتتۇرا ياشلىق سەرۋاز، ــ سەركەردە ئاللىقاچان تىنىقىدىن قالدى.

سەييىد مۇھەممەد مىرزا ئىشەنمىگەن ھالدا ئەييۇپ بەگچەكنىڭ بۇرنىغا قولىنى تەگكۈزۈپ باقتى، قوللىقىنى كۆكرىكىگە يېقىپ يۈرەك سوقۇشىنى تىڭشىدى. ھەئە، ئەييۇپ بەگچەك پۇشايمان ئىلكىدە نۇرغۇن سىرلارنى ئاشكارىلاشقا ئۇلگۈرمەي قازا قىلغاندى.

ــ قازا ئوقىغا قالقان يوقتۇر، ئەلھۆكمىللاھ، ــ دېدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا ئېچىنغان ھالدا.

لەشكەرلەر ئەييۇپ بەگچەكنىڭ روھىغا ئاتاپ دۇئاغا قول كۆتۈرۈشتى.

※ ※ ※

بابۇر شۇ چېكىنگىنىچە قۇلبە ئوتلىقىغا كېلىپ، كۆھەك دەرياسىدىن يەنە بىر قېتىم كېچىپ ئۆتتى ـ دە، پېشىن بىلەن دېگەر ئارلىقىدا شەيخزادە دەرۋازىسىدىن سەمەرقەنت شەھىرىگە كىرىۋالدى.

لەشكەرلىرىنىڭ يېرىمى تالاپەتكە ئۇچرىغانىدى. سەركەردىلىرىدىن ئىبراھىم تارخان، ئىبراھىم سارۇ ۋە ئىبراھىم جانۇدىن ئىبارەت ئىبراھىم ئاتلىق ئۇچ چوڭ سەركەردىسى، مىرزا ئابدۇل-ۋاھھاپ موغۇل، ئوبۇلقاسىم كۆھبەر، خۇدا بەردى تۇغچى قاتارلىق ئۇچ ئورۇنباسار سەركەردىسى قازا قىلغانىدى. ئۇ ئىنىسى جاھاڭگىر مىرزا يارەمگە ئەۋەتكەن خەلىل تەنبەلنىڭ ئۆلۈمگە خېلىلا قايغۇردى. ئاكىسى ئەھمەد تەنبەلگە بولغان ئاداۋىتى سەۋەبىدىن ئۇنىڭغا ياخشى مۇئامىلە قىلمىغىنىغا كۆپ پۇشايمان يېدى. ئۆزىگە ئېتىلغان ئەجەل ئوقىغا خەلىل تەنبەلنىڭ مەردانىلىق بىلەن ئۆزىنى تۇتۇپ بەرگەنلىكى ئېسىگە كېلىپ، كۆزىدىن تارامىلاپ ياش تۆكۈلدى.

ـــ ئاشۇ ساداقەتمەن، باھادىر سەركەردىلەرنىڭ ئۆلۈمگە مەن سەۋەبچى بولدۇم، ـــ دېدى بابۇر ئاھ ئۇرۇپ.

ـــ ئۇنداق دېمىسىلە ئالىيلىرى، ـــ دېدى قاسىمبەگ قاۋاچىن تەسەللى بېرىپ، ـــ ياغى دېگەن ئۆلۈم ـ يېتىمسىز بولماس. ھەممىمىز ئۆلۈمنىڭ شەربىتىنى تېتىغۇچىلارمىز. پەقەت نۆۋەتنىڭ ئىلگىرى ـ كېيىنلىكى بار، خالاس. ئەمدىكى گەپ، قازاغا رىزالىق بېرىپ، تىرىكلىكنىڭ غېمىنى يېيىش. شول تاپتا شەيباق سەمەرقەنتنى ئېلىشنىڭ تەدبىرى ئۈستىدە باش قاتۇرۇۋاتىدۇ.

بابۇر ئاستا بېشىنى كۆتۈرۈپ قاسىمبەگ قاۋاچىنغا قارىدى. ئۇنىڭ ئەمەلىي، راست سۆزلىرى بابۇرنى سەگەكلەشتۈرگەنىدى.

ـــ تاشكەنتتىن كەلگەن سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ ھەم-دەمچى لەشكەرلىرىنىڭ ئەھۋالى ھازىر نېچۇككىن؟

ـــ ئول بۇلاڭچىلاردىن ئەمدى ئۇمىد كۈتمەيلى، ـــ دېدى شىرىم تاغايى غەزەپلەنگەن ھالدا.

ـــ سەييىد مۇھەممەد مىرزىنى بەكمۇ تەدبىرلىك، ئاقىل سەركەردە دەپ ئويلايتتىم، ـــ دېدى قاسىمبەگ قاۋچىن ئەپسۇسلانغان ھالدا، ـــ قانداق بەتبەختىنى ئوڭ ـ سول قاناتقا تۇر-شاۋۇل قىلدىكىن تاڭ. بىزگە ھەمدەملىششىنى قويۇپ، مال ـ دۇنيا يىغىش بىلەنلا قالدى، ھەتتا لەشكەرلىرىمىزنىمۇ بۇلاپ ـ تالىدى. پەقەت سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ ئۆزىلا ئەتراپىدىكى نۆكەرلىرى بىلەن جاسارەت كۆرسەتتى.

ـــ سەركەردىلىرىنىڭ بۇ رەزىللىكىدىن سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ خەۋىرى يوق ئەتمالىم، ـــ دېدى بابۇر.

ـــ ئەلۋەتتە شۇنداق. خەۋىرى بولسا يول قويامدىغان. خوش، ئەمدى بىز قاراپ ئولتۇرمايلى ئالىيلىرى، سەركەردىلەر ھەرقايسى دەرۋازىلارنى بېكىتىپ، پۇختا مۇداپىئە كۆرسۇن. شەھەردىكى رەئىيەتنىمۇ ھەربىكەتلەندۇرەيلى، بىز ئۇچۇن ئەمدى بىر مەزگىل شەھەرنى بېكىتىپ پۇرسەت كۈتمەكتىن باشقا چارە يوقتۇر.

بابۇر شۇنداق قىلايلى، دېگەننى قىلىپ بېشىنى لىڭشىتتى.

118

تاشكەنت.

سۇلتان مەھمۇدخاندىن تارتىپ بارلىق ئەمىر ـ بەگلەرنىڭ باشلىرى غەمدىن ساڭگىلىغان، سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ سەر-پولدىكى ئېغىر مەغلۇبىيىتى، شەيبانىخانىنىڭ كۈندىن ـ كۈنگە

كۇچىيىپ كېتىشى ئۇلارنى ئەندىشىگە سېلىپ قويغانىدى. ھەئە، ئۇلار بابۇرنىڭ سەمەرقەنتنى ئۆزاق تۇتۇپ تۇرالمايدىغانلىقىنى، شەيبانىخاننىڭ سەمەرقەنتكىلا قانائەت قىلمايدىغانلىقىنى، ماۋەرا-ئۇننەھرنى تولۇق بويسۇندۇرغاندىن كېيىن، پەرغانە، تاشكەنتكە قاراپ لەشكەر تارتىدىغانلىقىنى پەرەز قىلىشقانىدى.

ـــ ئەمدى يەنە ساقلاپ تۇرۇۋەرسەك بولمايدۇ ئالىيلىرى، ـــ دېدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا ئاربىدىكى ئېغىر سۈكۈناتنى بۇزۇپ، ـــ تۇرپاندىكى ئالاچىخان ئالىيلىرىغا رەسمىي يوسۇندا جىددىي يارلىق ماڭغۇزغايلا. ئۆتكەندە ئەۋەتكەن مەكتۇپلىرى ھېلىمغىچە قولىغا تەگمەكتۇ. ئەمما، بول تەرەپتىكى ئەھۋالنىڭ قانچىلىك دەرىجىدە ئېغىرلىقىنى پەرەز قىلالىشى ناتايىن. ھازىر كۆز كىرىپ قالدى. يارلىق تۇرپانغا تېز بولغاندىمۇ قىشقا ئۇلگۇرۇپ ئاران يېتىپ بارالايدۇ. قىشچە لەشكەر باشلاپ كېلەلىشى تەس. كېلەر يىلى ئەتىيازغا ئۇلگۇرۇپ كېلەلىسىمۇ چوڭ ئىش. ئۇنىڭغىچە بىز ئەندىجاندىكى جاھانگىر مىرزا بىلەن بىرلىكتە ھازىرلىق كۆرگەچ تۇرايلى.

ـــ جاھانگىر مىرزىنىڭ بىزگە ياردەم بېرىشىدە گەپ يوق، ـــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان تىلىنى چاينىپ، ـــ ئەمما پەرغانىنىڭ لەشكىرىي ھوقۇقى ئەھمەد تەنبەلدە. ئاۋۋال ئۇنى گەپكە كىرگۈزۈشىمىز كېرەك.

سەييىد مۇھەممەد مىرزا يالت ئېتىپ ئەھمەدبەگ تەلبەگە قاربىدى. ئۇ سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ بۇ قاراشلىرىدىكى مەنانى چۈشىنىپ، قىزارغىنچە كۆزىنى ئېپقاچتى. سۇلتان مەھمۇدخان بەخىرامان گېپىنى داۋاملاشتۇردى:

ـــ ئەھمەد تەنبەلنى كۆندۈرەلمىسەك ئاربىدا نىزا پەيدا بولىدۇ، ئول چاغدا ئۇنىڭ شەيبانىخانغا ئەل بولۇپ كېتىشى ئېھتىمالغا يېقىن. ناۋادا شۇنداق بولۇپ قالسا، بىر ئەمەس ئىككى دۈشمەنگە تاقابىل تۇرۇشمىزغا توغرا كېلىدۇ.

ھېچكىم سۇلتان مەھمۇدخانىڭ بۇ ئەندىشىسىنى تۈگەتكۈ-

دەك مۇڭاپىق تەدبىر كۆرسىتەلمىدى. شاھنىشىننىڭ ئىچىنى يەنە سۇكۇت قاپلىدى.

ـــ شۇنچىلىك ھودۇقۇپ كەتكۇدەك ئول تەنبەل قانچىلىك ئادەم ئىدى، ـــ تۇيۇقسىز ئېغىز ئاچتى ئەھمەدبەگ تەلبە ئۆزىگە زور غەيرەت بېرىپ تۇرۇپ، ـــ ئۇ ناھايىتى بىر دەرگاھلىرىدىكى ئەرزىمەس نۆكەر ئىدى. مۇھەممەد ھۇسەين كۆرەگان جانابلىرى كۆكۇلداشلىقىنىڭ يۈزىنى قىلىپ مەرھۇم ئۆمەر شەيخ مىرزىغا تو-نۇشتۇردى. ئۆمەر شەيخ مىرزا ئۇنى ئەندىجانغا ئەكېتىپ ئىچكى بەگلىك مەرتىۋىسىنى بەردى. كېيىنكى ۋاقىتلاردا بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرى ئۇنىڭ مەرتىۋىسىنى چوڭ بەگلىككە كۆتۇردى. ئۇزۇن ھەسەننىڭ قۇترىتىشى بىلەن بابۇر پادىشاھقا سەركەشلىك قى-لىپ، خانزادە جاھانگىر مىرزىنى ئەندىجان تەختىدە ئولتۇرغۇزۇش كويىغا چۈشتى. ئۆز ۋاقتىدا بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرىغا ھەمدەم-لىشىپ ئوشقا لەشكەر تارتقانلىرىدا خانزادە جاھانگىر مىرزىغا يۇز ـ خاتىر قىلىپ ئاياپ قويمىغان بولسىلا، ئول ئەھمەد تەنبەل-گە بۇنچىلىك يۇز ـ ئابرۇي، مەرتىۋە نەدە ئىدى، ـــ ئەھمەدبەگ تەلبە ئۆزىگە ھەيرانلىق بىلەن قاراۋاتقان ئەمىرلەرگە تەكشى بىر قارىۋېلىپ گېپىنى داۋاملاشتۇردى، ـــ ئول بەتبەخت تۇزكورنىڭ كەمىنلىرىنىڭ ئىنىسى ـــ قېرىندىشى ئىكەنلىكى ھەربىرلىرى-گە ئايان. شول تاپتا مېنىڭمۇ كۆپ خجىلچىلىقىم بار. ھەربىر-لىرىدىن يوشۇرمايمەن، مۇشۇ بىر ھەپتە ئىچىدە ئۇنىڭغا پايدا ـ زىيانىنى چۈشەندۇرۇپ، ساداقەت، ۋاپادارلىققا ئۇندەپ ئىككى قې-تىم خەت ئەۋەتتىم، لېكىن، جاۋابىنى ئالالماي سەۋر قاچام يې-رىلدى. ئەمدى ئۇنىڭغا يەنە يۇز ـ خاتىر قىلمايلى. جاھانگىر مىرزا بولسا خانىمزىنىڭ جىيەنى، پەرمانلىرىغا ئەلۋەتتە بويسۇنى-دۇ. ئىنىم ئەھمەد تەنبەل ھۆرمەت شارابىنى ئىچىشتىن باش تارتسا، جازا شارابىنى ئىنئام قىلغايلا. ناۋادا ئۇ بىزگە ھەمدەم بو-لۇشنى خالمساي، ئول مۇناپىق شەيبانىخاندىن ئۇمىد كۈتىدىكەن، قۇدرەتلىك تەڭرىم گۇۋاھ بولسۇنكى، ئاشۇ قاپاق كاللىسىنى ئۆز

قولۇم بىلەن كېسىپ ئەكېلىپ ئالدىلىرىغا تاشلىغايمەن.

بايا ئەھمەدبەگ تەلبەگە گۇمانىي نەزەر بىلەن قارىغان سەيىد مۇھەممەد مىرزا شۇ تاپتا ئۇنىڭ بۇ سۆزلەرنى چىن يۈرىكىدىن چىقىرىپ دەۋاتقانلىقىغا شەكسىز ئىشەندى. ئەمما ئۇنىڭ نېمە ئۈچۈن بۇنداق كەسكىن قارارغا كەلگەنلىكىنىڭ تېگىگە ھەرقانچە قىلىپمۇ يېتەلمىدى.

«بۇ ئەھمەدبەگ تەلبەنى چۈشەنمەك ئەجەبمۇ تەسكەن. لېكىن نېمىلا بولمىسۇن، ئۇنىڭ ھازىر دەۋاتقان گېپى توغرا. ئەمدى ئەھمەد تەنبەلگە زىيادە يول قويماسلىق كېرەك. پەرغانىنىڭ لەشكىرىي كۈچىنى زورلۇق بىلەن بولسىمۇ تارتىۋېلىپ، ئۇنى تاشكەنت لەشكىرىي كۈچلىرى بىلەن بىرلەشتۈرۈش كېرەك. چۈنكى، شەيبانىخان ھەر ئىككىلا تەرەپكە ئورتاق دۈشمەن...»

دەسلەپتە مۇھەممەد ھۈسەين كۆرەگان، سەييىد مۇھەممەد مىرزىلارنىڭ سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ ئالدىدىكى ئابرۇيىنى تۆۋەنلىتىش مەقسىتىدە ھە دەپ شەيبانىخانغا يان باسقان، سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ ئالدىدا ئۇنى كۆككە كۆتۈرۈپ، لەشكەرلەرنى پۈتۈنلەي تارتقۇزۇپ قويغان ئەھمەدبەگ تەلبە، نىغمەت مىرزا، سۇلتان جۈنەيدى بارلاسلار كېيىنكى ۋاقىتتا شەيبانىخانىنىڭ بىراقلا يۇز ئۆرۈپ، سۇلتان مەھمۇدخانغا قارشى چىقىشىنى خىيالىغا كەلتۈرۈشمىگەنىدى. بولۇپمۇ بۇ قېتىمقى سەرپول جېكىدىن كېيىن، ناۋادا شەيبانىخان پەرغانە، تاشكەنتنىمۇ ئىلكىگە ئالسا ئۆزلىرىگە قىلچىلىك رەھىم ـ شەپقەت قىلمايدىغانلىقىنى، پەقەت سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ ئوردىسىدا ھۆرمەت ـ ئەتىۋارىنىڭ بولىدىغانلىقىنى، ئەمىر ـ بەگلىك مەرتىۋىسىنىڭ ساقلىنىپ قالىدىغانلىقىنى، شەيبانىخانىنىڭ ئالدىدا ھوقۇق ـ مەرتىۋىسىنى ئەمەس، جېنىنىمۇ ساقلاپ قالالمايدىغانلىقىنى ھېس قىلىشقانىدى. نېمىلا بولمىسۇن ئۇلارنىڭ سۇلتان مەھمۇدخانغا يەنىلا ساداقىتى بار ئىدى. شۇڭا ئەھمەدبەگ تەلبە ئىنىسى ئەھمەد تەنبەلگە خەت ئەۋەتىپ، دەرھال سۇلتان مەھمۇدخان بىلەن يارىشىۋېلىش، بىر-

لىكتە شەيبانىخانغا قارشى تۇرۇش تەكلىپىنى بەرگەنىدى. كۇتمەگەن يەردىن، ئۇنىڭ بۇ تەكلىپىنى ئىنىسى رەت قىلىۋەتتى. گەرچە سەرپولدىكى جەڭدە ئەيىۋپ بەگچەك بىلەن قاشقا مەھمۇد ئۆلۈپ ئۇلارنىڭ ساتقىنلىق قىلىش سۇيىقەستى ئاشكارلىنىپ قالمىغان بولسىمۇ، ئەھمەد تەنبەل مۇشۇنداق بويۇنتاۋلىق قىلىۋېرىدىغان بولسا، سىر ھامان ئاشكارلىنىپ قالاتتى. بۇنى ئاز دەپ سۇلتان مەھمۇدخاننىڭ سەلتەنەتىمۇ تۇگىشەتتى. چۇنكى، شەيبانىخانىنىڭ قانچىلىك كۇچىيىپ كەتكەنلىكى ئۇلارغا ئايان ئىدى. شەيبانىخانىڭ ئىسيان تۇغىنى كۆتۈرۈپ چىقىشىنى ئۇلار خىيالىغمۇ كەلتۈرۈشمىگەنىدى، سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ ئابروي ـ ئىناۋىتىنى تۆكۈشنىلا خىيال قىلىپ، ئاخىرقى ھېسابتا ئۆزلىرىنىڭمۇ ئۇلىنى كولاپ قويغانلىقىنى ھېس قىلىشىپ، كۆپ پۇشايمان يېيىشكەنىدى. سەييىد مۇھەممەد مىرزا ئۇلارنىڭ بۇ پۇشايمانلىق تۇيغۇسىنى پەقەتلا چۇشەنمەيتتى.

ـــ ئالىيلىرى پەرمان بەرسىلە، ـــ دېدى ئەھمەدبەگ تەلبە يەنە ئىلتىجا قىلىپ، ـــ ئول ئەھمەد تەنبەلنىڭ ئىشىنى كەمىنە نۆكەرلىرى بىر تەرەپ قىلاي.

سەييىد مۇھەممەد مىرزا ئەھمەدبەگ تەلبەنىڭ بۇ جاسارىتىگە قايىل بولغان ھالدا بېشىنى لىڭشىتتى:

ـــ ئوردىدا بۇ ئىشقا سىلىدىنمۇ مۇۋاپىق كىشى يوق، ـــ دېدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا، ـــ ئىمكان بار ئەھمەد تەنبەلگە ئاغىلىق ھۆرمەتلىرى بىلەن تەسىر كۆرسىتىپ، سۆز بىلەن قايىل قىلغايلا. نېمىلا دېگەنبىلەن ئۇمۇ لەشكىرىي ماھارەتتە كامالەتكە يەتكەن سەركەردە. شەيبانىخانىنىڭ مۇقابىلىسىگە چىقىشقا ئاشۇنداق ماھارەتلىك سىپاھلار كۆپرەك بولۇشى كېرەك.

ـــ ئەمىر لەشكەر جانابلىرىنىڭ كالامىنى ئېسىمدە مەھكەم تۇتىمەن، ـــ دېدى ئەھمەدبەگ تەلبە تەۋازۇ بىلەن.

ئەزەلدىن گېپى بىر يەردىن چىقمايدىغان ئىككى ئەمىرنىڭ بىر ـ بىرىگە كۆرسەتكەن ھۆرمەت ـ ئىشەنچىنى كۆرۈپ، ئوردا

ئەھلى تېڭىرقىغان ھالدا بىر ـ بىرىگە قاراشتى.

ـــ بولىدۇ، ـــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان مەمنۇنلۇق بىلەن، ـــ ئەھمەد تەنبەلنىڭ ئىشىنى ئۆزلىرى بىلگەنچە بىر تەرەپ قىلسىلا، ـــ سۇلتان مەھمۇدخان مىرزا دىۋاننىڭ ئەمرىگە قارىدى، ـــ دەرھال تۇرپاندىكى ئىنىم سۇلتان ئەھمەدخانغا قارىتىپ يازلىق تەييارلانسۇن. باشقا ئەمىر ـ سەركەردىلەر داۋاملىق ئوزۇق ـ تۇلۇك، قورال ـ ياراغ تەييارلاش ئىشلىرىغا مەشغۇل بولغاي. لەشكىرىي دىۋان يېڭىدىن چېرىك يىغىپ مەشىقلەندۇرۇش ئىشىنى تېزلەتكەي.

※ ※ ※

سەمەرقەنت قاتمۇقات مۇھاسىرىدە قالغانىدى. شەيبانىخان توختىماي ھۇجۇم قوزغايتتى. ھەر كۈنى دېگۈدەك ھېلى شەيخزادە دەرۋازىسى تەرەپتە، ھېلى ئاھەنىن دەرۋازىسى تەرەپتە، ھېلى گىزىرۇستان دەرۋازىسى تەرەپتە، ھېلى سۆزەنگەران دەرۋازىسى تەرەپتە، ھېلى فىرۇزە دەرۋازىسى تەرەپتە چۇقان ـ سۇرەن كۆتۈرۇلەتتى. ئۇ ئۇچ ئادەم قاتارلىشىپ چىقالىغۇدەك دەرىجىدە يوغان قىلىپ يىگىرمە بەش شوتا تەييارلاتقۇزغانىدى. سەركەردە ـ لەشكەرلىرى ئەنە ئاشۇ شوتا بىلەن سېپىل ئۈستىگە يامىشىپ چىقىشقا تىرىشاتتى. ئەمما سېپىلنى قاتتىق مۇداپىئە قىلىۋاتقان باھادۇرنىڭ سەركەردە ـ لەشكەرلىرى جان پىدالىق بىلەن قارشىلىق كۆرسىتەتتى. يا ئوقى، زەمبىرەك، مەنجانىق، تاش ـ كۆتەك، قايىنتىلغان ياغ بىلەن شوتىغا يامىشىۋاتقان ياۋ لەشكەرلىرىنى چېكىندۈرەتتى. ھەر قېتىملىق ھۇجۇمدا ياۋنىڭ نەچچە ئونلىغان لەشكەرلىرىنىڭ ئۆلۈكى سېپىل تۈۋىدە قالاتتى. بابۇر كۈندۈزى بىرەر ـ يېرىمدەم ئۇخلىۋالغىنىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، كېچىسى ئاساسەن ئۇخلىمايتتى. بەزىدە قاسىمبەگ قاۋچىن بىلەن، بەزىدە باشقا سەركەردىلىرى بىلەن سېپىلنى چارلايتتى. فىرۇزە دەرۋازە

زىسى بىلەن شەيخزادە دەرۋازىسىغچە بولغان ئارىلىقتا سېپىل ئۈستىدە ئاتلىق ماڭغىلى بولاتتى. باشقا تەرەپلەردە پىيادە مېڭىشقا توغرا كېلەتتى. سېپىلنى تولۇق ئايلىنىپ، لەشكەرلەرنىڭ مۇداپىئەسىنى تەكشۈرۈپ چىقىپ بولغۇچە تاڭ ئېتىپ كېتەتتى. ئۇ سەمەرقەنتنى جان تىكىپ قوغداشقا قەسەم قىلغانىدى.

گەرچە بۇغدايلار پىشقان خامان پەسلى بولسىمۇ، سەمەرقەنت شەھىرىدە ئاچارچىلىق كۈندىن ـ كۈنگە ئېغىرلىشىپ كەتكەنىدى. شەھەر خەلقى مېۋىلىك دەرەخلەرنىڭ مېۋىلىرىنى غورا پېتى يەپ بولغان، ھەتتا ئۇجمە، ئۆرۈك، ئامۇت، نەشپۈت دەرەخلىرىنىڭ غازاڭلىرىمۇ قالمىغانىدى. ئاتلارغا بوغۇز ئورنىدا تېرەك غازاڭلىرىنى بېرىۋاتاتتى. ھەتتا غازاڭ تاپالمىغانلار قۇرۇق ياغاچنى رەندىلەپ، ياغاچ قىرىندىسىنى سۇدا ئىۋىتىپ ئاتلارنى بېقىۋاتاتتى.

بابۇر سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا، خۇسرەۋ شاھ، زۇنۇن ئارغۇن، بەدىئۇززامان مىرزىلارغا توختىماي ئەلچى ئەۋەتىپ يارەدەم سورايتتى. لېكىن ئۇلارنىڭ ھېچقايسىسىدىن نە بىر لەشكەر، نە بىر تاغار ئاشلىق چاغلىق يارەدەم كەلمەيتتى.

ـــ بۈگۈن ۋەيس لاغەرمۇ قېچىپتۇ، ـــ دېدى قاسىمبەگ قاۋچىن بابۇرنىڭ قولىدىكى بىر پارچە كېپەك ئارىلاشتۇرۇپ يېقىلغان زاغرىغا قاراپ قويۇپ، ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنغان ھالدا، ـــ شەھەر ئاھالىسى سېپىلدىن سىيرىلىپ چۈشۈپ قېچىۋاتىدۇ. شەيبانىخاننىڭ لەشكەرلىرى سېپىلغا يېقىن جايدا يوغان ـ يوغان داشلارغا پولۇ دۈملەپ، رەئىيەتنى قېچىپ كېلىشكە قۇتراتقۇزاتىدۇ.

بابۇر ئازابلىق كۈلۈمسىرىدى. كۈلكە تەسىرىدىن ئورۇقلاپ ئىچىگە كىرىپ كەتكەن ياڭاقلىرى پۈرۈلۈپ كەتتى. شۇنداقتىمۇ ئولتۇرۇشۇپ كەتكەن كۆزلىرىدىكى مۇڭ ـ ھەسرەتنى يوشۇرالمىدى.

ـــ لەشكەرلەر قېچىۋاتقانلارنى توسمىسۇن، ـــ دېدى ئۇ قولىدىكى زاغرىنى داستىخانغا قويۇپ، ـــ ئۇلارنى توسۇۋالساق ئۆزىمىزنى

لۇمگە قىستىغان بولۇپ قالمىز. ھېلىمۇ كۆپ بەرداشلىق بەردى. شەھەردە ھازىر يېگۈدەك ھېچنېمە قالمىدى.

ـــ ئاڭلىشىمچە، بەزى پەقىر ـ مىسكىنلەر جاننى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن، ئامالسىز ئىت ـ ئېشەكلەرنىڭ گۆشىنى يېيىشكە مەجبۇر بولۇپتۇ.

بابۇر كۆزىگە مۆللىدە ياش ئالدى. ئۆپكىسى قازاندەك ئېسىلىپ، لەۋلىرى تىترەپ، ئاغزى گەپكە كەلمىدى.

ـــ بۇنىڭ گۇناھى ماڭا ھېساب جانابى ئەمىر، ـــ دېدى ئۇ تەستە ئېغىز ئېچىپ، ـــ ئۇلارنىڭ ئاشۇ ھارام نېمەتلەرنى يېيىشىگە مەن سەۋەبچى بولدۇم. تەڭرى ئالدىدا گۇناھىم ئېغىر. ئەمما، شەھەرنى تاكى ئۆزۈم يالغۇز قالغۇچە قوغدايمەن. ئول مۇناپىق شەيباقىقا ھەرگىز تىز پۈكمەيمەن.

قاسىمبەگ قاۋچىن قېچىپ كېتىۋاتقان شەھەر ئاھالىسىنى توسمىسا، لەشكەرلەرنىڭمۇ قاچىدىغانلىقىنى دېمەكچى ئىدى. لېكىن، بابۇرنىڭ تۇرقىغا قاراپ ئويلىغانلىرىنى ئاغزىدىن چىقىرىشقا جۈرئەت قىلالمىدى.

«بۇگۈن ۋەيس لاغەرى قاچتى. ئەتە باشقىلارمۇ ئەگىشىدۇ. ئەگەر بۇ ئىش تارىلىپ كەتسە...»

قاسىمبەگ قاۋچىن خىيالىنىڭ ئاخىرىنى داۋاملاشتۇرۇشقا پېتىنالمىدى.

ـــ قورغاننىڭ مۇداپىئەسىنى يەنە بىر تەكشۈرۈپ كېلەي.

بابۇر ساداقەتمەن، ۋاپادار، خۇددى ئاتىسىدەك كۆيۈمچان بۇ پېشقەدەم ئەمىرنىڭ كەينىدىن ھۆرمەت بىلەن قارىدى.

«ئەندىشىلىرىنى بىلىپ تۇرۇپتىمەن ئەمىر، ئەمما نە چارە؟ شول تاپتا سىلىمۇ ئاچ يۈرۈۋاتىدىلا. نۆكەرلەرنى قارىتىپ قويۇپ قورساق توقلاشقا ھەرگىز ۋىجدانلىرى كۆتۈرمەيدۇ. سەركەردە ـ لەشكەرلەرنى بۇنداق قىينىغۇچە ھەممىسىگە ئىجازەت بېرەيمەكىن. ھامىنى بىر ئۆلۈم. تايىنلىق شەيباقنىڭ قىلىچىدا ئۆلمەدىمەن...»

ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا يالت قىلىپ ئىككى مومىسى، ئانىسى، ئايالى، ئاچىسى كەلدى. شۇ كۈنلەردە ئۇلارمۇ ئاچلىق ئازابى تارتىۋاتاتتى.

«توغرا، مەنغۇ ئۆلۈپ تۈگىشەرمەن. لېكىن ئۇلار قانداق قىلىدۇ؟ مەن ئۇلارنىڭ ئىشەنگەن، يۆلەنگەن تېغى ئەمەسمۇ؟ ئۇلارنى ۋەھشىي ياۋۇغا تاشلاپ بېرىپ ئۆلسەم، يىگىتلىك ناملىغا داغ چۈشمەمدۇ؟ شۇ چاغقىچە ئۇلار قىينالغانلىقىنى دەپ باقمىدى، ۋايسىمىدى، قاقشىمىدى؛ ئاداپتىن پەرقسىز ئۇماچ ئىچىشكە، پوم[1] دىن پەرقسىز زاغرا يېيىشكە رازى بولدىكى، مېنى ياۋۇغا تەسلىم بولۇشقا دەۋەت قىلمىدى. مومىلىرىم نېمىدېگەن جاسارەتلىك ــ ھە؟! تېنى ئاجىزلاپ كەتسىمۇ بەرداشلىق بېرىۋاتىدۇ. ‹بابۇر جانىم غەيرەتلىك بولسىلا. تەڭرى بەندىسىنى ھەرگىز نائۇمىد قويمايدۇ. بۇ قىينىچىلىقلاردىن قۇتۇلۇشنىڭ بىرەر ئامالى بولۇپ قالار› دەپ تەسەللى بېرىدۇ تېخى. نېمىشقىمۇ ئۇلارنى بۇرۇنراق ئۆرەتۆپە، ئەندىجان ياكى تاشكەنتكە يولغا سېلىۋەتمىگەن بولغىيدىم. ئەمدى بولغاندا شۇنچە دەۋەت قىلسامۇ، مېنى تاشلاپ كېتىشكە ئۇنىمايۋاتىدۇ. شەيباق ھەرقانچە رەزىل بولۇپ كەتسىمۇ ئايالالارغا چېقىلماس بولغىيدى. ئەتراپتىكى سۇلتانلارنىڭ ياردىمىدىن ئۈمىد كۈتمىسەممۇ بولىدۇ. باشقىلىرىنى دېمىگەندىمۇ سۇلتان ھۈسەيىن بايقارادەك مەردانە، جاسارەتلىك، ئاقىل پادىشاھقا زور ئۈمىد باغلىغانىدىم. ياردەم بەرمىسىمۇ، ئادەمگەرچىلىك يۈزىسىدىن تەسەللى قىلىپ بىرەر پارچە خەتمۇ ئەۋەتىپ قويمىدى. راست، ئۆتكەندە ئەھۋالىم بۇنىڭدىن بەتتەر چاغدىمۇ ھېچكىم ياردەم قولىنى سۇنمىغانىدى. مانا ئەمدى بۇ ئەھۋالدا تېخىمۇ ياردەم بەرمەيدۇ. ئۇلارنىڭ ياردىمىگە تايىنىپ، سەمەرقەنتنى مۇداپىئە قىلىشىم بىر خام خىيال ئىكەن. ئاقىللار: ‹قورغاننى بېكىتمەك ئۈچۈن باش كېرەك، ئىككى قول كېرەك، ئىككى پۇت كېرەك› دېگەنىكەن. بۇنىڭ مەنىسىنى ئەمدى چۈشىنىۋاتىمەن. باش دېمەك ــ سەردار

① پوم ــ تۆگىگە بېرىلىدىغان يېمەكلىك.

دېمەكتۇر. ئىككى قول دېگىنى ئىككى تەرەپتىن كېلىدىغان يار-دەمنى كۆرسىتىدىكەن. ئىككى پۇت دېگىنى بولسا، سۇ بىلەن ئاشلىقنى كۆرسىتىدۇ. ئەمما مەندە ھازىر باشتىن باشقا ھېچنېمە يوق. شەيباق قورغان مۇداپىئەسىنىڭ ئاجىزلاشقانلىقىدىن ئاللىقاچان خەۋەر تاپتى. شۇڭا سېپىل تۈۋىدە قازان ئېسىپ، تاماق ئېتىپ ئاۋام ـ رەئىيەتنى، سەركەردە ـ لەشكەرلەرنى قېچىشقا قۇترىتىۋاتىدۇ. ئۇنىڭ ھېيلە ـ مىكىرى نېمىدېگەن كۆپ ـ ھە؟ ئەمدى بۇ ئەھۋالدا ئۇنىڭ بىلەن روبىرو جەڭ قىلمەن دېسەم سەركەردە ـ لەشكەرلىرىمنى ئۆلۈمگە تۈتۈپ بېرىمەن. ئۇلارنىڭ ئاچلىقتا ئىلىكى قۇرىدى. ماغدۇرىدىن كەتتى. بىلىكىدە قىلىچ كۆتەرگۈدەك قۇۋۋىتە قالمىدى. زادى قانداق قىلسام بولاركىن؟...»

ـــ كەچۈرگەيلا ئالىيلىرى.

بابۇر يېنىدا قاراپ تۇرغان قاسىمبەگ قاۋچىننى كۆرۈپ ھەيران قالدى. بىر ئاش پىشىم ۋاقىتتىن بېرى گادىرماچ خىيالارغا ئەسىر بولۇپ، ئۇنىڭ كىرگىنىنى سەزمىگەنىدى.

ـــ خوش، ـــ دېدى ئۇ پېشقەدەم ئەمىرنىڭ پاراسەت چاقناپ تۇرغان ئورا كۆزلىرىگە تىكىلىپ.

ـــ بۇزرۇك خانىش مومىلىرى دەرگاھىغا چىللاۋاتىدۇ.

بابۇر دەس ئورنىدىن تۇردى، مومىسىنىڭ چاقىرتىش سەۋەبىنى سورىمىدى.

ـــ مەسلىھەتلىشىدىغان مۇھىم ئىشى بارەك قىلىدۇ. كەمىنلىرىنىمۇ ئالىيلىرى بىلەن بىللە كېلىشىمنى تاپىلىغانىدى.

ـــ ئۇنداق بولسا دەرھال بارايلى.

«مەسلىھەتلىشىدىغان قانداق زۆرۈر ئىشى بار بولغىيدى...»

بابۇر دېلىغۇل خىيالىلار ئىلكىدە مومىلىرىنىڭ سارىيىغا كەلدى. سارايدا ئانىسى قۇتلۇقنىگار خېنىمۇ بار ئىدى.

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم. بۇزرۇكۇارلىرىمنىڭ ئالتۇن بويلىرى ئېسەنمىكىن؟ ئىككى كۈندىن بېرى سالامغا كېلەلمىدىم، بىئەدەپلىكىمنى كەچۈرگەيلا.

ــ كەچۈرۈم سوراشلىرى بىھاجەت ھۇما قۇشۇم[1]، ــ دېدى سەل مۇكچىيىپ قالغان بولسىمۇ يەنىلا تېتىكلىكىنى يوقاتمىغان ئىسان دۆلەت خېنىم كۆڭگەن ئادىتى بويىچە بابۇرنى مېھرى بىلەن ئەركىلىتىپ، ــ سىلىگە باشتىلا ئېيتقانمەن، ياۋنىڭ تەھلىكىسىدە تۇرۇۋاتقاندا بىزگە كۆڭۈل بۆلىمەن دەپ زېھىنلىرىنى چاچمىسىلا، ــ ئۇ بابۇرغا يېنىدىن جاي كۆرسەتتى، ــ كەلسىلە، يېنىمدا ئولتۇرسىلا.

بابۇر مومىسىنىڭ يېنىدا ئولتۇرغاچ، ئىندىمەي تۇرغان ئانىسىنىڭ چىرايىغا سەپسالدى. ئانىسىنىڭ يىغىدىن قىزىرىپ كەتكەن كۆزلىرىگە شۇنداقلا قاراپ يۈرىكى ئېچىشىپ كەتتى. ۋۇجۇدىنى خجىللىق، ئىزتىراپ تۇيغۇلىرى چىرمىۋالدى.

«ئانام بۇ قېينىچىلىق، جاپالارغا بەرداشلىق بېرەلمىگەن ئوخشايدۇ...»

ــ سىلىمۇ جاي ئالسىلا قاسىمبەگ، ــ دېدى ئىسان دۆلەت خېنىم ئارىدىكى جىملىقنى بۇزۇپ، ــ قورغاندىكى ئەھۋال ھەممىزگە ئايان. بىچارە رەئىيەت دەل ــ دەرەخلەرنىڭ غازىڭى، قوۋزىقىنى يېگەننى ئاز دەپ، جېنىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن ھەتتا ئىت ــ ئېشەكلەرنىڭ گۆشىنىمۇ يېيىشكە مەجبۇر بولۇپتۇ. شەپقەتلىك تەڭرى گۇناھىمىزنى مەغپىرەت قىلغاي ئىگەكىم. بەش ــ ئالتە ئايدىن بېرى، ئول شەيباقخان قامالنى كۇندىن ــ كۇنگە چىڭىتىۋاتىدۇ. ئەمدىلىكتە ئۇچار قۇشلارمۇ سەمەرقەنت ئاسمىنىدىن ئۇچۇپ ئۆتمەس بولدى. مۇشۇ ھالەتتە يەنە قانچە كۇن بەرداشلىق بېرەلىشىمىز ئۆزىمىزگە ئايان، ــ ئىسان دۆلەت خېنىم كۆرپىنىڭ تېگىدىن بىر پارچە خەتنى ئېلىپ بابۇرغا ئۇزاتتى، ــ سىلىنى چاقىرتىشىم ئۇشبۇ مەكتۇپنىڭ بائىسىدىنۇر. دۇشمەنلىرى سۇلھى تەلەپ قىلىپتۇ.

سۇلھىنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ، بابۇرنىڭ يۈرىكى ھاياجانلىق دۇپۇرلەپ كەتتى. خەتكە ئالدىراش كۆز يۈگۈرتتى.

① ھۇما قۇشۇم ــ بەخت قۇشۇم.

ـــ مۇمكىن ئەمەس! ـــ داۋامىنى ئوقۇشقا بەرداشلىق بېرەل-
مىگەن بابۇر خەتنى پۈرلەپ يەرگە ئاتتى. غەزەپتىن چىرايى تاتە-
رىپ كەتكەندى. خەتنىڭ مەزمۇنىدىن بايا ئىسان دۆلەت خېنىم
چاقىرتقاندا خەۋەر تاپقان قاسىمبەگ قاۋچىن بابۇرنىڭ چىرايىغا
لاپپىدە قارىۋېلىپ يەنە يەرگە قارىۋالدى. ھەئە، شەيبانىخان خەتتە
بابۇرنىڭ ئاچىسى مەلىكە خانزادە خېنىمنى خوتۇنلۇققا سورىغان.
خانزادە خېنىمنى نىكاھىغا ئېلىشقا قوشۇلسا، بابۇرنىڭ شەھەردىن
ئامان ـ ئېسەن چىقىپ كېتىشىگە كاپالەتلىك قىلىدىغانلىقىنى
بىلدۈرگەنىدى.

ـــ سەمەرقەنتنى بەرگەننى ئاز دەپ، ئىگىچەمنىمۇ ئۇستەڭ
بېرىدىكەنمەن تېخى! كىمنى ھاقارەتلىمەكچى ئول ياۋايى مەل-
ئۇن! ـــ دېدى بابۇر بوغۇلغان ھالدا، ـــ چۆچۈرنى خام سانىمە-
سۇن! ئۆلۈشكە رازىمەنكى، شەرتىگە ھەرگىز رازىلىق بەرمەيمەن!

قۇتلۇقنىگار خېنىم بۇقۇلداپ يىغلىۋەتتى:

ـــ سىلىگە ئەندىجانىڭ تەختى يېتىپ ئاشاتتى، سەمەر-
قەنتكە لەشكەر تارتقانلىرى ئەسلىدىنلا خاتا بولغان...

ئانىسىنىڭ تاپا ـ تەنىسى يۈرىكىگە خەنجەر بولۇپ سانجە-
لىپ، ئېچىشقان يېرىگە تۇز سەپكەندەك ئازابلانغان بولسىمۇ، با-
بۇر ئاڭلىمىغانغا سېلىپ بېشىنى كۆتۈرمىدى. شۇ تاپتا ۋۇجۇدى
تىترەپ، مېڭىسى پارتلاپ كېتەيلا دەپ قالغانىدى.

ـــ بىزغۇ مەيلى، ئەما گۇناھسىز خەلق بىزنىڭ سەۋەبە-
مىزدىن ئاچلىقتىن ئۆلۈپ كەتسە، ئۇنىڭ ۋابالىدىن چىقىپ
بولالمايمىز ئوغلۇم، ـــ دېدى ئىسان دۆلەت خېنىم تەمكىنلىك
بىلەن، ـــ مەنغۇ ياشايدىغان ئۆمرۈمنى ياشاپ بولغان، ئىككى پۇ-
تۇم گۆرگە ساڭگىلىغان قېرىمەن. ھەر ۋاقىلىق نامىزىمدا جانابى
ئاللاھتىن تېزرەك رەھمەتلىك مۇرەببىمنىڭ قېشىغا يولغا سېلە-
شىنى تىلەيمەن. ئەما سىلى ئانىلىرىنى، ئىگىچىلىرىنى ئويلە-
سىلا. قاراملىق قىلىپ ياش ئۆمۈرلىرىنى دوغا تىكمەسىلە. تەق-
دىر ـ ئىرادە پېشانىمىزگە شۇنداق يازغان بولسا، قېچىپ قۇتۇل-

مىقمىز بەسىي مۇشكۇل.

ھىيلىگەر شەيبانخان بۇ شەرتىگە بابۇرنىڭ قەتئىي قوشۇل-
مايدىغانلىقىنى پەملەپ، مەكتۇپنى ئىسان دۆلەت خېنىمغا ئەۋەت-
كەندى. ھەئە، ئۇنىڭ سەركەردە ـ لەشكەرلىرى بەش ـ ئالتە ئاي-
دىن بېرى سەمەرقەنت مۇھاسىرىسىدىن زېرىكىكەندى. يەنە
ۋاقىتنى سوزسا سەركەردىلىرى باشقا تەرەپلەرگە كېتىپ قېلە-
شى، ھەتتا بابۇرغا ئەل بولۇپ كېتىشىمۇ مۇمكىن ئىدى. چۈنكى
ئۇنىڭ سەركەردە ـ لەشكەرلىرىنىڭ يېرىمىنى ئۆز ۋاقتىدا سۈل-
تان مەھمۇدخان ئەۋەتكەن سەركەردە ـ لەشكەرلەر ئىگىلەيتتى.
ئۇلار مەنپەئەتنى كۆزلەپلا شەيبانخانىنىڭ ئەتراپىدىن كەتمىگەنە-
دى. شۇ سەۋەبتىن شەيبانخان ئۇلارغا ئانچە ئىشەنچ قىلالمايتتى.
ئۇ پۈتكۈل ماۋەرائۇننەھر، پەرغانە ۋە خۇراسانغا يېگانە سۇلتان بو-
لۇش قارا نىيىتىنى كۆڭلىگە پۈككەنىدى. شۇڭا يەرلىك بەگ ـ
تۆرىلەرنىڭ قوللىشىغا، خەلقنىڭ ئېتىراپ قىلىشىغا ئېرىشىش
ئۈچۈن، ئەمىر تۆمۇر ئەۋلادىدىن بىرەر مەلىكىگە ئۆيلىنىش ئار-
قىلىق، ئۆزىنى ئەل ـ يۇرتقا تۆمۇرىيلەر جەمەتىدىن قىلىپ
كۆرسىتىشنى كۆڭلىگە پۈككەنىدى. بابۇرنىڭ ئاچىسى مەلىكە
خانزادە خېنىمنىڭ تېخىچە ياتلىق بولمىغانلىقىنى، ھۆسن ـ جا-
مالىنىڭ تەڭداشسىز ئىكەنلىكىنى ئاڭلاپ، ئالتە ئايلىق مۇھاسە-
رىدە ھالىدىن كېتىپ، جېنى تۇمشۇقىغا كېلىپ قالغان بابۇرغا
ھاياتلىق يولى بېرىش ئارقىلىق، بۇ نىيىتىنى ئەملىگە ئاشۇرۇش-
نى كۆڭلىگە پۈككەنىدى.

ـــ ئول ھىيلىگەر شەيباق مەقسىتىگە يېتىش ئۈچۈن ۋاسە-
تە تاللاپ ئولتۇرمايدۇ، ـــ دېدى بابۇر ئۆزىنى سەل تۇتۇۋېلىپ، ـــ
ئالدىنقى نۆۋەتمۇ سەمەرقەنتنى ئېلىش ئۈچۈن، سۇلتان ئەلى
مىرزىنىڭ ئانىسى زۆھرە بېگىمگە مۇشۇنداق مۇھەببەت مەكتۇپى
ئەۋەتكەن. ئاخىرقى ھېسابتا زۆھرە بېگىمنى نىكاھىغا ئېلىش ئۈ-
يالتا تۇرسۇن، سۇلتان ئەلى مىرزىنىڭ بېشىغا چىقتى.

ـــ زۆھرە بېگىم بىلەن خانزادە خېنىمنى قانداقمۇ سېلىش-

تۇرغىلى بولسۇن ئوغلۇم.

ئىسان دۆلەت خېنىم قەتئىي قارارغا كەلگەندەك قىلاتتى. با-بۇر مومىسىنىڭ سۆزلىرىدىن بۇنى ئوچۇق ھېس قىلدى. ئانىسى قۇتلۇقنىگار خېنىمنىڭ ئۇنسىز ياش تۆكۈپ ئولتۇرغاندەك قىلغان بىلەن، بۇ رەھىمسىز رېئاللىقنى قوبۇل قىلىشقا مەجبۇر بولغان-دەك قىلاتتى. بابۇر مەدەت تىلەپ، بايانتىن بېرى ئۇنچىقماي ئول-تۇرغان مومىسى شاھ بېگىمگە قارىدى. ئەمما شاھ بېگىم قولىدە-كى تەسۋىنى تىنىمسىز سىيرىغىنىچە كۆزىنى يۇمۇپ ئولتۇراتتى. بابۇر نەزەرىنى قاسىمبەگ قاۋچىنغا ئاغدۇردى. بىراق، قاسىمبەگ قاۋچىنىمۇ يەردىن ئۈستۈن قارىماي ئولتۇراتتى.

«ئەجەبا قاسىمبەگ قاۋچىنىمۇ بۇ شەرتكە قوشۇلۇش قارارىغا كەلگەنمىدۇ؟ توغرا، بۇ چاغقىچە ھېچكىم بۇزرۇك مومامنىڭ گەپ-لىرىنى يىرالىغان ئەمەس. بەلكىم قاسىمبەگ قاۋچىن شۇ سەۋەبتىن گەپ قىلىشقا پېتىنالمىغاندۇ. چىڭ تۇرۇۋالسام مېنىڭ تەرىپىمنى ئېلىپ سۆزلىشى مۇمكىن...»

تەڭقىسلىقتا قالغان بابۇر يەنە تىركەشتى. ئۇنىڭ ئۈچۈن ئاچىسىنى شەيبانىخانغا بېرىش ئۆلۈم بىلەن باراۋەر ئىدى. شۇنچە ئەقىللىق، تەدبىرلىك مومىسى نېمىشقا ئۇنىڭ كۆڭلىنى چۈشەن-مەيدىغاندۇ؟

ـــ جانزادە خېنىمنى ئەلۋەتتە زۆھرە بېگىم بىلەن سېلىش-تۇرغىلى بولمايدۇ، ـــ دېدى بابۇر تەلەپپۇزىنى يۇمشىتىپ، ـــ ئويلاپ باقسىلا موما، ئول شەيباق نەچچە ياشتا؟ خانزادە خېنىم نەچچە ياشتا؟

ـــ جاھىللىق قىلماي ئەقىل بىلەن ئويلانسىلا ئوغلۇم، ـــ دېدى شاھ بېگىم بىردىنلا تەسۋى سىيرىشتىن توختاپ، ـــ سىلى دېگەن بىر سەلتەنەتنىڭ پاسىبانى. گەرچە ئىگىچىلىرىگە ئاتا يول-لۇق بولسىلىمۇ يەنە ئەل ـ يۇرتنىڭ، ئاۋام ـ رەئىيەتنىڭمۇ غېـ-مىنى يېيىشلىرى كېرەك. بۇنىڭ ئۈچۈن سىلى ھايات بولمىسىلا بولمايدۇ. بىزگە تىرىك تۇرغۇزۇپ كۆز گۆھىرىمىزنىڭ تۆكۈلۈپ

كەتكىنىنى كۆرسىتەي دەمدىلا...

شاھ بېگىم بۇقۇلداپ يىغلىۋەتتى.

بابۇرنىڭ يۈرىكى يەنە قايتىدىن تىلىندى. ئۇ ئادەتتە بۇ كەم سۆز، مۇلايىم مومىسىنى تولىمۇ ھۆرمەتلەيتتى، ئۇنىڭغا ئەركەلىسىمۇ مومىسى ئىسان دۆلەت خېنىمغا قىلغان شوخلۇقىنى قىلمايتتى. كۆپىنچە ئۇنىڭ تىزىغا بېشىنى قويۇۋېلىپ يېتىشقا ئامراق ئىدى.

«ئەل ـ يۇرت، ئاۋام ـ رەئىيەتنىڭ غېمى ئۈچۈن، ئەلۋەتتە ئىگىچەمدىن كېچىشىم كېرەك، ئۇنى ئاشۇ مەلئۇننىڭ چاڭگىلىغا تاشلاپ بېرىشىم كېرەك. ياق! تاجۇتەخت، سەلتەنەتتىن كەچسەم كېچىمەنكى، بۇ خورلۇقنى ئۆزۈمگىمۇ، ئىگىچەمگىمۇ راۋا كۆرمەيمەن! ئى قۇدرەتلىك ئاللاھ! ئاجىز بەندەڭنى بۇ تەڭقىسلىقتىن ئۆزۈڭ خالاس قىلغايسەن...»

مومىلىرنىڭ قارارىغا قارشى چىقىشقا پېتىنالمىغان بابۇر ئامالسىز ئىندىمەي تۇرۇۋالدى.

ـــ بولدى تالاشماڭلار! ـــ تۇيۇقسىز ياندىكى ھۇجرىدىن مەلىكە خانزادە خېنىمنىڭ يىغلامسىرىغان ئاۋازى ئاڭلاندى. ئۇ ئىنسىغا كۆرۈنۈشتىن خىجىل بولۇپ يان ھۇجرىغا كىرىۋالغانىدى، ـــ كىچىك ۋاقتىمدا، جەننەتمەكان بۇزرۇكۋار بوۋام سۇلتان ئۇۋەيسخان ئالىيلىرى ئىلى دەريا‌سى بويىدا موڭغۇللارنىڭ قولىغا ئەسىرگە چۈشۈپ قالغىنىدا، سىڭلىسى مەختۇمسۇلۇ خېنىمنىڭ ئاغىسى ۋە تەخت ـ سەلتەنەتنى قوتۇلدۇرۇپ قېلىش ئۈچۈن ئول موڭغۇل خانىغا ياتلىق بولۇشقا ماقۇل بولغانلىقىنى ئاڭلاپ، ئۇنىڭ جاسارىتىگە بىر تەرەپتىن قايىل بولسام، يەنە بىر تەرەپتىن تولمۇ ئەپسۇسلانغانىدىم. ھالا بۇگۈنكى كۈنگە كەلگەندە مەلىكە مەختۇمسۇلۇ خېنىمنىڭ بېشىغا چۈشكەن قارا قىسمەتنىڭ مېنىڭمۇ بېشىمغا كېلىشىنى ئويلىمىغانىكەنمەن. سۆيۈملۈك بابۇرجانىم، كۆڭۈللىرىنى زىنھار يېرىم قىلمىسىلا. ئاتا ـ بابىلىرىمىزدىن قالغان تاجۇ تەختنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن سىلى ئامان بولمـ

سىلا بولمايدۇ. ھېلىمۇ كۆپ جەبر ـ جاپالارنى تارتتىلا. سىلى تارتقان ئاشۇ جەبر ـ جاپالار، مۇشكۈلاتلارنىڭ ئالدىدا ماڭا كەلگەن بۇ قىسمەت ھېچنېمە ئەمەس. تەخت ـ سەلتەنەت ئۈچۈن، ئەزىز بېشىڭلارنىڭ ئامانلىقى ئۈچۈن، شەھەردىكى ئاچلىقتىن قېينىلىپ ئاھ ئۇرۇۋاتقان ئاۋام ـ رەئىيەتنى قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن، مەن بۇ نىكاھقا رازى. ئەمدى بۇ ھەقتە دەتالاش قىلماي، شەھەردىن ئامان ـ ئېسەن چىقىپ كېتىشىنىڭ ھازىرلىقىنى كۆرۈڭلەر.

قۇتلۇقنىگار خېنىم ئادەمنىڭ يۈرىكى ئېزىلگۈدەك ھۆركىرەپ يىغلىۋەتتى. بىئىلاجلىقتا قەپەزگە چۈشۈپ قالغان شىردەك قېينالغان بابۇر لەۋلىرىنى چىشلىدى. ئىسان دۆلەت خېنىم بىلەن شاھ بېگىم كۆزىنى يۇمۇۋالغاندى. ھەئە، ئاچچىق رېئاللىققا بابۇر ئاخىر تەن بېرىشكە مەجبۇر بولدى.

بابۇر شۇ كۈنى تۈن نىسپىدىن ئاشقاندا مومىسى شاھ بېگىم، ئانىسى قۇتلۇقنىگار خېنىم، ئايالى ئايشە سۇلتان بېگمنى خىزمەتكارلىرى بىلەن ئېلىپ، قاسىمبەگ قاۋچىن قاتارلىق سەركەردە ـ نۆكەرلىرىنى باشلاپ، شەيخزادە دەرۋازىسى ئارقىلىق سەمەرقەنت شەھىرىدىن چىقىپ كەتتى. بۇ چاغدا مومىسى ئىسان دۆلەت خېنىم مەلىكە خانزادە خېنىمنى ئېلىپ ئاللىقاچان شەيبانىخاننىڭ بارگاھىغا بېرىپ بولغاندى. شۇڭا بابۇرنىڭ ئالدىنى شەيبانىخاننىڭ سەركەردە ـ لەشكەرلىرى توسمىدى.

119

مىلادىيە 1503 ـ يىلى، باش باھار. تۇرپان.

سۇلتان ئەھمەدخاننىڭ ئوردىسى كىشىگە تولىمۇ ۋەھىمىلىك تۇيغۇ بېرەتتى. ئوردا سېپىلىنىمۇ شەھەر سېپىلىغا ئوخشاشلا

مىڭلىغان ياساۋۇللار مۇھاپىزەت قىلاتتى. مەھكەم يېپىلغىنىغا قارىماي قىلىچلىرىنى يالتاڭچلىغان ياساۋۇللار مۇھاپىزەت قىلىپ تۇرىدىغان ئوردا دەرۋازىسىنىڭ ئالدىدىن ئاددىي شەھەر ئاھالىسى ئېھتىيات بىلەن تەشۋىشلىك تۇيغۇلار ئىلكىدە ئەگىپ ئۆتۈشەتتى. تۇغلۇق تۆمۈرخاندىن تارتىپ نەچچە ئەۋلاد خان ـ سۇلتانلار يارلىق، پەرمان جاكارلاپ كەلگەن شاھانىشىنىنىڭ ئەتراپىنىمۇ ئونلىغان ياساۋۇللار كېچە ـ كۈندۈز مۇھاپىزەت قىلاتتى. تۆۋەن دەرىجىلىك ئوردا مەھرەملىرى ۋە خىزمەتكارلار بۇ ئالىي سارايغا خالىغانچە يېقىنلىشالمايتتى. شۇڭلاشقىمۇ شاھانىشىن كىشىگە خۇددى ئوردىغا ئوخشاش ھەم سىرلىق، ھەم ۋەھىمىلىك تۇيغۇ بېغىشلايتتى.

بۇگۈن شاھانىشىنغا ئوتتۇرا دەرىجىلىكتىن يۇقىرى ئەمىر ـ سەركەردىلەر تولۇق يىغىلغان بولۇپ، ئىككى سەپ بولۇپ ئۆرە تۇرۇشقىنىچە خانىنىڭ قوبۇلىنى كۈتۈۋاتاتتى.

ـــ ئالىيلىرى كەلدى! ـــ باش مەھرەم بېگىنىڭ ئىنچىكە، جاراڭلىق ئاۋازى بىلەن تەڭ، سۇلتان ئەھمەدخان شاھانىشىنىنىڭ تەختكە يېقىن تەرىپىگە قويۇلغان خاس ئىشىكىدىن مەغرۇر قەدەملەر بىلەن كىرىپ كەلدى. ئۇنىڭغىچە قول باغلاشقىنىچە قەدىلىرىنى پۈككەن ئەمىرلەر سالام بېرىشتى:

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم. ئالىيلىرىنىڭ ئالتۇن بويى ئېسەن، دۆلەتلىرى زىيادە بولغاي!

سۇلتان ئەھمەدخان ئالدىرىماي كېلىپ، يولۋاس تېرىسى سېلىنغان ئالتۇن تەختكە جايلىشىپ ئولتۇرۇۋالغاندىن كېيىن، ئەمىرلەرنىڭ سالىمىنى ئىلىك ئالدى:

ـــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، ئىجازەت!

ـــ قۇدرەتلىك شاھىمىز مەرھەمەتلىكتۇر!

ئەمىرلەر خانغا يەنە بىر قېتىم ئېھتىرام بىلدۈرگەندىن كېيىن، مەنسەپ ـ دەرىجىسى بويىچە ئۆز ئورۇنلىرىدىن جاي ئېلىشتى.

ـــ خانزادىلەر كىرگەي!

باش مەھرەم بېگىنىڭ ئۇنى ئۆچۈشى ھامان شاھنىشىنغا چوڭ ئىشكتىن مەنسۇرخان، ئىسكەندەرخان، سەئىدخان، بابا-چاقخان، شەيخ مۇھەممەدخان، ئابدۇخېلىلخان، ئىمىن خوجاخان، چىن تۆمۈرخان، يۈسۈنتۆمۈرخان ۋە توختە بۇغاخان قاتارلىق ئون نەپەر خانزادە بويسىرى كىرىپ كەلدى ـ دە، تەختىنىڭ ئالدىغا كېلىپ قوللىرىنى كۆكسىگە ئالغىنىچە سۇلتان ئەھمەدخانغا سالام بەردى:

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم خان ئاتا!

ـــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، ـــ دېدى سۇلتان ئەھمەدخان ئۇغۇللىرىغا ئىچكۆيەرلىك بىلەن قاراپ.

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، مۆھتەرەم ئۇستازلار! ـــ دېدى خانزادىلەر ئەمىرلەرگە قاراپ.

ئەمىرلەر دۇررىدە ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ خانزادىلەرنىڭ سالامىنى ئېلىك ئېلىشتى:

ـــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام. خانزادىلەرنىڭ مۇرادى ھاسىل بولغاي!

سۇلتان ئەھمەدخان چوڭ خانزادىسى مەنسۇرخانغا تەختىنىڭ ئوڭ تەرىپىگە قويۇلغان كۇرسىدىن، باشقا خانزادىلىرىگە تۆۋەن تەرەپتىن ئورۇن بەردى.

چوڭ خانزادە مەنسۇرخاندىن باشقا خانزادىلەرنىڭمۇ بۇگۈنكى ئوردا كېچىشىگە ئالاھىدە تەكلىپ قىلىنغانلىقىنى كۆرگەن ئەمىرلەر مۇھىم بىر ئىش ئۈستىدە كېچەش بولىدىغانلىقىنى پەملەشتى ـ دە، بىر ـ بىرىگە يەر تېگىدىن قارىشىپ قويدى. دېمىسىمۇ بىرنەچچە يۈقىرى مەرتىۋىلىك ئەمىرلەردىن باشقا ئەمىرلەرنىڭ بۇ قېتىمقى كېچەشنىڭ مەقسىتىدىن خەۋىرى يوق ئىدى.

ـــ جانابى ئەمىرلەر، ـــ دېدى سۇلتان ئەھمەدخان شاھنىشىنىدىكى سۆكۈناتنى بۇزۇپ، ئەمىرلەرگە تەكشى نەزەر تاشلاپ تۇرۇپ، ـــ يېقىندا ئاغام سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرىدىن جىددىي

يارلىق تاپشۇرۇپ ئالدۇق. شول كۈنلەردە خان ئاغامنىڭ بىھىساب ھىممەت ـ شەپقىتىگە نائىل بولغان شەيبانىخان تۈزكورلۇق قىلىپ، بۇخارا، سەمەرقەنتتەك كاتتا شەھەرلەرنى بېسىۋالغىنىغا شۈكۈر ـ قانائەت قىلماي، ئىسيان ناغرىسىنى چېلىپ، پەرغانە ۋادىسى بىلەن تاشكەنتكە تەھدىت سېلىۋاتىتۇ. شول سەۋەبتىن ئول رەزىل ياۋغا بىرلىكتە تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن باھادىر سەركەردە ـ لەشكەرلىرىمىزنى دەرھال ئېلىپ بېرىشىمغا پەرمان بېرىپتۇ، ئەلۋەتتە، خان يارلىقى مۇقەددەستۇر. ئول ئاسىي شەيبانىخان بۇيۇك سەلتەنەتىمىز ئۈچۈن خەتەرلىك دۈشمەندۇر. ئۇنى جازالاش ھەممىمىزنىڭ بۇرچىمىزدۇر.

سۇلتان ئەھمەدخانىنىڭ بۇ يىل يازدا ياركەنتكە لەشكەر تارتىپ بېرىپ، مىرزا ئابابەكرىنى تەلتۆكۈس يوقىتىش مۇددىئاسىنىڭ بارلىقىدىن ھەممە ئەمىرلەرنىڭ خەۋىرى بار ئىدى. كۈتۈلمىگەندە ئۇنىڭ ياركەنتكە ئەمەس، تاشكەنتكە لەشكەر تارتىپ بارماقچى بولغانلىقىنى ئاڭلاپ ئەمىرلەر گاڭگىراپ قالدى. چۈنكى ئۇلار ئۆچۈن مىرزا ئابابەكرىمۇ شەيبانىخانغا ئوخشاشلا كۈچلۈك تەھدىت ئىدى. شۇ تاپتا ھەممە ئەمىرلەرنىڭ ئاۋۋال مىرزا ئابابەكرىنى يوقىتىپ، ماڭلايسۇيەنى قايتۇرۇۋېلىپ، زېمىنىنى بىرلىككە كەلتۈرۈپ ئەل ـ يۇرت، تەخت ـ سەلتەنەتنى خاتىرجەم قىلىش ئارزۇسى بار ئىدى.

ـــ ئۇنداقتا ماڭلايسۇيەگە لەشكەر تارتىش ئىشى يەنە ئارقىغا سۈرۈلەمدۇ ئالىيلىرى؟

ـــ ئاگاھ مىرزا ئابابەكرىنىڭ ئىشىنى بىر تەرەپ قىلساق ياخشى بولاتتى.

ـــ يەنە تەخىر قىلساق، بەك ھەددىدىن ئېشىپ كېتەرمىكىن؟

ـــ ناۋادا خان ئالىيلىرىنىڭ تاشكەنتكە ھەمدەمگە كەتكىنىدىن خەۋەر تاپسا ئاقسۇغا ھۇجۇم قىلىپ تىنچىتماسمىكىن؟

ـــ ھېلىمۇ لەشكەر ئەۋەتىپ پات ـ پات پاراكەندە قىلىۋاتى-

دۇ.

سۇلتان ئەھمەدخان ئەمرلەرنىڭ ئەندىشىسىنى چۈشىنەتتى. ئەسلىدە ئۇنىڭمۇ ئاۋۋال يارىكەنتكە لەشكەر تارتقۇسى بار ئىدى. ئەمما ئاكىسى سۇلتان مەھمۇدخان يارلىقىنى تاپشۇرۇپ ئالغان ھامان دەرھال يولغا چىقىشىنى تەلەپ قىلغانىدى. شۇڭا ئاكىسىنى خەتەرگە تاشلاپ قويۇپ، قەشقەرگە لەشكەر تارتىشقا كۆڭلى ئۇنىمىدى. ئۇنىڭسىزمۇ ئانىسى، ئىگىچىلىرى بىلەن كۆرۈشمىگىلى ئۇزۇن يىللار بولغانىدى، ھەتتا دادىسى سۇلتان يۇنۇسخانىڭ تۇپراق بېشىنمۇ يوقلاپ بېرىپ باقمىغانىدى. مۇشۇنداق خەتەر لىك ئەھۋالدا ئانىسى، ئاكىسى ۋە ئاچىلىرى بىلەن كارى بولمىسا بولمايتتى.

ـــ ئاقسۇ ـ ئۇچ ئەمىرى مىرجاپپار بەردى بەگ جانابلىرىڭ مىرزا ئاببابەكرىنىڭ ھوجۇمىنى ئۇنۇملۇك توسۇشقا قۇربى يېتىدۇ. يەنە مارالبېشى، پىچاق سۇندى بەگلىرىنى ھەمدەمدە بولۇشقا پەرمان بەردۇق. چوڭ خانزادە مەنسۇرخان بىرنەچچە يىلدىن بېرى تۇرپان، قومۇللاردا يۇرتدارچىلىق قىلىپ سەلتەنەت ئىشلىرىغا خېلى ئوبدان پىشىپ قالدى، ـــ ئۇ ئەمىرلەرگە تەكشى بىر نەزەر تاشلىۋېتىپ داۋام قىلدى، ـــ ئەلۋەتتە ھەربىرلىرىڭ ئەندىشىسىمۇ ئوروڭنسىز ئەمەس. ئەمما ئاقسۇ، ئۇچتا مىرجاپپار بەردى بەگدەك ساداقەتمەن، ئىستېداتلىق ئەمىر ـ سەركەردىلىرىمىز باردۇر. ئۇلارغا كۇچار، قاراشەھەر ئەمىرلىرى ھەمدەمدە بولىدۇ مېنىڭچە، مىرزا ئاببابەكرىنىڭ ئاقسۇنىڭ بۇ تەرىپىگە ئۆتۈشكا ماغدۇرى يەتمەيدۇ. شۇڭلاشقا، تەختكە چوڭ خانزادە مەنسۇرخاننى نائىب خان قىلىپ سەلتەنەت تىزگىنىنى تاپشۇرماقچىمەن. چوڭ خانزادىگە ھازىردىن باشلاپ سۇلتانلىق مەرتىۋىسى بېرىلگەي.

مەنسۇرخان دەس ئورنىدىن تۇرۇپ تەختىنىڭ ئالدىغا كېلىپ يۇكۇندى:

ـــ خان ئالىيلىرى مەرھەمەتلىكتۇر. كەمىنە ئوغۇللىرى ئۆزلىرىگە ۋاكالىتەن سەلتەنەتكە قارانچۇق بولۇپ، كۈتكەن ئۈ

مىدلىرىنى ئاقلايمەن. بۇيۇك سەلتەنەت ئۈچۈن بارلىقىمنى پىدا قىلىمەن.

سۇلتان ئەھمەدخان سەلتەنەت ھوقۇقىنىڭ سىمۋولى بولغان چاسا شەكىللىك قاشتېشى مۆھۈرنى مەنسۇرخانغا تاپشۇرۇپ بەر-گەندىن كېيىن گېپىنى داۋاملاشتۇردى:

ـــ خانزادە باباچاقخان، شەيخ مۇھەممەدخان، ئىمىن خوجا-خانلار ئاستانىدە قېپقېلىپ، سەلتەنەت ئىشلىرىغا ھەمدەمدە بو-لىدۇ. خانزادە ئىسكەندەرخان ئالمالىق، ئىلىبالىق، بېشبالىق ۋىلايەتلىرىگە، خانزادە ئابدۇخېلىلخان يەتتە سۇ، سايرام ۋىلايەتلە-رىگە قايتىپ ئۆز سۈيۇرغاللىقلىرىغا پاسىبان بولغاي.

ـــ پەرمانبەردارمىز! ئاغام سۇلتان مەنسۇرخان ئالىيلىرىنىڭ پەرمانىغا ئىتائەت قىلىپ، سەلتەنەت ئۈچۈن كۈچ قوشمىز، ـــ دېدى پەرمان تاپشۇرۇۋالغان خانزادىلەر يۈكۈنۈپ تۇرۇپ.

ـــ خانزادە سەئىدخان بىلەن خانزادە باباچاقخان تاشكەنت يۇرۇشىگە قاتنىشىدۇ.

دادىسى بىلەن بىللە تاشكەنتكە باردىغانلىقىنى ئاڭلىغان سەئىدخان بىلەن باباچاقخان ھاياجانلانغان ھالدا دەس ئورنىدىن تۇرۇپ تەختىنىڭ ئالدىغا يۈكۈندى:

ـــ پەرمانبەردارمىز!

ئىككى خانزادىسىنىڭ چىرايىدىكى خۇشاللىقنى كۆرگەن سۇلتان ئەھمەدخان قاپىقىنى تۇردى:

ـــ بىز تاشكەنتكە مېھماندارچىلىققا بارمايمىز. سەلتەنەت دۈشمەنلىرى بىلەن ئۇرۇش قىلىش دېگەن سۆز ھەرقاچان يا-دىكلاردا بولسۇن.

ئىككى خانزادە جاراڭلىق ئاۋازدا جاۋاب بەردى:

ـــ خان ئاتامنىڭ كالامىنى ئېسىمىزدە تۇتىمىز. سەلتەنەت دۈشمەنلىرىنى يەر بىلەن يەكسان قىلىشقا تەييارمىز!

سۇلتان ئەھمەدخان ئەمدىلا يىگىتلىككە قەدەم قويغان ئو-غۇللىرىغا مەمنۇنلۇق بىلەن قاراپ قويدى. باشقا خانزادىلەر تېخى

كىچىك ئىدى. شۇڭا ئۇلارغا ۋەزىپە تاپشۇرۇلمىدى.

لەشكىرىي دىۋانىنىڭ مىرزىسى بۇ قېتىمقى لەشكىرىي يۈرۈشكە بېكىتىلگەن ئەمىر ـ سەركەردىلەرنىڭ رويخېتىنى ئوقۇپ ئۆتتى.

ـــ لەشكىرىي يۈرۈشكە بۇيرۇلغان ئەمىر ـ سەركەردىلەر ئىلكىدىكى لەشكەرلەرنىڭ سانىنى لەشكىرىي دىۋانغا تىزىمغا ئالدۇرۇپ، خەزىنىدىن ئالتە ئايلىق تەمىناتىنى ئالدىن ئېلىۋالغاي ئاللاھ خالىسا يەنە ئۈچ كۈندىن كېيىن يولغا چىقمىز.

سۇلتان ئەھمەدخان كېڭەشنىڭ تامام بولغانلىقىنى بىلدۈرۈپ ئورنىدىن تۇردى. بارلىق ئەمىرلەر دۇررىدە ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ، خانىنى ئېھتىرام بىلەن ئۇزىتىپ قويدى.

※ ※ ※

ئۈچ كۈندىن كېيىن سۇلتان ئەھمەدخان مىرزا ھەسەن، ئەلى سەردار قاتارلىق يىگىرمە نەپەر ئەمىر ـ سەركەردىلىرى بىلەن ئورۇ بەش مىڭ كىشىلىك خىلالانغان ئاتلىق قوشۇننى باشلاپ تاشكەنتنى كە قاراپ يولغا چىقتى. ئۇ، ئايازبېك قۇشچى، مەۋلانە جالالىددىن تۇرپانى قاتارلىق خانلىق مەدرىسەنىڭ بىرقانچە مۇدەررىسلىرىنى مۇ لەشكىرىي مۇشاۋىرلار قاتاردا ئېلىۋالغانىدى.

سەئىدخان ئات ئۈستىدە قىن ـ قىنىغا پاتماي كېتىۋاتاتتى شۇ تاپتا ئۇ نامىنى تولا ئاڭلاپ، خۇددى چۆچەكلەردىكى ساماۋى شەھەرلەردەك ھېس قىلىدىغان تاشكەنت، سەمەرقەنت، بۇخارا ئەندىجانلارنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرىدىغانلىقىدىن خۇش بولسا، يە نە بىر تەرەپتىن تېخىچە چىرايىنى كۆرۈپ باقمىغان خان تاغىسى سۇلتان مەھمۇدخان، پەھلىۋانلىق داڭقىنى تولا ئاڭلىغان مەشھۇر سەركەردە مۇھەممەد ھۈسەين كۆرەگان، سەييىد مۇھەممەد مىرزا بولۇپمۇ ئون ئىككى ياش ۋاقتىدىلا دادىسىنىڭ ئورنىغا پادىشا بولۇپ، ئاجايىپ كاتتا جەڭلەرنى قىلغان، باھادىرلىق نامى

تىللاردا داستان بولغان نەۋرە ئاكىسى زەھىرىددىن مۇھەممەد بابۇر مىرزا بىلەن كۆرۈشىدىغانلىقىدىن ھەمدە ئۇلار بىلەن بىرلىكتە تەخت ــ سەلتەنەت دۈشمەنلىرى بىلەن جەڭ قىلىدىغانلىقىدىن ھاياجانلىناتتى. ئۇلارنىڭ چىراي ــ تۇرقىنى غايىبانە تەسەۋۋۇر قىلاتتى. باھادىرلىق نامى خېلىدىن بېرى تونۇش بولغان نەۋرە ئاكىسى بابۇر ئۇنىڭ قەلبىدىكى رۇستەمى داستاندىنمۇ ئار-تۇق قەھرىمان ئىدى. شۇڭلاشقىمۇ ئۇ تاشكەنتكە تېزرەك يېتىپ بېرىشقا ئالدىرايتتى. كۆزنى يۇمۇپ ئاچقۇچە بابۇرنىڭ ئالدىدا پەيدا بولۇشنى ئارزۇ قىلاتتى. ئېتىغا توختىماي قامچا سېلىپ قوشۇننىڭ ئالدىغا ئۆتۈپ كېتەتتى. تۇغچى بەگ[1] ئارقىسىدىن قوغلاپ كېلىپ ئۇنى ئۆز نۆكەرلىرى بىلەن بەلگىلەنگەن سەپتە مېڭىشقا جورۇيتتى. ئىلاجسىز سەپكە قايتىشقا مەجبۇر بولغان سەئىدخان ھېلى ئىنىسى باباچاقخاننى ياۋاش، ئېزىلەڭگۈلۈكتە ئەيىبلەپ چىشىغا تەگسە، ھېلى خانلىق مەدرىسەدىكى ھەمساۋاق دوستى تاھىر بەگ بىلەن بەسلىشىپ ئات چېپىشاتتى. تاھىر بەگ-مۇ دادىسىغا ئەگىشىپ بۇ لەشكىرىي يۈرۈشكە قاتناشقانىدى. چۈنكى، ئەمىر ــ سەركەردىلەرنىڭ خوتۇن ــ بالىلىرىنى بىللە ئېلىپ مېڭىشىغا يول قويۇلاتتى. ئۇلار پەقەت سۇلتان ئەھمەدخان بىلەن ئۇستازى ئايازبېك قۇشچىنىڭ ئالدىدا شوخلۇق قىلىشقا پېتىنالمايتتى. تاشكەنت، سەمەرقەنت، بۇخارا، ئەندىجان، ئوش...ھەققىدە ئۆزلىرى بىلگەنچە سۆزلىشەتتى. ھەرقانداق پاراڭ-نىڭ تېمىسى ئاخىرى بېرىپ بابۇردا توختايتتى.

ــ ئاغام بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرى ئىككى قولتۇقىغا بىردىن نۆكەرنى قولتۇقلىتىپ يۈگۈرەيدىغان بولسا، سايىق نۆكەرلەرمۇ پېتىشەلمەيمىش. ئاتقان ئوقى ئاسماندا ئۇچۇپ كېتىپ بارغان قۇشنىڭ بېشىغا تېگەرمىش. قىلىچۇازلىقتا تەڭدىشى يوقمىش، ــ دەيتتى سەئىدخان.

ــ ئاشۇنداق باھادىرلىقى بولمىسا، سەمەرقەنتتەك كاتتا

① تۇغچى بەگ ــ يۈرۈشتە قوشۇننىڭ تەرتىپىگە مەسئۇل بەگ.

شەھەرنى ئىككى قېتىم ئالالامتى، ـــ دەيتى تاھىر بەگ قايىللىـ-
قىنى بىلدۇرۇپ، ـــ ئادەم زاتى ھەرقانچە پەھلىۋان بولسا شۇنچىـ-
لىك بولار.

زور قوشۇن يوللاردا ئاۋامنى چۆچۈتۈپ قويماسلىق، ئاشلىق ـ
زىرائەتلەرگە زىيان ـ زەخمەت يەتكۈزمەسلىك ئۈچۈن بوستانلىق،
ئېكىنلەرنى، يۇرت ـ مەھەللە ئىچىنى تاشلاپ، خەتەرلىك، قىيىن
بولسىمۇ ئۇدۇل بولغان تاغ ۋە چۆل يوللىرى بىلەن ماڭاتتى. بـ-
سىپ ئۆتمىسە بولمايدىغان يېزا ـ قىشلاقلارغا توغرا كەلگەنـدە
تەرتىپكە ئالاھىدە دىققەت قىلاتتى. پۇقرالارغا قىلچىلىك زىيان ـ
زەخمەت يەتكۈزمەيتتى. ھەئە، سۇلتان ئەھمەدخانىڭ لەشكىرىـ
تۈزۈمى ئىنتايىن قاتتىق ئىدى. سەل ـ پەللا سەۋەنلىك كۆرۈلسە
يۈز ـ خاتىر قىلماي قاتتىق جازالايتتى.

※ ※ ※

زور ئۇمىد بىلەن نىجاتلىق ئىزدەپ تاشكەنتكە كەلگەن بـا-
بۇرنى يەنە ئۇمىدسىزلىك تۇمانلىرى چىرمىۋالدى. گەرچە تاغىسى
سۇلتان مەھمۇدخان ئۇنى خان ـ سۇلتانلارغا خاس كاتتا ھەشەم
بىلەن كۈتۈۋالغان بولسىمۇ، تېخىچىلا سەلتەنەت ئىشلىرىغا ئـا-
رىلاشتۇرماي، خۇددى مېھمانغا ئوخشاش مۇئامىلە قىلىۋاتاتتى.
ئەمما بابۇرنىڭ تاشكەنتكە كېلىشتىكى مەقسىتى مېھمان بـو-
لۇپ، قورساق بېقىش ئەمەس، خان تاغىسى بىلەن بىرلىكتە پەرغا-
نىنى ئەھمەد تەنبەلدىن تارتىۋېلىپ، قايتىدىن لەشكىرىي كـۈچ
توپلاپ شەيبانىخانغا تاقابىل تۇرۇش ئىدى. بۇ مۇددىئاسىنى بىر-
قانچە قېتىم پۇرتىپ باقتى. ئەمما سۇلتان مەھمۇدخان بابۇرنىڭ
مەقسىتىنى چۈشەنمىدىمۇ ياكى قەستەن گالۋاڭلىق قىلىۋالدىمۇ
ئەيتاۋۇر، ئۇدۇل جاۋاب بېرىشتىن ئۆزىنى قاچۇردى.

شۇ كۈنلەردە ئەھمەد تەنبەلنىڭ خورىكى بارغانسىرى ئۆسۈپ
ئۆرەتۆپىگە لەشكەر تارتىۋاتاتتى. ئۇ ئۆتكەن يىلى كۈزدە سۇلتان

مەھمۇدخاننىڭ پەرمانى بىلەن ئۆزىنى ئەل بولۇشقا ئۇندەپ كەلگەن ئاكىسى ئەھمەدبەگ تەلبەنى ئۆلتۇرۇپ، خان لەشكەرلىرىنى تىرە-پىرەن قىلىۋەتكەندىن كېيىن، يۇرىكى يوغىناپ، ھەددىدىن ئېشىپ كەتكەنىدى. خانزادە جاھانگىر مىرزىنىمۇ نەزەربەنت قىلىپ، پەر-غانىنىڭ بارلىق ھوقۇقىنى قولىغا ئېلىۋالغانىدى. تاشكەنتتە «ئەھمەد تەنبەل شەيبانىخان بىلەن ئىتتىپاق تۈزۈپتۇيەي، شەيبا-نىخان لەشكەر تارتىپ كەلسە، ئەندىجان بىلەن ئۆرەتۆپىنى ئەھمەد تەنبەلگە بېرىشكە ۋەدە قىلىپتۇيەي» دېگەندەك مىش ـ مىش گەپ-لەر ئاۋۇپ قالغانىدى. بابۇر ھەر كۈنى دېگۈدەك تاغىسى سۇلتان مەھمۇدخاننىڭ ئالدىغا سالامغا باراتتى. بىراق، سۇلتان مەھمۇد-خان ئۇنى قىزغىن كۈتۈۋالغاندەك، ئىززىتىنى قىلىۋاتقاندەك، كۆيۈمچانلىق بىلەن ئەھۋال سوراۋاتقاندەك قىلسىمۇ، ئەمما ئوردا كېڭەشلىرىگە قاتناشتۇرمايتتى. سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ ئۆ-رەتۆپىنى ئەھمەد تەنبەلنىڭ ھوجۇمىدىن قوغداش ئۈچۈن، ئاكىسى مۇھەممەد ھۈسەين كۆرەگانغا ھەمدەم بولغىلى كەتكەنلىكىنىمۇ، ئىككى كۈندىن كېيىن سەييىد مۇھەممەد مىرزىنى ئىزدەپ، ئۇنىڭ قەسىرىگە بارغىنىدا ئاندىن بىلدى. خان تاغىسىنىڭ مۇشۇنچىۋالا چوڭ ئىشنىمۇ ئۆزىدىن سىر تۇتقانلىقىنى بىلىپ كۆڭلى تولىمۇ يېرىم بولدى. ئەسلىدە سۇلتان مەھمۇدخانغا مۇددىئاسىنى ئۇدۇللا دېيىشنى بىئەپ كۆرۈپ، ئاۋۇال سەييىد مۇھەممەد مىرزا بىلەن سۆزلىشىشنى كۆڭلىگە پۈككەنىدى. ئەمدى سەييىد مۇھەممەد مىرزىمۇ ئۆرەتۆپىگە كەتكەن، تاشكەنتتە كۆڭۈل سىرىنى ئېيتقۇ-دەك ئىچ كۆيەر ئادەمى قالمىغانىدى.

«ھېچبولمىغاندا مومام ئىسان دۆلەت خېنىم بولغان بولسا-مۇ كاشكى...»

بابۇر سېغىنىش ئىلكىدە تەدبىرلىك، ئۆز سۆزلۈك مومىسا-نى ئېسىگە ئالدى. ھەئە، ئۇ سەمەرقەنتنى تاشلاپ چىققىنىدا مو-مىسى ئىسان دۆلەت خېنىم ئاچىسى خانزادە خېنىمنى شەيبانە-خانغا تاپشۇرۇپ بېرىش ئۈچۈن قېپقالغانىدى. ئۇ ئۆرەتۆپىگە كەل-

گەندە مومىسى ئىسان دۆلەت خېنىمنۇ ئۇنىڭغا يېتىشۇالدى. بۇ چاغدا ئۆرەتۆپە ئەمىرى مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگانىنىڭ ئاغچىسى بولغان ھاممىسى خۇبنىگار خېنىمنىڭ ۋاپات بولغىنىغا يېرىم يىل بولۇپ قالغانىدى. شۇ سەۋەبتىن مومىسى قىزى خۇبنىگار خېنىمنىڭ تۇپراق بېشىدا بىر مەزگىل قۇرئان تىلاۋەت قىلىش ھەم ئەمدىلا ئىككى ياشقا كىرگەن نەۋرىسى مىرزا مۇھەممەد ھەيدەرنى ئۆز قولى بىلەن پەرۋىش قىلىش ئۈچۈن ئۆرەتۆپىدە قالغانىدى. يەنە بىر مومىسى شاھ بېگىم، ئانىسى قۇتلۇقنىگار خېنىم، ھاممىسى مېھرىنىگار خېنىم ۋە دۆلەتسۇلتان خېنىملارمۇ ئۆرەتۆپىدە ئىدى. شۇڭا بابۇر ئۆزىنى تىكەندەك يالغۇز سېزەتتى. تاشكەنتكە كېلىشنىڭ ئالدىدا قاسىمبەگ قاۋچىنىڭ ھىسارغا كېتىشىگە ئىجازەت بەرگىنىگە پۇشايمان قىلاتتى. سۆيۈملۈك نۆكىرى نويان كۆكۈلداشنىڭ ئۆلۈمىنى ئېسىگە ئالسا ۋۇجۇدىغا قايتىدىن يىغا ئولىشاتتى.

«تاشكەنتكە قانداق ئارمانلار بىلەن كەلگەنىدىم ـ ھە؟! ئەمدى پۈت قويغۇدەك ۋىلايىتىمنۇ يوق. بېشىمدىن دوپپام چۈشۈپ كەتسە باشقىلارنىڭ زېمىنىغا چۈشىدۇ. ماڭا ئەگەشكەن سەركەردە ـ نۆكەرلىرىمنىڭ كەتكىنى كېتىپ، قاچقىنى قاچتى. خان تاغامنىڭ مېھمانداەك ئەزىزلەشلىرىدىن جاق تويدۇم. نۆكىرى قاتاردا كۆرگەن بولسا كاشكى، ئادەمدىن بەخت ـ ئامەت قاچقاندا ھەممە ئىشى تەتۈرسىگە ماڭىدىكەن. ھېلىمۇ ياخشى مومام شاھ بېگىم، ھاممەلىرىم ئوغلۇم دېسە ئوغلۇم، دەپ ئەركىلىتىپ كۆڭلۈمنى ئاۋۇتىدۇرغانىدى، ئەمدىلىكتە ئۇلارمۇ ئۆرەتۆپىدە. ئۇلارنىڭ يېنىغا باراي دېسەم خان تاغامنىڭ ئىجازەت بېرىشى مۇمكىن ئەمەس، جەمجىتلا كېتىۋېرەي دېسەم رەنجىپ قالىدۇ. ئۇنى رەنجىتىسەم شەيباقا تاقا بىل تۇرىدىغان چوڭ ئىشقا دەخلى يېتىپ قالىدۇ. قاسىمبەگ قاۋچىن بىلەن نويان كۆكۈلداش يېنىمدا بولغان بولسا قانداق ياخشى بولاتتى ـ ھە؟...»

بابۇر ئەپسۇسلۇق ئىلكىدە ئەسلىمىلەر قوينىغا شۇڭغۇدى.

ھەئە، ئۇ سەمەرقەنتنى تاشلاپ چىقىقاندىن كېيىن، ئۇدۇل ئۆرەتۆپىگە كېلىپ توختىدى. مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگان ئىسـ ـتىقبالىغا شەخسەن ئۆزى چىقىپ قارشى ئالدى ۋە ئۆرەتـۆپىدىكى چوڭ تۇمەنلەردىن بىرى بولغان دەخكەتنى بـابۇرغا ۋاقـتـلىق پـا ـناھگاھ قىلىپ بەردى.

ـــ سىلى سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرىنىڭ دەرگاھىغا بـۇ ـرىۋەرسىلە، كەمىنىلىرى ھىسارغا باراي، ـــ دېدى بـىر كۈنى قـا ـسمبەگ قاۋچىن بابۇرنىڭ تاشكەنتكە بېرىش خىيالىنـى بىلگـەن ـدىن كېيىن.

ـــ خان تاغامنىڭ ئالدىغا مەن بىلـەن بىللـە بارمامدىلا؟ ـــ دەپ سورىدى بابۇر ئەجەبلىنىپ، ـــ ھىساردا خۇسرەۋ شاھ بار. ئۇ سىلىنى قارشى ئالارمۇ؟

ـــ خۇسرەۋ شاھنىڭ بىزنى قارشى ئالمـايدىغانـلىقى ئـۇ ـنىق، ـــ دېدى قاسمبەگ قاۋچىن بىرئاز ئويلىنىۋالـغاندىن كـۇ ـيىن، ـــ ئالىيلىرىغا راست گەپنى قىلسام، كەمىنىلىرىنى خۇس ـرەۋ شاھ ئەمەس، ئىنىسى باقى تارخان چاغانىيانى تەكلىپ قىلغا ـنىدى.

بابۇر ياقتۇرمىغان ھالدا چىرايىنى پۈرۈشتۇردى. باقى چاغا ـنىيانىنىڭ كۆمەكلىشىشكە ۋەدە بېرىپ قويۇپ سەرپولدىكى جەڭگە كەلمىگەنلىكى تېخىچىلا كۆڭلىدىن چىقمىغانىدى.

ـــ ئۇمۇ ئاغىسى خۇسرەۋ شاھقا ئـوخشاش تۇتـۇرۇقسىز ئـا ـدەممىكىن دەيمەن.

ـــ سەمەرقەنتتىن چىققاندىن بېرى كۆڭۈللىرىنىڭ ئارامـى بولمىغاچقا، غەش قىلماي دەپ يوشۇرۇپ كەلگەنىدىم. ھازىرغىچە ئۇنىڭدىن بىرنەچچە پارچە مەكتۇپ تاپشۇرۇپ ئالدىم. سەرپولدىكى جەڭگە ئۇلگۇرۇپ كېلەلمىگەنلىكىدىن كۆپ خىجالىتى بار ئىكەن. بىزنىڭمۇ جەڭگە ئالدىراپ قالغان يېرىمىز بار. كېيىن سەمـەر ـقەنتنىڭ قاتمۇقات قورشاۋىدا قالغىنىنى كۆرۈپ، ئازغىنە لەشكەر ـ

لىرى بىلەن ھۇجۇم قىلىشقا پېتىنالماپتۇ. بىز بىلەن ئالاقىلىشەي دەپ تۇرسا، ئاغىسى خۇسرەۋ شاھنىڭ غەيرىي نىيىتىدىن خەۋەر بېرىپ ئايغاقچى كەپتۇ. ئول پاسىق، ئاچكۆز، بەتنىيەت خۇسرەۋ شاھنىڭ مال ـ دۇنيا، زېمىن ئۈچۈن، دوست ـ دۇشمەن، قېرىنداش، ئۇرۇق ـ تۇغقان دەپ ئايرىمايدىغانلىقى ئۆزلىرىگىمۇ ئايان. شۇنىڭ بىلەن چاغانيانغا قايتىپ كېتىشكە مەجبۇر بولغانىكەن. ھازىر ھىساردىكى كۆپ قىسىم ئەمىر ـ بەگلەرنىڭ خۇسرەۋ شاھتىن رايى قايتىپتۇ. باقى چاغانيانى يازغان خېتىدە ئاۋۋال سىلى كەلسىلە، بەگلەر بىلەن خۇپىيانە كېڭىشىپ بار مەسلىھەت ئىش كۆرەيلى، پۇرسەت پىشىپ يېتىلگەندە بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرىنى ھىسار تەختىگە تەكلىپ قىلايلى، دەپ مۇددىئاسىنى ئىزھار قىلىپتۇ. ھازىر ئىلكىمىزدە نە ۋىلايەت، نە لەشكەر نىڭ تايىنى يوق. سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرىنىڭ سىلىگە بىرەر ۋىلايەتنى بېرىشى تېخى نائېنىق. شۇڭا ھىسارغا بېرىشقا تەۋەككۇل قىلىشنى لايىق تاپتىم.

گەرچە بابۇرنىڭ قاسىمبەگ قاۋچىنىي يېنىدىن ئايرىغۇسى بولمىسىمۇ، لېكىن كۆرسەتكەن ئورۇنلۇق سەۋەبلىرى ئالدىدا ياق دېيىشكە باھانە تاپالماي، ئىجازەت بېرىشكە مەجبۇر بولدى. تېخى بىر ئاي ئىلگىرى ئاھەنگەران تەۋەسىگە كېلىپ ئۈچ ـ تۆت كۈن تۇرۇپ قالغىنىدا، مۇمىن ئىسىملىك بىر تونۇشنىڭ كەچلىك زىياپىتىگە كەتكەن نويان كۆكۇلداشنىڭ جەسىتىنى ئەتىسى نۆكەرلىرى بىر يارنىڭ تېگىدىن تېپىپ كەلدى. گەرچە نۆكەرلىرى «مۇمىن مىرزا سەمەرقەنتتىكى ۋاقتىدا نويان كۆكۇلداش بىلەن بىر قېتىم خېلى بەك سەتلىشىپ قالغانىدى. مۇمىن مىرزا مۇشۇ ئۆچىنى ئېلىش ئۈچۈن نويان كۆكۇلداشنى زىياپەتكە چاقىرىپ، مەست قىلىپ قويۇپ، ياردىن ئېتتىرىۋەتكەن بولۇشى مۇمكىن» دەپ پەرەز قىلىشقان بولسىمۇ، لېكىن بۇنى دەللىلەيدىغان پاكىت بولمىغانلىقى ئۈچۈن، «ئەلھۆكمىللاھ» دېيىشكە مەجبۇر بولغا-

نىدى.

كىچىكىدىن تارتىپ خىزمەتنىڭ قىلىپ، ھالىدىن خەۋەر ئېلىپ كەلگەن نويان كۆكۈلداشنىڭ ئۆلۈمى بابۇرغا بەكلا ئېغىر كەلگەنىدى. ئاردىدىن بىرنەچچە ئاي ئۆتكەن بولسىمۇ، ھەر قېتىم ئۇنى ئېسىگە ئالسا يىغىدىن ئۆزىنى تۇتۇۋالالمايتتى.

بابۇر كۆز ياشلىرىنى سۈرتۈۋېتىپ، قايسى كۈنى تاغىسى سۇلتان مەھمۇدخان بىلەن غىزالانغاچ كۆڭلىدىكى ئەندىشىسىنى بىلدۈرۈش ئۈچۈن ئوقۇغان رۇبائىيسىنى ئېسىگە ئالدى.

ياد ئېتمەس ئىمىش كىشىنى مېھنەتتە كىشى،
شاد ئېتمەس ئىمىش كۆڭۈلنى غۇربەتتە كىشى.
كۆڭلۇم بۇ غېربىلىقتا شاد بولمادى ھېچ،
غۇربەتتە سېغىنمەس[1] ئىمىش ئەلبەتتە كىشى.

ھەئە، سۇلتان مەھمۇدخان شېئىر ـ سەنئەتكە قىزىقاتتى. گەرچە يازغانلىرى ئانچە مۇۋەپپەقىيەتلىك چىقمىسىمۇ، ئانچە ـ مۇنچە شېئىر يېزىپ تۇراتتى. خۇشى تۇتسا بەزمە ـ باراۋەتلەردە يازغانلىرىنى ئوقۇپ بېرەتتى. بابۇر ئۇنى شېئىرنى ئوبدان چۈشەنىدۇ دەپ ئويلىغىنى ئۈچۈن، بۇ رۇبائىينى ئالايتەن ئوقۇغانىدى. لېكىن، سۇلتان مەھمۇدخان رۇبائىينىڭ پاساھىتىنى ھە دەپ ماختاپ، يوشۇرۇنغان مەزمۇنى ھەققىدە ئېغىز ئاچمىغانىدى.

«خان تاغام مەقسەت ـ مۇددىئايىمنى قەستەنگە بىلمەسكە سېلىۋاتامدىغاندۇ ياكى باشقا خىيالى بارمىدۇ؟ سەييىد مۇھەممەد مىرزىنى ئاغىسى مۇھەممەد ھۈسەيىن مىرزىغا ھەمدەمدە بولۇپ ئۆرەتۆپىنى مۇھاپىزەت قىلىشقا ئەۋەتىپتۇ ـ يۇ، ئەمما كۆپرەك لەشكەر بىلەن يولغا سالماپتۇ. ئۆز ۋاقتىدا شەيباقا زىيادە ئىشىنىپ كېتىپ، ھەممە لەشكىرىنى ئەۋەتىپ قويغىنى ئۈچۈن، ئەمدىلىكتە ئىشەنچلىك، ساداقەتمەن سەركەردىلىرىدىنمۇ گۇمانلىنىپ

① سېغىنمەس ـــ سۆيۈنمەس.

ئېھتىيات قىلىۋاتامدۇ ـ يا؟ لەشكەر دېمەكلىكنىڭ ئۆزى سەلتە-
نەت، ھاكىمىيەت دېمەكلىكتۇر. ئەلۋەتتە ئۇنى چىڭ تۇتۇش كې-
رەك. چۈنكى، لەشكەر كىمنىڭ ئىلكىگە ئۆتسە، سەلتەنەت شۇنىڭ
قولىغا ئۆتىدۇ. ئەمما ئاتا ـ بابىلىرىدىن تارتىپ، بۇ خانىدانغا
ساداقەتمەنلىك بىلەن خىزمەت قىلىپ كەلگەن سەييىد مۇھەممەد
مىرزىدىن ئۇنچىۋالا گۇمانلىنىشنىڭ ھاجىتى يوق ئىدىغۇ؟ ئۇنىڭ
ئاغىسى مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان بولسا تاغامنىڭ يېقىن
دوستى، ئاداش ئاغىنىسى. ئول ئاغا ـ ئىنىلەرنىڭ تاغامغا ئاسىي-
لىق قىلىشى ھەرگىز مۇمكىن ئەمەس. بەلكىم مەندىنمۇ ئاشۇنداق
گۇمانلار بىلەن ئېھتىيات قىلغاندۇ. ئۇنىڭغا بۇ مۇددىئايمىنى
قانداق چۈشەندۈرسەم بولاركىن؟ مۇناپىق شەيباق بىلەن تۈزكور
ئەھمەد تەنبەلنى يوقىتىپ ئابا ـ ئەجدادىمىزدىن قالغان تەخت ـ
سەلتەنەتنى ساقلاپ قالالىساملا، ماڭا تاجۇ تەختنىڭ كېرىكى يوق
ئىدى. خان تاغامدىن ھەرگىزمۇ تەخت ـ سەلتەنەت تالاشمايتتىم.
ھەممىدىن ئەل ـ يۇرتنىڭ خاتىرجەملىكى، بايىاشادلىقى، ئاسايىش-
لىقى ئەۋزەل. ھەئە، بارچە خان ـ سۇلتانلار ھەۋەس قىلىدىغان
سەمەرقەنت تەختىدە بىر ئەمەس ئىككى قېتىم ئولتۇردۇم. ئا-
خىرقى ھېسابتا نېمىگە ئېرىشتىم؟ ماۋەرائۇننەھرنى ئۇرۇش تەھ-
لىكىسىدىن قۇتۇلدۇرالمىدىم. تاجۇ تەختنى دەپ ئاۋام ـ رەئىيەت-
نى ئاچارچىلىق ئاپىتىگە دۇچار قىلدىم. نۇرغۇن ئاياللار تۇل،
نۇرغۇن پەرزەنتلەر يېتىم بولدى. ھەتتا جېنىنى ساقلاپ قېلىش
ئۈچۈن دەل ـ دەرەخلەرنىڭ غازاڭلىرىنى، قوۋزاقلىرىنى يېدى،
شەرئىەتتە يېيىش قەتئىي چەكلەنگەن، يېسە گۇناھى كەبىر سانە-
لىدىغان ئىت ـ ئېشەكلەرنىڭ گۆشىنى يېيىشكە مەجبۇر بولدى.
ئەل ـ ئاۋامنى ئاشۇنچىلىك بالالارغا مۇپتىلا قىلىپ نېمىگە ئې-
رىشتىم؟ ھېچنېمىگە! ھەتتا پۈت قويغۇدەك زېمىنى يوق سايىاقا-
ئايلاندىم. بۇ دۇنيانىڭ كارى شۇنچىلىككەنغۇ ئاخىر. تاغام سۇلتان
مەھمۇدخان ئالىيلىرى بۇنى چۈشەنسە ئىدى كاشكى...»

بابۇر دەخكەتتە تۇرۇۋاتقان چېغىدا مەسىلە تېغى باغرىدىكى بۇلاقنىڭ بېشىدا ئارام ئېلىپ ئولتۇرۇپ، نۆكەرلىرىنى بۇيرۇپ تاشقا ئويدۇرۇپ قويغان شېئىرنى پارس تىلىدا پەس ئاۋازدا يادلىدى:

شۇنىدەم كى جەمشىدى فەرروخ سىرىشت،
بۇ سەرچەشمەئى بەر سەنگى نەۋشت،
بەرىن چەشمەچۇن مابەسى دەم زەدەند،
بىرەفتەند تا چەشمى بەرھەم زەدەند،
گىرىفتىم ئالەم بەمەردىيۇ زور،
ۋە لېكىن، نە بۇردىم باخۇد بەگۇر[1].

بابۇرغا بۇ شېئىرنىڭ «مەردلىك ۋە كۈچ بىلەن بۇ دۇنيانى ئالدۇق، لېكىن ئۆزىمىز بىلەن بىللە گۆرگە ئېلىپ كېتەلمىدۇق» دېگەن ئاخىرقى ئىككى مىسراسى بەكمۇ يارايتتى. يېقىندىن بېرى كۆڭۈل غەشلىكىنى ئاشۇ مىسرالار بىلەن بېسىپ، ئۆزىگە تەسەللى بېرىپ كېلىۋاتاتتى.

«بۇنداق دىشۋارچىلىق بىلەن ياشىغۇچە، بېشىمنى ئېلىپ كەتكىنىم ياخشى. بۇنداق خارلىق ۋە زارلىق بىلەن كىشىلەرگە دوقۇرۇپ يۈرگۈچە، ئايىغىم يەتكەن يەرگە كەتكىنىم ياخشى. ئەمما نەگە كەتسەم بولۇر؟ ھە راست، كىچىكىمدىن رەھمەتلىك بۇۋىرۇكۇار بابام سۇلتان يۇنۇسخان ئالىيلىرىنىڭ تەسەررۇپىدىكى جايلارغا بېرىش، تۇرپان، قەشقەر، ياركەنت، ئاقسۇ، كۇچار، قاتمل، خوتەن، ئارتبالىق، بېشبالىق، ئىلىبالىق، ئالمالىق... قاتـ

① يەشمىسى: ئاڭلىدىمكى، قۇتلۇق تەبىئەتلىك جەمشىد بىر بۇلاق بېشىدا تاش ئۈستىگە شۇنداق دەپ يېزىپتۇ: «بۇ بۇلاق بويىدا بىزدەك نۇرغۇن ئادەم دەم ئالغان. كۆزنى يۇمۇپ ئاچقۇچە ھەممىسى كېتىشتى. مەردلىك ۋە كۈچ بىلەن بۇ دۇنيانى ئالدۇق، لېكىن ئۆزىمىز بىلەن بىللە گۆرگە ئېلىپ كېتەلمىدۇق.

تارلىق مەشھۇر شەھەرلەرنى زىيارەت قىلىش ئارزۇيۇم بار ئىدىغۇ. ئويلاپ باقسام پەقەت سەلتەنەتتىن ۋاز كېچەلمەي، تۇغقانلىرىمدىن ئايرىلىشقا قىيماي بۇ ئارزۇيۇمغا يېتىشكە مۇيەسسەر بولالمىغان ئىكەنمەن. ئەمدى قولۇمدىن سەلتەنەت كەتتى. ئانام ئانىلىرى، ئىگىچە ـ سىڭىللىرى ۋە ئىنىلىرىغا قوشۇلدى. ئەمدى ئۇلارنىڭ غېمىنى يېمىسەممۇ بولىدۇ. ئالدىمنى توسۇپ تۇرغان توسالغۇلار ـ مۇ تۈگىدى. بۇرۇنقى سەلتەنەت ھەققىدىكى ئارزۇ ـ غايىلىرىممۇ قالمىدى. چوڭ خان تاغام بىلەن كىچىك خان تاغامنىڭ كۆرۈشىگىنگە يىگىرمە تۆت ـ يىگىرمە بەش يىلچە بولۇپتۇ. كىچىك خان تاغامنىڭ باھادىرلىقى ھەققىدە نۇرغۇن ھېكايىلەرنى ئاڭلىغان بولساممۇ تېخىچە ئۇنى كۆرۈپ باقماپتىمەن. ھازىر شەيباقەتنىڭ بىر دۇشمەن پەيدا بولدى. ئۇنىڭ زىيىنى ھەممىزگە ئوخشاش. ئۇ تامامەن ھاكىمۇتلەق بولۇۋېلىشتىن ۋە بەك زورىيىپ كېتىشتىن بۇرۇن، جىددىي ئامالىنى قىلىش زۆرۈر ئىدى. چۈنكى دانىشمەنلەر: «قولۇڭدىن كەلسە ئوتنى بۇگۈن ئۆچۈر، ناۋادا ئوت ئۇلغىيىپ كەتسە جاھاننى كۆيدۈرىدۇ. دۇشمەننى بىر ئوق بىلەن مەخلاپ قويۇش مۇمكىن ئىكەن، ئۇنىڭ ئۆز ياسىنى كېرىشكە ئىمكان بەرمە» دەپ ئاگاھلاندۇرغان. ئەمما ھازىر ئول شەيباقنى كىچىك خان تاغامنىڭ ياردەمسىز يوقىتىش مۇمكىن ئەمەس. ئەجبا مېنىڭ تۇرپانغا بېرىپ كىچىك خان تاغام بىلەن كۆرۈشۈپ ئاغا ـ ئىنىلەرنىڭ ئۆچرىشىشىغا ۋاستە، ئۇلارنىڭ بىرلىكتە رەزىل دۇشمەننى يوقىتىشىغا تۇرتكە بولۇشۇمنىڭ ئىمكانىيىتى يوقمىدۇر زادى؟...»

ھەئە، بابۇر قەتئىي نىيەتكە كېلىپ بۇ مۇددىئاسىنى سۇلتان مەھمۇدخانغا بىلدۈردى. ئۇنىڭ تاجۇ تەخت، سەلتەنەتتىن ۋاز كېچىش خىيالىغا كەلگىنىمۇ، تۇرپانغا بېرىپ كىچىك خان تاغىسى سۇلتان ئەھمەدخاننى باشلاپ كەلمەكچى بولغىنىمۇ راست ئىدى. ئەمما سۇلتان مەھمۇدخان ئۇنىڭ بۇ مەقسىتىنى: «ئوردامدا ئېتىبارغا ئېرىشەلمىگىندىن رەنجىپ، مۇشۇنداق باھانە بىلەن كەتـ

مەكچى بولغان ئوخشايدۇ» دەپ چۈشەندى. بابۇرنىڭ مەيلى تۇرپاڭغا، مەيلى باشقا يەرگە كېتىشى ئوخشاشلا سۇلتان مەھمۇدخان ئۈچۈن نومۇسلۇق ئىش ئىدى. ئاڭلىغانلىرى كىشىلەر جىيەننى پاتقۇزماپتۇ، دەپ پىتنە قىلىشاتتى.

ـــ يەنە بىرئاز تەخىر قىلسىلا قەدىرلىك ئوغلۇم، ـــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان سىپايىلىك بىلەن، ـــ ھەقىقەتەنمۇ مېنىڭ كۆڭلۈمدىكىدەك بىر مۇددىئانى كۆڭۈللىرىگە پۈككەن ئىكەنلا. بىراق، ئۆتكەن يىلى كۇزدە تۇرپانغا يارلىق ماڭدۇرۇپ ئىنىم ئالا ـ چەخانىنى سەركەردە ـ لەشكەرلىرى بىلەن تاشكەنتكە چىللىغاز ـ مەن. بەلكىم پات يېقىندا كېلىپ قالار. ناۋادا يەنە كەلمەي قالسا ئاندىن بارسىلىمۇ كېچىكىپ قالمايدىلا. ئول ھەمدەمچى قوشۇنـ ـمىز كېلىپ بولغۇچە بىز پەرغانىنى چاڭگىلىغا ئېلىۋالغان رىيا ـ كار ئەھمەد تەنبەلنىڭ ئىشىنى بىر تەرەپ قىلغاچ تۇرايلى.

بابۇرغا تاغىسىنىڭ مۇشۇنچىلىك گېپى كۇپايە قىلاتتى. سۇلتان مەھمۇدخان ئاخىر ئۇنى لەشكىرىي ئىشلارغا ئارىلاشتۇ ـ رۇشقا مەجبۇر بولغانىدى.

شۇ ئەسنادا سەييىد مۇھەممەد مىرزا بابۇرنىڭ ئىككى مومـ ـسى، ئانىسى ۋە ھاممىلىرىنى ئېلىپ ئۆرەتۆپىدىن تاشكەنتكە قاي ـ تىپ كەلدى. مومىسى ئىسان دۆلەت خېنىمنىڭ ئاغرىپ خېلىلا ئاجىزلاپ قالغىنىنى كۆرۈپ بابۇرنىڭ كۆڭلى يېرىم بولغان بولـ ـسىمۇ، سەييىد مۇھەممەد مىرزىنى كۆرۈپ باشقىچە جانلاندى. ئۇ شەيبانىخانغا قارشى جازا يۈرۈشىنىڭ ئۈمىدىنى سەييىد مۇھەممەد مىرزىغا باغلىغانىدى. شۇڭا پۈرسەت تېپىپ ئۇنىڭ بىلەن ئايرىم سۆزلىشىشنى كۆڭلىگە پۈكتى.

بۇگۈن تاڭ سەھەردە ئىككى مومىسىنى، ئانىسىنى ۋە ھامـ ـملىرىنى يوقلاپ، ئۇلاردىن ئېسەنلىك سورىۋەتكەندىن كېيىن، سەييىد مۇھەممەد مىرزا بىلەن ئايرىم كۆرۈشۈش ئۈچۈن ئوردىغا كىرگەن بابۇر ئوردا پەرمانچىسى بىلەن دوقۇرۇشۇپ قالدى.

ـــ ھەرنېمە بولسا يولۇمنى قىسقارتتىلا پادىشاھ ئالىيلـ ـرى

رى، ـــ دېدى پەرمانچى بەگ، ـــ خان ئالىيلىرى دەرگاھىغا چىللايدۇ.

بابۇر ئالدىراش شاھنىشىنغا كىردى.

ـــ ئىنىم سۇلتان ئەھمەدخاندىن چاپارمەن كەلدى، ـــ دېدى سۇلتان مەھمۇد خان ھاياجانلانغان ھالدا، ـــ ئۇلار ھازىر تاش. كەنتكە يېقىنلاپ قاپتۇ. سىلى بۇزرۇك مومىلىرى شاھ بېگىم ھاممىلىرى سۇلتانىنىڭار خېنىم، دۆلەتسۇلتان خېنىم ھەمدە چوڭ خانزادە سۇلتان مۇھەممەد خانىكە ۋە مىرزاخانلار بىلەن بىرلىكتە ياغا قىشلىقىغا بېرىپ، كىچىك خان تاغلىرىدىن ھاردۇق سورد. سىلا. بۇزرۇك ئانام ئىسان دۆلەت خېنىمنىڭ سالامەتلىكى تاز ياخشى ئەمەس، ئىگىچەم قۇتلۇقنىگار خېنىم بىلەن مېھرىنىگار خېنىم ئۇنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئالسۇن. مەن سەييىد مۇھەممەد مىرزا قاتارلىق ئوردا ئەركانلىرى بىلەن شەھەر سىرتىدا ئىستىقبالىغا چىقاي.

كىچىك خان تاغسىنىڭ خەۋىرىنى ئاڭلىغان بابۇر خۇشال. لىقتىن ئۆزىنى قويغىلى يەر تاپالماي قالدى:

ـــ پەرمانبەردارمەن! ھازىرلا بۇزرۇك مومام شاھ بېگىمگە خەۋەر يەتكۈزۈپ يولغا چىقىشنىڭ تەييارلىقىنى قىلاي.

بابۇر تاغسىدىن ئىجازەت كۈتمەيلا ئۆزىنى سىرتقا ئاتتى.

※ ※ ※

بابۇر ئىككى كۈندىن بېرى ياغا قىشلىقىدا تاغىسى سۇلتان ئەھمەد خاننى تەقەززالىق بىلەن كۈتۈۋاتاتتى. ئوغلىنى كۆرمىگىلى يىگىرمە بەش يىل بولغان شاھ بېگىممۇ پات ـ پات چېدىرىنىڭ ئالدىغا چىقىپ، قولىنى پېشانىسىگە سايىۋەن قىلغىنىچە يىراقلارغا تەلمۈرۈپ قارايتتى. ئۇلارنىڭ بۇ تەقەززالىقى چوڭ خانزادە سۇلتان مۇھەممەد خانىكەگە پەقەتلا ياقمايتتى.

ـــ بۇنداق قاراپ قانچىلىك يىراقنى كۆرەلەيدىلا مومۇ؟ ـــ

دەيتتى ئۇ شاھ بېگىمنى زاڭلىق قىلىپ، ـــ تاغام يېقىنلاپ قالسا ھامىنى خەۋەر تاپمىز. بابۇرجاننىڭ كۈنىگە ئىككى ـ ئۈچ قېتىم ئون بەش ـ يىگىرمە چاقىرىم يىراقلىققا ئات چاپتۇرۇپ بېرىپ ـ كېلىۋاتقانلىقىنى كۆرگەنلا. بۇنداق تەقەززا بولماي خاتىرجەم ئارام ئالسىلا.

ـــ كۆزۈم كۆرەلمىگىنى بىلەن كۆڭلۈم كۆرىدۇ، ـــ دەيتتى شاھ بېگىم چوڭ نەۋرىسىنىڭ ئەدەپسىزلىكىنى پىسەنتىگە ئالماي، ـــ سىلىمۇ ئوغۇللىرىدىن ئۇزاق زامان ئايرىلىسىلا ئاندىن بىلىدىلا. كىچىك خان تاغىلىرى خۇددى خان ئاتىلىرىغا ئوخشاشلا كۆزۈمنىڭ ئاقۇ ھەم قارىسى ئىدى. ئۇنى كۆرمىگىلى مانا توپ-توغرا يىگىرمە بەش يىل بولۇپتۇ. پەرزەنت ۋىسالىغىمۇ يېتىدىكەن كىشى. ئول يۈرەك پارەمنى باغرىمغا بىر بېسۋېلىپ ئۆلۈپ كەتسەم ئارمىنىم يوق.

شاھ بېگىم لىچكىنىڭ ئۈچى بىلەن كۆز ياشلىرىنى سۈرتتى ـ دە، يەنە يىراقلارغا نەزەر تاشلىدى.

ـــ مەن يەنە بىر خەۋەر ئېلىپ كېلەي موما.

بابۇر مومىسىغا شۇنداق دېدى ـ دە، بەخىرامان تۇرغان سۇلتان مۇھەممەد خانىكەگە لاپپىدە قاراپ قويۇپ، ئېتىغا لىككىدە مىندى، ھايال ئۆتمەي بىر بەلدىن ئېشىپ كۆزدىن غايىب بولدى.

بابۇر كىشىلەردىن ياغا قىشلىقىغا سايرامدىن كېلىدىغان بۇنىڭدىن باشقا يول يوقلۇقىنى سوراپ بىلىۋالغاندى. كۈنىگە نەچچە قېتىم مېڭىۋېرىپ، بۇ يول مىنىۋالغان ئېتىغىمۇ يادقا بولۇپ كەتكەنىدى.

ئاتنى بولۇشىغا چاپتۇرۇپ خىيال سۈرۈپ كېتىپ بارغان بابۇر تۇيۇقسىز بېشىنى كۆتۈرۈپ ئالدى تەرەپتىن بىر توپ ئاتلىقلارنىڭ كېلىۋاتقانلىقىنى كۆردى. ئاتلىقلارنىڭ ئارقا تەرىپىدىن ئاسمانىپەلەك چاڭ ـ توزان كۆتۈرۈلگەنىدى. ئاشۇ چاڭ ـ توزانلار توسۇۋالغانلىقى ئۈچۈن، ئاتلىقلارنىڭ كەينىدىن كېلىۋاتقانلارنى ئېنىق كۆرەلمىدى. ئەمما، ئات تۇياقلىرى ئاستىدىن ئۆرلەپ پۈر-

قىراپ ئاسمانغا كۆتۈرۈلگەن چاڭ ـ توزانلارنىڭ قويۇقلۇقىدىن ئاتلىقلارغا ئەگىشىپ كېلىۋاتقانلارنىڭ سانىنىڭ تۇمەندىن ئاشىدىغانلىقىنى پەملىدى. دېمىسىمۇ تۇمەنلىگەن ئاتلارنىڭ تۇياقلىرىدىن ئاڭلانغان دۇپۇرلىگەن ئاۋازلار بارغانسېرى يېقىنلاشماقتا ئىدى.

«كېلىۋاتقانلارنىڭ كىيىنىشىدىن، سالاپىتىدىن قارىغاندا ئۇلار چوقۇم كىچىك خان تاغام ھەم ئۇنىڭ سىپاھلىرى. كىچىك خان تاغام قايسىدۇر. ھە، ئاۋۇ ئوتتۇرىسىدىكى كىشىكەن ـ دە پاھ، ئۇنىڭ ئاتتا ئولتۇرۇشىمۇ، ئەتراپقا مەغرۇر قاراشلىرىمۇ نە مىدىگەن سۆلەتلىك. بىر قاراشتىلا باھادىرلىقى مانا مەن دەپ چە قىپ تۇرىدىكەن. ھەقىقىي جاھانگىرلارغا خاس سۇر ـ ھەيۋىسى بار ئىكەن...»

ئاتلىقلار يېقىنلىشىپ قالغانىدى. بابۇر خىيالىنى يىغىشتۇرۇپ دەرھال ئاتتىن چۈشتى. ئاللىقانداق خىيالىلارغا ئەسىر بولۇپ كېتىپ بارغان سۇلتان ئەھمەدخان ھۆكۈمدارلارغا خاس كىيىنگەن يۇزچە نۆكەر ئەگەشتۈرۈۋالغان بىر ياش يىگىتنىڭ ئاتتىن چۈشۈۋاتقىنىنى بىلدۈرگىنىنى كۆرۈپ بىرئاز تەئەججۈپلەندى، ھېلىمۇ ياخشى ئاكىسى سۇلتان مەھمۇدخانغا خەۋەر يەتكۈزۈشكە تاشكەنتكە ئەۋەتكەن چاپارمىنى يېنىدا بار ئىدى. ئۇ بىر قاراپلا بابۇرنى تونۇدى ـ دە، دەرھال ئۇنىڭ قۇلىقىغا پىچىرلىدى:

ـــ بۇ جىيەن ئوغۇللىرى بابۇر پادىشاھ بولىدۇ ئالىيلىرى.

سۇلتان ئەھمەدخان شاققىدە ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تارتتى دە، ئاتتىن سەكرەپ چۈشتى. ئۇنىڭغىچە بابۇر يۈگۈرگەن پېتى ئۇنىڭ ئالدىغا كېلىپ بولغانىدى.

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، جاھان باھادىرلىرىنىڭ سۇلتانى كەمىنە جىيەنلىرى زەھىرىددىن مۇھەممەد بابۇردىن ئېھتىرام بولغاي! ھارمىغايلا خان تاغا. قۇتلۇق قەدەملىرىگە مۇبارەك بولسۇن!

بابۇر يۈكۈنمەكچى بولۇۋىدى، ئۇنى سۇلتان ئەھمەدخان چە

قانلىق بىلەن يۆلىۋالدى ۋە ئاتىلارچە مېھرىبانلىق بىلەن باغرىغا مەھكەم باستى.

ـــ ۋەئەلەيكۈم ئەسسالام ئوغلۇم، ـــ سۈلتان ئەھمەدخان با-بۇرنىڭ بەستىگە قايىللىق بىلەن نەزەر تاشلىدى، ـــ كۆز تەگمە-سۇن. ئاڭلىغىنىمدىن ئارتۇق ئوغلان بولۇپلا. كۆزۈمنىڭ كورلۇ-قىدىن جىيەن ئوغلۇمنى تونۇماپتىمەن ئەمەسمۇ؟ رەھمەتلىك ئا-تىلىرىنىڭ ۋاپاتىدىن خەۋەر تاپقان بولساممۇ، ئەھۋال سوراپ كې-لەلمىدىم.

ـــ ئۇنداق دېمىسىلە تاغا. ئاتا مىراس زېمىنلىرىمىزنى مۇنا-پىق شەيباقنىڭ تەھلىكىسىدىن قوغداش ئۈچۈن، شۇنچە يىراق يەردىن لەشكەر تارتىپ كەلگەنلىكلىرىنىڭ ئۆزى بىز ئۈچۈن ئەڭ چوڭ تەسەللى، ـــ دېدى بابۇر.

ـــ بۇزرۇكۇار ئانىلىرىم، خان ئاغام، ئىگىچە ـ سىڭىللىرىم تىنچلىقمۇ؟

ـــ خۇداغا شۈكۈر، ھەممىسى ئامان ئېسەن. تۇرپاندىكى قان ـ قېرىنداش، ئۇرۇق ـ تۇغقانلارمۇ تىنچلىقتۇ؟

ـــ خۇداغا شۈكۈر، سالامەتچىلىك، ـــ سۈلتان ئەھمەدخان كەينىگە قايرىلىپ ئەمىر ـ سەركەردىلەر ئارىسىدا تۇرغان ئىككى ئوغلىنى چاقىردى.

ـــ سالام بېرىڭلار. مانا بۇياق سىلەر كېچە ـ كۈندۈز كۆ-رۈشنى ئارزۇ قىلغان باھادىر ئاغاڭلار بابۇر پادىشاھ بولىدۇ.

سەئىدخان بىلەن باباچاقخان موككىدە تىزلاندى:

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۈم، باھادىر ئاغام بابۇر پادىشاھ ئالىي-لىرىغا ئېھتىرام بولغاي.

ـــ ۋەئەلەيكۈم ئەسسالام. ئىككى ئىنىمنى كۆرۈپ خۇددى قا-نات كۆكلەپ چىققاندەك بولدۇم، ـــ دېدى بابۇر ئىككى نەۋرە ئى-نىسىنى يۆلەپ تۇرغۇزغاچ.

سۈلتان ئەھمەدخان بابۇرغا ئىككى ئوغلىنى تونۇشتۇردى:

ـــ بۇ ئۇچىنچى خانزادەم سەئىدخان بولىدۇ، بۇ تۆتىنچى

خانزادەم باباچاقخان بولىدۇ.

ــ قەدىرلىك ئىنىلىرىم بىلەن دىدارلاشقىنىمدىن تولىمۇ بەختىيارمەن، ــ دېدى بابۇر، گەرچە ئەمدىلا ئون بەش - ئون ئالتە ياشلارغا كىرگەن بولسىمۇ، ئون سەككىز - يىگىرمە ياشلىق يىگىتلەردەك بويلۇق ھەم تەمكىن كۆرۈنىدىغان نەۋرە ئىنىلىرىغا مېھرى بىلەن قاراپ، ــ ھازىردىن ئېتىبارەن بىر قورساق قېرىنداشلاردەك ئۆتۈپ، سەلتەنەت دۈشمەنلىرىنىڭ بېشىغا تەڭ قىلىچ چاپايلى، ــ دېدى.

ــ ئىنشائاللاھ، ــ دېدى ئىككى خانزادە.

سەئىدخانىنىڭ شۇ تاپتا نېرىراقتا قاراپ تۇرغان دوستى تاغىر بەگنى بابۇر بىلەن كۆرۈشتۇرگۈسى بار ئىدى. بىراق ئۇنىڭ نەسەبى، مەرتىۋىسى توغرا كەلمىگەچكە كۆرۈشتۈرۈشكە ئامالسىز قالدى.

ــ بۈزرۈك مومام شاھ بېگىم، ھامىلىرىم سۇلتانىنىگار خېنىم، دۆلەتسۇلتان خېنىم، نەۋرە ئاغام خانىكە سۇلتان، نەۋرە ئىنىم مىرزاخانلار ئالىيلىرىدىن ھاردۇق سوراش ئۈچۈن ساقلاۋاتىدۇ، ــ دېدى بابۇر تەۋازۇ بىلەن بېشىنى ئېگىپ تۇرۇپ، ــ ئىجازەت بەرسىلە، ئۇلارغا خۇش خەۋەر يەتكۈزەي.

ئانىسى شاھ بېگىمنىڭ ئالايىتەن ئالدىغا چىققانلىقىنى ئاڭلىغان سۇلتان ئەھمەدخان ھاياجاندىن تۇرالمايلا قالدى:

ــ ماقۇل، سىلى بېرىۋەرسىلە ئوغلۇم، بىزمۇ ئارقىلىرىدىن تاپ باستۇرۇپ يېتىپ بارىمىز.

بابۇر چوڭقۇر بىر تەزىم قىلىۋەتكەندىن كېيىن، ئېتىغا مىنىپ قامچا سالدى. ئانىسى بىلەن كۆرۈشۈشكە ئالدىراپ قالغان سۇلتان ئەھمەدخانمۇ بابۇرنىڭ كەينىدىنلا ئېتىغا قامچا سالدى ئۇلار بىرنەچچە مىنۇت ئىلگىرى - ئاخىر بولۇپ ياغادىكى شاھ بېگىمنىڭ چېدىرىغا يېتىپ كەلدى.

چېدىردىن ئېتىلىپ چىققان شاھ بېگىم: «ئانام بالام!» دەپ ھۆركىرەپ يىغلىغىنىچە سۇلتان ئەھمەدخانىنىڭ بوينىغا ئېسىل

دى. ئاندىن ئۇنىڭ كۆزىگە، مەڭزىگە، پېشانىسىگە يېنىش ـ يېـ
نىشلاپ سۆيدى. شۇ تاپتا سۇلتان ئەھمەدخانىنىڭ كۆزىدىنمۇ
بوراندەك ياش كەتكەندى. بۇ تەسىرلىك كۆرۈنۈشكە گۇۋاھ بولۇپ
تۇرغانلارمۇ ئۆزىنى توتۇۋالالماي كۆز يېشى قىلىشتى.

سۇلتان ئەھمەدخان سىڭىللىرى سۇلتانىنىگار خېنىم، دۆـ
لەتسۇلتان خېنىم بىلەنمۇ قۇچاقلىشىپ، كۆز يېشى قىلىپ كۆـ
رۈشتى. جىيەنى خانىكە سۇلتان، مىرزاخانلارنى قۇچاقلاپ تۇرۇپ
پېشانىسىدىن سۆيدى، ئاندىن ئۇلارغا بىللە ئېلىپ كەلگەن خوتۇنـ
لىرىنى ۋە ئىككى خانزادىسىنى تونۇشتۇردى. ئۇلارنى ئانىسىدىن
باشلاپ بىر ـ بىرلەپ سالام بەرگۈزدى ۋە بۇ كېچە ئانىسىنىڭ
چېدىرىدا قونۇپ قالدى.

※ ※ ※

بابۇر ئەتىسى بامدات نامىزىنى ئوقۇپ بولۇپلا، مومىسى بـ
لەن تاغىسىغا سالام بېرىش ئۈچۈن شاھ بېگىمنىڭ چېدىرىغا
كىردى ۋە ھەر ئىككىلىسىگە تىزلىنىپ سالام بەردى.

ـــ تۇنۇگۈن يول ئۈستىدە مۇمكىن بولماي قالدى، كېيىـ
ئانامنى كۆرۈپ ئېسىمدىن چىقىرىپ قويۇپتىمەن، ـــ دېدى سۇلـ
تان ئەھمەدخان ۋە نۆكىرىنى بۇيرۇپ بىر ياقلىق شاھانە تـون ـ
تامبال، كالۇڭتۇنلۇق بۆك، قونچى نەقىشلەنگەن ئۆتۈك ئەكەلـدۇر ـ
دى، ـــ ئالا قاشقا يورغامنى توقۇپ ئەپكەل، ـــ دېدى ئاختىچىسـ
غا قاراپ، ئاندىن بېلىدىن قاشتېشى، ياقۇتلاردىن كۆز قويۇلغان
ئالتۇن كەمىرىنى يېشىپ بابۇرغا ئۇزاتتى، ـــ بۇ سوۋغاتلارنى قو ـ
بۇل قىلسىلا ئوغلۇم، ئۇستىبېشىمدىكىلەردىن پەقەت مۇشۇ كە ـ
مەرلا ھۆرمەتلىرىگە لايىقتەك قىلىدۇ.

بابۇر كىچىك خان تاغىسىنىڭ بۇ قەدەر كۆرسەتكەن ھۆر ـ
مەت، ئىنئاملىرىنى كۆرۈپ ھاياجاندىن كۆزىگە لىققىدە ياش ئالـ
دى. چۈنكى، چوڭ تاغىسى سۇلتان مەھمۇدخانمۇ بۇ چاغقىچە ئۇـ

نىڭغا ئۆتۈك چاغلىق كىيىمىنى بېرىپ ئىززەت كۆرسەتمىگەنـ
دى. بابۇر ئالتۇن كەمەرنى ئىككى قوللاپ ئېلىپ، ئاۋۇال پېشانـ
سىگە تەگكۈزۈپ تاۋاپ قىلدى، ئاندىن سۆيدى ـ دە، دەرھال بېلـ
دىكى كەمىرىنى يېشىپ، ئۇنىڭ ئورنىغا تاغىسى ئىنئام قىلغـان
كەمەرنى باغلىۋالدى.

تۈركىي يوسۇن بويىچە خان ـ پادىشاھلار ئەڭ ھۆرمەتلىك
كىشىلىرىگە، جەڭدە ئالاھىدە چوڭ تۆھپە كۆرسەتكەن باھادىر
سەركەردىلىرىگە ئۇچىسىدىكى كىيىملىرىنى ئىنئام قىلاتتى.
خان ـ سۇلتانلارنىڭ مۇبارەك بەدىنى تەككەن بۇ كىيىملەر كاتتا
ئىنئام ھېسابلىناتتى. كەمەر بولسا ئاشۇ ئىنئاملارنىڭ كاتتىسى
ئىدى. كەمەردىن قالسا بېشىدىكى بۆرك ـ دوپپىسى، قىلىچ ـ
خەنجىرى، ئاندىن تونى، كۆڭلىكى، ئەڭ ئاخىرىدا ئۆتۈكى تۇراتـ
تى. بابۇر بۇ ئىنئاملارنىڭ ئەڭ كاتتىسىغا ئېرىشكەنىدى.

ـــ ئالىلىرىغا مەلۇم بولغاي، ئالا يورغا تەييار بولـدى، ـــ
دېدى ئاختىچى بەگ.

سۇلتان ئەھمەدخان بابۇرنى باشلاپ چېدىرنىڭ ئالدىغا چىقـ
تى.

ـــ قوبۇل قىلسىلا ئوغلۇم، ئالا يورغا سىلىگە قانات بولـ
غاي، ـــ دېدى ئۇ ئاتىنىڭ تىزگىنىنى بابۇرنىڭ قولىغا تۇتقۇزۇپ.

ـــ بۇنچىلىك ئىززەت كۆرسىتىشلىرىگە لايىق ئەمەس ئىدىم
تاغا، ـــ دېدى بابۇر ھاياجېنىنى باسالماي.

ـــ سىلىدەك باھادىر ئەزىمەتكە ھەرقانچە ئىززەت ئازلىق
قىلۇر. يۈرسىلە بىللە ناشتا قىلايلى.

ئۇلار شاھ بېگىمنىڭ قېشىغا يەنە قايتىپ كىرىشتى.

ـــ كەمەر بىلەن ئات مۇبارەك بولسۇن جىگىرىم، ـــ دېدى
شاھ بېگىم بابۇرنى قۇتلۇقلاپ، ـــ مەن سىلىگە نېمە بەرسەم بـو
لۇر ئەمدى؟

ـــ مۇبارەك تىزلىرىغا بېشىمنى قويۇپ يېتىۋېلىش بەختـ

دىن مەھرۇم قالمىساملا بولىدۇ موما. قالدىسغا دۇئالىرىنى ئايە-
مىغايلا.

ـــ ئەلۋەتتە دۇئا قىلىپ تۇرىمەن. ھەر ۋاقىتلىق نامىزىمدىكى دۇئالىرىمنىڭ ھەممىسى سىلىدەك پەرزەنتلىرىمنىڭ بەختى ـ دۆلىتى ئۈچۈن. ئەمما ئەل ـ رەئىيەتنىڭ دۇئاسىنى ئېلىشقىمۇ تىرىشقايلا. چۈنكى، ئەلنىڭ دۇئاسى بىلەن ئەر كۆكىرىدۇ، يامغۇر بىلەن يەر دەيدۇ ئەمەسمۇ.

ـــ بۇزرۇكۋارىمنىڭ كالامىنى قەلبىمگە نەقىشلىۋالغايمەن.

بابۇر گېپىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ تۇرۇشىغا، شاھ چېدىرىغا سەئىدخان بىلەن باباچاقخان كىرىپ كەلدى ـ دە، ئاۋۋال مومىسىغا، ئاندىن دادىسى بىلەن نەۋرە ئاكىسى بابۇرغا سالام بەردى. بابۇر بايا بېلىدىن يېشىۋەتكەن كەمىرىنى سەئىدخانغا، يېنىغا ئېسىۋالغان قىسقا ساپلىق خەنجىرىنى باباچاقخانغا تەقدىم قىلدى.

سۇلتان ئەھمەدخان باھادىرلىق شۆھرىتىنى خېلىدىن بېرى ئاڭلاپ كەلگەن بۇ جىيەن ئوغلىنىڭ پەزىلىتىنىڭ تەسەۋۋۇرىدىكىدىنمۇ نەچچە ھەسسە ئارتۇق ئىكەنلىكىنى، چوڭلارغا ھۆرمەت كۆرسىتىشتە ئەمەس، كىچىكلەرگە ئىززەت بىلدۈرۈشتىمۇ قىلىدە ـ يوسۇنلارغا ئالاھىدە ئېتىبار بېرىدىغانلىقىنى كۆرۈپ تولۇمۇ مەمنۇن بولدى.

«ئەجدادىمىزدىن قالغان بۇيۇك سەلتەنەت مۇشۇنداق پەرزەنتلەر بىلەن تېخىمۇ شۆھرەت تاپىدۇ. بابۇر پادىشاھنىڭ ۋۇجۇدىدىن ئانا تەرەپ ئەجدادى تۇغلۇق تۆمۇر بىلەن ئاتا تەرەپ ئەجدادى ئەمىر تۆمۇرنىڭ باھادىرلىق جاسارىتى تەڭ نامايان بولۇپتۇ. كەلگۈسىدە ئول بابائى بۇزرۇكلىرىدىنمۇ ئېشىپ چۈشكۈدەك جاھانگىر بولۇشىدا گەپ يوق. قۇدرەتلىك تەڭرىم ماڭا ئون ئوغۇل ئىنايەت قىلىپتۇ. ئۇلاردىن قايسىسى بابۇر مىرزىغا تەڭلىشەلەر-كىن؟ ئى، يېگانە ئاللاھ ئىنايىتىڭدىن ئۈمىدۋارمەن...»

چېدىرغا مىرزاخان بىلەن بىللە سۇلتانىنىگار خېنىم، دۆ-

لەتسۇلتان خېنىم قاتارلىق ھەمشىرىلىرىنىڭ كىرىپ كېلىشى سۇلتان ئەھمەدخاننىڭ خىيالىنى ئۇزۇپ قويدى. مىرزاخان سۇلتان ئەھمەدخاننىڭ سىڭلىسى سۇلتانىنىگار خېنىمنىڭ مەرھۇم سۇلتان مەھمۇد مىرزىدىن تۇغۇلغان ئوغلى ئىدى. گەرچە ئۇنىڭ يېشى بابۇردىن خېلى كىچىك بولسىمۇ، سۇلتان ئەھمەدخان ئۇنىڭغىمۇ بىرقۇر كىيىم ـ كېچەك ۋە بېشىدىكى كالۋۇتۇنلۇق دوپپىسىنى سوۋغا قىلدى.

ـــ خانىكە سۇلتان كۆرۈنمەيدىغۇ؟

نەۋرىلىرىنىڭ قاتاردا چوڭ نەۋرىسىنىڭ يوقلۇقىنى بايقىغان شاھ بېگىم بىكاۋۇل بەگدىن سورىدى.

ـــ چوڭ خانزادە تېخى ئورنىدىن تۇرمىدىمىكىن؟

ـــ ئويغىتىڭلار! ـــ دېدى شاھ بېگىم قاپىقىنى تۇرۇپ، ـــ تېزدىن كېلىپ خان تاغىسىغا سالام بەرسۇن.

بىر چۆگۈن چاي قاينىمچىلىك ۋاقىت ئۆتكەندە سۇلتان مۇھەممەد خانىكە چېدىرغا ئەسنىگەن ھالدا كىرىپ كەلدى. تۇرقىدىن ئۇيقۇسىغا قانمىغانلىقى چىقىپ تۇراتتى. ئۇ ئاۋۋال شاھ بېگىمگە، ئاندىن سۇلتان ئەھمەدخانغا، ئاخىرىدا ئىككى ھامما سىغا سالام بەردى. بابۇرغا شۇنداقلا قاراپ، بېشىنى لىڭشىتىپ قويۇش بىلەن كۇپايىلەندى. سەئىدخان، باباچاقخان، مىرزاخان قاتارلىق نەۋرە ئىنىلىرىنىڭ سالامىنى «ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام» دەپ ئاغزىنىڭ ئۇچىدا ئىلىك ئېلىپ بولدى قىلدى. جاۋابەن ئەھۋال سوراپ قويمىدى. گەرچە بابۇرنىڭ يېشى ئۇنىڭدىن كىچىك بولسىمۇ، لېكىن پادىشاھلىق مەرتىۋىسى بولغاچقا سالاھىيىتىنى ساقلاپ سالام بەرمىدى. سۇلتان ئەھمەدخان ئۇنىڭ ئۆزىنى چوڭ تۇتۇپ، ھاكاۋۇرلۇق قىلىۋاتقانلىقىنى سەزگەن بولسىمۇ، چاندۇرمىدى ۋە ئۆز لايىقىدا ئۇنىڭغىمۇ سوۋغا بەردى.

كۆرۈشۇش، سالام ـ سەھەتلەر ئاخىرلاشقاندىن كېيىن بىرلىكتە ناشتا قىلىشىپ، تاشكەنتكە قاراپ يولغا چىقىشتى.

※ ※ ※

سۇلتان مەھمۇدخان خانىش ـ بانۇلىرىنى ۋە چوڭ ـ كىچىك ئەمىر ـ سىپاھلىرىنى ئېلىپ تاشكەنت شەھىرىدىن يىگىرمە بەش ـ ئوتتۇز چاقىرىم يىراقلىقتا چېدىر تىكىپ، پايانداز سېلىپ ساقلاپ تۇرغانىدى. سۇلتان ئەھمەدخان ئاكىسىنىڭ چىرايىنى ئېنىق كۆرگىلى بولمىدىغان يەرگە كەلگەندە ئاتتىن سەكرەپ چۈشتى ـ دە، توققۇز قېتىم يۇكۇنۇپ ھۆرمەت بىلدۇرگەندىن كېيىن، ئاندىن ئورنىدىن تۇرۇپ، ئاكىسىنىڭ ئالدىغا يۈگۈرۈپ كەلدى، سۇلتان مەھمۇدخانمۇ دەس ئورنىدىن تۇرۇپ، غۇلاچلىرىنى كەڭرى يايغىنچە ئىنىسىغا باغرىنى ئاچتى. ئاغا ـ ئىنىلەر مەھكەم قۇچاقلاشتى، ھال ـ ئەھۋال سوراشتى. بۇ چاغدا شاھ بېگىم ئىككى ئوغلىنىڭ خانىشلىرىنى ئايرىم بىر چېدىردا تونۇشتۇرۇۋاتاتتى.

سۇلتان ئەھمەدخان ئاۋۋال ئىككى ئوغلىنى، ئاندىن يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمىر ـ بەگلىرىنى بىر ـ بىرلەپ چاقىرىپ، ئاكىسىغا سالام بەرگۈزدى. سۇلتان مەھمۇدخانمۇ سەييىد مۇھەممەد مىرزا قاتارلىق ئالىي دەرىجىلىك ئەمىرلىرىنى ئىنىسىغا سالام بەرگۈزۈپ تونۇشتۇردى.

كۆرۈشۈش، سالام بېرىش رەسمىيىتى ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، سۇلتان ئەھمەدخان ئاكىسىغا تۇرپاندىن ئېلىپ كەلگەن توققۇز ساندۇق ئالتۇن ـ كۈمۈش، قاشتېشى، ياقۇت، ئۇنچە ـ مەرۋايىت، توققۇز تۆگىلىك ئەتلەس، توققۇز تۆگىلىك شايى، توققۇز تۆگىلىك كىمخاپ، توققۇز تۆگىلىك گەزلىمە، توققۇز تۆگىلىك گىلەم، توققۇز تۆگىلىك قۇرۇق ئۇزۇم، ئېگەر ـ جابدۇقلىرى بىلەن توققۇز يۇز ئات سوۋغا قىلدى.

سوۋغا تەقدىم قىلىش ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، سۇلتان ئەھمەدخاننىڭ ئىشارىتى بىلەن باش كاناپچى كاناي چالدى. ئۇنىڭغا ئۇلاپلا ناغرا ـ دۇمباقلار چېلىندى. شۇ ھامان سۇلتان

ئەھمەدخان باشلاپ كەلگەن ئون بەش مىڭ لەشكەر ئاتلىرىدىن چۈشۈپ، يەرگە يۈكۈنگىنىچە سۇلتان مەھمۇدخانغا ھۆرمەت بىلدۈردى:

ــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۈم! قۇدرەتلىك سۇلتان مەھمۇدخان ئىلىرىغا ئېھتىرام بولغاي. سەلتەنەت ـ دۆلەتلىرى زىيادە، دۈشمەنلىرى خار ـ زەبۇن بولغاي!

ئون بەش مىڭ لەشكەرنىڭ ھۆرمەت سادالىرىدىن پۈتكۈل دالا لەرزىگە كەلدى.

ــ ئىجازەت! ــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان لەشكەرلەرنىڭ ئورنىدىن تۇرۇشىغا رۇخسەت بېرىپ، ــ سەركەردە ـ لەشكەرلەر يول جاپاسى تارتتىڭلار!

ــ شاھىمىز ئۈچۈن جېنىمىز پىدا!

لەشكەرلەر گۈرىدە ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ يەنە ئاتلىرىغا مىنىشتى.

ئون بەش مىڭ لەشكەر ئوخشاش رەڭدە كىيىنگەنىدى. بەشىدىكى بۆكلىرى، ئۇچىسىدىكى كەشتىلىك تونلار، كۆن ئۆتۈكلىرى، يېشىل چەمدىن ئىشلەنگەن ساداقلار ئوپمۇئوخشاش ئىدى. مىنىڭالغان ئاتلىرى بىلەن ئاجايىپ كۆركەم، ھەيۋەتلىك كۆرۈنەتتى. بابۇر بۇ لەشكەرلەرنىڭ قىلىچۇازلىرى ئايرىم، نەيزىۋازلىرى ئايرىم، كامانداز لىرى ئايرىم، سۈپەرچىلىرى ئايرىم سەپ تۈزگەنلىكىنى، بىر ـ بىرى بىلەن پاراڭلاشماي، تەرتىپ ساقلاپ ئات ئۈستىدە قەددىنى رۇسلاپ، ھەيۋەت بىلەن تۇرۇشلىرىنى كۆرۈپ ھەم مەمنۇن بولدى، ھەم ھەۋەس قىلدى.

«كىچىك خان تاغام لەشكىرىي ماھارەتتىلا ئەمەس، لەشكەرنى قانداق تۇتۇش، لەشكىرىي تۈزۈك، سەپ تۈزەش، يۈرۈش ـ تۇرۇش قاتارلىق ئىنچىكە ئىشلارىدىمۇ ئالاھىدە ئىستېدات ئىگىسى ئىكەن. موڭغۇللارنىڭ ئۇنىڭغا ‹ئالاچەخان› دەپ لەقەم قويۇشى بىكار ئەمەس ئىكەن. پۈرسەت تېپىپ ئۇنىڭدىن كۆپرەك ماھارەت، پەزىلەت ئۆگىنىۋالسام بولغۇدەك...»

شۇ تاپتا بابۇر كىچىك تاغىسىنىڭ لەشكەرلىرىگە ھەۋەس بىلەن قاراۋاتقاندەك، سەئىدخانمۇ بابۇرغا ھەۋەس بىلەن قاراپ قالغانىدى. بابۇرنىڭ شۇنچە ياشلىقىغا قارىماي، ئۆزىنى سالاپەتلىك تۇتۇشى، گەپ ـ سۆز، ھەربىكەتلىرىدىكى تەمكىنلىكى، ھەر قانداق نەرسىگە سالقىن نەزەر بىلەن قاراشلىرى سەئىدخانىنىڭ قەلبىدە ھەسسىلەپ ھۆرمەت، قايىللىق قوزغىغانىدى. شۇ دەقىقىدە ئۇلارنىڭ كۆزى ئۇچرىشىپ قالدى. سەئىدخانىنىڭ ئۆزىگە ھەۋەس بىلەن قاراۋاتقانلىقىنى سەزگەن بابۇر بۇ نەۋرە ئىنىسىغا چوڭقۇر بىر نەزەر تاشلىدى ـ دە، بېشىنى سەل ئېگىپ سۆس كۈلۈمسىرىدى.

كۆرۈشۈش مۇراسىمى ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، سۇلتان مەھمۇدخان بىلەن سۇلتان ئەھمەدخان تاشكەنتكە قاراپ ماڭدى. سۇلتان ئەھمەدخان ئون بەش مىڭ كىشىلىك زور قوشۇننى مۇشۇ يەردە بارگاھ تىكىپ، پەرمان كۈتۈشكە بۇيرۇپ، يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمىر ـ سەركەردىلىرىنى ئۆزى بىلەن بىللە ئېلىۋالغانىدى.

شەھەرگە كىرىپ ئاۋۋال بۇزرۇك خانىش ئىسان دۆلەت خېنىمغا سالام بەردى. گەرچە سۇلتان مەھمۇدخان بىلەن سۇلتان ئەھمەدخان شاھ بېگىمدىن تۇغۇلغان بولسىمۇ، ئىسان دۆلەت خېنىم چوڭ خانىش بولغاچقا، ئۇنى ئانىسىدىن بەكرەك ھۆرمەتلەيتتى. ئۇنىڭسىزمۇ ئىسان دۆلەت خېنىم بۇ ئىككى خانزادىنى شاھ بېگىم بىلەن بىللە ھەقىقىي ئانىلىق مېھرىنى بېرىپ چوڭ قىلغانىدى. بۇ ئاكا ـ ئۇكىلار توققۇز ـ ئون ياشقا كىرگۈچە ئىككى خانىشتىن قايىسىنىڭ ئۆزلىرىنى تۇغقان ئانىسى ئىكەنلىكىنى بىلمەي چوڭ بولغانىدى.

كېيىنلى خىلىلا ئېغىرلىشىپ قالغان ئىسان دۆلەت خېنىم ئىش ـ ھەرىكەتتىن قالغانىدى. سۇلتان ئەھمەدخان ھوجرىغا كىرىپ ئۆمىلەپ كەلگىنىچە ئىسان دۆلەت خېنىمنىڭ ئاۋۋال پۇتىنى قۇچاقلىدى، ئاندىن باغرىغا ئۆزىنى ئاتتى. ئىسان دۆلەت خېنىم بۇقۇلداپ يىغلىغىنىچە ماغدۇرسىز قوللىرى بىلەن سۇلتان ئەھ ـ

مەدخانىڭ يۈز ـ كۆزلىرىنى سىلىدى، پىشانىسىگە ئانلىق مېھرى بىلەن سۆيدى، نەۋرىسى سەئىدخان، باباچاقخانلار بىلەنمۇ ئاشۇ تەرىزدە كۆرۈشتى.

سۇلتان ئەھمەدخان ئاچىسى مېھرىنىگار خېنىم، قۇتلۇقنىگار خېنىملار بىلەن كۆرۈشۈپ ھال ـ ئەھۋال سوراشقاندىن كېيىن، مەرھۇم دادىسى سۇلتان يۇنۇسخان بىلەن مەرھۇم ئاچىسى خۇبنىگار خېنىمنىڭ ھازىرىنى ئاچتى. ئۇلارنىڭ روھىغا ئاتاپ دۇئا قىلدى. كۆرۈشۈش رەسمىيىتىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ ئاكىسى بىلەن بىرلىكتە ئىككى ئوغلىنى ۋە ئەمىر ـ بەگلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ دادىسى سۇلتان يۇنۇسخانىڭ قەبرىسىنى تاۋاپ قىلدى.

تاشكەنت خەلقى كوچا ـ رەستىلەرگە چىقىپ، ئاكا ـ ئۇكا خانلارغا ھۆرمەت بىلدۈرۈشتى. پۇتكۇل شەھەر سۇلتان مەھمۇد خانىڭ پەرمانى بىلەن بايرام تەنتەنىسىگە چۆمگەنىدى. مەسچىت ـ لەرنىڭ ئۈستىدە، ئاۋات رەستىلەرنىڭ دوقمۇشىدا، مەيدان ـ سەينالاردا كەچ كىرگۈچە ناغرا چېلىندى. سۇلتان ئەھمەدخان دادىسى بىلەن ئاچىسىنىڭ روھىغا ئاتاپ يېتىم ـ يېسىر، غېرىب ـ غۇرۋالارغا نەزىر ھېسابىدا پۇل ـ پۇچەك تارقاتتى.

※ ※ ※

كەچتە سۇلتان مەھمۇدخان ئىنىسىنىڭ شەرىپىگە كاتتا سورۇن ھازىرلىدى. داستىخانلار شورپا، تونۇر، زىخ كاۋاپلىرى، بۇغا، قىرغاۋۇل، كەكلىك، ئۇلار گۆشلىرى، پوشكال، بوغۇرساق، تۇرلۈك تاتلىق ـ تۇرۇملەر، ھۆل ـ قۇرۇق يەل ـ يېمىشلەر بىلەن تولۇپ كەتكەنىدى.

سۇلتان مەھمۇدخان، سۇلتان ئەھمەدخان ۋە بابۇرغا ئالتۇن قەدەھتە، باشقىلارغا كۈمۈش قەدەھتە شاراب كەلتۈرۈلدى. سەئىدخان بىلەن باباچاقخانغا چوڭ خانزادە سۇلتان مۇھەممەد خانىكەنىڭ يېنىدىن ئورۇن بېرىلگەنىدى. ئۆتكەن يىلى كۈزدە چوڭ

ئاكىسى مەنسۇرخانىڭ زورى بىلەن تۇنجى قېتىم شاراب ئىچىپ باققان سەئىدخان كېيىنكى كۈنلەردە دوستى تاھىر بەگلەر بىلەن ئانچە ـ مۇنچە شاراب ئىچىدىغان بولغانىدى. ئەمما، مەست بولغۇ ـ چە ئىچمىگەنىدى. گەرچە بۇگۈن دادىسى بىلەن شاراب سورۇنىدا تۇنجى ئولتۇرۇشى بولسىمۇ، ئالىي دەرىجىلىك ئەمىرلەر قاتارىدا مۇئامىلە قىلىنغانلىقى ئۈچۈن، دادىسى ۋە تاغىسىدىن ئانچە تار ـ تىنىپ، قورۇنۇپ كەتمىدى.

پەگاھتا ئولتۇرغان سازەندىلەر داپ، دۇتار، راۋاب، تەمبۇر، قالۇن، ساتار، ئۇد، چىلتار... قاتارلىق سازلارغا تەڭكەش قىلىپ لەرزان ئاۋازدا مۇقام توۋلايتتى. ئاكا ـ ئۇكا خانلار ھېلى بالىلىق چاغلىرىنى ئەسلىسە، ھېلى ئۆتكەن ـ كەچكەن ئىشلار ھەققىدە قىزغىن پاراڭغا چۈشۈپ كەتكەنىدى. ئۇلارنىڭ ئەمىر ـ سەركەر ـ دىلىرىمۇ بىر ـ بىرىگە كۆڭۈل چۈشەندۇرۇۋاتاتتى. تۆرە ئولتۇر ـ غان ئۇچ خانىڭ خاس شارابچىسىدىن باشقا ساقىيلار توختىماي مېڭىپ يۈرۈپ، بوشىغان قەدەھلەرگە شاراب قۇيۇاتتى.

ئىنىسى باباچاقخان بىلەن نەۋرە ئىنىسى مىرزاخان شاراب ئىچمىگەنلىكى ئۈچۈن، سەئىدخان ئۇلپەتچىلىك قىلىدىغان ئادەم تاپالمايى ئىچى پۇشۇپ كەتكەنىدى. ئۇ دادىسى بىلەن تاغىسىنىڭ پاراڭلىرىغا قۇلاق سېلىپ، گەپ قىستۇرمايى ئەدەپ ساقلاپ ئولـ ـتۇرغان بابۇرغا پات ـ پات قاراپ قويۇاتتى. بابۇر بىلەن ئۇلپەتچـ ـلىك قىلغاچ پاراڭلىشىشنى بەكمۇ ئارزۇ قىلاتتى. يېنىدا ئولتۇر ـ غان چوڭ نەۋرە ئاغىسى خانكە سۇلتان شارابنى سۇدەك ئىچەتتى، توختىماي سۆزلەيتتى. سۇلتان مەھمۇدخانىڭ بۇ چوڭ خانزادىسى خېلىلا تەكەببۇر ئىدى. ئەدەپ يۇزىدىن بولسىمۇ، سەئىدخانغا ئىككى ئېغىز تۇزۇت قىلىپ، غىزا ـ شارابقا تەكلىپ قىلىپ قويمايتتى. ئۇنى كۆزىگە ئىلمىغاندەك ئانچە ئېتىبار قىلىپ كەتـ ـمەي، يېنىدىكى ئەمىرلەر بىلەن چاقچاقلىشىپ ئولتۇراتتى. گەپ ـ سۆزلىرى ھەم لاۋزا، ھەم تاققا ـ تۇققا ئىدى. ئەمىرلەر ئۇنىڭ تېتىقسىز پاراڭلىرىغا زورىغا قۇلاق سېلىپ، خۇشامەتگۈيلۈق بـ ـ

لەن ھەجىيىشاتتى.

ۋاقىتنىڭ ئۇزىرىشىغا ئەگىشىپ، سورۇن ئەھلى مەست بو لۇشقا باشلىدى. ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ، كۆڭلى تارتقان كىشى لەرگە شاراب تۇتۇشاتتى. ئاكا ـ ئۇكا خانلارغا خۇشامەت قىلىشاتتى. گاھلىرى ئوردا قىزىقچىسى بىلەن بەسلىشىپ، قىزىقچىلىق قىلىپ سورۇندىكىلەرنى كۈلدۈرەتتى. سەئىدخانىڭ بابۇرنىڭ ئالدىغا بېرىپ شاراب تۇتقۇسى بولسىمۇ، لېكىن دادىسى بىلەن تا غىسىدىن ھېيىقىپ، ئورنىدىن تۇرۇشقا جۇرئەت قىلالمايتتى.

شۇ ئەسنادا بابۇر شاراب تولدۇرۇلغان ئالتۇن جامنى كۆتۇ رۇپ سەئىدخانىڭ ئالدىغا كەلدى. سەئىدخان بىلەن يانمۇيان ئول تۇرغان خانزادە سۇلتان مۇھەممەد خانىكە بابۇر شاراب تۇتۇش ئۈچۈن ئالايىتەن ئالدىمغا كەلگەن ئوخشايدۇ دەپ ئويلىدى ـ دە ئېرىنچەكلىك بىلەن بابۇرغا قارىدى. بابۇر ئۇنىڭغا سۇس تەبەس سۇم قىلىپ قويۇپ، قولىدىكى ئالتۇن قەدەھنى سەئىدخانغا تەڭ لىدى:

ـــ ئالسىلا ئەزىز ئىنىم، ھازىرچە بۇ بىر جام شاراب بىلەن ئۆزلىرىدىن ھاردۇق سورىۋالغاچ تۇراي.

بابۇر سەئىدخانىڭ ئۆزىگە بىلدۇرگەن زىيادە ھۆرمىتىدىن تەسىرلەنگەن، يېشىنىڭ كىچىكلىكىگە قارىماي ئەدەپ ـ قائىدىگە رىئايە قىلىپ ئولتۇرۇشىدىن، كۆزلىرىدىن چىقىپ تۇرغان ئەقىل ـ پاراسەت، ۋۇجۇدىدىن بىلىنىپ تۇرغان جاسارەتتىن قايىل بولغانىدى.

بابۇرنىڭ بۇنچىۋالا كاتتا ئىززەت كۆرسىتىشىنى خىيالىغا كەلتۈرمىگەن سەئىدخان چاچراپ ئورنىدىن تۇرۇپ، ھۆرمەت بىلەن قول باغلىدى:

ـــ بۇنچىۋالا كاتتا ئىززەت كۆرسىتىشلىرىگە لايىق ئەمەس مەن شاھ ئاغا.

ـــ ئەزىز ئىنىم، زىنھار ئۇنداق دېمىسىلە. ھەممىمىز بىر نەسىلنىڭ پۇشتىدىنمىز. تۈزكور، مۇناپىق ياۋغا بىرلىكتە تاقابىل

تۇرمىز، دەپ جەم بولغان بۇ خاسىيەتلىك سورۇندا مەرتىۋە سۇ-رۇشتۇرۇش بىھاجەت.

بابۇرنىڭ بۇ سۆزلىرى خانزادە سۇلتان مۇھەممەد خانىكەنىڭ يۈزىنى چىمىلداتتى. ئادەتتە ئۇنىڭ ۋەلىئەھدلىكىنى پەش قىلىپ چوڭچىلىق قىلىشلىرىنى، تۆۋەن دەرىجىلىك ئەمىرلەرگە ھاكا-ۋۇرلارچە مۇئامىلە قىلىشلىرىنى، ئالدىدا ئۆزىنى قەستەن چوڭ تۇتۇشلىرىنى بابۇر ياراتمايتتى.

ـــ ئىلتىپات قىلدىلا شاھ ئاغا.

سەئىدخان ئارتۇقچە تەكەللۇپ قىلىپ ئولتۇرماي، بابۇرنىڭ قولىدىن ئالتۇن قەدەھنى قوش قوللاپ ئالدى.

بابۇر سەئىدخاننىڭ ئالدىدىكى لىق شاراب تولدۇرۇلغان كۇ-مۇش جامنى قولىغا ئېلىپ تۇرۇپ:

ـــ نامەرد شەيباقنى يوقىتىپ، بۈيۈك سەلتەنەتىمىزنى رونىق تاپقۇزۇپ، ئەل ـ يۇرتنى ئاسايىشلىققا يۈزلەندۇرۇش ئۈچۈن كۆ-تۇرەيلى، ـــ دېدى.

ئىككى نەۋرە قېرىندىشىنىڭ ئۇلپەتچىلىكىنى كۆرۈپ تۇر-غان خانزادە سۇلتان مۇھەممەد خانىكەنىڭ شاراب تەسىرىدىن قىزارغان ئاق پىشماق چىرايى سېزىلەرلىك تاتاردى ۋە قەستەنگە بېشىنى بۇراپ باشقا تەرەپكە قارىۋالدى.

120

بۈگۈن شاھنىشىندا بولغۇسى جەڭ ھەققىدە رەسمىي كېڭەش باشلانغانىدى. كېڭەشكە بابۇر بىلەن ئاكا ـ ئۇكا خانلارنىڭ ئالىي دەرىجىلىك ئەمىر ـ سىپاھلىرىمۇ قاتناشتى.

ـــ ئايغاقچىلىرىمىزنىڭ ئىشەنچلىك مەلۇماتلىرىدىن قارە-

غاندا، ـــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان كېڭەش ئەھلىگە ۋەزىيەتنى بىر قۇر تونۇشتۇرغاندىن كېيىن رەسمىي مەقسەتكە كۆچۈپ، ـــ نەچچە ۋاقىتتىن بېرى بىز بىلەن ئىزچىل تىركىشىپ كەلگەن ئەھمەد تەنبەل خانزادە جاھانگىر مىرزىنى نەزەربەند قىلىپ، تۈز-كور شەيبانىخانىنىڭ قېشىغا نەۋرە ئىنىسى شەيخ بايازىدنى ئەۋەتىپ ساداقەت بىلدۈرۈپتۇ. بىلىشىمىزچە، ھازىر شەيبانىخان ئىنىسى مەھمۇد سۇلتان بىلەن بىرلىكتە جۇغى جەمئىي ئاتمىش مىڭ لاۋا ـ لەشكەرلىرى بىلەن بىز تەرەپكە كېلىۋېتىپتۇ. گەردەنكەش ئەھمەد تەنبەل بولسا، ئاخسىنى شەيخ بايازىدقا تاپشۇرۇپ، ئۆزى ئەندىجانىي بېكىتىپ شەيبانىخانىنىڭ كېلىشىنى ساقلاۋېتىپتۇ. ھازىر بىزنىڭ ئالدىمىزدا ئاۋۋال ئاخسى قەلئەسىنى ئېلىپ، ئول شەيبانىخانىنىڭ ئالدىنى توسۇش ياكى ئۆرەتۆپىدە مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگانغا ھەمدەمدە بولۇپ شەيبانىخانغا زەربە بېرىپ، ئەندىجانىنى ھمايىسىز قالدۇرۇشتىن ئىبارەت ئىككى يول بار. باشقىلارنىڭ تەدبىرى بولسا ئاڭلاپ باقساق.

سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ ئەمرلىرى سەييىد مۇھەممەد مىرزىغا قاراپ قويۇپ جىم تۇرۇشتى. ئۇلار لەشكىرىي ئىشلاردا سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ ئاغزىغا قاراپ ئادەتتە سەييىد مۇھەممەد مىرزا باشقىچە پىكىر بىلدۇرمىسە، مەسلىھەتلىشۈالغاندەك سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ پىكرىنى بەس ـ بەستە ماختىشاتتى. چۈنكى ئۇلار سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ لەشكىرىي ئىشلاردا سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ پىكرىگە ئالاھىدە ھۆرمەت قىلىدىغانلىقىنى ئوبدان بىلىشەتتى. لېكىن شۇ تاپتا سەييىد مۇھەممەد مىرزىمۇ جىم تۇرۇۋالدى. ئۇنىڭ بۇنداق جىم تۇرۇۋېلىشىنىڭمۇ سەۋەبى بار ئىدى. ھەئە، بۇ كېڭەشتە سۇلتان مەھمۇد خاندىن قالسا سۇلتان ئەھمەدخان بىلەن بابۇرنىڭ مەرتىۋىسى ئۈستۈن ئىدى. ئۇلاردىن ئاۋۋال ئۇيۇ ـ پىكرىنى ئوتتۇرىغا قويسا ئېغىز غېرىچلىغاندەك بولۇپ قالاتتى. ناۋادا ئوتتۇرىغا قويغان تەدبىرى سۇلتان ئەھمەدخان ياكى بابۇر تەرىپىدىن رەت قىلىۋې-

تىلسە يۈزى تۆكۈلەتتى.

شاھنىشىننىڭ ئىچىنى بىر پەس تىمتاسلىق باستى. سۇلتان ئەھمەدخان بۇ تەرەپنىڭ تۈپراق شارائىتى ۋە ئەھۋالىدىن تازا خەۋەرسىز بولغاچقىمۇ ئەيتاۋۇر، ئېغىز ئېچىشقا ئالدىرىمىدى.

ـــ مېنىڭچە ئاۋۋال ئەندىجانىنى ئالغىنىمىز ئەۋزەل، ـــ دېدى بابۇر ئارتۇقچە سۆكۈتكە بەرداشلىق بېرەلمەي، ئۇ كىچىك خان تاغىسى سۇلتان ئەھمەدخان بىلەن كۆرۈشكەندىن بېرى باشقىچە تېتىكلىشىپ قالغاندى، چۈنكى، ئەندىجانىنىڭ سېپىللىرى ئېگىز ھەم مۇستەھكەم، پۇقرالىرى باي، سۈيى ئەلۋەك، ئوزۇق ـ تۈلۈكى مول. شۇڭا شەيباقخان كېلىپ بولغۇچە ئەھمەد تەنبەلگە زەربە بېرىپ ئەندىجانىنى قولىمىزغا ئالساق، بىرىنچىدىن، كىچىك خان تاغامنىڭ لەشكەرلىرىگە مۇقىم تۈرۈشقا جاي چىقىدۇ؛ ئىككىنچىدىن، سەركەردە ـ لەشكەرلەرنىڭ جاسارىتى ئاشىدۇ؛ ئۈچىنچىدىن، ئەھمەد تەنبەلدەك بىر دۈشمەندىن خالاس بولغاچ تۇرىمىز. مەن ئول تۈزكورنى ئوبدان بىلىمەن، ئۇ تۈتامى يوق، ئىككى يۈزلىمچى بىر مەلئۇن. شۇ تاپتا كىچىك خان تاغامنىڭ تۇرمەندىن ئارتۇق باھادىر سەركەردە ـ لەشكەرلىرىنى باشلاپ كەلگىنىنى بىلىپ چوقۇم شەيباقتىن ئۈمىدىنى ئۈزدى. مۇشۇنداق ئەھۋالدا ئەندىجانغا ھۇجۇم قىلىدىغان بولساق، شەھەرنى چوقۇم قارشىلىقسىزلا تاپشۇرىدۇ. ناۋادا ئۇنىڭ بىلەن كارىمىز بولماي كۆچمىزنى شەيباقنىڭ ئالدىنى توسۇشقا قارىتىدىغان بولساق، ئەھمەد تەنبەل پۈرسەت كۈتىدۇ ـ دە، قايتىدىن ئۈمىدلىنىپ، بىز بىلەن تىغمۇتىغ قارشىلىشىشقا پېتىنىدۇ، بەلكىم شەيباققا ماسلىشىپ ئارقا تەرىپىمىزدىن ھۇجۇم قىلىشى مۇمكىن. ناۋادا شۇنداق بولۇپ قالسا، ئىككى تەرەپتىن كەلگەن ھۇجۇمدا لەشكەرلىرىمىزنىڭ جاسارىتى سۇنۇپ، ئىشەنچى ئاجىزلاپ كېتىدۇ.

سۇلتان مەھمۇدخان ياقتۇرمىغانىنى قىلىپ چىرايىنى پۈرۈشتۈردى. ناۋادا بۇ تەدبىر بابۇرنىڭ ئەمەس، باشقىلارنىڭ ئاغزىدىن چىققان بولسا خېلى ئېتىبار قىلغان بولاتتى. نېمىشقىدۇر

ئۇ مۇشۇنداق بىر ھالقىلىق جەڭدە بابۇرنىڭ ساقال غېرىچلاپ، تەدبىر كۆرسىتىشىنى ئانچە خالاپ كەتمەيۋاتاتتى. چۈنكى ئۇ بۇ جىيەن ئوغلىنىڭ ئۆزى كېچە ـ كۈندۈز ئارزۇ قىلغان سەمەرقەنت تەختىدە ئۇدا ئىككى قېتىم ئولتۇرغانلىقىغا، بولۇپمۇ ئاخىرقى قېتىم سەمەرقەنت تەختىنى شەيبانىخاندەك كۈچلۈك رەقىبتىن تارتىۋېلىپ ئولتۇرغانلىقىغا كۆڭلىدە ھەسەت قىلاتتى. ئۇنىڭدىن باشقا ئاتا جەمەتى تۆمۇرىيلەر نەسلىدىن بولغان بابۇرنىڭ كۈنلەرنىڭ بىرىدە كۈچىيىپ كېتىپ، شەۋكىتىنىڭ ئۆز سەلتەنىتىدىن ئېشىپ كېتىشىدىن، تاجۇ تەختىگە تەھدىت بولۇپ قېلىشىدىن ۋايىم يەيتتى. زىيادە ئىشىنىپ، لەشكىرىي ھوقۇقىنى تۇتقۇزغان شەيبانىخانىنىڭ سەمەرقەنت، بۇخارادەك كاتتا شەھەرلەرگە قانائەت قىلماي، ئۆز سەلتەنەتىگە كۆز تىكىشى سەۋەبىدىن، باشقىلارنىڭ ئالدىدا يۈزى چۈشكەندەك تۇيغۇغا كېلىپ، خۇدۇكسىرەپ قالغانىدى. گەرچە سۇر ـ ھەيۋىسىنى، لەشكىرىي ئىقتىدارىنى نامايىش قىلىپ، تۆكۈلگەن ئابرۇيىنى تىكلەش ئۈچۈن، ئۆتكەن يىلى كۆزدە ئەھمەد تەنبەلگە قارشى بىرقانچە قېتىم لەشكەر تارتقان بولسىمۇ، نۇسرەت قازىنالماي تاشكەنتكە قايتىشقا مەجبۇر بولغانىدى. ئۇ بابۇرنىڭ قىلغان بىرنەچچە قېتىملىق غەلىبىلىك جېڭىنى تەلىيىنىڭ ئوڭدىن كېلىپ قالغانلىقىدىن، ئۆزىنىڭ مەغلۇبىيىتىنى بولسا، تەلىيىنىڭ تەتۇر كېلىپ قالغانلىقىدىن دەپ قارايتتى. شۇ تاپتا ئاشۇ ئوغلى دېمەتلىك جىيەنىنىڭ تەدبىر كۆرسىتىشىنى ئاشۇ ئىلگىرىكى بىرنەچچە قېتىملىق غەلىبىسىنى ئۆزى ئالدىدا پەش قىلىپ، ئاقساقاللىق قىلغانلىق دەپ چۈشىنۇالغانىدى.

ـــ ئەزىز ئوغلۇم، سۇنى كۆرمەي تۇرۇپ ئىشتان سىلىش بىھاجەت، ـــ دېدى ئۇ ئۆزىنى تەمكىن تۇتۇشقا تىرىشىپ، ـــ ئەنىجانىنى بېكىتىپ ياتقان ئول ئەھمەد تەنبەل قۇدرەتلىك قوشۇنىمىز ئالدىدا بىر پىيادىدۇر، خالاس. ئەسلىدە بولسۇنكى، شاھمات ئويۇنىدا پىيادىگە زەرەر يەتكۈزمەي شاھنى مات قىلالىغان كىشى

ھەقىقىي غالىبتۇر. شول بائىستىن تۇزكور شەيبانىخان بولسا، ئاۋۋال مات قىلىشمىزغا تېگىشلىك شاھتۇر. شۇڭا باستۇرۇپ كېلىۋاتقان كۈچلۈك ياۋنى تاشلاپ قويۇپ ئەندىجانىنى ئالمىز دېسەك، تۇگمىنى دەپ تۇگىدىن قۇرۇق قالغاندەك ئىش بولۇپ قالىدۇ ـ دە، لەشكەرلىرىمىزنىڭ كۈچىنى خورىتىپ قويىمىز. ئول چاغدا كۈچلۈك ياۋغا تاقابىل تۇرمىقىمىز تەس بولۇپ قالىدۇ. پەقەت شەيبانىخاننىڭ مەغلۇپ قىلساقلا، ئەھمەد تەنبەل، شەيخ بايازىددەك پىيادىلەر ئۆز ئايبغى بىلەن ئالدىمىزغا كېلىپ ئەل بولىدۇ.

تاغىسىنىڭ مۇلاھىزىسىگە قايىل بولمىغان بابۇر: «ناۋادا ئول شەيباقتىن يېڭىلىپ قالساقچۇ؟» دەپ سوربغۇسى كەلگەن بولسىمۇ، كىچىك تاغىسى سۇلتان ئەھمەدخاننىڭ گەپ قىلماي ئولتۇرغىنىنى كۆرۈپ، تىركىششنى لايىق تاپمىدى. شۇ تاپتا سۇلتان ئەھمەدخان بولسا، بابۇرنىڭ تەدبىرىنى لايىق كۆرگەنىدى. ئەما، ئاكىسىنىڭ تەلەپپۇزىدىكى قاتتىقلىقنى، بابۇرغا قىلچىلىك يۇز ـ خاتىر قىلمايۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، بابۇرنىڭ تەدبىرىنى قوللىسا ئاكىسىنىڭ رەنجىپ قالىدىغانلىقىنى ھېس قىلدى. ئۇ يىگىرمە بەش يىلدىن بېرى ئاران بىر قېتىم كۆرۈشكەن ئاكىسىنى رەنجىتىشنى خالىمايتتى. يەنە بىر تەرەپتىن ئاكىسىنىڭ كۆرسەتكەن تەدبىرىنىڭمۇ ئاساسى بارەدەك ھېس قىلدى.

«بولدىلا خان تاغامنى رەنجىتمەي، ـــ دەپ ئويلىدى بابۇر ئۆزىنى بېسىۋېلىپ، ـــ ئۇنىڭ مۇلاھىزىسىنىڭمۇ بىر ھېسابتا ئاساسى بار. ناۋادا شەيباقنىڭ ئالدىنى توسۇپ، پەرغانىنىڭ بوسۇغىسىدىلا تۇمشۇقىغا سېلىپ مەغلۇپ قىلساق، ئول ئەھمەد تەنبەلدەك ئىككى يۈزلىمىچى، يالاقچى ئىتلار ئۇچۇن ئۆزىمىزنى ئاۋارە قىلىپ يۈرمەيمىز. گەرچە مېنىڭ توغرا، يوللۇق بولسىمۇ، بۇنىڭدىن ئارتۇق كۈچسەم بولمايدۇ. چۈنكى مېنىڭ ئىلكىمدە سەركەردە ـ لەشكەرلىرىمنىڭ تۇزۇك تايىنى يوق، ھەممىسىنى يىغسام يۈزگىمۇ يەتمەيدۇ. ئىككى تاغامنىڭ لەشكەرلىرىنىڭ سانى

بولسا ئەللىك مىڭغا يېتىدۇ. ناۋادا ئىنىم جاھانگىر مىرزا ئەھمەد تەنبەلنىڭ دامىغا چۈشۈپ، سەركەشلىك قىلمىغان بولسا، شۇ تاپ-تا يېنىمدا ھەمدەم بولۇپ تۇرغان بولسا، لەشكەرلىرىمىز تۇمەنگە يەتمىسىمۇ يەتتە ـ سەككىز مىڭغا يېتەتتى، ئول چاغدا تاغلىرىم ئالدىدا تىلسىم ئۈزۈنراق بولاتتى. مانا ئەمدى جاھانگىر مىرزىمۇ نەزەربەندتە. بىر نۆكەرگە ئەمەس، ئۆزىنىڭ ئىككى پۇتىغىمۇ بۇيرۇق بېرىش ئىختىيارىدا ئەمەس. شەيخ بايازىد ئۇنىڭغا قانداقراق مۇئامىلە قىلىۋاتىكىدىن؟ ھەرقانچە بولسىمۇ زىندانغا تاشلاشقا پېتىنالمىغاندۇ، ماڭىمۇ قىلدى، ئۆزىگىمۇ قىلدى. قېرىندىشىدىن يۈز ئۆرۈپ، ياتلار بىلەن بولۇشقاندىكىن ئۆزىگە ئاز...»

بابۇر ھەسرەت بىلەن ئۇلۇغ ـ كىچىك تىندى. ئۇنىڭ ھەر-بىر چىراي ئىپادىسىنى ئىنچىكىلىك بىلەن كۆزىتىپ ئولتۇرغان سەئىدخان خۇددى بابۇر ئادالەتسىزلىككە ئۇچراۋاتقاندەك تۇيغۇغا كېلىپ، بىر قىسما بولۇپ كەتتى، ئۇنىڭ كۆرسەتكەن تەدبىرىنىڭ قوبۇل قىلىنمىغانلىقىدىن تولىمۇ ئەپسۇسلاندى. شۇ دەقىقىدە دادىسىنىڭ ئادىللىق بىلەن ئىككى ئېغىز گەپ قىلىشىنى، بابۇر-نى قوللىشىنى ئارزۇ قىلاتتى. گەرچە ئۇ تاغىسى بىلەن نەۋرە ئا-كىسىنىڭ كۆرسەتكەن تەدبىرىدىن قايسىسىنىڭ توغرا ئىكەنلىكىنى ئاڭقرالمىغان بولسىمۇ، ئەمما بابۇرنىڭ تەدبىرىنىڭ قوبۇل قىلىنىشىنى، بۇ قېتىمقى جەڭگە قەلبىدىكى بۇ باھادىر ئەزىمەت-نىڭ قوماندانلىق قىلىشىنى، ئۇنىڭ بىلەن يانمۇيان تۇرۇپ ياۋ بىلەن جەڭ قىلىشنى بەكمۇ خالايتتى.

ھېچكىمنىڭ ئىنكاس بىلدۈرمىگىنىنى كۆرۈپ، كۆرسەتكەن تەدبىرىمگە ھەممەيلەن قوشۇلدى دەپ ئويلىغان سۇلتان مەھمۇد-خان ئالدىراپ پەرمان جاكارلىدى:

ــ ئەمىسە جەڭ مۇشۇ تەدبىر بويىچە بولسۇن. بابۇر پادىشاھ ئۆزىنىڭ سەركەردىلىرىگە قوشۇپ، جان ھەسەن نارىن، مۇھەممەد ھىسارى دوغلات، سۇلتان ئەھمەد دوغلات، خوجا مۇھەممەد ئەلى، سارىغباش مىرزا ئىتارچى قاتارلىق سەركەردىلەر بىلەن بەش مىڭ

لەشكەرنى ئېلىپ خوجەنت دەريا سىدىن ئۆتۈپ، ئوش ۋە ئۆزكەنتنى ئىشغال قىلىپ، ياۋنىڭ ئارقا تەرىپىگە ئۆتسۇن. سەييىد مۇھەممەد مىرزا ئابدۇشۇكۇر دوغلات، قارا قاسىم چاپاۋۇل قاتارلىق سەركەردىلەر بىلەن بەش مىڭ لەشكەر ئېلىپ ئۆرەتۆپىگە بېرىپ مۇھەممەد ھۇسەين كۆرەگان بىلەن بىرلىكتە ياۋنىڭ مۇقابىلىسىگە چىقىشقا ھازىرلانسۇن. چوڭ خانزادە مۇھەممەد خانىكە نىغمەت مىرزا، سۇلتان جۇنەيدى بارلاسلار بىلەن بىرلىكتە تاشكەنتنى ساقلىغاچ، ئوزۇق ـ تۇلۇك يەتكۈزۈپ بېرىشكە مەسئۇل بولسۇن. مەن ئىنىم سۇلتان ئەھمەدخان ئالىيلىرى بىلەن بىللە قالغان سەركەردە ـ لەشكەرلىرىمىزنى ئېلىپ، ئۇدۇل ئاخسىغا بېرىپ شەيبانىخاننىڭ ئالدىنى توسۇيمەن. ۋاقتى كەلگەندە ئوچ تەرەپتىن تەڭلا ياۋغا زەربە بېرىمىز.

ـــ پەرمانبەردارمىز!

بارلىق سەركەردىلەر دەس ئورنىدىن تۇرۇپ قول باغلىدى.

تاغسىنىڭ ئۆزىگە ئىشىنىپ، بەش مىڭ لەشكەر بىلەن بىر قىسىم سەركەردىلەرنى تاپشۇرغىنىدىن مەمنۇن بولغان بابۇر بايقى كۆڭۈل غەشلىكلىرىنى ئۇنتۇپ كەتكەندى.

※ ※ ※

سەمەرقەنتتىن زور قوشۇننى باشلاپ يولغا چىققان شەيبانىخان تولىمۇ ھاياجان بىلەن كېتىۋاتاتتى. كۆڭلىدە پەرغانە ۋادىسى بىلەن تاشكەنتنى ئىستىلا قىلىش ھەققىدە قىلچىلىك شەك يوق ئىدى. ۋۇجۇدى ئىشەنچ بىلەن تولۇپ تاشقانىدى.

ھەئە، ئۇ سەمەرقەنتنى ئالغاندىن كېيىن نەيزىسىنىڭ ئۇچىنى قايسى تەرەپكە قارىتىش ھەققىدە ئۇزاق باش قاتۇردى. باي خۇراسان مەملىكىتى، شەۋكىتى سەمەرقەنتتىن قېلىشمايدىغان ھىرات شەھىرى گۈزەل بىر نازىنىنەك ئۇنى ئۆزىگە جەلپ قىلاتتى. ھىراتنى قولغا ئېلىپ بۇيۇك جاھانگىر ئەمىر تۆمۇر ئولـ

تۇرغان تەختتە ئولتۇرسا، بىراقلا ھاردۇقى چىقىدىغاندەك تۇ-يۇلاتتى. ئەمما، ھىرات تەختىدە سۇلتان ھۈسەيىن بايقارادەك موي-سىپىت، تەجرىبىلىك ھەم قۇدرەتلىك بىر ھۆكۈمدار پۈتكۈل خۇراسان ۋادىسىنى تىزگىنلەپ تۇراتتى. گەرچە ئۇ ئوغۇللىرى بىلەن پات ـ پات جەڭگى ـ جېدەل قىلىشىپ تۇرغان بولسىمۇ، تەختى يەنىلا مۇستەھكەم ئىدى. شۇڭا، خۇراسانغا يەڭگىللىك بى-لەن لەشكەر تارتىشقا بولمايتتى. ناۋادا خۇراسانغا لەشكەر تارتسا، ئاتا دۈشمەنلىرى بولمىش سۇلتان مەھمۇدخان بىلەن بابۇر پادد-شاھ بىرلىكتە ئارقا تەرەپتىن ھۇجۇم قىلىپ كېلىشى، ھىسار، قۇندۇزنى تىزگىنلەپ تۇرغان خۇسرەۋ شاھمۇ سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا غا ھەمدەمدە بولۇشى مۇمكىن ئىدى. مۇشۇ بىرقاتار ئېھتى-ماللىقنى نەزەرگە ئالغان شەيبانىخان ئاۋۋال ئارقا تەرىپىنى تىن-چىتىپ، ئاندىن خۇراسانغا يۈرۈش قىلىش نىيىتىگە كەلگەنىدى. كۆتمىگەندە ئەھمەد تەنبەلنىڭ نەۋرە ئىنىسى شەيخ بايازىدنى ئەۋە-تىپ ساداقەت بىلدۈرۈشى ئۇنىڭ غەلىبىگە بولغان ئىشەنچىنى تېخىمۇ چىڭىتقاندى.

«ئەھمەد تەنبەل پەرغانىنى قولغا ئالغان بولسا، بابۇرنىڭ ماڭا شىلتىڭ ئاتقۇدەك ماغدۇرى قالماپتۇ. ئەمدى سۇلتان مەھ-مۇدخاننى تەلتۆكۈس مەغلۇپ قىلىپ، تاشكەنتنى قولۇمغا ئالسام، ئەھمەد تەنبەلنىڭ ئىشى ئاسان. ماقۇل دېسە سەركەردىلىك مەرتە-ۋىسى بېرىپ، پەرغانىدىن ئايرىپ يېنىمدا ساقلايمەن. ناۋادا بابۇر-غا قىلغاندەك ئىككى يۈزلىمچىلىككە نىيەت قىلسا، بىر باھانە بىلەن كاللىسىنى ئالمەن. قارىغاندا شەپقەتلىك تەڭرى ماڭا ما-ۋەرائۇننەھرنىلا ئەمەس، پەرغانە بىلەن تاشكەنتنىمۇ بۇيرۇغان ئوخشايدۇ. ئاڭلىسام بىر قىسىم رەقىبلىرىم: ‹خەلىفەئى رەھمان، ئىمامى زامان، ئىسكەندەر سانى› دېگەن ئۇنۋانىمنى مەسخىرە قە-لىپ كۈلۈشكۈدەك. ئاللاھ خالىسا پات يېقىندا بارلىق مەملىكەت-لەرنى ئول بۇيۇك جاھانگىر ئىسكەندەر زۇلقەرنەيىندەك ئىشغال قىلىپ، پۈتكۈل مۇسۇلمان ئالمىنىڭ رەھنەماسى ـــ خەلىفەئى

رەھمان بولغانلىقىمنى كۆرسىتىپ قويمايدىغان بولسام...»

ئات ئۈستىدە مەغرۇر كېتىپ بارغان شەيبانىخانىنىڭ شېرىن خىياللىرى تۈگىمەيتتى. تاشكەنت ئايانىدىكى ئاشتەكلا قولىغا چىقىدىغانلىقىغا شەكسىز ئىشىنەتتى. چۈنكى ئۇ سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ لەشكىرىي ئىستېداتىنىڭ يوقلۇقىنى، سىپاھلىققا يارىمايدىغانلىقىنى ئوبدان بىلەتتى. پەقەت ئۇنىڭ يېنىدىكى سەييىد مۇھەممەد مىرزا بىلەن ئۆرەتۆپىدىكى مۇھەممەد ھۈسەين كۆرەگاندىن بىرئاز ئېھتىيات قىلاتتى.

«ئول ئاغا ـ ئىنى مىرزىلارنىڭ تەڭداشسىز باھادىر، ئەزمەتلىكى راست، سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ سەلتەنەتىمۇ پەقەت شۇلار ئارقىلىق ئۆرە تۇرىدۇ. لېكىن ھازىر ئۇلارنىڭ ئىلكىدە تۈزۈك لەشكەر يوق. جەڭ كۆرگەن، يۈرىكى قاتقان، جەڭگە يارايدىغان تەجرىبىلىك سەرۋاز ـ لەشكەرلىرىنى ئاللىقاچان ماڭا بېرىۋەتكەن. ئاڭلىسام يېڭىدىن چېرىك يىغىپ مەشىقلەندۈرۈۋاتىپتىمىش. لېكىن چېرىك دېگەن بەربىر چېرىك. سانغا ھېساب، لەشكەرلىككە ھېساب ئەمەس. چۈنكى ئۇلار ھەقىقىي جەڭ كۆرۈپ يۈرىكى قاتمىغان، كۆزى پىشمىغان. شۇڭا ئول ئاغا ـ ئىنى مىرزىلارنىڭ ھەرقانچە كارامىتى بولسىمۇ، يېڭى چېرىكلەر بىلەن مېنىڭ قۇدرەتلىك لەشكەرلىرىمنىڭ مۇقابىلىسىگە چىقالىشى بەسىي مۇشكۇل. بابۇر بىچارە نەلەردە قېقىندى ـ سوقۇندى بولۇپ يۈرۈيدىكىن تاڭ؟ ئاڭلىسام خۇسرەۋ شاھتىن مەدەت تىلىگەنمىش. لېكىن خۇسرەۋ شاھ ئۇنىڭغا مەرھەمەت قولىنى سۇنغان تەقدىردىمۇ ھەممە لەشكەرلىرىنى تۇتقۇزۇپ قويۇشى ناتايىن. چۈنكى، گەردىنىدە بابۇرنىڭ ئىككى نەۋرە قېرىندىشىنىڭ قان قىساسىنىڭ بارلىقىنى ئوبدان بىلىدۇ...»

ـــ جانابى خەلىفەئى رەھمان ئالىيلىرىغا مەلۇم بولغاي.

شەيبانىخان شېرىن خىياللىرىغا دەخلى يەتكۈزگەن سەركەردىسىگە سەت ئالايدى:

ـــ نېمە گەپ؟

ـــ تاشكەنتتىن ئايغاقچى كەلدى ئالىيلىرى.
شەيبانىخان دىققىتىنى يىغدى.
ـــ خوش.
ـــ سۇلتان مەھمۇدخانىڭ تۇرپاندىكى ئىنىسى سۇلتان ئالاچەخان ئون بەش مىڭ لەشكەر بىلەن تاشكەنتكە يېتىپ كەپتۇ.
بۇ خەۋەر شەيبانىخاننى خىلىلا چۆچۈتتى. ۋۇجۇدىدىكى بايا-تىنقى تاتلىق تۇيغۇلار تارقاپ كەتتى. چۈنكى ئۇ سۇلتان مەھمۇد-خانىڭ «ئالاچەخان» لەقەملىك بۇ ئىنىسىنىڭ مەشھۇر نامىنى خىلى بۇرۇنلا ئاڭلىغان. لەشكىرىي ماھارەتتە ئاكىسىدىن نەچچە ھەسسە ئۈستۈن تۇرىدىغانلىقىنى، لەشكەر ئىشلىتىشتە تەدبىرلىك ئىكەنلىكىنى، ئەتراپىدىكى موڭغۇل خانلىرىغا جازا يۈرۈشى قىلىپ، ئۇلارنى تەسەررۇپىغا قاراشقا پېتىنالماس قىلىپ قويغانلىقىنى ئۇنىڭغا ئايغاقچىلىرى يەتكۈزۈشكەنىدى.
«بەربىر تاشكەنتكە قاراپ يولغا چىقىپ بولدۇم. ئەمدى ئېتىمنىڭ بېشىنى كەينىگە بۇرىسام سەركەردە ـ لەشكەرلىرىم مېنى كۆزگە ئىلمايدۇ، دۈشمەنلىرىمنىڭ خورىكى ئۆسۈپ كېتىدۇ، رەقىبلىرىم مەسخىرە قىلىدۇ. ئول ئالاچەخان ئاغىسىغا كۆمەكلىشىش ئۈچۈن ئالايىتەن لەشكەر باشلاپ كەلگەن بولسا، چوقۇم سەمەرقەنتكە لەشكەر تارتماي بولدى قىلمايدۇ. ھامىنى ئۇنىڭ بىلەن ئۇچراشماي قۇتۇلالمايمەن. ئۇنىڭدىن كۆرە ئالدىغا بېرىۋېرەي. ئۇ ئۆگەنگەن لەشكىرىي ئىلىم، ماھارەتنى مەنمۇ ئۆگەنگەن. شۇ چاغقىچە نۇرغۇن جەڭلەرنى قىلدىم. نۇرغۇن پەھلىۋان رەقىبلىرىمنى يەر چىشلەتتىم. ئاللاھ خالىسا ئۇنىمۇ شەرمىسار قىلىپ كەلگەن ماكانىغا ھەيدەرمەن ياكى ئالدىمدا تىزلاندۇرارمەن. رەقىب بىلەن ئېلىشماي تۇرۇپ، ئەھۋالىنى بىلگىلى بولمايدۇ. تەقدىرنىڭ پېشانەمگە پۈتكىنى باردۇر...»
ئۇ تاشكەنتكە توختىماي ئايغاقچى ماڭغۇزۇپ، رەقىبلىرىنىڭ ئەھۋالىنى تېكىتىكلاپ تۇردى. ئۆرەتۇپە چېگرىسىغا كەلگەندە ئەڭ ئاخىرقى ئايغاقچىسى تاشكەنتتىن يېتىپ كەلدى.

ـــ جانابى ئىسكەندەر سانى ئالىيلىرىغا مەلۇم بولغاي. سۇلـ
تان مەھمۇدخان قوشۇننىنى ئۈچ تارامغا بۆلۈپتۇ. بابۇر پادىشاھنى
بىر تارام لەشكەر بىلەن ئوش، ئۆزكەنت تەرەپلەرگە يۈرۈش قىلىپ
ئارقا تەرىپىمىزگە ئۆتۈشكە، سەييىد مۇھەممەد مىرزىنى بىر تارام
لەشكەر بىلەن ئۆرەتۆپىگە بېرىپ، ئاغىسى مۇھەممەد ھۈسەيىن
كۆرەگان بىلەن ئۈچرىشىپ، مۇقابىلىمىزگە چىقىشقا بۇيرۇپتۇ.
ئۆزى ئىنىسى ئالاچەخان بىلەن ئاساسىي قوشۇننى باشلاپ، ئاخـ
سىغا قاراپ يولغا چىقىپتۇ. مۇددىئاسى ئۈدۈلىمىزدىن توسۇپ
زەربە بېرىش ئىكەن. تاشكەنتنى قوغداشقا چوڭ خانزادىسى خانىكە
سۇلتانىنى ئازغىنە لەشكەرلىرى بىلەن قالدۇرۇپتۇ.

شەيبانىخان خاتىرجەملىك بىلەن ئۇھ دەۋالدى.

«بۇ قايسى كالۋانىڭ كۆرسەتكەن تەدبىرىدۇر؟ تـوۋا، سەييىد
مۇھەممەد مىرزا، بابۇر، ھەتتا ئالاچەخاندەك تەدبىرلىك سەركەردە
لەر تۇرۇپ، مۇشۇنداق تەدبىر تۇزگەن بولسا ـ ھە؟ ئى شەپقەتلىك
تەڭرىم، رەقىبلىرىمنى غەپلەتتە قالدۇرۇپ ئىشىمنى ئاسان قىلـ
غىنىڭغا مىڭ قەتلە شۇكۇر. سۇلتان مەھمۇدخان كۆچىنى پار
چىلاپ بابۇر، سەييىد مۇھەممەد مىرزا، مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرە
گاندەك غەيۇر سەركەردىلىرىنى ئۆزىدىن يىراقلاشتۇرغان بولسا،
ئۇنىڭ مۇقابىلىسىگە چىقماق تەس ئەمەس. شۇنداق بىر جەڭ تەد
بىرى تۇزەيكى، سۇلتان مەھمۇدخان پۇشايمان ئىلكىدە بارماقلـ
رىنى گاچىلدىتىپ چىشلىسۇن...»

ئۇ ئىنىسى مەھمۇد سۇلتان، كۆيۈئوغلى جانىبەك سۇلتان،
ئوغلى تۆمۇر سۇلتان قاتارلىق ئالىي دەرىجىلىك سەركەردىلىرىنى
يىغىپ جىددىي كېڭەش قىلدى.

ـــ لەشكەرلەر ئۆرەتۆپىگە يېقىنلاشماي ئايلىنىپ ئۆتسۇن.
مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان، سەييىد مۇھەممەد مىرزىلار بىلەن
ئۈچرىشىپ قېلىشتىن ساقلىنايلى. چاقماق تېزلىكىدە يۈرۈش
قىلىپ، ئۈدۈل ئاخسىغا بارايلى ـ دە، ئاغا ـ ئىنى خانلار بىلەن
ئۈچرىشىپ تېزلىكتە جەڭ قىلايلى. شۇنداق قىلساق ئۆرەتۆپىنى

ساقلاۋاتقان ئاغا ـ ئىنى مىرزىلار بىلەن ئوش، ئۆزكەنتنى ئېلىپ ئارقا تەرىپىمىزگە ئۆتمەكچى بولغان بابۇر مىرزا ھەمدەمگە كىـ لىشكە ئۇلگۈرەلمەي قالىدۇ. ئاندىن ئۇلارنىمۇ بىر ـ بىرلەپ يو ـ قىتىمىز. ئاللاھقا شۈكۈركى، بىز ئۇلارنىڭ كۈچىنى پارچىلاپ بولغۇچە، ئۇلار ئۆزلۈكىدىن بۆلۈنۈپتۇ. بۇ تېپىلغۇسىز پۇرسەت. بۇنى قولدىن بېرىپ قويساق، ئول ئاغا ـ ئىنى خانلارنى بۇنداق يالغۇز ئۇچرىتىش يەنە نېسىپ بولمايدۇ. لەشكەرلەرنى ئىلدام مە ـ ڭىشقا ھەيدەكچىلىك قىلىڭلار. ھېچكىمنىڭ سۆزەلمىلىك قىلى ـ شىغا رۇخسەت يوق. ئاخسىغا ئاغا ـ ئىنى خانلاردىن بۇرۇن بې ـ رىۋالساق ھاردۇقنى بىراقلا ئالىمىز.

شەيبانىخان پەرماننى جاكارلاپ بولۇپ، ئېتىغا زور ئىشەنچ بىلەن قامچا سالدى. يول بويى يورغىلاپ كېلىۋاتقان ئەرەب ئېتى ئاچچىق قامچا ئازابىغا چىدىماي كىشنىۋەتتى ـ دە، قۇيۇندەك ئۇچتى.

※ ※ ※

ئەندىجان.

ۋۇجۇدىنى ۋەھىمە، غەم، تەشۋىش چۇلغىۋالغان ئەھمەد تە ـ بەل پۇتى كۆيگەن توخۇدەك بىر ئىزىدا تۇرالماي قالغاندى. ئۇ ئوش، ئۆزكەنتنى ئىشغال قىلىپ، ئەندىجانغا لەشكەر تارتىپ كې ـ لىۋاتقان بابۇرغا قانداق تاقابىل تۇرۇش ھەققىدە باش قاتۇرۇپ تۇ ـ رۇۋاتقانداء، تاشكەنتتىن ئاكا ـ ئۇكا خانلارنىڭ لەشكەر تارتىپ كېلىۋاتقانلىق خەۋىرىنى ئاڭلاپ سارىسىمگە چۈشۈپ قالغاندى.

«سۇلتان مەھمۇدخان ئىنىسى ئالاچەخان بىلەن زور قوشۇننى باشلاپ كېلىۋاتقان بولسا، ئېنىقكى ئۇلار ئەڭ ئاۋۋال ئەندىجانغا تېگىش قىلىدۇ. ئەمما ئىلكىمدە ئۇلارغا تاقابىل تۇرغۇدەك كۆپ لەشكەر يوق. بار ـ يوقى بىر تۇمەنگە يېقىن لەشكىرىم قانداقسى ـ گە ئۆزىدىن تۆت ـ بەش ھەسسە كۆپ لەشكەرگە تاقابىل تۇرالى ـ

سۇن؟ ناۋادا سۇلتان مەھمۇدخان ئۆزى يالغۇز لەشكەر تارتىپ كەلگەن بولسىدى، ئەلۋەتتە تىركىشىپ بېقىشقا جۈرئەت قىلاتتىم. ئىلگىرىمۇ بىرنەچچە قېتىم لەشكەر تارتىپ كېلىپ، مېنى ھېچنېمە قىلالمىغانىدى. ئەمما ھازىر يېنىدا ئىنىسى ئالاچەخان بار. ئۇنىڭ ھەمدەمگە ئېلىپ كەلگەن ئون بەش مىڭ لەشكىرىنىڭ ھەممىسى ئاتلىق باھادىرلارمىش؛ ھەربىرى ئون ـ ئون بەش لەشكەرگە تېتىيدىغان پەھلىۋانلارمىش؛ تۇرپاندەك شۇنچە يىراق يەردىن ھەمدەمگە كەلگەندىكىن لەشكەرلىرىنمۇ ئالاھىدە تاللاپ، ئەڭ غەيۇر، جاسارەتلىك قان ئىچەرلىرىنى ئېلىپ كېلىدۇ ـ دە؛ ئۆزىنمۇ تەڭداشسىز قىلىچۋازلاردىن دەپ ئاڭلىغانىدىم، غەزەپكە كەلسە ئۆزى يالغۇزلا بىرەر مىڭ لەشكەرگە تېتىيارلارمىش. ئاھ دەمىنىڭ بېشىنى خۇددى پېلەكتىن قوغۇن ئۇزگەندەك ئۇزۇپ تاشلارمىش؛ كۆزىنى مىت قىلىپمۇ قويماسمىش. بىر تەرەپتىن باشلار، بىر تەرەپتىن ئول ئاغا ـ ئىنى خانلار. ئەمدى ئۇلارنىڭ مۇقابىلىسىگە چىقالىشىم ھەرگىز مۇمكىن ئەمەس. ئاھ خۇدا! پەيمانىم توشۇپ قالدىمۇ نېمە؟ كۆزدىن ئاغام ئەھمەدبەگ تەلىبەنىڭ نەسىھىتىگە قۇلاق سېلىپ، ئەل بولسام بوپتىكەن. نەسىھىتىمنى ئاڭلىمىساڭ پۇشايمان يەيسەن دېسە پەرۋا قىلماپتىمەن. سۆزىنى ئاڭلىمىساممۇ جېنىغا قەست قىلمىسام بوپتىكەن. شۇ چاغدا نېمىشقىمۇ ئالدىراقسانلىق قىلغان بولغىيتتىم. ئۇنى ئۆلتۈرمىگەن بولسام، بەلكىم ھازىر يەنە غېمىمنى يەر بولغىيتتى. بىرەر چارە ـ ئامال تېپىپ مېنى بۇ مۇشكۈلاتتىن قۇتۇلدۇرۇۋالار بولغىيتتى. ئىلگىرىمۇ شۇنداق قىلغان ئەمەسمىدى؟ نېمىشقا بۇنى ئويلىمىدىم؟ قېرىندىشىم، ئاغام ئىدىغۇ ئاخىر؟! شۇ چاغدا ئۆزىنى ئەمەس، مېنى ئويلىغانىكەن. مەن بولسام ئۆزىنىڭ شەيبانىخانغا يان باسقان گۇناھىنى يوشۇرۇپ قېلىش ئۈچۈن، مېنى سۇلتان مەھمۇدخانىڭ ئالدىدا تىزلاندۇرۇپ، ئۆزىنى ساقلاپ قالماقچى، دەپ ئويلاپتىمەن. مېنى ئاغامنىڭ قىساسى تۇتقان ئوخشايدۇ. شەيبانىخانغا نېمانچە ئۇمىد باغلاپ كەتكەندىمەن؟ مانا ئەمدى بېشىمغا ئە-

جەل قىلىچى سايە تاشلىغاندا ئۇ يوق، بەلكىم ئول شەيبانىخانمۇ جېنىنى ساقلاپ قېلىش ھەلەكچىلىكىدە يۇرۇيدىغاندۇ؟...»

باش ـ ئاخىرى يوق، پۈشايمانلىق خىياللار ئەھمەد تەنبەلنى ئۆلۈم ۋەھىمىسىدىنمۇ بەك قىينايتتى.

«... جاھانگىر مىرزىنى ئاخسىدىن ئەندىجانغا ئەكەلدۈرۈۋالـسام بوپتىكەن. شەيخ بايازىد ئۇنىڭغا قانداقراق مۇئامىلە قىلغاندۇ؟ ھەددىدىن ئېشىپ، ئازار بەرگەنمىدۇ؟ ھېچبولمىغاندا ئۇنىڭ پادىشاھلىق مەرتىۋىسىگە رىئايە قىلغان بولسام، مۇشۇنداق پەيتتە خان تاغلىرىغا ئىككى ئېغىز ياخشى گېپىمنى قىلىپ، مېنى ئۆلـ لۈم خەۋپىدىن قۇتۇلدۇرۇۋالالايتتى. ھازىر ئاخسىغا چاپارمەن ئەـ ۋەتىپ ئەندىجانغا ئالدۇرۇپ كەلسەم ئۇلۇغلۇرلەرمەنمۇ؟ ئايغاقچىلارـ نىڭ دېيىشىچە، ئاغا ـ ئىنى خانلار يېقىنلاپ قاپتۇ. ئەمدى ئۇلـ ـغۇرمەيدۇ. ئۇلۇغلۇرگەن تەقدىردىمۇ، جاھانگىر مىرزا نەچچە ۋاقىتـ ـتىن بېرى نەزەربەند قىلغىنىمنى ئاداۋەت تۇتۇپ، خان تاغلىرىغا ياخشى گېپىمنى قىلىشقا ئۇنىماسلىقى مۇمكىن. بوپتۇلا، ئېگىلـ ـگەن باشنى قىلىچ كەسمەپتۇ، دەيدىغان گەپ بار. ئۇلارنىڭ ئالدىغا قىلىچىمنى بوينۇمغا ئېسىپ چىقىپ گۇناھىمنى تىلەي، ئەپۇ سوراپ ئەندىجاننى تاپشۇراي، بەلكىم سىيلە ـ رەھىم قىلىپ قالار. قارشىلاشسام ئۆزۈمنىلا ئەمەس، بالا ـ چاقامنىڭ ھاياتىنـ ـمۇ ساقلاپ قالالمايمەن. ھېچ بولمىسا شۇلار بولسىمۇ ھايات قېلىپ كۇننىڭ سېرىقىنى كۆرەر. ئىسىت، پەرغانىگە پادىشاھ بولۇش چۈشۈم مۇشۇنداق تېز ئاخىرلاشتى دېسە...»

بىر قارارغا كەلگەن ئەھمەد تەنبەل بارلىق سەركەردىلىرى بىلەن سېپىلىنىڭ ئۈستىگە چىقىپ كۆتۈپ تۇردى. كۈن قۇزا چۈش بولاي دېگەندە ئاسمانپەلەك توپا تۇزۇتۇپ كېلىۋاتقان قـو ـشۇنىنىڭ قارىسى كۆرۈندى. ئۇ بۇيرۇق بېرىپ شەھەر دەرۋازىلىرـ ـنى داغدام ئاچقۇزۇۋەتتى. بۇ ئارقىلىق ئاكا ـ ئۇكا خانلارغا ئەل بولۇش ساداقىتىنى بىلدۈرمەكچى بولدى. بىراق، چوڭ قوشۇن شەھەر تەرەپكە بۇرۇلماي ئۇدۇل ئالدىغا قاراپ كېتىۋەردى. بۇنى

كۆرۈپ ئەھمەد تەنبەل تەئەججۇپلەندى. ئاكا ـ ئۇكا خانلار بىرەر ھىيلە ئىشلىتىۋاتقان بولمىسۇن دەپ ئىزتىراپقا چۈشتى.

«نېمىشقىمۇ ساداقىتىمنى بىلدۇرۈپ، ئۇلارنىڭ ئالدىغا چىقارمەن ئەۋەتمىگەندىمەن؟ دەرۋازىلارنى ئاچتۇرۇپ ساقلاپ تۇرغىنىمنى ئۇلار نەدىن بىلسۇن؟ ناۋادا بىپەرۋا قىياپەتكە كىرىۋېلىپ تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلىپ كەلسە، ئەل بولۇش مۇددىئايىمنى بىلدۇرۇشكىمۇ ئۇلگۈرەلمەي قالىمەن. بەلكىم ئۇ چاغدا ئۇلار ئىشەنمەسلىكى، مېنى جېنىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن ھىيلە ئىشلىتىۋاتىدۇ دەپ قېلىشى مۇمكىن. نېمانچە گالۋاڭلىق قىلغاندىمەن ـ ھە...»

ئالاھەزەل بىر ئاش پىشىم ۋاقىت ئۆتكەندە، جازا يۇرۇشى قىلغۇچى چوڭ قوشۇننىڭ قارىسى پۈتۈنلەي يېتتى.

ـــ مەلۇم بولغاي، ـــ دېدى ئەھۋالنى تېكىتىكلاپ كېلىشكە ئەۋەتكەن ئايغاقچى مىڭ بىر خىل غەم بىلەن ئولتۇرغان ئەھمەد تەنبەلنىڭ خىيالىنى بۆلۈپ، ـــ ئاغا ـ ئىنى خانلارنىڭ لەشكەر ـ لىرى ئون نەچچە چاقىرىم ئۇزاپ كەتتى.

بىرئاز ئېسىگە كەلگەن ئەھمەد تەنبەل ئالدىراپ سورىدى:

ـــ ئۇلارنىڭ نەگە ماڭغانلىقىنى بىلەلىدىڭمۇ؟

ـــ بەندىسالار يولى بىلەن ئۇدۇل ئاخسىغا قاراپ كېتىۋاتىدۇ. شەيبانخان ئالىيلىرىنىڭ ئالدىنى توسۇپ جەڭ قىلماقچىمىش.

ـــ ھە، مۇنداق دېگىن...

ئۇ ئاكا ـ ئۇكا خانلارنىڭ نېمە ئۈچۈن ئاۋۋال ئەندىجانغا تېگىش قىلمىغانلىقىنىڭ سەۋەبىنى بىلەلمەي ئۇزاق باش قاتۇردى. ئەمما، چوڭ بىر بالا ـ قازادىن ساقلىنىپ قالغانلىقىنى، ئەندىجانىنىڭ ھېلىمۇ ئىلكىدە ئىكەنلىكىنى ئېسىگە ئېلىپ ئېيتقۇسىز خۇشاللىققا چۆمدى.

«قۇدرەتلىك تەڭرىگە يۈزمىڭ قەتلە شۈكۈر. ئاللاھ ئىگەمنىڭ پەرغانىنى ماڭا بۇيرۇغىنى راست ئوخشايدۇ...»

ئەھمەد تەنبەل خىيالىنى يېغىشتۇرۇپ چاپارمەنگە قارىدى:

ــ دەرھال شەيبانىخان ئالىيلىرىغا خەۋەر يەتكۈز. ئات قوشۇمچە[1]، يول بويى ھەرگىز توختاپ قالما!

ــ پەرمانبەردارمەن!

چاپارمەننى يولغا سېلىپ بىرئاز خاتىرجەم بولغان ئەھمەد تەنبەلنىڭ ئېسىگە تۈيۈقسىز بابۇر كېلىشى بىلەن، يەنە بىئارام بولۇشقا باشلىدى.

ــ بابۇر تەرەپتىن خەۋەر كەلدىمۇ؟

ــ بايىلا خەۋەر كەلدى، سەركەردە ــ لەشكەرلىرى بىلەن كەرنان تەۋەسىگە يېقىنلاپ قاپتۇ.

ــ پەرمان! ــ دېدى ئەھمەد تەنبەل، ــ بارلىق سەركەردە ــ لەشكەرلەر سېپىلغا چىقىپ قورغاننى مۇھاپىزەت قىلسۇن!

※ ※ ※

سۇلتان مەھمۇدخان بىلەن سۇلتان ئەھمەدخاننىڭ جازا يۈرۈش قىلغۇچى قوشۇنى يېتىپ كەلگەندە، ئاللىقاچان ئاخسىغا كېلىپ بولغان شەيبانىخان قارارگاھلىرىنى قۇرۇپ، لەشكەرلىرىنى دەم ئالدۇرغاچ جەڭگە ھازىرلىنىپ بولغانىدى.

ــ ياۋ لەشكەرلىرى ئەجەب بىزدىن بۇرۇن كېلىپ بوپتۇ ــ يا؟ ــ دەپ سورىدى تەئەججۇپلەنگەن سۇلتان ئەھمەدخان.

ــ قەدىرلىك ئىنىم، مەنمۇ شۇ ئويدا، ــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان، ــ مۆلچىرىمىزچە ئۇلار ئالدىرىغاندا ئەتە يېتىپ كەلسە توغرا بولاتتى. ئۇلارنىڭ يېتىپ كەلگەنلىكى توغرۇلۇق ئۆزەتۆپىدىنمۇ خەۋەر كەلمىگەنىدى.

ــ شەيبانىخان لەشكەرلىرىنى ئۆزەتۆپىدىن ئايلاندۇرۇپ ئېلىپ ماڭغان بولسا، مۇھەممەد ھۈسەين كۆرەگان بىلەن سەييىد مۇھەممەد مىرزا خەۋەرسىز قالغان ئوخشايدۇ.

① ئات قوشلاش ــ زاپاس ئات يانداۋۇلىش.

ـــ ئېھتىمال. بىراق ئول ئاغا ـ ئىنى مىرزىلا تولىمۇ ئەسـ
تايمدىل ھەم ئېھتىياتچان ئىدى، قانداقسىگە تۇيماي قالدىكىن؟
ئۆرەتۆپىدىن جاپارمەن كەلمىگىلىمۇ بىر كۈن بولاي دەپ قالدى.
ـــ ياۋنىڭ تەييارلىقى پۈختىدەك قىلىدۇ ئاغا، ـــ دېدى سۇلتان ئەھمەدخان، ـــ جەڭ قىلىشقا ئالدىرىماي، ئاۋۋال بارگاھ قوروۋالايلى.
ـــ بۇنداق قىلساق ئول شەيبانىخان دېگەن مەلئۇننىڭ خوـ
رىكى ئۆسۈپ قالارمىكىن، ـــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان. شۇ تاپتا
ئۇنىڭ شەيبانىخانغا بولغان ئۆچمەنلىكى چېكىگە يەتكەنىدى. ھاـ
زىرلا شەيبانىخاننى تىرىك قولغا چۈشۈرۈپ، قىلغان ئاسىيلىقىنى
بۇرنىدىن بۇلاق قىلىپ چىقارغۇسى بار ئىدى.
ـــ ئۆرەتۆپىدىن ئاغا ـ ئىنى مىرزىلار، ئوش تەرەپتىن بابۇر
پادىشاھ يېتىپ كەلسە، ئۇلار بىلەن بار مەسلىھەت جەڭ تەدبىرى
تۇزەيلىمىكىن دەيمەن، ـــ دېدى سۇلتان ئەھمەدخان ئاكىسىغا
ئىلتىجا قىلغان تەرزدە، ـــ ياۋنىڭ ئەھۋالىدىن تېخى تولۇق خەـ
ۋىرىمىز يوق. شەيبانىخان پۈختىلاپ بارگاھ قۇرغىنىغا قارىغاندا
جەڭگە ئاللىقاچان ھازىرلىنىپ بولدى.
ـــ بابۇر مىرزىنىڭ ئوش، ئۆزكەنتنى ئېلىپ كېلىۋاتقانلىـ
قىدىن ئەتىگەن سىلىمۇ خەۋەر تاپتىلا، ـــ دېدى سۇلتان مەھمۇدـ
خان جاھىللىق بىلەن، ـــ پەمىمچە، ئاغا ـ ئىنى مىرزىلارمۇ
شەيبانىخاننىڭ ئۆرەتۆپىدىن ئايلىنىپ ئۆتۈپ كەتكەنلىكىدىن ئال ـ
لىقاچان خەۋەر تاپتى. بەلكىم ئۇلار ھازىر ئاخسى يولىدا بولۇشى
مۇمكىن. ياۋ بىلەن روبىرو كېلىپ جەڭ قىلماي تۇرۇۋالساق، يالـ
غۇز تۇزكور شەيبانىخانلا ئەمەس، ئاشۇ ئاغا ـ ئىنى مىرزىلار بـ
لەن بابۇر مىرزىمۇ بىزنى ئىچىدە قورقۇنچاقلىق قىلىپتۇ دەپ
مازاق قىلىشىدۇ. ئۇلارسىزمۇ شەيبانىخاننىڭ مۇقابىلىسىگە چـ
ىقالىغۇچىلىكىمىز بار. دۇشمەنلىرىمىز بىزنى ئۇلارسىز ھېچ ئىش
قىلالمايدىكەن دەپ قالمىسۇن يەنە.

ـــ بۇ دېگەنلىرىمۇ توغرا، ـــ دېدى سۇلتان ئەھمەدخان ئاكسىنىڭ گېپىنى يىرالماي، ـــ ئەمما سەركەردە ـ لەشكەرلىرىمىز توختىماي يول يۈرۈپ ھېرىپ قالدى. ھېچ بولمىسا بىرەر كۈن ئارام ئالدۇرۇڭ ياخشى بولاتتى.

ـــ تاشكەنت بىلەن ئاخسىنىڭ ئارىلىقى لەشكەرلەرنى ھارغۇزۇۋەتكۈدەك يول ئەمەس ئەزىز ئىنىم، ـــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان چوڭ سۆزلەپ، ـــ بۇنىڭدىن نەچچە ھەسسە ئۇزاق يول يۈرۈپمۇ ھاردۇق ئالماي جەڭ قىلىدىغان ئىشلار بار. شۇڭا ئارتۇقچە تەشۋىشلەنمىگەيلا. ئۇنىڭ ئۈستىگە لەشكەرلىرىمىزمۇ يول بويى ئارام ئالغاچ ماڭدى، ھېرىپ كەتكۈدەك بولمىدى. ھازىر ئۇلارنىڭ جاسارىتى ئۇرغۇپ تۇرۇۋاتىدۇ، تۆمۈرنى قىزىقىدا سوقۇپ جەڭگە چۈشسەك، تېخىمۇ زىيادە پىداكارلىق كۆرسىتەلەيدۇ. ئاغا ـ ئىنى مىرزىلار بىلەن بابۇر مىرزا كېلىپ بولغۇچە، شەيبانىخاننىڭ ئىشىنى بىر تەرەپ قىلساق، ئۇلار بىزگە تېخىمۇ قايىل بولىدۇ. ناۋادا كۆڭۈللىرى بەك خالاپ كەتمىسە، سىلى قارارگاھ قۇرۇشنىڭ تەييارلىقىنى قىلغاچ تۇرسىلا، ياۋۇغا مەن ھۇجۇم قىلاي.

ئاكىسىغا يەنە نەسىھەت قىلىشنىڭ ئورنى قالمىغانلىقىنى ھېس قىلغان سۇلتان ئەھمەدخان ئىلاجسىز بېشىنى ئەگدى:

ـــ ئۇنداق بولسا پەرمان بەرسىلە ئاغا. ياۋۇغا بىرلىكتە ھۇجۇم قىلايلى.

ـــ ھەببەللى! ماۋۇ گەپلىرى جايىدا بولدى، ـــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان ھاياجانلىنىپ، ـــ ئەھمەد تەنبەلدىن خاتىرجەم بولساقمۇ بولىدۇ. ئۇنىڭ ئارقىمىزدىن لەشكەر باشلاپ كەلگۈدەك جۇرئىتى يوق. ناۋادا شۇنداق خىيالدا بولسىمۇ بابۇر مىرزا ئۇنى قىمىرلاتمايدۇ. ئاخسى قەلئەسىدىكى شەيخ بايازىد بولسا تېخىمۇ توخۇ يۈرەك بىر نېمە، قورغاننىڭ سىرتىغا چىقىشقا ھەرگىز پېتىنالمايدۇ.

شۇ تاپتا سۇلتان مەھمۇدخان ئۆزىگە زىيادە ئىشىنىپ كەتـ

كەنىدى.

ھەر ئىككى تەرەپنىڭ لەشكەرلىرى ناغرا ـ دۇمباقلارنى چېلىپ بىر ـ بىرىگە ھەيۋە كۆرسەتكەچ سەپ تۈزۈشكە باشلىدى. ھايال ئۆتمەي جەڭ باشلاندى. جەڭ مەيدانى نەچچە تۈمەنلىگەن لەشكەرلەرنىڭ قىر ـ چاپ سادالىرىدىن لەرزىگە كەلدى.

سۇلتان ئەھمەدخان ئوغلى سەئىدخان، باباچاقخان ۋە تاھىر بەگ قاتارلىق ياش سەركەردىلەرنى ھىماتچى قوشۇنغا ئايرىپ ئارقا سەپنى قوغداشقا بۇيرۇغانىدى، ئەمما، سەئىدخانىنىڭ ئارقا سەپتە قاراپ تۇرغۇسى كەلمىدى ـ دە، ئېتىغا قامچا سالغىنىچە ئالدىنقى سەپكە قاراپ چاپتى. ئۇنىڭ كامانداڭلىق ماھارىتى ئىنتايىن يۇقىرى ئىدى، ئاتقان ئوقى پەقەتلا زايا كەتمەيتتى، ھەربىر تال ئوقى بىردىن ياۋ لەشكىرىنى يەر چىشلىتىۋاتاتتى. شۇ تاپتا ئۇ ئۆلۈم ۋەھىمىسىنى پۈتۈنلەي ئۇنتۇپ كەتكەنىدى.

«بۇ جەڭدە ئاغام بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرىمۇ بولغان بولسا، ئۇنىڭ يېنىدا تۇرۇپ ياۋغا بىرلىكتە زەربە بەرگەن بولسام، مەرگەنلىكىمنى بىر كۆرسىتىپ قويغان بولسام...»

ياۋ لەشكەرلىرىگە توختىماي ئوق ئېتىپ زەربە بېرىۋاتقان سەئىدخانىنىڭ كۆزى تۇيۇقسىز ئۇچ نەپەر ياۋ سەركەردىسىنىڭ قورشاۋىدا قالغان دادىسىغا چۈشتى.

«نامەردلەر، بىرگە بىر كەلمەي...»

ئۇ كامانغا ئوق سېلىپ بىر ياۋ سەركەردىسىنىڭ بوينىنى بەتلىدى. ئوقنىڭ زەربىسىگە بەرداشلىق بېرەلمىگەن ياۋ سەركەردىسى ئاتتىن يىقىلدى. ئۇنىڭ ئىككىنچى ئوقىمۇ يەنە بىر ياۋ سەركەردىسىنىڭ بېلىكىگە سانجىلدى. يارىلانغان سەركەردە قەلپىنى ئوينىتىشقا ئامالسىز قالدى. ئىككى ھەمراھىدىن ئايرىلىپ قالغان يەنە بىر سەركەردە سۇلتان ئەھمەدخانىنىڭ شىددەت بىلەن چاپقان قىلىچى زەربىسىدە، ئۇزۇلمەي قالغان بېشى مەيدىسىگىچە ساڭگىلاپ، ئاتتىن موللاقىلىدى. ئۇنىڭغىچە ئۇچقاندەك كەلگەن

سەئىدخان بېلىكى يارىلانغان سەركەردىنىڭ بوينىغا قىلىچ چاپتى.

ئۆزىنى ياۋنىڭ قورشاۋىدىن قوتۇلدۇرۇپ قالغان سەركەردىنىڭ ئوغلى سەئىدخان ئىكەنلىكىنى كۆرگەن سۇلتان ئەھمەدخان قايىللىق بىلەن كۈلۈمسىرىدى:

ـــ جاسارىتىڭگە باركاللا ئوغلۇم. ئۆزۈڭگىمۇ ئاگاھ بول.

جەڭ شۇ تەرزىدە داۋاملاشماقتا. قۇياش بارا ـ بارا قىيسىيىشقا باشلىغانىدى. كەچكى شەپەق نۇرىدا تۈپراققا سىڭىشكەن ئۇلگۈرمىگەن قانلار ئوتقاشتەك جۇلالايتتى. جەڭ مەيدانى ساينىڭ تېشىدەك ياتقان ئۆلۈكلەر بىلەن تولۇپ كەتكەنىدى. ئاكا ـ ئۇكا خانلارنىڭ سەركەردە ـ لەشكەرلىرى ئۇستۈنلۈكنى ئىگىلەۋاتاتتى. ئۇلار شىددەت بىلەن قىر ـ چاپ قىلىپ ئىلگىرىلەپ ياۋ قارارگاھىغا يېقىنلاپ قالغانىدى. شۇ دەقىقىدە تۇيۇقسىز ياۋ قارارگاھىدىن ناغرا ـ دۇمباق ساداسى ياڭرىدى. شۇ ھامان قارارگاھنىڭ ئوڭ ـ سول تەرىپىدىكى تۆپلىكتىن مىڭلىغان لەشكەرلەر نەرە تارتقىنىچە ھۇجۇم قىلىپ كەلدى. ئەسلىدە ھېيلىگەر شەيبانخان قارارگاھنىڭ ئىككى تەرىپىگە بۆكتۈرمە قويغانىدى. كۈتۈلمىگەن بۇ ئەھۋال ئاكا ـ ئۇكا خانلارنىڭ لەشكەرلىرىنى تەمتىرىتىپ قويدى. ئۇلار يا ئىلگىرىلەشنى، يا چېكىنىشنى بىلەلمەي تۇرغىنىدا، قارارگاھ ئىچىدىنمۇ يامغۇرەك يا ئوقى يېغىشقا باشلىدى. شۇ ئەسنادا ئارقا تەرەپتىنمۇ قىر ـ چاپ سادالىرى ئاڭلاندى. ھەممىنى ئەڭ، شەيبانخاننىڭ لەشكەرلىرى تولغىما سەپ تۈزۈشكە ماھىر ئىدى. ھەربىكەتچان بۇ جەڭ سېپىنىڭ شەكلىنى جەڭ قىلغاچ خالىغانچە ئۆزگەرتكىلى بولاتتى. ئوتتۇرا قىسمى مۇداپىئەدە تۇرۇپ، باش، قۇيرۇق قىسمى ھۇجۇمغا ئۆتەلەيتتى، قارشى تەرەپنى يۆگەپ مۇھاسىرىگە ئالغىلى بولاتتى. قارىماققا بىر يىلانىنىڭ تولغانغان شەكلىگە ئوخشايتتى. شۇ تاپتا ئاكا ـ ئۇكا خانلارنىڭ سەركەردە ـ لەشكەرلىرى بۇ تولغىما سەپنىڭ ئوتتۇرىسىدا قاپسىلىپ قالغانىدى. قورشاۋدا قالغانلىقىنى سەزگەن تاشكەنت لەشكەرلىرىنىڭ

بىردىنلا روھى چۈشۈپ، جاسارىتى سۇسلاشتى. جەڭ قىلىشقا رايى بارماي جانلىرىنى ئېلىپ قېچىشقا باشلىدى. ئۇلارنىڭ بۇ قالايمىقانچىلىقى تۇرپاندىن يارداملىشىپ كەلگەن لەشكەرلەرگىمۇ تەسىرىنى كۆرسەتتى. ئىتتىپاقچىلىرىنىڭ قاچقىنىنى كۆرۈپ ھۇجۇمدىن مۇداپىئەگە ئۆتتى. مۇستەھكەم جەڭ سېپى بىردىنلا قالايمىقانلاشتى. سۇلتان ئەھمەدخان تۇغچىسى ئارقىلىق لەشكەرلىرىنى جەڭ سېپىنى قايتىدىن تۈزەشكە بۇيرۇق بەرگەن بولسىمۇ ئۇنۇمى بولمىدى. جان قايغۇسىدا قالغان لەشكەرلەرنىڭ تۇغچىنىڭ بايراق ئىشارىتىگە قاراشقا ھەپسىلىسى قالمىغانىدى.

ـــ سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرى ياۋنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالدى!

چۆچۈپ كەتكەن سۇلتان ئەھمەدخان نۆكىرى كۆرسەتكەن تەرەپكە قارىدى. ئون نەچچە ياۋ لەشكىرى سۇلتان مەھمۇدخاننى بارگاھ تەرەپكە سۆرەپ كېتىپ باراتتى.

«ئاغام ياۋنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالسا بولمايدۇ...»

ئۇ ئاغىسىنى قۇتقۇزۇش ئۈچۈن ئات سالدى. تېخى يېگىرمە ـ ئوتتۇز قەدەممۇ ماڭمىغانىدى، ئېتى بىر نەرسىگە پۇتلاشقانىدەك بولۇپ گۆلۈپپىدە يىقىلدى. سۇلتان ئەھمەدخان ئات ئۈستىدىن قاڭقىپ موللاقلاپ چۈشتى. ئورنىدىن تۇرۇپ بولغۇچە بىر توپ ياۋ لەشكىرى يوپۇرۇلۇپ كېلىپ بېسىۋالدى. ھەئە، ياۋ لەشكەرلىرى ئۇنىڭ ئېتىنىڭ ئايىغىغا سالما تاشلاپ يىقىتقانىدى. بار ئەس ـ يادى ئاكىسىنى قۇتقۇزۇشتا قالغان سۇلتان ئەھمەدخان بۇنىڭغا دىققەت قىلمىغانىدى.

جەڭ كۈن ئولتۇرۇشقا يېقىن شەيبانخانىنىڭ غەلىبىسى بەلەن ئاخىرلاشتى. ھەر ئىككى تەرەپتىن ئۆلگەن لەشكەرلەرنىڭ ھەددى ـ ھېسابى يوق ئىدى. قانلار تۇپراقنى قىپقىزىل بويىۋەتكەن، قۇياش بۇ پاجىئەنى كۆرمەسلىك ئۈچۈن تاغ كەينىگە مۆكۈۋالغانىدى. كەچكى شەپەق ئۆلۈك قاپلىغان بۇ دالىنى قىپقىزىل نۇرى بىلەن ئوتقاشتەك جۇلالاندۇرۇۋەتكەنىدى.

121

ئوش بىلەن ئۆزكەنتنى بىرلا ھۇجۇم بىلەن ئالغان بابۇرنىڭ جاسارىتى ھەسسىلەپ ئاشقاندى. شۇ تاپتا ئۇ چاقماق تېزلىكىدە ئىلگىرىلەپ ئاخسىغا بېرىپ، شەيبانىخانغا ئارقا تەرەپتىن ھۇجۇم قىلىش ياكى ئاۋۋال ئەندىجانغا بېرىپ ئەھمەد تەنبەل بىلەن جەڭ قىلىپ ئەندىجانىنىمۇ ئىشغال قىلغاندىن كېيىن ئاندىن ئاخسىغا بېرىش ھەققىدە بىر قارارغا كېلەلمەي قالغانىدى. ئەندىجانغا لەشكەر تارتىش ئارزۇسى بەكرەك كۈچلۈك ئىدى. چۈنكى، ئەندىجاندا ئەشەددىي رەقىبى ئەھمەد تەنبەل بار ئىدى. ئۇنى تاشلاپ قويۇپ ئاخسىغا بېرىشقا كۆڭۈل ئارزۇسى يول قويمايۋاتاتتى.

«شەيباقنىڭ خان تاغلىرىمدىن ئاۋۋال ئاخسىغا يېتىپ كەلىشى مۇمكىن ئەمەس، ئۇ ھەرقانچە تېز يۈرگەندىمۇ ئۆرەتۆپىدە مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان بىلەن سەييىد مۇھەممەد مىرزىغا دۇچ كېلىدۇ. ئۇلار شەيباقنى ئاخسى تەرەپكە ئاسانلىقچە ئۆتكۈزمەيدۇ. شۇڭا ئاخسىغا ئالدىراپ بېرىشىمنىڭ ھاجىتى يوق. ھازىر ئەھمەد تەنبەل ۋەھمىدە قالدى. خان تاغلىرىمنىڭ سۇر ـ ھەيۋىسىدىن قورقۇپ ئەندىجاننى تاشلاپ قېچىشىمۇ مۇمكىن. ئىشقىلىپ ھازىر ئۇنىڭ كۆڭلى جايىدا ئەمەس، ئۆز بېشىنىڭ غېمىدە. ئەندىجان ئاھالىسىمۇ مېنى خالايدۇ. مۇشۇنداق ۋاقىتتا ئەندىجانغا تېگىش قىلمىسام پۇرسەتنى قولدىن بېرىپ قويىمەن. ئەسلىدىمۇ ئاۋۋال ئەندىجانغا تېگىش قىلىپ، ئەھمەد تەنبەلدىن ئۈزۈل ـ كېسىل خالاس بولۇش كېرەك ئىدى، لېكىن، بۇ تەكلىپىمگە تاغام قوشۇلمىدى. ئاخسىغا بېرىش ئۈچۈنمۇ ئەندىجاننىڭ يېنىدىن ئۆتۈشۈم كېرەك. شۇنداق تۇرۇقلۇق نېمىشقا تېگىش قىلمايمەن؟

ئەندىجانغا تېگىش قىلىپ، ئەھمەد تەنبەلنى يوقاتسام، خان تاغام-نىڭ پەرمانىغا خىلاپلىق قىلغىنىم بىلەن، ئەمەلىيەتتە يەنىلا تۆھپە كۆرسەتكەن بولىمەن، كىچىك خان تاغام ئالاچىخان ئالىيلىرىنىڭ ئالدىدىمۇ ئىززەت ـ ئابرۇيۇم ئاشىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئەندىجان ئاتا مىراس تەختىگاھىم، ئۇنى ياتلارنىڭ قولىغا تاشلاپ قويۇش نومۇس. شۇنداق قىلاي، ئاۋۋال ئەندىجانغا تېگىش قىلاي. ئەندىجاننى ئىشغال قىلغاندىن كېيىن، ئاندىن ئاخسىغا بارساممۇ كېچىكمەيمەن. ئەندىجان بىلەن ئاخسىنىڭ ئارىلىقى ناھايىتى يېرىم كۈنلۈك يول...»

بابۇر بىر قارارغا كەلگەندىن كېيىن، قوشۇننى ئىككىگە ئايرىدى. بىر بۆلەك لەشكەرلەرگە كىچىك خان تاغىسى سۇلتان ئەھمەدخاننىڭ سەركەردىسى خوجا مۇھەممەد ئەلىنى سەركەردىلىككە بەلگىلىدى.

ـــ ئەھمەد تەنبەل بەكمۇ ھىيلىگەر نەرسە، ـــ دېدى ئۇ خوجا مۇھەممەد ئەلىگە، ـــ پەمىچە ئۇ ھازىر ۋەھىمىدە تۇرۇۋاتىدۇ. بەش مىڭ لەشكەر بىلەن بىراقلا يوپۇرۇلۇپ بارساق، جەڭگە چىقىلى ئۇنمايدۇ. قورغاننىڭ سىپىلى مۇستەھكەم، ھۇجۇم قىلىپ ئالماق تەس. ناۋادا مۇداپىئەدە تۇرۇۋاتسا، جەڭ سوزۇلۇپ كېتىپ خان تاغىلىرىمنىڭ يېنىغا بەلگىلەنگەن مۆھلەتتە يېتىپ بارالماي قالىمىز. شۇڭا مەن بىر بۆلەك لەشكەرلەر بىلەن تۇرشاۋۇل بولۇپ ئالدىن ماڭغاچ تۇراي. سىلى ئارقىمىزدىن كېچىلەپ يېتىپ بارسىلا. ئەھمەد تەنبەل لەشكەرلىرىنىڭ ئازلىقىنى كۆرسە چوقۇم جەڭگە چىقىدۇ. ئۇنىڭغىچە سىلى يېتىپ كەلسىلە، ئىككى تەرەپتىن قىسماققا ئېلىپ بىراقلا ھۇجۇم قىلىمىز. كېچىدە ئۇقۇشماسلىق يۈز بېرىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن ئۇچراشقاندا ئۇرانلىشايلى. ئۇران «تاشكەنت» بىلەن «سايرام» بولسۇن.

بابۇرنىڭ پەرىزى توغرا چىقىقاندى. ئەھمەد تەنبەل ئۇنىڭ ئازغىنە لەشكەر بىلەن كېلىۋاتقانلىقىدىن خەۋەر تېپىپ، دەرھال

ئەندىجان شەھىرىنىڭ سىرتىدىكى چىلدۇختەراندا بارگاھ تىكىپ ساقلاپ تۇردى.

بابۇر نامازشام بىلەن يېتىپ كەلگەنىدى. ئۇ ئەھمەد تەنبەلگە قورقاندەك تۇيغۇ بېرىش ئۈچۈن، ئارقىسىغا ئىككى چاقىرىم چېكىنىپ بارگاھ تىكتى. ئەمەلىيەتتە ۋاقىتنى كەينىگە سۈرۈپ، ئارقىسىدىن كېلىۋاتقان خوجا مۇھەممەد ئەلىنى ساقلاۋاتاتتى. قاراڭغۇ چۈشۈپ قالغانلىقى ئۈچۈن، ئەھمەد تەنبەلمۇ دەمالىلىققا ھۇجۇم قىلىشقا پېتىنالمىدى. شۇنداق قىلىپ ئىككى قوشۇن ناغرا ـ دۇمباق چېلىپ بىر ـ بىرىگە ھەيۋە كۆرسىتىش بىلەن كۈپايىلەندى.

ـــ قورۇقچىلار سەگەك بولسۇن، ـــ دېدى بابۇر تۇنقاتار بەگ[1] كە جېكىلەپ، ـــ ھازا تۇتۇق تۇرىدۇ، تۇن قاراڭغۇسى بولۇشى مۇمكىن. ياۋنىڭ تۇن قاراڭغۇسىدىن پايدىلىنىپ شەبخۇن[2] ئۇرۇش ئېھتىمالى بار. زىنھار بىخەستەلىككە يول قويۇلمىغاي. لەشكەر ـ گاھقا يېقىنلاشماقچى بولغانلاردىن ئۇران سوراڭلار.

تۇن نىسپىدىن ئاشقانىدى. بابۇرنىڭ تۇيۇقسىز شەبخۇن ئۇ ـ رۇشىدىن ئەنسىرىگەن ئەھمەد تەنبەلمۇ سەركەردە ـ لەشكەرلىرى ـ نى سەگەك تۇرۇشقا بۇيرۇغانىدى.

راستتىنلا بۇ كېچە بەكمۇ قاراڭغۇ بولدى. قولنى سوزسا بارماقلىرىنى كۆرگىلى بولمايتتى. تۇن قاراڭغۇسىدا شەپە چىقار ـ ماي كېلىۋاتقان خوجا مۇھەممەد ئەلىنىڭ لەشكەرلىرى بابۇرنىڭ بارگاھىغا يېقىنلىشىپ قالغانىدى. بارگاھ قورۇقچىلىرى بىر توپ ئاتلىقنىڭ كېلىۋاتقانلىقىنى سېزىپ بىردىنلا سەگەكلەشتى ۋە ئۇلاردىن ئۇران سورىدى:

ـــ تاشكەنت!

خوجا مۇھەممەد ئەلى ئالدىدا كېلىۋاتاتتى. ئۇ قاراۋۇللارغا

---

① تۇنقاتار بەگ ـــ كېچىلىك قاراۋۇللار بېگى.

② شەبخۇن ـــ كېچىسى تۇيۇقسىز قىلىنغان ھۇجۇم.

جاۋاب بېرىش ئۈچۈن ئالدىراپ ئېغىز ئاچتى:

ــ تاشكەنت!

قاراۋۇللار كېلىۋاتقانلارنىڭ ئۇرانغا خاتا جاۋاب بەرگەنلىكىنى بىلىپ بىردىنلا جىددىيلەشتى. ئەسلىدە «تاشكەنت» دەپ سورالسا «سايرام» دەپ، «سايرام» دەپ سورالسا «تاشكەنت» دەپ جاۋاب بېرىشى كېرەك ئىدى. خوجا مۇھەممەد ئەلى ئالدىراشچىلىقتا «سايرام» دېمەي، «تاشكەنت» دەپ خاتا جاۋاب بېرىپ قويغانىدى.

ياۋ لەشكەرلىرى شەبخۇن ئۇرۇشقا كەلگەن ئوخشايدۇ، دەپ ئويلىغان قاراۋۇللار دەرھال قوللىرىدىكى تەبلۇاز[1]نى چېلىپ بارگاھقا خەۋەر بەردى.

بابۇرنىڭ كۆزى ئەمدىلا ئۈيقۇغا ئىلىنىشقانىدى. تەبلۇازنىڭ ئەنسىز ئاۋازىنى ئاڭلاپ چاچراپ ئورنىدىن تۇردى، قىلىچىنى ئېلىپ ھەر ئېھتىمالغا قارشى توقۇپ تەييارلاپ، چېدىر تۇۋىگە باغلاپ قويغان ئېتىغا مىندى. لەشكەرلىرىنىڭ ھەممىسى جەڭ كىيىمى بىلەنلا ياتقانىدى.

تەۋىلىلەرنىڭ ئاۋازى بىلەن تەڭ دۈمباقچىلار جەڭ دۈمباقلىرىنى چېلىپ، سۈرەن سېلىشقا باشلىدى. بۇ كۈتۈلمىگەن ھادىسە خوجا مۇھەممەد ئەلىنىمۇ كېچىدە ئادىشىپ، ياۋ بارگاھىغا يېقىنلاپ قالغان ئوخشايمىز دېگەن تۇيغۇغا كەلتۈرۈپ قويغانىدى. ئۇرانغا خاتا جاۋاب بېرىپ قويغانلىقى خىيالىغا كەلمەيتتى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلارمۇ جەڭگە ھازىرلاندى. ئۇلار ئاۋۋال بىر ــ بىرىگە قارىسىغىلا ئوق ئېتىشتى، ئاندىن قىلىچلىشىشقا باشلىدى. شۇ دەقىقىدە ئۇلار تۇن قاراڭغۇسىدا ئۇقۇشماستىن قىرغىنچىلىققا چۈشكەنىدى. ئۇلار شۇ تەرىزدە بىر ھازا چېپىشقاندىن كېيىن، ئاندىن ئارىدا ئۇقۇشماسلىق بولغانلىقىنى ھېس قىلىشتى. بۇ چاغدا خېلى كۆپ لەشكەرلەر جېنىدىن ئايرىلغانىدى.

① تەبلۇاز ــ بەلگە بېرىدىغان مىس ئەسۋاب.

بابۇرنىڭ بارگاھىدىن ئاڭلانغان قىر ـ چاپ سادالىرى ئەھـ ـمەد تەنبەلنىمۇ ئويغىتىۋەتكەنىدى.

«شەيبانىخان ئالىيلىرى ياردەمگە لەشكەر ئەۋەتكەن ئوخشـايـ ـدۇ. نېمىگە قاراپ تۇرىمەن. پۇرسەتنى چىڭ تۇتۇپ بابۇرنى كۆزدىن يوقىتاي...»

ئۇ سەركەردە ـ لەشكەرلىرىنى تېزدىن ھۇجۇم قىلىشقا بۇيـ ـرۇدى.

بىر مەيدان ئۆزئارا قىرغىنىدىن كېيىن، ھالىدىن كەتكەن لەشكەرلەر ئەمدى رەسمىي ياۋغا دۇچ كەلگەندە جاسارىتىنى يوقاتـ ـقانىدى. شۇڭلاشقا ئۇلار شىددەت بىلەن باستۇرۇپ كەلگەن ياۋغا تاقابىل تۇرالماي قېچىشقا باشلىدى.

ـــ لەشكەرلەر چېكىنسۇن! ـــ دېدى يەنە تىركەشسە تېخىمۇ كۆپ تالاپەتكە ئۇچرايدىغانلىقىنى ھېس قىلغان بابۇر.

ـــ قايسى تەرەپكە چېكىنىمىز ئالىيلىرى؟

تۇزگەن پىلاننىڭ سۇغا چىلاشقىنىنى ئاز دەپ، ئۆزئارا قىرـ ـغىن قىلىپ نۇرغۇن لەشكەرلىرىدىن ئايرىلىپ قالغانلىقىغا جىلى بولغان بابۇر جەھلى بىلەن ۋارقىرىدى:

ـــ نەگە بولاتتى، ئوشقا!

بۇ چاغدا تاڭ سۈزۈلۈشكە باشلىغان بولۇپ، بابۇر ئاللىقاچان قورشاۋغا چۈشۈپ قالغانىدى. ئۇ سەركەردىلىرى بىلەن قورشاۋنـى بۆسۈپ چىقىش ئۈچۈن جان پىدالىق بىلەن تىركەشتـى. قىلىچـ ـلىشۋاتىپ ئەھمەد تەنبەلگە روبىرو كېلىپ قالدى. ئىككى رەـ ـقىبنىڭ كۆزلىرىدىن ئوت چاقناپ كەتتى. بىر ـ بىرىگە جەھلـى بىلەن قىلىچ چېپىشتى. ئەھمەد تەنبەل چاققانلىق بىلەن پەنـت ئىشلىتىپ، بابۇرنىڭ بېشىغا قىلىچ چاپتى. ھېلىمۇ ياخشى ئۇنىڭ بېشىدا پولات دۇبۇلغىسى بار ئىدى. قىلىچ دۇبۇلغىنىڭ بىر پـار ـچىسىنى ئۇچۇرۇپ كەتتى. بابۇرنىڭ كۆزىدىن ۋاللىدە ئوت چاقناپ سەنتۇرۇلۇپ يىقىلدى. ئۇنىڭغىچە شىرىمبەگ تاغـايى ئۇنى يـۆـ

لىۋالدى. نۆكەرلىرى ئەھمەد تەنبەلگە تاشلاندى. ئەھمەد تەنبەل ئۆزىگە شەيبانىخاندىن يارەمچى لەشكەر كەلمىگەنلىكىنى ئاللىقا-چان ھېس قىلغان ۋە بابۇر مېنى جەڭگە چىقىرىش ئۈچۈن، كېچىدە ھېيلە ئىشلەتكەن ئوخشايدۇ دەپ قالغانىدى. شۇڭا ئۇ ئەشەنچىنى يوقىتىپ لەشكەرلىرىنى دەرھال چېكىندۈردى ۋە شۇ قاچقانچە ئەندىجان شەھىرىگە كىرىۋالدى.

گەرچە بابۇر يارىلانمىغان بولسىمۇ، بېشى توختىماي ئاغرىيتتى. ئۇ ئەھمەد تەنبەل بېشىغا چاپقان قىلىچىنى ئۆز ۋاقتىدا ئۇنىڭغا ئۆزىنىڭ سوۋغا قىلغانلىقىنى ئېسىگە ئېلىپ ئىچى ئاچچىق بولۇپ كەتتى. ئاشۇ قىلىچتا جېنىدىن ئايرىلغىلى تاس قالغاندى.

«خان تاغام بەرگەن بەش مىڭ لەشكەرنىڭ يېرىمىدىن كۆپرەكى تالاپەتكە ئۇچراپتۇ. ئامان قالغانلىرىنىڭمۇ يېرىمىدىن كۆپرەكى يارىلىنىپتۇ. ئەمدى بۇ ئەھۋالدا تاغلىرىمنىڭ ئالدىغا قانداق بارارمەن. ئەڭ ياخشىسى ئوشقا قايتاي، بەلكىم ئوشتا لەشكەر تولۇقلىۋالارمەن...»

ئۇ ئەنە شۇ خىيال بىلەن ئوشقا قاراپ ماڭدى.

※ ※ ※

تاشكەنت شەھىرىنى ۋەھىمە قاپلىغاندى. سودىگەرلەر، دۇكاندارلار دۇكانلىرىنى تاقىغان، ھۈنەرۋەن ـ كاسىپلار ئىش توختاتقان، ھەتتا چاربازارچى، ئۇششاق ئېلىپ ـ ساتارلارمۇ ئاللىقاياقلارغىدۇر غايىب بولۇشقان، ئاشپۇزۇل خوجايىنلىرى، ناۋاي، قاسساپ، باققال، دوغاپچىلارمۇ تىجارەتلىرىنى توختىتىشقانىدى. كوچا ـ رەستىلەردە ئادەملەر يوق دېيەرلىك ئىدى. ئاللىقانداق بىر ھاجەت بىلەن كوچىغا چىققانلارمۇ ۋەھىمە، تەشۋىش ئىلكىدە ئىككى يېنىغا قاراپ، ھودۇقۇپ، تەمتىرەپ، تام تۈۋى، دالدىلار

بىلەن مېڭىپ مەنزىلگە بېرىشقا ئالدىرايتتى. ھەئە، شەھەر ئاھالىسى ـ دەرۋازىلىرىنى مەھكەم تاقاپ، قاراڭغۇ قازناقلىرىغا بېكىنىۋېلىشقانىدى. پەقەت شەھەرنىڭ ئامانلىقىنى چارلاۋاتقان شەيبانخاننىڭ غالىب لەشكەرلىرى ئاتلىرىدا گىدىيىپ ئولتۇرۇشقىنىچە، قايسى قورۇ ـ جايىنىڭ ئىچىدە جىقراق مال ـ دۇنيانىڭ بارلىقىنى دىتالاۋاتقاندەك ئەتراپقا ئالا قويماي قاراپ تۇراتتى. شەيبانخان شەھەر ئاھالىسىنى بۇلاپ ـ تالىماس لىققا قاتتىق پەرمان چۈشۈرگەنلىكى ئۈچۈن ئۇلار ئىگىسىنىڭ باي ـ زەردارلىقىدىن دالالەت بېرىپ تۇرغان ھەشەمەتلىك قورۇ ـ جايلارغا باستۇرۇپ كىرىشتىن ئۆزلىرىنى ئاران ـ ئاران بېسىپ تۇرۇشاتتى.

ھەئە، دادىسى بىلەن تاغىسىنىڭ ئەسىرگە چۈشكەنلىكىدىن خەۋەر تاپقان خانزادە سۇلتان مۇھەممەد خانكە شەيبانخانغا قارشىلىقسىزلا تاشكەنت شەھىرىنىڭ دەرۋازىسىنى ئېچىپ بەرگەنىدى. شۇ تاپتا سۇلتان مەھمۇدخان، سۇلتان ئەھمەدخان ۋە ئۇلارنىڭ ئەسىرگە چۈشكەن بارلىق سەركەردە ـ لەشكەرلىرى قاتتىق نەزەربەند قىلىنغانىدى.

شەيبانخان تاشكەنتكە كىرگەن ئۈچ كۈندىن بېرى سەركەردە ـ لەشكەرلىرىنى شەھەر ئاھالىسىگە ۋەھىمە سالماسلىق ھەققىدە قاتتىق پەرمان بېرىپ، بەش ۋاق نامىزىنى ۋاقتى ـ قەرەلىدە ئادا قىلغاندىن سىرت، باشقا ۋاقىتلاردا خالىسا ئۇخلاپ، خالىسا ئېسىل غىزالارنى يەپ ئارام ئېلىۋاتاتتى. بۇ جەريانىدا ئەسىرگە چۈشكەن ئاكا ـ ئۇكا خانلار بىلەنمۇ كۆرۈشمىدى. تۇرقىدىن ئۇلارنى ئېسىدىن چىقىرىۋەتكەندەك قىلاتتى.

ـــ مەلۇم بولغاي!

ئىنىسى مەھمۇد سۇلتان، ئوغلى تۆمۇر سۇلتان ۋە كۈيۈئوغلى جانىبەكخانلار بىلەن چۈشلۈك غىزا يەۋاتقان شەيبانخان پەگاھتا قول باغلاپ تۇرغان ھۆدەيچى بەگكە كۆزىنىڭ قىرىدا قاراپ

قويۇپ، قولىدىكى چالا غاجىلىغان قىرغاۋۇل پاچىقىنى داستىخاڭغا قويدى.

ـــ خوش.

ـــ ئاخسىدىكى شەيخ بايازىددىن چاپارمەن كەلدى.

ئەرزىمەس بىر بەگنىڭ چاپارمىنىنى قوبۇل قىلىشنى خالىمىغان شەيبانىخان ئېرىنچەكلىك بىلەن سورىدى:

ـــ مۇددىئاسى نېمىكەن؟

ـــ چاپارمەننىڭ دېيىشچە، ئاخسىدىكى جەڭ مەيدانىنى تاشلاۋاتقان لەشكەرلىرى ئالاچەخانىنىڭ خانزادىسى سەئىدخاننى قولغا چۈشۈرۈپتۇ.

بۇ خەۋەر شەيبانىخاننىڭ دىققىتىنى تارتتى:

ـــ ئول خانزادىنى قانداق تۇتۇۋاپتۇ؟

ـــ جەڭدە ئول خانزادىنىڭ يوتىسىغا ئوق تېگىپ يارىلانغان چېغى. ئۆلۈكلەرنى بىر تەرەپ قىلىۋاتقانلار بىر ئازگالدا پاناھلىنىپ يېتىۋالغان يېرىدىن بايقاپتۇ.

ـــ ھازىر نەدىكەن؟

ـــ قۇدرەتلىك پاناھگاھىمىزنىڭ بىر تەرەپ قىلىشى ئۈچۈن دەرگاھلىرىغا ئەۋەتىپتۇ.

ـــ شەيخ بايازىدنىڭ بۇ تۆھپىسى ئۈچۈن بىر ياقلىق زەرباب تون ئەۋەتىپ بېرىلگەي، ـــ دېدى شەيبانىخان مەمنۇن بولغان ھالدا، ـــ جەررالىلار ئالاچەخانىنىڭ ئول خانزادىسىنىڭ جاراھىتىنى ياخشى ئەملەپ ئايرىم كۈتكەي. ئاتىسى بىلەن كۆرۈشتۈرمەسۇن.

ئۇ پەرمان بېرىپ بولۇپ، قىرغاۋۇل پاچىقىنى يەنە غاجىلاشقا باشلىدى.

ـــ جانابى خان ئاتام ئول ئاغا ـ ئىنى خانلارنى قانداق بىر تەرەپ قىلىشنى ئويلاشتىكىن؟ ـــ ئېھتىيات بىلەن سورىدى تۆمۈر سۇلتان.

شەيبانىخان ئوچ كۈندىن بېرى بۇ ھەقتە ئېغىز ئاچمىغانلىقى ئۈچۈن، ئىنىسى، ئوغلى ۋە كۆيۈئوغلى ئۇنىڭ مۇددىئاسىنى بىلىشكە قىزىقىپ قالغانىدى.

ــ سىلەرچە ئۇلارنى قانداق بىر تەرەپ قىلساق بولار؟

ئولتۇرغانلار دەمالىلىقا جاۋاب بېرەلمەي بىر ـ بىرىگە قاراشتى.

ــ مېنىڭچە كاللىسىنى ئالايلى، ــ دېدى تۆمۈر سۇلتان دادىللىق بىلەن جاۋاب بېرىپ، ــ بۇ ئارقىلىق جانابى خان ئاتامىغا سەركەشلىك قىلىشقا نىيەت قىلغان ئەتراپىمىزدىكى خان ـ سۇلتانلارغا ئىبرەت قىلايلى. ئول ئاغا ـ ئىنى خانلارنىڭ كاللىسى ئېلىنغانلىقىنى ئاڭلىسا، ئۇلار ئۆزلۈكىدىن تەختىگاھلىرىغا ئىتائەت گەردىنىنى سۇنىدۇ.

شەيبانىخان ئوغلىنىڭ چىرايىغا راسا بىر قارىۋېلىپ، يەنە قولىدىكى ئۇستىخاننى غاجىلاشقا باشلىدى. ئارىنى بىر پەس سۈكۈت باستى. ئۇنىڭ ئىنكاس بىلدۈرمىگىنىنى كۆرۈپ ئىنىسى بىلەن كۆيۈئوغلى لام ـ جىم دېمىدى.

ــ مەن سىلەرگە بىر ھېكايە ئېيتىپ بېرەي، ــ دېدى شەيبانىخان بىردىنلا بېشىنى كۆتۈرۈپ، ــ قايسى بىر شەھەردە بىر مەنسەپدار دۇنياغا سادىر بولغانكەن. شەھەر ھاكىمى ئول مەنسەپدارنى جازالاش ئۈچۈن، بىرمۇنچە پۇل جەريمانە قويۇپتۇ. ئەمما ئول مەنسەپدارنىڭ بىساتىدا جەريمانىنى تۆلىگۈدەك مال ـ مۈلۈك، پۇل ـ پۈچەك يوق ئىكەن. شۇڭا ھاكىم ئۇنى قىيىن ـ قىستاققا ئېلىپ جازالاپتۇ. نەق مەيداندا بەكمۇ مېھىر ـ شەپقەتلىك ھەم زەردار بىر خوجا بار ئىكەن. ئۇنىڭ ھېلىقى مەنسەپدارغا ئىچى ئاغرىپتۇ ـ دە، ئۇنىڭغا قويۇلغان جەريمانىنى تۆلەپ بېرىپ، ئازابتىن خالاس قىلىپتۇ. ئاندىن ئۆيىگە ئېلىپ بېرىپ كۆپ مېھرىبانلىقلار بىلەن مېھمان قىلىپتۇ. بىر كۈنى ھېلىقى مەنسەپدار ئوغلى بىلەن پاراڭلىشىۋاتقانىكەن، خوجا تاسادىپىي پۈر ـ

سەتتە ئول ئاتا ـ بالىنىڭ سۆھبىتىنى دالدىدا تۇرۇپ ئاڭلاپ قاپ-
تۇ. ئوغلى ئاتىسىدىن: «ئى ئاتا، خوجا ھەزرەتلىرى بىزگە كۆپ
ياخشىلىق قىلدى. ئۇنىڭ قىلغان بۇ ياخشىلىق، مېھرىبانلىقىنى
قانداق قايتۇرۇپ بولارمىز؟» دەپ سوراپتۇ. ھېلىقى مەنسەپدار
ئوغلىغا جاۋاب بېرىپتۇكى: «ئىلگىرىكى مەنسىپىم ئەسلىگە كەل-
سە بۇنىڭ چارىسى ئاسان»، ئوغلى يەنە سوراپتۇ: «بۇنچىۋالا زور
ياخشىلىقنى قايتۇرۇش قانداقمۇ ئاسان بولسۇن؟». مەنسەپدار ئوغ-
لىغا مۇنداق جاۋاب بېرىپتۇ: «ئىلگىرىكى مەنسىپىم قولۇمغا
كەلسە، ئول خوجىغا بىر گۇناھ ئارتىپ، ناھايىتى كۆپ مال ـ
دۇنيا جەرىمانە قويىمەن. بۇ جەرىمانىنى تۆلەشكە خوجىنىڭ مال ـ
بىساتى يېتىشمەي قالىدۇ. شۇ چاغدا بىر رەھىمسىز نۆكەرنى ئە-
ۋەتىپ، خوجىنى چىدىغۇسىز قىيىن ـ قىستاققا ئېلىپ ئازابلايـ
مەن. شۇنىڭ بىلەن خوجا ئىلاجسىز ماڭا بار ـ يوقىنىڭ ھەممە-
سىنى بېرىدۇ. كەم قالغان جەرىمانىنى خوجىنىڭ ماڭا قىلغان
ياخشىلىقىنىڭ يۈزىنى قىلغان بولۇپ كەچۈرۈم قىلىۋېتىمەن.
شۇنىڭ بىلەن خوجا مەندىن چەكسىز مىننەتدار بولىدۇ ۋە ماڭا
قىلغان بۇ ياخشىلىقىغا جاۋاب قايتۇرغىنىمدىن خۇشال بولىدۇ».
بۇ ھېكايەتنى ئېيتىپ بېرىشىمدىكى مۇددىئا شولكى، ــ دېدى
شەيبانىخان چىرايىغا ھېيلىگەرلىك بىلەن كۈلكە يۈگۈرتۈپ، ــ
ئىلگىرىكى ھاكىم تەرىپىدىن جازالانغان ھېلىقى مەنسەپدارغا
ئوخشايتتىم. سۈلتان مەھمۇدخان بولسا دەل ھېلىقى شەپقەتلىك
خوجا ئىدى. مانا ھازىر ئۇنىڭ ئاشۇ شەپقىتىگە جاۋاب قايتۇرىدـ
غان پۇرسەت كەلدى، ئەمدىلىكتە ئۇنى ئۆلتۈرسەم ئەل ـ يۇرتقا
نامەرد دېگەن ياماڭ ئاتىقىم تارقايدۇ. شۇڭا ئۇنىڭ ياخشىلىقىنى
ھېلىقى مەنسەپدارنىڭ تەدبىرى بويىچە قايتۇرماقچىمەن.

ــ يەنىلا خان ئاغام دانادۇر، ــ دېدى ئىنىسى مەھمۇد سۈل-
تان چىرايىغا كۈلكە يۈگۈرتۈپ، ــ ئول چاغدا ئەل ـ يۇرت سـ-

لىنى كەڭ قورساق، مېھرىبان، شەپقەتلىك دەپ ماختىشىدۇ. ئۇ. سىل پەزىلەتلىرى يۈرت ـ يۇرتقا تارايدۇ.

ـــ ئۆرەتۆپىدىن خەۋەر بارمۇ؟

شەيبانىخان ئىنىسىنىڭ ماختاشلىرىغا ئېرەن قىلماي، چالا ھەجىيىپ ئولتۇرغان كۆيۈئوغلى جانىبەك سۇلتاندىن سورىدى.

ـــ خەۋەر بار، ـــ دېدى جانىبەك سۇلتان، ـــ پاسىبانلىرىنىڭ ئەسىرگە چۈشكەنلىكىدىن خەۋەر تاپقان ئول ئاغا ـ ئىنى مىرزىلار بىز بىلەن سۇلھى تۈزۈشكە ھازىرلىنىۋاتقانىكەن. ئالىيلىرىنىڭ ئەۋەتكەن مەكتۇپىنى تاپشۇرۇپ ئېلىپ، سۇلھى تۈزگۈدەك پۈرسەتنىڭمۇ قالمىغانلىقىنى ھېس قىلغان بولسا كېرەك سەييىد مۇھەممەد مىرزا سالام بېرىش ئۈچۈن كېلىۋېتىپتۇ كەچكىچە يېتىپ كېلىشى مۇمكىن.

مۇھەممەد ھۈسەين كۆرەگان بىلەن سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ قارشىلىق كۆرسىتىشىدىن ئەنسىرىگەن شەيبانىخان ئۆرە تۆپىگە چاپارمەن ئەۋەتىپ، ئاكا ـ ئۇكا مىرزىلار قارشىلىق كۆرسەتسە، سۇلتان مەھمۇدخان بىلەن سۇلتان ئەھمەدخانىنى ئۆلتۈرۈۋېتىدىغانلىقىنى، ناۋادا ئالدىغا چىرايلىقچە سالامغا كەلسە ئىشلارنى چىرايلىقچە ھەل قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ خەت يازغا نىدى.

ـــ مۇھەممەد ھۈسەين كۆرەگان كەلمەي قويۇپتۇ ـ دە، ـــ دېدى شەيبانىخان ئەپسۇسلانغان ھالدا، ـــ بوپتۇ، ئىنىسى بولسا مۇ كەپتۇ. ئول سەييىد مۇھەممەد مىرزىنى بوش چاغلىغىلى بولمايدۇ. تاشكەنتكە كەلسە ياخشى مۇئامىلە بىلەن كۈتۈۋېلىڭلار.

ـــ ئايرىم سولامدۇق؟

ـــ ياق. ئول ئاغا ـ ئىنى خانلارنىڭ قېشىغا ئاپىرىڭلار. پاسىبانلىرىنىڭ ئەھۋالىنى كۆرۈپ قويسۇن. ئايغاقچىلار بابۇرنىدىرىكىنى ئالالاپتىمۇ؟

ـــ تېخىچە خەۋەر يوق، ـــ دېدى جانىبېك سۇلتان، ـــ ئەنە دېجاندا ئەھمەد تەنبەل بىلەن ئۇرۇش قىلىپ يېڭىلگەندىن كېيىن، ئوش تەرەپكە كەتكەنمىش. بىراق، بېرىپ بولغۇچە ئوشقا قالدۇرۇپ قويغان سەركەردە ـ لەشكەرلىرى ئاھالىنى بۇلاپ ـ تالىغاچقا، ئوش ئاھالىسى قوزغىلىپ ئۇلارنى ئۇر ـ ئۇر قىلىپ قوغلاپ چىقىرىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئوشتىمۇ تۇرالماي بەراكۇھ تاغلىرىغا قېچىپ كېتىپتۇ. دېرىكىنى ئېلىشقا يەنە چاپارمەن ماڭغۇزدۇم.

شەيبانىخان ئارتۇقچە ئىپادە بىلدۇرمىدى. ئەما، بابۇرنىڭ قېچىپ كەتكەنلىكىدىن ئەپسۇسلىنىۋاتقانلىقى چىرايىدىن بىلىنىپ قالغانىدى. قۇچىقى كەڭرى، ئوۋ نېمەتلىرى مول بەراكۇھ تاغلىرىدىن بىر قاچقۇننى ئىزدەپ تېپىشنىڭ تەسلىكى ئۇنىڭغا ئايان ئىدى.

※ ※ ※

ئەسىرگە چۈشكەندىن بېرى ئۆلۈم ۋەھىمىسىدە تەقدىرىدىن قايغۇرۇپ، غەم ـ ئەندىشە ئىچىدە قالغان سۇلتان مەھمۇدخان خۇددى شىلۋاڭغاندەكلا ياداپ كەتكەنىدى. قاراڭغۇ، زەي ئىچكىرى قازناقنىڭ تۆڭلۈكىدىن كۈنبويى كۆز ئۈزمەيتتى. تىرىقىدە قىلغان شەپىدىنمۇ چۆچۈيتتى. تاماق كۆتۈرۈپ كىرگەن خىزمەتكارلارغىمۇ ھېچىيىپ خۇشامەت قىلاتتى. «شەيبانىخان ئالىيلىرىنىڭ ھىممىتىگە تەشەككۈر. مىننەتدارلىقىمنى يەتكۈزۈپ قويغايلا» دېيىشنى ئۇنتۇپ قالمايتتى. ھەر ۋاقىلىق نامىزىدا بۇقۇلداپ يىغلىغىنىچە ئۇزۇندىن ـ ئۇزۇن دۇئا قىلاتتى. تەڭرىدىن شەيبانىخاننىڭ كۆڭلىگە ئىنساب ـ تەۋپىق تىلەيتتى. ئاكىسىنىڭ بۇقەدەر قورقۇنچاقلىقىنى، ئاددىي خىزمەتكارلارغا قىلۋاتقان

قوللارچە خوشامەتنى كۆرگەن سۇلتان ئەھمەدخان نومۇستىر يىرىلغۇدەك بولاتتى. ئەمما، ئاكىسىغا چىش يىرىپ بىر ئېغىز نەسىھەت قىلمايتتى، تەسەللىمۇ بەرمەيتتى. نومۇس، خورلۇق ئەركسىزلىك يۈرىكىگە نەشتەردەك سانجىلىپ، قىيناپ ئارام بەر مەيتتى. كۈنبويى قاپقىنى تۈرۈپ، ھېچكىمگە گەپ قىلماي ئول تۇرغىنى ئولتۇرغاندى. ھەئە، تېخىچىلا ئۆلۈك ـ تىرىكلىكى ھەققىدە خەۋەر ئالالمىغان ئوغلى سەئىدخاندىن ۋايىم يەيتتى ئاللاھتىن ئوغلىغا ئامان ـ ئېسەنلىك تىلەيتتى.

بۇگۈن ناشتىدىن كېيىن، شەيبانخاننىڭ چاقىرتقانلىقىنى ئاڭلاپ سۇلتان مەھمۇدخان باشقىچە جانلىنىپ كەتتى.

ـــ شەيبانخان ئالىيلىرى بىزگە چوقۇم رەھىم ـ شەپقەت قىلىدۇ دېمىگەنمىدىم، ـــ دېدى ئۇ ئەمىر ـ سەركەردىلىرىنىڭ تەشۋىشلىك كۆزلىرىگە قاراپ، ـــ ئۆلتۇرۇش نىيىتى بولسا، دەرگاھىغا چىللاپ يۈرمەيتتى. بۇ ياخشىلىقنىڭ ئالامىتى. ئۆز ۋاقتىدا مەنمۇ ئۇنىڭغا ياخشىلىق قىلغان. مېنىڭ سەركەردە ـ لەشكەرلىرىم بىلەن بۇخارا، سەمەرقەنتلەرنى بويسۇندۇرغان...

ـــ بولدى قىلسىلا خان ئالىيلىرى، ـــ سەييىد مۇھەممەد مىرزا ھەرقانچە قىلىپمۇ ئۆزىنى تۇتۇۋالالماي زەردە قىلدى، ـــ شۇنىمۇ ئەسلىرىدە تۇتسىلا، ئول شەيبانخان ئاشۇ سەركەردە ـ لەشكەرلىرىمىز بىلەن ئاخىرقى ھېسابتا سىلىنىمۇ ئەسىرگە ئالدى، تاجۇتەخت، سەلتەنەتلىرىنى تارتىۋالدى. سىلى ھازىرمۇ ھەم بىزنىڭ پاسىبانىمىز. خانلىق ھۆرمەتلىرىنى ساقلىغايلا.

سۇلتان مەھمۇدخان سەييىد مۇھەممەد مىرزىغا يەرنىڭ تېگىدىن ئالىيىپ قاراپ قويۇپ، ئۇلۇغ ـ كىچىك تىندى.

ـــ قېنى جانابلار، شەپقەتلىك خانىمىز، قۇدرەتلىك ئىسكەندەر سانى شەيبانخان ئالىيلىرىنىڭ دەرگاھىغا مەرھەمەت قىـ

لىشسىلا.

ئىشىك تۈۋىدە پەيدا بولغان جانىۋېك سۇلتان ئۇلارغا قاراپ مەغرۇرلۇق بىلەن گىدەيدى. تەلەپپۇزىدىن قىلچىلىك ھۆرمەت، تەۋازۇ يوق ئىدى. كۆزلىرىدىن كۈچلۈك مەسخىرە چېقىپ تۇراتتى. سۇلتان مەھمۇدخان ئۇنىڭغا ئېگىلىپ سالام بېرىۋەتكەندىن كېيىن، بىرىنچى بولۇپ ئىشكتىن چىقتى. سۇلتان ئەھمەدخانىنىڭ شەيبانخانىنىڭ ئالدىغا بارغۇسى، بولۇپمۇ ئاكسىنىڭ ئۇنىڭغا قىلغان خۇشامىتىنى، ئۇنىڭ ئالدىدىكى بىچارە تۇرقىنى كۆرگۈسى يوق ئىدى. ناۋادا جازا مەيدانىغا ئېلىپ ماڭغان بولسا، بېشىنى تىك تۇتۇپ باراتتى. ئۇ جانىۋېك سۇلتانىنىڭ ئەلپازىغا قاراپ، تىرەجەپ تۇرۇۋالسا مەجبۇرىي ئېلىپ بارىدىغانلىقىنى پەملىدى ـ دە، ئىلاجسىز ئىشىك تەرەپكە قاراپ ماڭدى. ئۇنىڭغا سەييىد مۇھەممەد مىرزا، سۇلتان مۇھەممەد خانكە، نىغمەت مىرزا، سۇلتان جۇنەيدى بارلاس ۋە باشقا سەركەردىلەر ئەگەشتى.

شەيبانخان ئۇلارنى ھەشەمەتلىك ئوردىسىدا ساقلاپ تۇرغىنىدى. نەچچە يىللاردىن بېرى ئۆزى ئولتۇرغان تەختتە شەيبانخانىنىڭ سۇر ـ ھەيۋە بىلەن گىدىيىپ ئولتۇرغىنىنى كۆرۈپ، سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ يۈرىكى چايان چاقىقاندەك ۋىزىلدىشىتى. غەزەپتىنمۇ، خورلۇقتىنمۇ ئەيتاۋۇر، پۇت ـ قولىدا جان قالمىدى. بىراق يەنىلا ئۆلۈم ۋەھىمىسى، جېنىنى ساقلاپ قېلىش تەمەسى غالىب كەلدى ـ دە، پايپاسلاپ كەلگىنىچە تەختىنىڭ ئالدىغا كېلىپ يۇكۇندى:

ـــ مۆھتەرەم سۇلتان شەيبانخان ئالىيلىرىغا ئېھتىرام بولغاي!

شەيبانخان غالىبلارچە قىياپەت بىلەن سۇلتان مەھمۇدخانغا بىر قارىۋەتكەندىن كېيىن، شاھنىشىنىنىڭ ئوتتۇرىسىدا تېخىچە

ئۆرە تۇرغان سۇلتان ئەھمەدخان، سەييىد مۇھەممەد مىرزىلارغا نەزەرىنى ئاغدۇردى. كۆڭلىدە ئۇلارمۇ سۇلتان مەھمۇدخاننى دوراپ يۈكۈندۇ دەپ ئويلىغانىدى. ئەمما ئۇلارنىڭ يا يۈكۈنمەي، يا قول باغلىماي تۇرغىنىنى كۆرۈپ غۇزۇلدە ئاچچىقى كەلگەن بولسىمۇ، لېكىن سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ بىچارە تۇرقىدىن بىرئاز تەسەللى تېپىپ، ئاچچىقىنى بېسىۋالدى.

ـــ ئورۇنلىرىدىن تۇرسىلا ئالىيلىرى، ـــ دېدى شەيبانىخان «ئالىيلىرى» دېگەن سۆزنى مەسخىرىلىك تەلەپپۇزدا قىلىپ، ـــ شول تاپتا بول دەرگاھتا ئىككىمىزنىڭ ئورنىنىڭ ئالمىشىپ قېلىشى پۈتۈنلەي تەقدىرنىڭ ئىرادىسى. نېمىلا دېگەنبىلەن يەنىلا سىلىنگە رەھمەت ئېيتىسام بولىدۇ. ناۋادا ئەينى ۋاقىتتا ياردەملەشمىگەن بولسام بۇ تەخت ـ سەلتەنەت ماڭا نەدە تۇرۇپتۇ. ھەرقانچە ياخشىلىقنى بىلمەيدىغان ئادەم بولۇپ كەتسەممۇ، سىلىنىڭ قىلغان ئۇل ياخشىلىقلىرىنى ياندۇرۇش مەجبۇرىيىتىم باردۇر.

ـــ ئالىيلىرى مەرھەمەتلىكتۇر، ـــ دېدى سۇلتان مەھمۇد خان ئاستا ئورنىدىن تۇرۇپ.

ـــ سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرىغا كۆرسى قويۇپ بېرىڭلار.

ساراي بېگى بىر ياغاچ كۆرسىنى كۆتۈرۈپ كېلىپ، تەختنىڭ ئالدىغا قويۇپ بەردى.

ـــ قېنى جاي ئالسىلا، ـــ دېدى شەيبانىخان سۇلتان مەھمۇدخانغا ئولتۇرۇشقا ئىجازەت بېرىپ.

ياغاچ كۆرسى بەكمۇ كونا ئىدى. ئۇنى شەيبانىخان مەخسۇس سۇلتان مەھمۇدخانىنى ئولتۇرغۇزۇش ئۈچۈن نەدىندۇر تاپتۇرۇپ كەلگەندەك قىلاتتى. ياغاچ كۆرسى سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ بەستلىك گەۋدىسىنى كۆتۈرەلمەي نالىلىك غىچىرلاپ كەتتى. شۇ ھامان

ئىككى تەرەپتە غادىيىپ ئولتۇرۇشقان شەيبانىخانىنىڭ سەركەردىلىرى پىخىلداپ مەسخىرىلىك كۈلۈشتى. سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ ئولتۇرغان بۇ ئورنى شاھنىشىنىنىڭ يا تۆرىگە، يا پەگاھ تەرىپىگە توغرا كەلمەيتتى. ئوڭ ـ سول تەرەپتە ئولتۇرغان ئەمىر ـ سەركەردىلەرنىڭ ئورنىغمۇ تەۋە ئەمەس ئىدى. خۇددى سوراق قوبۇل قىلىۋاتقان جىنايەتچىنىڭ ئولتۇرىدىغان جايىدىن پەرقلەنمەيتتى. ھەئە، شەيبانىخان ئولتۇرغان ئالتۇن تەخت بىلەن سۇلتان مەھمۇدخان ئولتۇرغان ئەبجىق چىقىپ كەتكەن بۇ ياغاچ كۇرسى روشەن سىلىشتۇرما بولۇپ قالغانىدى. ئاكسىنىڭ بۇقەدەر ھاقارەتلىك مەسخىرىگە ئۇچراۋاتقانلىقىنى ھېس قىلغان سۇلتان ئەھمەدخان غەزەپتىن يېرىلغۇدەك بولۇپ كەتكەنىدى. لېكىن، شاھنىشىنىنىڭ ئىشىك تۈۋىدە قىلىچ يالىڭاچلاپ تۇرغان بىر توپ جاللاتلارنىڭ ھەيۋىسى بىلەن قولىنى مەھكەم تۇتقىنىچە سوغۇق تەرلەپ تۇرغان ئوغلى باباچاقخان ئۇنىڭ غەزىپىنى بېسىپ قويدى. شۇنداق، دۇنيادىكى ھەرقانداق بىر ئاتا ئوغلىنىڭ كۆز ئالدىدا خورلىنىشىنى، ھاقارەتلىنىشىنى ياكى ئۆزىنىڭ كۆز ئالدىدا ئوغلىنىڭ ئۆلتۇرۇلۇشىنى خالىمايدۇ. شۇ تاپتا غەزىپىنى باسالمىسا شەيبانىخان بۇ ئىككى ئېھتىماللىقنىڭ خالىغان بىرىنى قىلىشى مۇمكىن ئىدى. شۇڭا غەزىپىنى زورىغا بېسىۋېلىپ ئوغلىنىڭ قولىنى مەھكەم قىستى.

ـــ گەپنى ئۇزارتمايلى، ـــ دېدى شەيبانىخان ئاردىدىكى ئېغىر سۈكۈتنى بۇزۇپ، ـــ جانابى ئاغا ـ ئىنى سۇلتانلارنىڭ سەمگە ئاۋۇال شۇنى سېلىپ قويايكى، كۆڭلۈڭلارنى توق تۇتۇڭلار. سىلەرنى زىنھار ئۆلتۈرۈش خىيالىم يوق. لېكىن، ھەرقانداق مېھىر ـ شەپقەتنىڭمۇ ئاز ـ تولا مۇددىئاسى بولىدۇ. تا مۇشۇ كەمگىچە خانلار نەسلىدىن بىرەر مەلىكىگە نىكاھلىنىشنى ئارزۇ قىلىپ كەلگەنىدىم، سەمەرقەنتنى ئالغىنىمدا، بابۇر مىرزا مۇرادىم

نى ھاسىل قىلىپ، ئىگىچىسى خانزادە خېنىمنى نىكاھىمغا بەر-
دى. دېمەك، ئەمىر تۆمۈر نەسلىگە ئۆيلىنىش ئارزۇيۇم ئەمەلگە
ئاشتى. ئەمدى تۇغلۇق تۆمۈر ئەۋلادىغىمۇ ئۆيلەنگۈم بار. ئەمەلـ-
يەتتە بۇ نىكاھ بىزنى تۇغقاندارچىلىققا باشلايدۇ. ئۇرۇق - تۇغقان
بولۇپ ئۆتسەك، كېيىنكى ئەۋلادلىرىمىز دۇشمەنلىكنى تاشلاپ،
ئۆم، ئىتتىپاق ياشايدۇ. شۇڭا سىلەردىن ئۆزۈمگە، ئوغلۇم تۆمۈر
سۇلتانغا ۋە كۈيۈئوغلۇم جانىبەك سۇلتانغا ئۇچ خاتۇننى سورايـ-
مەن.

ــ ئادالەتپاناھ خان ئالىيلىرىنىڭ ئوتتۇرىمىزدىكى ئاداۋەتـ-
نى كۆتۈرۈۋېتىپ، دۇشمەنلىكنى نىكاھ يولى بىلەن تۇغقاندارچـ-
لىققا ئالماشتۇرماق بولغانلىقى بىز ئۈچۈن كاتتا شەرەپتۇر، ــ
دېدى سۇلتان مەھمۇدخان قول باغلاپ تۇرۇپ، ــ ئالىيلىرى
شۇنچىلىك شەپقەت قولىنى سۇنغان يەردە ھېلىغۇ ئۇچ خاتۇنكەن،
ئوتتۇز خاتۇن سورىسىلىمۇ قولىمىز كۆكسىمىزدە.

ئاكىسىنىڭ بۇ جاۋابىنى ئاڭلاپ سۇلتان ئەھمەدخان نومۇس-
تىن يەرگە كىرىپ كەتكۈدەك بولدى.

ــ سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرى ئەزەلدىن مەرھەمەتلىـ-
تۇر، ــ دېدى شەيبانىخان مەغرۇرلۇق بىلەن، ــ ئەمىسە سىلى
شۇنداق دەپ رازىلىق بەرگەندىكىن، مەنمۇ كۆڭلۈمگە پۈككىنىمنى
دەۋېرەي. ئالىيلىرىنىڭ كىچىك سىڭلىسى مەلىكە دۆلەتسۇلتان
خېنىمنى ئوغلۇم تۆمۈر سۇلتانغا نىكاھلاپ قويايلى. جاھانـ-
ياتلارنى تۇغقان قىلىش ئۈچۈن قۇدا بولۇشتىنمۇ ياخشى يول يوق-
تۇر. ئەمدى ئۆزۈم بىلەن جانىبەك سۇلتانغا كەلسەك، جانابى خان
ئالىيلىرىنىڭ ھەرىمىدە بىر - بىرىدىن گۈزەل، ئاي مەسەللىك
خانىش - بانۇلار كۆپتۇر. ناۋادا ئالىيلىرىغا ماقۇل كەلسە، ئا-
شۇلاردىن خانىش ئايشە سۇلتان خېنىم بىلەن خانىش قۇتنىگار
خېنىمنى تالاق قىلغان بولسىلا، ئۇلارنى بىردىن نىكاھىمىزغـ-

ئالغان بولساق، ھەم بۇنى ئالىيلىرىنىڭ بىزگە كۆرسەتكەن چەكسىز ھىممىتى دەپ بىلسەك.

«ھايۋان! مۇناپىق! بۇنداق خورلىغىچە ئۆلتۈرۈپلىۋەتسەك بولماسمىدى؟!...»

شەيبانىخاننىڭ تەپ تارتمايلا ئاكسىنىڭ خانىشلىرىنى خوتۇنلۇققا سورىشى سۇلتان ئەھمەدخاننىڭ قاتتىق غۇرۇرىغا تەگكەنىدى. غەزەپتىن دىر ـ دىر تىترىدى، كۆزلىرى قانغا تولدى.

ـــ قۇدرەتلىك خان ئالىيلىرىنىڭ تەلىپى ئىجابەت بولغاي، ـــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان ئىگىرىغاندەك بىر ئاۋازدا، ـــ ھازىردىن باشلاپ خانىش ئايشە سۇلتان خېنىم بىلەن خانىش قۇتلۇغ خېنىم ئۈچ تالاق.

«ئاھ تەڭرىم، يەنە قانداق خورلۇقلارغا گۇۋاھ قىلارسەن؟!...»

ئاكسىنىڭ بۇ شەرمەندىلەرچە جاۋابىنى ئاڭلاپ، سۇلتان ئەھمەدخاننىڭ ۋۇجۇدىدىكى قانىنىڭ ھەممىسى مېڭىسىگە ئۇرلىدى. ئەمدى ئۇنىڭ سەۋر قاچىسى پۈتۈنلەي تولغانىدى. گەپ قىلماقچى بولۇپ ئاغزىنى ئۆمەللەپ تۇرۇشىغا، بىردىنلا مېڭىسىگە پىچاق سانجىلغاندەك بولۇپ، كۆز ئالدى قاراڭغۇلاشتى ـ دە، سەنتۇرۇلۇپ يىقىلدى. سەييىد مۇھەممەد مىرزا قاتارلىق بىرقانچە ئەمىرلەر دەرھال ئۇنى يۆلەشكە تۇتۇندى. بۇ خورلۇق، ھاقارەتكە بەرداشلىق بېرەلمىگەن سۇلتان ئەھمەدخان غەزەپتىن بوغۇلۇپ ھوشىدىن كەتكەنىدى.

شەيبانىخان بۇنىڭغا پەرۋا قىلمىغان ھالدا، ئۆزىگە ھاماقەتلەرچە قاراپ تۇرغان سۇلتان مەھمۇدخانغا تەشەككۇر بىلدۇردى:

ـــ ئالىيلىرىنىڭ كۆڭلى ـ كۆكسى ھەقسىزتەن دەريادەك كەڭرى ئىكەن، كۇللى ئىنسان قېرىنداشتۇر، دەيدىغان گەپ بار. بىزلەرگە دۈشمەنلىشىش نە ھاجەت. بىردەمدىلا تۇغقان بولۇپ قالدۇق مانا. شول تاپتا كىممۇ بىزنى رەقىبلەر دەپ پىتنە قىلا-

دۆلەت خېنىمنىڭ قازا قىلىشى...ئۇنىڭغا قاتتىق ئېغىر كەلگەندى. ئاخسىدا نەزەربەند قىلىنغان ئىنىسى جاھانگىر مىرزىنىڭ شەيخ بايازىدنىڭ كۆزىنى غەلەت قىلىپ قېچىپ كېلىشى ئۇنىڭغا ئاز ـ تولا تەسەللى بولدى. گەرچە بۇ ۋەيرانچىلىق، سەرسانلىقنىڭ تۈنجى سەۋەبچىسى ئاشۇ ئەقلىسىز، ۋاپاسىز ئىنىسى بولسىمۇ، يەنىلا ئۇنىڭغا قۇچاق ئېچىپ كۆرۈشتى. قىلغان ـ ئەتكەنلىرىنى يۈزىگە سېلىپ خجىل قىلمىدى.

«خۇداغا يۈزمىڭ قەتلە شۈكۈر. ھەرنە بولسا ئانامنى يېنىمدىن ئايرىمىغانكەنمەن. بولمىسا شەيباقنىڭ تاغلىرىمغا قىلغان ھاقارەتلىرىگە ھەرگىز بەرداشلىق بېرەلمەيتتى. بۈزرۈك مومام ئىسان دۆلەت خېنىمۇ دەرد ئىچىدە ئۆلۈپ كەتتى. ئىگىچەم خانزادە خېنىمنىڭ ئەھۋالى قانداقراقكەن؟ ئايغاقچىلارنىڭ دېيىشچە بويىدا بارمىش. بەلكىم قورسقىدىكى بالىسىغا تارتىشىپ، ئول شەيباقنىڭ ھەرىمىدە ئازاب تارتىشقا رازى بولغاندۇر. ھەر قانداق بىر ئانا پەرزەنتىنىڭ يېتىم بولۇپ قېلىشىنى خالىمايدۇ. ئىگىچەمۇ شۇنداق، ئۇ مېنى دەپ ئاشۇ ئازابنى، خورلۇقلارنى تارتىشقا رازى بولغانىدى. ئەمدى قورسقىدىكى بالىسى ئۈچۈن يا شايدۇ. نېمىلا بولمىسۇن، ئىنىم جاھانگىر مىرزىنىڭ يېنىمغا قايتىپ كەلگىنى ياخشى بولدى. گەرچە قولىمىزدا نە سەلتەنەت، نە زېمىنىمىز بولمىسىمۇ، ئاشۇ شور پېشانە ئىگىچەمدىن باشقا قېرىنداشلار بىللە تۇرۇپتىمىز. شەپقەتلىك ئاللاھنىڭ بۇ ئىنايىتىگىمۇ شۈكۈر...»

ئېگىز بىر دۆڭگە چىقىۋالغان بابۇر ھىسار تەرەپكە ئۈمىد بىلەن نەزەر تاشلايتتى. چەت ـ چۆرىسىگە كۆز يەتكۈسىز ئىلەك يايلىقى تىپتىنچ بولۇپ، نە ئاتلىق، نە پىيادە بىرەر ئادەمنىڭ قارىسى كۆرۈنمەيتتى.

«... خۇسرەۋ شاھنىڭ نامەردلىكىنى بىلىپ تۇرۇپ، زىيادە ئۈمىد باغلاپ كەتتىمۇ نېمە؟ قاسىمبەگ قاۋچىن مېنى ھىسار تەرەپكە كېلىشكە چاپارمەن ئەۋەتىشىدە نېمىنى كۆزدە تۇتقان بولـ

غىيدى؟ ئۇ خۇسرەۋ شاھتىن ئېنىق جاۋاب ئالماي تۇرۇپلا ماڭا خەۋەر بەرمىگەندۇ ھەقىچان؟ خۇسرەۋ شاھ ئىشەنچلىك ئادەم ئە- مەس. گەرچە ئۇنىڭ تەۋەلىكىدىن ئىككى نۆۋەت ئۆتكەن بولسام- مۇ، باشقىلارغا قىلغان ئادەمگەرچىلىكىنى ماڭا قىلمىدى. ئەمىر - سەركەردىلەرنىڭ نىيىتى قانداقراقكىن؟ قاسىمبەگ قاۋچىن پۇخ- تا، تەدبىرلىك ئادەم. بىرەر ئاساسى بولمىسا، ھىسار تەۋەسىگە كېلىشمىنى تەلەپ قىلمايتتى. مەيلى، يەنە بىرنەچچە كۈن سەۋر قىلاي. ياخشى خەۋەر كېلىپ قالار...»

ئۇ دۆڭدىن چۈشۈپ چېدىر تەرەپكە قاراپ ماڭدى. ئۇ ئەندىجاز- دىكى جەڭدە بار بىساتىدىن تامامەن ئايرىلغانىدى، نۆكەرلىرى ئۇنىڭ شاھانە چېدىرىنىلا ساقلاپ قالغانىدى. ھازىر ئاشۇ چېدىردا ئانىسى قۇتلۇقنىگار خېنىم تۇرۇۋاتاتتى. نۆكەرلەر ئۇنىڭغا ئالچۇق[1] ياساپ بەرگەنىدى.

«تەقدىر ــ قىسمەت دېگەن ئاجايىپ بولىدىكەن. ھەممىتلىك ئوردىلاردا، كاتتا قەسىرلەردىمۇ ياشاپتىمەن. كۈنلەرنىڭ بىرىدە ۋەيرانە بىر ئالچۇقنىڭ پاناھگاھىم بولۇپ قالىدىغانلىقىنى زىنھار ئويلىمىغانكەنمەن. بۇنىڭغىمۇ شۈكۈر. باشتا بەرگەن ئىگىسى كېيىنمۇ بېرەر...»

ئالچۇققا كىرگەن بابۇر ئەنە شۇلارنى خىيال قىلغاچ، يۈمشاق تۆشەككە يانپاشلىدى.

ــ ئالىيلىرىغا مەلۇم قىل، كۆرۈشمەن!

بابۇر شىرىم تاغايىنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپ لىككىدە بېشىنى كۆتەردى:

ــ تاغا كىرىۋەرسىلە.

شىرىم تاغايى كىرىپ سالام بەردى.

ــ يۇقىرى ئۆتسىلە تاغا.

شىرىم تاغايى «بىسمىللاھىر رەھمانىر رەھىم» دېگىنىچە با- بۇرنىڭ ئاياغ تەرىپىدە ئولتۇردى. گەرچە كوت ــ كوت، چېقىمچى

① ئالچۇق ــ كەپە.

بولسىمۇ، يېنىدىن ئايرىلماي خىزمىتىنى قىلىپ كېلىۋاتقان بۇ ئانا جەمئەت شىركىم تۇغقىنىنى بابۇر خېلىلا ھۆرمەتلەيتتى. ئەمىر ـ سەركەردىلىرى ئارىسىدا يېشى ئەڭ چوڭ كىشىمۇ مۇشۇ ئىدى. بابۇر ئۇنىڭ ئاپئاق ساقاللىرىغا، جۇدەڭگۈ چىرايىغا ھۆرمەت بىلەن نەزەر تاشلىدى.

ـــ مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگانىنى دېرەكلىگىلى كەتكەن ئايغاقچى قايتىپ كەلدى ئالىيلىرى.

ـــ كۆرەگان جانابلىرى ھازىر نەدىكەن؟

ـــ قارا تىگىن تەرەپتىكى تاغلاردا قېچىپ يۈرۈپتۇ، ـــ دېدى شىرىم تاغايى چىرايىنى پۈرۈشتۇرۇپ، ـــ ئىلكىدە شۇنچە كۆپ نۆكىرى تۇرۇپمۇ، شەيبانىخان بىلەن روبىرو كېلىشكە پېتىنالمىغان چېغى، ياكى سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرىنىڭ ئارقىسىدىن بارماپتۇ. خېلى باھادىرلاردىن دەپ ھېسابلايتتىم. ئەسلىدە بىر توخۇ يۈرەك ئادەم ئوخشايدۇ...

شىرىم تاغايى ئادەتتە ھەرقانداق بىر ئادەمنى يامانلاپ، قىلىغان ئىشىدىن قۇسۇر چىقىرىپ تۇرۇپ گېپىنى قىلاتتى. بابۇر ئۇنىڭ بۇ خۇيىنى ئوبدان بىلگەچكە، مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگانىنى يامانلاشلىرىغا ئانچە ئېتىبار قىلىپ كەتمىدى:

ـــ مۇددىئاسىنى بىلەلەپتىمۇ؟ قارا تىگىن ئۇزاق جان ساقلاشقا مۇڭاپىق جاي ئەمەس.

ـــ خۇسرەۋ شاھ بىلەن خەت ـ ئالاقە قىلىشقان چېغى. مۇددىئاسى ھازىرچە ئېنىق ئەمەس. ئەمما، ئايغاقچىمىز خۇسرەۋ شاھ ئەلچىسىنىڭ ئۇنىڭ دەرگاھىغا كەلگەنلىكىنى كۆرۈپتۇ. ئەھۋالدىن قارىغاندا خۇسرەۋ شاھتىن پاناھلىق تىلىگەن ئوخشايدۇ. ئەسلىدە سىلىنىڭ دەرگاھلىرىغا سالامغا كېلىشى كېرەك ئىدى...

بابۇرنىڭ قۇلىقىغا شىرىم تاغايىنىڭ كېيىنكى سۆزلىرى كىرمىدى.

«مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگان خۇسرەۋ شاھ بىلەن ئالاقە قىلىشقان بولسا، مەن ھىسارغا ئۇمىد باغلىمىسامۇ بولغۇدەك. خۇسرەۋ شاھ ئەزەلدىن مەندىن ئېھتىيات قىلىپ كەلگەن. ئۇ ئۆزىگە ئىتتىپاقچى ئىزدىسە چوقۇم مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگانىنى تاللايدۇ. قاسىمبەگ قاۋچىنىڭ قېشىمغا دەرھال چاپارمەن ئەۋەتمەسلىكى مۇشۇ سەۋەبتىن ئىكەن ـ دە. بوپتۇلا، خۇسرەۋ شاھ بىلەن مېنىڭ كۆمەكلەشكىنىمدىن، مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگانىڭ كۆمەكلەشكىنىڭ يولى بار. چۈنكى، خۇسرەۋ شاھ ماڭا ئىشەنمەيدۇ. مېنى ھامان بىر كۈنى ئىككى نەۋرە قېرىندىشىنىڭ قىساسىنى ئالىدۇ دەپ ئويلايدۇ. كۆرەگان جانابلىرى ئۇنىڭ كۆڭىدىن پايدىلىنىپ شەيبانىخانغا تاقابىل تۇرسا مەيلى ئەمەسمۇ. ماڭىمۇ باشقا بىر يول چىقار. قاسىمبەگ قاۋچىندىن تېزرەك چاپارمەن كەلسە بولاتتى...»

كوتۇلداشلىرىغا بابۇرنىڭ ئىپادە بىلدۈرمىگىنىنى كۆرگەن شىرىم تاغايى ئاستا سورىدى:

ــ ئىلەك يايلىقىدا تۇرۇۋاتقان ئەمەس، يۇرت ئىچىگە يۆتكىلەيلىمىكىن. ھېچبولمىغاندا خوجا ئىماد تەۋسىگە بارساق ھىسارغىمۇ يېقىن. قاسىمبەگ قاۋچىن بىلەن ئالاقىلاشماقمۇ ئاسان بولاتتى. ئول قاۋچىنبەگ جانابلىرىمۇ خۇددى ئالتىنچى ئاينىڭ پاقىسىدەك يوقاپلا كەتتى. يا ھالال، يا ھارام دەپ جۆيلۇسە بولاتتى. سوغۇق بارغانسېرى كۈچەيىپ كېتىپ بارىدۇ. ئالچۇق ئەمدى بۇ سوغۇققا دالدا بولالمايدۇ. قاۋچىنبەگ ھىسارنىڭ ئىسسىق سارايلىرىدا راھەتلىنىپ ئولتۇرىۋىغاندۇ بەلكىم.

ــ يەنە بىر ـ ئىككى كۈن ساقلاپ باقايلى، ــ دېدى بابۇر، ــ قاسىمبەگ قاۋچىنىڭ چاپارمىنىگە مۇشۇ يەردە كۆرۈشەيلى دەپ قويۇپتىمىز. قوزغىلىپ كەتسەك ئۇچرىشالماي قالىمىز.

بابۇر توغرا پەرەز قىلغانىدى. ئەتىسى چاشگاھ ۋاقتىدا قاسىمبەگ قاۋچىنىڭ چاپارمىنى يېتىپ كەلدى. بەگ سۈپەت بىر

ئادەم يەتتە ـ سەككىز نۆكەر بىلەن بىللە كەلگەنىدى.

ـــ بۇ كىشى خۇسرەۋ شاھنىڭ ئىنىسى باقى چاغانىيانى تارخاننىڭ سەركەردىلىرىدىن خەتىپ قارشى بولىدۇ، ـــ دەپ تو-نۇشتۇردى چاپارمەن.

ـــ پادىشاھ ئالىيلىرىغا ئېھتىرام بولغاي، ـــ دېدى خەتىپ قارشى بابۇرغا سالام بېرىپ، ـــ كەمىنلىرىنى باقى چاغانىيانى جانابلىرى بىلەن قاسىمبەگ قاۋچىن جانابلىرى ئەۋەتتى. شول تاپتا ئۇلار يوللىرىغا مۇنتەزىر بولۇپ تۇرۇۋاتىدۇ.

ـــ ئۇلار ھازىر نەدە؟ ـــ ئالدىراپ سورىدى بابۇر.

ـــ ئۇلار پادىشاھ ئالىيلىرىنىڭ ئىستىقبالىغا تىرمىزدا چىقماقچى.

ـــ بولىدۇ، بېرىپ جاۋابىمنى يەتكۈزسۇنلا. تىرمىزدا كۆرۈ-شەيلى.

خەتىپ قارشى بابۇر بىلەن خوشلىشىپ كېتىپ قالدى. چا-پارمەن يول باشلايدىغان بولۇپ قېپقالدى.

ـــ ئول باقى چاغانىيانى ئىشەنچلىكمىدۇر، ـــ دېدى شىرىم تاغايى خەتىپ قارشىنى ئۇزىتىپ قويغاندىن كېيىن، ـــ ئاغىسى-نىڭ ئىرادىسىگە باقماي بىز بىلەن ئىتتىپاقلىشىشقا ئىختىيار قىلغىنىغا ھېچ ئىشەنگۈم كەلمەيدۇ. ئوشۇق ـ تۆشۈك يول مېڭىپ يۈرمىسەك بولاتتى دەيمىنا. سەرپولدىكى جەڭدىمۇ ھەمدەم بولۇشقا ۋەدە قىلىپ قويۇپ كەلمىگەنىدى.

بابۇر ئۇنىڭ كوتۇلداشلىرىغا پەرۋا قىلماي، نۆكەرلەرنى يۈك ـ تاقلارنى يىغىشتۇرۇپ سەپەر تەييارلىقى قىلىشقا بۇيرۇدى.

※ ※ ※

مۇھەممەد ھۈسەين كۆرەگان سۇلتان مەھمۇدخان بىلەن سۇلتان ئەھمەدخانىنىڭ ئارقىسىدىن بېرىشنى ياكى شەيبانىخان بىلەن كۈچىنىڭ يېتىشچە تىركىشىنى بىلەلمەي، باش قېتىـ-

چىلىقتا قالغاندى. ئاكا ـ ئۇكا خانلارنىڭ ئارقىسىدىن بارسا، ئۇلارنىڭ ھامان لەشكەر توپلاپ قايتىپ كېلىدىغانلىقى ئۇنىڭغا ئايان ئىدى.

«خانلارنىڭ يېنىدا ئىنىم سەييىد مۇھەممەد مىرزا بار. مېنىڭ بېرىشىم ھاجەتسىز. ئۇ لەشكىرىي ئىشلارنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالايدۇ. ئەگەر ياخشىسى ئۇلارنىڭ قايتا لەشكەر تارتىپ كېلىشىنى ساقلاپ تۇراي. بىراق، قارا تېگىن ئۇزاق مۇددەت پاناھلانغۇدەك جاي ئەمەسكەن. ئۆرەتۆپىدىن ئالدىراپ يېنىپ چىقمىسام بوپتىكەن. مۇناپىق شەيبانىخاننى خانلارنىڭ جېنىغا قەست قىلمىسۇن دەپ قاپتىكەنمەن. ئۇنىڭ خانلارنى يولغا سېلىۋېتىدىغانلىقىنى بىلگەن بولسام، ئۆرەتۆپىنى مەھكەم بېكىتىپ تۇرارکەنمەن. مانا ئەمدى ئۆرەتۆپىمۇ شەيبانخاننىڭ قولىغا ئۆتۈپ كەتتى. قارا تېگىن بولسا چوڭراق ئىش تەۋرىتىشنى كۆڭلىگە پۈككەن ئادەمگە پاناھلانغۇدەك جاي ئەمەس. بابۇر پادىشاھنىڭ ئىلكىدە نە لەشكەر، نە ۋىلايەتنىڭ تايىنى يوق. ئەھۋالى مەندىنمۇ بەتتەر. ياخشىراق بىرەر ۋىلايەتنى قولۇمغا كىرگۈزۈۋالسام، ئاغا ـ ئىنى خانلار قايتىدىن لەشكەر تارتىپ كېلىپ بولغۇچە، شەيبانخان بىلەن تىركەشكەچ تۇراتتىم. ئەھمەد تەنبەل بىلەن ئالاقىلىشىپ كۆرەيمۇ ـ يا؟ نېمىلا دېگەنبىلەن ئۇ مېنىڭ كۆكۈلدىشىم، تەلىپىمنى يەردە قويماس...»

ئۇنىڭ ئەھمەد تەنبەل بىلەن بىرلىشىش پىلانى تېزلا بەربات بولدى. ئەھمەد تەنبەل ئۇنىڭ تەكلىپىنى كەسكىنلىك بىلەن رەت قىلغاندى. شۇ كۈنلەردە شەيبانخان بابۇر بىلەن مۇھەممەد ھۇسەين كۆرەگاننى تۇتۇپ، تولۇق خاتىرجەم بولۇش ئۈچۈن ئۇلارنى ھەر تەرەپتىن ئىزدەۋاتاتتى. شەيبانخان بىلەن ئۇچرىشىپ قالسا تەڭ كېلەلمەيدىغانلىقى مۇھەممەد ھۇسەين كۆرەگانغا ئايان ئىدى.

ئۇ نېمە قىلارىنى بىلەلمەي تازا غەمگە پېتىپ تۇرغىنىدا،

ئويلىمىغان يەردىن خۇسرەۋ شاھنىڭ چاپارمىنى يېتىپ كەلدى.

ھەئە، شۇ كۈنلەردە شەيبانىخان تەرەپ ـ تەرەپكە پايلاقچى، لەشكەر ئەۋەتىپ، بابۇر بىلەن مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگانىڭ دېرىكىنى قىلغاچ، خۇسرەۋ شاھنى يوقتىپ ھىسار بىلەن قۇندۇزنى ئېلىشنىڭ تەييارلىقىنى قىلىۋاتاتتى. خۇسرەۋ شاھ شۇ سەۋەبتىن مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگانغا چاپارمەن ئەۋەتكەنىدى.

ئۇ خۇسرەۋ شاھنىڭ خېتىنى ئېچىپ ئوقۇدى:

«ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم!

ھۆرمەت ئېتىبارى پادىشاھ سۈيەتلىك، مەردۇ مەردا ـ نىلىقى باھادىر سۈيەتلىك، پەزىلەت ۋە پاراسىتى دانىشمەن سۈيەتلىك مىرزا مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان جانابلىرىغا كەمىنە خۇسرەۋ شاھتىن بىھېساب سالاملار بولغاي.

ئۇشبۇ كۈنلەردە مۆھتەرەم سۇلتان مەھمۇدخان ئا ـ لىيلىرىنىڭ ئۆزى پەرۋىش قىلغان تۈزكور شەيبانىخانغا تۇتقۇن بولۇپ، سەلتەنەت، تاجۇتەختىتىن ئايرىلىپ ئاتا مىراس زېمىنغا ھەيدەلگەنلىكىدىن خەۋەر تېپىپ تولمۇ ئەپسۇسلاندىم. كۆڭۈل ئارامىم بۇزۇلۇپ، ئۇيقۇم ھارام، تا ـ ئاملىرىم زوقۇم① بولدى. نامەردكە كۆڭۈل بېرىش خۇددى توڭلاپ قالغان يىلانغا ئىچ ئاغرىتىپ قوينىغا سالغاندەك ئىبرەتلىك ئىش ئىكەنلىكىنى يەنە بىر قېتىم ھېس قىلـ ـدىم. خەيرىيەت، بۇ گەپلەرنى دەپ كۆڭۈل جاراھەتلىرىنى تاتلىماي. ئايغاقچىلاردىن خەۋەر تاپتىمكى، ئول مۇناپىق شەيبانىخان مۇشۇ نېسىۋىسىگىمۇ شۇكۇر قىلماي، بابۇر پا ـ دىشاھ بىلەن جانابلىرىنىڭ جېنىغا قەست قىلىش ئۈچۈن تەرەپ ـ تەرەپكە لەشكەر ماڭدۇرۇپ ئىزدەتكۈزۈۋېتىپتۇ. سىلىنىڭ رەقىبلىرى ئەلۋەتتە بىزنىڭمۇ رەقىبلىرىمىز ـ دۇر. بەلكىم مەرھۇم سۇلتان مەھمۇد مىرزىنىڭ ئىككى

① زوقۇم ـــ زەھەر.

خانزادىسى ئۇچۇن مەندىن رەنجىگەن بولۇشلىرى مۇمكىن. ئەلۋەتتە ئول ئىككى خانزادە ئۆز پەرزەنتىم بىلەن ئوخشاش ئىدى. بەلكىم ئۇلاردىنمۇ چارە كۆرەتتىم. ئەمما ئۇلار سۇ-خەنچى ئەمىرلەرنىڭ پىتنىسىگە ئىشىنىپ، مېنى دۇشمەن قاتاردا كۆرۈپ، ئاۋۋال چوڭ خانزادە مەسئۇد مىرزا، كېيىن ئوتتۇرانچى خانزادە بايسۇنغۇر مىرزا ئارقا ـ ئارقىدىن مې-نى ئۆلتۈرۈشنىڭ قەستىگە چۈشكەنىدى، شۇڭا ۋەھىمە تۇ-پەيلىدىن ئىلاجسىز ئاشۇ ناچار قىلىقنى قىلىپ، ئۇلاردىن ئاۋۋال قول سالدىم. چۈنكى ئۆلتۈرىمەن دېسە توشقان جې-نىدىمۇ ئادەم چىشلەيدۇ ئەمەسمۇ. ئەمدى ئاشۇ گۇناھىمنى يۇيۇش ئۈچۈن سىلىگە بولغان ساداقىتىمنى شۇ دەرجىدە تىرىشچانلىق بىلەن ئادا قىلىمەنكى، ئول قەبھ ئىشىمغا ئەل ـ جامائەت تەنە ۋە لەنەت ياغدۇرغان بولسا، سىلىگە بىلدۇرگەن ساداقىتىم ئۈچۈن، جاھان ئەھلى ئاپىرىن ئېيتقاي. شول سەۋەبتىن، سىلىنى دەرگاھىمغا تۆۋەنچىلىك بىلەن تەكلىپ قىلىمەن.

سىلىنىڭ ھىسارغا قەدەم كەلتۈرۈشلىرى مەن ئۈچۈن تەڭرىنىڭ چەكسىز ھىممىتىدۇر. ئۆزلىرىگىمۇ ئاياقتىكى ئاشتەكلا ئايانكى، ھازىر شەيبانىخانىنىڭ ھەيۋىتى ـ ھەشە-مىتى ئەڭ يۇكسەكلىككە كۆتۈرۈلدى، سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرىنىڭ تەختىدە ئولتۇرۇپ تېرىسىگە سىغماي قالدى ۋە ئەتراپىدىكى خان ـ سۇلتانلارنىڭ سەلتەنەت ـ زىمىنلە-رىغا كۆز تىكىشكە باشلىدى. شۇڭا ئۇنىڭ بۇ يىل بىزنىڭ ئۈستىمىزگە، ئاندىن خۇراسانغا لەشكەر تارتىش ئېھتىمالى بار دەپ گۇمانلىنىمەن. سىلىدىن قىلچىلىك يوشۇرمايمەن. بىز ھازىرغىچە شەيبانىخان باشچىلىقىدىكى ئول ئۆزبېك تا-ئىپىسى بىلەن جەڭ قىلىپ باقمىغانمىز. ئۇلارنىڭ ئەھۋا-لىنى، جەڭ ئادەتلىرىنىڭ قانداق داۋاملىشىدىغانلىقىنى بىلمەيمىز. ھەربىر قوۋم، ھەربىر تائىپەنىڭ رەسىم ـ قا-

ئىدىسى، جەڭ ئۇسۇللىرى باشقىچە بولىدۇ. مەيلى جەڭگى ـ جېدەل، مەيلى سۇلھى ۋە دوستلۇق قىلىشتا بولسۇن، ئادەت ۋە قانۇنلىرى باشقىچە بولىدۇ. ھەربىر تائىپىنىڭ ئادەتتىنى بىلمىگۈچە ئول تائىپە بىلەن قارشىلىشىش مۇشكۈلدۇر. دەرگاھىمدا خېلى كۆپ سىپاھلار بولسىمۇ، لېكىن ھېچ ـ قايسىسىنىڭ ئىستېداتى سىلىگە يەتمەيدۇ. سىلى ئۆزبېكلەر بىلەن نۇرغۇن قېتىم جەڭ ۋە سۇلھى قىلىشقان. ئارىلىرىدا نۇرغۇن غەلىبە ۋە مەغلۇبىيەتلەر بولغان. نۇرغۇن تەرەپلەر ـ دە ئول تائىپە بىلەن ئوخشاشلىقىڭلار ھەم باردۇر. شۇڭا دەرگاھىمغا كەلسىلە. لەشكىرىي ئىشلارغا مۇئەككەل بو ـ لۇپ، شەيبانىخاننىڭ مۇقابىلىسىگە چىقىشتا رەھنەما بول ـ سىلا. قايسى ئىشنى مۇۋاپىق كۆرسىلە ئۇنى ماڭا بىلدۇر ـ گەيلا. سىلى كۆرسەتكەن يولنىڭ سىرتىغا قىلچىلىك چىق ـ مايمەن. چۇنكى مېنىڭ ھۆكۈمەت ۋە سەلتەنەتىمنىڭ بىنا ـ سى سىلىنىڭ ئاقىلانە پىكىر ـ تەدبىرلىرىنىڭ تۈۋرۈكى بىلەن ئۆرە تۇرغۇسىدۇر.

يوللىرىغا كېچە ـ كۈندۈز مۇنتەزىر بولۇپ تۇرغۇچى خۇسرەۋ شاھتىن دەپ بىلۇرلا.»

خۇسرەۋ شاھنىڭ بۇ تەكلىپى مۇھەممەد ھۈسەين كۆرەگانغا خۇددى چاقمىغاندا دوغاپ ئىچكەندەكلا ياقتى ۋە بۇنى تەڭرىنىڭ ئۆزىگە قىلغان چەكسىز ئىنايىتى دەپ چۈشەندى.

※ ※ ※

ھىسار شەھرىنىڭ سىرتىدىكى چىنارباغ قارىماقىغا باستۇ ـ رۇپ كېلىۋاتقان ياۋغا تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن ھازىرلانغان لەش ـ كەرگاھقا ئەمەس، بەلكى كۆڭۈل ئېچىش ئۈچۈن تۈزۈلگەن باراۋەت سورۇنىغا ئوخشاپ قالغانىدى. مۇھەممەد ھۈسەين كۆرەگانىنىڭ

مەسلىھەتى بىلەن بارلىق لەشكەرلىرىنى شەھەردىن ئېلىپ چىققان خۇسرەۋ شاھ بارگاھىنى مۇشۇ چىناربېغىغا ئورۇنلاشتۇرۇۋالغانىدى. مۇھەممەد ھۇسەين كۆرەگان ئۇنىڭغا بارگاھىنى شەيبانىخان كېلىدىغان يول ئۈستىگە قۇرۇش، ئەتراپىدىكى مۇۋاپىق جايلارغا بىر قىسىم لەشكەرلەرنى بۆكتۈرمە قىلىش مەسلىھەتىنى بەرگەن بولسىمۇ، كار قىلمايۋاتاتتى. تېخى ئىككى ئاي بۇرۇن ئۇنى تەكلىپ قىلىپ، كاتتا ھەشەمەت بىلەن كۈتۈۋالغان خۇسرەۋ شاھنىڭ ئىلگىرىكى قىزغىنلىقىدىن ھازىر ئەسەرمۇ قالمىغانىدى. مۇھەممەد ھۇسەين كۆرەگانغا قىزغىن مۇئامىلە قىلمايتتى. كۆرسەتكەن ھەربىر مەسلىھەتىدىن گۇمانلىناتتى. ھازىر ئۇ نامدا ئەمىر لەشكەر بولغىنى بىلەن، ئەمەلىيەتتە قىلچىلىك ھوقۇقى يوق ئىدى. خۇسرەۋ شاھنىڭ بۇ تۇتۇرۇقسىزلىقى مۇھەممەد ھۇسەين كۆرەگانىنىمۇ ئاللىقاچان بىزار قىلىپ قويغانىدى.

ھەئە، ئىنىسى باقى چاغانىيانىنىڭ بابۇر بىلەن بىرلىشۇبلىپ، ئەتراپىغا ھە دەپ لەشكەر جۇغلاۋاتقانلىقىنى، بىر قىسىم ئەمىر ـ بەگلەرنىڭ بابۇرنىڭ ئەتراپىغا توپلىنىۋاتقانلىقىنى بىلگەن خۇسرەۋ شاھ بىردىنلا ۋەسۋەسىگە چۈشۈپ، مۇھەممەد ھۇسەين كۆرەگاندىن ئېھتىيات قىلىپ قالغانىدى.

خۇسرەۋ شاھ كۆرسەتكەن مەسلىھەتىنى قوبۇل قىلمىغاندىن كېيىن، مۇھەممەد ھۇسەين كۆرەگان ئۆزىنىڭ سەركەردە ـ لەشكەرلىرى بىلەن چىنار باغنىڭ سىرتىغا قارارگاھ تىكتى. ئايغاقچىلار ھەر كۈنى دېگۈدەك ياۋنىڭ ئەھۋالىدىن خەۋەر يەتكۈزۈپ تۇراتتى. بۈگۈن ئۇ خۇسرەۋ شاھنىڭ قېشىغا يەنە كەلدى.

ـــ ياۋ لەشكەرلىرى كېچىككەندىمۇ بۈگۈن كەچتە يېتىپ كېلىدۇ، ـــ دېدى ئۇ پەرۋاسىز ئولتۇرغان خۇسرەۋ شاھقا قاراپ، ـــ قارارگاھنى ئەمدى يۆتكىمىسەك كېچىكىپ قالىمىز.

ـــ خاتىرجەم بولسىلا كۆرەگان جانابلىرى. سەركەردە ـ لەشكەرلىرىمىز ئاللىقاچان ھازىرلىنىپ بولدى. بىر ئېغىز پەرما-

نىمىز بىلەن ھەممىسى تەق بولىدۇ. سىلى تۇرشاۋۇل① بولۇشنى خالىمىسلا چاغداۋۇل② بولسىلمۇ مەيلى.

ـــ كەمىنلىرى گەرچە تەكلىپلىرى بىلەن ھىسارغا كەلگەن بولسامۇ، ئول مۇناپىق شەيبانىخان بىلەن ھەرقاچان تىغمۇتىغ ئېلىشىشقا ئانت ئىچكەنمەن. شۇڭا تۇرشاۋۇللۇقنى ئەلۋەتتە ئۆزۈم زىممەمگە ئالىمەن. ئەمما، ئايغاقچىلارنىڭ يەتكۈزۈشچە، ياۋ لەشكەرلىرىنىڭ سانى خېلى بار ئىمىش. شۇڭا تۇرشاۋۇللاردىن باشقا ئىلغار③، جەۋەنغار④، بەرانغار⑤ قوشۇنلارنىمۇ تەشكىللەش كېرەك. بۇ قوشۇنلار ئۆزئارا ماسلاشقاندىلا ئاندىن ياۋنىڭ مۇقابىلىسىگە مۇۋاپىقىيەتلىك چىقالايمىز. شەيبانخانىنىڭ قوشۇنلىرى تولغما سەپ تۈزۈپ ھۇجۇم قىلىشقا ماھىر. تولغما سەپ قارىماققا ئاجىز، كالامپايدەك كۆرۈنگىنى بىلەن تولىمۇ ھەربىكەتچان، جەڭ قىلىۋېتىپ شەكلىنى ئۆزگەرتەلەيدۇ. باش تەرىپى قۇيرۇقى تەرەپكە، ئوتتۇرا قىسمى خالىغان تەرەپكە ھەمدەمدە بولالايدۇ. بۇ نۇقتا تاقابىل تۇرۇشنىڭ ئەڭ ئۈنۈملۈك ئۇسۇلى بۆكتۈرمە قويۇش ۋە تۈيۇقسىز چاناش.

ـــ چاناش دېگەنلىرىنى چۈشىنەلمىدىم جانابلىرى.

ـــ چاناش دېگىنىمىز پالتا بىلەن يىلانىنىڭ خالىغان يېرىنى چاناپ، پۈتۈن تېنىنىڭ ھەربىكەتلىنىشىگە زەرەر يەتكۈزمەككە تەقلىد قىلىنغان ھۇجۇم قىلىش ئۇسۇلىدۇر. بۆكتۈرمىلىرىمىز ئاشۇ يىلاننى چانايدىغان پالتىنىڭ دەل ئۆزىدۇر.

خۇسرەۋ شاۋ «چۈشەندىم» دېگەننى قىلىپ بېشىنى لىڭشىتى، ئەمما گەپ قىلمىدى.

ـــ سىلى غولدا تۇرۇپ سەركەردە ـ لەشكەرلەرگە مەدەت

① تۇرشاۋۇل ـــ ھۇجۇمچى.
② چاغداۋۇل ـــ مۇھاپىزەتچى.
③ ئىلغار ـــ ئالدىن يۈرگۈچى.
④ جەۋەنغار ـــ ئوڭ قانات.
⑤ بەرانغار ـــ سول قانات.

بەرسىلە. مەن قالغان سەركەردىلەر بىلەن بىرلىكتە ياۋنىڭ مۇقا-
بىلىسىگە چىقاي. شۇڭا بۇگۈن سەركەردە ـ لەشكەرلەرنى مۇڭاپىق
جايلارغا ئورۇنلاشتۇرۇڭلىش زۆرۈر. ياۋنى كۆرگەندىن كېيىن،
ئاندىن لەشكەر ئورۇنلاشتۇرىمىز دېسەك ئالدىراپ قالمىمىز. جەڭ
تەدبىرىمىز پۈختا بولمايدۇ.

ـــ بولىدۇ. سىلى ئاۋۋال قايتىپ تۇرسىلا، ـــ دېدى خۇسرەۋ
شاھ بىر پەس ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن.

خۇسرەۋ شاھنىڭ يەنە ئالدىرىمايۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، مۇ-
ھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگان ئۆز قارارگاھىغا قايتىشقا مەجبۇر
بولدى.

«ئۇ نېمىشقا ماڭا كۆڭلىدىكىنى بىلدۈرمەيدۇ؟ شەيبانىخان
بىلەن جەڭ قىلىشقا رايى بارمىسا، ئوچۇق دېسە بولاتتىغۇ؟ ياۋ
بۇرنىمىزنىڭ ئاستىغا كېلىپ قالغاندىمۇ يەنە لامزەللىلىك قە-
لىپ، تىلىنى چاينايدۇ ـ يا. ئۇنىڭ زادى قانداق مەقسىتى باردۇر.
شەيبانىخان بىلەن جەڭ قىلغۇسى بولمىسا، مېنى چىللاپمۇ يۈر-
مەستى. مەيلى، يەنە ساقلاپ باقاي...»

شۇ دەقىقىدە خۇسرەۋ شاھنىڭ كاللىسىمۇ زىددىيەت بىلەن
تولۇپ كەتكەندى. شەيبانىخاننىڭ قانچىلىك زور لەشكەر بىلەن
كېلىۋاتقانلىقىنى ئايغاقچىلىرى ئارقىلىق ئاللىقاچان خەۋەر تاپقا-
نىدى. ھىسار بىلەن قۇندۇزنى شەيبانىخانغا تارتىتۇرۇپ قويسا،
خۇددى مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگان بىلەن بابۇرغا ئوخشاش قاچ-
قۇن، سەرگەردان بولىدىغانلىقى ئۆزىگە ئايان ئىدى. ئىلكىدىكى
بارلىق سەركەردە ـ لەشكەرلىرىنى مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگانغا
تاپشۇرۇشنى ئەلۋەتتە خالايتتى. لېكىن ئۇنىڭ لەشكىرىي ھوقۇق-
نى چاڭگىلىغا ئېلىۋېلىپلا، ئۆزىگە قارشى چىقىشىدىن ئەندىشە
قىلاتتى. كۆڭلىگە سايە تاشلاپ تۇرغان بۇ گۇمان باشتىكى كۆڭۈل
خاھىشىنى پۈتۈنلەي رەت قىلاتتى. ئىنىسى باقى چاغانىيانىڭ
بابۇر بىلەن بىرلىشىۋېلىشى ئەسلىدىنلا تۇتۇرۇقسىز خۇسرەۋ
شاھنى تېخىمۇ گۇمانخور قىلىۋەتكەندى.

«ئىنسىم دېگەن ئەقىلسىز بەدرەكنى قاسىمبەگ قاۋچىن ئاز-دۇرۇپ كەتتى. مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان بابۇرنىڭ ھاممىسى-نىڭ ئېرى. ئۇلار نېمىلا دېگەنبىلەن تۇغقان. ۋاقتى كەلگەندە مەن-دىن يۈز ئۆرۈپ، بابۇرغا قۇچاق ئاچماي قالمايدۇ. ئۇ چاغدا ئىل-كىمدە لەشكىرىي ھوقۇق بولمىسا بارماق چىشلەپ قالمەن. شۇنداق، لەشكىرىي ھوقۇقنى ئۇنىڭغا تۇتقۇزۇشقا ھەرگىز بولماي-دۇ. بىراق، كەلكۈندەك باستۇرۇپ كېلىۋاتقان ياۋغا تاقابىل تۇر-مىسام لەشكەردىنمۇ، شۇنچە يىل يىغقان دەپنە ـ دۇنياىمدىنمۇ، تەخت ـ سەلتەنەتتىنمۇ ئايرىلىپ قالمەن. ھىسار بىلەن قۇندۇز ماڭا ھارام بولىدۇ. ناۋادا شەيبانىخانغا ئىتائەت گەردىنىمنى سۇن-سامچۇ؟ ئۇ مېنىڭ ھازىرقى مەرتىۋەمگە رىئايە قىلارمۇ؟ ھىسار بىلەن قۇندۇزنى ئۆز ئالدىمغا باشقۇرۇشۇمغا يول قويارمۇ؟ سۇلتان مەھمۇدخاندەك شەپقەتچىسىگە ۋاپا قىلمىغان ئادەم ماڭا ھەرگىز ۋاپا قىلمايدۇ. بەلكىم مېنى ئادىدىي نۆكەرلىرىچىلىكمۇ كۆرمەس-لىكى مۇمكىن. خانزادە سۇلتان ئەلى مىرزىنىمۇ يوقىلاڭ باھانە-لەر بىلەن ئۆلتۈرۈپ، سەمەرقەنتنى ئوڭچە ئىگىلىۋالدىغۇ ئاخىر. ئۇنىڭدىن ياخشىلىق كۈتۈش توشقانىنىڭ يولۋاستىن ياخشىلىق كۈتكىنى بىلەن ئوخشاش. بايا مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان ياخ-شى تەدبىر كۆرسەتتى. شەيبانىخانغا تاقابىل تۇرىمەن، تەخت ـ سەلتەنەتىمنى ساقلاپ قالمەن دەيدىكەنمەن، ھازىرلا سەركەردە ـ لەشكەرلىرىمنى ئۇنىڭ دېگىنىدەك ئورۇنلاشتۇرۇشۇم كېرەك. لې-كىن، بۇ ئىش مېنىڭ قولۇمدىن كەلمەيدۇ. يەنىلا ئۇنىڭ ئاغزىغا قارىشىم كېرەك. قانداق قىلسام بولىدىكىن؟...»

ئۇ ئېنىق بىر قارارغا كېلەلمەي، كۈنىنى كەچ قىلىۋەتتى. مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان بولسا ئۇنىڭ قېشىغا قايتا كەلمە-دى.

«بولدىلا، مۇشۇ چاغقىچە شەيبانىخاندىن تېخىچە شەپە يوق. ئەتە مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان بىلەن بىللە تۇرۇپ بۈيرۇق چۈشۈرەي. شۇنداق قىلسام لەشكىرىي ھوقۇقنىمۇ قولۇمدا تۇتۇپ

تۇرالايمەن، لەشكەرلەرنىمۇ ئۇنىڭ كۆرسەتكەن تەدبىرى بويىچە جەڭگە ئورۇنلاشتۇرالايمەن...»

مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگانىنىڭ خۇسرەۋ شاھنىڭ يېنىدا ئىكەنلىكىدىن خەۋەر تاپقان شەيبانىخان باشقىچە ئېھتىياتچان بو- لۇپ كەتكەنىدى. شۇڭا ئۇ ۋاقىتنى قەستەن كەينىگە سۈرەپ، كۆزلىگەن مەنزىلگە يېرىم كېچىدە يېتىپ كەلدى ـ دە، ئالدىراش بارگاھ تىكىپ لەشكەرلىرىنى ئارام ئالدۇرۇۋالدى. ئۇنىڭ ئۇستى- گە ئۇنىڭ بۇ قېتىمقى لەشكەر تارتىشىمۇ خۇسرەۋ شاھنىڭ ئەمە- لىي لەشكىرىي كۈچىنى سىناپ بېقىش ئىدى. ناۋادا خۇسرەۋ شاھنىڭ كۈچى پەرىزىدىكىدىن كۈچلۈك بولسا، پەم بىلەن چېكى- نىپ، باشقىچە تەدبىر قوللىنىشنى كۆڭلىگە پۈككەنىدى.

※ ※ ※

تاڭ سەھەردە گۈمبۇرلىگەن جەڭ دۇمبىقى چىنار باغدىكى شېرىن ئۈيقۇدا ياتقان خۇسرەۋ شاھنى قاتتىق ئالاقزادە قىلىۋەتـ- تى. شەيبانىخان بېشىدىلا قىلىچ تەڭلەپ تۇرۇۋاتقاندەك ۋەھىمىگە چۈشتى. دەستارپىچىنىڭ كۆتۈرۈپ كەلگەن تون، سەللىلىرىگىمۇ پەرۋا قىلماي لاغ ـ لاغ تىترىگىنىچە سىرتقا يۈگۈردى. شۇ تاپتا ھەيلىگەر شەيبانىخانىنىڭ رەقىبىنىڭ يۈرىكىنى مۇجۇش ئۈچۈن ئىشلەتكەن ۋەھىمە سېلىش ھەيلىسى خۇسرەۋ شاھقا تولۇق ئۇنۇ- مىنى كۆرسەتكەنىدى.

— سەركەردىلەرگە خەۋەر قىل!

— سەركەردىلەر ئاللىقاچان جەڭگە ھازىرلىنىپ بولدى ئا- لىيلىرى.

چىرايى ئۆلۈكتەك تاتىرىپ كەتكەن خۇسرەۋ شاھ جان ـ جەھلى بىلەن ۋارقىرىدى:

— مېنى شەيبانىخانغا تۇتۇپ بېرەي دەمسەن بەتبەخت! جەڭ ـ پەڭنى قوي. سەركەردە ـ لەشكەرلەر دەرھال قورغانغا چېكىنىپ،

سېپىل ـ دەرۋازىلارنى بېكىتسۇن!
قورقۇپ كەتكەن پەرمانچى بەگ دەرھال ئۆزىنى سىرتقا ئاتـ
تى.
«خۇداغا شۈكۈر. ھەرنېمە بولسا چىنار باغقا قارارگاھ جايلاشتۇرۇپتىكەنمەن. بولمىسا شەھەرگە كىرىۋېلىشقىمۇ ئولگۈـ رەلمەي قالار بولغىيدىم...»
چىنار باغ بىلەن ھىسار شەھىرىنىڭ ئارىلىقى ئىككى چاقـ رىمۇ كەلمەيتتى. خۇسرەۋ شاھ ئەڭ ئاۋۋال شەھەرگە قاراپ ئات سالدى.
جەڭگە ھازىرلانغان مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان ھىسار لەشكەرلىرىنىڭ ھە دەپ شەھەرگە قاراپ قېچىۋاتقىنىنى كۆرۈپ، نېمە بولغانلىقىنى بىلەلمەي بىر پەس گاڭگىراپ قالدى.
«بۇ نېمە ئىش؟ خۇسرەۋ شاھ دۈشمەننىڭ قارىسىنى كۆرە ـ كۆرمەي قېچىپ كېتىپ بارامدۇ قانداق؟...»
چىنار باغقا ئەۋەتكەن چاپارمىنى ھايال ئۆتمەي قايتىپ كەلـ دى.
ـــ خۇسرەۋ شاھ ئاللىقاچان شەھەرگە كىرىۋاپتۇ. سەركەر ـ دە ـ لەشكەرلىرىمۇ خۇددى ھۈركىگەن توشقاندەك قورغانغا قاراپ قېچىۋاتىدۇ.
مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان ئەلەم بىلەن پىچىرلىدى:
ـــ ھۇ توخۇ يۈرەك ئەبلەخ! چۆھرە قۇچاقلاپ ياتقىنىدىن پە ـ خىرلىنىپ، ئۆزىنى ئەركەك ھېسابلايدۇ تېخى. مۇشۇنداق پەيتتە ئاشۇ بىچارە چۆھرىلىرىڭمۇ سەندىن ياخشىراق ئىدى. سەندەك بەچچىۋاز نامەردكە ئۈمىد باغلاپ يۈرگەندىكىن مەنمۇ بىر مازپاي ـ نەك![1]
ـــ بىزمۇ شەھەرگە چېكىنەمدۇق جانابلىرى؟
ئۇ سەركەردىسىگە زەردە بىلەن قارىدى:

① مازپاينەك ـــ تۇخۇمنىڭ چېكىشكە سالغىلى بولمايدىغان تەرىپى، يەنى پەينىكىنى دېمەكچى.

ــ بولدى ھسارنىمۇ، خۇسرەۋ شاھنىمۇ كۆزۈم كۆرمەسۇن، چېكىنەيلى!

ــ نەگە چېكىنىمىز جانابلىرى؟

ــ قارا تىگىنگە، ــ دېدى مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگان.

شۇ تاپتا ئۇنىڭ يۈرىكى ئېچىشىپ كېتىپ باراتتى. چۈنكى ئۇنىڭ يېڭىدىن ئۆيلەنگەن خوتۇنى سۇلتان بېگىم بىلەن يۈرەك پارىسى بولغان تۆت ياشلىق ئوغلى مۇھەممەد ھەيدەر ھسار شەھرىدە قالغانىدى.

«ئاللاھ سىلەرنى ئۆز پاناھىدا ساقلىغاي!» دەپ پىچىرلىدى ئۇ قىيمىغان ھالدا كەينىگە قاراپ.

※ ※ ※

دۇشمەنلىرىنىڭ ئۇۋۇسى بۇزۇلغان چۈمۈلىدەك قېچىپ كەتكەنلىكىدىن خەۋەر تاپقان شەيبانىخانىنىڭ كۆڭلىگە شۇبھى پەيدا بولدى:

ــ يېنىدا مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگان بولمىسا ئىدى، خۇسرەۋ شاھنىڭ بۇ قاچقىنىدىن زىنھار شەكلەنمەيتتىم، ــ دېدى ئۇ بۇيرۇق كۈتۈپ تۇرغان سەركەردىلىرىگە قاراپ، ــ بىراق، مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگان بەكمۇ تەدبىرلىك ئادەم. بەلكىم بىزگە ھىيلە ئىشلىتىۋاتقان بولۇشى مۇمكىن. شۇڭا ھۇجۇم قىلىشقا ئالدىرىمايلى. يەزەكلەر[1] ئەھۋالنى بىلىپ كەلسۇن.

بىر ئاش پىشىم ۋاقىت ئۆتكەندە چارلاشقا كەتكەن سەركەردىسى قايتىپ كەلدى.

ــ خۇسرەۋ شاھنىڭ بارلىق لەشكەرلىرى بىلەن قورغانغا قېچىپ كىرىۋالغىنى راست ئىكەن. ئۇلارنىڭ جەڭ قىلىشقا رايى يوقلۇقىنى كۆرگەن مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگانمۇ قارا تىگىن تەرەپكە قېچىپتۇ.

① يەزەكلەر ــ چارلىغۇچىلار.

ـــ ھەي، ئىسىت، ـــ دېدى شەيبانىخان ئەپسۇسلانغان ھالدا، ـــ ئەجەبمۇ بىر ياخشى پۇرسەتنى قولدىن بېرىپ قويۇپتىمىز ـ دە، خۇسرەۋ شاھنىڭ مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگانىنى تاشلاپ قويۇپ قورغانغا كىرىۋالغىنىنى قارىمامدىغان. بۇنىڭ سەۋەبىنى بىلەلمىدىڭلارمۇ؟

ـــ كەچۈرگەيلا ئالىيلىرى، پەقەتلا بىلەلمىدۇق.

ـــ ئىشقىلىپ بۇ ئىشنىڭ بىر سەۋەبى بار. مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگانىنى خۇسرەۋ شاھ بىزنىڭ مۇقابىلىمىزگە قويۇش ئۈچۈن چىللاپ كەلگەن ئەمەسمىدى؟ يا بۇرۇن، يا كېيىن ئەمەس، دەل بىزنىڭ كېلىشىمىزگە ئۇلگۈرۈپ ئايرىلىپ كەتكىنىگە ھېچ ئەقلىم يەتمەيۋاتىدۇ.

ـــ قورغانغا ھۈجۈم قىلامدۇق ئالىيلىرى؟

ـــ بولدى. خۇسرەۋ شاھ ھىساردا يەنە بىرنەچچە ئاي ئارتۇق ياشىۋالسۇن. ئۇنىڭ كۈچىنى بەكمۇ يۇقىرى چاغلاپ كېتىپتىمەن. ئەسلىدە ئۇنىڭ سەركەردە ـ لەشكەرلىرى داستىخانغا يېغلىغان چىۋىنگە ئوخشاش بىر ئىشارەت بىلەن توزۇپ كېتىدىكەن ئەمەسمۇ.

ـــ ئەمىسە نېمىشقا؟...

شەيبانىخان ئوغلى تۆمۈر سۇلتاننىڭ گېپىنى ئۈزۈۋەتتى.

ـــ مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان تېخى ئۇزاپ كەتمىدى. خۇسرەۋ شاھ مەيدان جېڭى قىلىشتىن قورققان بىلەن قورغاننى جان ـ جەھلى بىلەن قوغدايدۇ. قورغانغا ھۈجۈم قىلساق، مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان يېنىپ كېلىپ، ئارقا تەرىپىمىزدىن ھۇجۇم قىلىشى مۇمكىن. ئۇنىڭ ئۇستىگە بابۇرمۇ خۇسرەۋ شاھنىڭ ئىنىسى باقى چاغانىيانى بىلەن بىرلىشىپ قايتىدىن كۈچىيىپ كەتتى. ھازىر ئۇ چاغانىياندا، ھىسار بىلەن بولغان ئارىلىقى ئانچە يىراق ئەمەس. ناۋادا ئۇمۇ لەشكەر تارتىپ كېلىپ قالسا، بىراقلا ئۇچ دۈشمەنگە تاقابىل تۇرۇشمىزغا توغرا كېلىدۇ. شۇڭا ھىسارغا ھازىرچە تەگمەيلى.

ـــ ئەمسە سەمەرقەنتكە قايتامدۇق ئاتا؟

ـــ ياق، بەلكە بارمىز، ـــ ئۇ جاۋابىدىن تەئەججۇپلەنگەن سەركەردىلىرىگە مۇددىئاسىنى چۈشەندۈردى، ـــ بۇ نۆۋەت خۇسۇسىي شاھنىڭ قانچىلىك كۈچى بارلىقىنى بىلىۋالدۇق. ئەمدى بەلكە خىرىس قىلىپ، تايىنلىق خۇراسان ھۆكۈمدارى سۇلتان ھۈسەيىن بايقارانىمۇ بىر سىناپ باقايلى. خۇسرەۋ شاھنىڭ ئىشىنى بىر تەرەپ قىلىپ بولغاندىن كېيىن، خۇراسانغىمۇ لەشكەر تارتىمىز ئەمەسمۇ، شۇڭا ئاۋۋال ئۇلارنىڭمۇ ئەھۋالىنى بىلىپ باقايلى. كېيىن رەسمىي جەڭ قىلغىنىمىزدا تەمتىرەپ قالمايمىز.

ـــ دەريادىن ئۆتۈشتىن ئاۋۋال كېچىك ئىزدەپ باقىدىكەنمىز ـ دە، ئاتا؟

ئوغلىنىڭ بۇ ئوخشىتىشى شەيبانىخانغا بەكلا ياراپ كەتتى.

ـــ ھەببەللى! جايىدا گەپ قىلدىلا. ئۆزىمىزنىمۇ، ئۆزگىنىمۇ بىلگەندە ئاندىن نۇسرەت قازانغىلى بولىدۇ. سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا سۇلتان مەھمۇدخانغىمۇ، خۇسرەۋ شاھقىمۇ ئوخشىمايدۇ. بۇ چاغقىچە ئۇنىڭ بىلەن تۇتۇشۇپمۇ باقمىدۇق. شۇڭا قارامىلىق قىلىشتىن ھەزەر ئەيلەش كېرەك. ئاقىللار يەتتە ئۆلچەپ بىر كەس، دەيدۇ ئەمەسمۇ.

ـــ خان ئالىيلىرى دانادۇر، ـــ دەپ ماختاشتى سەركەردىلىرى خۇشامەتگۈيلۈق بىلەن.

※ ※ ※

ئەجەر قورغىنى.

خۇسرەۋ شاھنىڭ ئىنىسى باقى تارخان چاغانىيانى بابۇرغا تولۇق ئىتائەت قىلىپ چاغانىيان، سەفا، تىرمىزدىكى بارلىق سەركەردە ـ لەشكەرلىرىنى ئۇنىڭ ئىختىيارىغا تاپشۇردى. ئەلۋەتتە، بۇ لەشكەرلەر بىلەن شەيبانىخانىنىڭ مۇقابىلىسىگە چىققىلى بولمايتتى. شۇڭا بابۇر سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا بىلەن ئىتتىپاق

تۇزۇش قارارىغا كەلگەنىدى. تەرەپ ـ تەرەپتىن كېلىپ، ئەتراپىغا توپلاشقان سەركەردىلەر ئۇنىڭ قولىدىن كەتكەن تەخت ـ سەلتەنەتىنى قايتۇرۇۋېلىش ئىشەنچىنى تۇرغۇزغانىدى.

بابۇرنىڭ ئەجەر قورغىنىدا تۇرۇۋاتقىنىغا ئىككى ھەپتە بولاي دەپ قالغانىدى. بۇ، باقى چاغانيانىنىڭ ئوغلى ئەھمەد قاسىمبەگنىڭ ئىلكىدىكى كەھمەرد ۋە بامىيان تەۋەسىگە جايلاشقان مۇستەھكەم بىر قورغان ئىدى. بابۇر بۇ قورغانغا ئانىسى ۋە باشقا ئاياللار ـ بالىلارنى ئورۇنلاشتۇرۇپ قويغاچ، سۇلتان ھۇسەيىن بايقارا بىلەن ئالاقىلىشىۋاتاتتى.

بۇگۈن ئەجەر قورغىنىدا توي بولۇۋاتاتتى. ھەئە، بابۇر ئىنىسى جاھانگىر مىرزىغا ئاتا بولۇپ، مەرھۇم تاغىسى سۇلتان مەھمۇد مىرزىنىڭ قىزى بىلەن ئۇنىڭ توينى قىلىپ قويغانىدى.

ـــ بۇ نىكاھ ئىشىنى ۋۇجۇدقا چىقىرىپ ياخشى قىلدىلا ئوغلۇم. مەرھۇم ئاتىلىرى بىلەن مەرھۇم تاغىلىرىنىڭ روھىمۇ خۇش بولىدىغان بولدى، ـــ دېدى ئانىسى قۇتلۇقنىگار خېنىم كۆزىگە لىققىدە ياش ئېلىپ، ـــ ئۆز ۋاقتىدا بۇ نىكاھنى ئاتىلىرى بىلەن تاغىلىرى پۈتۈشۈپ قويغانىدى. ھايات بولغان بولسا ئۆزى باش بولاتتى.

ـــ ئاغىلىقنى ۋايىغا يەتكۈزدىلە ئوغلۇم، ـــ دېدى جاھانگىر مىرزىنىڭ ئانىسى پاتمە سۇلتان بېگىمۇ ھاياجانلانغان ھالدا، ـــ جاھانگىر مىرزا كىچىك، قىلغان ئەقىلسىزلىقلىرىنى كۆڭۈللىرىدىن چىقىرىۋەتسىلە. مانا ئەمدى سىلى ئۇنىڭغا يالغۇز ئاغىلا ئەمەس، ئاتا بولدىلا. ئاللاھ ئىگەم مەرتىۋىلىرىنى تېخىمۇ زىيادە قىلار، مۇرادلىرى ھاسىل بولغاي.

ئۆز ۋاقتىدا ئەھمەد تەنبەل، ئۇزۇن ھەسەنلەر بىلەن بىرلىشىپ ئوغلى جاھانگىر مىرزىنى بابۇرغا قارشى چىقىشقا، پەرغانە تەختىدە ئولتۇرۇشقا قۇتراتقان پاتمە سۇلتان بېگىم شۇ تاپتا ئاشۇ قىلغانلىرىنى ئېسىگە ئېلىپ، خىجىلچىلىقتا ئۆزىنى قويغىلى يەر تاپالماي قالغانىدى.

جاھانگىر مىرزا بولسا توينى قىزىتىۋاتقان ھەيىار يىگىت ـ لەردىن كۆزىنى ئۈزمەيتتى، يېنىدا ئولتۇرغان قولداشلىرىغا ئۈسسۈل ئويناۋاتقانلارنىڭ بېشىدىن ئالتۇن، كۈمۈش، ئۈنچە ـ مارجانلارنى چاچقۇ قىلىشقا بۇيرۇيتتى. ئاكىسى بابۇرغا رەھمەت ئېيتىپ، كۆڭۈل ئىزھار قىلىش ئېسىگە كەلمەيتتى.

ـــ ھىراتتىن چاپارمەن كەلدى ئالىيلىرى، ـــ دېدى قاسىم ـ بەگ قاۋچىن، جاھانگىر مىرزىنىڭ يېنىدا خىيال سۈرۈپ ئولـ تۇرغان بابۇرنىڭ قۇلىقىغا پىچىرلاپ.

«سۇلتان ھۈسەين بايقارا ئالىيلىرىدىن خەۋەر كەلگەن ئوخشىمامدۇ...»

بابۇر خىيالىنى يىغىشتۇرۇپ ئاستا قوزغالدى. ئارقىسىدىن قاسىمبەگ قاۋچىن، باقى چاغانىيانى ئەگەشتى.

ـــ چاپارمەن قېنى؟ ـــ سورىدى بابۇر ھۈجرىسىغا كىرگەنـ دىن كېيىن.

ـــ تەكىيخاندا ئارام ئېلىۋاتىدۇ، ـــ قاسىمبەگ قاۋچىن قويندىن بىر پارچە خەتنى ئېلىپ بابۇرغا تەڭلىدى، ـــ بۇ سۇلـ تان ھۈسەين بايقارا ئالىيلىرىنىڭ مەكتۇبى.

بابۇر خەتكە ئالدىراش كۆز يۈگۈرتتى. ئۇنىڭ سۇلتان ھۈسە ـ ين بايقاراغا بىرلىكتە شەيبانىخانغا قارشى تۇرۇش مۇددىئاسىنى بىلدۈرۈپ خەت ئەۋەتكىنىگە خېلى بولغانىدى. بۇ ئاشۇ خېتىنىڭ جاۋابى ئىدى.

خەتنى ئوقۇپ تۈگەتكەن بابۇر بىردىنلا قاپىقىنى تۈردى. تۇرقىدىن سۇلتان ھۈسەين بايقارانىڭ خېتىدىن ئانچە رازى بولـ مىغانلىقى چىقىپ تۇراتتى. قوشۇمىلىرىنى تۇرۇپ، بىر پەس خىـ يال سۈرۈۋالغاندىن كېيىن، خەتكە قايتىدىن نەزەرىنى ئاغدۇردى:

«... ئول شەيبانىخانىڭ ئۆز شەپقەتچىسى بولمىش سۇلتان مەھمۇدخانغا بۇ دەربجىدە قىلغان تۇزكورلۇقىدىن ئۇ ھەددىدىن ئېشىپ ئەترابىدىكى خان ـ سۇلتانلارغا جا ـ

ھانگىرلىك قىلىچىنى شىلتىۋاتقانلىقىدىن خەۋىرىم بار... لېكىن، ئۇنىڭدىن ئۇنچە تەشۋىشلىنىپ كېتىشنىڭ ھاجىتى يوق... ئەينى يىلى سۇلتان ئەھمەد مىرزا، سۇلتان مەھمۇد مىرزا قاتارلىق ئاغا ـ ئىنىلەر بىرلىشىپ تەسەررۇپۇمغا ھۇجۇم قىلغاندا، مەن مۇرغاپ ياقىسىنى بېكىتكەنىدىم. ئول ئاغا ـ ئىنى مىرزىلار يېقىنلىشىپ كەلگەن بولسىمۇ، ھېچ ئىش قىلالماي يانغانىدى. ھازىرمۇ ئەگەر ئۆزبېكلەر كەلسە مەن مۇرغاپ ياقىسىنى بېكىتەي. ئوغلۇم بەدىئۇززامان مىرزا بەلخ، سەبۇرغان، ئەندىغور قورغانلىرىغا كۆچلۈك سەركەردىلىرىنى قويۇپ، ئۆزى گۈرزۈۋان، دەرە ئىزەك قا ـ تارلىق تاغ ئۆتكەللىرىنى بېكىتسۇن. سىلى كاھمەرد، ئە ـ جەر ۋە شۇ تەرەپتىكى تاغ ئۆتكەللىرىنى بېكىتسىلە. خۇس ـ رەۋ شاھ ھىسار، قۇندۇز قورغانلىرىغا ئىشەنچلىك كىشى ـ لىرىنى قويۇپ، ئۆزى ئىنىسى بىلەن خەتلان تاغلىرىنى بې ـ كىتسۇن. شۇنداق قىلساق، ئول ئۆزبېكلەر ھېچ ئىش قىلالماي ئارقىسىغا يانىدۇ...»

بابۇر بېشىنى كۆتۈرۈپ ھەم ئاچچىق، ھەم مەسخىرە ئارىلاش كۈلۈمسىرىدى.

ــ سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا ئۆزىنى كىم چاغلاپ قالدى ـ كەن، ــ دېدى ئۇ خەتنى قاسىمبەگ قاۋچىن بىلەن باقى چاغانى ـ يانىغا ئۈزىتىپ تۇرۇپ، ــ ھىراتتىن مەدرىلىماي بۇيرۇق چۈ ـ شۈرۈپ كېتىپتۇ تېخى. كۆرۈپ بېقىڭلار، ئەھۋالدىن قارىغاندا، ئۇنىڭ ئول شەيباق بىلەن جەڭ قىلغۇسى يوقتەك قىلىدۇ. بىز ئۇنىڭ زېمىنىنى قوغداپ بەرگۈدەكمىز.

ــ توۋا، ــ دېدى باقى چاغانىيانى خەتنى ئوقۇپ بولۇپ، ــ سۇلتان ھۈسەيىن بايقارادەك چوڭ پادىشاھ تەخت ـ سەلتەنەتىگە خىرىس قىلىۋاتقان دۈشمەنگە قارشى يۈرۈش قىلىش ئۈستىدە سۆزلىمەي، مۇداپىئەدە تۇرۇش ئۈستىدە سۆزلىسە، سەركەردە ـ

لەشكەرلىرىدە نېمە ئۇمىدۋارلىق بولسۇن؟!

ـــ توغرا، ـــ دېدى قاسىمبەگ قاۋچىن ئۇمىدسىزلەنگەن ھالدا، ـــ ھازىر زېمىن ۋە لەشكەر جەھەتتە ئۇنىڭغا يېتىدىغان پا-دىشاھ يوق. ئۇ ئاشۇ كۈچ ـ قۇدرىتى بىلەن بىزگە مەدەت بېرىشى كېرەك ئىدى.

ـــ ئاغام خۇسرەۋ شاھتا ئۇمىد قالمىدى، ئۇ شەيبانىخانغا تىكىلىپ قاراشقىمۇ جۈرئەت قىلالماي بەدەر قېچىپتۇ. ئىشەنچ-لىك ئادىمى ـــ قۇندۇز ھاكىمى موللا مۇھەممەد تۈركىستانى ئا-غامدىن يۈز ئۆرۈپتۇ. مۇھەممەد ھۈسەين كۆرەگان جانابلىرىدىن تېخىچە خەۋەر يوق.

ـــ بەلكىم ئۇمىدسىزلىنىپ قارا تىگىن تەرەپكە كەتكەندۇ، ـــ دېدى قاسىمبەگ قاۋچىن، ـــ ھەي ئىسىت، تېزرەك خەۋەرلەشكەن بولساق يېنىمىزغا تەكلىپ قىلاركەنمىز. جاسارەتلىك ئادەم ئىدى. ھىسارغا ئالايىتەن كېلىپ، ھېچ ئىش قىلالماي ياندى.

ـــ شەيباق مۇشۇنىڭ بىلەن بولدى قىلمايدۇ، پەمىچە، كې-لەر يىلى باھاردا خۇراسانغا ھۇجۇم قىلىشى مۇمكىن، ـــ دېدى با-بۇر ئويلانغان ھالدا، ـــ سۇلتان ھۈسەين بايقارا ھازىر ئول شەي-باقنىڭ مۇقابىلىسىگە چىقىشقا ئالدىرىمىغىنى بىلەن، كېلەر يە-لى جەڭ قىلىشقا مەجبۇر بولىدۇ. ئۇنىڭغىچە بىزمۇ مۇقىم تۇر-غۇدەك چوڭراق بىر جاينى قولىمىزغا ئېلىپ ھازىرلىق كۆرەيلى.

ـــ مېنىڭچە كابۇل ئەڭ مۇۋاپىق، ـــ دېدى باقى چاغاند-يانى، ـــ ھىراتقىمۇ يېقىن. ئەتراپىدا قەندىھار، لەمغان، خارەزىم، ئەدىنەپۇر، غەزنىدەك باي تۇمەنلىرى بار. چېرىك يىغىشقىمۇ بو-لىدۇ، ھازىر كابۇلدا سۇلتان ھۈسەين بايقارانىڭ چوڭ ئەمىرى بولمىش زۇنۇن ئارغۇننىڭ ئوغلى مۇقىمي بار. ئۇنىڭدىن كابۇل-نى تارتىۋالماق تەس ئەمەس.

ـــ شۇنداق قىلايلى. كەلگۈسىدىكى بۇيۇك ئىشلىرىمىزنى ئاشۇ يەردىن باشلايلى، ـــ دېدى بابۇر قەتئىي نىيەتكە كېلىپ، ـــ كابۇل ئىشلىرىمىزنى خەيرلىك قىلسا ئەجەب ئەمەس.

123

مىلادىيە 1504 ـ يىلى، ئاقسۇ.

تارىم دەرياسىنىڭ ئىككى قىرغىقى نېپىز مۇز تۇتۇپ، قىش پەسلىنىڭ باشلانغانلىقىدىن دېرەك بېرەتتى. ھەپتىدىن بېرى ھاۋا تۇتۇلۇپ، جۇدۇن كۇچىيىپ كەتكەن بولسىمۇ، ئانچە ـ مۇنچە قار ئۇچقۇندىغىنىنى ھېسابقا ئالمىغاندا قار رەسمىي ياغمىغانىدى. ئاقسۇ شەھىرىدە تەلىپەك، قۇلاقچا، پاختىلىق تون، جۇۋا، ئۆتۈك، پىيما كىيىۋالغان كىشىلەر كۆپىيىپ قالغانىدى.

تاشكەنتتىن قايتىپ كەلگەندىن بېرى، سۇلتان ئەھمەدخاننىڭ كېسىلى بارغانسېرى ئېغىرلىشىپ كەتكەنىدى. تېۋىپلار ئاتا ـ بوۋىلىرىدىن قالغان مۇجەررەپ نۇسخىلار ۋە تېببابەت كىتابلىرىدىن پايدىلىنىپ، ھەرخىل دورىلارنى تەييارلايتتى. ئەمما، بۇ دورىلارنىڭ قىلچىلىك ئۈنۈمى بولمايۋاتاتتى.

ــ ئالىيلىرىغا مەلۇم بولغاي. مىرزا جاپپار بەردى بەگ قاتارلىق ئەمىرلەر ئېسىنلىك سوراپ كەپتۇ.

پەر ياستۇققا يۆلىنىپ ئولتۇرغان سۇلتان ئەھمەدخان پەگاھتا قول باغلاپ تۇرغان خاس مەھرىمگە ئاستا جاۋاب قايتۇردى:

ــ كۆرۈشمەيمەن، مىننەتدارلىقىمنى يەتكۈز.

تېۋىپلار قاينىتىپ ئەكىرگەن دورىنى قوشۇق بىلەن سورۇپ سوۋۇتۇۋاتقان شەيخۇلئىسلام خوجا تاجىدىن مۇھەممەد مەۋلانە ئازبېك قۇشچى بىلەن كۆز ئۇرۇشتۇرۇۋېلىپ، سۇلتان ئەھمەدخانغا يۈزلەندى:

ــ ئالىيلىرىنىڭ ئاقسۇدىكى ئەمىرلەر بىلەن كۆرۈشمىگە-

ىنگە خېلى ئۇزۇن بولدى، كۆرۈشۈپ قويسىلا بولاتتى.

سۇلتان ئەھمەدخان سوغۇق كۈلۈمسىرىدى:

ـــ بۇ بىچارە تۇرقۇمنى ئۇلارغا كۆرسەتكۈم يوق ھەزرىتىم، ـــ ئۇ بىر ئېغىز گەپنىمۇ ھاسىراپ ـ ھۆمىدەپ تەستە قىلاتتى. دېمى كېسىلگەندەك بولۇپ بىرئاز تۇرۇۋالغاندىن كېيىن داۋام قىلدى، ـــ كۆرۈشسەم، ئىككى ئېغىز پاراڭلىشىمغا توغرا كېلىدۇ. ھازىر مەن ئۇچۇن بىر ئېغىز گەپ قىلىشمۇ بەسىي مۇشكۈل.

سۇلتان ئەھمەدخان گېپىنى تۇگىتىپ بولغۇچە خىرىلداپ كەتتى. چېكىلىرىدە مونچاق ـ مونچاق تەر پەيدا بولدى. ئۇنىڭ يېقىندىن بېرى ئادەم خالىمايدىغان بولۇپ قالغانلىقى ئىككى ئەمىرگە ئايان ئىدى. شۇڭلاشقا قايتا زورلىمىدى.

ـــ ئىككى قوشۇق دورا ئىچىۋالمىدىلا ئالىيلىرى، ـــ دېدى ئايازبېك قۇشچى ئېھتىيات بىلەن.

ـــ بىكار ئاۋارە بولۇشىۋاتىدىلا، ـــ دېدى سۇلتان ئەھمەدخان چىرايىنى پۇرۇشتۇرۇپ، ـــ بۇ قىرتاق دورىلارنى ئىچىۋېرىشتىنمۇ جاق تويدۇم. ئەھۋالىم ئۆزۈمگە ئايان. كېسىلىم پىشىپ قالدى. ھەكىملەر ئەمدى ئاۋارە بولمىسۇن.

ئايازبېك قۇشچى ئۇنى دورا ئىچىشكە يەنە زورلاشقا جۇرئەت قىلالمىدى.

سۇلتان ئەھمەدخان ئاقسۇغا كەلگەندىن بېرى ھالىدىن مۇشۇ ئىككىيلەن خەۋەر ئېلىۋاتاتتى. ئاكىسى سۇلتان مەھمۇدخان دەسلەپتە كۈندە يوقلاپ كېلەتتى. يېقىندىن بېرى ئىككى ـ ئۈچ كۈندە بىر قېتىم كېلىدىغان بولۇپ قالغانىدى.

ـــ پەرمانىمنى ئەمىرلەرگە يەتكۈزسىلە، ـــ دېدى سۇلتان ئەھمەدخان ئايازبېك قۇشچىغا قاراپ، ـــ ئۇلار ھەرقانداق مەلۇماتلارنى ئاغام سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرىغا يەتكۈزسۇن.

ـــ خاتىرجەم بولسىلا ئالىيلىرى. سۇلتان مەھمۇدخان ئا-

لىيلىرى كۈندە ئوردىغا چىقىۋاتىدۇ.

ـــ ياخشى بوپتۇ. ئاغامنىڭ كۆڭلى چىگىلىپ قالىدىغان ئىش بولۇپ قالمىسۇن. ھېلىمۇ دەردى يېتىپ ئاشقۇچە بار. تەخت ـ سەلتەنەتتىن ئايرىلىپ قېلىش ئازابىنى باشقىلارنىڭ ھېس قىلمىقى تەس.

سۇلتان ئەھمەدخاننىڭ ئېغىر كېسەل ئازابى تارتىۋېتىپمۇ ئاكىسىنىڭ غېمىنى يەۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، خوجا تاجىدىن مۇ ـ ھەممەد بىلەن ئايازبېك قۇشچى تەسىرلەنگىنىدىن كۆزىگە لىق ياش ئالدى.

ـــ ھە راست، ـــ دېدى ئايازبېك قۇشچى مەلۇم قىلماقچى بولغان مۇھىم بىر ئىشنى ئېسىگە ئېلىپ، ـــ تاشكەنتكە ئەۋەتكەن ئايغاقچىلار قايتىپ كەلدى. خانزادە سەئىدخان ئامان ـ ئېسەن تۇرۇۋېتىپتۇ. شەيبانىخان گەرچە خانزادىنىڭ ئىختىيارىنى چەكلەپ قويغان بولسىمۇ، لېكىن يېنىدىن ئايرىمايدىكەن. سا ـ رىيدا ئىچكى بەگلەر قاتارىدىن ئورۇن بېرىپتۇدەك. بۇ قېتىم ـ قى ھىسار، قۇندۇز يۇرۇشىگىمۇ خانزادىنى بىللە ئېلىپ كې ـ تىپتۇ. خانزادىنىڭ ئەتراپىغا ئورۇنلاشتۇرغان پايلاقچىلار بەك ئېھتىياتچان بولغاچقا، ئايغاقچىلار خانزادە بىلەن ئالاقىلىشىشقا ئامال قىلالماپتۇ.

سۇلتان ئەھمەدخان بىلدىم دېگەننى قىلىپ، بېشىنى لىڭ ـ شىتتى. ئوغلى كۆز ئالدىغا كېلىشى ھامان يۈرىكى ئېچىشىپ كەتتى.

«ئىشقىلىپ قۇدرەتلىك تەڭرىم ئامان ـ ئېسەنلىك بېرەر، شەيبانىخانىنىڭ چاڭگىلىدىن قۇتۇلۇپ چىقىشىنىڭ ئامالىنى ئۆزى قىلار. ئەقلى ـ ھوشى جايىدا، جاسارىتىگە تۇشلۇق پاراسىتىمۇ بار بالا بولغانىدى. مېنىڭ ئەھۋالىم بۇ. ئۆزۈمنىڭ ھاجىتىمدىنمۇ چىقالمايمەن. تېنىم ساق بولغان بولسا قايتىدىن لەشكەر تارتىپ بېرىپ ئوغلۇمنىمۇ قۇتۇلدۇراتتىم. قولدىن كەتكەن تەخت ـ

سەلتەنەتنىمۇ قايتۇرۇۋالاتتىم. پايخان بولغان غۇرۇر ـ ئابرۇيىمىزنىمۇ تىكلىۋالاتتىم...»

ـــ ئايغاقچىلار ئەسىرگە چۈشۈپ قالغان سەرۋازلىرىمىزدىن خوجا ئەلى باھادىر ئاتلىق بىر كىشى بىلەن كۆرۈشەلەپتۇ، ـــ دېدى ئايازبېك قۇشچى، ـــ ئول خوجا ئەلى باھادىر: «خان ئالىيلىرى خاتىرجەم بولسۇن. مۇۋاپىق پۇرسەت كۈتۈۋاتىمەن. ھازىر شەيبانىخاننىڭ ئىنىسى مەھمۇد سۇلتاننىڭ ئوبدانلا ئىشەنچىگە ئېرىشىپ قالدىم. شۇنداقتىمۇ خانزادە بىلەن كۆرۈشۈشكە ئامال بولمايۋاتىدۇ. بىر ئامالىنى قىلىپ خانزادىنى چوقۇم قۇتۇلدۇرۇپ چىقىمەن» دەپ دۇئايى سالام ئەۋەتىپتۇ.

سۇلتان ئەھمەدخانىڭ چىرايىدا سۇس مىننەتدارلىق تۇيغۇلىرى جىلۋىلەندى.

ـــ خانزادىنى ئاللاھ ئىگەم ئۆز پاناھىدا ساقلىغاي، ـــ دېدى شەيخۇلئىسلام خوجا تاجىدىن مۇھەممەد، ـــ خانزادىمۇ پەم ـ پاراسەتلىك، ئىستېداتلىق يىگىت بولدى، ـــ ئۇ پىيالىدىكى سۇۋۇپ قالغان دورىنى قولىغا ئېلىپ تۇرۇپ ، ـــ ئىككى قوشۇق دورا ئىچسىلە بولاتتى ئالىيلىرى. سۇۋۇپ قاپتۇ، قايتا ئىللىتىسۇنمىكىن، ـــ دېدى.

سۇلتان ئەھمەدخان ئولتۇرۇشۇپ كەتكەن گۇناھسىز كۆزلىرىنى شەيخۇلئىسلامغا تىكتى، ئەمما، يا ماقۇل، يا ياق دېمىدى.

ـــ كىشىلەر ئاغزىدا، ئانھەززىتىمگە ئول شەيبانىخان زەھەر بېرىپتۇ، دېگەندەك سۆزلەر تارقىلىپتۇ. مەگەركى شۇنداق بولسا، زەھەرنى قايتۇرۇش ئۈچۈن تەرياق ئىشلىتىش لازىم بولىدۇ.

سۇلتان ئەھمەدخان ئەمدىلا يۇمغان كۆزىنى لاپىدە ئېچىپ شەيخۇلئىسلامغا يالت ئېتىپ قارىدى. شەيخۇلئىسلام سۇلتان ئەھمەدخانىڭ كۆزلىرىدىكى غەزەپكىمۇ، ئازابقىمۇ ئوخشىمايدىغان ئىپادىنى كۆرۈپ كۆزلىرىنى ئەپقاچتى.

«ماۋۇ ئادەم ئالجىدىمۇ نېمە؟! ـــ ئايازبېك قۇشچى شەيخۇل ـ

ئىسلامغا نارازىلىق بىلەن قارىدى، ـــ نەدىكى بىر قاملاشمىغان گەپنى سوراپ يۈرىدۇ ـ يا، ئېچىشقان يېرىگە تۇز سېپىپ...»

ـــ توغرا، شەيبانىخان ماڭا زەھەر بەردى، ـــ دېدى سۇلتان ئەھمەدخان چىشلىرىنىڭ ئارىسىدىن چىقىرىپ سۆزلەپ، ـــ بەر. گەن زەھىرى شولكى: ئول بەتبەخت ئاغامنىڭ چەكسىز ھېممىتى بىلەن كۆچىيىپ، مەرتىۋىسى شۇقەدەر يۇقىرى دەرىجىگە يەتتەكى... ئاخىرقى ھېسابتا تۆزكورلۇق قىلىپ، ئاغامنى ۋە مېنى ئەسىرگە ئالدى. ئاندىن ئاغامنىڭ قۇياش سۈپەت، ئىپپەتلىك خانىشىنى نىكاھىغا ئېلىش بەدىلىگە بىزنى تۇتقۇنلۇقتىن ئازاد قىلدى. بۇ قەدەر ئار ـ نومۇس ۋە ھاقارەت تۇپەيلىدىن خۇددى زەھەر يۇتقاندەك بولدۇم. ناۋادا مۇشۇنداق زەھەرگە تەرياق تېپىلىدىغان بولسا، كېسىلمگە مەنپەئەت قىلار.

ھۇجرىنىڭ ئىچىدە سۇلتان ئەھمەدخاننىڭ نەپەس يېتىشمەي خىرىلداشلىرىدىن بۆلەك ھېچقانداق تىۋش ئاڭلانمايتتى. قاتتىق ئوڭايسىزلانغان شەيخۇلئىسلام خوجا تاجىدىن مۇھەممەد خىجالەتتىن يەرگە كىرىپ كەتكۇدەك بولدى:

ـــ كەچۈرسىلە ئالىيلىرى. شۆپۈك ئېغىزلىق قىلىپ قويۇپتىمەن.

سۇلتان ئەھمەدخان ئۇندىمىدى.

ئايازبېك قۇشچى يەنە گەپ قىلىشقا تەمشىلىپ تۇرغان شەيخۇلئىسلامنى ئاستا نوقۇپ پىچىرلىدى:

ـــ ئەمدى گەپ قىلمىسلا تەقسىر.

بىر چۆگۈن چاي قاينىمچىلىك ۋاقىت ئەنە شۇنداق تىماسلىقتا ئۆتۈپ كەتتى.

ـــ ئايازبېك ھەزرەتلىرى.

ئايازبېك قۇشچى قول باغلىغىنىچە بېشىنى ئەگدى:

ـــ لەببەي قىبلىگاھىم!

ـــ كۆرىدىغان كۈنۈم، يەيدىغان رىزقىم ئاخىرلىشىپ قالـ

غاندەك قىلىدۇ. دەرھال تۇرپانغا چاپارمەن ماڭدۇرسىلا. چوڭ خانزادە مەنسۇرخان ھەممە ئىنىلىرىنى ئېلىپ، ئاقسۇغا تېزدىن يېتىپ كەلسۇن. كۆزۈمنىڭ ئوچۇق ۋاقتىدا...

سۇلتان ئەھمەدخان تۇيۇقسىز قاتتىق يۆتىلىپ كەتتى. يۆتەل شۇنچىلىك قاتتىق تۇتتىكى، بىر ھازا تېلىقىپ كەتتى. ئايازبېگ قۇشچى بىلەن شەيخۇلئىسلام ئۇنى يۆلەپ، گەجگىسىگە يەڭگىل شاپىلاقلىدى. سۇلتان ئەھمەدخان بىردىنلا ھۆ بولدى. شۇ ھامان ئاغزى ـ بۇرنىدىن ئوقۇتەك قان ئېتىلىپ چىقتى. جىددىيلەشكەن ئايازبېگ قۇشچى ئىشىككە قاراپ توۋلىدى:

ـــ قايسىڭلار بار؟ ھەكىمنى توۋلاڭلار!

ـــ ئالىيلىرى... ئالىيلىرى...

شەيخۇلئىسلام سۇلتان ئەھمەدخاننىڭ بىر يانغا قىيسىيىپ قالغان بېشىنى تىترىگەن قوللىرى بىلەن يۆلىدى.

ـــ ئايازبېگ ھەزرەتلىرى قارىسىلا، خان ئالىيلىرىنىڭ نەپەسى توختاپ قالغانەك قىلىدۇ.

ئايازبېگ قۇشچى سۇلتان ئەھمەدخاننى ئاستا ياتقۇزۇپ، نەپەس ئېلىشىنى تەكشىدى ـ دە، كۆزىدىن تارامىلاپ ياش تۆكۈلۈۋاتقانلىقىنى ئۆزىمۇ سەزمەي قالدى.

ـــ قىبلىگاھىمىز سەلتەنەت بېغىدىن جەننەت بېغىغا سەپەر قىلىپتۇ تەقسىر.

شەيخۇلئىسلام ئىشەنمىگەن ھالدا سۇلتان ئەھمەدخاننىڭ تومۇرىنى تۇتۇپ باقتى. ئۇنىڭغىچە ئالدىراپ كىرگەن ئوردا تېۋىپى خاننىڭ يېرىم ئوچۇق تۇرغان كۆزىنىڭ جىيەكلىرىنى ئېچىپ كۆرۈپ بېقىپ، ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنغىنىچە ئاستا پىچىرلىدى:

ـــ قالۇ ئىننالىللاھى ۋە ئىننا ئىلەيھى راجىئۇن[1]...

① مەنىسى: «بىز ئەلۋەتتە ئاللاھنىڭ ئىگىدارچىلىقىدا، چوقۇم ئاللاھنىڭ دەرگاھىغا قايتىمىز». «قۇرئان كەرىم»، سۈرە بەقەر 156 ـ ئايەت.

※ ※ ※

بەلخ.

گەرچە قىش پەسلى ئاخىرلىشىپ قالاي دېگەن بولسىمۇ، قار لەپىلدەپ يېغىۋاتاتتى. بەلخنى ئۇزۇكىنىڭ كۆزىدەك قاتمۇقات مـۇ ـ ھاسىرىگە ئالغان شەيبانىخانىنىڭ سەركەردە ـ لەشكەرلىرى ئوتۇن تېرىپ كېلىپ گۈلخان يېقىپ ئىسسىنىش، ئەتراپتىكى ئاھالىدىن بۇلاپ كەلگەن قوي ـ ئۆچكە، توخۇ ـ ئۈردەكلەرنى زىخقا تارتىپ كاۋاپ قىلىپ يېيىش بىلەن مەشغۇل ئىدى. ھەئە، شەھەرگە پات ـ پات قىلىپ تۇرغان نۇسرەتسىز ھـۇجۇملاردىن زېرىككەن سەر ـ كەردە ـ لەشكەرلەرنىڭ ئىلگىرىكى جەڭگىۋارلىقى، جاسارىتى سۇسلاشقانىدى. قېرىشقاندەك قىشتىن بېرى تۇزۇك ياغمىغان قار كۆكلەمنىڭ شەپىسى كېلىشى بىلەن ئەدەپ كەتكەنىدى.

شەيبانىخانىنىڭ يېنىدا تۇرغاق بولۇپ ياشاۋاتقان خانزادە سە ـ ئىدخان ئەركسىزلىككە كۆنۈپ قالغاندەك قىلاتتى. ھەر كۈنى سە ـ ھەردە باشقا ئەمىر ـ سەركەردىلەر بىلەن بىرلىكتە شەيبانىخانىنىڭ چېدىرىغا بىر قېتىم سالامغا كىرەتتى. شەيبانىخان ئەتىگەنلىك قوبۇلدىن كېيىن، خۇشى تۇتسا ئۈنى باشقا ئەمىر ـ سەركەردە ـ لىرى بىلەن بىللە ئېپقېلىپ، غىزا ياكى باشقا سۆھبەتلەرگە داخىل قىلاتتى. ئەلۋەتتە، مۇھىم كېڭەشلەرگە قاتناشتۇرمايتتى. سىلىق ـ سىپايە مۇئامىلە قىلاتتى. باشقىلارغا ھۈرپەيگەنىدەك ھۈرپەيمەيتتى. ئاھانەت قىلمايتتى. ئەمما، ئانچە ئىززەت كۆرسـە ـ تىپمۇ كەتمەيتتى. سەئىدخان ئەتىگەنلىك قوبۇلدىن كېيىن، قـاي ـ تىشقا ئىجازەت ئالسا رەھمەت، تەشەككۈر يوسۇنلىرىنى بەجا كەل ـ تۈرۈپ ئۆزىنىڭ چېدىرىغا قايتىپ كېتەتتى. مەيلى نەگىلا بارمـە ـ سۇن، ھەتتا ھاجەتكە چىقسىمۇ شەيبانىخان مەخسۇس تەينىلىگەن ئەللىك نۆكەر ئۇنىڭ يېنىدىن بىر قەدەم نېرى بولمايتتى. ئۇلارنى نۆكەر دېگەندىن كۆرە، ئۇنى نازارەت قىلىشقا تەينىلەنگەن پايلاق ـ

چىلار دېگەن تۈزۈك ئىدى. چۈنكى ئۇ ھەرقانداق كىچىك ئىشلار ـ دىمۇ نۆكەر بېشىنى خەۋەرلەندۈرەتتى. ئۇنىڭ نۆكەرلەر بىلەن دوستلىشىپ، چىقىشىپ قېلىشىدىن ئېھتىيات قىلغان ھېيلىگەر شەيبانىخان نۆكەرلىرىنى ئايدا بىر قېتىم ئالماشتۇرۇپ تۇراتتى. ھەربىر ئىش ـ ھەرىكىتىگە ئاشۇ ئەللىك جۈپ كۆزنىڭ تىكىلىپ تۇرغانلىقى سەئىدخانغا ئايان ئىدى. شۇڭا ھەرقانداق ئادەم بىلەن خالىغانچە پاراڭلىشىشتىن ئېھتىيات قىلاتتى. كۈنلىرىنى كىتاب ئوقۇش، شېئىر يېزىش، جەڭبازلىق ماھارىتى مەشىق قىلىش بىلەن ئۆتكۈزەتتى. ئاتا ـ ئانا، قېرىنداش، يۇرت سېغىنچى يۈرىكىنى قاماللىۋالغاندى. نەۋرە ئاكىسى بابۇر بىلەن ھاممىسىنىڭ ئېرى مۇھەممەد ھۈسەين كۆرەگانىنىڭ شەيبانىخانغا تۇتۇق بەرمەي قېچىپ يۈرۈۋاتقانلىقىدىن خەۋىرى بار ئىدى. ئۇلارنىڭ لەشكەر توپلاپ كېلىپ شەيبانىخان بىلەن جەڭ قىلىشىنى ئارزۇ قىلاتتى. دادىسىنىڭ نۇرغۇن لەشكەرلەر بىلەن كېلىپ ئۆزىنى بۇ تۇتقۇنلۇقتىن قۇتۇلدۇرۇۋالىدىغانلىقىغا ئىشەنچى بار ئىدى.

«ئاتام ھازىر تۇرپاندىمىدۇر، ئاقسۇدىمىدۇر؟ بۇ تەرەپكە ئەڭ كېچىككەندىمۇ ئورما ۋاقتىغىچە لەشكەر تارتىپ كېلىشى ئېنىق. ھېيلىگەر شەيبانىخانىنىڭ بۇ ئالتۇن قەپىزىدە تۇرۇۋەرمەي قېچىشىنىڭ ئامالىنى قىلسام بولاتتى. شەيبانىخانىنىڭ قولىدىلا بولىدىكەنمەن، ئاتامنىڭ لەشكەر تارتىپ كەلمىكى تەسكە توختايدۇ. ھېچبولمىغاندا ئاغام بابۇر پادىشاھ بىلەن ئۇچرىشىۋالسام ياخشى بولاتتى. مۇمكىن بولسا نەۋرە ئىگىچەم خانزادە خېنىمىنىمۇ قۇتۇلدۇرۇپ بىللە ئېلىپ كەتسەم... ئۇ مەن بىلەن بىللە ماڭغىلى ئۇنارمۇ؟ ياكى يېڭىلا كۆز ئاچقان ئوغلى خۇررەم شاھنى ئاتىسىز يېتىمغا ئايلاندۇرۇپ قويماسلىق ئۈچۈن، ئۆزى ياقتۇرمايدىغان دۈشمىنى بىلەن بىللە ياشاشقا رازى بولارمۇ؟ ئۆتكەندە شەيبانىخان مېنى ئۇنىڭ بىلەن نېمە مەقسەتتە كۆرۈشتۈردىكىن تاڭ؟ خانزادە خېنىم كۈلۈپ تۇرغاندەك قىلغان بىلەن كۆزلىرىدىكى مۇڭ ـ ھەسرىتىنى يوشۇرالمىدى. چىرايىدىن ماڭا بىر نەرسە دېگۈسى

بارده‌ك قىلغان، لېكىن، سۆزلىشىشكە ئىمكان بولمىدى. بىر ئامال قىلىپ ئۇي ـ خىيالىنى بىلدۈرگىلى بولاتتى. ھېچ بولمىسا قېچىپ كېتىشىمگە بولسىمۇ يارديمى تېگىپ قالاتتى. بەلكى بىر قىش قورشاۋدا تۇردى. سۇلتان ھۈسەيىن بايقارامۇ لەشكەر تارتىپ كەلـ ـمىدى. ئۇنىڭ سەلتەنەتىنى بەكمۇ قۇدرەتلىك، ئۆزىنى قالتىس جاسارەتلىك دەپ ئاڭلىغۇدىم. بەلكىتەك كاتتا شەھىرى تەھلىكىدە تۇرسا كارى بولمىدىغۇ ئەجەب ياكى ئۇمۇ شەيبانىخاندىن قورقۇپ قالدىمىكىن؟...»

سەئىدخاننىڭ خىيالىنى ئالدىراپ كىرىپ كەلگەن نۆكەر بېشى ئۈزۈپ قويدى:

ـــ خانزادەمگە مەلۇم بولغاي. قۇدرەتلىك پاناھگاھىمىز دەر ـ گاھىغا چىللاپتۇ.

ـــ سەئىدخان دورداي كالپۇك، قىيسىق كۆز نۆكەر بېشىغا ياقتۇرمىغان ھالەتتە قاراپ قويۇپ ئورنىدىن قوزغالدى.

«نېمە گېپى بار بولغىيدى؟ ئەجەب بۇ چاغ بولغاندا چاقىرىپ قاپتا...»

شاھ چېدىرىغا چوڭ ـ كىچىك ئەمىر ـ سەركەردىلەرنىڭ ھەممىسى جۈغلىشىپ بولغانىدى. سەئىدخان قولىنى كۆكرىكىگە ئېلىپ تۇرۇپ ئاۋۇال تۆرده كېرىلىپ ئولتۇرغان شەيبانىخانغا، ئاندىن باشقا ئەمىر ـ سەركەردىلەرگە تەۋازۇ بىلەن سالام بەردى:

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم خان ئالىيلىرى، ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم مۆھتەرەم جانابلار!

ـــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام!

شەيبانىخاندىن باشقىلار باشلىرىنى سەل ئېگىپ سالامغا جاۋاب قايتۇرۇشتى.

شەيبانىخان ئارقا رەتتىكى تۆۋەن دەرىجىلىك سەركەردىلەر قاتارىدىكى ئورنىغا ئولتۇرۇش ئۈچۈن كېتىپ بارغان سەئىدخانغا مەسخىرىلىك قاراپ قويۇپ ئېغىز ئاچتى:

ـــ خانزاده ئەتىگەندىن بېرى غىزالانمىدىلىمۇ قانداق، قە ـ

دەملىرى ئەجەب جانسىزغۇ؟

سەئىدخان تاقەدە توختاپ، بېشىنى تەۋازۇ بىلەن ئېگىپ تۇرۇپ جاۋاب بەردى:

ــ يوقسۇ ئالىيلىرى، ئوبدان غىزالىنىۋاتىمەن. ئاياغلىرىمۇ قۇۋۇەتلىك. كۆزلىرىگە شۇنداق كۆرۈنۈپ قالغان چېغى.

ــ مۇنداق دېسىلە. دەرگاھىمىزدا يەپ ــ ئىچىدىغان نېمەتلەر تولا. تويۇنۇپ غىزالىنىپ تۇرسىلا.

ــ ھەممەتلىرىگە كۆپ رەھمەت ئالىيلىرى، ــ دېدى سەئىدخان تەمكىنلىك بىلەن، ــ بىر قىسىم ئادەملەر بۇ دۇنيادا ياشاشنى يەپ ــ ئىچىش ئۈچۈن دەپ قارايدۇ، ئەمما مەن بولسام بۇ دۇنيادا ياشاش ئۈچۈن يەپ ــ ئىچىمەن.

ــ ھېكمەت! ھېكمەت! ــ شەيبانىخان چىرايىغا زورىغا كۈلكە يۈگۈرتۈپ ھەجايدى، ــ خانزادە كىچىك بولغىنى بىلەن ئۇيــ پىكرى ئاجايىپ ئۆتكۈر ئىكەن. شۇنىڭغا قارىغاندا موغۇلىستاندەمۇ پازىل كىشىلەر بار ئوخشايدۇ.

ــ ئول جاي گەرچە سەمەرقەنت، ھىرات، بۇخارادەك ئالىم ــ ئۆلىمالار توپلاشقان شەھەرلەردىن بىراق بولسىمۇ، لېكىن مال ــ دۇنيادىن كۆرە ئىلىم ــ پەزىلەتنى دۇنيانىڭ ئىززىتى، ئىنسانىي كامىللىقنىڭ نىشانى دەپ بىلىدىغان پازىللار نۇرغۇن. كەمىنىلەرى بىر قىسىم كىشىلەرنىڭ سەمەرقەنت، ھىرات، بۇخارادەك كاتتا پازىللار جۇغلاشقان شەھەرلەرنىڭ ئەتراپىدا ياشاپ يۈرۈپمۇ قىلچىلىك ئىلىم ــ پەزىلەت ئۆگەنمىگىنىگە ھەيرانمەن.

سەئىدخاننىڭ بۇ گەپىنى كىمگە ئىشارە قىلىپ سۆزلەۋاتقانلىقىنى چۈشەنگەن شەيبانىخاننىڭ غۇرۇرىدە ئاچچىقى كەلگەن بولسىمۇ، چاندۇرمىدى:

ــ راست ئېيتىدىلا خانزادە. مەدرىسەدە خەرمۇ بولىدۇ ئەمەسمۇ؟

ــ شۇنداق ئالىيلىرى. بىراق، ئىلىم ــ پەزىلەت ئۆگەنمەـ

گەن ئول كىشىلەردىن ئالىم ـ ئۆلىمالارنى كۆتۈرۈپ مەدرىسەگە ئېلىپ كەلگەن خەر ياخشىراقتۇر.

سەئىدخاننى مەسخىرە قىلىش مۇددىئاسىغا يېتەلمىگەن شەيبانىخان گەپنىڭ تېمىسىنى باشقا تەرەپكە يۆتكەشكە مەجبۇر بولدى:

ـــ جاي ئالسۇنلا، ـــ دېدى ئۇ چىرايىغا سۈرلۈك تۇس بېرىپ، ـــ ھەربىرلىرىنى دەرگاھىمغا چىللاشتىكى مۇددىئا شۇلۇكى، قىشتىن بېرى بەلخنى مۇھاسىرىگە ئالغان بولۇپ، خۇراسان ھۆكۈمدارى ھۈسەيىن بايقارا مىرزىنى ئىمتىھان قىلىپ كۆردۇق. ئاقىۋەتتە مەلۇم بولدىكى، ئول ھۈسەيىن بايقارامۇ خۇسرەۋ شاھقا ئوخشاش خۇددى داستىخانغا چۈشكەن چۈنندەك بىر ئىشارىگىمۇ يارىمىغۇدەك. ئەسلىدە بۇ يىل ئۇنىڭ ئىشىنى بىر تەرەپ قىلىپ ئاندىن ئىران ـ ئەجەم زېمىنلىرىغا يۈرۈش قىلىشنى كۆڭلىمىز. گە پۈككەنىدۇق. ئويلاپ باقسام، ئارقىمىزغا خەتەرلىك بىر دۈشمەننى تاشلاپ قويۇپتىمىز. گەرچە پەرغانىنى ئوڭچى ئىگىلىۋالغان ئول ئەھمەد تەنبەل بىزگە ساداقەت ئىزھار قىلىپ ئىتائەت گەردىنىنى سۇنغان بولسىمۇ، لېكىن ۋەدىسىگە زىنھار ئىشەنگىلى بولمايدۇ. ئۆز پاسىبانلىرى بولمىش بابۇر مىرزا بىلەن جاھانگىر مىرزىغا ئارقا ـ ئارقىدىن خائىنلىق قىلغان ئول تۈزكوردىن بىزگە قانچىلىك ۋاپا كېلەر؟ شۇڭا دەرھال كەينىمىزگە يېنىپ، ئاۋۋال ئەھمەد تەنبەلدىن تەلتۆكۈس خالاس بولايلى. خۇسرەۋ شاھ بىلەن ھۈسەيىن بايقارانىڭ ئىشىنى ئاندىن بىر تەرەپ قىلساقمۇ كېچىككەن بولمايمىز. شۇڭا، بارلىق سەركەردىلەر ئۆز لەشكەرلىرىنى ئېلىپ، بۇگۈنلا ئەندىجانغا قاراپ يولغا چىققاي.

ـــ پەرمانبەردارمىز! ـــ دېدى ئەمىر ـ سەركەردىلەر دۇررىدە ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ.

«ئەھمەد تەنبەل بىلەن شەيبانىخاننىڭ ئارىسىنىڭ بۇزۇلغىنى بىلەن بوپتۇ، ـــ دەپ ئويلىدى سەئىدخان ئۆز چېدىرىغا كېتىپ بېرىپ، ـــ ئەھمەد تەنبەل ئاغام بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرىنىڭمۇ

ئەشەددىي دۈشمىنى ئىدى. ئەمدى شەيبانىخان ئارقا تەرىپىنىڭ بىخەتەرلىكىنى كۆزلەپ ئول تۈزكورنى يوقىتىدىغان بولدى. ئىكـكى سەگ تالاشسا، خىرس قىلىدىغان سەگدىن بىرى ئازىيىدۇ دېگەن گەپ. ئاغام بابۇر پادىشاھ ھازىر نەدىكىن؟ بۇنداق مەلۇماتلارنى شەيبانىخان مەندىن سىر تۇتىدۇ. بۇ قېتىمقى يۈرۈشتە قېچىشنىڭ ئامالىنى قىلغىلى بولارمىكىن...»

※ ※ ※

قارا تىگىننىڭ شەرقى تەرىپىدىكى تاغنىڭ ئىچكىرىسىگە جايلاشقان تۈرقىشاران جىلغىسىنىڭ كىرىش ئېغىزى ھەم تار، ھەم ئېگىز قىيا ئىدى. جىلغىنىڭ ئىچىدە بىرەر يۈز ئۆيلۈك چەگرەك[1]لەر چارۋىچىلىق بىلەن تىرىكچىلىك قىلاتتى. خىلىدىن بېرى قارا تىگىن تاغلىرىدا قېچىپ يۈرگەن مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان تۈرقىشاران جىلغىسىنىڭ مۇداپىئەگە ئەپلىك، پاناھلىنىشقا ياخشى جاي ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ كۆڭلىدە: «جىلغىنىڭ ئېغىزىغا يۈز لەشكەر تۈرغۇزۇپ قويسا، تۈمەن لەشكەر كىرەلمىگۈدەك» دەپ ئويلىغانىدى. مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان ئەھمەد تەنبەلنىڭ ھۈجۇم قىلىپ كەلگەن تۈمەن كىشىلىك قوشۇنىغا تاقابىل تۇرالماي، ئۇچ كۈندىن بېرى مۇشۇ جىلغىدا پاناھلىنىۋاتاتتى. ئۇنىڭ دەسلەپكى ئويى خاتا چىقمىغانىدى. ئۇچ كۈندىن بېرى ئەھمەد تەنبەلنىڭ سەركەردە ـ لەشكەرلىرى توختىماي ھۇجۇم قىلىپمۇ، جىلغىغا كىرەلمىگەنىدى.

ئەھمەد تەنبەل قارا تىگىن تاغلىرىدا ياشايدىغان چەگرەكلەرنى باج ـ سېلىق تاپشۇرمىدى دېگەن باھانە بىلەن لەشكەر باشلاپ كېلىپ بۇلاپ ـ تالىغان، ئۆلتۈرگەن، ھەتتا ئۇلارغا قاتتىق ئىبرەت قىلىش ئۈچۈن چەگرەك ئەرلىرىنىڭ كاللىسىنى كېسىۋېلىپ، لىق بىر تاغار ئادەم بېشىنى قېچىرغا ئارتىپ سازايى قىلغا-

① چەگرەك ـــ يەرلىك قوۋۇم.

نىدى. شۇ سەۋەبتىن چەگرەكلەر ئەھمەد تەنبەلگە چىش ـ تىرنـ
قىغىچە ئۆچ ئىدى. شۇڭلاشقا ئۇلار ئۇچ كۈندىن بېرى مۇھەممەد
ھۈسەيىن كۆرەگانغا يارەدم بېرىۋاتاتتى. ئۇنىڭ لەشكەرلىرى بىلەن
بىرلىكتە ھۈجۇم قىلىپ كەلگەن ياۋغا قىيانىڭ ئۈستىدىن تاش
دومىلىتاتتى. گەرچە ئۇلار دۈشمەننىڭ ھۈجۇمىنى ئۇنۇملۇك چې-
كىندۈرۈپ تۇرۇۋاتقان بولسىمۇ، ئەمما مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرە-
گانىنى يەنىلا غەم بېسىۋالغانىدى.

«ئۇچ كۈندىن بېرى جان پىدالىق بىلەن ئۆزىمىزنى قوغداۋا-
تىمىز. تەنبەل ھۈجۇمنى توختاتمىسا ئەھۋالىمىز قانداق بولار؟
جىلغىدىكى چەگرەكلەرنىڭ مال ـ چارۋىلىرىمۇ تايىنلىق. ھېلە-
مۇ ئۇچ كۈندىن بېرى ھېچنېمىسىنى ئايماي بىزنى بېقىۋاتىدۇ.
قوتىنىدىكى مال ـ چارۋىلىرى كۈندىن ـ كۈنگە ئازلاۋاتىدۇ. خې-
لى كۆپ ئائىلىنىڭ قوتانلىرى قۇرۇقدىلىپ بولدى. جىلغىنىڭ
ئارقىسى تاغ، ئۇ يەردىن يامىشىپ چىقىش بەسىي مۇشكۈل. يەنە
ئىككى ـ ئۇچ كۈندىن كېيىن ئۇلارنىڭ ھەممە چارۋىلىرى تۈگەيـ
دۇ. بەلكىم ئاتلىرىمىزنى ئۆلتۈرۈپ يەپ، بىرەر ـ ئىككى ھەپتە
جان ساقلىيالارمىز. ئۇنىڭدىن كېيىنچۇ؟ بۇ جىلغىدا سۇ، ئوت ـ
چۆپتىن باشقا ھېچنېمە يوق. تۇزۇك ئوۋ تېپىشمۇ مۇمكىن ئە-
مەس. ناۋادا ئەھمەد تەنبەل چېكىنمەي تۇرۇۋېرىدىغان بولسا، ئاچ-
لىقتىن ئۆلۈپ كېتىمىز. بىزغۇ مەيلى، جانىنى ئاللىقاچان ئالـ
قانغا ئېلىپ قويغانمىز. ئەمما، ئاق كۆڭۈل، مەرد چەگرەكلەر بىز-
نىڭ ۋابالىمىزغا كەتمىسە بولاتتى. يېڭىلىپ قالىدىغان بولساق،
ئەھمەد تەنبەل ئۇلارغا ھەرگىز رەھىم ـ شەپقەت قىلمايدۇ. ئەينى
يىلىمۇ بىر تاغارغا لىق ئادەم كاللىسىنى قاچىلاپ كەتكەنىكەن
ئول قانخور. ياكى بولمىسا سۇلھى تەلەپ قىلايمىكىن. ئىشقىلىپ
بىگۇناھ چەگرەكلەر ئامان قالىدىغان ئىش بولسا، مېنى نېمە
قىلسا مەيلىتى. ھامىنى بىر ئۆلۈم. تەقدىر ـ پېشانەمگە شۇنداق
پۈتكەن ئوخشايدۇ. ئىسىت، سۆيۈملۈك ئوغلۇم مۇھەممەد ھەيدەرنى
ئەمدى كۆرەلمەيدىغان بولدۇم ـ دە، ھىساردىكى چاغدا نېمىشقىمۇ

ئۇنى ئاغىچام سۇلتان بېگىم بىلەن بىللە تۇخۇ يۇرەك خۇسرەۋ شاھنىڭ ھەرىمىدە قويۇپ قويغان بولغىيدىم؟ بارگاھتا ئۆزۈم بىلەن بىللە تۇرغۇزغان بولسام... راست، ئۇلارنىڭ شۇ يەردە قالغىنىمۇ ياخشى بوپتىكەن. بولمىسا مېنى ئۆلتۈرۈشكە پېتىنغان ئەھمەد تەنبەل ئوغلۇمنى ئامان قويمايتتى. شەپقەتلىك تەڭرىنىڭ ھىممىتىگە يۈز مىڭ قەتلە شۈكۈر. ھەر ھالدا ئوغلۇم ھايات قالغۇدەك. ئەسلىدە شەيبانىخاننىڭ بەلختىكى ۋاقتىدىن پايدىلىنىپ پەرغانىنى ئەھمەد تەنبەلدىن تارتىۋالارمەن، ئاندىن سۇلتان مەھمۇدخان، سۇلتان ئەھمەدخان ھەمدە ئىنىم سەييىد مۇھەممەد مىرزىغا چاپارمەن ئەۋەتىپ، بىرلىكتە شەيبانىخانغا لەشكەر تارتارمەن دەپ ئويلىغانىكەنمەن. ئاللاھ ئىگەم بۇ مەقسەتكە يەتكۈزمەيدىغان ئوخشايدۇ. ئوغلۇم كىچىك تۇرۇپ قارا يېتىم بولۇپ قالارمۇ ئەمدى؟ ھېچبولمىغاندا سۆيۈملۈك رەپىقەم خۇبنىگار خېنىم ھايات بولغان بولسىمۇ خاتىرجەم بولاتتىم. سۇلتان بېگىم ئۇنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئالالارمىكىن؟ پەقەت بولمىغاندا بابۇر مىرزىغا تاپشۇرۇپ بەرسىمۇ بولاتتى. نەۋرە ئىنىسى بولغاندىكىن، ئۆز ئىنىسى ياكى ئوغلى قاتاردا كۆرۈپ پەرۋىش قىلاتتى...»

ئۇ مانا مۇشۇنداق تەگسىز، ھەسرەتلىك خىياللار ئىلكىدە كىرپىك قاقماي تۇننى تاڭغا ئۇلىدى، بامدات ۋاقتى بولۇپ قالغانىدى، تاھارەت ئېلىپ بامدات نامىزىنى ئوقۇدى. ئۇنىڭغىچە سۇبھى كۆتۈرۈلۈپ تۇرقىشاران جىلغىسى سۈزۈلدى. تاغ چوققىلىرىدىكى ئېرىمىگەن قارلار شەرقىي ئۈپۈقتىن كۆتۈرۈلگەن قۇياش نۇرىدا پارقىراشقا باشلىدى.

ئۇ تاغ چوققىلىرىغا بىر پەس قاراپ تۇرغاندىن كېيىن، جىلغىنىڭ ئاغزىغا قاراپ ماڭدى. تۇرقىدىن قەتئىي بىر قارارغا كەلگەندەك قىلاتتى. ياۋ ئەھۋالىنى كۆزىتىشكە ئاسان بولسۇن ئۈچۈن، ئېگىزگە چىدىر تىككۈزگەنىدى. شۇنداقلا پەسكە قاراپ ھەيران قالدى. جىلغىنىڭ ئېغىزىدىن ئىككى چاقىرىم نېرىدا بارگاھ تىككەن ياۋ لەشكەرلىرى توپ ـ توپ بولۇپ چېكىنىۋاتاتـ

تى. چېدىر ـ قارارگاھلىرىمۇ كۆرۈنمەيتتى.

«بۇ نېمە ئىش، ئەھمەد تەنبەل لەشكەرلىرىنى چېكىنىدۇرۇپ-تۇ ـ يا؟ ئۇچ كۈندىن بېرى شۇنچە قاتتىق ھۇجۇم قىلىپمۇ جىلـ-غىغا كىرەلمەي زېرىكتىمۇ ـ يا؟ ھەرقانچە بولسىمۇ بۇنچە ئاسان بەل قويۇۋەتمەس. شۇنداق، ئۇ ئۇنچە ئەخمەق ئەمەس. بىزنىڭ ھا-زىرقى ئەھۋالىمىز ئۇنىڭغا بەش قولدەك ئايان. يەنە بىرنەچچە كۈندىن كېيىن يېگۈدەك ھېچنېمىمىز قالمايدىغانلىقىنى ئۇ ئوبدان بىلىدۇ. ئەجەبا، چېكىنىش ھېيلىسى ئىشلىتىپ، بىزنى جىلغىدىن ئالداپ چىقارماقچىمىدۇ ـ يا؟ ئىشقىلىپ نېمىلا بولـ-مىسۇن، بۇ تەڭرىنىڭ قىلغان ئىنايىتى. ھەرقانداق بەدەل تۆلەپمۇ بولسا جىلغىدىن چىقىپ كېتىش كېرەك. توختا، ئاۋۋال ئەھۋالنى تېكىتكلاپ كېلىشكە ئادەم ئەۋەتەي...»

شۇ دەقىقىدە مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان ئۈستىدىن تاغ غۇلاپ چۈشكەندەك يەڭگىللەپ قالغانىدى.

بىر ئاش پىشىم ۋاقىت ئۆتكەندە ئەھۋالنى بىلىپ كېلىشكە ئەۋەتكەن ئىككى نۆكىرى ئېغىر يارىلانغان بىر لەشكەرنى ئېلىپ كەلدى. ئەھمەد تەنبەل يارىلانغان لەشكەرلىرىنى تاشلاپ قويۇپ، ئالدىراپ چېكىنگەندەك قىلاتتى.

ـــ بىر قوشۇق قېنىمدىن كەچكەيلا ئالىيلىرى، ـــ دېدى يارىلانغان لەشكەر لاغ ـ لاغ تىترىگىنىچە.

ـــ ئېيتە، ئەھمەد تەنبەل نېمىشقا لەشكەر چېكىنىدۇردى؟

ـــ ئالىيلىرىغا مەلۇم بولغاي، تەڭ كېچىدە ئەندىجاندىن چا-پارمەن كەلدى. شەيبانىخان لەشكەر تارتىپ كەندىبادامغا يېتىپ كەپتۇدەك. شۇڭا ئەھمەد تەنبەل جانابلىرى ئالدىراش ئارقىسىغا ياندى. مەن ئېغىر يارىلانغانلىقىم ئۈچۈن تاشلاپ قويۇپ كەتتىم. بىر قوشۇق قېنىمدىن كەچكەيلا ئالىيلىرى.

ـــ ئۇنىڭغا يېگۈدەك بىر نەرسە بېرىڭلار. جەرراھلار يارىسـ-نى ئەملەپ قويسۇن.

لەشكەرلەر يارىلانغان ياۋ لەشكىرىنى ئېلىپ چىقىپ كەتتى.

چېدىردا يالغۇز قالغان مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان قايتىدىن خىيال سۈرۈشكە باشلىدى.

«ئەمدى قانداق قىلسام بولار؟ بابۇر پادىشاھنىڭ نەدىلىكىنى بىلمەيمەن. ئۇنىڭ بىلەن ئۇچراشقان تەقدىردىمۇ، قولىدا تۈزۈك لەشكەر يوق. شەيبانىخان بولسا كۈندىن ـ كۈنگە كۈچىيىپ كېتىپ باردۇ. ھازىر بۇ ئىقلىمدا خۇراسان ھۆكۈمدارى سۇلتان ھۈسەيىن بايقارادىن باشقا، ئۇنىڭ مۇقابىلىسىگە چىقالىغۇدەك خان ـ سۇلتانلار قالمىدى. لېكىن ئۇنىڭمۇ نىيەت ـ ئىقبالىنى بىلمەك تەس. بەلكىم ئۇمۇ تەخت ـ سەلتەنەتىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن شەيبانىخان بىلەن سۇلھى قىلار. مېنىڭ ئەھۋالىم بولسا مۇشۇنچىلىك، ھەتتا ئەھمەد تەنبەلگىمۇ تەڭ كېلەلمىدىم. بۇنداق ئەھۋالدا شەيبانىخان بىلەن يەنە تىركەشسەم، بىلىپ تۇرۇپ تۇخۇمنى تاشقا ئۇرغان بولىمەن. بىر ئۆمۈر قاچقۇنلۇقتا ياشاشمۇ مۇمكىن ئەمەس، ياكى بولمىسا ھازىرچە شەيبانىخانغا ئىتائەت بىلدۈرگەچ تۇرايمىكىن. شۇنداق، ياۋغا تاقابىل تۇرالمىغاندا سۇلـھى قىلىش كېرەك. ئەلۋەتتە بۇ بويسۇنۇشتىن دېرەك بەرمەيدۇ. پۇرسەت پىشىپ يېتىلگەندە باشقىچە يول تۇتمايمەنمۇ. سۇلتان ئەھمەدخان ئالىيلىرىنىڭ خانزادىسى سەئىدخانمۇ شەيبانىخانىنىڭ قولىدا، مۇشۇ باھاندا ئۇنى قۇتۇلدۇرۇپ چىقساممۇ ھېساب. ئەھمەد تەنبەلنىڭ شەيبانىخانىنىڭ خەۋىرىنى ئاڭلاپ ئالدىراش چېكىنگىنىگە قارىغاندا، ئۇلارنىڭ ئارىسى چوقۇم بۇزۇلغان گەپ. مۇشۇنداق ۋاقىتتا شەيبانىخاندىن ئەپۇ سوراپ، ئىتائەت بىلدۈرسەم چوقۇم قوبۇل قىلىدۇ. بۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ شەيبانىخان بىلەن ئەھمەد تەنبەلنىڭ ئارىسىنى بۇزاي. ئىككىسىنىڭ قايتىدىن ئىتتىپاق تۈزۈۋېلىشىنىڭ ئالدىنى ئالاي. ئىككىسى ئېلىشسا ھامان بىرى مەغلۇپ بولىدۇ. بۇنى دۈشمەننىڭ قولى بىلەن دۈشمەنىنى يوقىتىش دەيمىز. شەيبانىخانىنىڭ ئىنىسى مەھمۇد سۇلتان خېلى تۈزۈك ئادەم، ئاغىسىغا ھەرگىز ئوخشىمايدۇ. ئوتتۇرىمىزدا يامان ئەمەس دوستلۇق بار ئىدى. بەلكىم ئۇمۇ يارەم قىلىشى

مۇمكىن...»

بىر قارارغا كەلگەن مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان قەغەز قەلەم ئەكەلدۈرۈپ، شەيبانىخانغا ئالدىراش خەت يېزىشقا باشلىدى.

«ئەسسالامۇ ئەلەيكۈم!

جانابى ئىسكەندەر سانى، خەلىپەئى رەھمان، ئىمامى زامان مۇھەممەد شەيبانىخان ئالىيلىرىغا كەمىنە مىرزا مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان قۇدرەتلىك ئاللاھتىن تەن ساقلىق، ئۇزۇن ئۆمۈر، تېخىمۇ زىيادە تەخت ـ سەلتەنەت تىلەش بىلەن بىللە بىھىساب دوستلۇق سالىمى يوللايمەن.

مۇتلەق دانا ۋە ھەقىقىي ھۆكۈمران بولغان تەڭرى ئۇلۇغلۇقى، روشەن ھېكمىتى ۋە غالىب ھۆكمىنىڭ تەقەززاسى بىلەن خالىسا بىراۋغا تاج ۋە سەلتەنەت بېرىپ ئەزىز-لەپ، ئۇنى زامانداشلىرى ئارىسىدا يېگانە قىلىدۇ ۋە جاي ـ جايلاردىكى قولىدىن ئىش كېلىدىغان مەرد ـ ئەزىمەتلەرنى، جاھان تۇتالايدىغان ئاقىللارنى بىر باھانە ـ سەۋەبلەر بىلەن ئۇنىڭ قېشىغا كەلتۈرىدۇ. ئۇنىڭ دۈشمەنلىرىنى غەپلەت، مەغرۇرلۇق، خاتالىق ۋە بۇزۇقلۇق ئىللەتلىرىگە دۇچار قىلىدۇ، كۆزلىرىنى كور، قۇلاقلىرىنى گاس قىلىدۇ.

جانابى خان ئالىيلىرىنىڭ ھازىرقى يۈكسەك مەرتىۋىلىرى ئالدى بىلەن جانابى ھەقتائاللاھنىڭ ئىنايىتى، ئاندىن قالسا ئۆزلىرىنىڭ دانىشمەنلەرگە خاس ئەقىل ـ پاراسىتى، جاھان مەردلىرىگە خاس جاسارىتى بىلەن قولغا كەلدى. ئۇشبۇ قۇياش كەبى پاكىتنى كۆرگەن كەمىنلىرىنىڭ شانۇ شەۋكەتلىرىگە قايىل بولماي، چىن يۈرىكىدىن تەھسىن ئېيتماي ھېچ ئىلاجى يوقتۇر.

نەچچەن ۋاقىتتىن بېرى زامانىنىڭ قالايمىقانچىلىقى تۈپەيلىدىن، شەيتىنىم شەۋكەتلىرىنى كىچىك كۆرسىتىپ، بويۇنتاۋلىق قىلىپ يۈرگەنىدىم. گەرچە نەچچە قېتىملاپ

دەرگاھلىرىغا بېرىپ، ئەپۇ سوراپ، گۇناھىمنى تىلەش نىد-
تىگە كەلگەن بولساممۇ، ئەۋۋەلەمبار مۇۋاپىق پۇرسەت تا-
پالماي، ئىككىنچىدىن غەزەپ قىلىشلىرىدىن ئەندىشە قد-
لىپ، ئىككى تايىن بولۇپ يۇردۇم. مانا ئەمدى قۇلىقىمغا
مۇبارەك قەدەملىرىنىڭ پەرغانە ۋادىسىغا يەتكەنلىكى ئىشد-
تىلدى. شۇ ھامان جېنىمغا جان قوشۇلغاندەك بولدى. ئۆز ـ
ئۆزۈمنى: «ئەمدى يەنە نېمىگە قاراپ تۇرىسەن. دەرھال قد-
لىچىڭنى بوينۇڭغا ئېسىپ گۇناھىڭنى تىلە ۋە ئەپۇ قىلد-
شىنى ئۆتۈن، يەنە ئىككىلەنسەڭ پۇرسەت كېتىدۇ. كەڭ
قورساق، ئەپۇچان خان ئالىيلىرىنىڭ مېھىر ـ شەپقىتىدىن
ئەبەدىي مەھرۇم قالسەن» دەپ ئاگاھلاندۇردۇم ـ دە، ئۇشبۇ
مەكتۇپنى يېزىشقا پېتىندىم.

شۇ كۈنلەردە ئالىيلىرىنىڭ چەكسىز مەرھىمىتىگە
ئېرىشكەن ئەھمەد تەنبەل كىچىككىنە پەرغانە ۋادىسى ۋە
ئازغىنە لەشكەرلىرىگە تەمەننا قويۇپ، قۇدرەتلىك سەلتەنەتد-
لىرىنى كۆزگە ئىلماي، پات يېقىندا شەيبانىخاننى بابىسى
ئوبۇلخەيرخاننىڭ يېنىغا ئەۋەتىپ، تەختىمنى ئاۋۋال تاشد-
كەنتكە، ئاندىن سەمەرقەنتكە تىكلەيمەن دەپ داۋراڭ سېلىپ
يۈرگەنىدى. ناۋادا ئالىيلىرى كەمىنە مىرزا مۇھەممەد ھۇد-
سەيىن كۆرەگانىنىڭ بىلدۈرگەن ساداقىتىگە ئىشەنسە، سەر-
كەشلىك قىلغان گۇناھىمنى يۇيۇشقا بىر قېتىم پۇرسەت
بەرسە، ئول تۆزكورنى ئۆز قولۇم بىلەن باغلاپ كېلىپ
تەختلىرى ئالدىغا يۈكۈندۈرىمەن. بۇ ئالىيلىرىغا كۆرسەتد-
كەن تۆھپەم بولۇپ قالسا ئەجەب ئەمەس. بۇنداق دېيىشىمد-
دىكى مەقسەت ـــ ھەرگىزمۇ ئالىيلىرىدىن مەنسەپ، مەرتد-
ۋە، ئىمتىياز تەلەپ قىلىش ئەمەس، نەزەرلىرىگە ئىلىنىپ
دەرگاھلىرىدا ئاددىي نۆكەر بولالىسام شۇ كۈپايە. قالدىسى
ئالىيلىرىنىڭ جاھانىنى يورۇتقۇچى يارلىقى قانداق بېرىلسە

خىزمەتكە بېشىم بىلەن تەييارمەن.
كامالى ئېھتىرام بىلەن نۆكەرلىرى مىرزا مۇھەممەد
ھۈسەيىن كۆرەگاندىن دەپ بىلۈرلا.

نامە تامام ۋەسسالام»

خەتنى ئېلىپ كەتكەن سەركەردە مەۋلانە مۇھەممەد ئۇچىنچى كۈنى شەيبانخاننىڭ جاۋاب خېتىنى ئېلىپ كەلدى.

دېلىغۇللۇق ئىچىدە ئولتۇرغان مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان خەتنى ئالدىراش ئېچىپ ئوقۇدى. شەيبانىخان خېتىدە نۇرغۇن ھۆرمەت ئىبارىلىرىنى ئىشلىتىپ، مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگاننىڭ ساداقىتىنى ماختىغاندىن كېيىن، ئۇنى تېزرەك يېنىغا كېلىشكە تەكلىپ قىلغانىدى.

ـــ ئەندىجان تەرەپتىكى ئەھۋال قانداقراق؟ ـــ دەپ سورىدى مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان سەركەردىسى مەۋلانە مۇھەممەدكە قاراپ.

ـــ ئەھمەد تەنبەل شەھەرنى بېكىتىپ قاتتىق مۇداپىئەدە تۇرۇۋېتىپتۇ. شەيبانىخان ئىككى كۈندىن بېرى توختىماي تېگىش قىلىپمۇ سېپىل تۈۋىگە يېقىنلىشالماپتۇ. جانابلىرىغا مەلۇملۇق، ئەندىجان شەھىرىنىڭ سېپىللىرى ئېگىز ھەم مۇستەھكەم، قورال ـ ياراغ ئەسلىھەلىرى خىل. ئۇنىڭ ئۈستىگە سۇ، ئوزۇق ـ تۇلۇكمۇ مول. شەيبانىخاننىڭ ئەھمەد تەنبەلنى ئاسانلىقچە بويسۇندۇرالىشى تەس.

ـــ شۇنداق، ـــ دېدى ئۇ مەۋلانە مۇھەممەدنىڭ سۆزىنى تەستىقلاپ، ـــ شەيبانىخان ھازىر ئەندىجان شەھىرىنى ئېلىشقا ئالدىراۋاتىدۇ. چۈنكى ئۇ ئەھمەد تەنبەلنى تېزدىن بويسۇندۇرالمىسا، نەچچەن ۋاقىتتىن بېرى تىكلىگەن شانۇ شەۋكىتىگە نۇقسان يېتىدۇ. شۇڭا ئۇ ئەندىجان شەھىرىنىڭ ئەھۋالىنى بەش قولدەك بىلىدىغان مەندەك سەركەردىگە تولىمۇ موھتاج.

ـــ ئەينى مۇددىئا، ـــ دېدى مەۋلانە مۇھەممەد، ـــ شەيبانى

خان مەكتۇپلىرىنى كۆرۈپ بەكمۇ خۇش بولۇپ كەتتى. «تېز بېرىپ كۆرەگان جانابلىرىغا يەتكۈز. تېزرەك يېتىپ كەلسۇن. ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشۈشنى ناھايىتى ئارزۇ قىلىمەن» دېدى.

«ئەندىجانغا بېرىشىم يولۇاس ئۇۋۇسىغا ئۆز ئايىغىم بىلەن بارغانغا باراۋەر. مېنى قانداق قىسمەتلەر كۈتۈۋاتىدىكىن؟ شەيبانىخان تولىمۇ ھىيلىگەر، گۇمانخور ئادەم. ئەھۋالغا قاراپ ئېھتىيات بىلەن ئىش قىلارمەن. ئىشقىلىپ نېمىلا بولمىسۇن ئەھمەد تەنبەلنى ھەرگىز بوش قويۇۋەتمەيمەن...»

ئۇ خىيالدىن باش كۆتۈرۈپ سەركەردە ـ لەشكەرلىرىگە ئەندىجانغا قاراپ يولغا چىقىشقا بۇيرۇق بەردى.

※ ※ ※

ئادەتتە ھەرقانداق ئادەمنى بىر ئاش پىشىم ساقلىتىپ ئاندىن قوبۇل قىلىدىغان شەيبانىخان، مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگانىنىڭ ئىستىقبالىغا بارلىق ئەمىر ـ سەركەردىلىرى بىلەن چىقىپ، ئادەتتىن تاشقىرى ھەشەم بىلەن كۈتۈۋالدى ۋە ھۆرمىتىگە شاھانە داستىخان راسلاپ ئوڭ يېنىدا ئولتۇرغۇزدى.

ـــ ھەممىڭلار بىر ـ بىرلەپ كېلىپ، كۆرەگان جانابلىرىغا شاراب تۇتۇڭلار، ـــ دېدى ئۇ ئەمىرلىرىگە بۇيرۇق بېرىپ.

شەيبانىخانىنىڭ ئىنىسى مەھمۇد سۇلتاندىن باشلاپ بارلىق ئەمىر ـ سەركەردىلەر بىر ـ بىرلەپ كېلىپ مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگانغا شاراب تۇتتى، كۆڭلىنى ئىزھار قىلىشتى. پەقەت سەئىدخانلا تېخى بۇگۈنگىچە چىرايىنى كۆرۈپ باقمىغان بۇ ھاممىسىنىڭ ئېرىغا مەنسىتمەسلىك بىلەن قاراپ قويۇپ، سوغۇققان كەيپىياتتا ئولتۇرۇۋەردى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ ۋۇجۇدى زىددىيەتلىك خىياللار بىلەن تولۇپ كەتكەنىدى.

«... ئۆز ۋاقتىدا خان ئاتام ئۇنى پات ـ پات تىلغا ئېلىپ ئۇنداق جاسارەتلىكەي، مۇنداق ساداقەتلىكەي دەپ ماختايتتى. ئەـ

جەبا، خان ئاتام ئۇنى چۈشەنمىگەن بولغىيمىدى؟ ئۇنىڭغا ھېلىغچە ئۆمىد باغلاپ يۈرۈپتىمەن تېخى. تايىنلىقلا ئادەم ئىكەنغۇ. ئۆز ئىختىيارلىقى بىلەن كېلىپ، شەيبانىخانىنىڭ ئايىغىغا باش قويىدى مانا. تېخى ئۇنىڭ ئىنىسى مەھمۇد سۇلتان بىلەنمۇ ئوبدانلا بۇرادەرچىلىكى بارەك قىلىدۇ. قەدىناسلاردەك كۆرۈشۈپ، ئەھۋال سورىشىپ كەتتى. ئۇنى تاغام سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرى بىلەن كىچىكىدىن ئاداش ـ ئىناغىنە بولۇپ، بىللە ئويناپ چوڭ بولغان، ئول تاغامنىڭ چەكسىز قەدىرلىشىگە، ئەتىۋارلىشىغا نائىل بولغان دەپ ئاڭلىۋىدىم. ھامام مەلىكە خۇبنىگار خېنىمنى نىكاھلاپ بېرىپ، كۆرەگانلىق مەرتىۋىسىگە يەتكۈزگەنىكەن. شۇنچىۋالا ئالىي ھىممەتلەرگە قايتۇرغان تەشەككۈرى مۇشۇ بولدىغۇ ئاخىر. ئۆز پاسىبانىنىڭ تەخت ـ سەلتەنەتىنى تارتىۋالغان ئادەمگە ساداقەت بىلدۈرگەن ئادەمنى قانداقسىگە ۋاپا ئەھلى دېگىلى بولسۇن؟! ئىسىت، نەچچەن ۋاقىتتىن بېرى ئۇنى غايىبانە ياد ئەتكىنىم، سېغىنىپ، ئۇمىد باغلىغىنىم. ھەربىر ئېغىز سۆزىدە ئول شەيبانىخانغا تەۋازۇ قىلىپ كەتكەنلىرىچۇ تېخى. ئەسلىدە بىر خۇشامەتچى ئىكەن ئەمەسمۇ؟...»

ــ خانزادە تېخىچىلا كۆرەگان جانابلىرىغا شاراب تۇتاي دېمەيلىغۇ؟ ــ دېدى شەيبانىخان سەئىدخانىنىڭ ئاچچىق خىياللىرىنى بۆلۈپ، ــ تونۇشۇپ قويسىلا، ئۇ دېگەن مەرھۇم ھامىلىرى مەلىكە خۇبنىگار خېنىمنىڭ كۈيۈسى بولىدۇ. بىر ھېسابتا تاغىلىرى بىلەن ئوخشاش.

سەئىدخان مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگانغا مەنسىتمەسلىك بىلەن يالت ئېتىپ قاراپ قويۇپ ئېغىز ئاچتى:

ــ كۆرەگان جانابلىرىنىڭ قورسىقى خان ئالىيلىرى بىلەن ئەمىر ـ سەركەردىلەرنىڭ تۇتقان ھۆرمەت شارابىدا ئاللىقاچان شالاقلاپ كەتتى، كەمىنىلىرى بولسىمۇ بىر قەدەھ شارابنى ئىسراپ قىلماي دەيمەن.

شەيبانىخان قاقاھلاپ كۈلۈپ كەتتى:

ـــ كۆردىلىمۇ كۆرەگان جانابلىرى، ئالاچەخان ئالىيلىرىنىڭ بۇ خانزادىسى مانا مۇشۇنداق گەپدان. يۇز ـ خاتىر دېگەنلىرىنمۇ بىلـ مەيدۇ.

ـــ خانزادە ھەقىقەتەن ئوچۇق سۆزلـۈك ئىكەن، ـــ دېدى مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان سەئىدخانغا مېھرى بىلەن قاراپ، ـــ مېنى مەست بولۇپ قالمىسۇن دەپ ئاياۋاتىدۇ.

ھەئە، شۇ تاپتا سەئىدخانىنىڭ ئاچچىق كىنايىسىنى پەقەت مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگانلا چۈشەنگەنىدى.

«سۇلتان ئەھمەدخان ئالىيلىرىنىڭ بۇ خانزادىسى ھەقىقەتەن شىر يۈرەك ئەزىمەت بولـۇپتۇ. بىلىپ تۇرۇپتىمەن، ئۇ مېنىڭ شەيبانخانىنىڭ ئالدىغا بويۇن ئېگىپ كەلگىنىمگە قاتتىق رەنجىدى. شۇڭا كۆزىگە ئىلمايۋاتىدۇ. شەيبانخانىنىڭ ئايىغىدا سەگدەك ئۆمىلەپ، قۇيۇپ بەرگەن يۇندىسىنى ئېچىۋاتىسەن دەپ تەنە قىلىۋاتىدۇ. مەيلىلا، ھازىرچە رەنجىگەچ تۇرسۇن، كېيىن پۇرسەت تېپىپ چۈشەندۈرۈپ قويارمەن. شەيبانخان تولىمۇ ھىيلىگەر ئادەم، كۆڭلىدىكىنى بىلمەك تەس. ھەتتا ئىنىسى مەھمۇد سۇلتان بىلەن ئوغلى تۆمۈر سۇلتاندىنمۇ سىر يوشۇرىدۇ. ھەر ھالدا ئېھتىيات قىلاي...»

ـــ جانابى ئەمىرلەر، ـــ دېدى شەيبانخان ئەمىر ـ سەركەر دىلىرىگە تەكشى قاراپ، ـــ مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان جانابلىرى مېنىڭ ئەزىز مېھمىنىمدۇر. ھەممىڭلار ئۇنىڭغا مېھماندار چىلىق قىلغايسىلەر.

ـــ باش ئۈستىگە! ـــ دېدى ئەمىرلەر دەس ئورنىدىن تۇرۇپ.

سورۇن تۇن نىسپىگچە داۋاملاشتى. شەيبانخان سورۇندا ئەندىجان مۇھاسىرىسى، ئەھمەد تەنبەل ھەققىدە بىر ئېغىزمۇ گەپ قىلمىدى.

ئەتىسىدىن باشلاپ ئەمىر ـ سەركەردىلەر مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگانىنى نۆۋەت بويىچە زىياپەتكە تەكلىپ قىلدى. بۇ بىر نەچچە كۈندە ئەندىجان شەھىرىگە پەقەتلا تېگىش قىلمىدى. گويا

ئۇلار بۇ چوڭ ئىشنى پۈتۈنلەي ئېسىدىن چىقىرىپ قويغانىدەك قىلاتتى.

مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان سەئىدخان بىلەن ئايرىم ئۇچرىشىشقا پەقەتلا پۇرسەت تاپالمىدى. ئەللىك نەپەر نۆكىرىنىڭ سەئىدخان نەگە بارسا بىر قەدەم ئايرىلماي يۈرۈۋاتقىنىنى كۆرۈپ ئۆزىمۇ ئېھتىيات قىلىپ قالغانىدى. ئۇنىڭ شەيبانىخانىنىڭ ئىنسى مەھمۇد سۇلتان بىلەن خېلى ئوبدان دوستلۇقى بار ئىدى. شەيبانىخانىنىڭ يېنىغا كەلگەندىن تارتىپ، مەھمۇد سۇلتان ئۇنىڭغا كۈندە دېگۈدەك ھەمراھ بولۇۋاتاتتى.

— تۈرپان تەرەپتىكىلەر بىلەن ئالاقىلىشىپ تۈرۈۋاتامدىلا كۆرەگان جانابلىرى؟ — بىر كۈنى تۈيۈقسىز سوراپ قالدى مەھمۇد سۇلتان.

— يوقسۇ، تېخىچە خەۋەرلىشەلمىدىم، — دېدى مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان، — ئەسلىدە چاپارمەن ئەۋەتىپ خەۋەرلىشىش خىيالىم بار ئىدى. لېكىن، مۇقىم بىر جايدا تۇرالمىغانلىقىم ئۈچۈن مۇمكىن بولمىدى. ئۇلاردىنمۇ چاپارمەن كەلمىدى.

— بەلكىم كەلگەن بولسىمۇ سىلىنى تاپالمىغاندۇ؟

— بۇمۇ ئېھتىمال. ھېچبولمىغاندا ئىنىم سەييىد مۇھەممەد مىرزا دېرىكسىنى قىلاتتى.

— سۇلتان ئەھمەدخان ئالىيلىرىنىڭ مۇسىبىتى بىلەن بولۇپ، بۇ ئىشقا چولىسى تەگمىگەن بولۇشى مۇمكىن.

مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان تۇرۇپلا قالدى:

— نېمە دېدىلە جانابلىرى؟ سۇلتان ئەھمەدخان ئالىيلىرى قازا قىلىپ كەتتىمۇ؟

مەھمۇد سۇلتان ئۇنىڭ چىرايىغا سىنچىلاپ قارىۋېتىپ جاۋاب بەردى:

— بَول مۇسىبەتتىن تېخىچىلا خەۋەرسىز ئوخشىمامدىلا؟

— زىنھار خەۋەرسىزمەن. قانداق بولۇپ قازا قىلغانىدۇ؟

— تەپسىلاتىنى بىزمۇ بىلمىدۇق. ئاقسۇغا ئەۋەتكەن ئايغاق.

چى ئاشۇنداق خەۋەر ئېلىپ كەلدى. كېسەللىك سەۋەبى بىلەن قازا قىلىپ كېتىپتۇدەك. خانزادە سەئىدخان ئاتىسىنىڭ مۇسىبىتىدىن تېخىچە خەۋەرسىز. ئاغام شەيبانىخان ئالىيلىرى بۇ ئىشنى ئۇنىڭدىن سىر تۇتۇشمىزنى جېكىلىگەن بولغاچقا، ھازىرغىچە بىلدۇرمىدۇق. سىلىمۇ بىر مەزگىل سىر تۇتقايلا.

ــ ئارى، خانزادە ھازىرچە مۇسىبەتتىن خەۋەر تاپمىغىنى تۈزۈك. كېيىنچە بىلدۇرەرمىز.

مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگانىنىڭ ۋۇجۇدىنى بىردىنلا ئۇمىدسىزلىك چۇلغىۋالدى .

«سۇلتان ئەھمەدخان ئالىيلىرى قازا قىلغان بولسا، ئول تەرەپتىن ئەمدى زىيادە ئۈمىد كۈتمىسەممۇ بولغۇدەك. ئۇنىڭ چوڭ خانزادىسى تۇرپاندا نائىب خان بولۇپ سەلتەنەتكە پاسىبانلىق قىلىۋاتىدۇ دەپ ئاڭلىۋىدىم. ئۇ تاغىسى سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرىغا قانداقراق مۇئامىلە قىلارکىن؟ ياكى تەخت ـ سەلتەنەتتىن ئەنسىرەپ تاغىسىغا ئېتىبار قىلماسمىكىن؟ ئەمدى سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرىنىڭ كۇنى تېخىمۇ تەس بولغۇدەك. ئامەت قاچسا كېلىشمەسلىك ئارقىمۇئارقا كېلىدىكەن. جىيەن بىلەن تاغىنىڭ مېھرى ھەرگىزمۇ ئاغا ـ ئىنىنىڭ مېھرىدەك بولمايدۇ. شۇڭىمۇ كونىلار تاغاڭدىن تاغار ياخشى، ھاماڭدىن باداڭ ياخشى دەيدۇ ئەمەسمۇ. خان ئالىيلىرى ئەمدىلىكتە جىيەنىنىڭ قولىغا قاراپ قالارمۇ؟ ئەگەر شۇنداق بولۇپ قالسا، بۇ ئىش ئۇنىڭغا تەخت ـ سەلتەنەتنى تارتتۇرۇپ قويغاندىنمۇ ئېغىر كېلىدۇ. مۇڭاپىق پۇرسەت تېپىپ قېشىغا چاپارمەن ئەۋەتەي. ھېلىمۇ ياخشى يېنىدا ئىنىم سەييىد مۇھەممەد مىرزا بار. تەسەللى بېرىپ، كۆڭلىنى ياساپ تۇرغاندۇ بەلكىم...»

ئۇنىڭ جىمىپ كەتكىنىنى كۆرۈپ مەھمۇد سۇلتان ئاستا ئېغىز ئاچتى:

ــ كۆڭۈللىرىنى يېرىم قىلمىسلا، ئۆلۈم ھەممىزنىڭ بېشىدا بار.

ـــ تەسەللى بەرگەنلىرىگە كۆپ رەھمەت، ـــ دېدى مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگان خيالدىن باش كۆتۇرۇپ، ـــ سۇلتان ئەھمەد ـ خان ئالىيلىرى ياش ئىدى. تېخى ئەمدىلا ئوتتۇز توققۇز ياشقا كىرگەنىدى.

ـــ قانداق قىلىمىز. ئۆلۈم دېگەن ياش ـ قېرىغا باقمايدىكەن. جان تەنده ئامانەت دەيدۇ ئەمەسمۇ. ھەرقانداق بەنده ئەجەل يەتكەنده ئول ئامانەتنى تاپشۇرماي ئامالى يوق. ئەمدى تىرىكلىكنىڭ غېمىنى يېسىلە.

ـــ سىلىدىن بىر ئۆتۈنۈشۈم بار ئىدى، ـــ دېدى مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگان مەھمۇد سۇلتاننىڭ كۆزىگە قاراپ تۇرۇپ، ـــ خانزاده سەئىدخان بىلەن ئايرىم پاراڭلىشىپ باقسام بولاتتى. لېكىن نۆكەرلەر ئۇنىڭ يېنىدىن نېرى بولمىغاچقا، پەقەت پۇرسەت بولمايۋاتىدۇ.

ـــ خانزاده سەئىدخان بىلەن كۆرۈشۈش ئىشىغا ھازىرچە ئالدىرىمىسىلا، پۇرستىنى مەن كەلتۈرۈپ بېرەي. راستىنى دېسەم، ـــ دېدى مەھمۇد سۇلتان سەممىيلىك بىلەن، ـــ ئاغام شەيبانىخان ئالىيلىرى مەندەك بىر قورساق ئىنسىغىمۇ ئىشەنمەيدۇ، سىلىگمۇ مەلۇملۇق، ئەينى ۋاقتىتا ئىلكىمدىكى ئىككى تۇمەن لەشكەر بىلەن كېلىپ ئاغامغا ھەمدەمده بولمىغان بولسام، ئۇنىڭ بۇخارا بىلەن سەمەرقەنتنى ئېلىشى ھەرگىز مۇمكىن ئەمەس ئىدى. چۈنكى ئۇنىڭ ئىلكىدىكى سەركەردە ـ لەشكەرلەرنىڭ ھەممىسىنى سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرى بەرگەن. چىڭ يېرىگە كەلگەنده ئۇلار ئاغامنىڭ پەرمانىنى ئاڭلىمايتتى. پەقەت مېنىڭ ئاشۇ ئىككى تۇمەن سەركەردە ـ لەشكەرلىرىم بىلەن ئۇلارنى تۇتۇپ تۇرالىدى. شۇڭا بۇنىڭدىن خەۋەردار خالايىقنىڭ ھەممىسى: «شەيبانىخانىنىڭ دۆلىتى ئىنىسى مەھمۇد سۇلتان بىلەن ئۆرە تۇرىدۇ. ئۇنىڭ ھەممە ئىشى مەھمۇد سۇلتاننىڭ تەرتىپ ـ ئىنتىزامى بىلەن بولىدۇ» دېيىشىدۇ. سەمەرقەنتنى ئالغاندىن كېيىن، ئاغام مۇخالىپەتچىلىك بايرىقىنى كۆتۇرۇپ چىقىپ، سۇلتان مەھمۇدخان

ئالىيلىرىدىن يۇز ئۆرۈدى. شۇ چاغدا پەقەت بىر ئىشتىن ـــ جا-
نابلىرى بىلەن جەڭگاھتا ئۇچرىشىپ قېلىشتىن ۋايىم يېدىم.
چۈنكى، ئاغام سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرىنىڭ ئوردىسىدا خىز-
مەت قىلغاندىن بېرى بېرىپ ـ كېلىپ يۈرۈپ، سىلى بىلەن ئۇ-
تۇرىمىزدا دوستلۇق رىشتىسى پەيدا بولغانىدى. سىلى قانداق
قارايدىلا بىلمەيمەن، ئەمما مەن بۇ دوستلۇقنى بەكمۇ قەدىرلەيـ-
تىم. ئوچۇق سۆزلۈك، مەردۇ مەردانە، ساداقەتمەنلىكلىرىنى ياق-
تۇراتتىم. گەرچە ئاغامنى ئانچە ياقتۇرۇپ كەتمىسلىمۇ، ماڭا
چىن يۈرەكلىرىدىن ئىززەت كۆرسىتەتتىلە. ئالدىمدا ئاغامنىڭ
زىنھار يامان گېپىنى قىلمايتتىلە. يېقىن دوستى بىلەن جەڭگاھ-
تا رەقىبلەردىن بولۇپ قېلىش ھەقىقەتەن دەھشەتلىك ئىش ئىدى.
خۇداغا شۈكۈر، بۇ ھايات دەھشىتى بىزگە نېسىپ بولمىدى. كې-
يىن تۆرەتۆپىنى تاشلاپ چىقىپ كەتكەنلىرىنى ئاڭلىدىم. ھەردا-
ئىم غەملىرىنى يەپ تۇردۇم، ئامانلىقلىرىنى تىلىدىم. ھۆ-
كۈمدارلارنىڭ تەخت ـ سەلتەنەت، زېمىن تالىشىشى ئەزەلدىن بار
ئىش. ھەتتا ئاتا ـ بالا، ئاغا ـ ئىنىلەرمۇ بۇنىڭدىن مۇستەسنا
بولغان ئەمەس. شۇڭا ئاغام شەيبانىخانىنىڭ سۇلتان مەھمۇدخان
ئالىيلىرىدىن تاشكەنتنى تارتىۋېلىپ، تەخت ـ سەلتەنەتنى ئە-
گىلىۋېلىشىنى خاتا ئىش دەپ قارىمايمەن. بىراق، ئۇنىڭ سۇلتان
مەھمۇدخان ئالىيلىرىنىڭ خانىشىنى نىكاھىغا ئېلىۋېلىشى ھە-
قىقەتەن چەكتىن ئېشىپ كەتتى. ئەسلىدە شۇ چاغدا سۇلتان
مەھمۇدخان ئالىيلىرىنىڭ سۆيۈملۈك خانىشى قارا كۆز بېگىمنى
ماڭا نىكاھلاپ بەرمەكچى بولغانىدى. لېكىن، كەسكىن رەت قىلـ-
ۋەتتىم ھەم ئۇنى توستۇم. مۇشۇ ئىش سەۋەبلىك ئاغا ـ ئىنى
رەنجىشىپمۇ قالدۇق. ئۇ ھەم ئاغا، ھەم خان بولغانلىقى ئۈچۈن،
ھۆكمىدىن تاشقىرى چىقىشمىغا ئىمكان يوق ئىدى. بۇ ئىشلارنى
ھەر قېتىم ئويلىسام ئالدىلىرىدا خىجىل بولىمەن.

ـــ جانابلىرىنى ئەزەلدىن ۋىجدانلىق، مەرد، ۋاپا ئەھلى ھې-
سابلاپ كەلگەنىدىم، ھەر ھالدا خاتالاشماپتىمەن. بىر مۇسۇلمان

ئەركەكنى نىكاھىدىكى ھالال خوتۇننىنى تالاق قىلىشقا مەجبۇرلاپ ئاندىن ئۆزىنىڭ نىكاھىغا ئېلىۋېلىش ئىسلام شەرىئىتىگىمۇ خىلاپ، لېكىن ئۆزىنى خەلىفەئى رەھمان، ئىمامى زامان دەپ ئاتىۋالغان شەيبانىخان ئالىيلىرى بۇ ئىشنى يا بەندىدىن، يا ئاللاھ-تىن ھايا قىلماي قىلدى. ئاڭلاپ تولىمۇ خورلۇق ھېس قىلدىم. ھەر بەندىنىڭ گۇناھى ئۆزىگە. بۇ قىلىۋالدىم ـ ئېتىۋالدىم دەيدىغان جاھان ئەمەس. بۇ ئالەمدە بولمىسا ئۇ ئالەمدە بولسىمۇ سورىقى بولىدۇ. گەپنىڭ ئوچۇقىنى ئېيتسام، كەمىنىلىرىمۇ ئامالىنىڭ يوقىدىن شەيبانىخان ئالىيلىرىنىڭ ئالدىغا ئىتائەت گەردىنىمنى سۇنۇپ كەلدىم. ۋاقتى كەلگەندە بول دەرگاھتىن ئامان ـ ئېسەن كېتىشىمگە يارىدىم قىلغايلا.

ـــ ئاللاھ خالىسا چوقۇم شۇنداق قىلىمەن. ماڭا ئىشەنگەنلىرىگە كۆپ تەشەككۇر، ـــ دېدى مەھمۇد سۇلتان، ـــ بەلكىم مەنمۇ پات يېقىندا ئاغامدىن ئايرىلىپ، كېتىپ قېلىشىم مۇمكىن. ۋاقتىدا ئۆز يولۇمنى تېپىۋالمىسام، ئاغا ـ ئىنى ئوتتۇرىدا مىزدا ئاداۋەت كۆچىيىپ كېتىشى مۇمكىن. چۈنكى ئاغام سەركەردە ـ لەشكەرلەر ئارىسىدىكى ئابرۇي ـ ئىناۋىتىمگە ھەسەت قىلىدۇ. كۆنلەرنىڭ بىرىدە تەخت ـ سەلتەنەتىمنى تارتىۋالارمىكىن دەپ ئەندىشە قىلىدۇ.

ـــ ئاۋۇال ئەھمەد تەنبەلنىڭ ئىشىنى تېزرەك بىر تەرەپ قىلايلى، قالدى ئىشلارنى ئاندىن مەسلىھەت قىلارمىز، ـــ دېدى مۇھەممەد ھۈسەين كۆرەگان.

ـــ ئەھمەد تەنبەل ئەندىجاننى قاتتىق مۇداپىئە قىلىۋاتىدۇ، ـــ دېدى مەھمۇد سۇلتان ئويلانغان ھالدا، ـــ پەمىچە، قورغاندا بىر يىل يەتكۈدەك ئاشلىق زاپىسى بار ئىكەن. ئۇنى ئاساسلىقچە باش ئەگدۈرۈش تەسكە توختارمىكىن.

ـــ كەلگىنىمدىن بېرى نېمە ئۈچۈندۇر شەيبانىخان ئالىيلىرى مېنى ئەندىجان مۇھاسىرىسىگە قاتناشتۇرمايۋاتىدۇ. ئاۋۇال بىر تېگىش قىلىپ باقساق، ئاندىن مۇناسىپ تەدبىر كۆرسەتكەن

بولاتتىم.

ـــ ئاغامنىڭ كۆڭلىگە كىرىپ چىقسام، ئۇنىڭ ئەھمەد تەڭ-بەلنى جانابلىرىنىڭ ياردەمسىز بويسۇندۇرۇش نىيىتى بار. لې-كىن ھازىرغىچە بۇ مۇمكىن بولمايۋاتىدۇ. ئەتە ئىككىمىز بىر-لىكتە تېگىش قىلايلى.

ـــ شەيبانىخان ئالىيلىرىدىن ئىجازەت ئالامدۇق قانداق؟ چۈنكى ماڭا نەچچە كۈندىن بېرى بول دەرگاھتا مېھمان تەرىقە-سىدە مۇئامىلە قىلىنىۋاتىدۇ...

ـــ بۇنچە ئىنچىكىلەپ كېتىشلىرى ھاجەتسىز، ـــ دېدى مەھمۇد سۇلتان، ـــ قوشۇننىڭ ئەمىر لەشكەرلىك مەرتىۋىسى مېنىڭ قولۇمدا، شۇڭا ئاغامدىن ئىجازەت ئېلىشىم ھاجەتسىز. يە-نە بىر تەرەپتىن، ئاغام جانابلىرىغا ئۆز ئاغزىم بىلەن ئەندىجانغا تېگىش قىلىش پەرمانى بەرسەم، باشقىلار شەيبانىخان ئەھمەد تەڭ-بەلگە كۇچى يەتمەي، مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگانغا مۇراجىئەت قىلىپتۇ دەپ قالىدۇ، دەپ خۇدۇكسىرەيدۇ.

ـــ مۇنداق دېسىلە. كۆڭلۇمدىكى تۇگۇچ ئەندى يېشىلدى.

ـــ لېكىن، ئاغامدىن ھەرھالدا ئېھتىيات قىلسىلا.

ـــ ئاگاھلاندۇرغانلىرىغا رەھمەت.

شۇنداق قىلىپ ئەتىسى مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگان مەھ-مۇد سۇلتان بىلەن بىرلىكتە ئەندىجان شەھىرىگە شىددەتلىك ھۇجۇم قوزغىدى. مەھمۇد سۇلتاننىڭ پەرىزى توغرا چىقتى. شەي-بانىخان مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگاننىڭ سەركەردە ـ لەشكەرلە-رى بىلەن ئەندىجان ھۇجۇمىغا قاتناشقىنىنى كۆرۈپ ئاق ـ كۆڭ دېمىدى. شەھەرگە ھۇجۇم قىلىش ئۈچىنچى كۈنىگە قەدەم قوي-غاندا، بەرداشلىق بېرەلمەسلىكىگە كۆزى يەتكەن ئەھمەد تەنبەل مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگان بىلەن سۆزلىشىدىغانلىقىنى بىلدۇ-رۇپ ئەلچى چىقاردى. مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگاننىڭ شەيبانە-خانغا ئەل بولغانلىقى ئۈنىڭغا قاتتىق زەربە بولغاندى. مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگان ئەلچىنىڭ مۇددىئاسىنى بىلگەندىن كېيىن،

مەھمۇد سۇلتان بىلەن مەسلىھەتلىشىپ: «ئەھمەد تەنبەل ئەتە ئە-تىگەن سۇبھى ۋاقتى بىلەن سېپىلىنىڭ ئۈستىگە چىقسۇن، شۇ يەردە سۆزلىشەيلى» دەپ جاۋاب بەردى.

ئەتىسى ئۇلار دېيىشكەن مۆھلەتتە ئۇچراشتى.

ـــ ئەي مىرزام! ـــ دەپ ۋارقىرىدى سېپىلىنىڭ ئۈستىگە چىققان ئەھمەد تەنبەل مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگانغا تەۋازۇ بىلەن ئېگىلىپ سالام بەرگەندىن كېيىن، ـــ ھازىرقى ئەھۋالىمنى سۆز-لىمىسەممۇ ئۆزلىرىگە ئايان. ئارىمىزدا يۇز بەرگەن ئارازچىلىقلار-نى ئەڭ ياخشىسى تەگەشمەيلى. ئىككىمىزنىڭ ئېمىلداشلىقىنى ھەم مېنىڭ خىزمەتكارلىقىمنى يادىلىرىغا كەلتۈرۈپ ھۆكۈم قىلسىلا. مەن ھازىر قانداق قىلسام بولار؟ مەسلىھەتلىرىگە مۇھ-تاجمەن.

ھەئە، ئەھمەد تەنبەل مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگانىنىڭ كۆ-كۈلدىشى ئىدى. چۈنكى ئۇنىڭ ئانىسى مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرە-گانغا ئىنىك ئانا بولغانىدى. شۇ سەۋەبتىن سۇلتان مەھمۇدخان مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگانغا بولغان دوستلۇق ئەقىدىسى يۈزە-سىدىن، ئۇنىڭغا ئوردىدا ئىچكىلىك مەرتىۋىسى بەرگەنىدى. كې-يىن ئۆمەر شەيخ مىرزا ئۇنىڭ جەڭبازلىق ماھارىتىگە قايىل بو-لۇپ، سۇلتان مەھمۇدخاندىن سوراپ ئەندىجانغا ئالدۇرۇپ كەلگە-نىدى. ئۆمەر شەيخ مىرزا ئۆلۈپ كەتكەندىن كېيىن، دادىسىنىڭ تەختىگە ئولتۇرغان بابۇر ئۇنىڭغا ياخشى مۇئامىلە قىلدى، مەرتە-ۋىسىنى ئىچكىلىكتىن چوڭ ئەمىرلىككە ئۆستۈردى ۋە نۆكەر بېشى نويان كۆكۈلداشنىڭ قىلىچىنى ئۇنىڭغا سوۋغا قىلدى. ئەمما ئەھمەد تەنبەل بۇ قەدەر قىلغان ئەتىۋارىنى بىلمەي، ئۇزۇن ھەسەن بىلەن بىرلىشىپ، جاھانگىر مىرزىنى قۇتراتىپ بابۇرغا قارشى چىقتى. ھەتتا بابۇر سوۋغا قىلغان ئاشۇ قىلىچتا بابۇرنىڭ كاللىسىنى ئالغىلى تاس قالدى. تېخى يېقىندىلا بىر ئەمچەكنى تارتىشىپ ئەمگەن ئېمىلدىشى بولغان مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرە-گانىنى تۇرقىشاران جىلغىسىغا قاپسۇلىپ ئۆلتۈرمەكچى بولدى.

ناۋادا شەيبانىخان لەشكەر تارتىپ كەلمىگەن بولسا مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگان مۇشۇ كۆكۈلدىشىنىڭ قولىدا ئۆلۈپ كەتكەنمۇ بولاتتى.

دەقىقە ئىچىدە مۇشۇلارنى خىيالىدىن ئۆتكۈزگەن مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگان بېشىنى كۆتۈرۈپ، ئەھمەد تەنبەلنىڭ بىچارە تۇرقىغا مەغرۇر نەزەر تاشلىدى.

«تېخى نەچچە كۈن ئاۋۋال كۆكۈلداشلىقنى ئېسىڭگىمۇ ئالمىغانسىڭ تۈزكور ئەبلەخ! ئەمدى ئەجەب تىلىڭ كۆيمەيۋاتىدۇ. سەندەك ۋاپاسىز كۆكۈلداشتىن ئاللىقاچان كەچكەنمەن...»

ئۇ خىيالىنى يېغىشتۇرۇپ ئەھمەد تەنبەلنى قەستەن گەپكە سالدى:

— ئەمدى ساڭا نېمە بولدى؟ قەلئەنى مەھكەم ساقلىساڭ بولمىدىمۇ؟

ئەھمەد تەنبەل دەقىقە تۇرۇۋېلىپ جاۋاب بەردى:

— ھازىر ئاچچىقلىنىپ مالامەت قىلىدىغان ۋاقىت ئەمەس مىرزام. راست گەپنى قىلسىلا، ھازىرقى ئەڭ ياخشى چارە ـ تەدبىر نېمە؟

مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگان ئەمدى ئۇنى ئارتۇقچە گەپكە سېلىشنى لايىق كۆرمىدى:

— ياخشى چارە شولكى، قىلىچىڭنى بوينۇڭغا ئېسىپ، بىر چاربلىك بىلەن تۆۋەنگە چۈشكىن ـ دە، قۇدرەتلىك سۇلتان شەيبانىخان ئالىيلىرىدىن گۇناھىڭنى تىلە. رەھىم قىلىپ بىر قوشۇق قېنىڭدىن كېچىپ قالسا ئەجەب ئەمەس.

ئەھمەد تەنبەل بىر ھازا ئۇن ـ تىنسىز تۇرغاندىن كېيىن، ئاستا سېپىلدىن چۈشۈپ كەتتى.

— ھۇجۇم قىلامدۇق قانداق؟ — دەپ سوردى تۆمۈر سۇلتان.

— ئالدىرىمىسىلا، — دېدى مەھمۇد سۇلتان بۇ جىيەنگە قاپىقىنى تۇرۇپ، — بىر ئاز ساقلاپ باقايلى.

ـــ يەنە نېمىگە ساقلايمىز تاغا؟ نەچچەن ۋاقىتتىن بېرى بىزگە باش ئەگمىگەن ئول تەنبەل، كۆرەگان جانابلىرىنىڭ ئاشۇ ئىككى ئېغىز گېپىگە كىرىپ ئالدىمىزغا ھەرگىز چىقمايدۇ.

ـــ سىلى نېمىنى بىلىدىلا؟! ـــ مەھمۇد سۇلتان ئۇنىڭغا غەزەپ بىلەن گۆلەيدى، ـــ ئىچىلىرى پۇشۇپ كەتكەن بولسا، بارگاھقا قايتىپ كەتسىلە.

تۆمۈر سۇلتان جىم بولدى.

بىر ئاش پىشىم ۋاقىت ئۆتكەندە خاقان دەرۋازىسىنىڭ ئات سۆرىتىپ ئېچىلىدىغان ئېغىر قاناتلىرى ئەنسىز غىچىرلاپ ئېچىلدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە لىق سۇ تولدۇرۇلغان خەندەكنىڭ ئاسما كۆۋرۈكىمۇ چۈشۈرۈلدى. ھايال ئۆتمەي قىلىچىنى بوينىغا ئاسقان ئەھمەد تەنبەل بىر توپ ئەمىر ـ سەركەردىلىرىنى باشلاپ دەرۋازىدىن پىيادە چىقىپ كەلدى.

مەھمۇد سۇلتان: «ئەمدى قانداق قىلىمىز؟» دېگەننى قىلىپ مۇھەممەد ھۈسەين كۆرەگانغا قارىدى.

ـــ ئۆزلىرى بىلسىلە، ـــ دېدى مۇھەممەد ھۈسەين كۆرەگان، ـــ توخۇ يېگەك ئىتنىڭ قۇيرۇقىنى كېسىۋەتسىمۇ خۇيىنى ئۆزگەرتمەيدۇ، دەيدىغان گەپ بار. تۈزكورلۇق ئول تەنبەلنىڭ ئۆزگەرمەس خۇيى.

مەھمۇد سۇلتان يېنىدىكى جىيەنى تۆمۈر سۇلتانىنىڭ قۇلقىغا پىچىرلىدى. بۇ چاغدا ئەھمەد تەنبەل ئۇلارنىڭ ئالدىغا مېڭىپ خىل غەم ـ تەشۋىش بىلەن يېتىپ كەلدى ـ دە، مۇھەممەد ھۈسەين كۆرەگان بىلەن قۇچاقلىشىپ كۆرۈشۈش ئۈچۈن غۇلىچىنى سار قانتىدەك ئاچتى.

ـــ يېڭىلىشتىڭ كۆكۈلدىشىم، ـــ دېدى مۇھەممەد ھۈسەين كۆرەگان ئۇنىڭغا سوغۇق نەزەر تاشلاپ، ـــ ئاۋۋال مەن بىلەن ئەمەس، مەھمۇد سۇلتان جانابلىرى بىلەن كۆرۈش. قېنى ئۇ سېنى باغرىغا باسارمىكىن.

ئەھمەد تەنبەلنىڭ يۈرىكى قارت قىلىپ كەتتى. ئالدىراپ ئەل

بولغىلى چىققىنىغا پۇشايمان قىلدى.

«كۆرەگانىنىڭ نېمە دېگىنى بۇ؟ مەن تېخى ئۇنى ئارىغا چۈشۈپ ئىككى ئېغىز ياخشى گەپمۇ قىلىدۇ دەپ ئويلىغانىدىم. ئەجەب بىر گەپ قىلدى ـ يا...»

تاغىسى مەھمۇد سۇلتانىنىڭ كۆز ئىشارىتىنى كۆرگەن تۆمۈر سۇلتان قىلىچىنى شارتتىدە قىنىدىن چىقىرىپ ئەھمەد تەنبەلگە ۋارقىرىدى:

ـــ كىمنىڭ كۆزۈڭگە ئىلماي غادىيىسەن مەلئۇن! ئۆتكەن يىلى خان ئاتامغا تولا يېلىنىپ تۇرۇۋالمىغان بولساڭ، ئاللىقاچان تەختى ـ بەختىڭنىڭ كۈلى سورۇلاتتى. شۇنچە ۋاقىتتىن بېرى ئەدەپسىزلىك قىلىپ قورغاننى بېكىتىۋالدىڭ. مۇشۇ گۇناھىڭ ئۈچۈنلا ئۆلۈمگە مەھكۇمسەن!

ئەھمەد تەنبەل خىيالىنى داۋاملاشتۇرالمىدى. ئۆلۈم ۋەھىمىسىدە كۆز ئالدى قاراڭغۇلىشىپ، پۈت ـ قولىدا جان قالمىدى. كۆزىگە بىر نەرسىنىڭ سوغۇق يالتىرىغانلىقى غىل ـ پال كۆرۈندى. ئەمما، ئاڭقىرىپ بولغۇچە بېشى يەرگە پوككىدە چۈشتى. ھەئە، تۆمۈر سۇلتان كۆزنى يۇمۇپ ـ ئاچقۇچە ئۇنى چېپىپ تاشلىغانىدى.

ئەھمەد تەنبەلنىڭ كېسىلگەن بېشىنى كۆرۈپ، ئەمىر ـ سەركەردىلىرى دەرھال تىزلاندى:

ـــ بىر قوشۇق قېنىمىزدىن كەچكەيلا! ئىختىيارىمىز ئىلكىمىزدە ئەمەس ئىدى.

ـــ ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى باغلاڭلار. سەركەردە ـ لەشكەرلەر دەرھال قورغانغا كىرسۇن، ـــ دېدى مەھمۇد سۇلتان.

شەيبانىخانىنىڭ سەركەردە ـ لەشكەرلىرى كۆزنى يۇمۇپ ـ ئاچقۇچە ئەندىجان شەھىرىگە سەلدەك ئاقتى ۋە بولدى دېگۈچە بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلدى.

چۈشتىن كېيىن شەھەرگە دەبدەبە بىلەن كىرىپ كەلگەن

شەيبانىخان مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگانغا ئۆزىنىڭ بىر دىنبىر ھۆكۈمدار ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىپ قويماقچى بولدىمۇ ئەيتاۋۇر ئىنىسى مەھمۇد سۇلتاننى: «مەندىن بىسوراق لەشكەرلەرگە پەرمان بەرسىڭ» دەپ باشباشتاقلىقتا ئەيىبلىدى. ئەمما، مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگانىنىڭ تۆھپىسىنى ئالاھىدە تىلغا ئالدى.

ــ ئاۋۇال قۇدرەتلىك تەڭرىنىڭ ئىنايىتى، ئاندىن قالسا مىرزا مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان جانابلىرىنىڭ تۆھپىسى بىلەن ئەندىجان شەھىرىنى قولىمىزغا ئېلىپ، پەرغانە ۋادىسىنى تولۇق ئىستىلا قىلدۇق، ــ دېدى ئۇ مەغرۇر قىياپەتتە، ــ ئەمدى ئارقا تەرىپىمىزدىكى يوشۇرۇن خەۋپتىن پۈتۈنلەي خالاس بولدۇق. ئەندىجان شەھىرىدە سەركەردە جانىبەك سۇلتان قېلىپ، پەرغانە ۋىلايىتىگە شىقدار[1] بولسۇن ھەمدە ئارقىمىزدىن ئوزۇق ــ تۇلۇك قورال ــ ياراغ تەمىن ئەتسۇن. قالغان سەركەردىلەر دەرھال سەمەرقەنتكە قايتقاي. ئەمدىلىكتە قۇندۇز بىلەن ھىسارنى ئىشغال قىلىپ، خۇراسانغا لەشكەر تارتىشقا ئاساس سالغايمىز.

ــ پەرمانبەردارمىز! ــ ئەمىر ــ سەركەردىلەر دەس ئورنىدىن تۇرۇپ قۇللۇق بىلدۈرۈشتى، ــ قۇدرەتلىك ئىسكەندەر سانى ئالىيلىرىنىڭ شانۇ شەۋكىتى ئۈچۈن جېنىمىز پىدا!

ئاقسۇ.

تېخى كۈن چۈش بولمىغانىدى. سۇلتان مەھمۇدخان دەريا بويىدىكى ئارامگاھتا ئاللىقاچان بىر كۈنلۈك باراۋەتنى باشلىۋەتكەنىدى. گەرچە ئىنىسى سۇلتان ئەھمەدخانىنىڭ ۋاپاتى مۇناسىۋىتى

① شقدار ــ ۋاكالىتەن باشقۇرغۇچى، ۋالىي.

بىلەن پۈتكۈل ئەل ـ يۇرتقا بىر يىللىق مۇسىبەت جاكارلىغان، ئاددىي ئاۋامدىن تارتىپ چوڭ ـ كىچىك ئەمىر ـ بەگلەرگىچە، باي ـ زەردارلارغىچە قارىلىق كىيىملەرنى سالماي، ئويۇن ـ تاماشا، كۈلكە ـ چاقچاق، ناخشا ـ ئۇسسۇل، مەي ـ شارابلار-دىن ئېھتىيات قىلىپ يۇرگەن بولسىمۇ، ئەمما ئۇ ئۆزى جاكارلىغان بۇ پەرماننى ئاللىقاچان بۇزۇۋەتكەنىدى. ھەئە، شۇ كۈنلەردە سۇلتان مەھمۇدخان يۇرىكىدىكى دەرد ـ ھەسرەتلىرىنى پەقەت شاراب بىلەنلا بېسىۋاتقاندەك، كۆڭۈل غەشلىكلىرىگە، نادامەت، ئېچ پۈشۈقلىرىغا شاراب بىلەن تەسەللى تېپىۋاتقاندەك قىلاتتى. نىغمەت مىرزا، سۇلتان جۈنەيدى بارلاس قاتارلىق بىرقانچە كونا ئەمىرلىرى بىلەنلا ئۈلپەتچىلىك قىلاتتى. خۇسۇسەن ئىنىسىنىڭ ئەمىرلىرى بىلەن كۆرۈشمەيتتى. ئۇلار كۆرۈشۈشنى تەلەپ قىلسىمۇ قوبۇل قىلمايتتى. تەكلىپ قىلغان مېھماندارچىلىقلارغىمۇ بارمايتتى. سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ نەسىھەتلىرىگە، سۇنغان مەلۇماتلىرىغا پەرۋا قىلمايتتى. ئۇنىڭدىن ئۆزىنى قاچۇراتتى. ئىچىپ غەرق مەست بولغاندا ھۆركىرەپ يىغلايتتى. بىلمىگەنلەر ئۇنى ئىنىسىنىڭ ئېچ ئاغرىقىنى تارتىۋاتىدۇ دەپ پەرەز قىلىشاتتى. ئەمەلىيەتتە ئۇنىڭ ئۆزى قاتتىق ئىشەنگەن شەيبانخانىنىڭ قىلغان چىدىغۇسىز مەسخىرە، ھاقارەتى ھار كېلىپ، يۇرىكىدىكى ئاشۇ خورلۇق، پۇشايمان، ھەسرەتلەرنى كۆز يېشى ئارقىلىق چىقىرىۋاتقانلىقىنى تاشكەنتتىن بىللە كەلگەن بىرقانچە ئەمىرلىرىلا بىلەتتى. ئەمما ئۇلارمۇ ئۇنىڭ غۇرۇرىغا تېگىپ قويۇشتىن ئەنسىرەپ، تەسەللى بېرىشكە پېتىنالمايتتى. شۇ كۈنلەردە سۇلتان مەھمۇدخان تاشكەنت شەھىرىنى، ھەشەمەتلىك ئوردىسىنى، تەخت ـ سەلتەنەتىنى سېغىنغانغا ئوخشاش، ئاقسۇغا كۆنەلمىگەن نىغمەت مىرزا، سۇلتان جۈنەيدى بارلاسلارمۇ تاشكەنتتىكى پاراغەتلىك، ئەيش ـ ئىشرەتلىك تۇرمۇشنى، ئوردىدىكى تۆۋەن دەرىجىلىك ئەمىر ـ بەگلەر خوش ـ خوش دەپ قول باغلاپ تۇرىدىغان مەنسەپ ـ مەرتىۋىسىنى ياد ئېتەتتى. چۈنكى ئۇلار ھازىر

شەيبانىخان مۇھەممەد ھۈسەين كۆرەگانغا ئۆزىنىڭ بىردىنبىر ھۆكۈمدار ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىپ قويماقچى بولدىمۇ ئەيتاۋۇر، ئىنىسى مەھمۇد سۇلتاننى: «مەندىن بىسوراق لەشكەرلەرگە پەرمان بەرسىڭ» دەپ باشباشتاقلىقتا ئەيىبلىدى. ئەمما، مۇھەممەد ھۈسەين كۆرەگانىنىڭ تۆھپىسىنى ئالاھىدە تىلغا ئالدى.

ــ ئاۋۋال قۇدرەتلىك تەڭرىنىڭ ئىنايىتى، ئاندىن قالسا مىرزا مۇھەممەد ھۈسەين كۆرەگان جانابلىرىنىڭ تۆھپىسى بىلەن ئەندىجان شەھىرىنى قولىمىزغا ئېلىپ، پەرغانە ۋادىسىنى تولۇق ئىستىلا قىلدۇق، ــ دېدى ئۇ مەغرۇر قىياپەتتە، ــ ئەمدى ئارقا تەرىپىمىزدىكى يوشۇرۇن خەۋپتىن پۈتۈنلەي خالاس بولدۇق. ئەندىجان شەھىرىدە سەركەردە جانىبەك سۇلتان قېلىپ، پەرغانە ۋىلايىتىگە شىقدار[1] بولسۇن ھەمدە ئارقىمىزدىن ئوزۇق ــ تۇلۇك، قورال ــ ياراغ تەمىن ئەتسۇن. قالغان سەركەردىلەر دەرھال سەمەرقەنتكە قايتقاي. ئەمدىلىكتە قۇندۇز بىلەن ھىسارنى ئىشغال قىلىپ، خۇراسانغا لەشكەر تارتىشقا ئاساس سالغايمىز.

ــ پەرمانبەردارمىز! ــ ئەمىر ــ سەركەردىلەر دەس ئورنىدىن تۇرۇپ قۇللۇق بىلدۇرۇشتى، ــ قۇدرەتلىك ئىسكەندەر سانى ئالىيلىرىنىڭ شانۇ شەۋكىتى ئۈچۈن جېنىمىز پىدا!

124

ئاقسۇ.

تېخى كۈن چۈش بولمىغانىدى. سۇلتان مەھمۇدخان دەريا بويىدىكى ئارامگاھتا ئاللىقاچان بىر كۈنلۈك باراۋەتنى باشلىۋەتكەنىدى. گەرچە ئىنىسى سۇلتان ئەھمەدخانىنىڭ ۋاپاتى مۇناسىۋىتى

① شىقدار ــ ۋاكالىتەن باشقۇرغۇچى، ۋالىي.

بىلەن پۈتكۈل ئەل ـ يۇرتقا بىر يىللىق مۇسىبەت جاكارلىغان، ئاددىي ئاۋامدىن تارتىپ چوڭ ـ كىچىك ئەمىر ـ بەگلەرگىچە، باي ـ زەردارلارغىچە قارىلىق كىيىملەرنى سالماي، ئويۇن ـ تاماشا، كۈلكە ـ چاقچاق، ناخشا ـ ئۇسسۇل، مەي ـ شارابلار ـ دىن ئېھتىيات قىلىپ يۈرگەن بولسىمۇ، ئەمما ئۇ ئۆزى جاكارلىغان بۇ پەرماننى ئاللىقاچان بۇزۇۋەتكەنىدى. ھەئە، شۇ كۈنلەردە سۇلتان مەھمۇدخان يۇرىكىدىكى دەرد ـ ھەسرەتلىرىنى پەقەت شاراب بىلەنلا بېسىۋاتقاندەك، كۆڭۈل غەشلىكلىرىگە، نادامەت، ئەچ پۇشۇقلىرىغا شاراب بىلەن تەسەللى تېپىۋاتقاندەك قىلاتتى. نىغمەت مىرزا، سۇلتان جۇنەيدى بارلاس قاتارلىق بىرقانچە كونا ئەمىرلىرى بىلەنلا ئۇلپەتچىلىك قىلاتتى. خۇسۇسەن ئىنىسىنىڭ ئەمىرلىرى بىلەن كۆرۈشمەيتتى. ئۇلار كۆرۈشۈشنى تەلەپ قىلسىمۇ قوبۇل قىلمايتتى. تەكلىپ قىلغان مېھماندارچىلىقلارغىمۇ بارمايتتى. سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ نەسىھەتلىرىگە، سۇنغان مەلۇماتلىرىغا پەرۋا قىلمايتتى. ئۇنىڭدىن ئۆزىنى قاچۇراتتى. ئۇ چىپ غەرق مەست بولغاندا ھۆركىرەپ يىغلايتتى. بىلمىگەنلەر ئۇنى ئىنىسىنىڭ ئەچ ئاغرىقىنى تارتىۋاتىدۇ دەپ پەرەز قىلىشاتتى. ئەمەلىيەتتە ئۇنىڭ ئۆزى قاتتىق ئىشەنگەن شەيبانىخانىنىڭ قىلغان چىدىغۇسىز مەسخىرە، ھاقارەتى ھار كېلىپ، يۇرىكىدىكى ئاشۇ خورلۇق، پۇشايمان، ھەسرەتلەرنى كۆز يېشى ئارقىلىق چىقىرىۋاتقانلىقىنى تاشكەنتتىن بىللە كەلگەن بىرقانچە ئەمىرلىرىلا بىلەتتى. ئەمما ئۇلارمۇ ئۇنىڭ غۇرۇرىغا تېگىپ قويۇشتىن ئەنسىرەپ، تەسەللى بېرىشكە پېتىنالمايتتى. شۇ كۈنلەردە سۇلتان مەھمۇدخان تاشكەنت شەھىرىنى، ھەشەمەتلىك ئوردىسىنى، تەخت ـ سەلتەنەتىنى سېغىنغانغا ئوخشاش، ئاقسۇغا كۆنەلمىگەن نىغمەت مىرزا، سۇلتان جۇنەيدى بارلاسلارمۇ تاشكەنتتىكى پارا ـ غەتلىك، ئەيش ـ ئىشرەتلىك تۇرمۇشىنى، ئوردىدىكى تۆۋەن دە ـ رىجىلىك ئەمىر ـ بەگلەر خوش ـ خوش دەپ قول باغلاپ تۇرىدىغان مەنسەپ ـ مەرتىۋىسىنى ياد ئېتەتتى. چۈنكى ئۇلار ھازىر

ئاقسۇدا ئېتى ئۇلۇغ، سۈپرىسى قۇرۇق ئەسىرلەرگە ئايلىنىپ قالغا-نىدى. ئۇلار بىلەن ھېچكىمنىڭ كارى يوق ئىدى. خاس نۆكەرلىرى، خىزمەتكارلىرىدىن باشقا ھېچكىمگە بۇيرۇق چۈشۈرەلمەيتتى.

ـــ ئاڭلىسام ئالىيلىرىنى يارکەنتتىكى مىرزا ئابابەكرى ئۈستىگە لەشكەر تارتىپ بارغۇدەك دېيىشىدۇ، ـــ دەپ سورىدى نىغمەت مىرزا ئېھتىياتچانلىق بىلەن.

ـــ بۇ گەپنى كىمدىن ئاڭلىدىلا؟ ـــ دەپ پەرۋاسىزلىق بىلەن سورىدى سۇلتان مەھمۇدخان.

ـــ شۇنداقراق بىر مىش ـ مىش گەپلەر قۇلىقىمغا كىرىپ قالدى.

ـــ بۇ سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ خىيالى، ـــ دېدى سۇل-تان مەھمۇدخان، ـــ تېخىچە ئېنىق جاۋابىنى بەرگىنىم يوق.

ـــ مىرزا ئابابەكرى ئۈستىگە جازا يۈرۈشى قىلىپ قەشقەر، يارکەنت، خوتەنلەرنى ئىلكىمىزگە ئېلىش ئەلۋەتتە ياخشى ئىش، ـــ دېدى سۇلتان جۇنەيدى بارلاس ئېغىز ئېچىپ، ـــ بىلىشىمچە، بۇ رەھمەتلىك سۇلتان يۇنۇسخان ئالىيلىرىنىڭمۇ ئارمىنى ئىدى. ئەمما، جانابى پاسىبانىمىز لەشكەر تارتىپ بارسا، سەلتەنەت يو-سۇنىغا توغرا كەلمەسمىكىن.

سۇلتان مەھمۇدخان يالت ئېتىپ سۇلتان جۇنەيدى بارلاسقا قارىدى. ئۇنىڭ ئاخىرقى سۆزلىرى دىققىتىنى تارتقانىدى.

ـــ دەيمىنا ئەمدى، ـــ دېدى سۇلتان جۇنەيدى بارلاس تىلىنى چاينap، ـــ ھازىر بۇيۇك سەلتەنەتىمىزنىڭ ئاستانىسى تۇرپان بو-لۇپ قالدى. خانىمىز ئەزەلدىن بول سەلتەنەتنىڭ چوڭ خانى بولۇپ كەلگەن. ئەمما ھازىر تۇرپان تەختىگاھىدا جىيەنلىرى خانزادە مەنسۇرخان ئولتۇرۇۋاتىدۇ. جەننەتماكان سۇلتان ئەھمەدخان ئا-لىيلىرى تاشكەنتكە يۈرۈش قىلىش ئالدىدا بۇ چوڭ خانزادىسىگە نائىب خانلىق مەرتىۋىسىنى بەرگەنكەن. ھازىر ئالىيلىرى ئاق-سۇدا تۇرۇۋاتىدىلا. سەلتەنەت يوسۇنى بويىچە، ئالىيلىرى يا تۇر-پانغا بېرىشلىرى ياكى ئاستانىنى ئاقسۇغا كۆچۈرۈپ سەلتەنەت

تەختىنى بول دەرگاھقا تىكلەشلىرى كېرەك ئىدى. شۇنداق بولغاندا مىرزا ئابابەكرىگە جازا يۈرۈش قىلىش يارلىقىنى ئالىيلىرى جاكارلاشلىرى، ئول نائىب خان بولمىش جىيەنلىرى يارلىقلىرىغا بويسۇنۇپ، يارکەنتكە لەشكەر تارتىشى كېرەك ئىدى. ناۋادا ئالىيلىرى لەشكەر تارتسا، خان بىلەن نائىب خاننىڭ ئورنى ئالمىشىپ قالغاندەك ئىش بولۇپ قالارمىكىن دەيمەن.

ـــ بەرھەق، سۇلتان جۇنەيدى بارلاس جانابلىرى نەق گەپنى قىلدى، ـــ دېدى نىغمەت مىرزا، ـــ دۆلەت قانۇنى، سەلتەنەت يوسۇنى ئاستىن ـ ئۈستۈن بولۇپ كەتسە زىنھار بولمايدۇ. گەرچە مىرزا ئابابەكرىگە جازا يۈرۈشى قىلىش ياخشى ئىش بولسىمۇ، لېكىن ئىشنىڭ ئوڭ ـ تەتۈرىنى ئايرىش كېرەك. خانزادە مەزسۇرخان مەرھۇم ئاتىسىنىڭ تەزىيىسىگە كەلگەندە، قارىماققا جانابى خانىمزغا ھۆرمەت ـ ئېھتىرام كۆرسەتكەندەك قىلغىنى بىلەن، ھە دېسىلا ئۆز ئالدىغا پەرمان چۈشۈرۈپ خانلارغا خاس كىبىر كۆرسەتتى. ھېچقانداق بىر ئىشنى ئالىيلىرىنىڭ مەسلىھەتىگە سالمىدى. ئالىيلىرى مۇسىبەت، ھازا بىلەن بولۇپ بول ئىشلارغا ئېتىبار قىلىپ كەتمىدىلە، ئەمما بىزنىڭ كۆڭلىمىزگە خىلىلا كەلدى. ئاقسۇ، ئۇچنىڭ ئەمرى مىر جاپپار بەردى بەگكە: «مىرزا ئابابەكرى ئاتامنىڭ ۋاپاتىدىن پايدىلىنىپ، ئاقسۇغا لەشكەر تارتىشى مۇمكىن. قاتتىق ئېھتىيات قىلسۇنلار» دەپ جېكىلەپ قويۇپ، يەنە دەرھال تۇرپانغا ياندى. ئەسلىدە ئالىيلىرىنى تۇرپانغا تەكلىپ قىلىشى ياكى ئاستانە بىلەن تەختىنى ئاقسۇغا يۆتكەش ئىشىنى سەمىلىرىگە سېلىشى كېرەك ئىدى.

ئەسلىدىنلا قورسىقى كۆپۈپ تۇرغان سۇلتان مەھمۇدخانغا ئوتقۇيروقلۇق بىلەن دېيىلگەن بۇ سۆزلەر تېخىمۇ ھار كەلدى:

ـــ مەيلى تۇرپان، مەيلى ئاقسۇ تەختىگاھىدىن تەمەيىم يوقىتۇر، ـــ دېدى ئۇ قاپىقىنى تۇرۇپ.

ـــ راست ئېيتتىلا ئالىيلىرى، ئاقسۇنى تاشكەنتكە قانداقمۇ سېلىشتۇرغىلى بولسۇن.

ـــ خانزادە مەنسۇرخاننىڭ قىلچىلىك ئادەمگەرچىلىكى يوق ئىكەن. ئۇنىڭغا سېلىشتۇرغاندا شەيبانىخان ئالىيجانابلىرىغا خېلىلا ئادەمگەرچىلىك، ھۆرمەت قىلىدۇ.

نىغمەت مىرزىنىڭ ئادەمگەرچىلىك ھەققىدىكى گېپىنىڭ تېگىگە يەتمىگەن سۇلتان مەھمۇدخان ئۇنىڭ كۆزىگە تىكىلىپ قارىدى. نىغمەت مىرزا بولسا ئۇنىڭ بۇ قاراشلىرىنى باشقىچە چۈشىنىپ ۋۇجۇدىنى بىردىنلا ۋەھىمە باستى ـ دە، قورقۇنچتىن تۆگۈلۈپ كەتتى. سۇلتان جۇنەيدى بارلاس بولسا دەماللىقا خانىنىڭ دىققىتىنى چالغىتىۋەتكەن گەپ تاپالماي تىپىرلىدى.

دەل شۇ چاغدا سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ يېتىپ كېلىشى ئۇلارنى بۇ ئوڭايسىز ئەھۋالدىن قۇتۇلدۇردى.

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم. ئانھەزرىتىمگە ئېھتىرام بولغاي، ـــ دېدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا تەۋازۇ بىلەن ئېگىلىپ.

سۇلتان مەھمۇدخان:

ـــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، ـــ دېگىنىچە قىمىرلاپ قويدى. باشقىلار ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ ھۆرمەت بىلدۇرۇشتى.

ـــ پاسىبانىمىزغا مەلۇم بولغاي، ـــ دېدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا جايلىشىپ ئولتۇرۇۋالغاندىن كېيىن، ـــ يارىكەنتكە ئەۋەتكەن ئىيغاقچىلار قايتىپ كەلدى. مىرزا ئابابەكرى ھېلىمۇ كاشغەر، يارىكەنت، خوتەنلىك كوناشەھەر خارابلىرىغا ھاشار سېلىپ قازدۇرۇپ، ئالتۇن ـ كۈمۈش، دېپىنە ـ دۇنيا ئىزدەش بىلەن ئاۋارە ئىكەن. قازىقا سالغان ھاشارچىلىرىنىڭ كۆپىنچىسى ئۇنىڭ زۇلمىغا چىدىماي، نارازىلىق بىلدۇرگەن بىچارە ئاۋام ئىكەن. مىرزا ئابابەكرى ئۇلارنى ئېغىر گۇناھكارلار قاتارىدا بىر ـ بىرىگە زەنجىر بىلەن چېتىپ، قىشمۇ ياز ئىشقا سالدىكەن. ئۇ ئاشۇ ئاچكۆزلۈكىگە يارىشا كونا قەلئەلەردىن خېلى كۆپ خەزىنە تاپقاندەك. شۇڭا ھازىر ئول شەھەرلەردىكى ئوردا ـ ئىمارەتلەرنىڭ ھەممىسىنى چۈۋۈپ، ئاستىنى كولاپ ـ قېزىپ، ۋەيران قىلىپ، توختىماي مال ـ دۇنيا ئىزدەتكۈزۈۋېتىپتۇ. ئۇنىڭدىن باشقا لەشـ

كىرىپ ھازىرلىقلارنىمۇ كۆرۈۋېتىپتۇ. پات يېقىندا ئاقسۇغا لەشكەر تارتقۇدەك دېگۈچىلەرمۇ، بەدەخشان، ئەندىجان تەرەپكە لەشكەر تارتقۇدەك دېگۈچىلەرمۇ بار ئىكەن. لېكىن، ھەقىقىي مۇددىئاسىنى ھېچكىم بىلمەيدىكەن. ئەمما ئول ۋىلايەتلەردىكى ئاۋام ـ رەئىيەتنىڭ ئاھ ـ زارى پەلەككە يېتىپتۇ. بۇ ئەھۋال بىزنىڭ لەشكەر تارتىپ بېرىشىمىزغا تولىمۇ پايدىلىق. ئۇنىڭ زۇلمىدىن جاق تويغان ئاۋام چوقۇم بىزنى قوللايدۇ. قەشقەر، ياركەنت، خوتەننىڭ ئىشغال قىلىپ تەسەررۇپىمىزغا ئالساق، جانابى ئالىيلىرى خالىسا ئول شەھەرلەرنىڭ بىرىدە ياكى ئاقسۇدا سەلتەنەت تەختلىرىنى مۇستەھكەملەپ، ئاندىن مۇناپىق شەيبانىخانغا تارتىۋرۇپ قويغان تاشكەنت، پەرغانە، ھەتتا سەمەرقەنتلەرنى بىر ـ بىرلەپ قايتۇرۇۋالالايمىز. شۇڭا خانىمزنىڭ مىرزا ئابابەكرىگە جازا يۈرۈشى قىلىش ئىشىدا تېزرەك بىر قارارغا كېلىشىنى سورايمەن.

بايانتىن نىغمەت مىرزا بىلەن سۇلتان جۇنەيدى بارلاسلار سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ بۇ ھەقتىكى رايىنى پۈتۈنلەي قايتۇرۇۋەتكەندى. شۇڭا مىرزا ئابابەكرىگە لەشكەر تارتسا جىيەن ئوغلى خانزادە مەنسۇرخانىنىڭ پەرمانىغا بويسۇنغاندەك، ئۆزىنىڭ چوڭ خانلىق سالاھىيىتىنى يوقىتىپ قويىدىغاندەك تۇيغۇغا كېلىپ قالغان سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ قۇلىقىغا سەيىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ بۇ سۆزلىرى پەقەتلا ياقمىدى.

— مېنى مۇشۇ كىچىككىنە ئاقسۇ شەھرىنى تەختگاھ قىلسىلا دېمەكچىمۇ سىلى، — دېدى سۇلتان مەھمۇدخان قاپقىنى تۇرۇپ، — گەرچە تەخت ـ سەلتەنەتىمدىن ئايرىلىپ قازاق لىقتا ياشاۋاتقان بولساممۇ، يەنىلا شەۋكەتلىك نامىم سۇلتان مەھمۇدخاندۇر. خاھىرزادىلەر[1]نىڭ ھامىيلىقىدا ياشىغاندىن كۆرە، مازارغا شەيخلىق قىلغىنىم مىڭ ئەۋزەل.

سەيىد مۇھەممەد مىرزا گاڭگىرىدى. تەئەججۇپلۇك كۆزلىرى

① خاھىرزادىلەر — «جىيەنىم» دېگەن مەنىدە.

رىنى يالت ئېتىپ ئۇنىڭغا تىكتى:

ـــ بۇ نېمىدېگەنلىرى ئالىيلىرى؟ ئاقسۈمۇ ئۆزلىرىنىڭ ئاتا مىراس شەھەرلىرىدۇر. تېخى سەلتەنەتىمىزگە بىر مەزگىل ئاستا-نە بولغان.

سۇلتان مەھمۇدخان چىرايىنى مەسخىرىلىك پۇرۇشتۇردى:

ـــ تولا ئاقسۇ، ئاقسۇ دەۋەرمىسىلە. مەنچە ئاقسۇنىڭ پادىشاھلىقىدىن تاشكەنتنىڭ ئۇشتىگەرلىكى[1] ياخشىراق.

سۇلتان مەھمۇدخاننىڭ تەتۈرلۈكى سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ بىردىنلا جەھلىنى قاتۇردى. ئۇ تا ھازىرغىچە ئاخسى، تاشكەنتتىكى مەغلۇبىيەتنى سۇلتان مەھمۇدخاندىن كۆرەتتى. شۇ سەۋەبتىن ئۇنىڭغا قورساق كۆپۈكى، نارازىلىقى بار ئىدى.

«بۇ خان ئالىيلىرىنىڭ نېمە دېگىنى ئەمدى؟ ئۇ تەرەپتىكى تەخت ـ سەلتەنەتقۇ قولدىن كەتتى. ئەمدى ئىلكىدە بار زېمىن، تەخت ـ سەلتەنەتنى مۇستەھكەملەشنىڭ كويىغا چۈشمەي ئەجەب ئالاجوقا سۆزلەيدۇ ـ يا؟ ئۆز ۋاقتىدا شەيبانىخاندىن گۇمانلىنىپ قىلغان نەسىھەتلىرىم قۇلىقىغا زىنھار كىرمىگەنىدى. شۇنى ئويلاپمۇ بولسا خىجىل بولۇشى كېرەك ئىدىغۇ. شۇنچىۋالا تەئەددى قىلغۇدەك ئالدىدا نېمە گۇناھ قىلدىم؟...»

قورسىقى كۆپكەن سەييىد مۇھەممەد مىرزا ئۆزىنى تۇتۇۋالالماي قالدى:

ـــ توغرا ئېيتتىلا ئالىيلىرى. شۇنداق، ئاقسۇنىڭ پادىشاھلىقىدىن تاشكەنتنىڭ ئۇشتىگەرلىكى ياخشىراقتۇر. شەرت شۇكى، خەق ئۇشتىگەرلىك قىلغىلى قويسا.

سۇلتان مەھمۇدخان سەييىد مۇھەممەد مىرزىنى ئۆزىگە بۇنداق جاۋاب ياندۇرىدۇ دەپ ئويلىمىغانىدى. بۇ سۆز يۈرىكىگە خۇددى ئېچىشقان يېرىگە تۇز سەپكەندەك تەسىر قىلىپ، جان ـ

① ئۇشتىگەرلىك ـــ باپكارلار توقۇغان بۆز ـ ماتانى پاتلايدىغان، نۆشتە قويىدىغان ھۈنەر.

جېنىدىن ئۆتۈپ كەتتى. غەزەپتىن لەۋلىرى تىترەپ، تىلى بىر-نەچچە دەقىقە گەپكە كەلمىدى.

ـــ سىلى ماڭا تۇرپاندىكى مەنسۇرخاننىڭ پەرمانىنى يەتكۈز-مەيۋاتقاندىلا مىرزا؟ ـــ دېدى ئۇ بىردە تاتىرىپ، بىردە قارىدىغان ھالدا نەشتەردەك تىكىلىپ.

ـــ يوقسۇ ئالىيلىرى، ـــ دېدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا بېشىنى ئېگىپ، ـــ قۇدرەتلىك پاناھگاھىمىزغا پەرمان چۈشۈرۈشكە ھېچكىمنىڭ ھەددى ئەمەس.

ـــ شۇنى بىلسىلە بولدى. مىرزا ئاباباكرىگە لەشكەر تارتىشقا مېنى دەۋەت قىلىۋەرمەي، ئول مەنسۇرخاننى دەۋەت قىلسىلا. ئاقسۇغا كەلگەندىن بېرى ئەقىللىرىدىن ئېزىپ، سەلتەنەتىمىزنىڭ پاسىبانىنى ئالماشتۇرۇپ قويۇۋاتامدىلا نېمە؟ نەدىمۇ نائىب خان تەختتە ئولتۇرۇپ، چوڭ خان لەشكەر تارتىدىغان ئىش بار ئىكەن؟ شۇنداق بولغاندىمۇ يولى بىلەن بولار.

سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ مۇددىئاسىنى چۈشەنگەن سەييىد مۇھەممەد مىرزا ئالدىراپ قىلغان گېپىگە پۇشايمان يېدى:

ـــ كەچۈرسىلە ئالىيلىرى. كەمىنىلىرى گۇناھكارمەن.

سۇلتان مەھمۇدخان باتىنغانىنى قىلىپ تەتۇر قارىۋالدى:

ـــ باشقا ئىشلىرى بولمىسا يانسىلا بولىدۇ.

ـــ ئالىيلىرىنىڭ ھىممىتىگە رەھمەت. ئامان بولسىلا.

سەييىد مۇھەممەد مىرزا ئورنىدىن تۇرۇپ، سۇلتان مەھمۇد-خانغا چوڭقۇر بىر سالام بېرىۋەتكەندىن كېيىن ئاستا چېقىپ كەتتى. بۇ ئۇنىڭ سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ داستىخىنىدىن تۇنجى قېتىم قوغلىنىشى ئىدى.

نىغمەت مىرزا بىلەن سۇلتان جۇنەيدى بارلاس سەييىد مۇ-ھەممەد مىرزىنىڭ ئوسال ئەھۋالىغا چۈشۈپ قالغىنىدىن ئىچىدە خۇش بولغان بولسىمۇ، لېكىن كۆڭلىدىكىنى ئاشكارىلاشقا پېتى-نالمىدى ھەمدە دەرھال سۇلتان مەھمۇدخانغا تەسەللى بېرىشكە ئالدىرىدى.

※ ※ ※

ھىسار شەھىرىنىڭ دەرۋازىسىنى بىرلا ھۇجۇم بىلەن ئېچىش خام خىيالى بىلەن كەلگەن شەيبانىخانغا بىر ھەپتىلىك مۇھاسىرە بەكمۇ ئۇزۇن تۇيۇلۇپ كەتكەندى. خۇسرەۋ شاھنىڭ ھىسارغا قويغان ئەمىرى شىرىم چۆھرە بەگ بىر ھەپتىدىن بېرى جاھىلىق بىلەن قارشىلىق كۆرسىتىۋاتاتتى. شەھەرنىڭ سېپىلى ئېگىز ھەم مۇستەھكەم، لىق سۇ تولدۇرۇلغان خەندەكلىرى كەڭ ھەم چوڭقۇر ئىدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە ئوق ـ تاشلارنى زىيادە كۆپ تەييارلىۋالغانىدى. ھەرقېتىم ھۇجۇم قىلىپ كەلگەن شەيبانىخانىڭ سەركەردە ـ لەشكەرلىرى مەنچاناق، ئوقيالاردىن يامغۇردەك يېغىۋاتقان تاش، ئوقلارغا بەرداشلىق بېرەلمەي كۆپلەپ تالاپەت يەپ چېكىنىشكە مەجبۇر بولاتتى. خېلى قاتتىق ھۇجۇم قىلىپمۇ تەييارلىغان شوتىلىرىنى سېپىلغا تىرەشكە مۇۋەپپەق بولالمىغانىدى.

ـــ ئېيتا! قۇندۇزنىڭ ئەھۋالى قانداقراق؟ ـــ دەپ سورىدى شەيبانىخان ئەمدىلا يېتىپ كەلگەن ئايغاقچىسىغا ھازىرلا چېپىپ تاشلايدىغاندەك ئەلپازدا گۆلىيىپ.

ـــ قۇدرەتلىك پاناھگاھىمغا مەلۇم بولغاي، ـــ دېدى ئايغاقچى تىترەپ تۇرۇپ، ـــ خۇسرەۋ شاھ لەشكەرلىرىنىلا ئەمەس، شەھەردىكى رەئىيەتنىمۇ سېپىل مۇداپىئەسىگە چىقىرىپتۇ. سېپىل ئىچىگە دۆۋىلىۋالغان تاشلارنىڭ ھەددى ـ ھېسابى يوق. باغلام ـ باغلام يا ئوقلىرى تاغدەك كۆرۈنىدۇ. ئاشلىق، يەم ـ خەشەك زاپىسىنىڭ موللۇقىدىن سانىنى ئېيتىلاش مۇمكىن ئەمەس. ئول خۇسرەۋ شاھ: «قەلئەگە يىگىرمە يىللىق ئەسلىھە تەييار قىلىدىم. شەيبانىخاننى چېكىنىدۇرۇشكە قۇربىم يەتمىسە، قەلئەنى بېكىتىپ ياتىمەن. يىگىرمە يىلغىچە كىم بار، كىم يوق. شەيبانىخاننىڭ ئۆمرى يار بەرسە قۇندۇز شەھىرىنى يىگىرمە يىل مۇھاسىرە

سىرە قىلسۇن. بۇنىڭدىن زىنھار غېمىم يوق» دەپ داۋراڭ سېلىپ يۈرىدۇ.

ـــ ئول قېرى ئەبلەخ يىگىرمە يىل ئەمەس، ئىككى يىل يا-شىيالايمەنمۇ يوق، دېگەننى ئويلىماي مېنىڭ ئۆمرۈم بىلەن قاپ-تىغۇ.

شاھ چېدىرىنىڭ ئىچىنى ئېغىر تىمتاسلىق قاپلىدى. شەي-بانىخان غەزەپلەنگەندە ئەمىرلەر ئالدىراپ ئېغىز ئېچىشقا پېتى-نالمايتتى. چۈنكى، گەپتىن قېيىق كەتسىلا، شەيبانىخان ئۇلارنىڭ كاللىسىنى ئېلىپ ئاچچىقىنى باساتتى.

ـــ ئالىيلىرى پەرمان بەرسىلە. قوشۇنىمىزنى ئىككى تارام-غا بۆلەيلى، ـــ دېدى ئىنىسى مەھمۇد سۇلتان ئېھتىيات بىلەن سۆزلەپ، ـــ كەمىنلىرى بىر تارام لەشكەرنى باشلاپ قۇندۇزغا تېگىش قىلاي. ئول قېرى ئەبلەخنىڭ قانچىلىك كارامىتى بار-كىن، قېنى بىر كۆرەي.

ئىنىسىنىڭ تەكلىپى شەيبانىخاننى ئويلاندۇرۇپ قويدى.

«ھىسارنىڭ قورال ـ ياراغ، ئوزۇق ـ تۇلۇك ئەسلىھەلىرى-نىڭ موللۇقىغا قارىغاندا، قۇندۇزنىڭ ئەسلىھەلىرى ئۇنىڭدىنمۇ مول. ھىسارنى تېخىچە ئالالمىغىنىمنى بىلىپ خۇسرەۋ شاھ ئا-شۇنداق چوڭ سۆزلىگەن گەپ. مەھمۇد سۇلتاننى قۇندۇزغا ئەۋەت-سەم ئەۋەتەي. ئۆزۈم لەشكەر تارتىپ بارسام، مۇھاسىرە مۇددىتى ئۇزىراپ كەتسە شەۋكىتىمگە تەسىر يېتىدۇ. ئۇنىڭغىچە ھىسارنى ئىشغال قىلسام، قۇندۇزغا بېرىپ ھەمدەمدە بولارمەن. شۇنچە كۆپ لەشكەر بىلەن ھىسارنى مۇھاسىرە قىلغاندىن كۆرە، ئىككى تەرەپ-كە تەڭ ھۇجۇم قىلىش مۇڭاپىقىتەك قىلىدۇ. بەلكىم دۇشمەنگە ۋە-ھىمە پەيدا قىلغىلى، ئۆزئارا خەۋەرلىشىش يولىنى ئۇزۇپ تاشلا-غىلى بولار...»

ئۇ خىيالىنى يىغىشتۇرۇپ بېشىنى كۆتۈردى:

ـــ بولىدۇ، سەركەردە ـ لەشكەرلەردىن خالىغىنىڭچە ئېلىپ دەرھال قۇندۇزغا يۈرۈش قىل.

ـــ پەرمانبەردارمەن! ـــ دېدى مەھمۇد سۇلتان.

ـــ خان ئالىيلىرىدىن كىچىككىنە بىر ئۆتۈنۈشۈم بار ئىدى، ـــ دېدى مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان قول باغلىغىنىچە.

ـــ خوش، ـــ دېدى شەيبانىخان.

ـــ ئالىيلىرىغا مەلۇم بولسا كېرەك، ئۆتكەن يىلى خۇسرەۋ شاھ قۇدرەتلىك قوشۇنلىرىنىڭ شەپسىنى ئاڭلاپلا قەلئەگە چېكىنگەندە، كەمسىلىرىنىڭ ئاغچىسى بىلەن ئەمىرزادىسىمۇ قەلئەگە سولىنىپ قالغانىدى. ئۇلار ھازىر خۇسرەۋ شاھنىڭ ھامىيلىقىدا قۇندۇزدا تۇرۇۋاتىدۇ. ئىجازەت بەرسىلە، ئەمىر لەشكەر مەھمۇد سۇلتان جانابلىرى بىلەن بىللە قۇندۇزغا يۇرۇش قىلىپ بالا ـ چاقىلىرىمنىڭ ئەھۋالىنى دېرەكلىسەم.

ـــ سەركەردە ـ لەشكەر تاللاش مەھمۇد سۇلتانىنىڭ ئىختىيارىدا. ئۆزىدىن ئۆتۈنگەيلا، ـــ دېدى شەيبانىخان ۋە ئىنسىغ قاراپ سۆزىنى داۋام قىلدى، ـــ چوڭ خانزادە تۆمۇر سۇلتان بىلەن ئالاچەخانىنىڭ خانزادىسى سەئىدخان يېنىمدا قالسۇن.

مەھمۇد سۇلتان بىلەن مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان بىر بۆلەك سەركەردە ـ لەشكەرلەرنى ئېلىپ، شۇ كۈنىلا قۇندۇزغا قاراپ يولغا چىقتى.

ـــ ئەسلىدە خانزادە سەئىدخانىنىمۇ قۇندۇز يۇرۇشىگە ھەمراھ قىلىۋالاي دېگەنىدىم، ـــ دېدى مەھمۇد سۇلتان يولدا كېتىۋېتىپ، ـــ ئاغام نېمىنى ئويلىدىكىن تاڭ، ئۇنى يېنىدىن ئايرىغۇسى كەلمىدى.

ـــ بەلكىم سەئىدخان بىلەن ئىككىمىزنىڭ تەڭلا قۇندۇزغا بېرىشىمىزنى خالىمىغاندۇ، ـــ دېدى مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان، ـــ سەئىدخاننى يېنىدا ساقلىسا مەندىنمۇ، ئاقسۇدىكى سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرىدىنمۇ خاتىرجەم بولىدۇ. بۇنداق ئىشلاردا شەيبانىخان ئالىيلىرى تولىمۇ ئېھتىياتچان.

ـــ توغرا، ـــ دېدى مەھمۇد سۇلتان، ـــ باشقىلار تاش سانغۇچە ئاغام قۇم سانايدۇ. ئەسلىدە سەئىدخاننى ئېلىۋالغان بولـ

سام، ئىككىلىرىگە سۆزلىشىشكە پۇرسەت چىقىرىپ بېرەرمەن دېگەن ئويۇم بار ئىدى. ئاغام بۇ خىيالىمنى بىلىپ قالدىمىكىن تاڭ. گاھى ۋاقىتلادا يېنىدا ئولتۇرسام كۆڭلۈمدىكى ئوي ـ خىياللىرىمنى بىلىپ قالارمىكىن دەپ تەشۋىشلىنىپ كېتىمەن.

مەھمۇد سۆلتاننىڭ سەممىيىتىگە قايىل بولغان مۇھەممەد ھۈسەين كۆرەگان بېشىنى لىڭشىتتى:

ـــ جانابلىرى تۈز، ئاق كۆڭۈل تۈرسىلا، قانداقمۇ غەيرىي ئوي ـ خىياللاردا بولىدىلا.

ـــ شۇنى دېسىلە. لېكىن ئاغام تولىمۇ گۇمانخور. ئۇ شۇ كۈنلەردە ئىككىمىزنىڭ زىيادە يېقىنلىقىدىن گۇمانلىنىپ قالغاندەك قىلىدۇ. قۇندۇزدا ئاغىچىلىرى بىلەن ئەمرزادىلىرىنىڭ بار ـ لىقىنى بىلگەنلىكى ئۈچۈنلا ئىجازەت بەردى، بولمىسا ھەرگىز ئىجازەت بەرمەيتتى. يەنە بىر تەرەپتىن، ھە دېگەندە ھىسارنى ئالالماي ئىچى پۈشۈپ كەتتى. شۇڭا ئىككىمىز بىرلىكتە قۇندۇزـ نى ئالساق، ھىسارنى ئالمىقى ئاسانغا توختايدىغانلىقىنى پەرەز قىلدى ئەتىمالىم. بۇنىڭدىن كېيىن ئاغامنىڭ دىققىتىنى تارتىشـ تىن ئېھتىيات قىلايلى.

ـــ بولىدۇ، ئىككى قېتىم كۆرۈشكەنىڭ ئورنىدا بىر قېـ تىم كۆرۈشەيلى. خاس مۇلاقاتنى ئاز قىلايلى.

ئۇلار قۇندۇزغا يېتىپ كەلگەندە، توخۇ يۇرەك خۇسرەۋ شاھ ئاللىقاچان قېچىپ كەتكەنىدى.

ـــ توۋا، جاھانغا پاتماي داۋراڭ سالغان خۇسرەۋ شاھنىڭ كارامىتى شۇنچىلىك بولغىيمىدى؟ ـــ دېدى مەھمۇد سۆلتان قۇندۇز شەھرىنىڭ مۇھاپىزەتسىز دەرۋازىسىدىن كىرىۋېتىپ.

ـــ گەپنى يوغان قىلغان بىلەن ئاشۇنداق توخۇ يۇرەك ئادەم ئۇ، ـــ دېدى مۇھەممەد ھۈسەين كۆرەگان، ـــ ھېلىقى تەمسىلنى ئاڭلىغان بولغىيتتىلە؟

ـــ قايسى تەمسىلنى دەيدىلا جانابلىرى؟

ـــ بۇقا ھۆكرەيدۇ، كۆتى تىترەيدۇ، دېگەن تەمسىلنى دەيـ

مىنا. بۇ دەل خۇسرەۋ شاھقا ماس كېلىدۇ.

مەھمۇد سۇلتان قاقاھلاپ كۈلۈپ كەتتى.

ـــ سىلى ئوردىغا كىرگەچ تۇرسىلا، مەن ئاغىچام بىلەن ئە-مىرزادەمنىڭ دېرىكىنى قىلاي، ـــ دېدى مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆ-رەگان.

ـــ بولىدۇ، ئوردىدىكى بەگلەردىن دېرىكىنى ئالالىسام، يا-لغۇز چاپارمەن ئەۋەتەرمەن.

ھەئە، ئايغاقچىلىرىدىن مەھمۇد سۇلتان بىلەن مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگانىڭ زور قوشۇن بىلەن قۇندۇزغا قاراپ كې-لىۋاتقانلىق خەۋىرىنى ئاڭلاپ، بۇ ئىككى مەشھۇر سەركەردىگە تەڭ كېلەلمەيدىغانلىقىنى ئويلاپ ئىچىگە ۋەھىمە كىرىۋالغان خۇسرەۋ شاھ، شەھەرنى مۇداپىئە قىلىپ ساقلاشقا كۆزى يەتمەي، مال ـ دۇنيالىرىنىڭ ھەممىسىنى ئېلىپ، سەركەردە ـ لەشكەرلىرىنى ئەگەشتۇرگىنىچە بەدەر قاچقانىدى.

مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگان خۇسرەۋ شاھىنىڭ چۆلدەرەپ قالغان ھەربىدىن ئايالى سۇلتان بېگىم بىلەن ئەمدىلا بەش ياشقا كىرگەن ئوغلى مۇھەممەد ھەيدەرنى ئاسانلا تاپتى. سۇلتان بېگىم-نىڭ قۇچىقىدا تۇغۇلغىنىغا بىر ئاي بولغان ئوغۇل بوۋاق بار ئى-دى. ھەئە، ئۇ ئۆتكەن يىلى خۇسرەۋ شاھنىڭ قېشىغا كەلگىنىدە سۇلتان بېگىمنى نىكاھىغا ئالغانىدى. ئەمما ئۇنىڭ بويىدا قالغاز-لىقىدىن خەۋىرى يوق ئىدى. ئۇ قۇچاقتا تاتلىق ئۇخلاۋاتقان بوۋاقىغا مېھرى بىلەن قاراپ قويۇپ، ئوغلى مۇھەممەد ھەيدەرنى دەس كۆتۈرۈپ قۇچىقىغا ئالدى ـ دە، باغرىغا مەھكەم باسقىنىچە مەڭزىگە يېنىش ـ يېنىشلاپ سۆيدى.

ـــ كۆپ رىيازەت چەكتىلە، ـــ دېدى ئۇ خوتۇنىغا قاراپ، ـــ ئەمىرزادەمنىڭ ھالىدىن ئوبدان خەۋەر ئاپتىلا. تېخى يەنە پاقلاز-دەك بىر ئوغۇل تۇغۇپ بېرىپتىلا. سىلىنى جاپادا قويدۇم.

ئەتىسى مەھمۇد سۇلتان بىلەن مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگان

شەيبانىخانغا چاپارمەن ماڭغۇزۇشقا تەييارلىنىپ تۇرۇشىغا، ھەسارىدىن چاپارمەن كەلدى.

ــ خان ئالىيلىرى ھىسارنى پەتھى قىلدى، ــ دېدى چاپارمەن، ــ خۇسرەۋ شاھنىڭ قۇندۇزنى تاشلاپ قاچقانلىقىدىن خەۋەر تاپقان شىرىم چۆھرەبەگ خان ئالىيلىرىدىن گۇناھىنى تىلەپ قورغاننى تاپشۇردى. ئىككىلىرىنى دەرھال خۇراسانغا قاراپ يولغا چىقسۇن، تىرمىز يولىدا ئۇچرىشايلى دەپ پەرمان بەردى.

ــ خۇراسانغا لەشكەر تارتىشقا نېمانچە ئالدىرايدىغاندۇ؟ ــ دەپ غۇدۇرىدى مەھمۇد سۇلتان چاپارمەننى چىقىرىۋەتكەندىن كېيىن، ــ ھېلىمۇ توختىماي يۇرۇش قىلىۋاتىمىز. ئەندىجانىنىمۇ، ھىسار، قۇندۇزنىمۇ ئالدۇق. ئەمدى بىرەر ئاي ئارام ئېلىشىمىز كېرەك ئىدى. ئالدىرىسا ماڭغاچ تۇرسۇن. بىز قۇندۇزدا بىرەر ھەپتە ئارام ئېلىۋېلىپ ئاندىن يولغا چىقايلى.

ــ شەيبانىخان ئالىيلىرىنىڭ خۇراسانغا لەشكەر تارتىشقا ئالدىرىشىنىڭ سەۋەبىنى بىلەمدىلا جانابلىرى؟

ــ ئاغام كۆڭلىدىكىنى ئەزەلدىن بىر كىمگە بىلدۈرمەيدۇ، ــ دېدى مەھمۇد سۇلتان، ــ بەلكىم ئەندىجان بىلەن ھىساردىكى غەلىبىسىدىن مەغرۇرلىنىپ كەتكەن بولسا كېرەك. بىراق، خۇراسان ھۆكۈمدارى سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا خۇسرەۋ شاھقا ھەرگىز ئوخشىمايدۇ. ئۇ دېگەن نۇرغۇن جەڭلەرنى كۆرگەن، لەشكىرى ئىلىمدە، جەڭبازلىق ماھارىتىدە كامالەتكە يەتكەن تەجرىبىلىك پادىشاھ. بىزنىڭ دەبدەبىمىزدىن ئەندىشە قىلىپ كېتىشى ناتايىن. ئۇنىڭ ئۈستىگە بابۇر پادىشاھ ھازىر كابۇلنى قولغا ئېلىپ، ئەتراپىغا نۇرغۇن سەركەردە ــ لەشكەرلەرنى جۇغلىدى. ئاڭلىشىمچە لەشكەرلىرىنىڭ سانى ئىككى تۈمەندىن ئاشارمىش. ئۇ سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا بىلەن بىرلەشسە ئىشىمىز تېخىمۇ تەسلىشىدۇ. ئاغام ئەمدى ئىلكىدىكى زېمىنلارغا قانائەت قىلسا بولاتتى. ئۆزىنى «ئىسكەندەر سانى» دەپ ئاتىۋېلىپ، ئەمدىلىكتە ئۆزىدە

نى راستىنلا ئىسكەندەر زۇلقەرنەيىن چاغلاپ قالغان چېغى.

مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان مەھمۇد سۇلتاننىڭ ئاكىسى شەيبانىخان بىلەن ئانچە چىقىشالمايدىغانلىقىنى يېقىندىن بېرى ھېس قىلىپ يەتكەنىدى. ئاكىسىنىڭ سىياسەت ـ پەرمانلىرىدىن ئىزچىل نارازى بولۇپ كەلگەن مەھمۇد سۇلتان كۆڭلىدىكىنى مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگاندىن يوشۇرمايتتى. ئۇلارنىڭ ئوتتۇ-رىسىدىكى دوستلۇق سىر يوشۇرمىغۇدەك دەرىجىدە كۈچەيگەنىدى.

ـــ كەمىنلىرىنى دوستۇم دەپ بىلىپ كۆڭۈللىرىدىكىنى دېگەن يەردە، جانابلىرىدىن سىر يوشۇرۇپ يۈرسەمۇ بولماس، ـــ دېدى مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان، ـــ ھازىر ئېغىز ئاچمىسام سىلىگە يۇز كېلەلمىگۈدەكمەن.

ـــ جانابلىرىنىڭ مەندىن يوشۇرغۇدەك سىرلىرىمۇ بارمـ-دى؟ ـــ سورىدى مەھمۇد سۇلتان كۈلۈپ.

مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان خىجىللىق ئىلكىدە سۆس كۈ-لۈمسىرىدى:

ـــ ئامالىنىڭ يوقىدىن شەيبانىخان ئالىيلىرىغا ئىتائەت گەردىنىمنى سۇنغىنىم ئۆزلىرىگىمۇ ئايان. ھازىر ئەھمەد تەنبەل بىلەن خۇسرەۋ شاھلاردەك رەقىبلىرىمدىن خالاس بولدۇم. دېمەك-چىمەنكى، شەيبانىخانغا ھاجىتىم قالمىدى. ئۇنىڭ يېنىدا يەنە تۇ-رۇۋەرسەم، بىر بولسا ئۆز قېرىنداشلىرىم بىلەن دۇشمەنلىشىشكە مەجبۇر بولىمەن، بىر بولسا شەيبانىخان ئالىيلىرىنىڭ قىلىچىدا ئۆلىمەن. بۇ دورەم قۇندۇزغا كېلىشنى تەلەپ قىلىشمىدا، خاتۇن ـ بالىلىرىمنى ئىزدەش زۇرۇرىيىتى بولسىمۇ، مۇھىمى مۇشۇ باھا-نىدە ئاستا ئۆز يولۇمنى تېپىۋېلىش ئىدى. سىلىگە بۇ مۇددىئا-يىمنى بىلدۇرمەي، جىم ـ جىملا كېتىپ قالسام نامەردلىك بول-غۇدەك. شۇڭا ئىجازەت بەرسىلە، ئاستا كېتىۋالاي دەيمەن.

ـــ نەگە باراي دەيدىلا؟

ـــ ئېنىق بىر قارارغا تېخى كەلگىنىم يوق. يا سۇلتان ھۇ-

سەيىن بايقارانىڭ دەرگاھىغا، يا بابۇر پادىشاھنىڭ يېنىغا بېرىشىم مۇمكىن.

ـــ توغرا ئويلاپتىلا، ـــ دېدى مەھمۇد سۇلتان، ـــ مېنىڭمۇ ئاغامدىن ئاللىقاچان رايىم قايتقان. دەشتى قىپچاق دالىسىغا، ئاتا ـ باباملىرىڭ ئەسلىي ماكانىغا قايتىپ ئارامخۇدا ياشاي دەيمەن. تەخت ـ سەلتەنەت، زېمىن دەپ شۇنچىۋالا قان تۆككىنىم يېتەر ئەمدى.

ـــ بىر پارچە مەكتۇپ تەييارلاپ قويغانىدىم. ئىشەنچلىك نۆكەرلىرىدىن بىرەرى ئارقىلىق خانزادە سەئىدخانغا يەتكۈزۈپ بەرگەن بولسىلا.

ـــ ئەلۋەتتە بولىدۇ، ـــ دېدى مەھمۇد سۇلتان.

ـــ ئەسلىدە خانزادە سەئىدخاننى ئۆزۈم بىلەن بىللە ئېلىپ كېتەرمەن دېگەن ئويۇم بار ئىدى. بۇ مۇمكىن بولمىدى. شەيبانى-خان ئالىيلىرى مېنىڭ قاچقىنىمنى بىلسە، خانزادىنىمۇ بوش قوـيۇۋەتمەسلىكى مۇمكىن. شۇڭا ئۇنىمۇ پۈرسەت تېپىپ دەرھال قېچىشقا دەۋەت قىلماقچىمەن.

ـــ بۇ ئىشنى ماڭا تاپشۇرسىلا. خوجا ئەلى باھادىر ئىسمىلىك بىر يىگىت بار. مەرھۇم ئالاچەخان ئالىيلىرىنىڭ ئاخسىدىكى جەڭدە ئەسىرگە چۈشكەن سەرۋازلىرىدىن بولىدۇ. پەم ـ پاراسىتى ۋە جەڭبازلىق ماھارىتىنىڭ يېگانىلىقىنى كۆرۈپ، خاس نۆكەرلىرىم قاتارىغا قېتىۋالغانىدىم. كېيىن مەرتىۋىسىنى ئۆستۈرۈپ ئورۇنباسار ياتىش بەگلىككە تەينىلىگەنىدىم. ھازىر ئاغامنىڭ بارگاھىدا، بۇ ئىشلارنى شۇنىڭغا تاپشۇرساق، خانزادە سەئىدخانىڭ ئامان ـ ئېسەن قېچىشىغا ھەمدەمدە بولىدۇ. ئەمما، خانزادىنىڭ بىخەتەرلىكى ئۈچۈن، سىلى يەنە بىرنەچچە كۈن قۇندۇزدىن ئايرىلمىسىلا.

ـــ ھىممەتلىرىگە كۆپ رەھمەت، ـــ دېدى مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان مىننەتدارلىق بىلدۈرۈپ، ـــ ئول خوجا ئەلى باھادىر مەرھۇم ئالاچەخان ئالىيلىرىنىڭ سەرۋازلىرىدىن بولسا، بۇ

ئىشىنىڭ رويابقا چىقىشىغا ئىشەنچ قىلسام بولغۇدەك. خانزادە س
ئىدخان چوقۇم سىلىدىن مىنەتدار بولىدۇ.

ـــ بۇ ھاجەت ئەمەس كۆرەگان جانابلىرى، ـــ دېدى مەھمـ
سۇلتان، ـــ ئەزەل ـ ئەزەلدىن بىراۋ يەنە بىر اۋنىڭ زېمىنىنـ
تەخت ـ سەلتەنەتىنى تارتىۋېلىپ ئۇزاق ھۆكۈمرانلىق قىلالىغـ
ئەمەس. ھەركىم ئۆز زېمىنىدا ياشىغىنى ئەۋزەل. مەيلى تاشكەنـ
مەيلى پەرغانە، ماۋەرائۇننەھر بولسۇن بىزنىڭ زېمىنىمىز ئەمەس
گەرچە ھازىر بىز كۈچ ـ ھوقۇقىمىز بىلەن ھۆكۈمرانلىق قىـ
سىاقمۇ، بۇ يەرلەرنىڭ ئەسلىي ئىگىلىرى ھامان بىر كۈنى بـا
كۆتۈرۈپ چىقىدۇ. بۇ زېمىنلار تۈغلۇق تۆمۈر بىلەن ئەمىر تۆمۇ
نىڭ ئەۋلادىغا تەئەللۇق. كەمىنىلىرىنىڭ دەشتى قىپچاق دالىسـ
كېتىش قارارىغا كېلىشىمىنىڭ سەۋەبىمۇ مۇشۇ، بۇ ھەقىقەتنى ت
لىمۇ كېچىكىپ ھېس قىلغىنىمدىن ئۆكۈنىمەن.

ئۇلار خېلى ئۇزاق پاراڭلاشتى.

※ ※ ※

ھاۋا تۈتۈلۈپ يامغۇرنىڭ شەپىسى كېلىۋاتاتتى. لايقىلاپ ئـ
قىۋاتقان ئەندەراب دەريانىڭ ھەيۋەتلىك شارقىرايتتى. دەريا بويىد
كى چىنارنىڭ ئاستىغا ۋاقىتلىق ياسالغان شاھ سۇپىدا ئولتۇرغ
بابۇر تەگسىز خىيالىلارغا ئەسىر بولغانىدى.

«خۇسرەۋ شاھ توخۇ يۇرەك، پاسىق، مەرەز ئادەم، ئۇنىڭ بـ
لەن ئىتتىپاق تۈزسەم ئىشلىرىم ھەرگىز ئىلگىرى باسمايد
بەلكىم نەس بېسىشىمۇ مۇمكىن. ئۇنىڭ ئىنىسى باقى چاغانىيان
نىڭ ساداقىتىدىن ھەرگىز گۇمانلانمايمەن. بوپتۇ، شۇنىڭ يۈزىن
قىلاي. نېمىلا دېگەنبىلەن خۇسرەۋ شاھ ئۇنىڭ بىر تۇغقان ئاغـ
سى، قېرىندىشى ئەمەسمۇ. ماڭا ھەرقانچە ۋاپادارلىق كۆرسەتسە
قېرىنداش دېگەن بەربىر قېرىنداش. خۇسرەۋ شاھ بىلەن كـ
رۇشمەيمەن دېسەم ئاغزىدا بىرنېمە دېمىگىنى بىلەن كۆڭلىدە يـ

زۇمنى قىلمىدى دەپ رەنجىپ قېلىشى مۇمكىن. خۇسرەۋ شاھنىڭ ئالدىمغا كېلىشكە ئەجەب يۈزى چىداپتۇ دېسە... ماڭا بىرنەچچە مەرتەم يۈزسىزلىك قىلغىنى ئېسىدە بارمىكىن؟ شۇ چاغدا مەرد-لىك قىلىپ، دوستلۇق قۇچقىنى ئاچقان بولسا بەلكىم ھازىر شەيباقتا بىرلىكتە تاقابىل تۇرغان بولاردۇق. بېلى باغلاقلىق ئەر كىشى بولغاندىكىن، شەيباق بىلەن بىر مەرتەم ئېلىشىپ كۆر-مەي، خۇددى بۆرىنىڭ شەپىسىنى سەزگەن توشقاندەك شەھەرنى تاشلاپ بەدەر قېچىپتۇ...»

ھەئە، خۇسرەۋ شاھ قۇندۇزنى تاشلاپ قاچقاندىن كېيىن، ئۇ-نىڭدىن قاتتىق رايى قايتقان بىر بۆلۈك سەركەردە ـ لەشكەرلىرى ئۇدۇل بابۇرنىڭ قېشىغا كەلگەندى. بۇ ئىش خۇسرەۋ شاھنى تې-خىمۇ ئالاقزادە قىلىۋەتتى ـ دە، جېنىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن، بابۇردىن پاناھلىق تىلەشتىن باشقا چارە تاپالمىدى. كۆيۈئوغلى ياقۇبېبەگنى نۇرغۇن سوۋغا ـ سالاملار بىلەن ئەۋەتىپ، قۇللۇق ۋە ساداقەت ئىزھار قىلدى. بابۇرنىڭ خۇسرەۋ شاھ بىلەن پەقەت كۆ-رۈشكۈسى يوق ئىدى. ئەمما ئېغىر كۈنلەردە ئۆزىگە ھەمراھ بول-غان باقى چاغانىيانىنىڭ يۈزىنى قىلىشقا مەجبۇر بولدى.

ـــ پادىشاھ ئالىيلىرىنىڭ مەردلىكىنى ئەلا بىلىپ، ئاداۋەت ساقلىمايلى ئول ساداقەتسىز ئاغام بىلەن كۆرۈشمەكچى بولغانلىق-لىرىغا كۆپ تەسەننا، ـــ دېدى باقى چاغانىيانى مىننەتدارلىقىنى بىلدۈرۈپ، ـــ ئاغامغا دەرگاھلىرىدا پاناھلىق بېرىش ـ بەرمەس-لىك ئۆزلىرىنىڭ ئىختىيارلىرى. مېنىڭچە ئۇنىڭ بول دەرگاھتا تۇرغىنىدىن تۇرمىغنى ياخشىراق. ئىشقىلىپ ئۇنىڭغا مۇڭاپىق بىر ھاياتلىق يولى كۆرسەتكەيلا.

ـــ مېنى چۈشەنگەنلىكلىرىگە كۆپ تەشەككۈر، ـــ دېدى با-بۇر، ـــ سىلىگىمۇ مەلۇملۇق، مەسئۇد مىرزا بىلەن بايسۇنغۇر مىرزىلار مېنىڭ نەۋرە قېرىنداشلىرىم ئىدى، خۇسرەۋ شاھ ئول خانزادىلەرگە ساداقەتمەنلىك بىلەن خىزمەت قىلماقتا يوق، ئۇلار-نى ئۆلتۈرۈپ، تەخت ـ سەلتەنەتىنى تارتىۋالدى. ماڭا قىلغان

ھۆرمەتسىزلىكىنى كۆڭلۈمدىن تامامەن چىقىرىۋېتەلمىشىم مۇ
كىن، ئەمما يېنىمدا رەھمەتلىك ئۇل ئىككى خانزادىنىڭ ئىنىس
مىرزاخان بار. مەن كەچۈرگەن تەقدىردىمۇ مىرزاخان ھەرگى
كەچۈرمەيدۇ. خۇسرەۋ شاھقا دەرگاھىمدىن پاناھلىق بەرسە
مىرزاخان رەنجىيدۇ، ئاغىلىرىدىن ئايرىلىپ، مېنىڭ خىزمىتى
گە كەلگەن سەركەردىلەرمۇ ئىزتىراپتا قالىدۇ، بەلكىم مەندە
رايى يېنىپ قېلىشمۇ مۇمكىن.

ـــ دانا پىكىر قىلدىلا ئالىيلىرى. پەقەت ئۇل ئاغامنىڭ
ياتى ئامان قالسىلا بولدى. نېمىلا دېگەنبىلەن مەن ئۇنىڭ ئانا ب
قا ئىنىسى. شۇڭا ئۇنىڭ ھاياتىغا كۆڭۈل بۆلۈش مەجبۇرىيىتى
بار.

ـــ بۇ تەرەپتىن خاتىرجەم بولسىلا. ئاغىلىرىنىڭ ھاياتى
مېلىغا زىنھار خەۋپ يەتكۈزمەسلىككە كېپىللىك قىلىمەن. چ
كى، دەرگاھىمغا پاناھلىق تىلەپ كەلگەن ئادەمنىڭ ھاياتى
قوغداپ قالالمىسام، نامەرد دېگەن ئاتاققا قالىمەن، باشقىلار
ئۇستۇمدىن سۆز ـ چۆچەك قىلىشىدۇ.

ـــ مەن ئاغام بىلەن كۆرۈشمەي، ـــ دېدى باقى چاغانى
نى، ـــ يانلىرىدا تۇرسام سىلىنى تەڭقىسلىقتا قالدۇرۇپ قويۇش
مۇمكىن، شۇڭا ئۆزۈمنى دالدىغا ئالاي دەيمەن.

ـــ توغرا ئويلاپتىلا.

ـــ ناۋادا مېنى سوراپ قالسا، مۇڭاپىق جاۋابىنى بېرەرلا.

بۇگۈن باقى چاغانىيانى ئاكىسى خۇسرەۋ شاھنىڭ ئۆزى
لەن بولغان قېرىنداشلىقىنى شىپى كەلتۈرۈپ، بابۇرنى تەڭقى
لىقتا قويۇشىدىن ئەنسىرەپ ئۆزىنى دالدىغا ئالغانىدى. شۇ تا
بابۇر خۇسرەۋ شاھنى قوبۇل قىلىش ئۈچۈن ساقلاپ ئولتۇراتتى
«نامەردلىك ۋە تۇزكورلۇقتا ئۇچىغا چىققان بۇ ئەبلەخ م
بىلەن قايسى يوسۇندا كۆرۈشەر. ئۇنىڭ ئىشەنگەن ۋە ئېتى
قىلغان سەركەردە ـ نۆكەرلىرى تامامى دېگۈدەك كېلىپ ماڭا
كەر بولدى. بىرنەچچە مۇددەت جاھانغا پاتماي ھۆكۈمرانلىق قىل

يۇرگەن بۇ مۇناپىق بۇگۇنكى كۈندە مۇشۇنداق خارۇ زارلىققا قېـ
لىشىنى ئويلىغان بولغىيمىدى؟ تەقدىرنىڭ ئويۇنلىرى نېمىدېگەن
قىزىق ـ ھە؟ ئاتا ـ بابىلارنىڭ بۇل دۆلەت سەندە تۇرماس، ئۇل
مەينەت مەندە، دېگىنى مۇشۇ بولسا كېرەك...»

يىراقتىن بىر توپ ئاتلىقلارنىڭ قارىسى كۆرۈندى، بابۇر
خىيالىنى يىغىشتۇرۇپ قەددىنى رۇسلىدى.

خۇسرەۋ شاھ يىراقتىن ئاتتىن چۈشۈپ، يۈگۈرۈپ دېگۈدەك
بابۇرنىڭ ئالدىغا كەلدى. ئۇچ قەدەم ئارلىق قالغاندا توختاپ ئۇچ
قېتىم يۇكۇندى:

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم قۇدرەتلىك پادىشاھ ئالىيلىرى، كە
مىنە نۆكەرلىرىنىڭ ئەرزىمەس ئېھتىرامىنى قوبۇل قىلغايلا!

بابۇر ئۇنىڭ چىرايىغا تىكىلىپ قارىۋەتكەندىن كېيىن، ئۇل
تۇرغان جايىدىن قىمىرلاپمۇ قويماي، چىرايىغا سۇس كۈلكە يۈ
گۈرتتى:

ـــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام.

بابۇر ئۇنى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلماي، بويۇن قىسىپ تۇر
غان بىچارە تۇرقىغا قايتىدىن نەزەر تاشلىدى.

«تەكرى نېمىدېگەن قۇدرەتلىك ـ ھە؟ يىگىرمە ـ ئوتتۇز
مىڭ لەشكەرنىڭ ئىگىسى بولغان، قەھلۇغەدىن تارتىپ ھىندىقۇش
تېغىغچە بولغان ۋىلايەتلەرنىڭ ھەممىسىنى ئۆز ئىداريسى ئاس
تىغا ئالغان، شۇل سەۋەبتىن ھېچكىمنى كۆزىگە ئىلماي تەكەبـ
بۇرانە ياشىغان بۇ تۇزكور ئەبلەخنى مەندەك دۇشمەنلىرى تەرىپـ
دىن مەغلۇپ بولۇپ، ۋەتىنىدىن ئايرىلىپ قالغان ھۆكۈمدارنىڭ
ئالدىغا شۇنچە خار، شۇنچە ئاجىز، شۇنچە بىچارە ھالەتتە ئەكىلىپ
قويدى. مانا شۇ تاپتا ئۇنىڭ نە ئۆز نۆكىرىگە، نە مىلىغا، نە جې
نىغا ئىگە بولغۇدەك ئىقتىدارى بولسۇن؟! ھە توغرا، ئۇنىڭ ئەس
لىي ئىسمى ھەسەن بارلاس ئەمەسمىدى؟ مەرھۇم تاغام سۇلتان
مەھمۇد مىرزىنىڭ ئوردىسىدا باجگىر ئىدى، كېيىن ئۆزىنى
خۇسرەۋ شاھ دەپ ئاتىۋالغان...»

بابۇر خىيالىنى يىغىشتۇرۇپ، تېخىچە ئۆرە تۇرغان خۇسر
شاھقا مەسخىرىلىك قاردى:
ـــ قېنى ئولتۇرسىلا ھەسەن بارلاس.
خۇسرەۋ شاھ بابۇرنىڭ ئۆزىنىڭ سەلتەنەت نامىنى ئەمەس
ئەسلىي ئىسمىنى ئاتاپ تۇرۇپ، ئولتۇرۇشقا بۇيرۇغىنىدىن گەج
گىسىگىچە قىزىرىپ كەتتى:
ـــ پادىشاھ ئالىيلىرى شەپقەتلىكتۇر.
ئۇ چوڭقۇر ئېگىلىپ مىننەتدارلىق بىلدۈرگەندىن كېيىن
شاھ سۆپىنىڭ تۆۋەن تەرىپىگە كېلىپ يۈكۈنۈپ ئولتۇردى، ئاندىن
بىللە كەلگەن خىزمەتكارلىرىنى بۇيرۇپ بابۇرغا كۆرۈشۈش سۆز
غىسى ئۇچۇن تۆت تۆگە، تۆت قېچىرغا ئارتىپ ئېلىپ كەلگە
سوۋغاتلارنى تارتۇق قىلدى. بۇ جەريانىدا بابۇرغا يەنە بىرنەچچە قې
تىم يۈكۈندى.
ـــ لايىقلىرىدا بولمىسىمۇ قوبۇل قىلغايلا، ـــ دېدى قو
باغلاپ تۇرۇپ.
«بۇ پىخسىق ئوغرىنىڭ بارلىق ئالتۇن ـ كۈمۈش، ئۇنچە
مەرۋايىتلىرىنى توققۇز قاتار تۆگە، توققۇز قاتار قېچىر[1]غا ئارتى
چىقىپتۇ دەپ ئاڭلىۋىدىم. ئېلىپ كەلگەن پېشكەشلىرىنى قار
مامىدىغان، كۆڭلىدە بابۇرغا كاتتا سوۋغات تارتۇق قىلدىم دە
ئويلاۋاتقاندۇ ھەرقاچان. ئەسلىدە بۇ مال ـ دۇنيالارنىڭ ھەممىسى
مەرھۇم تاغىلىرىمنىڭ ئىدى. بوپتۇلا، ئىت بىلەن سۆڭەك تالاش
قاندەك بولۇپ قالماي...»
بابۇر سوۋغاتلارغا كۆزىنىڭ قىرىنىمۇ سېلىپ قويماي يېنى
دىكى خەزىنىچى بەگكە قاردى:
ـــ تاپشۇرۇۋالغايلا.
بابۇرنىڭ رەھمەت ـ ھەشقاللا ئېيتىش ئۈيقتا تۇرسۇن
سوۋغاتلارغا قارامۇ قويمىغىنىنى كۆرۈپ خۇسرەۋ شاھنىڭ يۈرە

① توققۇز قاتار قېچىر ـــ توققۇز تۆگە ياكى توققۇز قېچىر بىر قاتا
ھېسابلىنىدۇ.

كىگە ۋەھىمە ئولاشتى.

«بەرگەن سۇغاتلىرىمدىن تازا رازى بولمىغانىدەك قىلىدۇ. ئۆمۈر بويى جۇغلىغان دەپىنە ـ دۇنيالىرىمنىڭ ھەممىسىدىن ئايرىلىپ قالامدىمەن نېمە؟ ئىشقىلىپ جېنىم ئامان قالسىلا بولاتتى. شەيبانىخاندىن قېچىپ، خاتا قىلمىغاندىمەن ـ ھە؟ ئاۋۇ سەركەردىلەرنىڭ كۆزلىرىدە ساپلا شۇملۇق ئەلەڭگىيدۇ، ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ئىنىم باقى بەگ كۆرۈنمەيدىغۇ؟ بابۇر ئۇنى قەستەن بىر يەرگە ئەۋەتىۋەتكەن ئوخشايدۇ، ئۇنى بار دەپ بول دەرگاھقا كۆڭلۈم توق كەلگەن ئەمەسمىدىم. ئول بەدرەكمۇ ئىلگىرىكى ئاداۋەتنى كۆڭلىدىن چىقىرىۋېتەلمەي ئۆزىنى چەتكە ئالدىمۇ ـ يا؟ خەپ باقى، ئىت ئۆلۈمىدە ئۆلەرسەن. ئاۋۇ بىرنەچچە تۈزكورلارنىڭ ماڭىات ئادەمگە قارىغاندەك قاراۋاتقىنىنى. ئۇلارغا يۇقىرى مەرتىۋە، تەمىنات بېرىپ ئەتىۋارلىغان ئەمەسمىدىم. ھەپتە بولار ـ بولمايلا بابۇرنىڭ يېقىن ئادىمى بولۇپ كېتىپتۇ. كۆرىمىز تېخى، قانچىلىك ئەتىۋارلىنىپ كېتىدىغىنىنى...»

بابۇر خۇسرەۋ شاھتىن ئايرىلىپ، يېنىغا قېچىپ كەلگەن بىرقانچە سەركەردىنى قەستەن شاھ سۇپىنىڭ تۆر تەرىپىدە ئولتۇرغۇزغاندى. خۇسرەۋ شاھنىڭ ئۇلارغا يەر تېگىدىن قاراۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، گېلىنى قىرىپ قويۇپ ئېغىز ئاچتى:

ـــ بول سەركەردىلەر ئۆز ئىختىيارلىقى بىلەن ساداقەت ئىزھار قىلغانلىقى ئۈچۈن خىزمىتىمگە ئالدىم، ـــ دېدى ئۇ خۇسرەۋ شاھنىڭ خىيالىنى بۆلۈپ، ـــ چۈنكى، دوستلۇق، سادا-قەتنى قەدىرلەش، مەردلىكنى ئەلا بىلىش بىزنىڭ مىزانىمىز.

خۇسرەۋ شاھ تاتارغان ھالدا ئۆزىنى كۈلكىگە زورلىدى:

ـــ ھېچقىسى يوق. ئۇلار ئىلگىرىمۇ مەندىن تۆت قېتىم ئايرىلىپ، دەرگاھىمغا يەنە قايتىپ كەلگەنىدى.

بابۇر سوغۇق كۈلۈمسىرىدى.

«ھېيلىگەر مۇناپىق، سەركەردىلىرىڭنى ساداقەتسىزلىكتە ئەيىبلەپ، ماڭا چېقىشتۇرۇۋاتسەنغۇ تاينىلىق. بۇ چاندۇرماي قىل-

غان پىتنەڭگە مېنى ئىشىنىدۇ، دەپ ئويلىغان بولساڭ خاتالاشقان بولىسەن...»

ــ مال ئىگىسىنى دورىمىسا ھارام، دەيدىغان گەپ بار، ــ دېدى بابۇر تەمكىنلىك بىلەن، ــ بەلكىم ئۇلارمۇ ئىلگىرى سەلىنى دورىغان بولغىيدى. ئەمدى ھەرگىز ئۇنداق قىلمايدۇ. چۈنكى، ئۇلۇغ ئەللامە بابىمىز يۈسۈپ خاس ھاجىپ ھەزرەتلىرى «قۇتاتغۇبىلىك» ناملىق شاھانە كىتابىدا: «ئارسلانلارغا ئىت باش بولسا، ئارسلانلار ئىتسىمان بولۇر، ئىتلارغا ئارسلان باش بولسا ئىتلار ئارسلانسىمان بولۇر» دەپ قەيت قىلغان. ھازىر بول سەردىلەرنىڭ پاسىبانى مەن، ھەرگىز سىلى ئەمەس.

ــ شۇنداق، شۇنداق، ــ دېدى خۇسرەۋ شاھ خىجىللىقىنى يالغان كۈلكىسى بىلەن يوشۇرۇشقا تىرىشىپ.

سۆھبەت بىر ئاش پىشىم داۋاملاشتى. خۇسرەۋ شاھنىڭ نادىرلىك، تۈزكورلۇقىغا يارىشا سۆزلىرىمۇ پۇچەك ھەم لاۋزا ئىدى. يەنە سۆھبەتلىشىشكە بابۇرنىڭ تاقىتى قالمىغانىدى.

ــ مەن پات يېقىندا مۇناپىق شەيباق بىلەن جەڭ قىلىمەن، ــ دېدى ئۇ خۇسرەۋ شاھقا قاراپ، ــ سىلىنىڭ سىپاھلىق بىلەن ئەزەلدىن خۇشلىرى يوق. خۇسۇسەن ئول شەيباقتا روبىرو كېلىشتىن خەۋپسىرەيدىلا، شۇڭا سىلىنى ئول ياغىغا تەۋسىيە قىلماي. ھازىرچە سۇلتان ھۈسەين بايقارا ئالىيلىرىنىڭ تەسىرى رۇپى بولغان خۇراسان تەرەپ تىنچ، شول تەرەپلەرگە بېرىپ توپىلىغان مال ـ دۇنيالىرىنىڭ راھىتىنى كۆرگەيلا. بەلكىم سۇلتان ھۈسەين بايقارا ئالىيلىرى بىرەر شەھەرنى بېرىپ قالار. شىرە تاغايى جانابلىرى سىلىنى غۇرى ۋە دەھانە ئۆتكەللىرىدىن ئۆتكۈزۈپ قويسۇن.

خۇسرەۋ شاھ گەپ قىلىشقا ئاغزىنى ئۆمەللىۋىدى، بابۇر پۇرسەت بەرمىدى:

ــ ھازىر شەيباقنىڭ ئىلغار① لىرى غۇرى تاغلىرى، تىرمىز

① ئىلغار ــ ئالدىن يۇرگۈچى قوشۇن.

يوللىرىدىكى ئۆتكەللەرنى ئىگىلەپ بولاي دېدى. چاپسان يولغا چىقمىسلا ئۇلگۈرەلمەي قالىدىلا. ئول چاغدا جانلىرىغا ئارا تۇ- رۇشقا مېنىڭمۇ ئامالىم قالمايدۇ.

شەيبانىخاننىڭ ئىسمىنى ئاڭلاپ، خۇسرەۋ شاھنى يەنە ئۆلۈم ۋەھىمىسى باستى. شۇ دەقىقىدە بابۇرغا باغلىغان ئۇمىدىنى پۈتۈن- لەي ئۈزگەندى.

«بابۇرنىڭ قېشىدا تۇرساممۇ ماڭا ئامانلىق يوق ئوخشايدۇ، ئۇنىڭ قېشىغا خاتا كەپتىمەن، ئۇدۇللا خۇراسانغا بارسام بوپتى- كەن. ھېلىمۇ كېچىكمەسمەن. دەرھال يولغا چىقاي، ناۋادا شەيبا- نىخاننىڭ لەشكەرلىرى يوللارنى تولۇق ئىگىلىۋالسا ئالدى ـ كەي- نىمگە ماڭالماي قالماي يەنە. ئىسىت، بابۇرغا بىكاردىن ـ بىكار بىرمۇنچە ئالتۇن ـ كۈمۈش تاشلاپ بەردىم...»

ـــ پادىشاھ ئالىيلىرىنىڭ ھەممىتىگە ھەشقاللا.

خۇسرەۋ شاھ ئاستا ئورنىدىن تۇرۇپ بابۇرغا سالام بەردى.

ـــ ھەسەن بارلاسنى ئۈزىتىپ قويۇڭلار، ـــ دېدى بابۇر مە- دىرلىماي ئولتۇرۇپ.

خۇسرەۋ شاھ كېتىشى ھامان، خانزادە مىرزاخان بابۇرنىڭ ئالدىغا كېلىپ يۈكۈندى.

ـــ گەپلىرى بولسا ئولتۇرۇپ دېسىلە ئەزىز ئىنىم، يۈكۈ- نۈشلىرى ھاجەتسىز.

بابۇر مىرزاخاننىڭ مەقسىتىنى ئاللىقاچان پەرەز قىلىپ بولغانىدى.

ـــ قىبلىگاھىمىزغا مەلۇملۇق، ـــ دېدى مىرزاخان غەزەپ- تىن بوغۇلغان ھالدا، ـــ مۇناپىق خۇسرەۋ شاھ مەرھۇم ئاغىلە- رىم مەسئۇد مىرزا بىلەن بايسۇنغۇر مىرزىنى ئۆلتۈرۈۋەتكەن، ئۇ- نىڭدا ئاشۇ ئاغىلىرىمنىڭ خۇن ـ قىساسى بار. شۇڭا پەرمان بەرسىلە، بىگۇناھ ئۆلتۈرۈلگەن ئاغىلىرىمنىڭ قىساسى ئۈچۈن ئۇنى ئۆلتۈرۈشۈم كېرەك.

بابۇر بۇرۇتلىرى ئەمدىلا خەت تارتىشقا باشلىغان نەۋرە ئە-

نىسىغا مېھرىبانلىق بىلەن قارىدى:

ـــ تەلەپلىرى يوللۇق، قەدىرلىك ئىنىم. ئەمما ئويلاپ باقسىلا، ئىككى پاك پەرىشتىنى بىر ناپاك دۇنيگە تەكلەشتۈرسەك، بۇ بىز ئۈچۈن يۈزمىڭ ئەيىب ئەمەسمۇ؟

مىرزاخان گەپ قىلماي يەرگە قارىۋالدى. تۇرقىدىن نىيىتىدىن ئاسانلىقچە يانمايدىغاندەك قىلاتتى. بابۇر يەنە ئېغىز ئاچتى:

ـــ ناۋادا ئول تۇزكور مۇناپىق دەرگاھىمىزغا پاناھلىق تىلەپ كەلمىگەن بولسىدى، ئەلۋەتتە تۈتۈپ ئۆلتۈرسەك تامامەن بولاتتى، ئەمما، ئۆز ئايىغى بىلەن كېلىپ پاناھلىق تىلىگۈچىنى ئۆلتۈرۈۋەتسەك، ئەل ـ يۇرتقا نامەرد دېگەن ئاتىقىمىز تارايدۇ، جاھاندىكى مەرد ـ باھادىرلارنىڭ مەسخىرىسىگە قالىمىز، ئۇنىڭ ئۈستىگە بىلا ئۇنىڭغا ئامان ـ ئېسەنلىك ۋەدە قىلدۇق. ئەمدى ۋەدىمىزدىن يېنىۋالساق، ئول تۇزكوردىن نېمە پەرقىمىز قالىدۇ؟ تەكرى ئەڭ ئادىل ھۆكۈم چىقارغۇچىدۇر. ھېچكىم تەكرىنىڭ جازاسىدىن قۇتۇلالمىغان ئەمەس. ئەڭ ياخشىسى مېنى تەڭقىسلىقتا قويمىسىلا.

مىرزاخان يەنە جاھىللىق قىلىشقا جۈرئەت قىلالماي، ئىلاجسىز بېشىنى تۆۋەن سالدى.

ھەئە، بابۇر راست ئېيتقانىدى. ئۇزاق ئۆتمەي خۇسرەۋ شاھنىڭ يول ئۈستىدە شەيبانىخانىنىڭ ھەمزە سۇلتان ئىسىملىك سەركەردىسى تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلۈپ، مال ـ مۈلكىنىڭ بۇلانغاملىق خەۋىرى كەلدى.

«ئى قۇدرەتلىك تەكرىم، ـــ دەپ ھەمدۇ سانا ئېيتتى بۇ خەۋرنى ئاڭلىغان بابۇر، ـــ جاھاندىكى جەمى پادىشاھلارنىڭ ئەڭ ئۇلۇغى ئۆزۈڭسەن، خالىغان ئادەمگە پادىشاھلىقنى بېرىسەن، خالىغان ئادەمدىن پادىشاھلىقنى تارتىۋالسەن، خالىغان ئادەمنى ئەزىز، خالىغان ئادەمنى خار قىلىسەن. ھېچكىمنىڭ قىلىسىنى ھېچكىمدە قويمايسەن. ھەممە ياخشىلىق، ئادالەت سېنىڭ قولۇڭدىدۇر. سەن ھەقىقەتەن ھەممىگە قادىرسەن...»

※ ※ ※

مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگانىنىڭ خېتىنى تېزلا ئوقۇپ تۈ-گەتكەن خانزادە سەئىدخان خوجا ئەلى باھادىرنىڭ كۆزىگە گۈمان بىلەن تىكىلدى. ئەمما ئۆزىگە ھۆرمەت، ئىشەنچ بىلدۈرۈپ تۇرغان بۇ كۆزلەردىن ھېچقانداق بىر سۈيىقەست، ساختىلىقنى تاپالمىدى. خەت ئۇنىڭغا قانچىلىك تاسادىپىي تۇيۇلغان بولسا، دادىسىنىڭ ئۆلۈمى توغرۇلۇق يېزىلغان قۇرلارمۇ شۇنچىلىك تاسادىپىي تۇيۇلدى.

«بۇ خەت راستتىنلا مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگانىنىڭمىدۇر. شەيبانىخان بىرەر شۇملۇق پىلانلاپ، مېنى سىناۋاتامايدىغاندۇ ـ ھە؟...»

سەئىدخان خەتنىڭ ئاخىرقى قۇرلىرىغا قايتىدىن نەزەر تاشلىدى:

«... خانزادەم، مەرھۇم ئاتىلىرىنىڭ ۋاپاتىدىن تولا قايغۇرۇپ ئۆزلىرىنى يوقىتىپ قويمىسىلا. ئۆلۈم ھەممىمىزنىڭ بېشىدا بار. بەندە تۇغۇلغان ئىكەن، ھامان بىر كۈنى ئۇل رەھمەت دەرياسىنىڭ شەربىتىنى تېتىماي قويمايدۇ. ھازىرقى مۇھىم ئىش شەيبانىخانىنىڭ دەرگاھىدىن جانلىرىنى ياقىغا ئېلىش. نەچچەن ۋاقىتتىن بېرى ھەرقانچە تىرىشچانلىق كۆرسەتكەن بولساممۇ، ئۆزلىرى بىلەن خاس مۇلاقاتتا بولۇش پۇرستىنى تاپالمىدىم. شەيبانىخانىنىڭ گۇمانىنى قوزغاپ قويماسلىق ئۈچۈن تەۋەككۇل قىلىشتىن ئېھتىيات قىلدىم. بىلىشلىرى كېرەككى، كەمىنلىرىمۇ ئامالىنىڭ يوقىدىن شەيبانىخانغا ئىتائەت گەردىنىمنى ۋاقىتلىق سۇنغانمەن. مانا ئەمدى پۇرسەت كەلدى. بىلكىم سۇلتان ھۈسەيىن بايقارانىڭ ياكى بابۇر پادىشاھنىڭ دەرگا-ھىغا بارارمەن، مەيلى قايسىسىنىڭ قېشىغا بارماي، شەيبا-

نىخاننىڭ مۇقابىلىسىگە چىقىپ قولىدىن كەتكەن تەخت ـ سەلتەنەتنى قايتۇرۇۋېلىش ئۈچۈن تىرىشچانلىق كۆرسىتىدۇ. مەن. سىلى ئول شەيبانىخاننىڭ دەرگاھىدىن قۇتۇلۇپ چىقىپ قاندىن كېيىن ئۇدۇل ئاقسۇغا بارغايلا. سىلى ئول تەرەپتىن باھادىر سەركەردە ـ لەشكەرلەرنى باشلاپ كەلسە، مەن بۇ تەرەپتىن بابۇر پادىشاھ ۋە سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا بىلەن شەيبانىخاننىڭ ئالدىنى توسساق، چوقۇمكى بۇيۇك مەقسەتلىرىمىز مۇراد تاپۇر...»

مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان خەتنىڭ تېگىگە تۆۋەندىكىدەك ئىزاھات قوشۇپ قويغانىدى:

«بابا مەھمۇد سۇلتان جانابلىرى بىلەن مۇلاقاتتا بولۇپ مۇددىئايىمنى بايان قىلدىم. ئۇ ماڭا ئىجازەت بەردى ھەمدە سىلىنىڭ ئول دەرگاھتىن ئامان ـ ئېسەن قۇتۇلۇپ چىقىشلىرى ئۈچۈن خوجا ئەلى باھادىر ئىسىملىك ياتىش بەگى ئارقىلىق ياردەم قولىنى سۇنۇدىغانلىقىنى بىلدۈردى. بەلكىم سىلى مەھمۇد سۇلتان شەيبانخاننىڭ ئىنىسى تۇرسا، ئۆز ئاغىسىنىڭ دۈشمەنلىرىگە ياردەم قولىنى سۇنۇشى مۇمكىن ئەمەس، دەپ ئىككىلىنىپ قېلىشلىرى مۇمكىن. ئول ئاغا ـ ئىنىلەرنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئارازچىلىق بار. لىقىدىن، خۇسۇسەن مەھمۇد سۇلتاننىڭ ئاغىسى شەيبانى خاننىڭ سىياسەت ـ پەرمانلىرىدىن نارازى ئىكەنلىكىدىن سىلىنىڭمۇ ئاز ـ تولا خەۋەرلىرى باردۇر. ھازىرچە گەپنى ئۇزارتماي، قالدى گەپلەرنى ئاللاھ خالىسا كېيىن كۆرۈشىكەندە تەپسىلىي مۇڭدىشارمىز.»

شۇ تاپتا سەئىدخاننىڭ ۋۇجۇدىنى دادىسىنىڭ ئۆلۈم خەۋىرىدىن پەيدا بولغان ئازاب بەكرەك ئىسكەنجىگە ئالغانىدى.

«تاغدەك ئىشەنگەن، ئۈمىد باغلىغان ئاتامدىنمۇ ئايرىلىپتىمەن.

مەن، شۇنچە ۋاقىت خەۋەرسىز يۇرۇپتىمەن تېخى، ئەمدى بۇ دەر-گاھتا تۇرسام بولمايدۇ. ھامىنى بىر ئۆلۈم دەپتىكەن. بوپتۇ، بۇ مەكتۇپقىمۇ، ئالدىمدىكى مۇنۇ ئەزىمەتكىمۇ ئىشىنەي، يامىنى كەلسە شەيبانىخاننىڭ قىلىچىدا ئۆلۈپ كېتەرمەن...»

ــ بىر قارارغا كەلدىلمۇ خانزادەم؟ ــ سوردى خوجا ئەلى باھادىر سەئىدخاننىڭ خىيالىنى بۆلۈپ.

سەئىدخان ئۇنىڭ كۆزىگە يالت ئېتىپ قاردى.

ــ ماڭا ئىشەنمەيۋاتىدىلا ھەقىچان،كەمىنىلىرى مەرھۇم ئالاچەخان ئالىيلىرىنىڭ سەرۋازلىرىدىن بولىمەن. يۇرتۇم پىچاق-دىن. مېنى تونۇماسلىقلىرى تەبىئىي، ئەمما ئۆزلىرىنى ئوبدان تونۇيمەن، بولۇپمۇ تاشكەنتكە يۇرۇش قىلغانىدا ھەمساۋاق دوست-لىرى تاھىربەگ بىلەن يول بويى قىلىپ ماڭغان شوخلۇقلىرى...

ــ قاچان ماڭمىز؟ ــ سوردى سەئىدخان خوجا ئەلى باھا-دىرنىڭ سۆزىنى بۆلۈپ. ھەئە، دوستى تاھىر بەگنىڭ ئىسمىنى ئاڭلاش بىلەن سەئىدخاننىڭ ئۇنىڭدىن گۇمانلىنىشقا ئاساسى قال-مىغانىدى.

ــ ئاللاھ خالىسا بۇگۈن كېچە تۇن نىسپىدىن كېيىن.

ــ چېدىردىن ھەرقانداق ۋاقىتتا يالغۇز چىقالمايدىغانلىقىم ئۆزلىرىگە ئايان.

ــ بىلىمەن. بۇ تەرەپلەردىن خاتىرجەم بولسىلا، قوللىرىدە-كى مەكتۇپ ماڭا تۇنۇگۈن كەلگەن. ھېلىغىچە ھەممە تەييارلىقلار-نى پۈتتۈرۈپ بولدۇم، بىز يالغۇز ئەمەس.

خوجا ئەلى باھادىرنىڭ: «بىز يالغۇز ئەمەس» دېگەن سۆزلىرى سەئىدخانغا باشقىچە يېقىملىق ئاڭلاندى.

ــ كەچلىك غىزانى يېمىسىلە، ــ دەپ گېپىنى داۋاملاشتۇردى خوجا ئەلى باھادىر، ــ ئەمما، نۆكەرلەرنى تويغۇچە يېيىشكە زورلىسىلا. ئۇلار تاڭ ئاتقۇچە بېشىدا ناغرا چالسىمۇ تۇيماي ئۇخلايدۇ.

ــ نەدە ئۇچرىشىمىز؟

ـــ مەن دېگەن ياتىش بېگى. كېچىدە نەگە بارسام ھېچكىم مەندىن گۇمانلانمايدۇ. سىلى نۆكەرلەردىن بىرىنىڭ كىيىمىنى سالدۇرۇپ، نۆكەرچە كىيىنىپ تۇرسىلا. يانلىرىغا ئۆزۈم كېلىمەن ـ دە، چارلىغۇچى نۆكەرلىرىمگە قوشۇپ ئېلىپ كېتىمەن.

ـــ بولىدۇ ئەمىسە، سىلىنى كۈتىمەن.

※ ※ ※

بۈگۈن ئەتىگەنلىك ناشتىغا شەيبانخانىنىڭ پەقەتلا ئىشتىھاسى تارتمىدى. خۇددى بىرەر مۇھىم خەۋەر كۈتۈۋاتقاندەك پات ـ پات سىرتقا قارايتتى. سالامغا كەلگەن ئەمىر ـ سەركەردىلىرىنىڭ قوبۇل قىلمىدى. لەشكىرىي يۇرۇشنى داۋاملاشتۇرۇش پەرمانىنىمۇ بەرمىدى. نېمە ئۈچۈندۇر بۈگۈن يولغا چىقىشقا ئالدىرىمايۋاتقاندەك قىلاتتى. ئۇنى ناشتىغا زورلاشقا پېتىنالمىغان بىكا ۋۇل ئەمىر سوۋۇپ كەتكەن ناشتىلىقلارنى يىغدۇرۇۋېتىشكە مەجبۇر بولدى.

ـــ قىبلىگاھىمىزغا مەلۇم بولغاي، قابىلشاھ ئوغلان قايتىپ كەلدى.

ـــ دەرھال يېنىمغا كىرسۇن، ـــ دېدى شەيبانخان مەھرەمگە قاراپ.

قابىلشاھ ئوغلان شەيبانخانىنىڭ ئەڭ ئىشەنچلىك مەھرىمى ھەم يوشۇرۇن كاللا كېسەرلىرىنىڭ بىرى ئىدى. ئۇنى مەخپىي پەرمان بېرىپ قۇندۇزغا ئەۋەتكەنىدى.

ـــ قانداق بولدى؟ ـــ سورىدى ئۇ، قابىلشاھ ئوغلانغا سالام قىلىشقىمۇ پۇرسەت بەرمەي.

ـــ ئانھەزرىتىمنىڭ پەرمانى تولۇق ئادا بولدى، ـــ دېدى قابىلشاھ ئوغلان يەر سۆيۈپ تۇرۇپ.

ـــ ئول ئىككىسىنىڭ زوقۇم سېلىنغان غىزانى يېگىنىنى ئۆز كۆزۈڭ بىلەن كۆردۈڭمۇ؟

ـــ بىر ئاي ئىلگىرى مەھمۇد سۇلتاننىڭ خاس غىزاخانىسىغا كىرگۈزۈۋەتكەن بىكاۋۇل ئىشلارنى كۆڭلىمىزدىكىدەك بەجا كەلتۈرۈپ ئالىيلىرى ئىلتىپات قىلغان زوقۇمنى غىزاغا پەم بىلەن ئارىلاشتۇرۇۋەتتى. بىراق، ـــ قابىلشاھ ئوغلان بىر پەس تۇرۇۋېلىپ داۋام قىلدى، ـــ غىزانى مەھمۇد سۇلتان ئۆزى يالغۇز يېدى. نېمە ئۈچۈندۇر مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان ئۇنىڭغا غىزادا ھەمراھ بولمىدى. كەمىنلىرى سوراشنى بىئەپ كۆردۇم.

ـــ دېمەك، مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان قۇتۇلۇپ قاپتۇ ـ دە؟

شەيبانخاننىڭ دەھشەتلىك قاراشلىرىغا بەرداشلىق بېرەلمىگەن قابىلشاھ ئوغلان ۋەھىمىدىن تۇتۇلۇپ كەتتى:

ـــ شۇ... شۇنداق بولدى... ئا... ئانھەزرىتىم، كەمىنلىرى كېچىلەپ بۇياقتا ماڭدىم. مەھمۇد سۇلتاننىڭ مۇسىبەت خەۋىرىمۇ ھېلىغىچە كېلىپ قالار.

ـــ بولدى. كۆپ جاپا چېكىپسەن، ئاۋۇ بىر پىيالە چايىنى ئىچىۋېلىپ ئارام ئال، ـــ شەيبانخان بىر ھەمىيان تىللانى ئۇنىڭ ئالدىغا تاشلىدى، ـــ مە، بۇ سۇيۇنچەك. ئېسىڭدە تۇت، بۇ سىرنى ئىنسانغا تىنما.

ـــ ھەددىم ئەمەس!

قابىلشاھ ئوغلان شەيبانخان ئىلتىپات قىلغان بىر پىيالە چايىنى غۇرتۇلدىتىپ ئىچىۋەتكەندىن كېيىن، ئاغزىنى قولىنىڭ دۇمبىسى بىلەن ئېرتىۋېتىپ، چىقىپ كېتىش ئۈچۈن ئاستا ماڭدى، تېخى چېدىرنىڭ ئىشكى تۇۋۇكىگە بارمايلا بەدىنى تۇيۇقسىز تارتىشقاندەك بولۇپ گۆلۈپپىدە يىقىلدى ـ دە، ئاغزى، بۇرنى، قۇلىقىدىن ئوقتەك قان كەتتى.

ھەئە، ئىنىسى مەھمۇد سۇلتان بىلەن مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگاننىڭ زىيادە يېقىنلىقىدىن گۇمانلىنىپ يۈرگەن شەيبانخان، ئەزەلدىن پەرمانىغا بويۇنتاۋلىق قىلىپ كېلىۋاتقان ئىنىسى مەھمۇد سۇلتان بىلەن ئۆزى ئۈچۈن يوشۇرۇن ئاپەت ھېسابلىغان

مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگانىنى كۆزدىن يوقىتىش ئۈچۈن، قۇدۇغا قاتىل ئەۋەتكەنىدى. شۇ تاپتا مەھمۇد سۇلتاننىڭ غىزاسىغا زەھەر سېلىۋەتكەن شور پېشانە قابىلشاھ ئوغلان شەيبانىخان ئىلىتىپات قىلغان بىر پىيالە سوغۇق چايدىنمۇ ئۆتكۈر زەھەر بارلىقىنى پەقەتلا خىيالىغا كەلتۈرمىگەنىدى.

«كىمكى مەن بىلەن قارشىلىشىشقا، تەخت ـ سەلتەنەتىمنىڭ ئۇلىنى كولاشقا پېتىنىدىكەن، ھەرگىز ئاياپ ئولتۇرمايمەن. ھەتتا ئۆز پۇشتۇمدىن تامغان پەرزەنتىم بولسىمۇ ئوخشاش. مەھمۇد سۇلتان ئۆزىگە ئۆزى قىلدى. مەندەك ئاغىسىنى قايرىپ قويۇپ، رەقىبلىرىم بىلەن ئېغىز ـ بۇرۇن يالاشتى. ھېلىمۇ كۆپ سەۋر قىلدىم، بولمىسا ئىككى يىل ئاۋۇالال جېنىدىن ئايرىلاتتى... ئەمدى ئوغلۇم تۆمۇر سۇلتاندىنمۇ ئېھتىيات قىلاي. خۇپىيەلىرىمنىڭ يەتكۈزۈشچە، ھە دېسە ئەمىر ـ سەركەردىلەرنى ئۆز ئالدىغا زىيافەتكە چىللاپ، ئۇلارغا يېقىنچىلىق قىلارمىش. تاجۇ تەختىمنى كۆزلىمىسە شۇنداق قىلارمىدى. مەقسىتى ئاۋۇال ئەمىر ـ سەركەردىلەرنى يېنىغا تارتىپ، ئاندىن ماڭا قول سالماقچى. ئەينى يىللىرى خانزادە ئابدۇللەتىپخانمۇ سەمەرقەنت تەختىنى دەپ ئاتىسى مىرزا ئۇلۇغبەگنى قەستلىگەنكەن. تۆمۇر سۇلتانىنمۇ ئۇنداق قىلمايدۇ دېگىلى بولمايدۇ. بۇنىڭدىن كېيىن قاتتىق ئېھتىيات قىلاي...»

شەيبانىخان خىيالىنى يېغىشتۇرۇپ، تاپسىدا سۇنايلىنىپ ياتقان قابىلشاھ ئوغلانىنىڭ جەستىگە قاراپ قويۇپ ۋارقىرىدى:

ـــ قايسىڭ بار؟

ـــ لەببەي ئالىيلىرى!

ـــ ئاۋۇنى ئاچقىپ يېغىشتۇرۇۋەت.

مەھرەملەر قابىلشاھ ئوغلانىنىڭ جەستىنى سۆرەپ ئېلىپ چىقىپ كەتتى. شۇ ئەسنادا قورۇقچى بەگ پايپاسلاپ كىرىپ كەلدى، چىرايىنىڭ ئۆڭ ـ سولى قالمىغانىدى:

ـــ قۇدرەتلىك شاھىمىزغا مەلۇم بولغاي، خانزادە سەئىدخان

قېچىپتۇ.

بۇ كۈتمىگەن خەۋەر شەيبانىخاننى چۆچۈتۈۋەتتى:

ـــ قاچان؟

ـــ ۋاقتى مەلۇم ئەمەس. بايا تاشتىلىق ئېلىپ كىرگەن مۇلازىملار نۆكەرلەرنىڭ ھېچنېمىنى تۈيماي، قاتتىق ئۇخلاپ ياتقانلىقىنى سېزىپتۇ. بېرىپ تەكشۈرسەك سەئىدخان يوق. نۆكەرلەرگە بىھۇش دورىسى بېرىپ ئۇخلىتىۋەتكەن چېغى. يەنە ئورۇنباسار ياتىش بېگى خوجا ئەلى باھادىرمۇ ئون بەش نۆكەر بىلەن ئىز ـ دېرەكسىز غايىب بولۇپتۇ. پەمىچە ئۇلار بىرلىكتە...

ـــ بەس! زۇۋانىڭنى يىغ! ـــ قورۇقچى بەگنىڭ سۆزلىرىنى يەنە ئاڭلاشقا تاقەتى قالمىغان شەيبانىخان كۆكۈيۈن چاققان بايتالدەك چىچاڭشىدى، ـــ ئۇلار قاچقان بولسا، سەن نېمە ئىش قىلدىڭ بەتبەختا! كېچىدىن قارارگاھنى ئۆزۈڭ چارلىماي خاتۇنۇڭنىڭ ئاشنىسىغا سۇ ئىسسىتىپ بەرگەنمىدىڭ؟!

بېشىدا ئۆلۈم ۋەھىمىسى ئەلەڭگەن قورۇقچى بەگنىڭ چىرايىدا قان قالمىدى.

ـــ نېمىگە ھاڭۋېقىپ تۇرىسەن، دەرھال دېرىكىنى قىل! كېچىدىن بېرى توڭگۇزدەك ئۇخلاپ ياتقان ھېلىقى ئەللىك نۆكەرنى جاللاتقا تاپشۇر، تايىنلىق گۆردىلا ئۇخلىسۇن.

قورۇقچى بەگ ئۆمىلىگەندەك چىقىپ كەتتى.

شۇ دەقىقىدە شەيبانىخان سەئىدخاننى بۇرۇنراق ئۆلتۈرۈۋەتمىگىنىگە قاتتىق پۇشايمان قىلىۋاتاتتى.

چاشگاھ ۋاقتى بولۇپ قالغانىدى. شاھ چېدىرىغا جۇغلاشقان ئەمىرلەر ۋەھىمە ئىلكىدە قاتتىقراق تىنىشقىنىچە پېتىنالماي ئولتۇرۇشاتتى.

شۇ ئەسنادا ھۆدەيچى بەگ پۇتىنىڭ ئۇچىدا دەسسەپ كىرىپ كەلدى:

ـــ قۇدرەتلىك پاناھگاھىمغا مەلۇم بولغايى، قۇندۇزدىن چاپارمەن كەلدى.

شەيبانىخان ھوّدەيچى بەگ قوش قوللاپ ئوزاتقان مەلوماتنى يولوپ دېگوده‌ك ئېلىپ، شوندا قىلا كوز يوگورتتى. ئونا چرايى ئىپادىسىز ئىدى:

ـــ ئاختىچىغا يەتكوز، ئات تەييارلىغاچ تورسون.

ئو شوندا‌ق دەپ ياندىكى ھوجرا چېدىرىغا كىرىپ كەتتى.

ئەمىر ـ سەركەردىلەر يەڭگىل تىنىشىپ بىر ـ بىرىگ قاراشتى.

ـــ مەھمود سولتان قازا قىلىپتو جانابلار، ـــ دېدى ھوّدەيچى بەگ پەس ئاۋازدا، ـــ مېيىتىنى بو تەرەپكە ئېلىپ كېلىۋېتىپتو.

ـــ مەھمود سولتان ساپساقلا تورا‌تتا؟

ـــ ئەجەب بىر تاسادىپىي ئولوپ كېتىپتو.

ـــ بىرەرى قەست قىلمىغاندو ـ ھە؟

ـــ ئوز ئەجىلى بىلەن ئولوپتىمىش.

ـــ ئولوم دېگەن بىر سىر.

ـــ شونى دېسىلە، ھېلى بار ئادەم ھېلى يوق.

ـــ بو دونيا ھېچكىمگە باقىۋەندە ئەمەس.

بىرىنىڭ ئارقىسىدىن بىرى ئولىشىپ كەلگەن شوم خەۋەرلەر ئەمىرلەرنى سارا‌سىمىگە سېلىپ قويغانىدى. شەيبانىخان ئولارغا قايتىشقا ئىجازەت بەرمىگەنلىكى ئوچون، قورساقلىرى ئاچسىمو چىداپ ئولتورۇشاتتى. شو تاپتا ھەممىسى ئوز كاللىسىنىڭ غېمىدە قالغانىدى. چونكى شەيبانىخان غەزەپكە كەلسە، بەرەر ئادەمنىڭ كاللىسىنى ئالماي بولدى قىلمايتتى. ھېلىقى ئەلنىڭ نەپەر شور پېشانە نوكەرنىڭ كاللىسىنى ئالدورۇپمو غەزىپى بېسىلمىغانىدى. مانا ئەمدى مەھمود سولتاننىڭ ئولوم خەۋىرى ئولارنىڭ ۋەھىمىسىنى تېخمو ئاشورۇۋەتكەنىدى.

شەيبانىخان نامازپېشىندىن كېيىن ھوجرىدىن چىقتى ـ دە، ساقلاپ ئولتورغان ئەمىر ـ سەركەردىلىرىگە قاراپمو قويماي چېدىردىن چىقىپ، توقوپ تەييارلاپ قويولغان ئېتىغا مىندى. ئە ـ

مىرلەر ئالمان ـ تالمان ئورنىدىن تۇرۇپ ئۇنىڭغا ئەگەشتى. ئۇلار شۇ تاپتا شەيبانىخاننىڭ ئىنىسى مەھمۇد سۇلتاننىڭ مېيىتىنىڭ ئالدىغا ماڭغانلىقىنى پەرەز قىلىشقانىدى. ئالاھەزەل يىگىرمە ـ ئوتتۇز چاقىرىم يول ماڭغاندىن كېيىن، ئالدى تەرەپتىن بىر توپ كىشىلەر كۆرۈندى. ئۇلارنىڭ ھەممىسى قارىلىق كىيىۋېلىشقان بولۇپ، مەيىگە سېلىنغان تاۋۇتقا ھەمراھ بولۇپ كېلىۋاتاتتى. شەيبانىخاننىڭ بىرلا ئىشارىتى بىلەن ئەگىشىپ كەلگەن ئەمىر ـ سەركەردىلەر ئاتلىرىدىن چۈشۈشتى. پەقەت شەيبانىخانلا ئاتتىن چۈشمىدى. ئۇنى كۆرۈپ مېيىتنى ئېلىپ كېلىۋاتقانلار قايتىدىن ھازا باشلىۋىدى، شەيبانىخان بىرلا ئىشارەت بىلەن ئۇلارنى ھازىدىن توختاتتى. ئېتىنى دېۋىتىپ مەيىتنىڭ يېنىغا يېقىنلاشتى. ئاتنىڭ بېشى تاۋۇتنىڭ ئوستى بىلەن تەڭ ھالاتتە ئىدى. شەيبانىخان ئاشۇ تەرىزدە بىر ھازا ئۇنچىقماي تۇردى. چىرايى تولىمۇ خاتىرجەم ئىدى. كىشىلەرنىڭ پەرەز قىلغىنىدەك يىغا ـ زارىمۇ قىلمىدى، ئۇنىڭ بۇ تۇرقىنى كۆرۈپ ھېچكىم ھازا ئېچىشقا پېتىنالمىدى.

ئۇ ئەنە ئاشۇ ھالەتتە بىر پەس تۇرغاندىن كېيىن، بېشىنى ئاستا كۆتۈرۈپ ئەتراپىدىكىلەرگە يۈزلەندى:

ـــ مەھمۇد سۇلتاننىڭ ئۆلگىنى ناھايىتى ئوبدان بولدى. چۈنكى خالايىقنىڭ ھەممىسى: «شاھىبەخان[1]نىڭ دۆلىتى ئىنىسى مەھمۇد سۇلتان بىلەن ئۆرە تۇرىدۇ. ئۇنىڭ ھەممە ئىشى مەھمۇد سۇلتاننىڭ تەرتىپ ـ ئىنتىزامى بىلەن بولىدۇ. ناۋادا مەھمۇد سۇلتان ھەمدەمدە بولمىغان بولسا، شاھىبەخان بۇنچىلىك شانۇ شەۋكەتلەرگە، غەلىبە ـ نۇسرەتلەرگە نائىل بولالمايتى» دېيىشەتتى. بۇنىڭدىن كېيىن شۇ نەرسە مەلۇم بولدۇكى، مەن شاھىبەخاننىڭ ھېچ نەرسىسى مەھمۇد سۇلتانغا باغلىق ئەمەس. ئەمدى ئاشۇنداق پىتنە قىلغۇچىلار ئۇنىڭسىزمۇ قانداق كاتتا ئىشلارنى تەۋرەتكىنىمنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپ قويۇش.

① شاھىبەخان ـــ شەيبانىخان.

سۇن. مېيىتنى يۆتكەپ يۇرمەي دەرھال دەپنە قىلىۋېتىڭلار.

ئەمىر ـ سەركەردىلەر بۇ سۆزلەرنى ئاڭلاپ، قۇلاقلىرى ئىشەنمەيلا قالدى. شەيبانىخان ئات ئۈستىدە تېخىچە مىدىرلىماي تۇرغاچقا، مېيىت نامىزى ئوقۇش ئۈچۈن تاھارەت ئېلىشقا ھېچكىم پېتىنالمىدى.

ـــ مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان كۆرۈنمەيدىغۇ؟ ـــ سورىدى ئۇ قۇندۇزدىن كەلگەن ئەمىرلەرگە قاراپ.

ـــ ئالىيلىرىغا مەلۇم بولغاي، ـــ دېدى قۇندۇزدىن كەلگەن سەركەردىلەردىن بىرى ئالدىراپ جاۋاب بېرىپ، ـــ مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان تۇنۇگۈن ئەتىگەن مەرھۇم ئەمىر لەشكەر جانابلىرىدىن ئىجازەت سوراپ نۆكەرلىرى بىلەن خاتۇن ـ بالىلىرىنى ئېلىپ كېتىپ قالغان. نەگە بارىدىغانلىقىنى بىزمۇ بىلمىدۇق.

«مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگانمۇ قېچىپتۇ ـ دە، ئۇ سەئىد خان بىلەن ئاللىقاچان تىل بىرىكتۈرۈۋالغان، ئەمما مەن بولسا ھېچنېمىدىن خەۋەرسىز يۈرۈپتىمەن...»

غەزىپىنى باسالمىغان شەيبانىخان قىلىچىنى قىنىدىن شارتتىدە چىقىرىپ، جاۋاب بەرگەن ھېلىقى سەركەردىنىڭ بوينىغا قەھرى بىلەن چاپتى. بۇ دەھشەتلىك پاجىئەنى كۆرگەن ئەمىر سەركەردىلەر ۋەھىمىدىن غال ـ غال تىترەشتى.

ئەينى يىللىرى مەرھۇم سۇلتان يۇنۇسخانغا بىر مەزگىل پاناھ جاي بولغانلىقى سەۋەبلىك نامى مەشھۇر بولغان يەتتەكەنت يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ئاۋاتلىشىپ، بۇگۈنكى كۈندە كىچىكرەك

بىر شەھەرگە ئايلانغانىدى. خوجا ئەلى باھادىرنىڭ يارىمى بىلەن قېچىپ چىققان سەئىدخان سايرامدىن ئۆتۈپ، ئۇزۇن ئەھمەد يولى بىلەن مېڭىپ يەتتەكەنتكە كەلگەندە تاغىسى سۇلتان مەھمۇدخان بىلەن ئۇچرىشىپ قېلىشىنى خىيالىغىمۇ كەلتۈرمىگەنىدى. ھەـ ئە، سۇلتان مەھمۇدخان ئاقسۇدا نىغمەت مىرزا بىلەن سۇلتان جۇنەيدى بارلاسلارنىڭ پىتىنسىگە ئىشىنىپ، سەييىد مۇھەممەد مىرزا بىلەن قاتتىق ئارازلىشىپ قالغاندىن كېيىن، تۇرپاندىكى جىيەنى سۇلتان مەنسۇرخاندىنمۇ رەنجىپ قالغانىدى. ئۇنىڭغا سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ قايتا ـ قايتا كەچۈرۈم سوراشلىرىـ مۇ كار قىلمىدى. مىرزا ئابابەكرى ئۇستىگە لەشكەر تارتىپ بېـ رىش ئىشىغىمۇ كۆڭۈلشىمىدى، تۇرپاندىكى سۇلتان مەنسۇرخانـ نىڭ بولسا نېمە ئۈچۈندۇر تاغىسى بىلەن پەقەتلا كارى بولمىدى. ئەڭ ئاددىيسى سۇلتان مەھمۇدخاندىن ئەھۋال سوراپ بىرەر پارچە خەت ياكى سەلتەنەت ئىشلىرىدىن مەسلىھەت سوراپ بىرەر پارچە مەلۇماتنامىمۇ ئەۋەتمىدى. ئۇ تۇرپانغا بىر كەتكەنچە ئاقسۇدا قالـ غان بۇ تاغىسىنى پۈتۈنلەي ئۇنتۇپ كەتكەندەك قىلاتتى. يا مەنـ سەپ ـ مەرتىۋىسى، يا مال ـ دۇنياسى، يا يۇز ـ ئابرۇيى بولـ مايۇاتقان نىغمەت مىرزا، سۇلتان جۇنەيدى بارلاس قاتارلىق بىرـ نەچچە ئەمىرلەر ئاقسۇدا تۇرۇۋېرىشتىن پۈتۈنلەي زېرىككەنىدى. شۇ سەۋەبتىن ئۇلار پۇرسەت تاپسىلا سۇلتان مەھمۇدخانغا ھېلى جىيەنى مەنسۇرخانىنى، ھېلى سەييىد مۇھەممەد مىرزىنى، ھېلى ئاقسۇ ـ ئۇچنىڭ ئەمىرى مىرجاپپار بەردى بەگنى توختىماي چېـ قىشتۇراتتى. قۇلىقىغا شۇنداقلا كىرىپ قالغان پىتنە ـ پاساتلارنى بىرنى ئون قىلىپ يەتكۈزەتتى ياكى يېڭىدىن يېڭى پىتنە ـ پاـ ساتلارنى ئويدۇرۇپ تارقىتاتتى. سۇلتان مەھمۇدخانىنى ئاقسۇدىن كېتىشكە ئۇندەيتتى. شۇ سەۋەبتىن سۇلتان مەھمۇدخان ئاخىر يامانلىغان ھېسابتا ئاقسۇدىن چىقىپ يەتتەكەنتكە كەلگەنىدى.

يول بويى تاغىسىنى ئەتراپىغا نۇرغۇن سەركەردە ـ لەشكەرـ لەرنى توپلاپ، قولدىن كەتكەن تەخت ـ سەلتەنەتىنى قايتۇرۇۋېـ

لىش ئۇچۇن شەيبانىخانغا قارشى لەشكەر تارتىشقا ھازىرلىنىۋاتقان ھالەتتە تەسەۋۋۇر قىلىپ كەلگەن سەئىدخان ئۇنى يەتتەكەنتتەك كىچىككىنە بىر يۇرتتا كۆرۈپ تولىمۇ ھەيران قالدى. نەزەربەدىكى كاتتا خاقانلىق ئادەتتىكى سەھرا بەگلىربەدەك ھەشەم ـ دىرەمسىز ياشىشىنى تەسەۋۋۇرىغا پەقەتلا سىغدۇرالمىدى. ئەمما، كۆرۈشۈپلا بۇنىڭ سەۋەبىنى سوراشقا پېتىنالمىدى.

«بەلكىم خان تاغام ئالدىدىراق يۇرۇپ يەتتەكەنتتە ساقلاپ تۇرغان بولۇشى مۇمكىن. ئاغام مەنسۇرخان بىلەن سەييىد مۇھەممەد مىرزا ئاساسلىق قوشۇننى باشلاپ كېلىۋاتقاندۇ ھەرقاچان ئۇلار يېتىپ كەلسە بىرلىكتە تاشكەنتكە يۇرۇش قىلىمىز. ئۇ تەرەپتىن ئاغام بابۇر پادىشاھ ئالىلىرى بىلەن مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگان لەشكەر تارتىپ كېلىدۇ. مۇناپىق شەيبانىخانغا ئىككى تەرەپتىن تەڭ تېگىش قىلىپ، پەرغانە، ماۋەرائۇننەھرنى قايتىدىن ئىلكىمىزگە ئالىمىز...»

ئۇ ئىككى ھەپتە ۋاقتىنى ئەنە ئاشۇنداق تاتلىق خىياللار بە. لەن ئۆزىنى بەزلەپ ئۆتكۈزۈۋەتتى. بۇ جەريانداۋ سۇلتان مەھمۇدخان بۇ ھەقتە بىرەر قېتىممۇ ئېغىز ئاچمىدى. ھەتتا سەئىدخانىڭ شەيبانىخانىڭ يېنىدا قانداق كۈن كەچۈرگەنلىكىنى، قانداق قې. چىپ چىققانلىقىنىمۇ سوراپ قويمىدى. تاسادىپىي شەيبانىخانىڭ ياكى بابۇرنىڭ، ياكى مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگانىڭ گېپى چې. قىپ قالسا، گەپنى دەرھال باشقا ياققا بۇرۇۋەتتى. سۆھبەتلەرد، سەئىدخان ئاڭلاشنى تەمە قىلغان تاشكەنتكە لەشكەر تارتىش، ئا. كىسى مەنسۇرخان بىلەن سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ لەشكەر باشلاپ كېلىشى ھەققىدە بىر ئېغىزمۇ گەپ بولۇنمايتتى. ئۇنىڭغ تاغىسى بارا ـ بارا تولىمۇ بىپەرۋا، تەخت ـ سەلتەنەت ئارزۇسىدىر تولۇق ۋاز كەچكەندەك تۇيۇلۇشقا باشلىدى. ھەئە، ئۇ ئەمدى يەتتە كەنتتىنمۇ، تاغىسىنىڭ يېنىدا تۇرۇۋېرىشتىنمۇ زېرىككەنىدى.

«ئەمدى تاغامنىڭ ئېغىز ئېچىشىنى كۈتۈپ تۇرۇۋەرمەي، ئۆ زى ئېغىز ئاچمىغاندىن كېيىن سوراپ باقمايمەنمۇ؟ بەلكىم مېنى

كىچىك كۆرۈپ سەلتەنەت ئىشلىرىنى دېگۈسى كەلمىگەندۇ. سو-رىسام چوقۇم دەپ بېرىدۇ ...»

سەئىدخاننىڭ زېرىكىشلىك خىياللىرىنى ئالدىراش كىرىپ كەلگەن خوجا ئەلى باھادىر ئۈزۈپ قويدى:

ـــ ئەمدى سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرىدىن ئۈمىد كۈتمەسلىمۇ بولغۇدەك خانزادەم.

سەئىدخان ئۇنىڭغا تەئەججۈپ بىلەن تىكىلدى:

ـــ قانداق دەيدىلا باھادىر؟

ـــ بايا بىر قېسىم ئەھۋاللاردىن ئاز ـ تولا خەۋەر تاپتىم. سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرى ئاغىلىرى مەنسۇرخان بىلەن سەيىد مۇھەممەد مىرزىدىن قاتتىق رەنجىپ، ئاقسۇدىن بۇ تەرەپكە يېنىپ كەلگەنكەن. بىز بولساق ئۇلارنى زور قوشۇن باشلاپ كېلىدۇ دەپ ئۈمىدلىنىپ يۈرۈپتىمىز.

ـــ نېمە دەيدىغانلا، بۇ مۇمكىنمۇ؟

سەئىدخان ئىشەنمىگەن ھالدا خوجا ئەلى باھادىرنىڭ كۆزىگە تىكىلدى.

ـــ بۇ گەپلەرگە ئىشەنمەي ئامالىمىز يوق خانزادەم. بولمىسا سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرىدىن سوراپ باقاملا ـ يا؟

سەئىدخان گەپ قىلماي بېشىنى تۆۋەن سالدى. شۇ تاپتا ۋۇجۇدىنى ئۈمىدسىزلىك تۇيغۇلىرى چىرمىۋالغانىدى.

«ئاغام مەنسۇرخاندىن خان تاغام راستىنلا رەنجىپ قالغاندۇ؟ ماقۇل، رەنجىپ قالدىمۇ دەيلى، ئۇ دېگەن ئاتا يوللۇق تاغا، ئۇنىڭ ئۈستىگە بۈيۈك سەلتەنەتنىڭ سۇلتانى بولغاندىكىن، ئاغامغا ئىككى ئېغىز تەنبىھ بېرىپ، باشلىۋالسا بولۇۋېرەتتىغۇ؟ چوڭ ئىشلارغا كۆڭۈل بۆلمەي، باتناپ كېچىككىنە يەتتەكەنتەكە كېلىۋېلىشنىڭ زۆرۈرىيىتى بارمۇ؟ بەلكىم خوجا ئەلى باھادىرنىڭ ئاڭلىغانلىرى يالغاندۇر. خەق دېگەن گەپنى كۆپتۈرۈپ قىلىشقا ئامراق. ئەڭ ياخشىسى ئۆزىدىن سوراپ باقاي...»

كەچلىك غىزادا سۇلتان مەھمۇدخان سەئىدخاننىڭ ئېھتىيات

بىلەن ئەگىتىپ بىلدۇرگەن مۇددىئاسىنى ئاڭلاپ قاپىقىنى تۇر-
دى:

ـــ مۇددىئالىرىنى چۈشەندىم. ئەمدى بۇ گەپلەرنى ئېغىزغا ئالمىسلا. مېنى قولدىن كەتكەن تەخت ـ سەلتەنەتىنى قايتۇ-رۇۋالغۇسى يوق دەملا؟ بىراق، ھازىر ئول شەيبانخان بەك كۈچد-يىپ كەتتى. بۇنى مەندىن سىلى ئوبدان بىلمىدىلا. ھەرقانچە قىل-ساقمۇ ئۇنىڭغا تەڭ كېلەلمەيمىز.

سەئىدخان پاتىڭىغچە قىزىرىپ كەتتى. ئۇ شۇنچە چوڭ بد-لىپ، كاتتا ئۇمىد باغلاپ كەلگەن تاغىسىنىڭ بۇنچىلىك قورقۇن-چاق، ئىرادىسىز، گالۋاڭ ئىكەنلىكىنى خىيالىغا كەلتۈرمىگەن-دى. مەيلى تۇرغاقلىقتىكى ۋاقىتىدا، مەيلى قۇتۇلۇپ بۇ تەرەپكە قاچقىنىدا بولسۇن، قەلبىگە قانچىلىك ئارزۇ ـ ئارمانلارنى پۈك-كەندى ـ ھە؟ ئاشۇ ئارزۇ ـ ئارمانلىرىنىڭ مەنىۋى تۈۋرۈكى مۇشۇ تاغىسى ئەمەسمىدى؟

ـــ ئۆزلىرىنى بۇنچىۋالا كەمسۈندۈرمىسىلا خان تاغا، ـــ دېدى ئۇ تەمكىنلىك بىلەن، ـــ شەيبانخانىنىڭ كۈچىيىپ كەتكە-نى راست. لېكىن، ئۇنچىۋالا قۇدرەتلىكمۇ ئەمەس. شۇ كۈنلەردە شەيبانخان بىلەن ئىنىسى مەھمۇد سۇلتانىنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئې-غىر ئىختىلاپ بار. مېنىڭ ئول دەرگاھتىن قېچىشىمغىمۇ ئاشۇ مەھمۇد سۇلتان ھەمدەمدە بولغان. ئۇنىڭ ئۈستىگە شەيبانخانىنىڭ لەشكەرلىرى ئارىسىدا سىلى بىلەن مەرھۇم ئاتامنىڭ تۇمەنلىگەن ساداقەتمەن لەشكەرلىرى بار. بىز لەشكەر تارتىپ بارساقلا ئۇلار چوقۇم بىز تەرەپكە ئۆتىدۇ. يەنە تېخى مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرە-گان بىلەن بابۇر پادىشاھمۇ ئەتراپىغا لەشكەر جۇغلاپ پۈرسەت كۈ-تۈۋاتىدۇ.

ـــ بالام، بۇ سىلىنىڭ خىياللىرى. مەنمۇ ئىشلارنىڭ شۇنداق بولۇشىنى ئارزۇ قىلىمەن، ـــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان راسا بىر ئەسنۈپتىپ، ـــ مەھمۇد سۇلتان نېمىلا بولمىسۇن شەيبانخا-نىڭ بىر تۇغقان قېرىندىشى. سىلىنىڭ قېچىپ كېتىشلىرىگە

يارەەم بەرگەنلىكىنى نەزەردە تۇتۇپلا ئۇنىڭغا ئىشەنگىلى بولمايدۇ. سىلى بىلمەيدىلا، سۇلتان مەھمۇد بىلەن مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگانىڭ ئوتتۇرىسىدا خېلى بۇرۇندىنلا دوستلۇق بار ئىدى. بىلىكىم ئۇ مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگانغا يۇز كېلەلمەي سىلىنىڭ تۇرغاقلىقتىن ئازاد قىلىشقا ھەمدەمدە بولغان چېغى. شەيبانىخانغا ئەسىرگە چۈشكەن ئول سەركەردە ـ لەشكەرلىرىمىزنىڭ بىزنى ھىمات قىلىدىغان خىيالى بولسا، شۇنچە ۋاقىتتىن بېرى بىز بىلەن خەۋەرلىشەر ئىدى. تا بۈگۈنگىچە ئۇلاردىن بىرەر ئېغىزمۇ خەت ـ خەۋەر كەلمىدى. سەركەردە ـ لەشكەر دېگەن كىم ھاكىمىيەت تۇتسا، كىم نەپ بەرسە شۇنى ھىمات قىلىۋېرىدۇ. تەخت ـ سەلتەنەت ئۇلار ئۈچۈن بەربىر. بابۇر مىرزىغا كەلسەك، ئۇ مەنىدىن تولىمۇ خاپا. ئۇنى كابۇلدىكەن دېگەن خەۋەرنى سىلى يەتكۈزىدىلە. يۇرت ـ ماكانىنى تاشلاپ يىراق كابۇلغا بېرىۋېلىشىدىمۇ چوقۇم بىر سەۋەب بار. بەلكىم ئاران جېنىنى ساقلاپ يۈرگەندۇ. مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگاندىن زور ئۈمىد كۈتەتتىم، بىراق ئۇ مۇ ئاخىرقى ھېسابتا شەيبانىخانغا ئىتائەت گەردىنىنى سۇنۇشقا مەجبۇر بوپتۇ.

ـــ مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگان جانابلىرى ماڭا يازغان خېتىدە ئۆزىنىڭمۇ قېچىشقا ھازىرلانغانلىقىنى دېگەنىكەن. بەلكىم بۇ چاغقا ياكى بابۇر پادىشاھنىڭ قېشىغا ياكى ھىراتتىكى سۇلتان ھۇسەيىن بايقارانىڭ قېشىغا بېرىپ بولغاندۇ، ـــ دېدى سەئىدخان.

ـــ قاچقان ئادەمنىڭ ئىلكىدە قانچىلىك نۆكەر بولاتتى. ئۇنداق سەركەردە بىلەن كۆمەكلىشىشنى كىمىمۇ خالار، ـــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان ئۆز گېپىنى يورغىلىتىپ، ـــ ئەڭ مۇھىم ئىش تۇرپان تەختگاھىدا ئولتۇرۇۋاتقان ئاغىلىرى مەنسۇرخان بۇ تەكلىپلىرىگە ھەرگىز قوشۇلمايدۇ. ئۇ ھازىر قولدىن كەتكەن تەخت ـ سەلتەنەتنى قايتۇرۇۋېلىش ئەمەس، بەلكىم ئىلكىدىكى تەخت ـ سەلتەنەتنى باشقىلارغا بەرمەسلىكنىڭ كويىدا. نىيىتى

دۇرۇس بولسا ئىدى، مەندەك ئاتا يوللۇق تاغىسىغا، يەنە كېلىپ ئاتا مىراس سەلتەنەتىمىزنىڭ چوڭ خاقانىغا بول دەرىجىدە سوغۇق مۇئامىلە قىلماس ئىدى. ئويلاپ باقسىلا، مەن قانداقسىگە جىيەدىلىرىمدىن تەخت ـ سەلتەنەت تالىشاي. ئۇنداق مۇددىئايىم بولسا، ئۇ تۇرپاندىن مەرھۇم ئاتىلىرىنىڭ تەزىيەسى ئۇچۇن ئاقسۇغا كەلگىنىدە مۇددىئايىمنى ئاشكارىلىماسمىدىم. ئۇ خانلىق مەرتىۋەمگىلا ئەمەس، ھەتتا ئاتا يوللۇق تاغلىق ھۆرمىتىمگىمۇ رىئايە قىلمىدى. تۇرپانغا كېتىۋېلىپ مەن بىلەن كارى بولمىدى، ھەتتا مېنى سەلتەنەت ئىشلىرىغىمۇ يېقىن يولاتمىدى.

ـــ بۇنىڭدا چوقۇم بىر ئۇقۇشماسلىق بار، ـــ دېدى سەئىدخان ئويچانلىق بىلەن، ـــ تۇرپانغا بېرىپ ئاغام بىلەن سۆزلىشىپ كەلسەم بولغۇدەك.

ـــ ھاجەتسىز، ـــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان قولىنى سىلكىپ، ـــ ئاغىلىرى سىلىنىڭ ئول زېمىنلارغا دەسسەشلىرىنى ھەرگىز خالىمايدۇ. سىلىنى ئۆزىنىڭ خانلىق سەلتەنەتىگە تەھدىت دەپ قارايدۇ. قېشىغا باردىغان بولسىلا بىر باھانە بىلەن نەزەربەند قىلىشتىن يانمايدۇ. ئەڭ ياخشىسى بۇ نىيەتلىرىدىن يانسىلا.

سەئىدخان كۆڭلىدە تاغىسىنىڭ سۆزلىرىگە قايىل بولمىغان بولسىمۇ، ئۇچۇق ـ ئاشكارا ئېتىراز بىلدۈرۈشكە پېتىنالمىدى.

ـــ ئۇنداقتا يەتتە سۇغا بېرىپ ئالماتىدىكى ئىنىم ئابدۇخېلىلخان بىلەن كۆرۈشۈپ باقاي، ـــ دېدى ئۇ بىر پەس ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن.

ـــ ئابدۇخېلىلخانىنىڭ قولىدا تۇزۇك لەشكەر يوق. مەنسۇرخان ئۇنىڭدىن ئېھتىيات قىلىپ، ئىلكىدىكى لەشكەرلەرنى ئاللىقاچان تۇرپانغا يۆتكىۋالغانىكەن، ـــ سۇلتان مەھمۇدخان چىرايىنى پۈرۈشتۈردى، ـــ بولدىلا، ئارتۇقچە خىياللارنى ئاز قىلسىلا بالام. ئەمەلىي ئەھۋالىمىزغا باقايلى. كونىلار ھالىڭغا بېقىپ ھال تارت، خالتاڭغا بېقىپ ئۇن، دەيدۇ ئەمەسمۇ. ھازىر شەيبانىخانغا جازا يۈرۈش قىلىدىغان چاغ ئەمەس. ئۆزىمىزنى چاغلىمىساق تۇ-

خۇمنى تاشقا ئۇرغاندەك بولمىز. ئۆيلىنىدىغان ۋاقىتلىرىمۇ بو-لۇپ قاپتۇ. يەتتەكەنتتىكى تۆرىلەرنىڭ قىزلىرىدىن بىرەرىنى تاللاپ ئۆيلەپ قويايلى. ھازىرچە مۇشۇ پەرزىنى بولسىمۇ ئادا قىلغاچ تۇرايلى. ھېچ بولمىسا مەرھۇم ئاتىلىرىنىڭ روھى خۇش بولۇپ قالار. كېيىنچە ئاغىلىرى مەنسۇرخان ئىنسابقا كېلىپ قالسا بە-رەر ۋىلايەتنى بېرىپ قالار.

سەئىدخان تاغىسىنىڭ يېنىدىن ئۇمىدسىزلەنگەن ھالدا يە-نىپ چىقتى. ئۇ مەيلى ئاخسىدىكى جەڭدە ئەسىرگە چۈشۈپ زىندانىدا ياتقاندا بولسۇن، مەيلى شەيبانىخاننىڭ يېنىدا تۇرغاق بو-لۇپ تۇرۇۋاتقاندا بولسۇن، بۇنچىلىك ئۇمىدسىزلىنىپ باقمىغاند-ى. كۈنلەرنىڭ بىرىدە قېچىپ بېرىپ، دادىسى، تاغىسى، ئاكا-ئىنىلىرى بىلەن بىرلىكتە لەشكەر تارتىپ كېلىپ، شەيبانىخانغا جازا يۈرۈش قىلىشنى، ئەجدادىنىڭ تەخت ـ سەلتەنەتىنى قايتۇ-رۇۋېلىشنى بىر كۈنمۇ كۆڭلىدىن نېرى قىلمىغانىدى. مانا ئەم-دى، تاغىسى ئۇنىڭ بۇ ئارزۇسىغا سوغۇق سۇ چېچىۋاتاتتى.

«رەھىمەتلىك ئاتام ھايات بولغان بولسا، ئىشلار ھەرگىز بۇنداق بولمايتتى. مەن تاغامنى خاتا مۆلچەرلىۋاپتىمەن. ئەسلىدە ئۇ توخۇ يۈرەك، گالۋاڭ، سەلتەنەتكە پاسىبان بولۇشقا لاياقىتى يوق ئادەم ئىكەن. ئۇنىڭ يېنىدا تۇرۇۋەرسەم، چوڭ ئىشلارنى ھەرگىز رويابقا چىقىرالمىغۇدەكمەن...»

ـــ ئالىيلىرى بىلەن سۆزلەشتىلىمۇ خانزادەم؟

سەئىدخان خىيالدىن باش كۆتۈرۈپ، خوجا ئەلى باھادىرغا قارىدى:

ـــ سۆزلەشتىم. ئاڭلىغانلىرى تامامەن راست ئىكەن.

ـــ ئەمدى قانداق قىلاي دەيدىلا؟

سەئىدخان ئاللىقاچان بىر قارارغا كېلىپ بولغانىدى. شۇڭا، ئويلىشىپ تۇرمايلا جاۋاب بەردى:

ـــ ئىنىم ئابدۇخېلىلخاننىڭ قېشىغا بارىمەن. بىلمىدىم، باھادىرنىڭ مەن بىلەن بىللە بېرىشقا رايى بارمىكىن؟

خوجا ئەلى باھادىر سەئىدخاننىڭ كۆزىگە قاراپ تۇرۇپ كەسكىن جاۋاب بەردى:

ـــ خانزادەم بولمىغان دەرگاھتا ماڭا نېمە بار؟ كەمىنلىرى شەيبانىخاننىڭ دەرگاھىدىن قاچقاندىلا تەقدىرىمنى سىلىگە باغلىغانمەن. تىرىكمىمۇ، ئۆلۈكۈممۇ سىلى بىلەن بىللە بولىدۇ. نۆكەرلىرى دەپ بىلسىلە، ئاتقان ئوقلىرى بولۇشقا رازىمەن.

سەئىدخان ھاياجانلانغان ھالدا خوجا ئەلى باھادىرنىڭ قولىنى مەھكەم قىستى:

ـــ سىلىگە كۆپ تەشەككۈر باھادىر.

ـــ يەتتە سۇغا قاچان يولغا چىقىمىز؟

ـــ بۈگۈن كېچىدە.

ـــ خان ئالىلىرىدىن ئىجازەت ئالدىلىمۇ؟

ـــ تاغام ئىجازەت بېرىدىغاندەك ئەمەس. پەم بىلەن كېتىۋالايلى. كېيىنچە چۈشەندۈرۈپ قويارمەن.

ـــ ئەمىسە مەن باشقا نۆكەرلەرگە خەۋەر بېرىپ، يول ھازىرلىقىنى قىلغاچ تۇراي.

※ ※ ※

ئەتىسى ئەتىگەن ناشتىدىن كېيىن سەئىدخاننىڭ يەتتە سۇغا كەتكەنلىكىدىن خەۋەر تاپقان سۇلتان مەھمۇدخان قاتتىق رەنجىدى.

«ئوغرىدەك قاچمىسىمۇ چىرايلىقچە ئىجازەت سوراپ، خوشلىشىپ ماڭسا پۇتىغا ئېسىلىۋالارمىدىم، خۇددى دەرگاھىمدا نەزەربەندتە تۇرغاندەك قاچقىنىنى كۆرمەمدىغان؟ بۇمۇ ئاغىسى مەنسۇرخانغا ئوخشاش ئىززىتىنى قىلغانىنى بىلمەيدىغان تۇزكور ئوخشايدۇ. بۇ قىلىقى مەندەك ئاتا يوللۇق تاغىسىنى كۆزگە ئىلمىغانلىقى بولماي نېمە؟ تۇتۇپ كېلىپ راسا بىر تاناۋىنى تارتاي. ھېچبولمىغاندا باشقىلارغا ئىبرەت بولسۇن...»

ـــ مەخسۇد ئەلى! ـــ دەپ ۋارقىرىدى سۇلتان مەھمۇدخان

خىيالىنى يىغىشتۇرۇپ.

ــ لەببەي ئالىيلىرى! ــ دېدى مەخسۇد ئەلى دەس ئورنىدىن تۇرۇپ.

ــ دەرھال ئەللىك نۆكەر ئېلىپ خانزادە سەئىدخاننىڭ ئار-قىسىدىن قوغلاپ يەت. تۇتۇۋالغان يېرىگىدىن باغلاپ دەرگاھىمغا ئېلىپ كەل. ئۇنىڭغا چوڭلارغا بەھۆرمەتلىك قىلسا قانداق بولىدىغانلىقىنى كۆرسىتىپ قويايى.

ــ باش ئۈستىگە!

مەخسۇد ئەلى سۇلتان مەھمۇدخاننىڭ نۆكەر بېشى بولۇپ، تولىمۇ جاسارەتلىك، جەڭبازلىق ماھارىتى كامالەتكە يەتكەن ئادەم ئىدى. ئۇ نۆكەرلىرى بىلەن ئۇچ كۈندىن كېيىن سەئىدخانغا يېتىشۋالدى.

ــ خانزادە ئارقىلىرىغا يانسىلا، ــ دەپ توۋلىدى مەخسۇد ئەلى سەئىدخانغا ئات ئۈستىدە سالام بېرىۋېتىپ، ــ خان ئالىيلىرى سىلىنى دەرھال قايتىپ كەلسۇن دەپ پەرمان بەردى.

ــ خان تاغامغا ئېيتقىن، ــ دېدى سەئىدخان جاۋاب بېرىپ، ــ ھازىرچە قايتالمايمەن. ئىجازەت سورىمىغان ئەدەپسىزلىكىمنى كەچۈرسۇن. ئىنىم ئابدۇخىلىلخان بىلەن كۆرۈشۈپلا قايتىپ بېرىپ خىزمىتىدە بولىمەن.

ــ پەرمانىنى يەتكۈزۈپ بولدۇم، يەنە سەركەشلىك قىلسىلا زورلۇق ئىشلەتمەي ئامالىم يوق.

ــ ھەددىلىرىدىن ئاشمىسىلا! ــ دەپ ۋارقىرىدى خوجا ئەلى باھادىر، ــ كىمنىڭ ئالدىدا تۇرۇۋاتقانلىرىنى بىلىپ سۆزلىسىلە. ئالدىلىرىدا تۇرۇۋاتقىنى بۇيۇك سەلتەنەتنىڭ خانزادىسىدۇر.

ــ بۇنى بىلىمەن باھادىر. ئەمما كەمىنىلىرىدە بۇيۇك سەلتەنەت پاسىبانىنىڭ پەرمانى بار.

ــ ئەدەپ يېمىگۇچە ھوشلىرىنى تاپمايدىغان ئوخشايدىلا، ــ خوجا ئەلى باھادىر شۇنداق دېگىنىچە شارتتىدە قىلىچىنى چىقار-دى.

ـــ ھەيۋە كۆرسەتمىسىلە باھادىر. قىلىچىنىڭ سېپى بىزنىڭ قولىمىزدىمۇ تۇرىدۇ. ئەڭ ياخشىسى خانزادىگە نەسىھەت قىلسىلا. ھېلى بىكار پۇشايمانىنى ئالىدىغانغا قاچا تاپالمايسىلا يەنە!

مەخسۇد ئەلىنىڭ ئاخىرقى بىر جۈملە سۆزى ئەسلىدىنلا ئۆزىنى ئاران بېسىۋېلىپ تۇرغان سەئىدخاننىڭ ئوغىسىنى قايناتىپ قويغانىدى. شۇڭا ئۇ گەپ ـ سۆز قىلمايلا قىلىچىنى سۇغۇرۇپ مەخسۇد ئەلىگە قاراپ ئات سالدى.

ـــ خانزادىنى قوغداڭلار!

خوجا ئەلى باھادىر تۆت نۆكەرنى سەئىدخاننى مۇھاپىزەت قىلىشقا بۇيرۇپ، قالغان نۆكەرلەر بىلەن قوغلاپ كەلگەنلەرگە قاراپ ئېتىلدى. كۆزنى يۇمۇپ ـ ئاچقۇچە شىددەتلىك جەڭ باشلاندى. سەئىدخان بىلەن بىللە قېچىپ كەلگەن بۇ ئون بەش نۆكەر كۆپ جەڭلەرنى كۆرگەن، جەڭ ماھارىتىگە پىشقان، تەجرىبىلىك يىگىتلەر ئىدى. شۇڭا قوغلاپ كەلگەن ئەللىك نۆكەرنى بىر چۆگۈن چاي قاينىمچىلىك ۋاقىت ئىچىدە پۈتۈنلەي تىرىپىرەن قىلىۋەتتى. شۇ تاپتا سەئىدخان مەخسۇد ئەلى بىلەن تۇتۇشۇۋاتاتتى. ھە دېگەندە نۆكەرلىرىنىڭ يېڭىلىپ قېلىۋاتقانلىقىنى كۆرگەن مەخسۇد ئەلى ئېتىنىڭ بېشىنى ئارقىسىغا بۇرىدى. ئۇنىڭ سەئىدخان بىلەن تېغمۇتىغ ئېلىشىشقا رايى بارمىغانىدى. مەخسۇد ئەلىنىڭ قەستەن ئاياۋاتقانلىقىنى بىلمىگەن سەئىدخان ئۇنىڭ ئارقىسىدىن تاپ باستۇرۇپ قوغلىدى. شۇ دەقىقىدە مەخسۇد ئەلى تەڭلىكتە قالغانىدى. گەرچە سەئىدخاننى تامامەن يېڭىۋالالايدىغانلىقىغا كۆزى يەتكەن بولسىمۇ، سۇلتان مەھمۇدخانىڭ قېشىغا ئېلىپ بارالىشىغا ئىشەنچ قىلالمايۋاتاتتى. سەئىدخاننىڭ كەينىدىن قوغلىماسلىقىنى تولىمۇ ئۈمىد قىلاتتى. ئەمما، ئاچچىقى تېخىچىلا بېسىلمىغان سەئىدخان ئۇنى تىرىك تۇتۇپ راسا بىر ئەدەپلەش كويىغا چۈشكەنىدى.

«ئەمدى بولمىدى. ئوق ئېتىپ خانزادىنى چۆچۈتۈپ قويماي...»

مەخسۇد ئەلى ئېتىنى راسا بىر دېۋىتىپ، قولىغا يانى چاق-قانلىق بىلەن ئالدى ـ دە، كىرىچقا ئوقنى بېسىپ ئارقىسىغا شارتتىدە بۇرۇلۇپ، سەئىدخانىڭ بېشىدىكى دۇبۇلغىنىڭ پۇپۇ-كىنى چەنلەپ ئاتتى. ئۇ نىشانىنى خاتا قارىغا ئالدىمۇ ياكى ئوق قېيىپ كەتتىمۇ ئەيتاۋۇر، ۋىزىلداپ ئۇچۇپ كەلگەن ئوق سەئىد-خانىڭ ئوڭ دولىسىغا تېگىپ تاغىقىغا بېرىپ توختىدى.

«ئاپلا، خانزادىنى يارىلاندۇرۇپ قويدۇممۇ نېمە؟..»

مەخسۇد ئەلى ئېنىق كۆرۈپ بېقىش ئۈچۈن دەرھال ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تارتتى. بۇ چاغدا سەئىدخانىڭ جان ـ جەھلى بىلەن چېپىپ كېلىۋاتقان ئېتى مەخسۇد ئەلىنىڭ قېشىغا كېلىپ قالغا-نىدى. سەئىدخان قىلىچىنى كۆتۈرەلمەي قالغانىدى.

«خۇداغا شۈكۈر، خانزادىنىڭ زەخمىسى ئانچە ئېغىر ئەمەس-كەن. ئەمدى ئۆزۈمنىڭ جېنى بىلەن بولاي...»

ئۇ ئەللىك قەدەم يىراقلىقتا خوجا ئەلى باھادىرنىڭ ئېتىنى قامچىلاپ كېلىۋاتقىنىنى كۆرۈپ دەرھال قېچىشقا ئالدىرىدى.

ـــ كەچۈرسىلە خانزادەم، ئەسلىدە سىلىنى زەخمىلەندۈرۈش نىيىتىم يوق ئىدى.

مەخسۇد ئەلى شۇنداق دېگىنىچە ئېتىغا قامچا سالدى.

سەئىدخانىڭ يارىلانغانلىقىنى كۆرگەن خوجا ئەلى باھادىر مەخسۇد ئەلىنى قوغلاش نىيىتىدىن يالتايدى.

※ ※ ※

شۇ كۈنلەردە ئاكىسى مەنسۇرخاندىن دىلى رەنجىپ كۈنلىرى-نى شاراب ئىچىش بىلەن ئۆتكۈزۈۋاتقان خانزادە ئابدۇخېلىلخان ئاكىسى سەئىدخانىڭ خۇددى ئاسماندىن چۈشكەندەكلا پەيدا بولۇپ قالغانلىقىنى كۆرۈپ چەكسىز خۇشاللىققا چۆمدى. ئاكا ـ ئىنى-لەر قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى، ھال ـ ئەھۋال سوراشتى، ۋاقىتسىز ئۆلۈپ كەتكەن دادىسىنى ئەسلەپ كۆز يېشى قىلىشتى.

ـــ ئاللاھقا يۈزمىڭ قەتلە شۈكۈرا! خەت ـ خەۋەرلىرىنى ئالالماي ئەنسىرەپلا يۈرگەنىدىم، ـــ دېدى ئابدۇخېلىلخان ئۆپكىدىگەن ھالدا، ـــ شۇ تاپتا جەننەتماكان خان ئاتام تىرىلىپ كەلگەندەكلا بولدۇم.

ـــ ئانامنىڭ ئەھۋالى قانداقراق، ھازىر نەدە؟ ـــ دەپ سورىدى سەئىدخان.

ھەئە، سەئىدخان بىلەن ئابدۇخېلىلخان بىر ئانىدىن تۇغۇلغانىدى.

ـــ خان ئانام بۈزرۈك مومام شاھ بېگىمنىڭ يېنىدا، ـــ دېدى ئابدۇخېلىلخان، ـــ ئاقسۇغا ئەۋەتكەن چاپارمەن تېخى تۇنۇگۈن خەۋەر ئېلىپ كەلدى. تاغام سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرى ئاغام مەنسۇرخاندىن يامانلاپ ئاقسۇدىن كەتكەندىن كېيىن، بۈزرۈك مومامۇ ئاغام مەنسۇرخاندىن رەنجىپ قالغان چېغى. ئانام ۋە ھامما لىرىمىزنى ئېلىپ سەمەرقەنت تەرەپكە كېتىپتۇدەك. بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرىنىڭ قېشىغا بارىدىغان ئوخشايدۇ. خان ئاتامنىڭ ۋاپاتى بىلەن تەڭ قان ـ قېرىنداش، ئۇرۇق ـ تۇغقانلار تېرىقتەك چېچىلىپ كېتىپ باردۇ.

ـــ كۆڭۈللىرىنى يېرىم قىلمىسلا ئىنىم، ـــ دېدى سەئىدخان ئىنىسىنى بەزلەپ، ـــ بالاغا سەۋر، قازاغا رىزا دەپتىكەن. مانا تەڭرىنىڭ شاپائىتى بىلەن ئامان ـ ئېسەن كۆرۈشتۇق. مەرھۇم خان ئاتىمىز ھەقىقەتەن ئارماندا كەتتى. ئەما بىز ئوغۇللىرى تېخى ھايات. ئاغىنىز سۇلتان مەنسۇرخاننىڭ قولىدا تەخت ـ سەلتەنەت ۋە تۇمەنلىگەن باھادىر سەركەردە ـ لەشكەرلەر باردۇر. ئاغا ـ ئىنىلەر بىرلىشىپ تەڭ كۈچ چىقىرىدىغانلا بولساق، مىرزا ئابابەكرىدىن ماڭلايسۆيەنى تارتىۋېلىپ، ئاتىمىزنى ئۆمۈرلۈك ھەسرەتتە قالدۇرغان تۇزكور شەيبانىخاننىمۇ يوقىتىپ، ئەجدادىمىزنىڭ شان ـ شۆھرىتىنى قايتا تىكلىيەلەيمىز.

ـــ ئاغام مەنسۇرخانغا ئۇنچە چوڭ ئۇمىد باغلاپ كەتمىسىلە، ـــ دېدى ئابدۇخېلىلخان ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىپ، ـــ ئۇ ھا ـ

زىر ئەينى چاغدا قۇمتاغ چۆلىدىكى قارا بوراندا يوقاپ كەتكەن ئىنسانلاق دېرىكىنى ئېلىش ئۈچۈن تاق ئاتقۇچە ئات ئۈستىدىن چۈشمەي، ئاغزىغا بىر يۇتۇم سۇمۇ ئالماي ئىزدىگەن، ئامان ـ ئېسەن كۆرۈشكەنلىكى ئۈچۈن كۆز يېشى قىلغان كۆيۈمچان، مېھرىبان قېرىندىشىمىزغا ھەرگىز ئوخشمايدۇ. ئۇ ھازىر بىزنى تەخت ـ سەلتەنەت ئۈچۈن تەھدىت ھېسابلايدۇ ...

ـــ يوقلاق خىياللاردا بولمىسىلا ئەزىز ئىنىم، ـــ دېدى سەئىدخان ئىنىسىنىڭ سۆزىنى بۆلۈپ. شۇ تاپتا ئۇ ئىنىسى بىلەن تاغىسىنىڭ ئاكىسى مەنسۇرخان ھەققىدىكى قاراشلىرىنىڭ بىر يەردىن چىقىۋاتقانلىقىنى بىلىپ تۇرسىمۇ پەقەتلا ئېشەنگۈسى كەلمەيۋاتاتتى، ـــ بىز دېگەن بىر ئاتىنىڭ پۈشتىدىن تامغان قېرىنداشلارمىز. ئاغىمىز مەنسۇرخان ئەينى يىلى مەرھۇم ئاتىمىز ئۆز قولى بىلەن سەلتەنەت تەختىگە ئولتۇرغۇزۇپ قويغان تاج ئىگىسىدۇر. بىزلەرنىڭ ئۇنىڭغا پەرمانبەردارچىلىق قىلىش بۇرچىمىز باردۇر. پەقەت مۇناپىق مىرزا ئابابەكرى بىلەن تۇزكور شەيبانىنخانىنى يوقىتىپ، سەلتەنەتىمىزنى مۇستەھكەملىسەكلا، شۇ كۇپايە. تەخت ـ سەلتەنەتتىن زىنھار تەمەيىمىز يوقتۇر.

ـــ ئەزىز ئاغا، كەمىنە ئىنىلىرىنىڭمۇ ھەم باشقىچە خىيالى يوقتۇر، ـــ دېدى ئابدۇخېلىلخان كۆزىگە لىققىدە ياش ئېلىپ، ـــ بولدىلا، ئاران بىر كۆرۈشكەندە بۇ گەپلەرنى دەپ كۆڭۈللىرىنى غەش قىلماي. قالدى ئىشلارنى ئاستا ـ ئاستا چۈشىنىپ قالۇرلا. ھە راست، جاراھەتلىرى خېلىلا ئېغىردەك قىلىدۇ. دەرگاھىمىدا ئۈستا جەررالھلار بار، ئەملەپ قويسۇن.

مەخسۇد ئەلىنىڭ ئاتقان ئوقى سەئىدخانىنىڭ تاغىقىنى چەقۋەتكەن بولۇپ، يارا ئېغىزى يىرىڭداشقا باشلىغانىدى. ئەمما شۇ دەقىقىدە ئۇنى تەن ئازابىدىن كۆڭۈل ئازابى بەكرەك قىيناۋاتاتتى.

دادىسىنىڭ ۋاپاتىدىن كېيىن، سۇلتان مەنسۇرخان ئىنىسى ئابدۇخېلىلخانىنىڭ ئىلكىدىكى چېگرانى قوغدىغۇچى لەشكەرلەرنى تۇرپانغا قايتۇرۇپ كەتكەن ۋە ئۇنىڭغا سوغۇق مۇئامىلە قىلغانىدى.

دى. بىر ئىنىسى ئىمىن خوجا سۇلتاننى مىرزا ئاباباكرىنىڭ سەركەردە ـ لەشكەرلىرى تولا پاراكەندىچىلىك سېلىپ تۇرىدىغان ئاقسۇغا، يەنە بىر ئىنىسى باباچاق سۇلتاننى موڭغۇللار تولا پارا-كەندىچىلىك سېلىپ تۇرىدىغان قومۇلغا نائىب ئەمىرلىككە بەل-گىلەپ ئەۋەتىۋەتكەنىدى. بۇنىڭدىن مەنسۇرخانىنىڭ ئىنىلىرىنى ئوردا ئىشلىرىدىن چەتلەشتۇرۇپ، چەت ۋىلايەتلەرگە ئەۋەتىۋەتكەن-لىكىنى بىلىۋالماق تەس ئەمەس ئىدى. سەئىدخان ئاكىسىنىڭ بۇ مۇددىئاسىنى ھېس قىلغان بولسىمۇ، ئەمما نېمە ئۇچۇندۇر ئې-تىراپ قىلغۇسى كەلمەيۋاتاتتى. دادىسىنىڭ ۋاپاتى بىلەن تەڭلا ئاكىسىنىڭ بۇنچە تېز ئۆزگىرىپ كېتىشىگە ئىشەنمەيۋاتاتتى.

ـــ ئىلكىلىرىدە قانچىلىك لەشكەر بار؟

ـــ ئەسلىدە مەرھۇم خان ئاتام يەتتىسۇدا چېگرانى قوغداش مۇددىئاسى بىلەن بىر تۇمەن لەشكەر تۇرغۇزغانىدى. ئاغام ئۇلارنى بىرلا پەرمان بىلەن تۇرپانغا يۆتكەپ كەتتى. ھازىر يېنىمدا بەش يۈزچە نۆكىرىم بار.

ـــ بەكلا ئازكەن، ـــ دېدى سەئىدخان ئۇمىدسىزلەنگەن ھالدا، ـــ دەرھال چېرىك يىغىپ مەشىقلەندۈرەيلى. پەمىچە، با-بۇر پادىشاھ بىلەن مۇھەممەد ھۈسەين كۆرەگانمۇ شەيبانىخانىنىڭ مۇقابىلىسىگە چىقىشقا ھازىرلىنىۋاتقان بولۇشى مۇمكىن. بىزمۇ ئىمكانىيىتىمىزنىڭ يېتىشىچە تەييارلىق قىلايلى. ھە راست، سەييىد مۇھەممەد مىرزا بىلەن خەۋەرلەشكىلى بولۇرمۇ؟

ـــ ئاڭلىشىمچە، سەييىد مۇھەممەد مىرزا بۇزرۇك مومام شاھ بېگىم بىلەن بىللە ئىمىش. بۇ يېقىندا خەۋەرلەشكىلى بول-ماسمىكىن.

بۇ جاۋاب سەئىدخاننى تېخىمۇ ئۇمىدسىزلەندۈرۈپ قويدى. ئۇ بىرئاز خىيال سۈرۈۋالغاندىن كېيىن ئىنىسىغا قارىدى:

ـــ مۇنداق قىلايلى، مەن ئاغام مەنسۇرخانغا بىر پارچە مەك-تۇپ ئەۋەتەي. ھەرھالدا ئۇنىڭ مۇددىئاسىنى ئېنىق بىلىپ باقاي-لى. نېمىلا بولمىسۇن ئاغامغا تىرىكلىكىمدىن نىشانە بېرىش

مەجبۇرىيىتىم بار ئەمەسمۇ؟

ـــ ئىختىيارلىرى، ـــ دېدى ئابدۇخېلىلخان خالىمىغان ھالدا.

سەئىدخان ئاكىسى مەنسۇرخانغا قېرىنداشلىق مېھرىنى ئەسكەرتىپ، دادىسىنىڭ ئارمانلىرىنى ئورۇنلاش ئۈچۈن مىرزا ئابابەكرى بىلەن شەيبانىخاننى يوقىتىپ، قولدىن بېرىپ قويغان زېمىن، سەلتەنەتنى قايتۇرۇۋېلىش توغرىسىدىكى كۆز قاراش، تەدبىرلىرىنى تەپسىلىي بايان قىلىپ بىر پارچە مەكتۇپ يازدى. ئاندىن ئىنىسى ئابدۇخېلىلخان بىلەن بىرلىكتە يەتتە سۇ ۋادىسىدىن چېرىك يىغىپ، مەشىقلەندۇرۇشكە كىرىشتى.

※ ※ ※

ھىرات شەھىرىگە قىرىق ـ ئەللىك چاقىرىم يول قالغاندا. ھىراتقا تېزرەك يېتىپ بېرىش ئۈچۈن، كېچە ـ كۈندۈز توختىماي دېگۈدەك يول ماڭغان مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگەنلىك خىيالىلىرى تولىمۇ چىگىش ئىدى. ۋۇجۇدىدا سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا بىلەن بىرلىكتە شەيبانىخانغا قارشى لەشكەر تارتىش ئۈمىدى بىلەن شەيبانىخانىنىڭ ھەربىدە قالغان ئىككى قىزى ـــ ھەببە سۇلتان خېنىم بىلەن گەۋھەر شاد خېنىمنىڭ تەقدىرى ھەقىقىدىكى ئەندىشىلىرى توختىماي تىركىشىپ كۆڭۈل ئارامىنى بۇزاتتى.

ھەئە، ئۇ مەھمۇد سۇلتان بىلەن قۇندۇزغا لەشكەر تارتىپ ماڭغاندا، شەيبانىخانىنىڭ كىچىك خانىشى خانزادە خېنىم: «نەۋرە سىڭىللىرىم سىلى بىلەن بىللە يۈرسە جاپا تارتىپ قالىدۇ. ئۇلارنى ئۇرۇش، يول جاپاسىغا مۇپتىلا قىلماي قالدۇرۇپ قويسىلا، ماڭا ھەمراھ بولسۇن» دەپ تۇرۇۋالغاندى. شەيبانىخان ئەندىجانىنى ئالغان ۋاقتىدا مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگەنلىك بۇ ئىككى قىزنىڭ خانزادە خېنىم ھامىيلىق قىلىپ، يېنىغا ئەكېلىۋالغان بولۇپ، بۇ

نەۋرە قېرىنداشلار ئوبدانلا ئىچەكىشىپ قالغانىدى. خانزادە خېـ
نىمنىڭ تەكلىپى ئورۇنلۇق ئىدى. قىزلىرىنىڭمۇ بۇ نەۋرە ئاچـ
سىدىن ئايرىلغۇسى كەلمىدى. خانزادە خېنىمدىن باشقا، شەيبانـ
خاننىڭ سۇلتان مەھمۇدخاندىن تالاق قىلدۇرۇپ ئالغان يەنە بىر
خانىشى ئايشە سۇلتان خېنىممۇ بۇ قىزلارغا ئوبدان قاراۋاتاتتى.
يەنە بىر تەرەپتىن بۇ قىزلارنىڭ كىچىك ھاممىسى مەلىكە دۆلەتـ
سۇلتان خېنىم شەيبانخاننىڭ ئوغلى تۆمۇر سۇلتاننىڭ ئەمرىدە
ئىدى. ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئۇنىڭ قىزلىرىنىڭ ھالىدىن ئوبدان
خەۋەر ئالاتتى. ئەڭ مۇھىمى قىزلىرىنى بىللە ئېلىپ ماڭسا،
شەيبانخاننىڭ گۇمانىنى قوزغاپ قويماتتى. شۇڭا ئىلاجسىز ھەـ
سارىدا قالدۇرۇپ قويغانىدى.

«شەيبانخاننىڭ يېنىدىن كېتىش خىيالىم بولغاندىكىن نېـ
مىشقىمۇ قىزلىرىمنى ئۇ يەردە قالدۇرۇپ قويغان بولغىتىتىم؟
شەيبانخان مەندىن ئالالمىغان ئۆچىنى قىزلىرىمدىن ئالارمۇ
ئەمدى؟ ھەرقانچە بولسىمۇ ئۇنداق قىلماس. ئۇنداق نامەردلىك
قىلسا خان ـ سۇلتانلىق شەۋكىتىگە نۇقسان يېتىدىغانلىقىنى
بىلەر. ئۇ يۇز ـ ئابرۇيىغا بەك ئېتىبار بېرىدىغان ئادەم. ئەل ـ
يۇرتقا يامان ئاتقىنىڭ تارقىلىپ كېتىشىدىن ۋايىم يەپ بولسىمۇ
قىزلىرىمغا بەتنىيەتلىك قىلماسلىقى مۇمكىن. مەلىكە خانزادە
خېنىم، ئايشە سۇلتان خېنىم، مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىملارمۇ
قاراپ تۇرماس. ئەڭ ياخشىسى شەيبانخاننىڭ كۆڭلىگە ئىنساب،
قىزلىرىمغا ئامانلىق تىلەي...»

مۇھەممەد ھۈسەين كۆرەگان ھەسرەتلىك ئۇھسىندى.
ھىراتقا يېقىنلاپ قالغانسېرى يېزا ـ قىشلاقلار، كۆجۈم مەھەللـ
لەر، باغلار كۆپىيىشكە باشلىغانىدى.

«ھىراتقا ئەۋەتكەن چاپارمەن نېمىشقا ھازىرغىچە خەۋەر ئېـ
لىپ كەلمەيدىغاندۇ؟ سۇلتان ھۈسەين بايقارا ئۇنى قوبۇل قىلمـ
ىغانمىدۇ ياكى مەن بىلەن كۆرۈشۈشنى رەت قىلغانمىدۇ؟ ئىشقـ
لىپ بىر خەۋەر كەلسە بولاتتى...»

ئۇ خىيالىدىن باش كۆتۈرۈپ نۆكەرلىرىگە قارىدى. توختىماي يول يۈرگەنلىكى ئۈچۈن، ھەممىسىنىڭ ئۇستىباشلىرى توپا ـ چاڭ بىلەن بۇلغانغان، چاچ ـ ساقاللىرى ئۆسۈپ كەتكەنىدى.

«يول بويى كىشىلەر بىزگە نېمانچە قارايدىكەن دېسەم، ئەسلىدە ئۇستىبېشىمىز قارىغۇسىز بولۇپ كەتكەنىكەن ـ ده. كېچىلەپ يول يۈرۈشكە بۇيرۇغىنىمنى نۆكەرلەر نېمىدەپ چۈشىنىپ قالغاندۇ؟ مېنى شەيبانخانىڭ غەزىپىدىن قورقۇپ مۇشۇنداق پەرمان بەردى دەپ ئويلاپ قالغانمىدۇ؟ ھېلىمۇ ياخشى، ئەمىر جانۇاپابەگنىڭ مەكتۇپىنى ئۇلارغا كۆرسەتمىگەنىكەنمەن...»

ئۇنىڭ كاللىسىدىن ئەمىر جانۇاپابەگنىڭ مەكتۇپىدىكى مەزمۇنلار لىپ قىلىپ ئۆتتى:

«... كۆرەگان جانابلىرى، ئۇشبۇ مەكتۇپ قوللىرىغا تەككەن ھامان ئولتۇرغان بولسىلا تۇرسىلا، تۇرغان بولسىلا دەرھال ماڭسىلا. ھازىر شەيبانخان ئالىيلىرىنىڭ پەيلى بۇزۇلدى. مەھمۇد سۇلتانىنىڭ تۇيۇقسىز ۋاپاتىدىنمۇ قاتتىق گۇمانىم بار. چۈنكى، شەيبانخان ئالىيلىرى ئىنىسىنىڭ جەستىنى كۆرۈپ قىلچىلىك قايغۇرمىدى. ئۆلۈمنىڭ سەۋەبىنىمۇ سورىماقتا يوق، سىلىنى سورىدى. ئىز ـ دېرەكلىرىدىن مەلۇمات ئالالمىغانلىقى ئۈچۈن غەزىپىنى ئىنىسىنىڭ سەركەردىسىنى ئۆلتۈرۈش بىلەن باستى. گەرچە سىلى بىلەن ئوتتۇرىمىزدا چوڭقۇر دوستلۇق بولسىمۇ، بۇنى مەرھۇم مەھمۇد سۇلتان بىلەن ئىككىلىرىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى دوستلۇققا سېلىشتۇرۇش مۇمكىن ئەمەس. ئەمما، كەمىنلىرىمۇ سىلىگە ئوخشاشلا دوستلۇققا ئەقىدە قىلىدىغان ۋاپا ئەھلىمەن.

مەقسەتكە كەلسەم، شەيبانخان ئالىيلىرى ئاساسىي قوشۇنغا خارەزمگە قاراپ ئىلگىرىلەش پەرمانى چۈشۈردى ھەمدە بىر بۆلۈك لەشكەرلەرگە ئەمىر جالالىدىن يۈسۈپنى

*باش قىلىپ، سىلىنى قوغلاپ تۇتۇش پەرمانى بەردى. بەل-
كىم كاللىلىرىنى ئېلىپ كېلىشكە بۇيرۇغان بولۇشى مۇم-
كىن. ئۇ خارەزمگە مېڭىش ئالدىدا: «ئەگەر خارەزىم قولۇم-
غا كىرسە ھېچبىر سەۋەب بىلەن ئۇ يەردىن يانغىلى بولمايـ-
دۇ. ھازىرقى ئەھۋالدىن قارىغاندا مۇھاسىرە مۇددىتى
ئۇزاققا سوزۇلۇشى مۇمكىن. ھازىر ئىلكىمىزدىكى ساداقەت-
مەن ئۆزبېك لەشكەرلىرى ئارىسىدا بىزگە ئەسىرگە چۈش-
كەن ئوتتۇز مىڭغا يېقىن موغۇلستان لەشكىرى بار. ئۇلار-
نىڭ ئۇلۇغلىرى ھېچ ۋاقىتتا بىزگە خاس ئەقىدە بىلەن
خىزمەت قىلمايدۇ. ئەگەر پۇرسەت تاپسىلا بىز ئۇلارغا قاز-
چىلىك قىلغان بولساق، بىزگىمۇ جازاسىنى شۇنچىلىك
يانداۋىردۇ. ئۇلارنىڭ ئەڭ ئالدىنقى قاتاردىكىسى مۇھەممەد
ھۇسەين كۆرەگاندۇر. نەچچە مۇددەتتىن بېرى شۇ ھەقتە
ئويلاۋاتقانىدىم. ئەپسۇس، ئۇ چاققان چېقىپ جېنىنى ياقىغا
ئېلىشقا ئۇلگۈرۈپتۇ. ئەگەر ئۇنى ئۆلتۈرسەم گويا كى
خانلاردىن بىرىنى ئۆلتۈرگەندەك بولىمەن...» دەپ سىلىگە
بولغان مۇددىئاسىنى ئاشكارىلىدى. بەلكىم ئىنىسى مەھمۇد
سۇلتانىنىڭ تۇيۇقسىز ئۆلۈمىدىمۇ ئول شەيبانخانىنىڭ قولى
باردۇر. بىلگۈچى ئاللاھ. كۆپ ئېھتىيات قىلغايلا، زىنھار
قارامىلىق قىلمىغايلار...»*

مۇھەممەد ھۇسەين كۆرەگانىنىڭ نۆكەرلىرىنى ھىراتقا قاراپ توختىماي ئىلگىرىلەشكە بۇيرۇشىغا مۇشۇ خەت سەۋەب بولغانـ-
دى. ئۇ بىر تەرەپتىن شەيبانخانىنىڭ ئۆزىنى قوغلاپ تۇتۇشقا ئە-
ۋەتكەن لەشكەرلىرىنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالماسلىق، يەنە بىر تە-
رەپتىن ھىراتقا تېزرەك يېتىپ بېرىپ سۇلتان ھۇسەين بايقارانى
شەيبانخانغا قارشى لەشكەر تارتىشقا ئۈندەش ئۈچۈن، ئەنە ئا-
شۇنداق تېزلىك بىلەن يول يۈرگەنىدى.

ـــ بىرقانچە نۆكەر بىلەن بېرىپ، ئەتراپتىن بىرەر ئۆستەڭ

تاپقىن، ـــ دېدى مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگان نۆكەر بېشى مەۋلا ـ نە مۇھەممەدنىڭ چاڭ ـ توزاندا ئاپئاق ئاقىرىپ كەتكەن قاش ـ كىرپىكلىرىگە قاراپ، ـــ يۈيۈنۇپ كېيىم يەڭگۈشلىۋالايلى. ھىراتقا بۇ ئەپتىمىز بىلەن كىرسەك ياخشى بولماس. ئۇنىڭ ئۈس ـ تىگە سۇلتان ھۇسەيىن بايقارا كېيىنىش، ياسىنىشقا ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىدىغان ئادەم.

ـــ شۇنداق قىلايلى، ـــ دېدى مەۋلانە مۇھەممەد، ـــ بۇ تۇر ـ قىمىزدا خۇددى گۆردىن قېچىپ چىققان ئۆلۈكتەكلا بولۇپ قاپ ـ تىمىز.

مەۋلانە مۇھەممەدنىڭ چاقچاق قىلىپ ئېيتقان بۇ سۆزلىرى مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگانغا باشقىچە تەسىر قىلدى.

«راست ئېيتىسەن، ئەمەلىيەتتىمۇ بىز گۆر ئاغزىدىن قېچىپ چىقتۇق. بىر قەدەم چاققان چىقمىغان بولساق شەيبانىخان بىزنى ئاللىقاچان گۆرگە كۆمۈپ بولاتتى...»

ئۇ خىيالىنى يىغىشتۇرۇپ مەۋلانە مۇھەممەدكە قارىدى:

ـــ ئىلدام بول. يەنە مېڭىۋەرسەك، ئېقىن ئۇچراتساقمۇ يۇ ـ يۇنۇشقا ئامالسىز قالىمىز. ئالدىمىز تەرەپ ھىراتقا بارغۇچە پۇ ـ تۇنلەي كۆجۈم مەھەللە.

كۈز پەسلى ئاخىرلىشاي دەپ قالغان بولغاچقا، ھاۋا خېلىلا سوغۇق ئىدى. مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگان ئۆستەڭنىڭ دالدىراق بىر يېرىدە يۇيۇندى. باشقا نۆكەرلىرى يۇيۇنۇپ، كىيىم ئالماشتۇ ـ رۇپ بولغۇچە ساتىراش مەھرىمى ئۆسۇپ كەتكەن چېچىنى چۈشۇ ـ رۇپ، چاڭگىلىشىپ كەتكەن ساقال ـ بۇرۇتلىرىنى ياساپ ئۇلگۈر ـ دى.

ئەمدى پاكىز كىيىنگەن نۆكەرلەر ئاتلىرىنى بولۇشىغا چاپ ـ تۇرۇپ، توپا ـ چاڭ توزۇتۇپ ماڭماي، ئاتلىرىنى بىر خىل رد ـ تىمدا يورغىغا قويۇۋەتكەنىدى. مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگان بىلەن مەۋلانە مۇھەممەد ئالدىدا يول باشلاپ ماڭغانىدى. مۇھەممەد ھۇسە ـ يىن كۆرەگاننىڭ ئۇيقۇسى ئېچىلىپ كەتكەن ئوغلى مۇھەممەد

ھەيدەر دادىسىدىن توختىماي گەپ سوراپ خىياللىرىنى چالغىتاتىتى:

ـــ ھىياتتا مەن بىلەن ئويناپدىغان ئاداشلا بامۇ ئاتا؟

ـــ بار ئوغلۇم. ئاللاھ خالىسا بۇنىڭدىن كېيىن نۇرغۇن ئاداشلار بىلەن بىللە مەدرىسەگە بارىسەن.

ـــ مەدىيسە دېگەن يىمە ئۇ؟

ـــ مەدرىسە دېگەن ساڭا ئوخشاش كىچىك بالىلارنى تەربىيەلەيدىغان ئوقۇل. ئۇ يەردە خەت يېزىشنى، كىتاب ئوقۇشنى، تۈرلۈك جانبازلىق ماھارىتىنى ئۆگىنىسەن.

ـــ مەدىيسەدە ئوقۇسا يىمە بولىدۇ؟

ـــ ياخشى ئادەم بولىدۇ بالام.

ـــ سىلىگە ئوخشاشما؟

مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان ئوغلىنى ئىچكۈيەرلىك بىلەن باغرىغا باستى:

ـــ شۇنداق ئوغلۇم، ياخشى ئوقۇساڭ پەزىلەتلىك ئادەم بولىسەن. ئېسىڭدە مەھكەم تۇت، ئادەمنىڭ نامى ھايات چېغىدا ئەمەس، ئۆلۈپ كەتكەندىن كېيىن ئاۋامنىڭ تىلىدا زىكرى قىلىنىساء، ئاندىن ياخشى ئادەم بولغان بولىدۇ. بۇنى ئول ئادەمنىڭ ئىكىنچى قېتىم ئۆمۈر كۆرگىنى دەيمىز.

مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگانمۇ جاھاندىكى بارلىق ئاتىلارغا ئوخشاش ئوغلىدىن نۇرغۇن ئارزۇ ـ ئارمانلارنى كۈتەتتى. مەرھۇم دادىسى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنى ياد ئېتىپ تۇرۇش ئۈچۈن، بۇ تۇنجى ئوغۇل پەرزەنتىگە دادىسىنىڭ ئىسمىنى قويغانىدى. شۇ تاپتا ئۇ ئوغلى بىلەن تاكى ھىراتقا بارغۇچە مۇشۇ تەرىزدە پاراڭلاشقانمۇ بولار ئىدى، لېكىن ھىراتقا ئەۋەتكەن چاپارمىنىدىن تېخىچە خەۋەر بولمىغانلىقى ئۈچۈنمۇ ئەيتاۋۇر، ئوغلى بىلەن يەنە سۆزلىشىشكە رايى بارمىدى.

ـــ ئەتكەڭنىڭ قۇچىقىدا بىردەم ئولتۇرۇپ تۇر ئوغلۇم. ھىراتقا بارغاندا كەڭ ـ كۈشادە مۇڭدىشىۋالارمىز.

ئۇ شۇنداق دېگىنىچە ئوغلىنى ئارقىسىدىن بىر ئات بېشى ئارىلىق قالدۇرۇپ كېلىۋاتقان موللا سۈپەت يىگىتكە ئۇزاتتى.

«سۇلتان ھۈسەيىن بايقارانىڭ ئوغۇللىرى بىلەن بولغان ئاداۋەتلىرى قانداق بولدىكىن؟ ئۇزۇندىن بېرى ئوغۇللىرى ئۇنىڭ-غا ئىتائەتسىزلىك ۋە ئاسىيلىق قىلىشىپ، ئاتىسىنىڭ دۈشمەن-لىرى بىلەن ئىتتىپاق تۈزۈپ يۈرۈپتۇ دەپ ئاڭلىۋىدىم. ھازىر قانداقراقكىن؟ ئاتا ـ بالا ئوتتۇرىسىغا چۈشكەن زىددىيەت سەلتە-نەتنى زاۋال تاپقۇزدۇ. دانىشمەن مىرزا ئۇلۇغبەگ سەلتەنەتنى ئاشۇ سەۋەبتىن زاۋاللىققا يۈزلەنگەنىدى. پەرزەنتىنىڭ ئىنسابى بولمىسا بىكار...»

يىراقتىن چېپىپ كېلىۋاتقان ئاتلىقنىڭ قارىسى ئۇنىڭ خىيالىنى بۈزۈپ قويدى. ھايال ئۆتمەي ئاتلىق ئېنىق كۆرۈندى. ئۇ ھىراتقا كەتكەن چاپارمەن ئىدى.

ـــ ئەمىر جانابلىرىغا مەلۇم بولغاي، ـــ دېدى چاپارمەن ئون نەچچە قەدەم ئارىلىق قالغاندا ئاتتىن سەكرەپ چۈشۈپ، ـــ سۇل-تان ھۈسەيىن بايقارا ئالىيلىرى يوللىرىغا مۇنتەزىر ئىكەنلىكىنى بىلدۈردى.

مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان خاتىرجەملىك بىلەن يەڭگىل نەپەس ئالدى:

ـــ نېمانچە كېچىكتىڭ؟

ـــ ئەمىر مۇھەممەد بۇرۇندۇق بارلاس جانابلىرى ھاردۇق چېيى بىلەن ئىلتىپات كۆرسىتىپ ھايال قويدى.

ئەمىر مۇھەممەد بۇرۇندۇق بارلاسنىڭ ئىسمىنى ئاڭلىغان مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان يەنە بىر قېتىم خاتىرجەم بولدى. چۈنكى ئۇ سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا ئوردىسىدىكى ئەمىرلەرنىڭ ئارىسىدا ياش ـ قۇرام، ئېسىلزادىلىك، تۆرىلىك مەرتىۋىسىدە ۋە ئەقىل ـ پاراسەتتە ئەڭ مۆتىۋەر كىشى ھېسابلىناتتى.

«ئەمىر مۇھەممەد بۇرۇندۇق بارلاس جانابلىرى ئاددىي چاپار-مىنىمگە بۇ دەرىجىدە ئىلتىپات كۆرسەتكەن بولسا ھىراتتىكى

ئىشلار ئوڭۇشلۇق بولغۇدەك...»

ئۇ ھىراتنىڭ قىپچاق دەرۋازىسىغا بەش چاقىرىم ئارىلىق قالغاندا بىر توپ بەگ ـ سىپاھلارنى ئەگەشتۈرۈپ ئىستىقبالىغا چىققان مۇھەممەد بۇرۇندۇق بارلاس بىلەن كۆرۈشتى.

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، قەدەم يەتتى بالا يەتمىگەي، ـــ دېدى مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان تەۋازۇ بىلەن ئېگىلىپ سالام بېرىپ.

ـــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، مۇبارەك قەدەملىرىگە مەرھابا، ـــ دېدى مۇھەممەد بۇرۇندۇق بارلاس.

سالام ـ سەھەت يوسۇنى ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، مۇھەممەد بۇرۇندۇق بارلاس مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگاننى ۋاقىتلىق تەكىلگەن ھەشەمەتلىك چېدىرغا باشلاپ قايتىدىن ھاردۇق سورىدى، ئاندىن چاي قۇيۇپ، ئاش تارتقۇزدى. غىزا يېيىلىپ بولغۇچە تەكەللۇپلۇق سۆزلەردىن باشقا پاراڭ بولمىدى. ئۇ نامىنى كۆپ ئاڭلىغان بولسىمۇ، كۆرۈشۈش نېسىپ بولمىغان مۇھەممەد بۇرۇندۇق بارلاسنىڭ كەمتەر، كىچىك پېئىل، قىزغىن مۇئامىلىسىنى كۆرۈپ ياقتۇرۇپ قالغانىدى.

ـــ ئەمىر جانابلىرىنىڭ ھىراتقا قەدەم تەشرىپ قىلىش مۇددىئاسى بىزگە بەش قولدەك ئايان، ـــ دېدى مۇھەممەد بۇرۇندۇق بارلاس ئەسلىي مەقسەتكە كۆچۈپ، ـــ ئول شەيبانىخان ھەممىزگە ئورتاق دۈشمەندۇر. قۇدرەتلىك پاناھىمىز سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا ئالىيلىرى خېلىدىن بېرى ئۇنىڭ مۇقابىلىسىگە چىقىپ، ئۆزىنى بىلەلمەي قالغان ئول سەھرالىقنى ئەدەپلەپ قويۇشنى كۆڭلىگە پۈككەن بولسىمۇ، سالامەتلىكى يار بەرمىگەچكە سەۋر قىلىشقا مەجبۇر بولغانىدى. مانا ئەمدى جانابلىرى بول دەرگاھقا قەدەم كەلتۈرۈپ كۆچمىزگە كۈچ قوشتىلا.

ـــ كەمىنىلىرى ھازىر بىر قاچقۇن ساياقمەن. ئول شەيبانىخانىڭ مۇقابىلىسىگە چىقىش ئۇچۇن، سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا ئالىيلىرىغا نۆكەرلىك قىلىشقا رازىمەن، ـــ مۇھەممەد ھۈسە-

يىن كۆرەگان بىرنەچچە دەقىقە تۇرۇۋېلىپ، يەنە ئېغىز ئاچتى، ـــ بىلمىدىم، بۇگۈن قۇدرەتلىك خان ئالىيلىرى بىلەن دىدار ـ مۇلا ـ قاتتا بولۇش شەرىپىگە ئېرىشكىلى بولۇرمىكىن؟

ـــ شول تاپتا خان ئالىيلىرىمۇ ئەمىر جانابلىرىنى ساقلاۋاتىدۇ.

ـــ ئۇنداقتا ئىلتىپات قىلىپ يول باشلىغان بولسىلا.

مۇھەممەد بۇرۇندۇق بارلاس نېمە ئۈچۈندۇر بىر پەس ئارسالدى بولغاندىن كېيىن ئېغىز ئاچتى:

ـــ ئەمىر جانابلىرىغا بېرىدىغان بىر تەكلىپىم بار ئىدى. بىلمىدىم، قوبۇل كۆرەرمىكىن؟

ـــ جانابلىرى ھىرات ئۆلىمالىرىنىڭ پازىللىرىدىندۇر. كەمنە تالىپلىرىغا سۆزلىگەندە زىيادە تەۋازۇ قىلىشلىرى ھاجەتسىز.

ـــ ئىلتىپات قىلدىلا، ـــ دېدى مۇھەممەد بۇرۇندۇق بارلاس، ـــ ئەمىر جانابلىرىنىڭ بۇيۇك خاقان سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرىنىڭ ئەمرلەشكىرى ھەم يېقىن دوستى ئىكەنلىكى بىزگە ئايان. سەلتەنەت يوسۇنى بويىچە سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا ئالىيلىرى بىلەن بىر ئەلچىسى سۈپىتىدە كۆرۈشۈشلىرى كېرەك ئىدى، ئەمما ھازىر ۋەزىيەت قىل ئۈستىدە تۇرۇۋاتىدۇ. شۇڭا خان ئالىيلىرىنىڭ دىلىنى رەنجىتىپ قويماسلىق ھەمدە كۆڭۈللىرىگە پۈككەن مۇددىئا ـ مەقسەتلىرىنى ئوڭۇشلۇق رويابقا چىقىرىش ئۈچۈن، قائىدە ـ يوسۇن سۈرۈشتۈرۈپ ئولتۇرماي، ئوردىغا كىرگەندە خان ئالىيلىرىغا تىزلىنىپ تۇرۇپ ھۆرمەت بىلدۈرگەن بولسىلا.

مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان دەماللىققا جاۋاب بېرەلمەي تۇرۇپ قالدى. چۈنكى ئۇ ئەندىجاندا شەيبانىخان بىلەن كۆرۈشكەندىمۇ تىزلانمىغانىدى. بىر ئەلنىڭ ھۆكۈمرانىغا تىزلىنىپ تۇرۇپ ھۆرمەت بىلدۈرۈش ئۆز ئېلىنىڭ ھۆكۈمرانىنىڭ ئىززەت ـ غۇرۇرىنى دەپسەندە قىلغانلىق بىلەن باراۋەر ئىدى.

«قانداق قىلسام بولۇركىن؟ ئەمىر مۇھەممەد بۇرۇندۇق بارلاس توغرا دەيدۇ. ھازىر قائىدە ـ يوسۇن سۇرۇشتۇرۇپ ئولتۇ-رىدىغان چاغ ئەمەس. ۋەھشىي ياۋ تاپ باستۇرۇپ كەلمەكتە. ئۇنىڭ ئۇستىگە خۇراسانغا سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرىنىڭ پەرمانى بىلەن كەلگىنىم يوق. شۇڭا سۇلتان ھۇسەيىن بايقاراغا تىزلانسام قائىدە ـ يوسۇندىن چەتنىگەن بولۇپ قالماسمەن. ئۇنىڭ ئۇستىگە بەربىر ئۇنىڭغا بەيئەت قىلمايمەن...»

ئۇ خىيالىنى يىغىشتۇرۇپ جاۋاب كۈتۈپ ئولتۇرغان مۇھەم-مەد بۇرۇندۇق بارلاسقا قارىدى:

ـــ ماقۇل، جانابلىرىنىڭ دېگىنىدەك بولسۇن.

ـــ يەنە بىر گەپ، ـــ دېدى مۇھەممەد بۇرۇندۇق بارلاس، ـــ خان ئالىيلىرىنىڭ بىر پۇتى پالەچ بولۇپ قالغان. ھەرىكەت قە-لىشى ئەپسىز. سالاملىرىغا ئورنىدىن تۇرۇپ جاۋاب قايتۇرالمىا-لمىقى مۇمكىن. شۇڭا زىنھار كۆڭۈللىرىگە ئالمىغايلا.

مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگان ئوردىغا كىرىپ سۇلتان ھۇ-سەيىن بايقاراغا تىزلىنىپ تۇرۇپ سالام بەردى:

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، قۇدرەتلىك خان ئالىيلىرىنىڭ ئە-زىز تېنى سالامەت، بەخت ـ دۆلىتى زىيادە، تەخت ـ سەلتەنەتى ئامان بولغاي!

كىيىنىش، ياسىنىشقا ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىدىغان سۇلتان ھۇسەيىن بايقارا ياشىنىپ قالغىنىغا ۋە كېسەللىكىگە قارىماي بېشىغا قارا كۆرپە تۇماق كىيىپ، تۇماقنىڭ ئوڭ تەرىپىگە توز پېيى قىستۇرۇۋالغان، ئۇچىسىغا ئوتقاشتەك قىزىل يىپەك تون كىيىپ، بېلىنى ئالماس كۆز قويۇلغان ئالتۇن كەمەر بىلەن باغ-لىۋالغانىدى. ئۇ مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگانىنىڭ سالامىنى سەل قىمىرلاپ قويۇپ ئىلىك ئالدى:

ـــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام. ئورۇنلىرىدىن تۇرسىلا كۆرەگان جانابلىرى، ـــ ئۇ مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگانىنىڭ تىزلىنىپ تۇرۇپ بىلدۇرگەن ھۆرمەت ـ ئېھتىرامىدىن تولىمۇ مەمنۇن بول-

غانىدى. شۇڭا مۇھەممەد بۇرۇندۇق بارلاسقا قاراپ ئېغىز ئاچتى، ـــ كۆرەگان جانابلىرىغا خانزادە بەدىئۇززامان مىرزىنىڭ يۇقىرىسىدىن ئورۇن بېرىلگەي.

مۇھەممەد بۇرۇندۇق بارلاس ئىتتىك كېلىپ، مۇھەممەد ھۈسەين كۆرەگانىنى خانزادە بەدىئۇززامان مىرزىنىڭ يۇقىرىسىدىكى تەختكە يېقىن جايدىكى كۇرسقا باشلىدى. سۇلتان ھۈسەين بايقارانىڭ ئۆزىنى بۇ دەرىجىدە ھۆرمەتلەپ، ئوغۇللىرىنىڭ يۇقىرىسىغا ئولتۇرغۇزغانلىقىدىن تەسىرلەنگەن مۇھەممەد ھۈسەين كۆرەگان ئۇنىڭغا تىزلىنىپ تۇرۇپ سالام بەرگىنىدىن كۆڭلىدە مەمنۇن بولدى ۋە ئۆزىگە بۇ ئەقىلنى كۆرسەتكەن مۇھەممەد بۇ-رۇندۇق بارلاسقا رازىمەنلىك بىلەن قاراپ قويدى.

ـــ بۇگۈن سەلتەنەت ئىشلىرىنى سۆزلەشمەيلى، ـــ دېدى سۇلتان ھۈسەين بايقارا، ـــ غەزا ـ شاراب تارتىڭلار. ئەزىز مېھمانىمىزدىن ئاۋۋال ھېرات قائىدىسى بويىچە ھاردۇق سورايلى.

شۇ ھامان بىكاۋۇل بەگ خىزمەتكارلارنى بۇيرۇپ، داستىخانغا ھەرخىل نازۇ نېمەتلەرنى تارتىشقا باشلىدى. ئارقىدىن سا-قىيلار قەدەھلەرگە شاراب قۇيۇشقا كىرىشتى.

سۇلتان ھۈسەين بايقارانىڭ بۇ پەرمانى مۇھەممەد ھۈسەين كۆرەگانغا سەل غەلىتە تۇيۇلدى.

«توۋا، بۇ نېمە قىلىق؟ كۈچلۈك ياۋ ئاللىقاچان ئىلكىگە باستۇرۇپ كىرىپ بولغان تۇرسا، شۇ تاپتا ياۋغا قانداق تاقابىل تۇرۇش ھەققىدە باش قاتۇرماي، بەخىرامان شارابخورلۇققا مەيلى تارتىپ قالغىنى نېمىسى؟ كىشىلەرنىڭ ئۇنى خۇراسان تەختىگە چىققاندىن بېرى ھەر كۈنى پېشىندىن كېيىن شاراب ئىچمەي قويمايدۇ، دېگىنى راست ئىكەن ـ دە... ئاتىسى بۇنداق بولسا، ئو-غۇللىرى قانچىلىك شارابخوردۇر؟...»

ئۇ كۆڭلىدىكىنى چاندۇرماسلىققا تىرىشىپ، تۆۋەن تەرىپىدە ئولتۇرغان بەدىئۇززامان مىرزا، مۇزەپپەر مىرزا قاتارلىق خانزادە-

لەرگە يەرنىڭ تېگىدىن نەزەر تاشلىدى.

126

كابۇل.

ئانىسى قۇتلۇقنىگار خېنىمنىڭ كېسىلى كۈندىن ــ كۈنگە ئېغىرلىشىپ كەتكەنلىكى سەۋەبلىك، بابۇرنىڭ قولى ھېچ ئىشقا بارمايۋاتاتتى. ئۇنىڭسىزمۇ كۆڭلىنىڭ ئارامى يوق ئىدى. ھەئە، ئېغىر كۈنلەرنى بىر ــ بىرىگە ھەمدەم بولۇپ ئۆتكۈزگەن ئەمىر ــ سەركەردىلىرى كابۇلغا كەلگەندىن بېرى سىغىشالمايۋاتاتتى. خۇ- سۇسەن ئىنىسى جاھانگىر مىرزا بىلەن باقى چاغانىيانى ئۇنىڭغا باش ئاغرىقى تېپىپ بېرىۋاتاتتى.

ــ ئانامنىڭ كېسىلىگە راستىنلا تاۋۇز شىپا قىلارمۇ؟ ــ سورىدى بابۇر ئالدىدا قول باغلاپ تۇرغان ھەكىمدىن.

ــ ھەسەبە[1] كېسىلىگە ئادەتتە قان ئالساقلا شىپا قىلاتـ- تى، ــ دېدى ھەكىم، ــ لېكىن، خانىش ئايىمنىڭ كېسىلىگە بۇ ئامالمۇ كار قىلمايۋاتىدۇ. خۇراسان تېۋىپلىرىنىڭ قالدۇرغان رد- سالىلىرىدە ھەسەبەگە تاۋۇز شىپا قىلۇر دەپ يېزىلغانكەن، شۇڭا تاۋۇز بەردۇق.

ــ ھازىر تاۋۇزنىڭ پىشىدىغان ۋاقتى ئەمەس، ــ دېدى با- بۇر ئويلانغان ھالدا، ــ تاۋۇزنى نەدىن تاپتىڭلار؟

ــ كابۇلدا تاۋۇز ساقلايدىغان باققالار بار ئىكەن.

ــ ياخشى بوپتۇ. يەنە باشقا دورا رىسالىلىرىنىمۇ ئاختۇرۇپ باققايلا.

ــ باش ئۈستىگە.

① ھەسەبە ــ بەدەندە ئۈششاق تاشما پەيدا قىلىدىغان بىر خىل كېسەل.

ھەكىم چىقىپ كەتتى.

ئەمدى سارايدا قاسىمبەگ قاۋچىن بىلەن بابۇر يالغۇز قالغا-نىدى.

ــ خوش، ــ دېدى بابۇر قاسىمبەگ قاۋچىنغا قاراپ، ــ جاھانگىر مىرزىنىڭ رەنجىشىنىڭ سەۋەبى نېمىكەن؟

ــ سۇرۇشتۇرۇپ كەلسە تىلغا ئالغۇچىلىكى يوق بىر ئىش، ــ دېدى قاسىمبەگ قاۋچىن، ــ ئالىيلىرىغىمۇ مەلۇملۇق. جاھانگىر مىرزا غەزىدىن كەلگەن چاغدا پەرمانلىرىغا بىنائەن ئىستىقبالىغا چىققانىدىم. يولدا كېلىۋاتىپ جاھانگىر مىرزا بۆ-دۈنگە قۇش قويدى. قۇش بۆدۈنگە چاڭگال سالمىدىغان چاغدا نې-مە ئۈچۈندۇر بۆدۈنە ئۆزىنى يەرگە ئۇردى. ئەتراپتىكى بەگلەر: «ئالدىمۇ، ئالدىمۇ؟» دەپ سوراشتى. قۇشنىڭ بۆدۈنە ئۆۋلىشى ئا-دەتتىكى ئىش بولغاچقا، كەمىنلىرى تۈزلا قىلىپ: «دۈشمەن شۇنچە ئاجىز تۇرسا، ئالماي قويامتى» دەپ جاۋاب بەردىم. شىرئە-لى بەگ، يۈسۈپ بەگ ۋە پەھلۇل بەگلەر مېنىڭ بۇ گېپىمنى جا-ھانگىر مىرزىغا باشقىچە چۈشەندۈرگەن چېغى. شۇنىڭغا رەنجىپ قاپتىمىش.

ــ جاھانگىر مىرزىنىڭ بۇرنىغا پەقەتلا سۇ كىرمىدى، ــ دېدى بابۇر كۆڭلى يېرىم بولغان ھالدا، ــ ھەردائىم ئەتراپىدىكى بەگلەرنىڭ پىتنىسىگە ئىشىنىدۇ.

ــ شۇنداق ئالىيلىرى. شىرئەلى بەگنىڭ نىيىتى دۇرۇس ئەمەس. كابۇلدىكى بارلىق پىتنە ـ پاسات شۇنىڭدىن چىقىۋاتىدۇ. خۇپىيەلىرىمىزنىڭ تىڭتىڭلاپ بىلىشىچە، ھازىر مۇشۇنى باھانە قىلىپ جاھانگىر مىرزىنى قېچىشقا قۇتراتقۇدەك.

«ئۆز ۋاقتىدا ئۇزۇن ھەسەن، ئەھمەد تەنبەللەرنىڭ پىتنىسى ۋە قۇتراتىشى سەۋەبىدىن پەرغانە ۋادىسىدىن ئايرىلغانىدىم. ئەمدى كابۇلدىمۇ بۇ پاجىئەلەرنىڭ تەكرارلىنىشىغا ھەرگىز يول قويماي-مەن. شىرئەلى بەگنى شۇنداق جازالايكى، باشقا پىتنىچىلەرگە قاتتىق ئىبرەت بولسۇن»

بابۇر جەھلى بىلەن ۋارقىرىدى:

ـــ مىرغەزەب!

سارايىنىڭ ئىشىك تۈۋىدە تۇرغان جاللاتلارنىڭ باشلىقى ئالدىراپ دېگۈدەك كىرىپ كەلدى:

ـــ لەببەي پادىشاھ ئالىيلىرى!

ـــ شىرئەلى بەگ پىتنە تارقىتىپ، قۇتراتقۇلۇق قىلغانلىقى ئۈچۈن دەرھال كاللىسى ئېلىنىپ، مال ـ مۈلكى مۇسادىر قىلىنسۇن! ئائىلە تاۋابئاتى كابۇلدىن ھەيدەپ چىقىرىلسۇن!

قاسىمبەگ قاۋچىن بابۇرنىڭ شىرئەلى بەگنى ئۆلتۈرمەكچى بولۇۋاتقانلىقىنى خىيالىغمۇ كەلتۈرمىگەنىدى. ئۇنىڭ بۇ پەرمانىدىن تولمۇ ئەپسۇسلاندى. ئەمما توسۇشقا ئامالسىز قالدى. شۇ تاپتا ئۇ شىرئەلى بەگنىڭ ئۆلتۈرمەكچى بولغانىدەك تۇيغۇغا كېلىپ قالغانىدى. سارايىنىڭ ئىچىدە بىر پەس تىمتاسلىق ھۆكۈم سۈردى.

ـــ پادىشاھ ئالىيلىرىغا مەلۇم بولغاي، باقى چاغانىيانى جابىلىرى كۆرۈشۈشكە ئىجازەت سورايدۇ.

بابۇرنىڭ غەزىپى تېخىچە بېسىلمىغانىدى.

ـــ كىرسۇن! ـــ دېدى ئۇ قاپقىنى تۇرۇپ.

ئادەتتە بابۇرنىڭ ئالدىغا بەخىرامان كىرىپ چىقىدىغان باقى چاغانىيانى شۇ تاپتا نېمە ئۈچۈندۇر تولىمۇ ئېھتىياتچان كۆرۈنەتتى، كۆزلىرىدىن ئاللىقانداق بىر تەشۋىش ئەلەڭگىيەتتى.

«شىرئەلى بەگنىڭ ئىشىدىن ئاللىقاچان خەۋەر تېپىپ بولۇپتۇ ـ دە، باشتىلا ئۆزىنى سورىشى كېرەك ئىدى.»

قاسىمبەگ قاۋچىن خىيال قىلغاچ باقى چاغانىيانىغا يەر تەگىدىن قاراپ قويدى.

بابۇر باقى چاغانىيانىغا قاپقىنى تۇرۇپ، بىر پەس قاراپ تۇرغاندىن كېيىن ئېغىز ئاچتى:

ـــ خوش؟

بابۇرنىڭ ئەلپازىنى كۆرۈپ، ئەپسىز ۋاقىتتا كېلىپ قالغان

لىقىنى ھېس قىلغان باقى چاغانىيانى دەماللىققا ئېغىز ئېچىشقا پېتىنالماي تۇرۇپ قالدى. ئەمدى بولغاندا گەپ قىلمايلا چىقىپ كېتىشىنىڭ ئورنى يوق ئىدى. ئاخىر ئۆزىنى خاتىرجەم تۇتۇشقا تىرىشىپ ئېغىز ئاچتى:

ـــ قۇدرەتلىك شاھىمىزدىن بۇرناكۇنى سۇنغان ئىلتىماسىمىنىڭ جاۋابىنى ئالاي دەپ كەلدىم.

بابۇر ئۇنىڭ كۆزىگە يالت ئېتىپ قارىدى. باقى چاغانىيانى بابۇرنىڭ تىكىلىپ قاراشلىرىغا بەرداشلىق بېرەلمەي، كۆزىنى ئەپقېچىشقا مەجبۇر بولدى.

«ئەمدى ئۇنىڭ نازلىنىۋېرىشلىرىگە يول قويسام بولمايدۇ. ماڭا قوشۇلغاندىن بېرى ئۇنىڭغا كۆپ يول قويدۇم. ساداقەتمەن پېشقەدەم ئەمىرىم قاسىمبەگ قاۋچىنىنمۇ يۇقىرى مەرتىۋە بېرىپ ئەتىۋارىنى قىلدىم. ھەرقانداق ئىشتا رايىغا باقتىم. تۇرلۇك ئەدەپسىزلىك ۋە يامان خۇيىنى كۆرمەسكە سالدىم. باشقا ئەمىر ـ سەركەردىلەرنى كۆزگە ئىلمىسىمۇ، ئۇلار بىلەن ئەپ ئۆتمىسىمۇ مەيلى دېدىم. ھەتتا ھەددىدىن ئېشىپ ھەر كۈنى ئىشكى ئالدىدا ناغرا چالدۇردى. گەرچە بۇ خان ـ سۇلتانلارغا خاس ئىمتىياز ۋە ئادەت بولسىمۇ، باشقا ئەمىرلەر نارازى بولۇپ، ئەرز قىلىپ كەلسىمۇ يەنىلا سالاۋات قىلدىم. ئەمدى ئۇنىڭغا ھەرگىز يالۋۇرمايمەن. ئۇنداق ئەركىلەشلىرىنى كۆتۈرمەيمەن. ئۇنىڭغا ئوردا ئىشىك ئاغىلىقىدىن تارتىپ كابۇل شەھىرىنىڭ ھاكىملىقىغىچە، لەشكەر بېگىدىۋانىنىڭ ھەززارلىقىدىن تارتىپ چاغداۋۇللۇقىغىچە بېرىدىغان ھوقۇق ـ مەرتىۋىلەرنىڭ ھەممىسىنى بەردىم. ھەتتا تامغا بېجىنى باشقۇرىدىغان يۇقىرى كىرىملىك ئىمتىيازنىمۇ تۇتقۇزدۇم. قىلغان ـ ئەتكەنلىرىنى يۇزىگە سالمىدىم. يېتەر ئەمدى شۇنچىلىك قىلغانلىرىم. يولدا قوشۇلغان ھەمراھ راستىنلا ھەمراھ ئەمەسكەن...»

ـــ جانابلىرىنىڭ ئارزۇسىنى رەت قىلىۋەرسەممۇ بولماس، ـــ دېدى بابۇر تەمكىنلىك بىلەن، ـــ ھازىردىن باشلاپ سىلىگە ئىـ

جازەت بېرىلدى. شەرت شۇكى، بىرىنچىدىن، ئۇندىن ئارتۇق نۇ
كەرنى ھەمراھ قىلمايدىلا. ئىككىنچىدىن، ھىندىستاندىن باشق
تەرەپكە بارمايدىلا. خوش، ئەمدى چىقىپ كەتسىلە بولىدۇ.

باقى چاغانىيانى بابۇرنىڭ ئۆزىگە بۇنداق شەرت بىلەن ئىج
زەت بېرىشنى ئويلاپمۇ باقمىغانىدى.

ـــ پادىشاھ ئالىيلىرى ئامان بولسىلا، ـــ دېدى ئۇ تاتارغا
ھالدا.

«ئۆزۈڭگە ئۆزۈڭ قىلدىڭ» ـــ دېدى بابۇر كۆڭلىدە.

قاسىمبەگ قاۋچىن باقى چاغانىيانىنىڭ ئارقىسىدىن مەس
خىرىلىك قاراپ قويدى.

ـــ پەرمانىمىز خاتا بولمىغاندۇ ئەمىر جانابلىرى؟ ـــ سورد
دى بابۇر.

ـــ يوقسۇ، ھەركىم قىلسا ئۆزىگە قىلىدۇ. ھېلىمۇ ئۇنىڭغ
قىلغىنىدىن ئارتۇق ھىممەت كۆرسەتكەندىلە، ئۆزىنى بىلەلمەي
قالدى.

ـــ ئۇنىڭغا بارار يېرىنى كۆرسىتىپ بەرمىسەم، دەرگاھد
مىزدىن كېتىۋېلىپ ياكى جاھانگىر مىرزىنى ئازدۇرۇشى ياكى
شەيباقنىڭ قېشىغا بېرىپ، بىزگە ساتقىنلىق قىلىشى مۇمكىن
ھە راست، شەيباق تەرەپتىن مەلۇمات بارمۇ؟

ـــ مەلۇمات بار ئالىيلىرى. شەيبانىخان ھازىر خارەزمنى
قاتمۇقات ئىسكەنجىگە ئالغان بولسىمۇ، خارەزىم ھاكىمى چىر
سوپى جان پىدالىق بىلەن قارشىلىق كۆرسەتكەنلىكى ئۈچۈن، تې
خىچىلا خارەزمنى ئېلىشقا مۇۋەپپەق بولالماپتۇدەك. مۇھەممە
ھۈسەيىن كۆرەگان جانابلىرى ھىراتنا ئىكەن. بەلكىم پات يېقىند
سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا ئالىيلىرى بىلەن شەيبانىخانىڭ مۇقا
بىلىسىگە لەشكەر تارتىپ بېرىشى مۇمكىن.

ـــ كابۇلدىكى پىتنە ـ پاساتلارمۇ ھەرھالدا بېسىققان بول
دى. ئەمدى بىزمۇ دىققىتىمىزنى شەيباققا ئاغدۇرايلى. ئول مۇنا
پىقنى سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا ئالىيلىرىغا يالغۇز تاشلاپ قوي

ساقمۇ بولماس. ئاڭلىسام، بايقارا ئالىيلىرىنىڭ بىر پۇتى پالەچ بولۇپ قاپتۇدەك.

ـــ كەمىنلىرىمۇ شۇنداقراق ئاڭلىدىم.

شۇ ئەسنادا ئۆڭسۈلى ئۆچكەن چاپارمەن سارايغا ئۇسۇپلا كىردى:

ـــ گۇناھىمدىن ئۆتكەيلا ئالىيلىرى، ۋالىدەئى بۇزرۇك نەپەستىن قالدى.

ئانىسىنىڭ ئۆلۈم خەۋىرى بابۇرغا خۇددى بېشىدا چاقماق چاقققاندەك تەسىر قىلدى. چاپارمەندىن يەنە گەپ سوراشقا رايى بارماي ئۆزىنى سىرتقا ئاتتى.

※ ※ ※

ـــ يۇرىكىمنى يېرىپ چىققان ئوغلۇمنىڭ ئەھۋالى شۇ تۇرسا، ئول دىيانەتسىز شاھىبېكخاندىن رەنجىپ نېمە قىلاي، ئۇنىڭ ئۇستىگە سۆيۈملۈك نەۋرە قىزىم خانزادە خېنىمنى ئۇنىڭغا ئۆز رازىلىقىمىز بىلەن بەرگىنىمىز يوق. ئول نىكاھ ئامالىنىڭ يوقلۇقىدىن ئاشۇنداق رويابقا چىقىپ قالغان. تەربىيە كۆرمىگەن سەھرالىق دېگەن بەربىر بەدەۋىيلىكىنى قىلىدىكەن. مېنى خۇددى تىلەمچىنى ھەيدىگەندەك دەرگاھىدىن قوغلىدى. بىچارە نەۋرە قىزىم خانزادە خېنىم بىر كۆزى ياش، بىر كۆزى قان يېغلاپ قالدى. تەڭرى ئاشۇنداق ئادەمگىمۇ پەرزەنت ئاتا قىلىدىكەن. چەۋرەم خۇررەم شاھ ئاجايىپ تاتلىق بالا بولۇپتۇ دېسىلە. ئول شاھىبېكخان يول قويغان بولسا ئىدى، ئانا ـ بالا ئىككىسىنى بىللە ئېلىپ كېلەتتىم. ئاۋۇ كۆيۈئوغلۇم بولمىش تۆمۈر سۇلتان ئاتىسى شاھىبېكخاندىن بەتتەر خۇمپەر ئىكەن. قىزىم دۆلەتسۇلتان مەلىكە بىلەن زىنھار كۆرۈشتۇرمىدى. يەنىلا كۆيۈ ئوغۇللۇقىنى سىلى يەتكۈزدىلە بالام.

ياشىنىپ قالغان بۇزرۇك خانىش شاھ بېگىمنىڭ يول بويى

قاقشىغىنى قاقشىغاندى. ئۆزىنى ئاقسۇدا تاشلاپ قويۇپ، يەتتە-كەنتكە كېتىۋاتقان ئوغلى سۇلتان مەھمۇدخاندىن رەنجىيتتى. قىلچىلىك ھۆرمىتىنى قىلماي يېنىدىن قوغلىۋەتكەن شەيبانى-خاننى قارغايتتى. مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان بۇ ياشىنىپ قال-غان قېيىنئانىسىغا ئامالىنىڭ بارىچە تەسەللى بېرىشكە، كۆڭلىنى ياساشقا تىرىشاتتى.

ھەئە، شاھ بېگىم ئاقسۇدىن يولغا چىقىپ پەرغانە تەۋەسىگە كەلگەندە، ئۇنىڭغا ھەمراھ بولۇپ بىللە كەلگەن سەييىد مۇھەممەد مىرزا ئۇنىڭ شەيبانىخانىنىڭ قېشىغا بارماقچى بولغانلىقىنى بى-لىپ ئەندىجاندا قېلىپ قالغاندى. شاھ بېگىم ئۇنى كۆپ زورلا-ماي ئۇدۇل شەيبانىخانىنىڭ قېشىغا كەلگەندى. شۇ كۈنلەردە ئاخ-سىدىكى جەڭدە ئەسىرگە چۈشكەن قول ئاستىدىكى سەركەردىلەر-نىڭ ئۆلتۈرىدىغىنىنى ئۆلتۈرۈپ، زىندانغا سولايدىغانلىرىنى سولاپ، قوشۇننى بىر قېتىم ياتلاردىن تازىلىغان شەيبانىخان تۇ-يۇقسىز پەيدا بولۇپ قالغان شاھ بېگىمدىن خۇدۇكسىرىدىمۇ ياكى ئۇنى يېنىدا ئېلىپ قېلىشنى خالىمىدىمۇ ئەيتاۋۇر، يوقلاڭ باھا-نە ـ سەۋەبلەر بىلەن يېنىدىن قوغلىغاندى. شاھ بېگىم شۇ مە-ئىشىدا ئۇدۇل ھىراتقا يېتىپ كەلگەندى. گەرچە سۇلتان ھۈسە-يىن بايقارا ئۇنىڭغا كاتتا ھۆرمەت بىلدۈرۈپ كۈتۈۋالغان بولسا-مۇ، ئەمما شاھ بېگىمنىڭ كۆڭلى كابۇلنى، نەۋرىسى بابۇرنى خالاپ قالغانىدى. ھىراتقا كەلگەندىن بېرى سۇلتان ھۈسەيىن بايقارانىڭ خانزادىلىرىنىڭ ئىناقسىزلىقىنى كۆرگەن مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگانمۇ قاتتىق ئۈمىدسىزلەنگەنىدى. شۇڭا قېيىنئانىسىنى كا-بۇلغا قوغداپ بېرىش باھانىسى بىلەن سۇلتان ھۈسەيىن بايقارادىن ئىجازەت سورىغانىدى. شۇ كۈنلەردە ئۇلار كابۇل يولىدا ئىدى. شاھ بېگىم ئۆزى بىلەن بىللە چوڭ قىزى مېھرىنىگار خېنىمنى-مۇ ئېلىۋالغاندى.

ئۇ ياشىنىپ قالغان بولغاچقا ئاتتا ئۇزاق ئولتۇرالمايتتى. كابۇل يولى تاغلىق، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئوڭغۇل ـ دوڭغۇل بولغاچقا

مەيە ماڭالمايتتى. كۆپىنچە تۆگىگە جايلاشتۇرۇلغان كاجۇۋ[1]دا ئولتۇراتتى. شۇڭا تۆگىنىڭ رايىغا بېقىپ يول ئاۋۇمايتتى.

مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان قېيىنئانىسىدىن شەيبانىخانىڭ ھەربىدە خانزادە خېنىمغا ھەمراھ بولۇپ قالغان ئىككى قىزنىڭ ئەھۋالىنى بىرقانچە قېتىم سوراشنى كۆڭلىگە پۈككەن بولسىمۇ، شەيبانىخانىڭ ئىسمىنى ئاڭلىسىلا قېيىنئانىسىنىڭ چېچىلىپ قالىدىغانلىقىنى پەملەپ بۇ توغرىدا ئېغىز ئاچمىغانىدى. مېھرىنىگار خېنىم بولسا مەجەزى يوقمۇ ياكى سەپەر ھاردۇقى يەتتىمۇ ئەيتاۋۇر، بىر ھەپتىدىن بېرى كاجۇۋدىن چۈشەي دېمەيتتى. بۈگۈن ئۇ ئاخىر تۆگىدىن چۈشۈپ ئاتقا مىندى.

ـــ ئىنىم سۇلتان ئەھمەدخان ئالىيلىرى قازا قىلغاندىن كېيىن، ئىنىم سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرى بىلەن ئىنىلىرى سەييىد مۇھەممەد مىرزا ئوتتۇرىسىدا ئارازچىلىق پەيدا بولدى، ـــ دېدى مېھرىنىگار خېنىم ئاقسۇدىكى ئەھۋاللارنى سۆزلەپ بېرىپ، ـــ بۇ چاغدا ئىنىم سۇلتان مەھمۇدخان جىيەنىمىز خانزادە مەنسۇرخانغا قورساق كۆپۈكى بولۇپ تۇرغانىكەن. شۇڭا سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ مىرزا ئاببەكرىگە جازا يۈرۈش قىلىش ئىلتىماسىنى قوبۇل قىلمىدى ھەمدە يامانلىغان ھېسابتا يەتتەكەنتەكە كەتتى. سەييىد مۇھەممەد مىرزا بىزنى قوغداپ پەرغانە ۋادىسىغا يەتكۈزۈپ قويدى. بۇ چاغدا سۇلتانىڭ خۇراسانغا، خانزادە سەئىد خانىنىڭ تۇرپانغا قاچقانلىق ھەمدە شاھىبەكخانىنىڭ قول ئاستىدىكى ئەسىرگە چۈشكەن سەركەردىلەردىن گاھلىرىنى ئۆلتۈرۈپ، گاھلىرىنى زىندانغا سولىغانلىق خەۋىرى ئاڭلاندى. سەييىد مۇھەممەد مىرزا ئانامغا: «سىلى بىلەن بىللە شەيبانىخانىنىڭ دەرگاھىغا بارسام، ئاغامدىن ئالالمىغان ئۆچىنى مەندىن ئېلىشى، ھەتتا جېنىمغا قەست قىلىشى مۇمكىن. شۇڭا مەن ئەندىجان، ئاخسى، ئوش، ئۆرەتۆپىدىكى بەگ ـ تۆرىلەر بىلەن سۆزلىشىپ، پەرغانە ۋادىسىدا ئىسيان قىلىشقا ھازىرلىق كۆرەي» دەپ قېپقالدى.

① كاجۇۋ ـــ تۆگىنىڭ ئۈستىگە جايلاشتۇرۇلغان تەختىراۋان.

ـــ مەلىكە خانزادە خېنىمغا ھەمراھ بولۇپ ئىككى قىزىم قېپقالغانىدى. تابۇگۇنگىچە ئۇلارنىڭ خەۋىرىنى ئالالمىدىم، ـــ دېدى مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگان.

ـــ تېخى سىلىنى ئۇلارنىڭ ئەھۋالىدىن خەۋەردار ئوخشايدۇ دەپ ئويلاپتىمەن، ـــ دېدى مېھرىنىگار خېنىم، ـــ ئۇلار بىلەن كۆرۈشتۇم. ئوبدان تۇرۇپتۇ. شاھىبېكخان چوڭ قىزلىرى ھەببە سۇلتان خېنىمنى مەرھۇم ئىنىسى مەھمۇد سۇلتانىنىڭ ئەمىرزا-دىسى ئابدۇللاخانغا چوڭ ھەشەم بىلەن نىكاھلاپ بېرىپتۇ. ئەسلىدە كىچىك قىزلىرى گەۋھەرشاد خېنىمنى بىللە ئېلىپ كېلەيلى دېگەنىدۇق. لېكىن ئەمىر جانۇاپا بەگ: «گەۋھەرشاد خېنىمنى كىچىك ئوغلۇم مىرزا يارۇاپاغا نىكاھلاپ بېرىپ، بالا قىلىۋالغۇم بار» دەپ ۋالىدەمگە يالۋۇرۇپ تۇرۇۋالدى. ھەتتا: «بۇ مۇددىئايىمنى مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگان جانابلىرى بىلسىمۇ، چوقۇم رازىلىق بېرەتتى. كۆرەگان جانابلىرى بىلەن ئوتتۇرىمىزدا چوڭقۇر دوستلۇق بار. پەرزەنتىمىزنىڭ نىكاھى بىلەن دوستلۇقىمىز تۇغقاندارچىلىققا ئۆزگەرسە» دەپ تەكىتلىگەنتا قويۇپ تۇرۇۋالغاچقا، ۋالىدەم ئىلاجسىز ماقۇللۇق بىلدۇردى. ئەمما شاھىبېكخان بىزنى كېتىشكە مەجبۇرلاپ تۇرۇۋالغاچقا، تويىنى كۆرۈشكە نېسىپ بولمىدى.

قىزلىرىنىڭ ئەھۋالىدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن، مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگان بىرئاز خاتىرجەم بولدى.

«شەيبانىخان نېمە سەۋەبتىن ئىنىسىنىڭ ئوغلىغا قىزىمنى ئېلىپ بېرىش نىيىتىگە كەلگەندۇ؟ ئەمىر جانۇاپا بەگنىڭ يەتكۈزگەن مەلۇماتىدىن قارىغاندا، خېلى كۆپ ئەمىرلەر ئاغزىدىن چىقىرالمىغىنى بىلەن مەھمۇد سۇلتانىنىڭ تۇيۇقسىز ئۆلۈمىنى ئاغىسى شەيبانىخاندىن گۇمانلىنىدىكەن، ئول ھېيلىگەر شەيباندىخان ئاشۇ گۇمانىنى تۇگىتىش ئۈچۈن مۇشۇ چارىنى ئويلاپ تاپقاندۇ ـ يا؟ نېمىلا بولمىسۇن قىزىم ئامان ـ ئېسەن ئىكەن. ئابدۇللا مىرزا مەرھۇم دادىسىغا ئوخشاش دوستلۇقنىڭ قەدرىگە يەت-

تىدىغان، مەرد، راستچىل، جىگەرلىك يىگىت. قىزىم ئۇنىڭ ھەـ
ربىدە ھەرگىز خورلۇق تارتىپ قالمايدۇ. كىچىك قىزىمغا ئەمـ
جانۇاپا بەگنىڭ ئاتىدارچىلىق قىلغىنىمۇ ياخشى بوپتۇ. بەلكىم
ئوتتۇرىمىزدىكى دوستلۇقنى كۆزلەپ شۇ نىيەتكە كەلگەندۇ. ئوغـ
لى يارۇاپابەگ قانداقراق يىگىت بولغاندۇ؟ ئىشقىلىپ يارانقان ئـ
گەم قىزلىرىمىنىڭ بەختىنى بېرەر. ئىنىم سەييىد مۇھەممەد
مىرزىنىڭ پەرغانە ۋادىسىدا ئىسيانغا نىيەت باغلىغىنى ياخشى
بوپتۇ. ئۇنىڭ بىلەن بىر ئامال قىلىپ ئالاقىلەشسەم ياخشى بولاتـ
تى. نۆكەرلىرىمدىن بىرىنى پەرغانىگە ئەۋەتەيمىكىن. لېكىن، ئۇ
ئىنىمنى قانداق تاپار؟ ئىنىم ھازىر پەرغانە ۋادىسىدا ھەرگىزمۇ
ئاشكارا ھەركەت قىلالمايدۇ. بولدىلا، ھازىرچە كابۇلغا باراي. قالـ
دى ئىشلارنى بابۇر پادىشاھ بىلەن كۆرۈشكەندە مەسلىھەت قىلار.
مەن. كىم بىلىدۇ، ئىنىم بابۇر پادىشاھ بىلەن ئالاقىلەشتىمۇ تېـ
خى؟ ياكى خانزادە سەئىدخان بىلەن ئالاقىلەشكەندۇ ...»

ئۇلار كابۇلغا قۇتلۇقىنگار خېنىمنىڭ قىرقى نەزىرىگە ئۇلـ
گۈرۈپ يېتىپ كەلدى. بابۇر مومىسى بىلەن ھاممىسىنىڭ ئېتەكـ
لىرىنى سۆيۈپ، مۇھەممەد ھۈسەين كۆرەگان بىلەن قۇچاقلىشىپ
كۆرۈشتى. شۇنىڭ بىلەن قۇتلۇقىنگار خېنىمنىڭ ھازىسى قايتا
باشلاندى.

※ ※ ※

بابۇرنىڭ خىيالىنى بۆلۈۋەتمەسلىك ئۈچۈن بىرئاز ساقلاپ
تۇرغان مۇھەممەد ھۈسەين كۆرەگان ئۆزىنىڭ كەلگەنلىكىدىن
بېشارەت بېرىپ يۆتىلىپ قويدى.

ــ كەلسىلە جانابلىرى، ــ دېدى خىيالدىن باش كۆتۈرگەن
بابۇر ئۇنىڭغا يېنىدىن جاي كۆرسىتىپ ۋە تاپسىدا قول باغلاپ
تۇرغان ھۆدەيچىگە قارىدى، ــ قاسىمبەگ قاۋچىنغا چاپارمەن
ماڭغانمىدى؟

ـــ كېلىدىغان ۋاقتى بولدى ئالىيلىرى.

ھۆدەيچىنىڭ جاۋابى ئاخىرلىشىپ بولغۇچە، ساراي ئىشىكىدە قاسىمبەگ قاۋچىنىنىڭ بەستىلىك گەۋدىسى كۆرۈندى.

مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان بابۇرنىڭ قاسىمبەگ قاۋچىن بىلەن ئۆزىنى خاس چاقىرغىنىنى بىلىپ، مەسلىھەتلىشىدىغان مۇھىم ئىش بارلىقىنى پەملىدى.

«ئۇ ئاخىر ھىراتقا بېرىش قارارىغا كەلگەن ئوخشايدۇ. ھېلىمۇ بۇ ئىش قۇتلۇقسىز خېنىمنىڭ ۋاپاتى بىلەن خېلىلا كېچىكتى. سۇلتان ھۈسەيىن بايقارانىڭ بابۇر پادىشاھنى شەيبانىخانىنىڭ مۇقابىلىسىگە چىقىشقا تەكلىپ قىلىپ مەكتۇپ ئەۋەتكىنىگە بىرنەچچە ھەپتە بولۇپ قالغانىدى...»

ـــ ئىككىلىرىنى تەرەپبالا چاقىرتىشىمدىكى مەقسەت، ـــ دېدى بابۇر مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگانىنىڭ خىيالىنى بۆلۈپ، ـــ بايىلا جاھانگىر مىرزىدىن چاپارمەن كەلدى. سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا ئالىيلىرى شەيبانىخانغا قارشى لەشكەر تارتىپ بابا ئىلاھىغا كەلگەندە تەكرى رەھمىتىگە كېتىپتۇ.

بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان بىلەن قاسىمبەگ قاۋچىن ئەندىككەن ھالدا بىر ـ بىرىگە قارىشىۋالدى ۋە تەڭلا قول كۆتۈرۈپ سۇلتان ھۈسەيىن بايقارانىڭ روھىغا ئاتاپ قىسقىلا دۇئا قىلدى:

ـــ قالۇ ئىننالىللاھى ۋە ئىننا ئىلەيھى راجىئۇن، ـــ دېدى قاسىمبەگ قاۋچىن.

ـــ ئاللاھتىن كەلگەن قازا ئوقىغا قالقان يوقتۇر، بالاغا سەۋر، قازاغا رىزا دەپتىكەن. كۆڭۈللىرىنى يېرىم قىلمىسلا ئالىيلىرى، ـــ دېدى مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان، ـــ شەيبانىخان چىن سوپىنى ئۆلتۈرۈپ خارەزمنى ئىشغال قىلغاندىن كېيىن، قىشنى ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن سەمەرقەنتكە قايتىپتۇ دەپ ئاڭلىدىم. چاققانراق بولمىساق ھىراتنى ساقلاپ قالماقمۇ تەس بولۇپ

قالمىسۇن يەنە.

ـ ئانام رەھمىتىنىڭ مۇسىبىتى بىلەن بولۇپ، ھىراتقا بې-
رىش ئىشىغا تولىمۇ سۇسلۇق قىلغانكەنمەن، ـ دېدى بابۇر
ھەسرەتلەنگەن ھالدا، ـ ئەسلىدە بايقارا ئالىيلىرىنىڭ ھەمدەم
بولۇش تەكلىپىنى تاپشۇرۇپ ئالغان ھامانلا يولغا چىقساق بوپتە-
كەن. چۈنكى، ئۇلۇغ بوۋىمىز ئەمىر تۆمۇر كۆرەگانىنىڭ نەۋرىلە-
رىدىن بولمىش سۇلتان ھۇسەيىن بايقارادەك چوڭ پادىشاھ ئەترا-
پىغا ھەممە ئوغۇللىرىنى ۋە بەگلىرىنى يىغىپ شەيباقتەك دۈش-
مەنگە قارشى يۈرۈش قىلماقچى بولغاندا باشقىلار ئاياغ بىلەن بار-
سا بىزنىڭ باش بىلەن بېرىشىمىزغا، باشقىلار تاياق بىلەن بارسا
بىزنىڭ تاش بىلەن بېرىشىمىزغا توغرا كېلەتتى.

ـ ھېلىھەم كېچىكمەيمىز ئالىيلىرى، ـ دېدى قاسىمبەگ
قاۋچىن.

ـ توغرا ئېيتتىلا، ـ دېدى مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرە-
گان، ـ شول تاپتا مەرھۇم سۇلتان ھۇسەيىن بايقارا ئالىيلىرى-
نىڭ مۇسىبىتىدىن شەيبانىخان ئاللىقاچان خەۋەر تېپىپ بولدى.
چاققان بولمىساق پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ ھىراتقا لەشكەر تارتىشى
مۇمكىن. ناۋادا شۇنداق قىلىدىغان بولسا، ھىرات خەتەردە قالىدۇ.
گەرچە خۇراسانىنىڭ خىللانغان سەركەردە ـ لەشكەرلىرى ھىراتقا
توپلانغان بولسىمۇ، ئەمما مەرھۇم بايقارا ئالىيلىرىنىڭ خانزادىلىرى
ئوتتۇرىسىدا ئىتتىپاقلىق، بىرلىك يوق. مەرھۇم خان ئاتىسى ھايات
ۋاقتىدىمۇ ئول خانزادىلەرنىڭ پۈرچىقى پىشىشمايتتى. ئەمدىلىكتە
تەپرىقىچىلىك تېخىمۇ ئەۋجىگە چىقىشى مۇمكىن.

ـ جاھانگىر مىرزىنىڭ مەكتۇپىمۇ شۇ خۇسۇستا يېزىلىپ-
تۇ، ـ دېدى بابۇر ئالدىدىكى خەتنى ئىگىكى بىلەن ئىما قى-
لىپ، ـ ئىككىلىرى كۆرۈپ بېقىشسىلا.

خەتنى ئاۋۋال قاسىمبەگ قاۋچىن، ئاندىن مۇھەممەد ھۈسە-
يىن كۆرەگان ئوقۇدى.

«... سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا ئالىيلىرى ئۇشبۇ كۈن-لەردە بۇ تۇراقسىز ئالەمدىن ئاخىرەت سارىيىغا يۈرۈپ كېتىتۇ. كۆڭلۈمگە شۇنداق بىر ئىش كېلىۋاتىدۇكى، مۇشۇ مەھەلدە سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا ئالىيلىرىنىڭ خانزادىلىرى بىلەن كۆمەكلەشسەك، مۇھىم ئىشلىرىمىزنىڭ ئەملگە ئېشىش ئېھتىماللىقى بار. كەمىنە ئىنئىلىرى سىلىنىڭ ئىجازەتلىرىنى ئالمايلا ھىراتقا ماڭغاچ تۇردۇم. بەلكىم تېز-رەك يولغا چىقسىلا ئارقامدىن يېتىشىۋالالايدىلا...»

يۇقىرىقى مەزمۇننى ئىككى نۆۋەت ئوقۇپ چىققان مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان كۆڭلىدە جاھانگىر مىرزىغا قايىل بولۇپ قالدى.

«جاھانگىر مىرزىنى تەدبىرسىز، ھاماقەت، سەلتەنەت ۋە لەشكىرىي ئىشلارغا ئانچە ئېپى يوق دەپ خاتا چۈشەنگەن ئىكەن. مەن. تېخى يېقىندا بابۇر پادىشاھ بۇ ئىنىسى ئۈستىدىن شىرئەلى بەگ قاتارلىق بىر قىسىم سەركەردىلەرنىڭ پىتنىسىگە ئىشىنىپ، يەنە تەپرىقىچىلىك قىلىشقا ئۇرۇندى، ئۇنى چۆچۈتۈپ، پىتنىچى-لەرگە ئىبرەت قىلىش ئۈچۈن، شىرئەلى بەگنىڭ كاللىسىنى چاپ-قۇزسام مەندىن رەنجىپ غەزىنگە بېرىۋالدى، دەپ داتلاپ بەرگەندى. قارىغاندا، جاھانگىر مىرزىمۇ ئۇنچە ھاماقەت ئەمەسكەن. مانا ئاغىنى ئالدىرىمىغانغا ئالدىراپتۇ. ھە راست، بابۇر پادىشاھ نېمشقا ھىراتقا بېرىشقا ئالدىرىمىغان بولغىيدى. ئانىسى قۇتلۇق-نىگار خېنىمنىڭ مۇسىبىتى بىر باھانە. بۇنىڭدا چوقۇم باشقا بىر سەۋەب بار...»

ــ جاھانگىر مىرزا ئالدىراڭغۇلۇق قىلىپ قويۇپتۇ، ــ دېدى بابۇر ئاردىدىكى جىمجىتلىقنى بۇزۇپ.

ــ قانداق دەيدىلا ئالىيلىرى؟ ــ سورىدى مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان ئەجەبلىنىپ.

ــ سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا ئالىيلىرى بۇ نۆۋەت بىزگە

ھۆرمەت ـ ئېھتىرام ئىبارىلىرىنى ئىشلىتىپ تەكلىپ ئەۋەتكىنى بىلەن، ئىلگىرى بىرقانچە نۆۋەت پەرمان تەرىقىسىدە مەكتۇپ ئە-ۋەتكەنىدى. بۇ نۆۋەت تەكلىپىنى تاپشۇرۇپ ئېلىپ ئالدىراپ ـ تېنەپ بارسام، ئۆزىنى يەنە چوڭ تۇتۇپ، مېنى كۆزگە ئىلماسلى-قىدىن ئەندىشە قىلغانىدىم. مانا ئەمدى كۆتمىگەندە قازا قىلىپتۇ. خانزادىلىرىنىڭ ئەھۋالى، خۇي ـ پەيلى بولسا بىزگە قاراڭغۇ. مۇشۇنداق شارائىتتا ھىراتقا بارساق، ئول خانزادىلەر بىزدىن ئەن-دىشە قىلىپ قالارمىكىن دەيمەن. شۇڭا ئۇلاردىن قايتا تەكلىپ كەلگەندىن كېيىن، ئاندىن بارايلىمىكىن دەپ ئويلىۋىدىم.

«ھە، بابۇر پادىشاھنىڭ ھىراتقا بېرىشقا ئالدىرىماسلىقىدىكى سەۋەب مۇشۇ ئىكەن ـ دە...»

مۇھەممەد ھۈسەين كۆرەگان بابۇرغا قارىدى:

ـــ جاھانگىر مىرزا يولغا چىقىپ بولغان بولسا، ساقلاپ تۇرمايلى ئالىيلىرى. دەرھال يولغا چىقساق ئارقىسىدىن يېتىشىۋېلىشىمىز مۇمكىن.

ـــ ئەمدى شۇنداق قىلمايمۇ چارە يوقتەك قىلىدۇ، ـــ دېدى بابۇر بىر قارارغا كېلىپ، ـــ ناۋادا جاھانگىر مىرزىنىڭ ئارقىسىدىن يېتىشىۋالساق، خانزادىلەردىن تەكلىپ كەلگۈچە ھىراتقا بارماي ساقلاپ تۇرارمىز، يېتىشەلمەي قالساق، ھىراتتا كۆرۈشمەي ئامالىمىز يوق.

ـــ جاھانگىر مىرزىنى ساقلاپ تۇرۇشقا بۇيرۇپ چاپارمەن ماڭغۇزامدۇق ـ يا؟ ـــ سورىدى قاسىمبەگ قاۋچىن.

ـــ ھاجەتسىز، ـــ دېدى بابۇر، ـــ جاھانگىر مىرزىنىڭ خۇ-يى سىلىگىمۇ ئايان. ئۇنىڭ ماڭا بولغان رەنجىشى تېخى بېسىلغا-نى يوق. بۇنداق چاغدا چاپارمەن ماڭغۇزسام يەنە خاتا چۈشىنىپ قېلىشى مۇمكىن.

قاسىمبەگ قاۋچىن قايتا ئىپادە بىلدۈرمىدى.

ـــ ھە راست، ـــ دېدى بابۇر مۇھىم بىر ئىشنى ئېسىگە ئالغاندەك مۇھەممەد ھۈسەين كۆرەگانغا قاراپ، ـــ بايا جاھانگىر

مىرزىنىڭ چاپارمىنىدىن ئاۋۋالراق ماڭلايسۇيە تەرەپكە ئەۋەتكەن ئايغاقچىمىز قايتىپ كەلدى.

مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگان دىققىتىنى يىغدى.

ـــ ئايغاقچىنىڭ مەلۇماتىغا قارىغاندا، ـــ دېدى بابۇر بىرنەچچە دەقىقە تۇرۇۋالغاندىن كېيىن، ـــ مىرزا ئابابەكرى لەشكەر تارتىپ بېرىپ ئۇچنى ئىشغال قىلىپتۇ ھەمدە ئۇچتىكى ئاھالىنىڭ ھەممىسىنى قەشقەرگە كۆچۈرۈپ، ئۇچ قورغىنىدا لەشكەر تۇرغۇزۇپتۇ. ھازىر ئاقسۇغا خىرىس قىلىۋاتقان ئوخشايدۇ.

بۇ مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگان ئۇچۇن يەنە بىر شۇم خەۋەر ئىدى. ئىنىسى سەييىد مۇھەممەد مىرزا ھازىر ئۇ تەرەپتە يوق ئىدى. سۇلتان مەھمۇدخانمۇ يەتتەكەنتكە بېرىۋالغانىدى. شۇ تاپتا ئۇ ئاقسۇدىن ۋايىم يەپ تۇرۇۋاتقان بولسىمۇ، قولىدىن ھېچ ئىش كەلمەيدىغانلىقىنى خىيالىغا كەلتۈرۈپ تولىمۇ ئەپسۇسلاندى.

ـــ مىرزا ئابابەكرى ئىلگىرىمۇ ئاقسۇغا بىرنەچچە نۆۋەت لەشكەر تارتىپ مەغلۇبىيەت بىلەن چېكىنىشكە مەجبۇر بولغانىدى. بەلكىم بۇ قېتىممۇ شۇنداق بولار. ئاقسۇ ئەمىرى مىرجاپپار بەردى بەگ تولىمۇ تەدبىرلىك ئادەم.

ـــ ئول مىرزا ئابابەكرىنى جانابلىرى بىلەن ئانا بىر، ئاتا بۆلەك قېرىنداش دەپ ئاڭلىۋېدىم، ـــ دېدى قاسىمبەگ قاۋچىن.

ـــ شۇنداق، ئاڭلىغانلىرى تامامەن راستتۇر، ـــ دېدى مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگان، ـــ ئادەمنىڭ قورسىقىدىن ئارغامچا ـ توقۇناقتىن باشقىسى چۈشىدۇ، دەيدىغان گەپ بار ئەمەسمۇ؟ گەرچە بىز بىر قورساق قېرىنداش بولساقمۇ، خۇي ـ پەيلىمىز بىر ئەمەس.

ـــ مىرزا ئابابەكرىنىڭ خۇي ـ پەيلى سەۋەبلىك زىنھار خىجىل بولمىغايلا، ـــ دېدى بابۇر مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگانغا قاراپ، ـــ مىجەز ـ خۇلق ئىنسانغا تۇغما بولىدۇ. ھەركىم ئۆزىنىڭ خۇي ـ پەيلىگە يارىشا يول تاپىدۇ. بىر قېرىنداشنىڭ بەتخۇيى بىر قېرىندىشى ئۈچۈن زىنھار ئەيىب ئەمەستۇر. مىسالەن

ئالايلى، جاھانگىر مىرزا بىلەن ئىككىمىزمۇ ئاتا بىر، ئانا بۆلەك قېرىنداشلارمىز. ئەمما، ئۇنىڭ بەتخۇيى سەۋەبلىك ئاتا مىراس پەرغانە ۋادىسىنى ياتلارغا تارتتۇرۇپ قويغانلىقى ئاز دەپ، قازاقلىق ئازابىنى يەتكۈچە تارتتۇق ئەمەسمۇ.

بابۇرنىڭ جاۋابىنى ئاڭلاپ قاسىمبەگ قاۋچىن پاتىغىچە قىزاردى. شۇ تاپتا ئۇ ئويلانمايلا مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگاندىن سورىمايدىغان سوئالنى سوراپ سالغانلىقىنى ھېس قىلىپ يەتكەنىدى.

ـــ كەچۈرسىلە كۆرەگان جانابلىرى، ـــ دېدى ئۇ چىن كۆڭلىدىن ئەپۇ سوراپ.

ـــ يوقسۇ، ئارىمىزدا كەچۈرۈم سورىغۇدەك گەپ ـ سۆز بولۇنمىدى، ـــ دېدى مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان چىرايىغا كۈلكە يۈگۈرتۈپ.

ـــ ئەمىسە ھىرات يۈرۈشى قارار تاپتى، ـــ دېدى بابۇر گەپنى ئەسلىي تېمىغا يۆتكەپ، ـــ ھازىرچە شەيباقنىڭ مۇقابىلىسىگە چىقىدىغان ئىشقا باش قاتۇرايلى. ئاللاھ خالىسا ماڭلايسۆيەنمۇ مىرزا ئابابەكرىنىڭ تەئەررۇزىدىن خالاس قىلارمىز، ـــ خانزادە سەئىدخانمۇ جىم ياتمىغاندۇ. بۇ چاغقىچە ئاغىسى سۇلتان مەزسۇرخان بىلەن بىرلىشىپ ئاقسۇغا كېلىپ بولدىمۇ تېخى.

ـــ بەلكىم، ـــ دېدى مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان ئارتۇق سۆزلەشنى خالىماي.

ـــ كابۇلنى سىلىگە تاپشۇرايمىكىن دەيمەن، ـــ دېدى بابۇر مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگانغا قاراپ، ـــ ھەممىمىز ھىراتقا كەتسەك ياخشى بولماس.

مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان بابۇرنىڭ بۇنداق تەكلىپ بېرىشىنى خىيالىغىمۇ كەلتۈرمىگەنىدى.

ـــ كەمىنىلىرىنىڭ ئالىيلىرىغا ھەمدەمدە بولغۇم بار ئىدى، ـــ دېدى ئۇ تەۋازۇ بىلەن سۆزلەپ، ـــ كابۇلدا مۆتىۋەر ئەمىرلەر خېلى كۆپ. ئۇلار ئىشلارغا باش بولۇپ، ھۆددىسىدىن چى-

قالايدۇ.

ـــ ئۇغۇ شۇنداق. لېكىن، سىلى باش بولسىلا تېخىمۇ خاتىرجەم بولىمەن. ئەسلىدە قاسىمبەگ قاۋچىن جانابلىرىنى قالدۇرۇپ قويماي دېگەن. لېكىن، ئۇزۇندىن بېرى لەشكىرىي دىۋانىنى باشقۇرۇپ كەلگەن بولغاچقا، يېنىمدا بولمىسا بولمىغۇدەك. باشقا ئەمرلەرگە ئانچە ئىشەنچىم يوق. سىلى دېگەن ماڭا ھەم تاغا، ھەم ئاتا يوللۇق. ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇزرۇك مومام شاھ بېگىم ئالىلىرىنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئېلىش ئۈچۈنمۇ يەنە سىلى بولمىسىلا بولمايدۇ.

ـــ ئالىلىرى شۇنداق دەپ تۇرۇۋالسىلا، كەمىنلىرىنىڭ ياق دېيىشكە ھەددى ئەمەس. ئىمكانىيىتىمنىڭ بارىچە ھەرقانداق ئىشلاردىن خەۋەر ئېلىپ تۇرىمەن.

ـــ ماڭا جانابلىرىنىڭ ئېنىق ۋەدىسى كېرەك، ـــ دېدى بابۇر.

ـــ ۋەدىگە ئاجىزلىق قىلمەن، ـــ دېدى مۇھەممەد ھۈسەين كۆرەگان گەپنى ئوچۇق قىلىپ، ـــ چۈنكى، كەمىنلىرى كابۇلغا مېھمانمەن. مېھمانىنىڭ ساھىبخانىنى باشقۇرغىنى نەدە بار؟

بابۇر ئۇنىڭ نېمىگە ئىشارە قىلىۋاتقانلىقىنى چۈشىنىپ دەرھال ئېسىنى يىغدى:

ـــ جانابلىرىنىڭ مۇددىئاسىنى چۈشەندىم، ـــ دېدى بابۇر كۈلۈمسىرەپ، ـــ مەندىن سەۋەنلىك ئۆتۈپتۇ، ـــ ئۇ سارايىنىڭ سىرتىغا قاراپ توۋلىدى، ـــ قايسىڭ بار؟

ـــ لەببەي ئالىلىرى! ـــ ھۆددەيچى بەگ يۈگۈرۈپ كىردى.

ـــ نىزامىدىن ئەلى خەلىپە، مەۋلانە بابا پەشاغەرى، ئەھمەد قاسىم كوھى، شىرىم تاغايى قاتارلىق مۆتىۋەر ئەمرلەرگە پەرمانىمنى يەتكۈز، دەرھال يېنىمغا كەلسۇن.

بىر چۆگۈن چاي قاينىمچىلىك ۋاقىت ئىچىدە ئىسمى ئاتالغان پېشقەدەم ئەمرلەر سارايغا يىغىلىپ بولدى.

ـــ ئەتە لەشكەر تارتىپ بېرىپ، ھىرات سەركەردە ـ لەشكەرلىرى بىلەن بىرلىكتە شەيباقنىڭ مۇقابىلىسىگە چىقماقچى.

مەن، ـــ دېدى بابۇر قول باغلاپ تۇرغان ئەمىرلەرگە قاراپ، ـــ مەملىكەت ئىشلىرى ھەربىرلىرىگە ئامانەت قالدى. سەلتەنەت ئىشلىرىغا مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگان جانابلىرى مۇئەككەل بولدۇ. ھەرقانداق ئىشلاردا كۆرەگان جانابلىرىنىڭ پەرمانىغا شەرتسىز بويسۇنغايلا.

ـــ پەرمانبەردارمىز! ـــ دېيىشتى ئەمىرلەر.

بابۇر مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگانغا قارىدى:

ـــ مەن خۇراسانغا بېرىشتا بارلىق ئىشەنچىمنى سىلىگە باغلىدىم. كابۇلنىڭ تىنچلىقى مەن ئۈچۈن كۈچ ـ قۇۋۋەتتۇر. بۇ ھەقتە ئارتۇقچە چۈشەندۈرمىسەممۇ ئۆزلىرىگە ئايان. بۇ ئەمىرلەر ھەرقانداق ئىشلارنى سىلىنىڭ ئالدىلىرىدىن ئۆتكۈزۈپ ئاندىن بېجىرىدۇ. كىمدىكىم بويۇنتاۋلىق قىلىشقا پېتىنىدىكەن، يۇز ـ خاتىر قىلماي جازالىغايلا.

ـــ ئالىيلىرىنىڭ ئىشەنچىنى جان ـ دىلىم بىلەن ئاقلايمەن، ـــ دېدى مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگان ئورنىدىن تۇرۇپ.

بابۇر قاسىمبەگ قاۋچىننى لەشكىرىي يۇرۇشنىڭ ھازىرلىقىنى قىلىشقا بۇيرۇپ، ئۆزى مومىسى شاھ بېگىم ۋە ھاممىلىرى بىلەن خوشلىشىش ئۈچۈن ھەرەمگە قاراپ يول ئالدى.

شۇ تاپتا مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگان بابۇرغا يەنە بىر قېتىم قايىل بولۇپ قالغاندى.

127

تۇنۇگۈندىن بېرى سۇس ئۇچقۇنداۋاتقان قار يەتتەسۇ ۋاددىسىغا ئاپئاق لىباس ياپقاندى. ئاتلىق لەشكەرلەر دۇگدىيىشكەندى، پىيادە لەشكەرلەر بولسا توڭلاپ كەتكەن پۇتلىرىنى ئىسسىدى،

تىش ئۇچۇن توختىماي يەر تېپەتتى. شۇ تاپتا سەئىدخانىنىڭمۇ پۇ-تى مۇزلاپ كەتكەندى.

ـــ قەددىلىرىنى رۇسلىسلا ئىنىم، ـــ دېدى ئۇ ئات ئۈس-تىدە قولىنى يېڭىگە تىقىۋېلىپ، تۇگۇلۇپ ئولتۇرغان ئىنىسى ئابدۇخېلىلخانغا قاراپ، ـــ بىز بۇنداق تۇگۇلۇۋالساق لەشكەرلە-رىمىزنىڭ جاسارىتى سۇسلىشىدۇ.

ئابدۇخېلىلخان دەرھال قولىنى يېڭىدىن چىقىرىپ قەددىنى رۇسلىدى.

سەئىدخان ئالدى تەرەپتىكى بىر چاقىرىم يىراقلىقتا تېخە-چە سەپ تۇزۇپ بولالمىغان تاغىسى سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ لەش-كەرلىرىگە مەنسىتمەسلىك بىلەن نەزەر تاشلىدى.

ھەئە، سۇلتان مەھمۇدخان يەتتەكەنتتىن ئۆزى بىلەن خوشلاشمايلا كېتىپ قالغان جىيەن ئوغلىنىڭ ئەدىپىنى بېرىپ تاغىلىق ھەم خانلىق سالاھىيىتىنى بىلدۈرۈپ قويۇش ئۈچۈن، ئالايىتەن ئۆزى لەشكەر تارتىپ كەلگەندى. تۇنۇگۈن سەئىدخان سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ ئالدىغا چاپارمەن ئەۋەتىپ، ناماقۇللۇق بىلدۈرۈپ، ئۆزرىخاھلىق ئېيتقان بولسىمۇ، تاغىسىنى پەيلىدىن ياندۇرالمىغانىدى. سۇلتان مەھمۇدخان بۇگۈن ئەتىگەندە ناغرا چالدۇرۇپ ئۇنى جەڭگە ئۇندىدى. شۇ سەۋەبتىن سەئىدخان ئامال-سىز جەڭگە چىقىشقا مەجبۇر بولغانىدى.

«تاغامدىن ئىجازەت سورىماي كېتىپ قالغىنىم ئەلۋەتتە ئە-دەپسىزلىك ھېسابلىنىدۇ. ئەمما بۇنى گۇناھقا جورۇپ ئاتايىن لەشكەر تارتىپ كېلىشىنىڭ زۆرۈرىيىتى يوق ئىدى. ئۇنىڭ ئۈس-تىگە تاغامنىڭ دەرگاھىدىن باشقا بىرىنىڭ ئەمەس، ئىنىم ئابدۇ-خېلىلخانىنىڭ قېشىغا كەلدىم. تاغامنىڭ غەزەپلىنىدىغان ئىشقا غەزەپلەنمەي، مۇشۇنچىلىك تايىنى يوق ئىشقا غەزەپلىنىپ كەتكە-نىنى كۆرمەمدىغان. ئەھۋال بۇ دەرىجىگە يەتكەندە، ئۇنىڭغا يول قويۇۋەرسەم بولمايدۇ...»

سەئىدخان قېشىغا يېتىپ كەلگەن خوجا ئەلى باھادىرغا قا-

ردى:
ـــ بۆكتۇرمىگە قويۇلغان لەشكەرلەر ئۆز جايىغا بېرىپ بول-
دىمۇ؟
ـــ بېرىپ بولدى ئالىيلىرى.
ـــ ئۇلارغا تاغامغا زەخىم يەتكۈزمەسلىك ھەققىدە تاپىلا-
غانلا؟
ـــ قاتتىق جېكىلەپ قويدۇم، خاتىرجەم بولسىلا.
ـــ تاغام بىلەن ئۆزۈم بىر سۆزلىشىپ باقاي دەيمەن، ـــ دې-
دى سەئىدخان ئىنىسىغا قاراپ، ـــ ئاتا يوللۇق تاغىغا قىلىچ يا-
لىڭاچلاش پەقەتلا كاللامدىن ئۆتمەيۋاتىدۇ.
ـــ ئىختىيارلىرى. لېكىن سۆزلىشىشنىڭ ئۇنۇمى بولماس-
مىكىن.
سەئىدخان جاۋاب بەرمەي ئېتىنى دېۋىتتى.
سوغۇققا چىدىماي توڭۇپ ـ تىترەپ تۇرغان سۇلتان مەھ-
مۇدخان ئالدىغا سەئىدخاننىڭ ئۆزى يالغۇز كەلگىنىنى كۆرۈپ،
كۆڭلىدىكى پۇشايمانلىق تۇيغۇلىرى قايتىدىن غەزەپكە ئالماشتى.
«بۇ بەدرەك ئالدىمغا نېمىدەپ كەلگەندۇ؟ گۇناھىنى تىلەش
نىيىتى بولسا، قىلىچىنى بويىنىغا ئېسىپ پىيادە كېلەتتى. ئىش-
قىلىپ ئۇنىڭ بۇ گەردەنكەشلىكىنى ئاسانلىقچە بولدى قىلىۋەت-
مەيمەن. مەن دېگەن ھېلىھەم ماڭلايسۆيە، تۇرپان، ئالمالىق مۇل-
كىنىڭ تاج ئىگىسىمەن. ئۆز ۋاقتىدا قوشنا ئەللەرنىڭ خان سۇل-
تانلىرى ئالدىمدا تىك تۇرۇشاتتى. ئەمدىلىكتە ئىنىمنىڭ بۇ ماڭ-
قىلىرى مېنى كۆزگە ئىلمايۋاتىدۇ. ئۇلارنى راسا بىر ئەدەپلەپ
قويمىسام باشقىلارنىڭ مازىقىغا قالىمەن...»
ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم خان تاغا، ـــ دېدى ئەللىك قەدەم ئا-
رىلىق قالغاندا ئېتىنى توختاتقان سەئىدخان ئات ئۈستىدە ئېگە-
لىپ سالام بېرىپ، ـــ كۆرۈشمىگىلى خېلى بولۇپتۇ. ئالتۇن بوي-
لىرى ئېسەنمىكىن؟
سۇلتان مەھمۇدخان قاپىقىنى تۇرگىنىچە ۋارقىرىدى:

— ئاتتىن چۈشۈپ گەپ قىل ئەدەپسىز!

— چېچىلمىغايلا خان تاغا، — دېدى سەئىدخان چىرا
زورىغا كۈلكە يۈگۈرتۈپ، — ئالدىلىرىدا ئەدەپسىزلىك قىلد
ھەددىم ئەمەس. غەزەپلىرىدىن قورققانلىقىم ئۈچۈن، ئاتتىن چ
شۇشكە پېتىنالمايۋاتىمەن. پەيلىلىرىدىن يېنىپ ئىجازەت بەر
لە، دەرھال بېرىپ ئۈزەڭگىلىرىنى سۆيۈشكە تەييارمەن. ئويـ
باقسىلا، مۇشۇنداق ئەھۋالدا تاغا - جىيەننىڭ دۇشمەنلىشىشى
ھاجەت؟ ئەسلىدە قەھر - غەزىپىمىزنى مۇناپىق تەخت ئوغرى
شەيبانىخان بىلەن تۈزكور مىرزا ئاببابەكرىگە كۆرسەتكەنـ
كېرەك ئىدى.

— ساقلىمىنى تارىشتۇرۇشقا ھاجىتى يوق. سەن ئۆگەتمـ
سەكمۇ قانداق قىلىشىمنى ئۆزۈم بىلىمەن. گۇناھىڭنى تونۇغـ
بولساڭ دەرھال ئاتتىن چۈشۈپ تىزلان.

— جانابى خان تاغامنىڭ ھۆرمەت - مەرتىۋىسى ئۈچ
تىزلانسام بولىدۇ، — دېدى سەئىدخان تەمكىنلىك بىلەن، — ل
كىن گۇناھ ئۈچۈن تىزلانمايمەن. چۈنكى، ئالدىلىرىدا تىزلانغۇدە
گۇناھىم يوقتۇر.

سوغۇققا بەرداشلىق بېرەلمەي، جىلى بولۇپ تۇرغان سۇلتا
مەھمۇدخانغا سەئىدخاننىڭ بۇ جاۋابى قاتتىق ھار كەلدى:

— كىلىڭلار، بۇ ئەدەپسىزنى تۈتۈپ باغلاڭلار!

شۇ ھامان سۇلتان مەھمۇدخاننىڭ يېنىدىكى مەخسۇد ئەلـ
قاتارلىق بىرقانچە سەركەردە سەئىدخانغا قاراپ ئات سالدى
ئەھۋالنىڭ چاتاقلىقىنى سەزگەن سەئىدخان ئېتىنىڭ بېشىنـ
چاققانلىق بىلەن كەينىگە بۇراپ، ئۆز سېپىگە قاراپ چېپىپ كەتـ
تى.

بۇ ئەھۋاللارنى كۆرۈپ تۇرغان ئابدۇخىلىلخان لەشكەرلىرىگ
ھۇجۇمغا ئۆتۈش پەرمانى بەردى.

شۇ ھامان قارلىق دالىدا دەھشەتلىك قىرغىن باشلاندى.

— بۆكتۇرمىدىكىلەر ھۇجۇمغا ئۆتسۇن! — دېدى سەئىدخان

خوجا ئەلى باھادىرغا قاراپ.

ناغرا ئاۋازىنى ئاڭلىغان بۆكتۈرمىدىكىلەر ئىككى تەرەپتىن ھۇجۇمغا ئۆتتى.

جىيەن ئوغۇللىرىنىڭ لەشكەرلىرىنىڭ ئازلىقىنى كۆرۈپ، غەلىبىگە ئىشەنچ باغلىغان سۇلتان مەھمۇدخان تۇيۇقسىز ئوق ـ سول تەرىپىدىكى دۆڭلۈكنىڭ كەينىدىن ھۇجۇم قىلىپ كەلگەن لەشكەرلەرنى كۆرۈپ تەمتىرەپ قالدى. ئەسلىدىنلا لەشكىرىي ئىشلارغا خام بولغانلىقى ئۈچۈن، جىيەن ئوغۇللىرىنىڭ بۆكتۈر ـ مە قويۇشىنى خىيالىغا كەلتۈرمىگەنىدى. لەشكەرلىرىنىڭ پاتـ ـپاراق بولۇشقا باشلىغانلىقىنى كۆرۈپ ۋۇجۇدىنى ئۇمىدسىزلىك چۇلغىۋالدى ـ دە، دەرھال ئېتىنىڭ بېشىنى ئارقىسىغا بۇردى.

جەڭ بىر ئاش پىشىمغا يەتمەي ئاخىرلاشتى. سەئىدخان تا ـ غىسىنىڭ يۇزىنى ئاياپ، سەركەردە ـ لەشكەرلىرىنى ناغرا چالدۇ ـ رۇپ قايتۇرۇۋالغانىدى.

ـــ نېمىلا دېگەنبىلەن ئۇ بىزنىڭ ئاتا يوللۇق تاغىمىز، ـــ دېدى ئۇ ئىنىسىغا قاراپ، ـــ ئۇنى ئەسىرگە ئالغان تەقدىردىمۇ نېمە قىلالايتتۇق.

ـــ توغرا ئويلاپتىلا ئاغا، ـــ دېدى ئابدۇخېلىلخان، ـــ تاغام بۇنى چۈشەنسە، قايتا لەشكەر تارتىپ يۈرمەيدۇ.

ـــ مەلۇم بولغاي، ـــ دېدى ئاغا ـ ئىنىلەرنىڭ قېشىغا يېـ ـتىپ كەلگەن خوجا ئەلى باھادىر، ـــ لەشكەرلىرىمىز سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرىنىڭ بىرقىسىم لەشكەرلىرىنى ئەسىرگە ئاپتۇ، ياساققا يەتكۈزمىدۇق ياكى باشقىچە بىر تەرەپ قىلامدۇق؟

ـــ ئۇلار بىزنىڭ ھەقىقىي دۈشمىنىمىز ئەمەس، ـــ دېدى سەئىدخان، ـــ شۇڭا كاللىسىنى ئېلىشنىڭ ھاجىتى يوق. تاغامـ ـنىڭ ئارقىسىدىن يولغا سېلىپ قويۇڭلار.

ـــ ئەسىرلەرنىڭ ئارىسىدا مەخسۇد ئەلىمۇ بار، ـــ دېدى خوجا ئەلى باھادىر.

ئابدۇخېلىلخان ئالدىراپ سورىدى:

ـــ ئاغامنى ئوق بىلەن ياپلاندۇرغان ھېلىقى مەخسۇد ئەلـ
مۇ؟
ـــ شۇنداق خانزادەم.
ـــ ئۇنىڭ كاللىسىنى ئېلىڭلار، ـــ دېدى ئابدۇخېلىلخان، ـــ ئاغامغا قىلغان قەستىنىڭ جازاسىنى تارتسۇن.
ـــ توختاپ تۇرسىلا، ـــ دېدى سەئىدخان مېڭىشقا تەمشەلگەن خوجا ئەلى باھادىرغا قاراپ، ـــ ئۇنى ئۆلتۈرمەي ئالدىمغا ئېلىپ كەلسىلە.
ـــ باش ئۈستىگە! ـــ خوجا ئەلى باھادىر كەينىگە ياندى.
ـــ ئول بەتبەختىنىڭ كاللىسىنى ئۆز قوللىرى بىلەن ئالاي دېگەن ئوخشىمامدىلا ئاغا.
سەئىدخان ئىنىسىغا قاراپ سۇس كۈلۈمسىرىگىنىچە باش چايقىدى:
ـــ ئۇنىڭغا ھاياتلىق يولى بېرەي دەيمەن.
ـــ نېمىشقا؟ ـــ ئەجەبلىنىپ سورىدى ئابدۇخېلىلخان.
سەئىدخاننىڭ ئاشۇ قېتىم مەخسۇد ئەلىنىڭ ئاتقان ئوقىدا يارىلانغان تاغىقى تېخىچىلا ساقايمىغانىدى. ئوڭ قولىنى راۋرۇس ھەرىكەتلەندۇرەلمەيتتى.
ـــ مەخسۇد ئەلىنىڭ جانبازلىق ماھارىتى بەكمۇ يۇقىرى، ـــ دېدى سەئىدخان ئىنىسىغا قاراپ، ـــ ئاشۇ چاغدا ئۇ ئوقنى قانداق يېرىمگە چەنلەپ ئاتقان بولسا دەل تەگكۈزەلەيتتى. شۇ چاغدا بەلـ
كىم تاغىقىمنى چەنلىمىگەن بولۇشى مۇمكىن. ئوق تاغىقىمغا تەگكەندىن كېيىن قولۇمنى پەقەتلا ھەرىكەتلەندۇرەلمىدىم، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئېتىم تېز چاپقان بولغاچقا، مەخسۇد ئەلىنىڭ ئالدىغىلا بېرىپ قاپتىمەن. شۇ پەيتتە ئۇ ماڭا بىمالال تېغ ئۇرالايتتى. ئەمـ
ما، ئۇنداق قىلمىدى ۋە مەندىن كەچۈرۈم سوراپ قېچىپ كەتتى. تاغامنىڭ سەركەردىلىرى ئارىسىدا جەڭ ماھارىتىگە كامىل بۇنداق سەركەردە ئاز تېپىلىدۇ. ئەمدىلىكتە مەن ئۇنى ئۆلتۈرسەم نامەردـ
لىك قىلغان بولۇپ قالىمەن. ئۇ قايتىپ بېرىپ يەنىلا تاغامنىڭ

خىزمىتىنى قىلسۇن.

سەئىدخاننىڭ گېپىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ بولغۇچە، خوجا ئەلى باھادىر چەمبەرچاس باغلانغان مەخسۇد ئەلنى ئېلىپ كەلدى. چىرايى تامدەك تاتىرىپ كەتكەن مەخسۇد ئەلى سەئىدخانغا لاپپىدە بىر قاراپ قويۇپ يەرگە قارىۋالدى.

ـــ ئاخىر قولۇمغا چۈشتۇڭ، ـــ دېدى سەئىدخان كۈلۈمسىرىگىنىچە، ـــ سېنى قولۇمغا چۈشۈرەلمەي كۆڭلۈم غەش بولۇپ يۈرەتتىم.

مەخسۇد ئەلى لام ـ جىم دېمىدى. شۇ تاپتا ۋۇجۇدىنى ئۆلۈم ۋەھىمىسى چىرمىۋالغانىدى. لەشكەرلەر ئۇنىڭ جۇۋۇسىنى سالدۇ ـ رۇۋالغان بولسا كېرەك، ئۇستىبېشى يېلىڭ ئىدى. شۇ سەۋەبتىنمۇ ياكى ئۆلۈم ۋەھىمىسىدىنمۇ ئەيتاۋۇر جالاقلاپ تىترەيتتى.

ـــ ئۇنى باغلاقتىن بوشىتىڭلار.

سەئىدخان جۇۋۇسىنى سېلىپ، خوجا ئەلى باھادىرغا ئۇزاتتى.

ـــ مەخسۇد ئەلنگە كىيدۈرۈپ قويۇڭلار.

باغلاقتىن بوشانغان مەخسۇد ئەلى موككىدە تىزلاندى:

ـــ ئالىيلىرى مەرھەمەتلىكتۇر. كەمىنلىرى ئۆلۈمگە مەھكۇم گۇناھكارمەن. بۇ كاتتا ئىلتىپاتلىرىنى قوبۇل قىلغۇدەك سالاھىيىتىم يوقتۇر.

ـــ ئورۇنلىرىدىن تۇرسىلا سەركەردە، ـــ دېدى سەئىدخان مەغرۇر قىياپەتتە، ـــ جەڭدىكى زەخمىتىنى كۆڭلىدە ئاداۋەت قىلىپ ساقلاش مەرد باھادىرلارنىڭ ئىشى ئەمەس. شۇ چاغدا مېنى ئايلاپ قويغانلىقلىرىنى بىلمەن. دەرھال يەتتەكەنتكە قايتىپ، خان تاغام سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرىنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئالسىلا. ئاللاھ نېسىپ قىلسا يەنە كۆرۈشۈپ قالارمىز.

ـــ قۇدرەتلىك تەڭرىم نېسىپ قىلسا، خانزادە ئالىيلىرىنىڭ خىزمىتىنى قىلىپ ئۆلۈشكە رازىمەن، ـــ دېدى مەخسۇد ئەلى قايىل بولغان ھالدا، ـــ ۋۇجۇدۇمدا قايتىدىن شۇنداق بىر ئىشەنچ

پەيدا بولدىكى، ئالىيلىرىدەك باھادىر، ئەزىمەت سەركەردە بولـ
كەن، بۇيۇك خانىدانلىقىمىزنىڭ سەلتەنەت قۇياشى ھەرگىز پ
مايدۇ.

سەئىدخان خوجا ئەلى باھادىرغا قارىدى:

— مەخسۇد ئەلى ۋە باشقا ئەسىرگە چۈشكەنلەرگە ئات، ئ
زۇق - تۇلۇك بېرىپ يولغا سېلىۋېتىڭلار.

— پەرمانبەردارمەن! — دېدى خوجا ئەلى باھادىر.

※ ※ ※

ھىرات. ئۇجمە پىششىقى.

مۇرغاب دەرياسىغا كەلكۈن كەلمىگەن بولسىمۇ، سۇيى خې
لىلا ئۇلغىيىپ قالغانىدى. دەريا ساھىلىدىكى قاراڭغۇلاشقا
باغلاردىن، بوستانلىق كۆجۈم مەھەللىلەردىن كاككۇكنىڭ ئاۋاز
ئاڭلىناتتى. پات يېقىندا باستۇرۇپ كېلىش ئېھتىمالى بولغا
ۋەھشىي دۈشمەننىڭ تەھدىتىنى ھېسابقا ئالمىغاندا ھىرات شۇن
چىلىك تىنچ، شۇنچىلىك خاتىرجەم ئىدى.

ھەئە، بابۇر ھىراتقا بېرىشقا ئانچە ئالدىراپ كەتمىگەنىدە
قىلاتتى، گەرچە ياز پەسلى باشلانغان بولسىمۇ، ھىراتقا ئېلىپ با
رىدىغان غۇربەند ۋە شىبەرتۇ يولىدىكى قارلار تېخى ئېرىپ بولال
مىغانىدى. بابۇر ئىمكان بار ئىنىسى جاھانگىر مىرزىغا يېتىشى
ۋېلىش ئۈچۈن ئوزۇق - تۇلۇك، چېدىر، قورال - ياراغ ئارتىلغان
تۆگىلەرنى ۋەلى خاردىن بەگ بىلەن دۆلەت قەدەمبەگكە تاپشۇرۇپ،
باشقا سەركەردىلىرى بىلەن يەڭگىل جابدۇنۇپ ماڭغانىدى. لې
كىن، خېلى تېز ماڭغان بولسىمۇ، جاھانگىر مىرزىغا يېتىشەلمە
دى. ئوزۇق - تۇلۇكلىرى ئارقىسىدا قالغان بولغاچقا، يول بويى
گەرزەۋان، ئەلمار، قەيسار، چېچەكتۇ دېگەن يۇرتلاردىن ئاشلىق
يىغىپ ماڭدى. ئاخىرى دەرەئى بامدا جاھانگىر مىرزا بىلەن
ئۇچراشتى. ئەمما، ئۆزىدىن ئىجازەت سورىماي قىلغان باشباشتاق

لمقىنى يۇزىگە سالمىدى.

ــ بەدىئۇززامان مىرزا، مۇزەپپەر مىرزا قاتارلىق خانزادىلەر مۇھەممەد بۇرۇندۇق بارلاس، زۇنۇن ئارغۇن قاتارلىق چوڭ بەگلەرى بىلەن شەيبانىخاننىڭ مۇقابىلىسىگە چىقىش ئۈچۈن، ھىراتتىن چىقىپ بادغىستا لەشكەر توپلاۋاتىتۇ، ــ دەپ جاھانگىر مىرزا ئۆزى ئىگىلىگەن ئەھۋالدىن مەلۇمات بېرىپ، ــ ھازىر مەرھۇم سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا ئالىيلىرىنىڭ خانزادىلىرى ئۆز لەشكەرلىرىنى ئېلىپ كېلىپ بوپتۇ. پەقەت مەشھەدتىكى خانزادە كېپەك مىرزىلا جىم تۇرۇۋالغان ئوخشايدۇ.

ــ كېپەك مىرزىنىڭ كەلمەسلىكىدە بىرەر سەۋەب باردۇ؟ ــ دەپ بابۇر قىزىقىپ.

ــ كېپەك مىرزا بىلەن مۇزەپپەر مىرزىنىڭ ئوتتۇرىسىدا بۇرۇندىنلا ئاداۋەت بار ئىكەن. ئۇ ئاشۇ ئاداۋەتنى پەش قىلىپ: «مەن نېمىشقا مۇزەپپەر مىرزىنىڭ ئالدىغا بېرىپ، پەرمانبەردار چىلىق قىلغۇدەكمەن» دەپ كەلگىلى ئۇنىماپتۇ.

ــ ئاغا ــ ئىنىلەر يىغىلىپ، ئىتتىپاق بولۇپ، شەيباقتەك ۋەھشىي دۈشمەننىڭ مۇقابىلىسىگە چىقىشقا ھازىرلىنىۋاتقان مۇشۇنداق پەيتتە، يوقىلاڭ ئاداۋەتنى دەپ يارىماس غۇرۇرنى پەش قىلىشنىڭ نېمە ھاجىتى؟! ــ دەدى بابۇر نارازى بولغان ھالدا، ــ بۇ دېگەن غۇرۇر كۆرسەتكەنلىك ئەمەس، نامەردلىك قىلغانلىق. قارىغاندا، كېپەك مىرزا تولىمۇ چاكىنا ئادەم ئوخشايدۇ.

جاھانگىر مىرزا ئاكىسىنىڭ سۆزلىرىگە ئىپادە بىلدۈرمىدى. شۇ تاپتا ئۇ ئەينى يىلى ئاكىسى بىلەن ئوتتۇرىسىدا يۈز بەرگەن ئارازچىلىقلارنى ئەسلەپ قالغانىدى. شۇڭا ئۇ ئاكىسى بۇ سۆزلەرنى خۇددى ئۆزىگە قارىتىپ دەۋاتقانىدەك تۇيغۇغا كېلىپ، گەردىنىگىچە قىزىرىپ كەتتى. ئىچكى تۇيغۇسىنى يوشۇرۇش ئۈچۈن، باشقا تەرەپكە قارىۋالدى.

ــ خانزادىلەرگە ھىراتقا يېقىنلاپ قالغانلىقىمىزدىن خەۋەر بېرىۋېتەيلى، ــ دەدى بابۇر قاسىمبەگ قاۋچىنغا قاراپ، ــ سە-

ئىد ئەبزەل بىلەن سۇلتان مۇھەممەد دولداي خەۋەر يەتكۈزسۇن.

ـــ بىز خەۋەر كەلگۈچە ساقلاپ تۇرمىزمۇ ياكى ماڭغاچ تۇ-رمىزمۇ؟ ـــ دەپ سوردى جاھانگىر مىرزا.

ـــ ساقلاپ تۇرايلى، ـــ دېدى بابۇر، ـــ ئول ھىرات خانزادە-لىرىنىڭ دىمىقى ئۇستۇن دەپ ئاڭلىغانمەن، قائىدە بويىچە ئۇلار ئالدىمىزغا كىشى ئەۋەتىشى كېرەك.

جاھانگىر مىرزا لام ـ جىم دېمىدى.

ئۇچ كۈن ئۆتكەندە ئۇلارنىڭ ئالدىغا مۇھەممەد بۇرۇندۇق بارلاسنىڭ ئۆزى كەلدى. گەرچە ئالدىغا خانزادىلەرنىڭ بىرەرى كەلمىگەنلىكىدىن بابۇرنىڭ كۆڭلى بىرئاز يېرىم بولغان بولسا-مۇ، لېكىن مۇھەممەد بۇرۇندۇق بارلاس ھىرات ئوردىسىدىكى ئەڭ مەرتىۋىلىك ئەمىرلەردىن بولغاچقا، بۇ ئىشنى ئانچە كۆڭلىگە ئې-لىپ كەتمىدى ھەمدە ئۇنىڭغا خانزادىلەر بىلەن مۇرغاب دەريا-سى بويىدا كۆرۈشۈشكە ۋەدە بەردى.

بۇگۈن بابۇر ئاشۇ ۋەدىسى بويىچە بارلىق سەركەردە ـ لەشـ-كەرلىرىنى ئېلىپ مۇرغاب دەريا بويىغا يېتىپ كەلگەنىدى.

سۇلتان ھۇسەيىن بايقارانىڭ تۆتىنچى خانزادىسى ئەبۇلھۇسە-يىن[1] مىرزا بابۇرنىڭ ئىستىقبالىغا چىقتى. ئاۋۋال ئەبۇلھۇسەيىن مىرزا ئاتتىن چۈشتى، ئاندىن بابۇر ئاتتىن چۈشتى. مېڭىپ كې-لىپ كۆرۈشۈپ، ئامان ـ ئېسەنلىك سوراشتى. ئاندىن ئاتقا مىنىپ يولىنى داۋاملاشتۇردى. مۇرغاب دەريا بويىدىكى ھىرات خانـزا-دىلىرىنىڭ كۆچمە ئوردىسى ئالدىدا مۇزەپپەر مىرزا بىلەن ئىبىن ھۇسەيىن مىرزا بىر توپ ئەمىر ـ بەگلەر بىلەن كۈتۈپ تۇرغانـ-دى. ئىككى خانزادە بابۇرنى كۆرۈپ ئاتلىرىدىن چۈشمىدى.

«ئىككى خانزادىنىڭ نېمە قىلغىنى بۇ؟ مېنى كۆرۈپ تـۇرۇپ

---

① «ئەمىر تۆمۇر تۈزۈكلىرى»دە بېرىلگەن ئەمىر تۆمۇر شەجەرىسىدە ئەبۇلھۇسەيىن مىرزىنى ھۇسەيىن بايقارانىڭ تۆتىنچى ئوغلى قاتارىدا كۆرسەتـ-كەن. «بابۇرنامە»دە بۇ ئىسىم «ئەبۇلمۇھسىن» دەپ ئېلىنغان.

ئاتتىن چۈشەيمۇ دېمەيدۇ ـ يا؟ بوپتۇ، ئۇنداقتا مەنمۇ ئاتتىن چۈشمەي...»

بابۇر ئىككى خانزادە بىلەن ئات ئۈستىدىلا سالاملىشىپ كۆرۈشتى. ئىككى خانزادىنىڭ ئاغزىدىن گۈپۈلدەپ شاراب پۇرىقى كېلەتتى. كەيپ تەسىرىدىن مەڭزلىرى قىزىرىپ، كۆزلىرى خۇمارلىشىپ كەتكەنىدى.

«ھە، ئۇلارنىڭ مېنى ئاتتىن چۈشۈپ قارشى ئالمىغىنى تەكەببۇرلۇقتىن ئەمەس، كەيپلىكتىن ئىكەن. توۋا، ئاتىسى تېخى يېقىندا قازا قىلغان تۇرسا، ئۇنىڭ ئۈستىگە كۈچلۈك ياۋ بۇرنى ئاستىغا كېلىپ قالغان تۇرسا، كەيپ ـ ساپا، ئەيش ـ ئىشرەتكە قانداقمۇ كۆڭلى تارتقاندۇ؟...»

بابۇر خىيالغا ئەسىر بولۇپ، چوڭ خانزادە بەدىئۇززامان مىرزىنىڭ شاھانە چېدىرىنىڭ ئالدىغا كېلىپ قالغىنىنمۇ تۇيماي قالغانىدى. ئۇ ئاتتىن چۈشۈپ بىرىنچى بولۇپ چېدىرغا قەدەم باستى. ئۇنىڭ ئارقىسىدىن قاۋچىن كىردى. تۆردىكى ئوتقاشتەك گىلەم سېلىنغان شاھ سۇپىنىڭ ئۈستىدىكى تەتىلا كۆرپىدە چوڭ خانزادە بەدىئۇززامان مىرزا چازا قۇرۇپ ئولتۇراتتى. بابۇر ئىشىك تۈۋىدە بىر يۈكۇنۇۋېتىپ ئالدىغا قاراپ ماڭدى. قائىدە بويىچە بابۇر يۈكۇنگەندىن كېيىن بەدىئۇززامان مىرزا ئورنىدىن تۇرۇپ، شاھ سۇپىدىن چۈشۈپ بابۇرنىڭ ئالدىغا كېلىپ كۆرۈشۈشى كېرەك ئىدى. ئەمما، بەدىئۇززامان مىرزا تولىمۇ ئالدىرىمايلا ئورنىدىن تۇردى. بۇ چاغدا بابۇر چېدىرنىڭ ئوتتۇرىسىغا كېلىپ بولغانىدى. قاسىمبەگ قاۋچىن چەبدەسلىك بىلەن بابۇرنىڭ كەمىرىدىن تۇتۇپ تارتتى. بابۇرنى توختىتۇالمىسا بەدىئۇززامان مىرزا بىلەن شاھ سۇپىنىڭ قېشىدا كۆرۈشۈپ قالدىغانلىقىنى پەملىگەن قاسىمبەگ قاۋچىن بابۇرنىڭ غۇرۇرىنى، شۆھرەت، مەرتىۋىسىنى قوغداپ قېلىش ئۈچۈن ئاشۇنداق قىلغانىدى. ساداقەتمەن ئەمىرنىڭ مەقسىتىنى چۈشەنگەن بابۇر تۇرغان

جايدا تاقىدە توختىدى. ئۇنىڭغىچە بەدئۇززامان مىرزا شاھ سۇپـ
ىدىن چۈشۈپ بابۇرنىڭ ئالدىغا كەلدى. بۇ چاغدا بابۇر بەدئۇززامـان
مىرزىنىڭمۇ ئاغزىدىن شاراب پۇرىقى كېلىۋاتقانلىقىنى سەزدى.

شاھ سۇپىغا ئايرىم ـ ئايرىم قىلىپ ئىككى ئورۇن راسلانغا ـ
نىدى. مۇزەپپەر مىرزا گەپ قىلمايلا بېرىپ، ئاكىسى بەدئۇززامان
مىرزا ئولتۇرغان كۆرپىدە ئولتۇردى.

ـــ پادىشاھ ئالىيلىرىنى تۆشەككە باشلىسىلا.

بەدئۇززامان مىرزا ئىنىسى ئەبۇلھۇسەيىن مىرزىغا قاراپ شۇنداق دېگەندىن كېيىن، ئەسلىدىكى ئورنىغا بېرىپ ئولتۇردى.

ئەبۇلھۇسەيىن مىرزا بابۇرنى شاھ سۇپىدىكى يەنە بىر كۆر ـ پىگە ئېھتىرام بىلەن باشلىدى. شاھ سۇپىنىڭ تۆۋەن تەرىپىدىكى ئوڭ ـ سول تەرەپكە يەنە بىرقانچە تۆشەك راسلانغانىدى. باشقا خانزادىلەر جاھانگىر مىرزىنى بابۇرنىڭ ئايىغى تەرەپتىكى تۆ ـ شەككە باشلىغاندىن كېيىن، ئۆزلىرىمۇ ياش تەرتىپى بويىچە ئو ـ رۇن ئېلىشتى. قاسىمبەگ قاۋچىن مۇھەممەد بۇرۇندۇق بارلاس، زۇنۇن ئارغۇنلار بىلەن بىر تۆشەكتە ئولتۇردى.

قىسقىلا پاتىھەدىن كېيىن، قايتا تىنچلىق ـ ئامانلىق سوراشتى. چاققان مۇلازىملار ھەممەيلەننىڭ قولىغا سۇ بەردى. ئاندىن ھەربىر تۆشەكتىكىلەرنىڭ ئالدىغا بىردىن شىرە قويۇپ، ئالتۇن ـ كۈمۈشتىن ياسالغان قاچا ـ تەخسىلەردە تۇرلۇك غىزالارنى تارتىشقا باشلىدى. تېخى غىزاغا قول ئۇزاتماي تۇرۇپلا، شارابچىلار قەدەھلەرگە شاراب قۇيۇشقا باشلىدى.

بەدئۇززامان مىرزا بىلەن مۇزەپپەر مىرزىنىڭ بىر تۆشەكتە ئولتۇرۇۋېلىشىدىن غەلىتىلىك ھېس قىلغان بابۇر، غىزا بىلەن شارابنىڭ داستىخانغا تەڭلا پەيدا بولۇشىدىن تېخىمۇ ئەجەبلەندى. چۈنكى، شاراب ھەرقانداق سورۇندا غىزادىن كېيىن ئىچىلەتتى. بولۇپمۇ بۇگۈنكىدەك چوڭ لەشكىرىي ئىشلار ھەققىدە سۆھبەت بولىدىغان سورۇندا شارابقا چەك قويۇلاتتى. ئەمما، مۇنۇ خۇراسان

خانزادىلىرى بولسا شارابنى خوددى ئۈسسۈزلۈق ئورنىدا ئىچىۋا-تاتتى. نە لەشكىرىي ئىشلار ھەققىدە، نە ئۆزلىرىنىڭ ھازىرقى ئەھۋالى ھەققىدە ئېغىز ئاچمايتتى. بەدىئۈززامان مىرزا خېلىلا زورلىغان بولسىمۇ، بابۇر شاراب ئىچىشنى قەتئىي رەت قىلدى. ئاچ قورساققا شاراب ئىچكەنلىكى ئۈچۈنمۇ، خانزادىلەر مەست بو-لۇشقا باشلىغانىدى. شۇڭا ھەركىم يېنىدىكىلەر بىلەن بولمىغۇر پاراڭلارغا چۈشۈپ كەتكەنىدى. بۇنى ئاز دەپ سازەندىلەر بىلەن رەققاسلارمۇ تەڭلا پەيدا بولدى.

«ئاتا ـ بابىلىرىمىز سەلتەنەت ئىشلىرىدا چىنگىز ئادىتىگە قاتتىق رىئايە قىلىپ كەلگەن. ئەمما يىغىلىش، ھېيىت ـ بايرام، توي ـ تۆكۈن، باراۋەت، ئولتۇرۇش ، مېھماندارچىلىقلاردا چىن-گىز ئادىتىنى بارا ـ بارا تاشلىۋەتكەن ياكى مۇۋاپىق ئۆزگەرتكە-نىدى. لېكىن، مۇنۇ خۇراسان خانزادىلىرىنىڭ قىلىقى قايسى ئەجدادىمىزنىڭ يوسۇنىغا كىرىدىغاندۇ؟ ياكى ئۇلار چىنگىزنىڭ ئادەتلىرىنى تېخىچە داۋاملاشتۇرۇۋاتامدىغاندۇ؟ ۋە ياكى ھىراتنىڭ ئۆز ئالدىغا قائىدە ـ يوسۇنى بارمىدۇ؟ چىنگىزنىڭ ئادەتلىرىمۇ قەتئىي ئەمەل قىلمىسا بولمايدىغان قانۇن ئەمەس. ئاتا ـ بابىلە-رىمىزمۇ ئۆزگەرتىشكەنغۇ. ئەمما، بىر كىمدىن ياخشى بىر قائىدە قالغان بولسا، ئەلۋەتتە ئۇنىڭغا ئەمەل قىلىش كېرەك. ناۋادا ئاتا يامان ئادەتكە مايىل بولغان بولسا، پەرزەنت ياخشى ئادەت بىلەن ئۇ-نى تۈزىتىپ جاۋاب قىلمىقى زۆرۈر. مەرھۇم سۇلتان ھۈسەيىن بايـ-قارا ئالىيلىرىنى ھەر كۈنى پېشىندىن كېيىن ئىچىدۇ، ئىچمىگەن بىرمۇ كۈنى يوق دەپ ئاڭلىۋىدىم. ئەھۋالدىن قارىغاندا ئوغۇللىرى بۈنى ھەقىدىغا يەتكۈزگەندەك قىلىدۇ. بۇنداق خانزادىلەر بىلەن شەيباقنىڭ مۇقابىلىسىگە چىققىلى بولارمىكىن تاڭ. ئەمدى ئۇلار بىلەن لەشكىرىي ئىشلارنى سۆزلىشىش مۇمكىن ئەمەس. ئەڭ ياخ-شىسى قايتىپ ئارام ئالاي. ئەتىگىچە سۆھبەتلىشەرمەن...»

بابۇر ئەدەپ ساقلاپ بىر ئاش پىشىم چىداپ ئولتۇردى. ئاندىن

بەدئۇززامان مىرزا بىلەن مۇزەپپەر مىرزىغا ئۆزرە ئېيتىپ، ئۆز قارار گاھىغا قايتىپ كەتتى. جاھانگىر مىرزا سورۇندا قېپقالدى.

※ ※ ※

ـــ بەدئۇززامان مىرزا بىلەن مۇزەپپەر مىرزىدىن يېشىم كىچىك بولسىمۇ، مەرتىۋەم يۇقىرى، ـــ دېدى بابۇر ئەتىگەندە ئالدىغا سالامغا كەلگەن مۇھەممەد بۇرۇندۇق بارلاسقا قاراپ، ـــ ئا-تا - بابىلىرىمىز سەلتەنەتىنىڭ ئاستانىسى بولغان سەمەرقەنتنى ئىككى قېتىم جەڭ بىلەن ئېلىپ، ئەجداد تەختىدە ئولتۇردۇم. بۇ خۇراسان خانىدانىدا كىم دۇشمەنگە قارشى مەنچىلىك جەڭ قىلىپتۇ؟ قائىدە بويىچە خانزادىلەر بۇگۈن ئەتىگەن ئالدىمغا سالامغا كېلىپ، ھاردۇق سورىشى كېرەك ئىدى. تېگىشلىك تەزىمنىڭ بېجىرىلمەسلىكى مۇڭاپىق ئەمەس.

ـــ كەچۈرگەيلا پادىشاھ ئالىيلىرى، ـــ دېدى مۇھەممەد بۇ-رۇندۇق بارلاس ئۆزرىخاھلىق بىلدۈرۈپ، ـــ ئەسلىدە ئالدىلىرىغا خانزادىلەرنى باشلاپ كېلەرمەن دېگەن. تۇنۇگۈن سىلى قايتىپ كەتكەندىن كېيىن تۇن نىسپىغچە ئىچىشتى. ئەتىگەن ھېچقايسىسى ئورنىدىن تۇرماپتۇ. شۇڭا مەن بولساممۇ كەلگەچ تۇراي دېدىم. بۇ سۆزلىرىنى خانزادىلەرگە چوقۇم يەتكۈزىمەن.

بابۇر چىرايىغا سەل - پەل كۈلكە يۈگۈرتتى:

ـــ ئاڭلىسام بەدئۇززامان مىرزا بىلەن مۇزەپپەر مىرزا ھىرات تەختىگە شېرىك پادىشاھ بوپتىمىش، بۇ راستمۇ؟

ـــ ئىشتەكەنلىرى راست ئالىيلىرى، ـــ دېدى مۇھەممەد بۇ-رۇندۇق بارلاس ئۇڭايسىزلانغان ھالدا، ـــ ئەسلىدە قائىدە بويىچە چوڭ خانزادە بەدئۇززامان مىرزا ۋەلىئەھد ئىدى. ئۇزاقى يىلى مەرھۇم خان ئاتىسى سۇلتان ھۇسەيىن بايقارا ئالىيلىرى بىلەن زىتلىشىپ ئۇرۇش قىلغاندىن كېيىن، خان ئالىيلىرى غەزەپلە-

ىنىپ ئۇنىڭ ۋەلىئەھدلىكىنى بىكار قىلغان بولسىمۇ، لېكىن ۋە-
لىئەھد بېكىتمىگەنىدى. كۈتمىگەندە خان ئالىيلىرى تۇيۇقسىز
قازا قىلدى. ئوردىدىكى چوڭ ـ كىچىك ئەمىرلەر قايسى خانزادە-
نى تەختكە چىقىرىش ئىشىدا بىرلىككە كېلەلمەي، بىرى چوڭ
خانزادىنى، بىرى مۇزەپپەر مىرزىنى ياقلاپ ئىككىگە بۆلۈنۈپ
كەتتى. ئاخىرى مانا مۇشۇنداق شېرىك پادىشاھلىق تايىن تاپتى.
شۇنىڭ بىلەن بەدىئۇززامان مىرزا ئوردا ئىشىك ئاغىلىقىغا زۇ-
نۇبەگ ئارغۇننى، مۇزەپپەر مىرزا ئوردا ئىشىك ئاغىلىقىغا كەمە-
نىلىرىنى تەينىلىدى. يەنە تېخى ھىرات شەھىرىنىڭ ھاكىملىقى-
غىمۇ شەيخ ئەلى تاغايى بەدىئۇززامان مىرزا تەرىپىدىن، يۈسۈپ
ئەلى كۆكۈلداش مۇزەپپەر مىرزا تەرىپىدىن تەينىلەندى.

ـــ ئاجايىپ بىر ئىش بوپتۇ، ـــ دېدى بابۇر ئىستىھزا ئا-
رىلاش كۈلۈپ، ـــ بىر ئادەم قىلىدىغان خىزمەتنى ئىككى ئادەم
قىلغىلى تۇرسا، ئوردىنىڭ خىراجىتى قانداق يېتىشىدۇ؟ بۇ ئا-
خىر بېرىپ ئاۋام ـ رەئىيەتكە يۈك بولمامدۇ؟

بابۇر مۇشۇلارنى دەۋېتىپ شەيخ سەئىدىنىڭ «گۈلىستان»دە-
كى: «ئون دەرۋىش بىر پالاستا ئۇخلايدۇ، ئىككى پادىشاھ بىر ئىق-
لىمغا سىغمايدۇ» دېگەن ھېكمىتىنى ئېسىگە ئالدى ـ يۇ، لېكىن
ئاغزىدىن چىقارمىدى.

ـــ خانزادىلەر جەڭ تەييارلىقىنى تولۇق پۈتتۈرۈپ بولغاندۇ؟

ـــ يوقسۇ، تېخى پۈتمىدى، ـــ دېدى مۇھەممەد بۇرۇندۇق
بارلاس، ـــ خانزادىلەر مەرھۇم خان ئالىيلىرىنىڭ ھايات ۋاقتى-
دىكى پەرمانىغا بويسۇنۇپ مۇرغاب ياقىسىغا كەلگىنى بىلەن، كۆ-
پىنچىسى لەشكەرلىرىنى تولۇق ئېلىپ كەلمىدى.

ـــ نېمىشقا؟

ـــ سەۋەبىنى كەمىنىلىرىمۇ بىلمەيمەن. پەمىچە، ھەممە-
سىنىڭ ئاتا تەختىدىن تەمەيى بار. شۇڭا ھېچقايسىسى جەڭدە لەش-
كەرلىرىدىن ئايرىلىپ قېلىشنى خالىمايدۇ. ھەممىسى ئۆز ۋىلايەت-

لىرىگە بىر قىسىم لەشكەرلىرىنى يوشۇرۇپ قويۇشتى.

ـــ ئۇنداقتا ئۇلار بىلەن ھەمكارلىشىپ جەڭ قىلغىلى بولمىغۇدەك، ـــ دېدى بابۇر تېرىككەن ھالدا.

ـــ پادىشاھ ئالىيلىرى خانىش خەدىچە بېگىمگە يولۇققاندا ئېغىر ئالماي بۇ ئەھۋاللارنى بىلدۇرگەن بولسىلا. خەدىچە بېگىم پەرمان بەرسە ھېچقايسىسى ياق دېيەلمەيدۇ.

«ئەمدى يەنە بىر پادىشاھ چىقتى. يەنە كېلىپ ئايال زاتى، ـــ دېگەنلەرنى خىيالىدىن ئۆتكۈزدى بابۇر، ـــ سۇلتان ھۇسەيىن بايقارا ئالىيلىرىنىڭ بۇ خانىشىنى تولىمۇ ھېيلىگەر، ھازاۋۇل، زۇۋاندار بىر خاتۇن دەپ ئاڭلىغانىدىم. ئەينى يىلى ئوغلى مۇزەپپەر مىرزىنى ۋەلىئەھد قىلىش ئۈچۈن، چوڭ خانزادە بەدىئۇززامان مىرزىنى بايقارا ئالىيلىرىغا چېقىشتۇرۇپ، ئاتا ـ بالا ئوتتۇرىسىدا تەپرىقچىلىك پەيدا قىلغانىكەن. بايقارا ئالىيلىرىمۇ بۇ خانىشىڭ رايىغا بەك باقىدىكەندۇق. ئەمدىلىكتە ئوردىنىڭ ھوقۇقىنى چاڭگىلىغا ئېلىۋاپتۇ ـ دە، ئاخىر بېرىپ بىر خاتۇن كىشىگە يېلىنامدىم ئەمدى؟ ئەسلىدە ھىراتقا كەلمەي تۇرىدىغان ئىشكەن. جاھانگىر مىرزا ئالدىراقسانلىق قىلىپ قالدى. مانا ئەمدى غېمىدە يوق ئول خانزادىلەر بىلەن شارابىبازلىق قىلىۋاتىدۇ. كابۇلغا قايتايمۇ ـ يا؟ بۇ چاغ بولغاندا كەتسەم خەق نېمە دەر، ئۇستۇمدىن قانداق پىتىنە تارقىتىشار، خەدىچە بېگىم بىلەن كۆرۈشمەي زادى ئامال بولماسمۇ؟...»

بابۇر لەشكەرلىرىنى مۇرغاب دەرياسى بويىدا قالدۇرۇپ، قاسىمبەگ قاۋچىن قاتارلىق بىرقانچە ئەمىرلەرنى ئېلىپ ھىراتشەھىرىگە كىردى. بەدىئۇززامان مىرزا بىلەن مۇزەپپەر مىرزىنىڭ ئالاھىدە تەييارلاپ بەرگەن قەسىرىدە تۇرغۇسى كەلمەي، كېچىكىدىن بىر كۆرۈشۈشنى ئارزۇ قىلىپ كەلگەن ئەمىرى كەبىر نەۋايى ھەزرەتلىرىنىڭ قەسىرىنى ۋاقىتلىق تۇرالغۇ قىلىپ تاللىدى.

128

تۇن پەردىسى سەئىدخانىنى يوشۇرۇپ قالماقچى بولغانىدەك زېمىنغا قېلىن قارا پەردىسىنى يايغانىدى. ئاسماندا بىر تالمۇ يۇلتۇز يوق، قولنى سوزسا بارماقنى كۆرگىلى بولمايتتى. ھېلىمۇ ياخشى سەئىدخان مىنۇڭالغان ئەقىللىق ئات يولنىڭ ئوي ـ دۆڭىنى ئاڭقىرىپ ماڭاتتى. شۇ كۈنلەردە سەئىدخانغا كېچە بىلەن كۈندۈزنىڭ پەرقى يوق ئىدى. نە بارىدىغان مەنزىلىنى، نە ئارام ئالىدىغان ماكانىنى بىلمەيتتى. پەقەت ئارقىسىدىن ئىز بېسىپ قوغلاپ كېلىۋاتقان ئاكىسى مەنسۇرخانىنىڭ لەشكەرلىرىدىن قۇتۇلۇش ئۈمىدى ۋۇجۇدىغا ھۆكۈمران ئىدى. شۇڭا كۈندۈزى يوشۇرۇنۇپ يېتىپ، كېچىسى يول يۈرەتتى.

ھەئە، سەئىدخان تاغىسى سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ ھۇجۇمىنى چېكىندۈرۈپ، ئۇزاق ئۆتمەي ئاكىسى مەنسۇرخانىنىڭ ھۇجۇمىغا دۇچ كەلدى. شۇ كۈنلەردە ئۇ ئىنىسى ئابدۇخېلىلخان بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، بارلىق سەركەردە ـ لەشكەرلىرىنى باشلاپ يەتتە سۇدىن ئالمۇتىغا كەلگەنىدى. گەرچە مەنسۇرخان ئۇنىڭ ئارقا ـ ئارقىدىن ئەۋەتكەن خەتلىرىگە پەقەتلا جاۋاب قايتۇرمىغان بولسىمۇ، ئەمما ئاكىسى بىلەن كۆرۈشۈپ، ئۇنى بىرلىكتە ئاتا دۈشمىنىلىرىگە جازا يۈرۈشى قىلىشقا كۆندۈرۈش نىيىتىدىن يەنىلا ۋاز كەچمىگەنىدى. ئۇ تۇرپانغا بېرىشقا جابدۇنۇۋاتقان كۈنلەردە، ئايغاقچىلار سۇلتان مەنسۇرخانىنىڭ نۇرغۇن سەركەردە ـ لەشكەرلەر بىلەن ئالمۇتىغا قاراپ كېلىۋاتقانلىق خەۋىرىنى يەتكۈزدى.

ـــ ھەرنېمە بولسا ئاغام يولۇمنى قىسقارتىپتۇ، ـــ دېدى سەئىدخان خۇشاللانغان ھالدا، ـــ ئۇنىڭدىن خېتىمگە جاۋاب بەر-

مىدى دەپ بىھۇدە رەنجىپتىمەن. سەركەردە ـ لەشكەرلىرى بىلەن كەلگىنىگە قارىغاندا تەكلىپىمگە قوشۇلغان ئوخشايدۇ. ئاۋۇال تاشكەنتنى قايتۇرۇۋالساق، ئاندىن پەرغانە ۋادىسىغا يۈرۈش قىلىپ ئەندىجانىنى ئالساق...

ئابدۇخېلىلخان ئاكىسىنىڭ بالىلارچە خىيالىنى ئاڭلاپ ئىستىھزا ئارىلاش كۈلدى:

ــ ئالدىراپ ئاغزىلىرىنى تاتلىق قىلمىسلا ئاغا. چوڭ ئاغىنىڭ نۇرغۇن سەركەردە ـ لەشكەرلەر بىلەن كېلىشى ھەرگىز مۇ ياخشىلىقتىن بېشارەت ئەمەس.

ــ بۇ نېمىدېگەنلىرى قەدىرلىك ئىنىم؟

ــ چوڭ ئاغام مېنىڭ يەتتە سۇ ۋادىسىدا تۇرۇشۇمغا قوشۇلغان بىلەن، ئالمۇتىغا كېلىشىمگە ئىجازەت بەرمىگەن. شۇ تاپتا ئۇ سىلىنىڭ تەكلىپلىرىگە قوشۇلۇپ ئەمەس، ئۆز زېمىنىنى قوغداش ئۈچۈن كەلدى. ھەر ھالدا بىخۇد تۇرمايلى.

ــ ئاغامدىن ئۇنچىۋالا گۇمانلانمىسلا، ــ دېدى سەئىدخان ئىنىسىنىڭ سۆزىگە قوشۇلمايۋ، ــ ئۇنىڭ سىلىگە ئاز ـ تولا ئادالەتسىزلىك قىلغىنى راست. خان تاغام بىلەن ئوتتۇرىسىدىكى ئارازچىلىقنىڭ سەۋەبىنى بىزمۇ ئېنىق بىلمەيمىز. پەقەت مۇشۇنى دەپلا ئۇنىڭدىن رەنجىسەك ياخشى بولماس. ئاغامۇ ھەر نە قىلسا سەلتەنەت، تاجۇ تەخت ئۈچۈن قىلىدۇ. لېكىن شۇنى ئۇنۇتمىسلاكى، بىز دېگەن قېرىنداش. ئۇنىڭ ئۇستىگە بىزنىڭ تاجۇ تەخت تەمەيمىز يوق.

ئابدۇخېلىلخانىنىڭ يەنە چۈشەندۈرگۈسى كەلمىدى. سەئىدخان بولسا ئاكىسى مەنسۇرخانىنى داغدۇغىلىق كۈتۈۋېلىش ئۈچۈن تەييارلىق قىلىشقا كىرىشتى ھەمدە ئۆزۈن يىللاردىن بېرى ئايرىلىپ كەتكەن قېرىندىشى بىلەن كۆرۈشىدىغان كۈننى ساناپ ئۆتكۈزۈشكە باشلىدى.

ھەپتە ئۆتكەندە ئابدۇخېلىلخانىنىڭ ھۆكۈمى توغرا چىقتى. مەنسۇرخان قارشى ئېلىش ئۈچۈن ئىستىقبالىغا چىقىقان سەئىد ـ

خاننى يىراقتىن كۆرۈش بىلەنلا، خۇددى ئەشەددىي دۈشمىنىنى يولۇقتۇرغاندەك پۈتۈن سەپ بويىچە ھۇجۇمغا ئۆتتى. بىرنەچچە دەقىقە تېگىرقىغان سەئىدخان ئاكسىنىڭ پەيلىنىڭ راستىنلا يامانلىقىنى كۆرۈپ ئېتىنىڭ بېشىنى كەينىگە بۇراشقا مەجبۇر بولدى. تەييارلىقسىز ھالەتتە تۇرغان بولغاچقا، قارشىلىق كۆرسىتىشكىمۇ ئۈلگۈرەلمىدى. كۆزنى يۇمۇپ ـ ئاچقۇچە ئالمۇتىدىن قاچتى. لېكىن مەنسۇرخان بۇنىڭلىق بىلەن بولدى قىلمىدى. ئۈلارنى تا يەتتىسۇ ۋادىسىنىڭ نېرىسىغىچە قوغلاپ باردى. ئىنىسىنىڭ لەشكەرلىرىنى ئۇچرىغان يەردە قىرىپ ـ چاپتى. سەئىد خانغا كۆرۈشۈپ، سۆزلىشىشكە پۇرسەتمۇ بەرمىدى.

سەئىدخان بىلەن ئابدۇخېلىلخانىنىڭ ئامان قالغان نۆكەرلىرىنىڭ سانى يۈزگىمۇ يەتمەيتتى.

ـــ ئاغام چوقۇم يېڭىلىشتى. بەلكىم بىرەر پىتنە ـ پاسات ئاڭلاپ قالغان چېغى.

ـــ يەنە ئاشۇ نائىنساب ئاغامدىن ئۇمىدلىرىنى ئۈزەلمەيۋاتامدىلا؟ ـــ دېدى ئابدۇخېلىلخان قاپىقىنى تۇرۇپ، ـــ ئەمدى كالىلىرىنى سىلكىۋەتسىلە ئاغا. ئۇ ھەرگىز بىزنى خۇشلىمايدۇ. ئۇنىڭ مەقسىتى بىزنى تەخت ـ سەلتەنەتىگە يېقىن كەلتۈرمەسلىك. قولىغا چۈشۈپ قالىدىغان بولساق، بىر باھانە بىلەن كاللىمىزنى ئېلىشتىن يانمايدۇ.

سەئىدخان لام ـ جىم دېمىدى. كۆز ئالدىدا يۈز بېرىۋاتقان رېئاللىقتىن ئاكسىنىڭ خۇي ـ پەيلىنى خېلى ئوبدان چۈشىنىپ قالغاندەك قىلاتتى.

ـــ ئەمدى مەن يەتتەسۇ تەۋەسىدىمۇ تۇرمايمەن، ـــ دېدى ئابدۇخېلىلخان.

ـــ ئالدىراپ يامانلىمىسلا، بۇ دېگەن بىزنىڭ ئاتا مىراس زېمىنىمىز، كىندىك قېنىمىز تۆكۈلگەن ۋەتىنىمىز. ئاغام بۇ قىلمىشىغا ھامان بىر كۈنى پۇشايمان قىلىدۇ.

ـــ بەلكىم پۇشايمان قىلار، ئەمما ئۇ پۇشايمان قىلغان

ۋاقىتتا بىزنىڭ تېنىمىز ئاللىقاچان بۇ قارا تۇپراققا كىر
كەتكەن بولىدۇ.

— نېمانچە ئۇمىدسىزلىنىدىلا قەدىرلىك ئىنىم، ماقۇل،
گە باراي دەيدىلا، تاغام سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرىنىڭ قېش
غىمۇ ياكى شەيبانىخانىنىڭ دەرگاھىغىمۇ ۋە ياكى مىرزا ئابابەك
نىڭ ئالدىغىمۇ؟

ئابدۇخېلىلخان ئاكىسىنىڭ تەئەددىسىنى چۈشەندى. چۈن
ئاكىسى تىلغا ئالغان يەرنىڭ ھېچقايسىسى ئۇلارنى قارشى ئ
مايىتتى.

— مەن ئۇچۇن جان ساقلىغۇدەك يەر بولسىلا بولدى.

— ئاتا ـ بابىلىرىمىزدىن قالغان تەخت ـ سەلتەنەتچۇ؟
ئابدۇخېلىلخان جاۋاب بەرمىدى.

شۇ كۇنى بۇ ئاغا ـ ئىنىلەرمۇ كۆڭۈلسىزلا خوشلاشتى. ئ
دى سەئىدخاننىڭ يېنىدا ئەللىك نەپەرگە يېقىن نۆكەر قالغاند

— ئەمدى بىز قانداق قىلىمىز ئالىيلىرى؟

سەئىدخان خوجا ئەلى باھادىرنىڭ سوئالىغا بىرپەس خىيە
سۇرۇۋالغاندىن كېيىن جاۋاب بەردى:

— مەن بۇ ئاتا مىراس زېمىنىمدىن ھېچ يەرگە كەتمەيمە
بىر ئامال قىلىپ ئاغام مەنسۇرخان بىلەن كۆرۈشىمەن. ئۇنىڭ
ئارىمىزدىكى ئۇقۇشماسلىقنى چۈشەندۈرىمەن. ئۇنىڭ ئۆز ئىن
لىرىنىڭ جېنىغا قەست قىلىشىغا ھەرگىز ئىشەنمەيمەن.

ھەئە، سەئىدخان مۇشۇ بەش ـ ئالتە ئايدىن بېرى توختىم
قېچىۋاتاتتى. بۇ جەريانداا ئاكىسى مەنسۇرخانغا يەنە ئىككى قېت
خەت ئەۋەتتى، لېكىن بۇ خەتلەرنىڭمۇ ھېچقانداق جاۋابى ۋە ئۇن
مى بولمىدى. ئۇ ئاكىسىنىڭ قوغلاشقا ئەۋەتكەن سەركەردىلىرى
ئەسىرگە چۈشۈشىنىمۇ ئويلىدى. مۇشۇ چارە ئارقىلىق ئاكىسى ب
لەن يۈزمۇيۈز كۆرۈشۈشنى كۆڭلىگە پۈككەنىدى. ئەمما، قوغلا
كەلگەن سەركەردە ـ لەشكەرلەرنىڭ ئۇنى تىرىك تۇتۇش خىيال
يوقتەك قىلاتتى. ھە دېسە ئۇنى نىشانلاپ ئەجەل ئوقى ئاتاتتى. ئ

ئاخىر ئاكىسىنىڭ ئۆلتۈرۈش پەرمانى بەرگەنلىكىنى ھېس قىلـ
دى ـ دە، ئاكىسى بىلەن كۆرۈشۈش ئەمەس، جېنىنى ساقلاپ قېـ
لىش كويىغا چۈشتى...

ئاچچىق، ھەسرەتلىك خىياللارغا غەرق بولغان سەئىدخان تاڭنىڭ يورۇپ قالغانلىقىنى سەزمەيلا قالغانىدى.

ـــ ئەمدى يول يۈرۈشنى توختىتىپ، دالدىلانغۇدەك جاي تاپايلى، ـــ دېدى خوجا ئەلى باھادىر.

سەئىدخان خىيالىنى يىغىشتۇرۇپ ئەتراپىغا قارىدى. ئەتراپ كۆز يەتكۈسىز جاڭگاللىق ئىدى. ئېگىز ـ پەس دۆڭلەردە قومۇش، يۇلغۇندىن باشقا ئاندا ـ ساندا توغراقلار كۆزگە چېلىقاتتى.

ـــ سۇ بار يەرنى تاپساق بولاتتى.

ـــ ئىزدەشكە نۆكەر ماڭدۇراي، ـــ دېدى خوجا ئەلى باھادىر.

سەئىدخان ئاتتىن چۈشۈپ تەييەمۇم قىلىپ، نۆكەرلىرى بىلەن بامدات نامىزى ئوقۇدى. تالقانمۇ، چاناشتىكى سۇمۇ ئاز قالغانىدى. ناشتا ھېسابىدا بىر كاپام تالقانىنى كاپ ئېتىپ، ئىككى يۇتۇم سۇ ئىچتى.

ـــ قوغلاۋاتقان لەشكەرلەردىنمۇ قۇتۇلغاندەك قىلىمىز. ئۇۋۇ ئىزدەپ باقايلىمىكىن، ياۋا توشقان ئۇچراپ قالسىمۇ ھېساب، ـــ دېدى خوجا ئەلى باھادىر.

قوغلاۋاتقان لەشكەرلەرنى ئېزىقتۇرۇۋېتىش كويىدا يۈرت ـ مەھەللە ئىچىدىن ماڭمىغانلىقى ئۈچۈن، ئۇلارنىڭ تالقاندىن بۆلەك غىزا يەپ باقمىغىنىغا ئىككى ھەپتىدىن ئاشقانىدى.

ـــ مەيلى، ـــ دېدى سەئىدخان، ـــ ھەر ھالدا ئېھتىيات قىلىڭلار.

كۈن چۈشتىن قايرىلغاندا خوجا ئەلى باھادىر بىر كېيىك بىلەن سەككىز ـ ئون توشقان ئوۋلاپ كەلدى. نۆكەرلەر تېرىپ كەلگەن ئوتۇنغا چاقماقتاش ئارقىلىق ئوت ياقتى...

ئەتىسى ئەل يانقۇ مەھەلدە ئەتراپىنى چارلاشقا كەتكەن نۆكەرلەر قايتىپ كەلدى.

ـــ بىز سىلەرنى ئېزىپ قالدىمىكىن دېگەنىدۇق، ـــ دېدى سەئىدخان نۆكەرلىرىگە قاراپ، ـــ بەكلا ھايال بولدۇڭلارغۇ؟

ـــ تۇنۇگۈن نامازدىگەر مەھەلدە جاڭگالنىڭ چېتىگە چىقا لىدۇق، ـــ دېدى نۆكەرلەر جاۋاب بېرىپ، ـــ تەلىيىمىزگە بىر ئۇۋچى ئۇچراپ قالدى. ئۇنىڭ دېيىشىچە، جاڭگالنىڭ چېتىدە ئۇ رۇق ئاتلىق بىر يۇرت بار ئىكەن، جامائىتىمۇ خېلى كۆپ ئىكەن شۇنىڭ بىلەن دەرھال ئارقىمىزغا يانغاندۇق، كېچىدە نىشاندىن ئادىشىپ قېلىپ ئاخىر ئارام ئالدۇق. تاڭ ئاتقاندىن بېرى يول يۈ رۈپ كېلىشىمىز.

ـــ شۇ يەرگە بېرىپ باقايلىمىكىن، ـــ دېدى خوجا ئەلى باھادىر، ـــ پەمىچە، بۇ يەر سۇلتان مەنسۇرخان بىلەن مىرزا ئابا. بەكرىنىڭ ئوتتۇرىسىدا قالغان جاي بولۇشى مۇمكىن، ئاشۇ يۇرت جامائىتى بىلەن كۆرۈشۈپ ئالىلىرىنىڭ ئەھۋالىنى بىلدۇرسەك، بىزگە ئىتائەت قىلىشى مۇمكىن، مۇشۇ باھانىدا ئاز ـ تولا كۈچ ـ قۇۋۋەت ھاسىل بولۇر.

بىرنەچچە ئايلىق قاچقۇنلۇق جەريانىدا سەئىدخان خوجا ئەلى باھادىرنىڭ تولىمۇ پەم ـ پاراسەتلىك، تەدبىرلىك كىشى ئىكەنلىكىنى قايتىدىن ھېس قىلغانىدى. شۇڭا، ئۇ كۆرسەتكەن ھەرقانداق تەكلىپكە قوشۇلاتتى.

ـــ شۇنداق قىلمايمۇ ئامال يوقتەك قىلىدۇ، ـــ دېدى سەئىدخان، ـــ مۇشۇ باھانىدە مىرزا ئابابەكرىنىڭ ئەھۋالىدىنمۇ ئاز ـ تولا خەۋەردار بولۇپ قالارمىز.

ـــ ھە راست، ـــ دېدى ھېلىقى نۆكەرلەردىن بىرى، ـــ بۇ ئەتراپتا مىرزا ئاباباەكرىنىڭ لەشكەرلىرىمۇ بارەك قىلىدۇ. كۆپ ـ رەك ئېھتىيات قىلايلى.

ئۆزىنىڭ بىر تەرەپتىن ئاكىسىنىڭ، بىر تەرەپتىن مىرزا ئاباەكرىنىڭ لەشكەرلىرى ئوتتۇرىسىدا قالغانلىقىنى ھېس قىلغان سەئىدخان قايتىدىن چوڭقۇر خىياللار قاينىمىغا ئەسىر بولدى.

※ ※ ※

بابۇر مەرھۇم سۇلتان ھۈسەيىن بايقارانىڭ خانزادىلىرىدىن ئۇمىدسىزلىنىپ قالغانىدى. چۈنكى، ئۇچ ـ تۆت ئايدىن بېرى ئۇلار لەشكەرلىرىنى مۇرغاب دەرياسى بويىغا جۇغلاپ بولالمىغانىدى. ئۇلار يا چوڭىنىڭ گېپىنى ئاڭلىمايتتى، يا كىچىكىنىڭ گېپىگە كىرمەيتتى. بىرى يەنە بىرى ئۇستىدىن: «لەشكەرلىرىنى يوشۇرۇپ قالدى، مۇددىئاسى دۇرۇس ئەمەس، جەڭ قىلىشقا رايى يوق» دەپ شىكايەت قىلىشاتتى.

ھەئە، بابۇر مۇھەممەد بۇرۇندۇق بارلاسنىڭ گېپىگە كىرىپ، ئوردىنىڭ ھوقۇقىنى چاڭگىلىغا ئېلىۋالغان خانىش خەدىچە بېگىم بىلەنمۇ كۆرۈشتى. ئەمما بۇ كۆرۈشۈشتىنمۇ ھېچقانداق نەتىجە چىقمىدى. چۈنكى، خەدىچە بېگىم ھەدىسە چوڭ خانزادە بەدىئۇززامان مىرزىنى يامانلاپ، ئۆزىنىڭ ئوغلى مۇزەپپەر مىرزىنى كۆككە كۆتۈرەتتى. پۈتكۈل خۇراسان لەشكەرلىرىگە ئوغلى مۇزەپپەر مىرزىنىڭ باش بولۇشىنى تەۋسىيە قىلاتتى. باشقا خانزادىلەرنى، خۇسۇسەن چوڭ خانزادە بەدىئۇززامان مىرزىنى لاياقەتسىزلىكتە ئەيىبلەيتتى. خەدىچە سۇلتان بېگىمنىڭ سارىيىدىن يېنىپ چىقان بابۇر خانزادىلەرنىڭ مۇشۇنداق جىددىي پەيتتىمۇ بىرلىككە كېلەلمەسلىكىدە مۇشۇ ئايالنىڭ قولى بارلىقىنى چۈشۈر ھېس قىلدى.

«خۇراسان خانزادىلىرىدە كۈچ دېسە كۈچ، لەشكەر دېسە لەشكەر بار. لېكىن ئۇلارنىڭ بېشىنى بىر يەرگە جەمئىي قىلىدىغان بۇيۇك بىر سەركەردە يوق. بۇ يەرگە كېلىپ خاتا قىپتىمەن. ئۇلار شۇ ئەھۋالدا ھېلىغۇ شەيباقەتەك كۈچلۈك، تەدبىرلىك سەركەردەكەن، ئادەتتىكى بىر ئوغرى ـ قاراقچىلارغىمۇ ھەرگىز تەڭ كېلىمىگۈدەك. شۇنداق، ئۇلار مېنى ئۆزلىرىگە ھەرگىزمۇ باش قىلمايدۇ. جەڭدە پەرمانىمغا بويسۇنۇشنى خالىمايدۇ، ئۇلارنىڭ بۇ

پەيلى قايسى كۈنى تولۇق ئاشكارا بولدى. ھەئە، چىچەكتۇ تەۋەسىنى ياۋنىڭ چاپقۇن قىلغانلىق خەۋىرىنى ئاڭلاپ تۇرۇپ، خانزادىلەرنىڭ ھېچقايسىسى ياۋنىڭ مۇقابىلىسىگە چىقىشنى خالىمىدى. مۇشۇنچىۋالا زۆرۈر ئىشنىمۇ بىر ـ بىرىگە بەس سالدى. چىچەكتۇ بىلەن مۇرغاب ئارىلىقى ئاران ئون يىغاچ[1] كېلەتتى. چاپقۇن قىلىپ كەلگەن ياۋ لەشكەرلىرىنىڭ سانىمۇ ئانچە كۆپ ئەمەسكەن. تۇق. بەلكىم ھېيلىگەر شەيباق ئازغىنە لەشكەر بىلەن خانزادىلەرنى چېكىپ باققان بولغىيتتى. ئۇلار ئۆزلىرى تېخى بارمىدى، مېنىڭ بېرىش تەلىپىمگە تېخى قوشۇلمىدى. مېنىڭ ياۋنىڭ مۇقابىلىسىگە چىقىشىمغا قاراپ تۇرۇشتىن نومۇس قىلىشتى بولغاي. بۇ خانزادىلەر زىيادەت، باراۋەت، سۆھبەت ـ ئولتۇرۇشلارغا، ئەيش ـ ئىشرەتلەرگە چاققان بولسىمۇ، لېكىن سىپاھلىق، جاسارەت بىلەن قىلىدىغان ھايات ـ ماماتلىق جەڭلەرگە گال ئىكەن...»

بۇنداق چىگىش، ھەسرەتلىك خىياللار بابۇرنى ئارامسىز قىينايتتى. ئۇنىڭ خانزادىلەر بىلەن بولغۇسى جەڭ ھەققىدە سۆھبەتلەشكۈسى، شەيبانىخانغا تاقابىل تۇرۇش تەدبىرىنى مۇزاكىرە قىلغۇسى بار ئىدى. ئەمما، ئۆزلىرىنىڭ سېخىي، مەرد، مېھماندوست، دۆلەتمەن ئىكەنلىكىنى بىلدۈرۈپ قويۇشقا ئالدىراشقان خانزادىلەر سەندىن مەن قالارمەنمۇ دەپ بابۇرنى بەس ـ بەستە مېھماندارچىلىققا چاقىرىشاتتى. بىر ـ بىرىدىن كاتتا، بىر ـ بىرىدىن ھەشەمەتلىك سورۇنلارنى تۈزۈشەتتى. داستىخانغا تۈرلۈك نازۇ نېمەتلەرنى تاغدەك دۆۋىلەيتتى، شارابنى بولۇشغا قۇياتتى. بابۇرنىڭ ئېچىش ـ ئېچمەسلىكى بىلەن كارى بولمايتتى، ئۆزلىرى پىژغىرىم ئاپتاپتا دوغاپ ئىچكەندەك ئىچەتتى، ھەرخىل قىزىقچىلىقلار، لەتىپىلەر، ناخشىلار، ئوسسۇللار ئۇزۇلمەيتتى. ئەمما، بۇرنى ئاستىغا كېلىپ قالغان دۇشمەنگە تاقابىل تۇرۇش ھەققىدە بىرەر ئېغىزمۇ گەپ بولۇنمايتتى. بولۇپمۇ بەدىئۈزامان مىرزا بىلەن مۇزەپپەر مىرزىنىڭ مېھماندارچىلىقى ئۈ-

① يىغاچ ـــ مۇساپە ئۆلچىمى. بىر يىغاچ سەككىز كىلومېتىرغا تەڭ.

زۇلمەي بەس ــ بەستە داۋاملىشۇاتاتتى. بەدىئۇززامان مىرزا بـا-بۇرغا قانداق سوۋغا بەرسە، مۇزەپپەر مىرزىمۇ شۇنداق سوۋغا بـە-رەتتى، ھەتتا ئاكسىدىن ئاشۇرۇۋېتەتتى. بىلمىگەن ئادەملەر بـۇ ھەشەمەتلىك، كۆڭۈللۈك باراۋەتلەرنى كۆرۈپ، بۇ ئەلگە تاجاۋۇز قىلىپ كىرگەن ياۋنىڭ ھىرات بوسۇغۇسىغا كېلىپ قالغانلىقىغا زىنھار ئىشەنمەيتتى.

بابۇر دەسلەپتە بۇ سورۇنلارغا خانزادىلەرنىڭ كۆڭلىنى دەپ كەلگەن بولسىمۇ، كېيىن بارا ــ بارا ئۆزىنى تارتىۋالدى. ئەمما ئىنىسى جاھانگىر مىرزا بۇ زىياپەتلەرگە بېشىچىلاپ كىرىپ كەت-كەنىدى. كۇندە ئىچەتتى، كۇندە دېگۇدەك مەست يۇرەتتى.

ئەمدى بابۇر خانزادىلەردىن قېچىپ، ھىرات شەھىرىنى ئات-لىق سەيلە قىلىدىغان بولۇۋالغانىدى. گەۋھەرشاد بېگىم مەدرە-سەسى، ھۇسەيىن بايقارا مەدرىسەسى، ئەلىشىر نەۋائىي سالدۇرغان ئىخلاسىيە مەدرىسەسىدىن تارتىپ، شەيخۇلئىسلام خانىقاسى، خەلاسىيە خانىقاسىغىچە، باغى زاغان، باغى نەۋ، باغى زۇبەيدە، باغى جاھانرا، باغى ئەلىشىر[1] ... قاتارلىق مەشھۇر باغ ــ سەيلىگاھلار-نى، سۇلتان ئەبۇ سەئىد مىرزا سالدۇرغان ئىراق دەرۋازىسىنىڭ سىرتىدىكى ئاقسارايدىن تارتىپ، باغى جاھانرانىڭ شىمال تەرىپە-دىكى چوڭ مەرمەر كۆلچەك ۋە كۆلچەكنىڭ تۆت تەرىپىدىكى بىر ــ بىرىگە ئوخشىمايدىغان نۇسخىدا سېلىنغان تۆت ئىمارەتنى، ھىرات شەھىرىنىڭ دەرۋازەئى مەلىك، دەرۋازەئى ئىراق، دەرۋازەئى فىرۇزە ئاباد، دەرۋازەئى خۇش ۋە دەرۋازەئى قىپچاقتىن ئىبارەت بەش دەرۋازىسىنى، سېپىلنىڭ ئۇستىدىكى بۇرجلارنى، زەمبىرەك-لەرنى، ئاۋات چارسۇلارنى تەپسىلىي كۆرۈپ تاماشا قىلدى. كۇن-لەرنىڭ بىرىدە ئۆزى پايتەخت قىلىدىغان شەھەرگىمۇ ئاشۇنداق كاتتا، ھەشەمەتلىك، ئابىدە تۇسنى ئالغان ئىمارەتلەرنى بىنا قە-لىشنى خىيال قىلدى. سەئىددىن كاشغەرىي، ئابدۇراخمان جا-مىي، ئەلىشىر نەۋائىينىڭ مەقبەرلىرىنى تاۋاپ قىلدى، ئەلىشىر

① باغى ئەلىشىر ــ ئەلىشىر نەۋائىينىڭ باغى.

نەۋايى ئۆزى باش بولۇپ، ئۆز يېنىدىن خىراجەت چىقىرىپ ياسىغان «شىپائىيە» ناملىق ھەم تېۋىپ تەربىيەلەيدىغان، ھەم كېسىل داۋالايدىغان شىپاخانا بىلەن ھەر ساھەدىكى ئىلىم ئەھلىلىرى ۋە رەللىك ئۇچرىشىپ ئىلمىي سۆھبەتلەرنى ئېلىپ بارىدىغان «ئۇنسىيە»[1] ناملىق كاتتا ئىمارەت ۋە بۇ ئىمارەتكە جايلاشقان كۇتۇخانا بابۇرنى ھەممىدىن بەك ئۆزىگە جەلپ قىلدى. كۇتۇپخانىدىكى كىتابلارنى ۋاراقلاۋېتىپ، ئەينى يىلى سەمەرقەنتنى تۇنجى ئالغىنىدا نەۋايىغا يازغان مەكتۇپىنى ۋە نەۋايىنىڭ ئۆزىگە يازغان جاۋاب مەكتۇپىنى ئېسىگە ئالدى. مۇشۇ ئىلىم دەرگاھىدا زامانىسىنىڭ ئاشۇ بۇيۇك شائىرى، دۆلەت ئەربابى بىلەن بىر قېتىم بولسىمۇ قانغۇچە دىدار ـ مۇلاقاتتا بولۇشنى قانچىلىك ئارزۇ قىلغانىدى ھە؟ ئەپسۇس، كاج پەلەك ئۇنى شائىر بىلەن كۆرۈشۈشكە نېسىپ قىلمىدى. «بۇ كىتابلارغا ئۇلۇغ شائىرنىڭ مۇبارەك قوللىرى تەگگەن، ۋاراقلىرىنى مۇبارەك بارماقلىرى تالاي قېتىملا ۋاراقلىغان بولغىيتتى» دېگەنلەرنى خىيالىدىن ئۆتكۈزۈپ، نەۋايى بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشكەندەك تۇيغۇغا كەلدى. كۆز ئالدىدا نەۋايىنىڭ بالىلىق، ياشلىق، قىرانلىق سىيمالىرى غايىبانە زاھىر بولدى.

ئەنە، بەش ـ ئالتە ياشلىق ئەلىشىر ئۇيغۇر باخشىلىرىدىن بولغان «كىچىك باخشى» لەقەملىك دادىسى مەۋلانە غىياسىددىننىڭ قولىغا ئېسىلۋالغىنىچە، بويى بىلەن تەڭ كىتابلارغا تەلمۈرمەكتە. ئەنە، مەۋلانە ئەبەيدۇللا لۇتفىينىڭ ھۇزۇرىدا شېئىرىيەت ئىلمىدىن ساۋاق ئالماقتا. ئەنە، بالىلىق چاغدىكى ھەمساۋاق دوستى خۇراسان ھۆكۈمدارى سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا بىلەن سەلتەنەت ئىشلىرى ھەققىدە سۆھبەتلەشمەكتە. ئەنە، شام چىراغنىڭ يورۇقىدا «پەرھاد ـ شېرىن»نى ئىجتىھات بىلەن يازماقتا. ئەنە، بەگلەرنىڭ زۇلمى ئۈستىدىن شىكايەت قىلىپ كەلگەن ئاددىي خەلقنىڭ ئەرز ـ دادىنى سەۋرچانلىق بىلەن تىڭشىماقتا. ئاجىز

① ئۇنسىيە ـــ دوستلۇق ئۆيى.

بىچارىلەرگە خەير ـ ئېھسان قىلماقتا. ئەنە، ياشىنىپ قالغان نەۋايى خۇراسان شەھەرلىرى ئاربسىدا قاتناپ، سۇلتان ھۈسەيىن بايقاراغا قارشى چىققان خانزادىلەرگە نەسىھەت قىلماقتا. ئالىملار، شائىرلار، پازىللار بىلەن ئىلمىي سۆھبەتلەردە بولماقتا. دەرگاھىغا سېغىنىپ كەلگەن ياش تالىپلارنى سەمىمىيلىك بىلەن قوبۇل قىلماقتا. ئۇلارغا ئادەمىيلىك، پەزىلەت، ساداقەت، ۋاپا، مەردلىك، باھادىرلىق ھەققىدىكى ھايات ھېكمەتلىرىنى چۈشەندۈرمەكتە..

ئۇنسىيەتنىڭ ئۇستىدىكى مۇناردا يالغۇز ئولتۇرغان بابۇرنىڭ خىياللىرى چىگىش ئىدى.

«نەۋايى ھەزرەتلىرى ھايات بولۇپ، ھىراتتىكى بۇ تەپرىقەچىلىكنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن بولسا قانداق تۇيغۇغا كېلەر بولغىيتتى؟ خانزادىلەر ئوتتۇرىسىدىكى ئىتتىپاقسىزلىقنى تۈگىتىشنىڭ بىرەر چارىسىنى تاپالار بولغىيمىدى؟ ناتايىن، ئۆز ۋاقتىدىمۇ نەۋايى ھەزرەتلىرى ئول خانزادىلەرگە كۆپ نەسىھەت قىلغان، خان ئاتىسىنىڭ سەلتەنەتىگە قارشى چىقماسلىققا، ئۆز ئارا نىزا ـ ئاداۋەتلەرنى تۈگىتىپ، سەلتەنەتنى رونىق تاپقۇزۇش ئۈچۈن كۈچ چىقىرىشقا دەۋەت قىلغان، لېكىن خانزادىلەر بۇ دانىشمەن ئۇستازنىڭ نەسىھەتىگە زىنھار قۇلاق سالمىغانىدى. ئاتىسى ھايات ۋاقتىدىكى ئەھۋال شۇ تۇرسا، ئەمدىكى ئەھۋال نە بولماقچىدى... مەن ھىراتقا تۆمۈرىيلەرنىڭ بېشىنى بىرلەشتۈرۈپ، شەيباقا قارشى مۇستەھكەم ئىتتىپاق تۈزگىلى كەلگەنمەن، لېكىن نەچچە ۋاقىتتىن بېرى بۇ ھەقتە نە سۆھبەت، نە مەسلىھەت بولمىدى، ھەر كۈنى يەپ ـ ئىچىش، ھەر كۈنى بارا ـ ۋەت. ئۇلار مېھماندارچىلىق، بەزمە ـ زىياپەتلەردىن باشقا ئىشلاردا بەسلىشىشنى بىلمەمدىغاندۇ؟ ئەھۋالدىن قارىغاندا ھىرات تەختگاھىنىڭ سەلتەنەت قۇياشى تېزلا پاتىدىغان ئوخشايدۇ...»

بابۇرنىڭ ئالدىراشلىرى، ئورۇنۇشلىرى بىكارغا كەتتى. ئۇ ھەربىر خانزادىلەر بىلەن ئايرىم سۆزلىشىلىگىنى بىلەن ھەممە

سىنى بىر يەرگە جەم قىلىپ سۆزلىشىشكە مۇيەسسەر بولالمىدى. ئۇلار بابۇر بىلەن ئايرىم سۆزلەشكەندە، ھازىرلا شەيبانىخان ئۇسۇتىگە لەشكەر تارتىپ بارىدىغاندەك ئەلپازدا ۋەدە بېرەتتى، لېكىن ھەممە قېرىنداشلىرى بىلەن بىر يەرگە كەلگەندە گەپ قىلغىلى ئۇنىمايتتى. خۇسۇسەن بىرلىرى چوڭ ئاكىسى بەدئۇززامان مىرزىنىڭ گېپىنى ياراتمايتتى، بىرلىرى خانزادە مۇزەپپەر مىرزىنىڭ گېپىگە قۇلاق سالمايتتى. باتناش، قېيىداش بىلەن قوپۇشۇپ كېتەتتى.

ھايت ـ ھۇيت دېگۈچە كۈز ئاخىرلىشىپ قىش كەلدى. شەيبانىخان بابۇرنىڭ ھىراتقا كەلگەنلىكىدىن ئاللىقاچان خەۋەر تاپقانىدى. شۇڭا ھىراتقا لەشكەر تارتىپ كېلىشكە ئالدىرىمىدى. ئۇستازىنىڭ: «ئوتتۇرىسىدىن ئەمەس، چۆرىسىدىن تېگىش قىلىش» دېگەن تەلىمى بويىچە، خۇراسانىنىڭ چەت ـ چۆرىسىدىكى شەھەر ـ ۋىلايەتلەرگە تېگىش قىلىۋاتاتتى. خانزادىلەر تېخىچە بىرلىككە كېلەلمىگەنلىكى ئۈچۈن، بابۇر شەيبانىخانغا قارشى لەشكەر تارتالمايۋاتاتتى. بۇ ئىش شەيبانىخان ئۈچۈن تېپىلغۇسىز پۇرسەت بولغانىدى.

ئىنىسى جاھانگىر مىرزىنىڭ خانزادىلەرنىڭ بەزمە ـ زىيافەتلىرىدە شاراب ئىچىۋېرىپ، ئېغىر كېسەلگە مۇپتىلا بولۇشى بابۇرنىڭ ئەڭ ئاخىرقى ئۇمىدىنمۇ يوققا چىقاردى.

ـــ قىش پەسلى باشلىنىپ سوغۇق كۈچىيىۋاتىدۇ، قىشلاق سېلىشنىڭ ئامالىنى قىلامدۇق قانداق؟ ـــ دەپ سورىدى قاسىمبەگ قاۋچىن.

ـــ سىلىچە قانداق قىلساق بولۇر؟ ـــ دېدى بابۇر ئۇنىڭغا سىنچى نەزەرى بىلەن قاراپ.

ـــ مۇھەممەد بۇرۇندۇق بارلاس بىلەن زۇنۇنبەگ ئارغۇن نەچچە كۈندىن بېرى بىزگە قىشلاق سايە قىلغان بولسىمۇ، لېكىن تېخىچىلا جاي كۆرسىتىپ بەرمەيۋاتىدۇ. ئەمدى قىشلاقنىڭ ئامالىنى قىلمىساق لەشكەرلەر سوغۇقتا قالىدۇ.

بابۇر ئۇندىمەي بىرپەس تۇرۇۋالغاندىن كېيىن ئېغىز ئاچتى:
ـــ قىشلاق سېلىش ھاجەتسىز جانابى ئەمىر.
قاسىمبەگ قاۋچىن ئەجەبلەندى:
ـــ قانداق دەيدىلا ئالىيلىرى؟
ـــ ئەمدى بىز ئۇچۇن ھىرات ئەھمىيىتىنى يوقاتتى، ـــ دېدى بابۇر قەتئىيلىك بىلەن، ـــ ئول خانزادىلەرنىڭ ئەھۋالىنى دېمىسەممۇ ئۆزلىرىگە ئايان. ئۇلار بۇ پەيلى بىلەن ھەرگىز ئىتىپاقلىشالمايدۇ ھەم شەيبانىنىڭ مۇقابىلىسىگىمۇ چىقالمايدۇ، شۇنداق ئىكەن بىزنىڭ بول دەرگاھتا تۇرۇۋېرىشىمىزنىڭ نېمە ئەھمىيىتى بولسۇن؟ جاھانگىر مىرزىمۇ ئاشۇ خانزادىلەرنىڭ داستىخىنىدا شاراب ئىچىۋېرىپ ئاخىر كېسەل بولۇپ يىقىلدى. بىر قىسىم سەركەردىلىرىمىزمۇ شارابقا خېلى ئوبدانلا ئۆگىنىپ قالدى. ئۇلار كابۇلدىكى چاغدا مەندىن ھايا قىلىپ شاراب ئىچمەيتتى، ئىچسىمۇ يوشۇرۇنچە ئىچەتتى، ئەمما مەست بولغۇدەك ئىچمەيتتى. ھازىر ھەر كۈنى مەست. خانزادىلەر بەكمۇ مېھماندوست ئىكەن. ھۆرمىتىمىزنى قىلدى دېيىشىدۇ تېخى تەپتارتماي. بۇ يەردە قىشنى چىقىرىدىغان بولساق، ئاز كۈندە لەشكەرلىرىمىزمۇ شارابخور بولۇپ كېتىدىغان ئوخشايدۇ. ئەگەر ياخشىسى پەم بىلەن كابۇلغا كېتىۋالايلى.
ـــ خانزادىلەرگە قانداق سەۋەب كۆرسەتسەك بولار؟ ـــ دېدى بابۇرنىڭ گەپلىرىگە قايىل بولغان قاسىمبەگ قاۋچىن.
ـــ بادغىس تەۋەسىدە قىشلاق سېلىشنى باھانە قىلىپ ھىراتتىن چىقىپ كېتەيلى، ئۇلار بىزنى قىشلاق سېلىشقا ئالدىراتقان ئەمەسمىدى، ھەرگىز گۇمانلانمايدۇ. شەيبانىنىڭ مۇقابىلىسىگە چىقىدىغان ئىشنى كابۇلغا بارغاندىن كېيىن باشقا مەسلىھەت قىلارمىز.
ھىراتقا چوڭ ئارزۇ ـ ئارمانلار بىلەن كەلگەن بابۇر، ئەنە ئاشۇنداق ئۇمىدسىزلىك بىلەن كابۇلغا قايتىشقا مەجبۇر بولدى.

※ ※ ※

يەتتەكەنت.

بارغانسېرى قورساق سېلىپ سەمرىپ كەتكەن سۇلتان مەھـ
مۇدخانغا ئاتقا مىنىپ ئوۋ ئوۋلاش، چەۋەندازلىق قىلىش ئەمەس، پىيادە يول مېڭىشمۇ ھار كېلىدىغان بولۇپ قالغانىدى. ئۆتكەن يىلقى قىشتا جىيەنى سەئىدخاندىن قاتتىق يېڭىلىپ، يەتتەكەنتكە قېچىپ كەلگەندىن بېرى ھېلى مەنسۇرخاندىن، ھېلى سەئىدخاـ
ندىن، ھېلى ئۆزبىنى تا ھازىرغىچە ئىزدەپ كەلمىگەن سەيىد مۇـ
ھەممەد مىرزىدىن رەنجىپ غوتۇلدايدىغان خۇيىنى تاشلاپ، خۇددى بېشىدىن ھېچقانداق دىشۋارچىلىق ئۆتمىگەندەك خاتىرجەم ئۇخلايدىغان، كۆڭلى تارتقان غىزالارنى تويغۇچە يەيدىغان، سۆيۈمـ
لۈك خانىشى قاراكۆز بېگىمگە كىتاب ئوقۇتۇپ ئاڭلايدىغان بولۇپ قالغانىدى. نىغمەت مىرزا بىلەن سۇلتان جۇنەيدى بارلاسلارنىڭ سەلتەنەت، تاجۇ تەخت ھەققىدىكى سۆزلىرىگىمۇ پەرۋاسىز مۇئـا
مىلە قىلاتتى. ئۇلار ھېلى تۇرپان، ھېلى ئاقسۇ، ھېلى تاشكەنت، ھېلى سەمەرقەنتلەرنى ماختاپ سۇلتان مەھمۇدخاننى قىزىقتۇـ
رۇشقا، تاشكەنتتىكى ئەيش ـ ئىشرەتلىك، كەيپ ـ ساپالىق ھايا ـ
تىنى ئېسىگە سېلىشقا ئۇرۇنۇپ، ئاغزى بېسىلماي سۆزلەيتتى. كۆپىنچە ھاللاردا ئۇلارنىڭ سۆزلىرى تېخى يېرىملاشماي تۇرۇپلا، سۇلتان مەھمۇدخان ھاۋا گۈلدۇرلىگەندەك خورەككە چۈشۈپ كېـ
تەتتى.

ھەئە، نىغمەت مىرزا بىلەن سۇلتان جۇنەيدى بارلاس سۇلتان مەھمۇدخاننى ئاقسۇدىن كېتىشكە كۈشكۈرتكىنىگە خېلىلا پۇشايـ
مان يېدى. چۈنكى، سۇلتان مەھمۇدخان يەتتەكەنتكە كەلگەندىن كېيىن سەلتەنەت ھەۋىسىنى پۈتۈنلەي ئېسىدىن چىقارغانىدى. يەتتەكەنتكە سېلىشتۇرغاندا، ئاقسۇ نېمىلا دېگەنبىلەن كاتتا شەـ
ھەر ھېسابلىناتتى. يەنە كېلىپ ئاقسۇدا ئوردا، ساراي بار ئىدى.

ئۇلار سۇلتان مەھمۇدخاننى ئاقسۇغا قايتىپ كېتىشكە دەۋەت قىلىشقا پېتىنالمىدى. شۇ ئارىلىقتا سەئىدخاننىڭ كېلىشى ئۇلارنىڭ ئۆچكەن ئۇمىدىنى قايتىدىن ياندۇردى. ئۇلار سەئىدخاننى باھانە قىلىپ، ئاقسۇغا قايتىش ۋە سۇلتان مەھمۇدخاننىڭ خانلىق ئورنىنى قايتىدىن ئەسلىگە كەلتۈرۈپ، ئۆزلىرىنىڭ ئەمرىلىك مەرتىۋىسىنى تېپىۋېلىشنى خام خىيال قىلغانىدى. كۈتمىگەندە سەئىدخان ئۇلارنىڭ خام خىيالىنى بىتچىت قىلىپ يەتتەسۇغا قاچتى. ئۇلار سەئىدخاننى قايتۇرۇپ كېلىش مەقسىتىدە سۇلتان مەھمۇدخانغا ئۇنى: «ئەدەپسىزلىك قىلدى، خان ئالىيلىرىنى كۆزگە ئىلمىدى، راسا بىر ئەدەپلەپ قويمىسلا بولمايدۇ» دەپ توختىماي چېقىپ سۇلتان مەھمۇدخاننىڭ قورسقىنى ئەستى. سۇلتان مەھمۇدخاننىڭ سەئىدخاننى قوغلاپ تۇتۇشقا مەخسۇد ئەلىنى ئەۋەتىشىمۇ، ئۆزىنىڭ قارا قىشتا ئالايىتەن لەشكەر تارتىپ بېرىشىمۇ مۇشۇ سەۋەبتىن ئىدى.

بۇ پىلانلىرى ئەمەلگە ئاشمىغان نىغمەت مىرزا بىلەن سۇلتان جۇنەيدى بارلاس سۇلتان مەھمۇدخانىنى يەتتەكەنتتە تاشلاپ قويۇپ، شەيبانىخانىنىڭ قېشىغا بېرىش خىيالىغىمۇ كېلىشتى. چۈنكى، ئۆز ۋاقتىدا ئۇلار مۇھەممەد ھۈسەين كۆرەگان بىلەن سەييىد مۇھەممەد مىرزىنى بېسىش، ئۇلارنى سۇلتان مەھمۇدخانغا يامان كۆرسىتىش، تۆھپىسىنى چۆكۈرۈش مەقسىتىدە، شەيبانىخانغا خېلى كۆپ يارەملەرنى قىلغانىدى. ئەمما، شەيبانىخانىنىڭ ئالدىغا بۇ ھالەتتە بارسا ئۆزلىرىنى قوبۇل قىلىشىغا، قوبۇل قىلسىمۇ ئوردىسىدا يۈقىرى مەرتىۋىلىك خىزمەت بېرىشىگە، مۇھىمى ئەينى ۋاقىتتا قىلغان ياخشىلىقىغا جاۋاب قايتۇرۇشىغا ئىشەنچ قىلالمىدى. ھەئە، شەيبانىخانىنىڭ سۇلتان مەھمۇدخانغىلا ئەمەس ئۆزلىرىگىمۇ قىلغان يۈزسىزلىكى ئۇلارغا بەش قولدەك ئايان ئىدى. ئاشۇ ۋاقىتتا شەيبانىخان ئۇلارنى ئەزەلدىن تونۇمايدىغاندەك، نەزەرمۇ سېلىپ قويمىغانىدى.

«خان ئالىيلىرىنى شەيبانىخانىنىڭ ئالدىغا بېرىشقا كۆندۇر-

سەك، بەلكىم ئۇ خان ئالىيلىرىنىڭ يۈزىنى قىلىپ قالار، نېمىلا دېگەنبىلەن ئالىيلىرىنىڭ سىڭلىسى شەيبانىخانىنىڭ ئوغلىنىڭ قولىدا. شۇڭا، شەيبانىخان خان ئالىيلىرىغا ھەرگىز يۈزسىزلىك قىلمايدۇ، ئول چاغدا بىزمۇ ئۇنىڭ ئوردىسىدا مەنسەپدار بەگلەر-دىن بولۇپ قالمىز...»

ئۇلار مانا مۇشۇ خىيالىنىڭ تۈرتكىسىدە تەرەپ ـ تەرەپكە ئايغاقچى ماڭغۇزۇپ، شەيبانىخاندىن تارتىپ بابۇرغىچە، مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگاندىن تارتىپ مەنسۇرخان، سەئىدخانغىچە تەپسىلىي مەلۇمات ئىگىلەشكە كىرىشتى. ئالغان مەلۇماتلىرىنى سۈلتان مەھمۇدخانغا ئۇدۇللۇق يەتكۈزۈپ، ئۇنى شەيبانىخانىنىڭ قېشىغا بېرىشقا ئاستىرتىن دەۋەت قىلىشقا كىرىشتى:

ـــ چوڭ خانزادە مەنسۇرخان بىلەن سەئىدخان ئوتتۇرىسىدا قاتتىق جەڭ بولۇپتۇ.

ـــ مەنسۇرخان ئىنىسى سەئىدخاننى ئۆلتۈرۈش ئۈچۈن قوغلاپ يۈرگۈدەك.

ـــ مەنسۇرخان سەئىدخانغا تاغام بىلەن بىرلىشىپ سەلتەنەتنى تارتىۋېلىشقا ئۇرۇنغان، دېگەن گۇناھنى ئارتىپتۇ.

ـــ ئۇنداق بولسا، پات يېقىندا يەتتەكەنتكىمۇ لەشكەر باشلاپ كەلگۈدەك ئەمىسە.

ـــ ئول ئەدەپسىز خانزادىنى ئۇنداق قىلمايدۇ، دېگىلىمۇ بولمايدۇ. ئاقسۇ، ئۇچنىڭ ئەمىرى مىرجاپپار بەردى بەگ ئۇنىڭ ئانا تەرەپ تاغىسى بولىدۇ. ئۇ ئادەم خان ئالىيلىرىنىڭ ئاقسۇغا قايتىپ كېلىشىنى ھەرگىز خالىمايدۇ، شۇڭا جىيەنى بولمىش سۈلتان مەنسۇرخاننى يەتتەكەنتكە لەشكەر تارتىشقا كۈشكۈرتۈشىمۇ مۇمكىن.

ـــ ھەرھالدا ئېھتىيات قىلساق بولغۇدەك.

ـــ خان ئالىيلىرىغۇ ئاللىقاچان سەلتەنەتتىن ۋاز كەچكەن.

ـــ ناۋادا ئالىيلىرى تەخت ـ سەلتەنەتنى قولىغا ئالمەن دېسە ھەرقاچان ئالالايدۇ.

ـــ مەنسۇرخان ئاسانلىقچە يول قويماسمىكىن...

ـــ مەنسۇرخاننىڭ ئۆز ئىختىيارلىقى بىلەن تەخت ـ سەلتە ـ نەتنى بوشتىپ بەرمەيدىغانلىقى راست. ئەمما، خان ئالىيلىرى شەيبانىخان ئالىيلىرىدىن ياردەم تەلەپ قىلىشقا تامامەن يوللۇق.

ـــ راست، شەيبانىخان ئالىيلىرى چوقۇم ياردەم قىلىدۇ.

ـــ لەشكىرىي ياردەم ئەۋەتىدۇ.

ـــ ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدا دوستلۇق بار.

ـــ تېخى قۇدا دېسىلە.

سۇلتان مەھمۇدخان ئىككى ئەمىرىنىڭ سۆزلىرىنى جىمجىت يېتىپ ئاڭلايتتى، ئەمما ئىپادە بىلدۈرمەيتتى. ئىپادە بىلدۈرمەـ گەندەك قىلغان بىلەن كۆڭلىنىڭ بىر يېرلىرىدە تاجۇ تەخت، سەلتەنەت ئوتى يېلىنجايتتى. بۇ ئىككىسى ئۇنىڭ چىراي ئىپادەـ سىدىن بۇنى ھېس قىلغانىدى، شۇڭا پۇرسەتنى چىڭ تۇتۇپ ۋەسـ ۋەسىگە سالاتتى:

ـــ شەيبانىخان ئالىيلىرى ھىراتنى ئېلىپ پۈتكۈل خۇرا ـ سانىنى ئاخىرى بويسۇندۇرۇپتۇ.

ـــ بابۇر پادىشاھمۇ كابۇلنىڭ سىرتىغا چىقالماس بولۇپ قاپتۇ.

ـــ مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان بابۇرنىڭ قېشىدىن كېـ تىپ، شەيبانىخاننىڭ دەرگاھىغا بارغانكەن، ئىلگىرىكى ئاداۋەتنى سالاۋات قىلىپ، ھىرات ھۆكۈمدارلىقىنى ئۇنىڭغا ئىنئام قىلىـ تۇ.

ـــ ئەلۋەتتە شۇنداق قىلىدۇ ـ دە، شەيبانىخاننىڭ ئىلكىدە شەھەر ـ ۋىلايەت ئازمىدى. مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگانغا ھىراتـ نى بەرگەن يەردە، خان ئالىيلىرىغا سەمەرقەنتنى بېرىشىدە گەپ يوق جۇمۇ.

ـــ شۇنداق، ھېچبولمىغاندا تاشكەنتنى قايتۇرۇپ بېرىشى مۇمكىن.

ـــ ئەندىجانىنى بەرسىمۇ يەتتەكەنتتىن ياخشى ئەمەسمۇ، مۇـ

ھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگانغا قارىسىلا، دەسلەپتە شەيبانىخان ئا-
لىيلىرىغا سەركەشلىك قىلىپ، ئۇنىڭغا قارشى مۇقام تۇۋلاپ
چىقتى، كېيىن يەنە ئالدىغا گۇناھىنى تىلەپ باردى، شەيبانىخان
ئالىيلىرى ھەقىقەتەن كەڭ قورساقكەن، كەچۈرۈۋەتكەنىدى، يەنە
قېچىپ بابۇر پادىشاھنىڭ قېشىغا بېرىۋالدى. ئەمدىلىكتە بابۇر-
نىڭ دەرگاھىدىن يەنە شەيبانىخان ئالىيلىرىنىڭ دەرگاھىغا بې-
رىپتۇ.

ـــ بابۇر پادىشاھنىڭ قېشىدىن نېمىدەپ كەتكەنىدۇ؟

ـــ كابۇلدەك كىچىككىنە شەھەرگە بابۇر پادىشاھ ئاران سە-
غىدىغان تۇرسا، مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگان قانداق سىغاتتى،
ئۇنىڭدىن باشقا ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئازراق ئارازچىلىق بولغە-
نى مەلۇم. بابۇر پادىشاھ ھىراتقا لەشكەر تارتىپ كەتكىنىدە، كا-
بۇلنى مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگانغا تاپشۇرغانىكەن، بىراق ئۇ
ياخشىلىققا يامانلىق قىلىپ، بابۇرنىڭ نەۋرە ئىنىسىنى كابۇل
تەختىدە ئولتۇرغۇزۇش نىيىتىدە بولۇۋېتىپتۇ.

ـــ مەرھۇم سۇلتان مەھمۇد مىرزىنىڭ مەلىكە سۇلتانىنىڭار
خېنىمدىن بولغان ھېلىقى خانزادىسى مىرزاخان ئوخشىمامدۇ.

ـــ ھەببەللى. دەل شۇ خانزادە مىرزاخان. تولىمۇ ئەپسۇس-
كى، بابۇر ھىراتتىن بالدۇر قايتىپ كېلىپ، بۇ سۇيىقەست ئە-
مەلگە ئاشماپتۇ، شۇنىڭ بىلەن مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگانغا كا-
بۇل ھارام بولۇپ، شەيبانىخان ئالىيلىرىنىڭ قېشىغا بېرىشقا
مەجبۇر بولۇپتۇ.

ـــ ئۇنىڭ شەيبانىخان ئالىيلىرىنىڭ قېشىغا بارغىنى ياخشى
بولۇپتۇ، كۆرەگان جانابلىرى بىلەن خان ئالىيلىرى ئاداش ـ ئا-
غىنە ئىدى، بەلكىم شەيبانىخان ئالىيلىرىغا پاسىبانىمىزنىڭ
ياخشى گېپىنى قىلغاندۇ.

ـــ بەلكىم قىلغان چېغى، سودىگەرلەردىن ئاڭلىشىمچە،
شەيبانىخان ئالىيلىرى خانىمزنى تاشكەنتتىن كەتكۈزۈۋەتكىنە-
گە كۆپ پۇشايمان قىلغانمىش.

بۇ قۇترىتىشلارغا سۇلتان مەھمۇدخان ئاخىر بەرداشلىق بە-
رەلمىدى:

ـــ بۇ دېگەنلىرىڭلار راستمۇ؟ ـــ دەپ سورىدى ئۇ پەر ياس-
تۇقتىن بېشىنى لىككىدە كۆتۈرۈپ.

ـــ ئەلھەمدۇلىللا راستتۇر، ـــ دېدى سۇلتان جۇنەيدى بارلاس قەسەم ئىچىپ.

ـــ شەيبانىخان ئالىيلىرىنىڭ قېشىغا بېرىشقا ماقۇل بولغان بولسىلا ياخشى بولاتتى، ـــ دېدى نىغمەت مىرزا تۆمۈرنى قىزد-
قىدا سوقۇپ، ـــ يەتتەكەنتتەك كىچىككىنە بىر قىشلاق ئالىيلە-
رىدەك بۇيۇك سەلتەنەت ساھىبىغا زىنھار ماس كەلمەيدۇ. شەيبا-
نىخانىنىڭ ئالدىغا بارسىلا شەۋكەتلىرى ھەرگىز تۆۋەنلەپ كەتمەي-
دۇ، غۇرۇرلىرىغمۇ نۇقسان يەتمەيدۇ، چۈنكى ئۆز ۋاقتىدا شەيبا-
نىخان ئالىيلىرىمۇ يارىدەم سوراپ دەرگاھلىرىغا كەلگەن، بارسىلا بەرگەن قەرزنى قايتۇرۇۋالغان بولىدىلا.

ـــ شۇنداق، پاسىبانىمىزنىڭ ئول قەرزىنى قايتۇرۇۋالمىقى بەرھەق. سورىسىلا شەيبانىخان ئالىيلىرىمۇ ھەرگىز ياق دېمەيدۇ، شۇنىڭ بىلەن ئىلگىرىكى شانۇ شەۋكەتلىرى قايتىدىن ئەسلىگە كېلىدۇ.

سۇلتان مەھمۇدخان بۇ قىزىقتۇرۇشلارغا ئاخىر گول بولدى، چوڭ ئوغلى سۇلتان مۇھەممەدخانىكەنىڭ قارشى تۇرۇشىغا، تو-
سۇشىغا پەرۋا قىلمىدى. مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگانغا شەيبانە-
خانىنىڭ ئالدىغا بارماقچى بولۇۋاتقانلىقىنى، ۋاقتى كەلگەندە شەي-
بانىخانىنىڭ يېنىدا تۇرۇپ ئىككى ئېغىز ياخشى گەپنى قىلىپ قويۇشنى تاپىلاپ، بىر پارچە خەت ئەۋەتىۋەتكەندىن كېيىن، نىغ-
مەت مىرزا، سۇلتان جۇنەيدى بارلاس ۋە بەش ئوغلىنى ئەگەشتۇ-
رۇپ يەتتەكەنتتىن قوزغالدى. دادىسىنى شەيبانىخانىنىڭ ئالدىغا بېرىشتىن توسۇپ قالالمىغان خانىكە سۇلتان دەشتى قىپچاق تە-
رەپكە، قازاق سۇلتانى قاسىمخانىنىڭ دەرگاھىغا قاراپ يول ئالدى.

※ ※ ※

نىغمەت مىرزا بىلەن سۇلتان جۇنەيدى بارلاسنىڭ ئالغان مەلۇماتى راست ئىدى. بابۇر ھىراتتىن كېتىپ ئۆزۈن ئۆتمەي، شەيبانىخان ھىراتقا لەشكەر تارتىپ كەلدى. مەرھۇم سۇلتان ھۇسەين بايقارانىڭ خانزادىلىرى بولسا، باستۇرۇپ كېلىۋاتقان ياۋغا تاقابىل تۇرۇش ئىشىنى يەنە بىر ـ بىرىگە ئىتتىرىشتى. ئاخىر زۇنۇنبەگ ئارغۇن لەشكەر تارتىپ چىققان بولسىمۇ، تەڭ كېلەلمەي كاللىسىدىن ئايرىلدى، ئۇنىڭ ئۆلۈم خەۋىرىنى ئاڭلىغان خانزادە لەر ئۆز كاللىسىنى ساقلاپ قېلىش غېمىدە شەھەرنى تاشلاپ تەرەپ ـ تەرەپكە قېچىشتى. شۇنداق قىلىپ شەيبانىخان ھىراتنى ئاسانلا قولىغا ئېلىپ، پۈتكۈل خۇراسانىنى تولۇق بويسۇندۇردى.

ھەئە، بابۇر ھىراتقا كەتكەندىن كېيىن، كىملەردۇر كابۇلدا: «بابۇر پادىشاھ بىلەن جاھانگىر مىرزىنى سۇلتان ھۇسەين بايقارانىڭ خانزادىلىرى تۈتۈۋېلىپ ئىختىيارىدىن قەلئەسىگە سولاپ قويۇپتۇ، ئۆلۈك ـ تىرىكىدىن نىشانە يوقمىش» دەپ پىتنە تارقىتىشتى. بۇنى ئاڭلىغان شاھ بېگىم بىرپەس قانغۇچە يىغلاپ ھازا ئاچقاندىن كېيىن: «كابۇل سەلتەنەتى پاسىبانسىز قالسا بولمايدۇ» دەپ يەنە بىر نەۋرىسى مىرزاخاننى تەختتە ئولتۇرغۇزماقچى بولدى. چۈنكى، مىرزاخانىڭ دادىسى سۇلتان مەھمۇد مىرزا بابۇرنىڭ دادىسى ئۆمەر شەيخ مىرزا بىلەن قېرىنداش، ئانىسى سۇلتانىنىگار خېنىم بابۇرنىڭ ئانىسى قۇتلۇقنىگار خېنىم بىلەن قېرىنداش ئىدى. شۇڭا شاھ بېگىم مىرزاخاننى بابۇرنىڭ تەخت ۋارىسى بولۇشقا مۇناسىپ دەپ قارىغانىدى. مۇھەممەد ھۇسەين كۆراگان قېينىئانىسىنىڭ بۇ قارارىنى ئانچە ياقلاپ كەتمىگەن بولسىمۇ، لېكىن قارشى چىقىشقا پېتىنالمىدى، ئەمما مىرزاخاننى تەختتە ئولتۇرغۇزۇش ئىشىنى كەينىگە سۈردى. ئەنە ئاشۇنداق ھالقىلىق پەيتتە بابۇر ھىراتتىن قايتىپ كەلدى. ئەھۋالنى بىلىپ ھېچنېمە

دېمەي، ئۇدۇل شاھ بېگىمنىڭ قېشىغا كەلدى ۋە سالام بەجا قىلـ
غاندىن كېيىن، «بەك ھېرىپ كەتتىم، بىردەم ئارام ئېلىۋالاي»
دېگىنىچە مومىسىنىڭ يوتىسىغا بېشىنى قويۇپ، كۆزىنى يۇمۇپ
ياتتى. ھەئە، بابۇر كىچىكىدىن تارتىپ مومىسى شاھ بېگىمنىڭ
يوتىسىغا بېشىنى قويۇپ يېتىۋېلىشقا ئامراق ئىدى. شاھ بېگىم
ئالدىراقسانلىق قىلىپ قويغىنىغا قاتتىق پۇشايمان قىلدى. شۇـ
نىڭ بىلەن كابۇلدا تۇرۇۋېرىشتىن خىجىل بولۇپ، مېھرىنىگار
خېنىم بىلەن نەۋرىسى مىرزاخاننى ئېلىپ بەدەخشان تەرەپكە كەتـ
تى. بابۇرنىڭ ھېچ ئىش قىلالمايدىغان خۇراسان خانزادىلىرىدىن رەذـ
جىپ قايتىپ كەلگەنلىكىنى بىلگەن مۇھەممەد ھۈسەين كۆرەگان
خانزادىلەرگە نەسىھەت قىلىپ، ئىتتىپاقلاشتۇرۇش مەقسىتىدە
ھىراتقا ماڭدى، لېكىن كېچىككەنىدى. ئۇ ھىراتقا كەلگەندە شەيـ
بانىخان ئاللىقاچان ھىراتنى ئىشغال قىلىپ بولغانىدى، لېكىن
دەرھال كەينىگە يېنىشقا ئىلاج قىلالمىدى. چۈنكى، قاچسا تۇتۇلۇپ
قالاتتى.

شەيبانىخان ئۆزى بىلەن مۇھەممەد ھۈسەين كۆرەگان ئارىـ
سىدا ھېچ ئىش يۈز بەرمىگەندەك، ئۇنى قىزغىن قارشى ئالدى.
ئۆتكەن ئىشلارنى يۈزىگىمۇ سالمىدى. ئۇنى ئوغلى تۆمۈر سۇلتانغا
ھەمراھ قىلىپ قويۇپ، ئۆزى سەمەرقەنتكە قايتىپ كەتتى،
شۇنداق قىلىپ مۇھەممەد ھۈسەين كۆرەگان ھىراتتا تۇرۇپ قالـ
دى.

بىر كۈنى يوچۇنلا بىر كىشى ئۇنىڭغا سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ
خېتىنى تاپشۇردى. ئۇ خەتنى كۆرۈپ قاتتىق چۆچۈپ كەتتى.

«خان ئالىيلىرى ئەقلىدىن ئېزىپتۇ، مەن بولسام ئامانلىقـ
يوقىدىن بول دەرگاھتا تۇرۇۋاتىمەن. شەيبانىخان قاچان كاللامنى
ئېلىشقا پەرمان بېرەركىن دەپ يۈرىكىم سۇ، ئەمما قېچىشقا ئاما
لىم يوق. چۈنكى، قاچسام باردىغان جايىم يوق. بابۇر پادىشاھ
ئەمدى مېنى خۇشلىمايدۇ. مىرزاخاننى تەختتە ئولتۇرغۇزۇش ئۈـ

شىنى مەندىن كۆرگەن بولۇشى مۇمكىن. بولمىسا ھىراتنىڭ شەيبانىخانىنىڭ قولىغا چۈشۈپ كېتىشىنىڭ مۇقەررەرلىشىپ بولغاندىلىقىنى بىلىپ تۇرۇپ، ھىراتقا بېرىش تەلىپىمگە ئىجازەت بەرمەيتتى. خان ئالىيلىرى قانداقسىگە شەيبانىخاندىن ياردەم سوراش قارارىغا كەلدىكىنە؟ غۇرۇرى قانداقمۇ يول قويغاندۇ؟ بۇ دەرگاھقا كېلىدىغان بولسا، ئۆزىنى ئۆلۈمگە تۇتۇپ بېرىدۇ شۇ. شەيبانىخان مەيلى ئەمىر تۆمۇرنىڭ، مەيلى تۇغلۇق تۆمۇرنىڭ ئەۋلادى بولسۇن، ھەممىسىنى دۈشمەن دەپ قارايدۇ. ئۇلارنىڭ نەسلىنى قۇرۇتماي ئارام تاپمايدۇ...»

مۇھەممەد ھۈسەين كۆرەگان ئالدىراش ـ تېنەش بىر پارچە خەت يېزىپ، كەلگەن كىشىدىن سۇلتان مەھمۇدخانغا ئەۋەتتى.

ـــ مە، بۇ پۇلغا ئات قوشۇۋال، ـــ دېدى چاپارمەنگە بىر ھەمىيان تىللانى تەڭلەپ، ـــ ئېتىنىڭ ھېرىپ قالسا قالسۇن، ئۆزۈڭ ھېرىپ قالما، يول بويى ئات يەڭگۈشلەپ ماڭ، بۇ خەت خان ئالىيلىرىنىڭ ھاياتىغا مۇناسىۋەتلىك، قانچە تېز بولسىڭ شۇنچە ياخشى.

چاپارمەن سۇلتان مەھمۇدخان بىلەن پەرغانە تەۋەسىدە ئۇچراشتى. ئۇ خەتنى كۆرۈپ نېمە دېيىشىنى بىلەلمەي تۇرۇپ قالدى. بىرئاز ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن، خەتكە قايتا نەزەر تاشلىدى:

«... مەرھۇم بۇزرۇكئوار بوۋىلىرى تۇغلۇق تۆمۇرخان ئالىيلىرى رەھمەت دەريالىرىنىڭ شەرىتىنى تېتىپ، باقىغا سەپەر قىلغاندىن كېيىن، ئەمىر تۆمۇر كۆرەگانىنىڭ سەلتەنىتى كۈچىيىپ پەرغانە، ماۋەرائۇننەھر ۋە خۇراسان ۋادىسىغا مۇستەقىل ھۆكۈمرانلىق قىلىشقا باشلىدى. شۇنداقتىمۇ ئالىيلىرىنىڭ ئەجدادلىرى ماڭغلايسۆيە، تۇرپان، بېشبالىق، ئالمالىق ۋادىلىرىنى مۇستەھكەملەپ، ئول سەل

تەنەتىنى رونىق تاپقۇزغاچ پۇرسەت كۆتكەنىدى. نۇرغۇن قەدىمىنچىلىقلارغا دۇچار بولغان بولسىمۇ، تەخت ـ سەلتەنەتىنىڭ ۋارىسلىقى ئۆزگىلەردىن ئىنايەت تىلەپ بويۇن قىسماي، ئۆزلىرىنىڭ ۋە ئەجدادلىرىنىڭ ئار ـ نومۇسىنى تۆكمىگەنىدى. نەپىس رەختلەردە تىكىلگەن لىباسلار، ئېسىل تاۋام، مەئىشەتلىك روزغارلارنىڭ ھۇزۇر ـ لەززىتىدىن كېچىپ، ئاۋام ـ رەئىيەتنىڭ ئاسايىشلىقى ئۈچۈن كۆپ تىرىشچانلىقلارنى كۆرسەتكەنىدى. لەشكىرىي تەييارلىقلارنى پۈختىلاپ، ھامان بىر كۈنى قايتا باش كۆتۈرۈش ئۈچۈن ھازىرلىق كۆرگەنىدى. ئۆزلىرى رويابقا چىقىرىشقا قادىر بولالمىغان مەقسەتلەرنى، ئارزۇ ـ ئارمانلارنى پەرزەنتلىرىگە باغلىغانىدى. شەۋكەتلىك ئەجدادلىرىنىڭ ئارزۇ بىناسىغا مەرھۇم ئاتىلىرى، دىيانەتلىك خاقان سۇلتان يۇنۇسخان ئالىيلىرى باھادىرلىق شىجائىتى بىلەن ئۇل سالغان بولسا، ئالىيلىرى ياشلىق ۋاقىتلىرىدىن تارتىپ تاكى ئوتتۇرا ياشلىق دەۋرلىرىگىچە بول سەلتەنەت بىناسىنى قۇرۇپ مۇستەھكەملىدىلە، ئەجدادلىرى دەۋرىدە ۋەيران بولغان ئەللىرى ـ يۇرتنى ئاۋات قىلىپ، ئاسايىشلىق ئورناتتىلا. بۇنداق پۇرسەتكە، مەمۇرچىلىققا ئەجدادلىرىمۇ ئىنتىزار ئىدى. قۇدرەتلىك تەڭرىگە يۈزمىڭ قەتلە شۈكۈرىكىم، ئاتىلىرى سۇلتان يۇنۇسخان ئالىيلىرىغا ۋە سىلىگە ئاتا ـ بابىلىرىمۇ ھەسەت قىلىدىغان مەملىكەتلەر نېسىپ بولدى. سىلى بولسىلا مەرھۇم ئاتىلىرىنىڭ تەختىگە ۋارىسلىق قىلىپ، توققۇز كامال تاپقان ھالەتتە سەلتەنەت تىزگىنىنى تۇتتىلا. تولىمۇ ئەپسۇسكى، ھېلىگەر شەيبانخانىنىڭ ئاسىيلىقى بىلەن بول تەرەپتىكى تەخت ـ سەلتەنەت قولدىن كەتكەن بولسىمۇ، ئەمما ئول تەرەپتىكى ۋىلايەتلەر ئىلكىلىرىدە تۇرۇۋاتىدۇ. ھازىر ئالىيلىرىنىڭ لەشكىرىي كۈچى شەيبانخانىنىڭ لەشكىرىي كۈچىگە يەتمەيدىغانلىقى كۈندەك روشەن. شۇڭا سىلى ئۈچۈن ئەڭ مۇھىم ئىش تۇرپان تەختىدۇر.

گاھىدىن زىنھار مىدىرلىمغايلا، بەلكىم ئەمىر ـ سەركەردە ـ لەرنى ھەربىرتەلەندۇرۇپ، كۆپلەپ چېرىك يېغىپ، لەشكىرىي ھازىرلىقلارغا زېھىنلىرىنى قاراتقايلا. لەشكەرلا بولمىسىمۇ، قولىدىن كەتكەن زېھىننى ھامان قايتۇرۇۋالغىلى بولىدۇ. يۇ رەكتە يېلىنجاپ تۇرغان بىر ئارمانلا بولىدىكەن، ھەرقانداق ئېغىر مۇشكۈلاتلارنى يېڭىپ مەغلۇبىيەتنى نۇسرەتكە ئايلاندۇرۇش تامامەن مۇمكىن. شۇنداق سەمىلرىدە بولسۇنكى، شەيخانخان ھەرگىزمۇ ئىلگىرى قىلغان ياخشىلىقلىرىغا جاۋاب قايتۇرمايدۇ، ئوتتۇرىلىرىدىكى قۇدىلىق مۇناسىۋەتكىمۇ رېئايە قىلمايدۇ. ئۇ ھەرگىزمۇ ياخشىلىققا ياخشىلىق قىلىدىغان ئاپاپا ئەھلى ئەمەس. كەمىنلىرىگە ناھايىتى روشەن ئۇقتۇرىكى، ئەگەر ئۇ سىلىنى تېپىۋالسا خارۇ زار قىلىپ ئۆلتۈرۈشنى ئارزۇ قىلىدۇ، ھېچبىر سەۋەب بىلەن سىلىنى ئامان قويۇشنى راۋا كۆرمەيدۇ، مەنمۇ بول دەرگاھتا خۇددى نېپىز مۇزنىڭ ئۈستىدە ياكى ئېغىز يارنىڭ لېۋىدە ماڭغاندەك تۇرۇۋاتىمەن. پۈرسەت تېپىپ قېچىپ چىقىپ، دەرگاھلىرىغا بېرىپ خىزمەتلىرىنى قىلىشنى ئارزۇ قىلىمەن...»

سۇلتان مەھمۇدخانىڭ ئويلىنىپ قالغانلىقىنى كۆرگەن نىغمەت مىرزا بىلەن سۇلتان جۇنەيدى بارلاس خەتنى ئېلىپ ئوقۇشقا باشلىدى.

ـــ كۆرەگان جانابلىرىنىڭ ئالىيلىرىغا مۇشۇنداق نەسىھەت قىلىدىغانلىقىنى ئالىلقاچان پەملىگەنمەن، ـــ دېدى نىغمەت مىرزا چىرايلىرىنى پۈرۈشتۈرۈپ، ـــ چۈنكى ئۇ پاسىبانىمىزنىڭ ئول شەيبانىخان ئالىيلىرىنىڭ ھۇزۇرىغا بېرىشىنى خالىمايدۇ.

ـــ شۇنداق، ـــ دېدى سۇلتان جۇنەيدى بارلاس، ـــ ھازىر كۆرەگان جانابلىرى شەيبانىخان ئالىيلىرىدىن تولا ياخشىلىق، ئىززەت كۆرۈۋاتىدۇ، شۇڭا پاسىبانىمىزنىڭ بېرىشى بىلەن، ئۆزىنىڭ ئاشۇ ئىززەت، قەدرىنىڭ تۆۋەنلەپ كېتىشىدىن ئېھتىيات قىلىدۇ.

ـــ ئەگەر شەيبانىخان ئالىيلىرى ۋاپاغا جاپا قىلىدىغانلاردىن بولسا ئاللىقاچان كۆرەگان جانابلىرىنىڭ كاللىسىنى ئالغان بولاتتى، چۈنكى ئۇ شەيبانىخان ئالىيلىرىغا كۆپ يامانلىقلارنى قىلغان.

ـــ ھازىر شەيبانىخان ئالىيلىرى كۆرەگان جانابلىرىغا بۇ قەدەر ئىززەت قىلىۋاتىپتۇ، ناۋادا خان ئالىيلىرى بارسا ئۇنىڭدىن ئون ھەسسە، ھەتتا يۈز ھەسسە زىيادە ھۆرمەت قىلغۇسىدۇر.

ـــ زىنھار ئىككىلەنمىسىلە ئالىيلىرى.

بۇ دەۋەتلەر، خام خىياللار سۇلتان مەھمۇدخانغا تولىمۇ يېقىملىق ئاڭلاندى:

ـــ بۇ ئاداشنىڭ مۇددىئاسىنى چۈشەنمەك ئەجەبمۇ تەسكەنا، ـــ دېدى كالتە پەملىكى، ھاماقەتلىكى غالىب كەلگەن سۇلتان مەھمۇدخان، ـــ ئۆزى شەيبانىخانىنىڭ ئالىي ھىممىتىگە نائىل بولۇپ، ھىراتتەك كاتتا شەھەردە يۇقىرى مەرتىۋە بىلەن ھايات كەچۈرسۇنۇ، ئەمما مېنىڭ يولۇمنى توسسۇن. بەلكىم مېنىڭ جىيەن ئوغۇللىرىم ئالدىدىكى تەڭقىسلىقنى بىلمەيدىغان ئوخشايدۇ. ئول ئىنسابسىز، گەردەنكەش جىيەنلىرىمدىن تەخت ـ سەلتەنەت تالىشىپ ياشىغاندىن، شەيبانىخانىنىڭ ھامىيلىقىدا ياشىغىنىم ئەۋزەل ئەمەسمۇ.

ـــ دانىشمەنلىك بىلەن ھۆكۈم چىقاردىلا ئالىيلىرى، ـــ دېدى نىغمەت مىرزا بىلەن سۇلتان جۇنەيدى بارلاس.

شۇ تاپتا بۇ ئىككىسى: «شەيبانىخان بىزگە قانداقراق مۇناسىپ ـ مەرتىۋە بېرەركىن؟» دېگەن تەمەدە، سەپەرنى تېزرەك داۋاملاشتۇرۇش كويىغا چۈشكەنىدى.

※ ※ ※

سۇلتان مەھمۇدخان شەيبانىخان بىلەن خوجەنت دەرياسىنىڭ بويىدا كۆرۈشتى.

ـــ سىلىنىڭ ياخشىلىقلىرىنى ئاللىقاچان قايتۇرۇپ بولغاندىمەن، ـــ دېدى شەيبانىخان ئۇنىڭغا سوغۇق نەزەر تاشلاپ، ـــ دەر ـ

گاھىمغا كېلىپ تولىمۇ خاتا قىلىپتىلا، ئىلگىرى سىلى بىلەن يېيىشكەن تۇزنىڭ ھەققى ـ ھۆرمىتى ئۈچۈن، بىر قېتىم پۈرسەت بېرىپ جانلىرىدىن كەچكەنىدىم، ئەمدى ئۇنداق قىلالمايمەن. ھېـ لىمۇ سىلىنىڭ بەگلىرىنىڭ ماڭا كەلتۈرگەن پىشكەلچىلىكى ئاز ئەمەس. سىلىنى ھايات قالدۇرسام، ئۇلاردا قايتىدىن ئۈمىد پەيدا بولىدۇ ـ دە، سەلتەنەتىمنى ئاغدۇرۇش ئۈچۈن ئىسيان قىلىشتىن يانمايدۇ، ئەمدى يۇزسىزلىك قىلدى دەپ مەندىن ئاغرىنمىسىلا.

ئۆلۈم ۋەھىمىسىدە پۈت ـ قولىدا جان قالمىغان سۇلتان مەھمۇدخاننىڭ تىلى كالۋالىشىپ، چىرايى تامدەك تاتىرىپ كەتـ تى، نىغمەت مىرزا بىلەن سۇلتان جۇنەيدى بارلاسنىڭ كۆزىگە ئاللىقاچان جەھەننەم كۆرۈنۈپ بولغانىدى.

شەيبانىخان جاللاتلىرىغا بۇيرۇپ، سۇلتان مەھمۇدخان بىلەن ئىككى ئەمىرنى تاغارغا سولاتقۇزۇپ، خوجەنت دەرياسىغا چۆكتۈـ رۈۋەتتى. بۇ پاجىئەدىن ئۇنىڭ ئوغۇللىرىمۇ قېچىپ قۇتۇلالمىدى.

ـــ سەن دەرھال ھىراتقا بېرىپ، ئوغلۇم تۆمۇر سۇلتانغا پەرمانىمنى يەتكۈز. مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان بىلەن ئۇنىڭ ئوغلىنىڭ دەرھال كاللىسىنى ئالسۇن. ھەرگىز كېچىكتۈرمەـ سۇن، ـــ دېدى شەيبانىخان پەرمانچىغا قاراپ.

ئۇ سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ ئۆلۈمىدىن خەۋەر تاپقان مۇھەمـ مەد ھۈسەيىن كۆرەگانىنىڭ ئىسيان كۆتۈرۈشىدىن ئەنسىرەپ قالـ غان بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن ئۇنىڭ يەنە قېچىپ كېتىشىدىن ئەنسىرەپ قالغانىدى.

سەئىدخان ماڭغىلى يول، يېگىلى غىزا، پاناھلانغىلى ماكان تاپالماي قاتتىق قىينالغان بولسىمۇ، لېكىن قىلچىلىك ئۈمىدـ

سىزلەنمىدى. بىر تەرەپتىن ئاكىسى مەنسۇرخانىنىڭ، يەنە بىر تەرەپتىن مىرزا ئاباباەكرىنىڭ سەركەردە ـ لەشكەرلىرىدىن قېچىپ يۇرسىمۇ، ئايىغى يەتكەنلىكى يۇرتلاردا خەلقنى بىر بايراق ئاستىغا ئۇيۇشتۇرۇش ئۈچۈن سەپەرچانلىق بىلەن تەرغىبات ئېلىپ باردى. لېكىن، مەنسۇرخان بىلەن مىرزا ئاباباەكرىنىڭ ئۆچ ئېلىشىدىن، جازالىشىدىن قورققان خەلق بۇ قاچقۇن خانزادىگە ئەگەشمىدى. سۆزلىرىگە، ۋەدىلىرىگە ئىشەنمىدى.

ـــ ئالدىڭلاردا تۇرغىنى مەرھۇم سۇلتان ئالاچەخان ئالىيلىرىنىڭ خانزادىسىدۇر، ئۇ تەخت ـ سەلتەنەتنىڭ قۇدرەت تېپىشى، ئەل ـ يۇرتنىڭ ئاسايىشلىقى ئۈچۈن، شۇنچە خەۋپ ـ خەتەرلەرگە پەرۋا قىلماي ئالدىڭلارغا كەلدى. سۇلتان مەنسۇرخان بىلەن مىرزا ئاباباەكرىنىڭ زۇلمىدىن خالاس بولۇپ، مۇراد ـ مەقسەتلىرىگە يېتىشنى ئارزۇ قىلغانلار پۇرسەتنى قەدىرلەپ، خانزادىنىڭ پېشىنى ئۈمىد ۋە خىزمەتكارلىق قوللىرىڭلار بىلەن مەھكەم تۇتۇڭلار، ـــ دەيتتى خوجا ئەلى باھادىر.

ئەمما، بۇنداق تەرغىباتلارغا كۆپىنچە خەلق پەرۋاسىزلىق بىلەن جاۋاب بېرەتتى:

ـــ سەركەردە، سىلىنىڭ بۇ سۆزلىرىنىڭ بىر ئاياق ئۈماچ چاغلىق مەززىسى يوقتۇر. ئۇ راستتىنلا ئالاچەخان ئالىيلىرىنىڭ خانزادىسى بولسا لەشكەرلىرى قېنى؟ دۈشمەنلىرىنىڭ ھاياتلىق دەرىخىنى كېسىپ تاشلايدىغان جان ئالغۇچى قوراللىرىچۇ؟ بىزگە قۇرۇق گەپ ئەمەس، ئەملىي نەپ كېرەك. بىزنىڭ قولىمىزدىن قانچىلىك ئىش كېلەتتى. ماقۇل، ئۇنىڭغا ئەگەشتۈقمۇ دەيلى، خاتۇن ـ بالا، جەددى ـ جەمەتىمىزنى قانداق قىلىمىز؟ ئۇلار سۇلتان مەنسۇرخانىنىڭ غەزىپىدىن ئامان قالغان تەقدىردىمۇ، مىرزا ئاباباەكرىنىڭ ئەجەل قىلىچىدىن قۇتۇلالمايدۇ، ئاچارچىلىقتا، زۇلۇم، ئالۋان ـ ياساق ئازابىدا ياشىساقمۇ ھايات قالغىنىمىز ئەۋزەل، بىزنى تەڭلىكتە قويۇشمىغايلا.

سەئىدخان بۇنداق جاۋابلارغا ھېچنېمە دېيەلمەيتتى. ئارقا-

سىدىن قوغلاپ كېلىۋاتقان دۇشمەنلىرىدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن يەنە دەرھال بىر يانغا مېڭىشقا ئالدىرايتتى.

ئۇ ئەنە ئاشۇنداق ئېغىر كۈنلەردە يۈرۈپمۇ، يىگىتلىك يۈرىكىگە ئىشق ئوتىنىڭ قانداق تۇتاشقانلىقىنى بىلمەيلا قالدى.

ھەئە، ئاللىقاچان يىگىتلىك قۇرامىغا يەتكەن سەئىدخان ئاشىق بولغانىدى. ئۇنىڭغا ۋاقىتلىق پاناھلىق بەرگەن يۈرت ئاقساقىلىنىڭ ئانچە چوڭ بولمىسمۇ، بۇ ئىقلىمدا ئۆستۈرۈشكە ماس كېلىدىغان ھەممە مېۋىلەر تېپىلىدىغان بېغى بار ئىدى. بىر ئىزدا توختىماي قېچىپ يۈرۈۋاتقان سەئىدخان بىر ھەپتىدىن بېرى بۇ باغدا ئارام ئېلىۋاتاتتى.

باغنىڭ كۈنگەي تەرىپىگە يۈرت بېگىنىڭ قورۇسى جايلاشقانىدى. ئەركىن ـ ئازادە سىرتقا چىقالمىغان سەئىدخان ھەر كۈنى ئەتىگىنى باغنى ئايلىنىپ، قۇشلارنىڭ يېقىملىق نەغمە ـ ناۋالىرىدىن ھۇزۇرلانغاچ خىيال سۈرەتتى. گاھى تاتلىق، گاھى ئاچچىق خىياللىرىنىڭ باش ـ ئاخىرى يوق ئىدى. گاھىدا بۇ تەگسىز خىياللىرىدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن، يېنىدىن ئايرىمايدىغان كىتابلىرىغا دىققەتىنى مەركەزلەشتۈرەتتى. «گۈلىستان»، «شاھنامە»، «قۇتادغۇبىلىك» تىن ۋۇجۇدىنى قىيناۋاتقان تۇرلۇك ـ تۇمەن سوئاللارغا جاۋاب ئىزدەيتتى. تۇرپاندىكى ۋاقىتىدا ئۇستازى ئايازبېك قۇشچىنىڭ تەۋسىيەسى بىلەن بىر قېتىم ئوقۇپ چىققان «قۇتادغۇبىلىك» شۇ كۈنلەردە ئۇنى ئۆزىگە پۈتۈنلەي ئەسىر قىلىۋالغانىدى. گويا يۈسۈپ خاس ھاجىپ يېنىدا تۇرۇپ ئۆزىگە تەسەللى بېرىۋاتقاندەك، سەلتەنەت تۇتۇش، ھاكىمىيەت يۈرگۈزۈش، لەشكەر، سەركەردە، ئاۋامغا قانداق مۇئامىلە قىلىش... خۇسۇسەن ئادالەتلىك پادىشاھ، پەزىلەتلىك ئادەم بولۇش ھەققىدە ھېكمەت سۆزلەۋاتقاندەك تۇيغۇغا كېلەتتى.

بۈگۈن ئۇ ئەتىگەنلىك ناشتىدىن كېيىن، باغنىڭ تەسكەي تەرىپىدىكى بۇلدۇقلاپ ئېقىپ تۇرغان بۇلاق بويىدىكى چىملىققا كېلىپ ئولتۇردى ـ دە، قولتۇقىغا قىسىپ چىققان «قۇتادغۇ بـ

لىك»نى ئېچىپ ئوقۇشقا كىرىشتى. كىتابنى دەسلەپتە ئىچىدە ئوقۇغان بولسىمۇ، بارا ـ بارا ئاۋازى ئۇنلۇك چىقىپ كەتتى:

سېنىڭدە پۇقرانىڭ ھەققى ئېرۇر ئۇچ،
بۇ ھەقنى ئۆتە سەن، ھېچ ئىشلەتمە كۇچ.
بىرى ئۆز ئېلىڭدە كۆمۈشنى پاك ئەت،
ھەي ئىلمى كۆپ ئەرسەن، ئايازىن[1] كۆزەت.
بىرى توغرا قانۇننى خەلقىڭگە بەر،
بىرىن ـ بىرى ئەزمەكنى ئەلدىن كۆتەر.
ئۇچۇنچى ئەمىن قىل پۇتۇن يوللارنى،
يوقاتقىن قاراقچى ھەم ئوغرىلارنى.
ئۆتەپ بۇ خەلقىڭ ھەقلىرىن، كېيىن،
ئۆزۈڭمۇ ھەي مەردان ھەققىڭ تىلىگىن.
پۇقرالار ئۆزرە بار سېنىڭ ئۇچ ھەققىڭ،
ئۇلاردىن سورا، ئاچ ئەمدى قۇلاغىڭ.
بىرى يارلىقىڭنى ئەزىز تۇتسۇنلار،
نېمە بۇيرۇساڭ تېزدىن ئۇنى قىلسۇنلار.
ئىككىنچى خەزىنە ھەققىن توسمىسا،
ئەي مەردان، ھەقنى دەل چاغدا تاپشۇرسا.
ئۇچۇنچى ياغىغا ياغى بولسالەر،
سېنى سۆيگۈچىنى ئۇ ھەم سۆيسەلەر.
ئۆتىگەن بولۇرسەن ئۆزۈڭ ھەقلىرىڭ،
ئۇلارمۇ ئۆتىگەن بولۇر ئۆز ھەققىن.
.....

كىتابنى بېرىلىپ ئوقۇۋاتقان سەئىدخان تۇيۇقسىز بىرى تىكىلىپ قاراۋاتقاندەك تۇيغۇغا كېلىپ، ئەتراپقا نەزەر تاشلىدى. تۇيغۇلىرى ئۇنى ئالدىمىغانىدى. يەتتە ـ سەككىز قەدەم نېرىدا بىر قىز ئۇنىڭغا قاراپ تۇراتتى. ئۇلارنىڭ كۆزلىرى ئۇچراشتى. قىز سەئىدخاننىڭ ئوتلۇق نەزەرىدىن كۆزىنى ئەپقاچتى ـ دە، ھو-

① ئايازىن ـــ ئالتۇن ـ كۆمۈشنىڭ ساپلىقى.

دۇققاندەك بولۇپ، ئۇركۇگەن كېيىكتەك چاققانلىق بىلەن ئۆزىنى دەرھال پىنھانغا ئالدى. قىزنىڭ گۈلدەك قامىتى، بولۇپمۇ تال ـ تال كىرپىكلەر ئارىسىدا مۆلدۈرلەپ تۇرغان بىر جۇپ شەھلا كۆزى سەئىدخاننىڭ يۈرىكىنى شۇررىندە ئېرىتىپ، ۋۇجۇدىنى لەرزىگە سالدى. ئۇ قىزنىڭ قارىسى يېتكەن تەرەپكە بىر ھازا قاراپ تۇردى.

«كۆزۈمگە شۇنداق كۆرۈنۈۋاتامدۇ ياكى راستىنلا كۆردۈمۇ؟ بۇ ئاي يۈزلۈك پەرى بۇ باغدا نېمە ئىش قىلىدىكىنە؟ نەچچە كۈندىن بېرى ئەجەب ئۇچراتماپتىمەن...»

سەئىدخان دەس ئورنىدىن تۇرۇپ، قىز تۇرغان يەرگە كەلدى. ئەنجۇر شاخلىرىنىڭ تۈۋىدىكى چىملىق تولا دەسسەلگەنلىكتىن چەيلىنىپ كەتكەنىدى.

«ھە، ئول پەرى نەچچە كۈندىن بېرى بۇ يەرگە دائىم كېلىپ مېنى كۆزىتىپتىكەن دېسە، مەن بولسام ھېچنېمىنى سەزمەي گاھى ھاڭۋاقتىلارچە خىيالغا، گاھى مەستانىلارچە كىتابقا ئەسىر بوپتىمەن. بۇگۈنكى بۇ ئۇچرىشىش تەقدىرنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشىمۇ قانداق؟ مۇشۇنداق خىلۈەت سەھرادىمۇ ئاشۇنداق ئاي يۈزلۈك پەرى بولىدىكەن دېسە...»

ھەئە، تەقدىر ـ قىسمەت بىر مەزگىل تۇتقۇنلۇقتا ياشىغان، كېيىن تاغىسى ۋە ئاكىسىنىڭ ئوتتۇرىسىدا تېگىرقىغان، ھېلى ئاكىسىنىڭ، ھېلى مىرزا ئاتابەكرىنىڭ لەشكەرلىرىدىن قېچىپ تاغ ـ دالا، جاڭگاللاردا مۆكۈپ يۈرۈشكە مەجبۇر بولغان بۇ كاج تەلەي خانزادىنى كۈتمىگەندە بىر قىزغا ئاشىق قىلغانىدى.

سەئىدخان تولۇق بىر كۈن دېگۈدەك باغنى ئايلىنىپ چىقتى. ھەربىر تۈپ دەرەخ، ھەربىر تال گۈل ـ گىياھنىڭ ئەتراپىنى ئىنچىكىلىك بىلەن كۆزەتتى. ئەمما قىزنى پەقەتلا ئۇچرىتالمىدى. قىزنىڭ غۇنچىدەك گۈزەل قامىتى كۆز ئالدىغا كېلىۋېلىپ، كېچىچە كىرپىك قاقماي چىقتى. ئەتىسى بامدات نامىزىنى ئوقۇپلا، ناشتىغىمۇ كۆڭلى تارتماي ھېلىقى خىلۈەت بۇلاق بويىغا يۈگۈردى. بۇلاق يېقىملىق شىلدىرلايتتى. خۇددى ئاشىق يىگىتنىڭ قەلبىگە تەسەللى بەرمەكچى بولغاندەك. ئاشىق يىگىت ئەترا-

پىدىكى شەپىگە قۇلاق سالغاچ بۇلاقتىن كۆز ئۇزمەيتتى، خۇددى قىزنىڭ گۈزەل جامالى بۇلاقتا زاھىر بولىدىغاندەك. قۇشلارنىڭ يېقىملىق سايراشلىرىدىن، سەلكىن ئەسكەن شامالىلاردىن يۇرىكىدىكى تېپىشماقلا جاۋاب تاپماقچى بولاتتى.

«ئى، قۇدرەتلىك تەڭرىم، ئۆزۈڭ سالغان بۇ ئىشق سەۋداسىغا ئۆزۈڭ داۋا قىلغايسەن. شول تاپتا ئەس ـ يادىم ئول گۈل يۈزلۈكىنىڭ چاچلىرىغا باغلاندى. سەۋر ـ تاقىتىمنىڭ ياقىسى پارە ـ پارە بولدى. كۆڭۈل قۇشۇم ئول ئاھۇ كۆزلۈكتىن باشقىسىنى كۆرمەس بولدى. شۇ دەمدە ھەربىر تىنىقىم، ھەر يۇتۇم سۇ ئىچىشىمۇ ئاشۇ يارنىڭ ئارزۇسى ئۈچۈندۇر...»

تۇيۇقسىز تۇتاشقان ئىشق ئوتى سەئىدخانغا ئوتلۇق شېئىرىي ئىلھاملارنى بەخش ئەتكەنىدى. ئۆزىمۇ سەزمىگەن ھالدا قەلبىدىكى نىدالىرى ئىختىيارسىز گۈزەل مىسرالارغا ئايلىنىپ تۆكۈلەتتى:

سەرۇبىنىڭ رەئنا قەدىگە بولسا ئېردى سىبەتى،
بولغاي ئېردى غۇنچەدىن ئاغزى ـ يۇ گۈلدىن تەلئەتى.
.....

سەئىدخان باغنى سەۋدايىلارچە ئايلىناتتى. نە قورسىقى ئاچقانىنى، نە ئۇسسىغىنىنى بىلمەيتتى. كۆڭۈل سىرلىرىنى قىزغالغايىبانە ئىزھار قىلاتتى:

تا قاچانلارغىچە ئەي شوخ بېرۇرسەن ئازار،
ھەمە ئالەم ساڭا يارۇ، ھەمەدىن سەن بىزار.
.....

سەئىدخان ئۆزىنى سەۋر قىلىشقا ئۇندەيتتى. ئەمما بۇ ئۇنىڭغا زەھەردىن ئاچچىق تۇيۇلاتتى. ئۆزىنى سەۋرگە ئۇندىگەنسېرى قەلبىدىكى پىراق ئوتى گۈرۈلدەپ كۆيەتتى:

قىلما نەزەر ئەبرۇسىغە[1]، ئەي كۆز، بۇ پەندىم[2] ئاڭلاغىل،
ھىجرانغا مەن خۇي ئەيلەدىم، سەن بىزنى بەدخۇ[3] قىلماغىل.
.....

سەۋر قىلىشقا بەرداشلىق بېرەلمىگەن سەئىدخان توختىماي
ندا قىلاتتى:

ھەر نەچچە كىم ئاشنالىق كۆڭلۈمدە مەتلۇب[4] ئىدى،
يار تەبئىگە ۋەلي[5] بىگانەلىك مەرغۇب[6] ئىدى.
.....

بۇلاق بويىدا يۇرىكىگە تۈيۇقسىز ئىشق ئوتى تۇتاشتۇرغان
قىزنى كۈتۈپ تولۇق بىر كۈن ساقلىغان سەئىدخان، باغقا تۈن پەر-
دىسى يېيىلىپ قاراڭغۇ چۈشكەندە ئاستا قايتىپ كەتتى. تولۇن ئاي
باغقا تەكشى نۇر چاچاتتى. غەمسىز يۇلتۇزلار شوخ كۆز قىساتتى.
ئەما سەئىدخان ئۇنىڭدىن قىلچىلىك ھۇزۇر ئالالمايتتى. ئاشۇ ئاي -
يۇلتۇزلارغا قاراپ يۇرەك ئازابىنى ئىزھار قىلاتتى:

ئول ئاينىڭ قەسرى بامىغە[7] كېچە بارىپ چىقار ئېردىم،
تۇرار ئېردىم ئانىڭ تۇڭلۇكىدىن ئالماي قۇلاغمىنى.
مۇناسىب كۆرمەي ئول رەۋزەنە[8]گە، شىشە[9] ئالىبان، ئانى،
ئانىڭ ئورنىغە ئورناتمىش ئىدىم كۆزۇ قاراقمىنى.
.....

① ئەبرۇسىغە ــ قېشىغا.
② پەند ــ نەسىھەت.
③ بەدخۇ ــ قوپال خۇيلۇق، مىجەزى ئوسال.
④ مەتلۇب ــ تەلەپ قىلغان، ئارزۇ قىلغان نەرسىسى.
⑤ ۋەلي ــ ئەما، بەلكى.
⑥ مەرغۇب ــ مەقبۇل.
⑦ بامىغە ــ ئۆگزىسىگە.
⑧ رەۋزەنە ــ دېرىزە، تۆشۈك.
⑨ شىشە ــ ئەينەك.

باغدىن مىڭ پاتمان دەرد ـ ھەسرەت يۇدۇپ چىققان سەئىد-خان ھۇجرىسىغا كىرمەي، ئىشىك تۈۋىدە ئۇزاق خىيال سۈرۈپ ئولتۇردى. شۇ تاپتا ئۇ سەۋدايى بولغانىدى. ئۆزىگە ئۆزى دەرد تۆ-كۈپ كەتتى:

باغقا باردىمۇ يوق سەرۋى خىرامان ئاندا،
يوق چەمەنگە قاراسام غۇنچەئى خەندان ئاندا.
يىغلادىم مەن يۈگۈرۈپ ھەر سارى چۈن ئەبرى بەھار،
كى قايانغا قاراسام يوق ئىدى جانان ئاندا.
.....

سەئىدخان قىز كىرىپ كەتكەن نامەلۇم ھۇجرىغا سىغىنىش ئىلكىدە تەلمۈرەتتى:

يادىمغا يېتەر باغقا كىرسەم كويۇڭ،
گۈلنى كۆرسەم ساغىنۇرمەن گۈل رويۇڭ.
تۇرسام بىردەم چۇ سارايىڭ سايەسىدە،
يادىمغا كېلۇر سەرۋى قەددى دىل جويۇڭ.
.....

سەئىدخان بۇ كېچىمۇ ئازراقلا مۈگدىگەننى ھېسابقا ئالمىغاندا يەنە كىرپىك قاقماي چىقتى. يۈرىكىنى ئۆرتەۋاتقان ئاشىق-لىق ئوتىنى سەگىتمەكچى بولغاندەك سىرتقا چىقتى، كېچىنىڭ سوغۇق شامىلى يۈرىكىدىكى ئوتنى سەگىتىش ئۈيىقتا تۇرسۇن، تېخىمۇ يېلىنجىتىۋەتتى. ئۇنىڭغا كۆكتىكى يۇلتۇزلار قىزىنىڭ كۆزىدەك، ئەگىم ئاي قىزىنىڭ قېشىدەك، باغقا تەكشى يېيىلغان تۇن پەردىسى قىزىنىڭ سۇمبۇل چاچلىرىدەك تۇيغۇ بېرەتتى. گويا قىز ئۆزىنى بۇلاق بويىدا ساقلاۋاتقاندەك تۇيغۇغا كېلىپ، تاڭ ئاتقۇچە بۇلاق بويىغا ئۇچ قېتىم بېرىپ كەلدى. شۇ تاپتا بىراۋ ئۇ-

نىكدىن ئەھۋال سوراپ قويسا ھۆركىرەپ يىغلىۋېتىشى ئېنىق ئىدى. ھەئە، ھېلىمۇ لەۋلىرى ئىختىيارسىز نەزم ئوقۇيتتى. كۆز-لىرىدىن تارامىلاپ ياش تۆكۈلەتتى:

ئىشقىدىندۇر غەرەزىم چاشنى[1] دەردۇ غەم،
ۋەر[2]نە ئەسبابى تەرەپ ئالەم ئارا ئېرمەس كەم.
فىكرى يادىڭ بىرلە ئۆمرۈم كېچەدۇر شاد دەمى،
ھاسىلى ئۆمرى گەران[3] مايە ئېرۇر بىر ـ ئىككى دەم.
غەمى ئىشقىڭ بىلە خەم[4] بولدى بۇ قەددىم، نە ئەجەب،
ئىشق بارى ئىدىكىم، قىلدى خەلەك قەددىنى.

.....

ئاي بىلەن يۇلتۇزلارغا تەلمۈرۈپ، مىڭ تەستە تاڭ ئاتقۇزغان سەئىدخان بامدات نامىزىنى ئالدىراش ئوقۇپ تۈگەتتى. ئۇنىڭ ناشتىغا كۆڭلى تارتمىدى.

ـــ تۇنۇگۈن كەچ ئايغاقچىلار قايتىپ كەلدى، ـــ دېدى خوجا ئەلى باھادىر خىيال سۈرۈپ ئولتۇرغان سەئىدخانغا قاراپ، ـــ شەيبانىخان سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرىنى تاغارغا سولاپ خو-جەنت دەرياسىغا چۆكتۈرۈۋېتىپتۇ. خان ئالىيلىرى بىلەن بىللە بارغان نىغمەت مىرزا، سۇلتان جۇنەيدى بارلاس ھەم خانزادىلەرمۇ بۇ پاجىئەلىك قىسمەتتىن قۇتۇلالماپتۇ.

كۈتۈلمىگەن بۇ شۇم خەۋەر سەئىدخاننىڭ يۈرىكىنى خەنجەر تىققاندەك تىلغۇۋەتتى. غەزەپ، ئەپسۇسلۇق، نادامەتتىن يۈرىكى لەرزىگە كەلدى.

سەئىدخاننىڭ لام ـ جىم دېمىگىنىنى كۆرۈپ، خوجا ئەلى

① چاشنى ـــ لەززەت.
② ۋەر ـــ ئەگەر.
③ گەران ـــ قىممەتلىك، قەدىرلىك.
④ خەم ـــ ئېگىلگەن، پۈكۈلگەن.

باھادىر ئېھتىيات بىلەن سۆزىنى داۋام قىلدى:

ـــ شەيبانىخانىنىڭ يېنىدا مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان جا-نابلىرى بولغاچقا، خان ئالىيلىرى ئېھتىياتتىن ئىشەنچنى ئەلا بىلگەنىكەن. قانخور شەيبانىخان خان ئالىيلىرىنى خوجەنت دەر-ياسىغا چۆكتۈرۈۋەتكەندىن كېيىن، ھىراتتىكى مۇھەممەد ھۈسە-يىن كۆرەگان جانابلىرىنىمۇ ئۆلتۈرۈش پەرمانىنى چۈشۈرۈپتۇ.

ـــ مەرھۇم خان تاغام ھەرنە قىلسا ئۆزىگە قىلدى، ـــ دېدى سەئىدخان ھەسرەتلەنگەن ھالدا، ـــ مەن ئۇنى بۇنداق ئەخمەقلىق قىلار دەپ ئويلىمىغانىدىم، ئەقىل ـ ھوشى جايىدا ئادەم ئۆز دۈشمىنىدىن ھەرگىزمۇ مېھىر ـ شەپقەت تىلىمەيدۇ، ئەسلىدە ئا-غام مەنسۇرخاننى خان تاغام گېپىگە كىرگۈزەلەيتتى. تاۋى نازۇك-لۇق قىلىپ، يوقىلاڭ ئىشلارغا ئاغرىنىپ ئاقسۇدىن يامانلاپ كەت-تى. شەيبانىخانىنىڭ ئۇنىڭغا قىلغان ھاقارەتلىرى ئازمىدى. ئۇنىڭ ئالدىغا بېرىپ ئۆزىنىڭ غۇرۇرىنى ئۆزى دەپسەندە قىلىپتۇ. ئەس-لىدە تۇرپانغا، ئاغام مەنسۇرخانىنىڭ قېشىغا بېرىشى، ئاندىن تۇر-پاندىكى سەركەردە ـ لەشكەرلەر بىلەن شەيبانىخانىنىڭ ئالدىغا بـا-ھادىرلىق تۇلپارىغا مىنىپ بېرىشى كېرەك ئىدى. شۇ چاغدا ئۆ-لۈپ كەتسەمۇ، شەرەپلىك، پەخىرلىك ئۆلگەن بولاتتى. مەن ئۇنىڭ بۇ ئۆلۈمىنى بىر لالما ئىتنىڭ ئۆلۈمىدىنمۇ قەدىرسىز ھېسابلاي-مەن.

سەئىدخانىنىڭ بۇ ئازابىنى چۈشەنگەن خوجا ئەلى باھادىر ئۇ-نىڭ يۈرەك يارىسىنى يەنە تاتىلىماسلىق ئۈچۈن، بۇ ھەقتە قايتا ئېغىز ئاچمىدى.

ناشتا كۆڭۈلسىز ئاخىرلاشتى.

ـــ ئەمدى بۇ باغدا تۇرۇۋەرسەك ئاشكارىلىنىپ قېلىشىمىز مۇمكىن، ـــ دېدى خوجا ئەلى باھادىر دۇئادىن كېيىن، ـــ بۇ دەرگاھتىن بۇگۈن كەچ كېتەيلىمىكىن دەيمەن.

سەئىدخان خوجا ئەلى باھادىرنىڭ كۆزىگە يالت ئېتىپ قارا-دى، ئاكىسى بىلەن مىرزا ئابابەكرىنىڭ پايلاقچىلىرىنىڭ ھەرقا-

چان ئۇنى تېپىۋېلىش ئېھتىمالى بار ئىدى. ئاشكارىلىنىپ قا
ماسلىق ئۈچۈن بىر يەردە ئۇزاق تۇرۇشقا بولمايتتى. قاچقۇنلۇ
جەريانىدا سەئىدخان بۇ نۇقتىنى چۈشىنىپ يەتكەنىدى. بىراق ھ
زىر بۇ باغدىن كېتەلمەيتتى، چۈنكى، كۆكۈل رىشتىسى بۇ باغ
ئاللىقاچان مەھكەم باغلىنىپ كەتكەنىدى. ئۆلۈم ۋەھىمىسىنى د
تۇنجى سۆيگەن مەھبۇبىنى تاشلاپ كەتسە نامەردلىك بولاتتى. ي
رىكىدە بىر ئۆمۈر ئاشقىلىق يارىسى قېپقالاتتى. بىراق ئۇ كۆكۈ
سىرىنى خوجا ئەلى باھادىرغا ئاشكارىلاشنى خالىمىدى.

ـــ يەنە ئىككى كۈن تەخىر قىلايلى، ـــ دېدى ئۇ مۇجمەل
قىلىپ.

سەئىدخانىنىڭ خەتەرگە تەۋەككۈل قىلىپ، بۇ باغدا يەنە ئى
كى كۈن تۇرۇشنى خالاپ قالغانلىقىنىڭ سەۋەبىنى بىلەلمىگە
خوجا ئەلى باھادىر ئىچكىرىلەپ سوراشقا پېتىنالماي، ئاستا ئور
نىدىن تۇردى.

يالغۇز قالغان سەئىدخانىنىڭ كاللىسىغا تاغىسى سۇلتا
مەھمۇدخانىنىڭ ئۆلۈمى كىرىۋېلىپ، خېلى ئۇزاق ئازابلىق خ
يالالارغا ئەسىر بولدى. بىر ئاش پىشىم ۋاقىت ئىچىدە غەمسىز ب
لىلىق چاغلىرىدىن تارتىپ، دادىسىغا ئەگىشىپ قىلغان تاشكەن
يۇرۇشىنى، ئاخىسىدىكى جەڭنى، تۇرغاقلىقتا ئۆتكۈزگەن كۈنلىر
نى، قېچىپ چىققاندىن كېيىنكى بېشىغا كەلگەن قىسمەتلەرنى
دادىسىنى، ئانىسىنى، ئاغا ـ ئىنىلىرىنى، تاغىسىنى، نەۋرە ئاك
سى بابۇرنى، ھامىسىنىڭ ئېرى مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگانىنى
سەييىد مۇھەممەد مىرزىنى بىر ـ بىرلەپ كۆز ئۆڭىدىن ئۆتكۈز
دى. تۇيۇقسىز كۆز ئالدىغا بۇلاق بېشىدا يولۇقتۇرغان ئاي يۈزلۇا
پەرى كېلىۋېلىشى بىلەن، بۇ ئازابلىق تۇيغۇلاردىن بىراقلا قۇتۇ
لۇپ كەتتى. ئۆزىمۇ سەزمىگەن ھالدا ئىختىيارسىز بۇلاق بېشىغ
كەلدى، تۇيۇقسىز يۈرىكى ھاياجانلىق دۇپۇلدەپ كەتتى. بۇلاق بې
شىدا ئىككى كۈندىن بېرى ۋۇجۇدىنى ئەسىرگە ئالغان، يۈرىكىگ

ئاشقلىق ئوتىنى تۇتاشتۇرغان دىلىرەبا تۇراتتى. ئۇنىڭ نازۇك بارماقلىرى بۇلاق سۇيىگە چىلانغان، شەھلا كۆزلىرى تولىمۇ خىيالچان ئىدى. سەئىدخان سەل ـ پەللا شەپە چىقارسا قىزنىڭ شۇ ھامان غايىب بولۇپ كېتىشىدىن ئەنسىرەپ، ئاۋايلاپ قەدەم يۆتەكەيتتى. تەگسىز خىيالغا ئەسىر بولغان قىز ھېچنېمىنى سەزمەي بۇلاقنىڭ يېقىملىق شىلدىرلاشلىرىغا مۇڭ بولۇپ كەتكەنىدى.

قىز ئاخىر بىر شەپىنى سەزدى. ئۇۋچىنىڭ ھىدىنى ئالغان كېيىكتەك دىڭگىدە چۆچۈپ بېشىنى كۆتۈردى. ئاشىق كۆزلەر ئۇچراشتى. ھەئە، شۇ دەقىقىدە كۆزلەر پىچىرلىشىۋاتاتتى، يۈرەك سىرلىرىنى ئاشكارىلاۋاتاتتى.

يۈرىكىنىڭ ھاياجانلىق دۈكۈرلەشلىرىنى ئاران ـ ئاران بېسىپ تۇرغان سەئىدخان قىزغا قانداق ئۇسۇلدا گەپ قىلىشنى بىلەلمەي بىر ھازا تۇرۇپ قالدى. قىزنىڭ يەنە قېچىپ كېتىشىدىن ئەنسىرەپ قالغانىدى. قىزنىڭ ھايالىق كۆزلىرىگە تەلمۈرۈپ تۇرغان سەئىدخاننىڭ ۋۇجۇدىنى بىردىنلا شائىرانە تۇيغۇ چىرمىۋالدى. ئادەتتە شېئىر يېزىشتا ئانچە زورۇقمايدىغان، تۇيۇقسىز پەيدا بولغان ھاياجانلىق شېئىرىي تۇيغۇلارنى دەرھال ئوتلۇق مىسرالارغا ئايلاندۇرۇشقا ئادەتلەنگەن سەئىدخان شۇ تاپتا غايىبانە بىر ئىلھامنىڭ تۇرتكىسىدە كاللىسىدا چاقماق تېزلىكىدە پەيدا بولغان مىسرالارنى ھاياجان بىلەن ئوقۇشقا باشلىدى:

قايسى گۈلشەننىڭ سېنىڭدەك بىر گۈلى رەناسى بار،
قايسى گۈلنىڭ بىر مېنىڭدەك بۇلبۇلى شەيداسى بار.
ھۆر بىرلە جەننەتۇل مەئۋانى كۆڭلۈم نەيلەسۇن،
يارنىڭ كويىدا يۈزمىڭ جەننەتۇل مەئۋاسى بار.
.....
يۈزى ئۆزرە كاكۇلى زۇلفىن پەرىشان كۆرگەلى،
ئەي سەئىد، ئاشۇفتە كۆڭلۈمنىڭ ئەجەب سەۋداسى بار.

قىز شەلپەردەك قىزارغىنچە يىگىتنىڭ شېئىرىنى ئاخىرغىچە تاقەت قىلىپ ئاڭلىدى. شۇ تاپىتا ئۇنىڭ يۈرىكىمۇ سۆيگەن دەريادەكى بېلىقتەك پىلتىڭلايتتى، لېكىن يىگىتنىڭ سۆيگەن تەلىپىگە دەمالالمىقا جاۋاب بېرىشكە قىزىلىق شەرم ـ ھاياسى يول قويمايتتى. ئۇ سەئىدخانغا نازاكەت بىلەن بىر قىيا باقتى ـ دە دەرھال مېڭىشقا تەمشەلدى.

ـــ ئەجەبا كىمنە ئاشىقى دېۋانىگە خېنىمنىڭ ئىككى كەلمە جاۋاب سەدىقىسى يوقمىدۇر؟

قىز سەئىدخانىنىڭ ئۆتۈنۈشىگە پەرۋاسۇ قىلماستىن، كېيىكتەك سەكرىگىنىچە باغقا شۇڭغۇدى.

سەئىدخان ئۇنىڭ كەينىدىن دەرھال قوغلىدى ۋە مەھبۇبىنىڭ كۈنگەي تەرەپتىكى باغ ئىگىسىنىڭ قورۇسىغا كىرىپ كەتكەنلىكىنى كۆرۈپ ئاستا كەينىگە ياندى.

ـــ ئاشىقلىق ئادىتى ۋە مەشۇقلۇق يوسۇنى ئالدى بىلەن كۆيمەك، ئاخىرىدا ۋىسال شەربىتى تېتىماق ياكى ھىجران چۆلىدە چاڭقاپ ئۆلمەكتۇر، ـــ دېدى خوجا ئەلى باھادىر سەئىدخانىنىڭ كۆڭۈل سىرىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، ـــ ھەرقانداق ئەركەك زاتى ئىشق بالاسىغا مۇپتىلا بولماي قالمايدۇ، كۆڭۈللىرىنى توق تۇتسىلا. مەھبۇبلىرىنىڭ جاۋاب بەرمىگەنلىكى سىلىنى ياخشى كۆرمىگەنلىكىدىن ئەمەستۇر. قائىدە بويىچە ئاۋۋال ئاتا ـ ئانىسىغا ئەلچى كىرگۈزۈپ مۇددىئايىمىزنى بىلدۈرەيلى.

ـــ ئەمىسە بۇ ئەلچىلىكنى ئۆزلىرى ئادا قىلسىلا، ـــ دېدى سەئىدخان.

ـــ شەرەپ بىلەن ئادا قىلىمەن، ـــ دېدى خوجا باھادىر ۋە بىرئاز ئويلىنىۋېلىپ ئېغىز ئاچتى، ـــ قائىدە بويىچە ئەلچىنىڭ قولىدا ئاز ـ تولا سوۋغات، پېشكەشلەر بولۇشى كېرەك. ئەمما شۇ تاپتا بىزنىڭ بىساتىمىزدا پېشكەشلىككە يارىغۇدەك بىر نەرسە يوق.

سەئىدخان بىرپەس ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن دەستارپېچىنى

توۋلىدى:

ـــ تون ـ سەرپايەمنى ئاچىق.

دەستارپىچ سەئىدخاننىڭ خېلىدىن بېرى كىيىپ باقمىغان كىيىملىرىنى ئاچىقتى.

ـــ تۈگمە ـ بېزەكلىرىنى سۆك، ـــ دېدى سەئىدخان.

دەستارپىچ تونىنىڭ ئالتۇن تۈگمە، ياقۇت ـ مەرۋايىت بېزەكلىرىنى سۆكتى.

سەئىدخان يېنىدىكى ئالتۇن دەستىلىك خەنجىرىنى غىلىپى بىلەن ئېلىپ خوجا ئەلى باھادىرغا قارىدى:

ـــ بىساتىمىزدا پۇلغا يارىغۇدەك نەرسىلەر مۇشۇلار ئىكەن. ئاپىرىپ پېشكەش قىلغايلا. بولغۇسى قېيىنئاتا ـ قېيىنئانىلىرىم مال ـ دۇنيانى ئەمەس، ئادەمنى تونۇيدىغان كىشىلەر بولسا، بۇ پېشكەشلەرنى ئاز كۆرمەيدۇ، ياق دەپ قالسا، ھىجران چۆلىنى كەزمەي ئامالىم يوق.

باغ ئىگىسى خېلىلا ئوقۇمۇشلۇق ئادەم ئىدى. ئۇ نەچچە كۈندىن بېرى بېغىدا يوشۇرۇنۇپ تۇرۇۋاتقان بۇ يىگىتنىڭ ئادەتتىكى قاچقۇنلاردىن ئەمەسلىكىنى ھېس قىلغانىدى. شۇڭا ئۇ خوجا ئەلى باھادىرنى كۆپ سۆزلەتمەيلا، ماقۇللۇق بىلدۈرۈپ جاۋاب بېرىۋەتتى:

ـــ ئوغۇل بالا پىچاقتىن ئايرىلسا بولمايدۇ، ـــ دېدى خوجا ئەلى باھادىرغا قاراپ، ـــ خەنجەرنى ئالغاچ كەتسىلە. كۆيۈئوغلۇم بۇ خەنجەر بىلەن قىزىمنىمۇ، ئۆزىنىمۇ قوغدىغاي، دۈشمەنلەرنىڭ جان رىشتىسىنى كېسىپ تاشلاپ، كۆڭلىگە پۈككەن مەقسەتلىرىنى ئەملىگە ئاشۇرغاي.

بۇ توي ئىشىغا قىزىنىڭ خۇشاللىق بىلەن رازىلىق بەرگەنلىكىنى كۆرگەن ئانا، تېگى ـ تەكتى نامەلۇم بىر يىگىتنى كۆيۈئوغۇل قىلىشقا رازىلىقى بولمىسىمۇ، ئەمما قارشىلىق بىلدۈرەلمىدى.

توي باغدا ھەشەم ـ دەرەمسىزلا ئۆتكۈزۈلدى. يۇرتكى قىساس

ئوتتدا پۇچىلىنىپ تۇرغان سەئىدخان مەھبۇبىنىڭ ۋىسال شارا بىدىن ئازراق تەسەللى تاپقاندەك بولدى.

※ ※ ※

ئەندىجان.

خوجا ئەلى باھادىر ئۇچ كۈندىن بېرى ئىز ـ دېرەكسىز غايىب بولۇپ كەتكەنىدى. ئۇنىڭ بىرەر كېلىشمەسلىككە يولۇققانىنى ھېس قىلغان سەئىدخان بىخەتەرلىكى ئۈچۈن شەھەرنىڭ چېتىگىرەك جايلاشقان بۇ سارايدىن يۆتكىلىپ كېتىشنى بىرقانچە قېتىم ئويلىغان بولسىمۇ، لېكىن خوجا ئەلى باھادىر قايتىپ كېلىپ قالسا ئۇچرىشالماي قېلىشىدىن ئەنسىرەپ يەنە توختاپ قالغانىدى. كۈندە نەچچە ۋاق سارايىنىڭ ئالدىغا چىقاتتى. كىشىلەر-نىڭ، پات ـ پات ئاتلىق ئۆتۈپ تۇرىدىغان چارلىغۇچىلارنىڭ كۆزىگە چېلىقىپ قالماسلىق ئۈچۈن، دەرۋازا ئالدىدا ئۇزۇن تۇرالمايتتى. ۋاقىتنىڭ ئۇزىرىشىغا ئەگىشىپ ئەندىشىسى كۈچىيىپ كەتكەنىدى. ئېغىر ئاياغ خوتۇنىنى سارايسىمگە سېلىپ قويماسلىق ئۈچۈن، كۆڭلىدىكى خاتىرجەمسىزلىكلەرنى چاندۇرمايتتى.

«خوجا ئەلى باھادىر ئەجەب ئۇزۇن ھايال بولدى ـ يا، بىرەر كېلىشمەسلىككە ئۇچرىمىغاندۇر ـ ھە؟ جانىبېك سۇلتاننىڭ پايلاقچىلىرىنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالدىمۇ ـ يا؟ قۇدرەتلىك تەڭرى پاناھىدا ساقلىغاي...»

سەئىدخاننىڭ خىياللىرى چىگىش ئىدى. ۋۇجۇدىنى ئەندىشىلىك ئوي ـ پىكىرلەر چۈلغۇۋالغانىدى. مەيلى ھۇجرىسىدا، مەيلى سارايىنىڭ سەيناسىدا، مەيلى دەرۋازا ئالدىدا، بىردەم خاتىرجەم تۇرالمايتتى. ئۇزىنى ھەرقانچە خاتىرجەم تۇتۇشقا، ئەندىشىلىك خىياللارنى كاللىسىدىن چىقىرىۋېتىشكە تىرىشسىمۇ، كۆڭلىگە گۇمان بۇلۇتلىرى سايە تاشلاپ تۇراتتى.

«ئەسلىدە خەتەرگە تەۋەككۈل قىلمايدىغان، ئەندىجانغا كىر-مەيدىغان ئىشكەندۇق...»

سەئىدخاننىڭ كاللىسىدىن ئاشۇ كۈندىكى تالاش ـ تارتىش لىپ قىلىپ ئۆتتى:

ھەئە، تويدىن كېيىن سەئىدخان قېيىنئاتىسىنىڭ بېغىدا پا-ناھلىنىپ تۇرۇۋېرىشنى لايىق كۆرمىدى. بۇ يەردە تۇرۇۋەرسە باش-قىلارنىڭ دەققىتىنى تارتىپ قويۇشى ئۇنىڭغا ئايان ئىدى. ئۇنىڭ-سىزمۇ قېيىنئاتىسىنىڭ قورۇسىدا بىكار يەپ يېتىۋېرىشنى يە-گىتلىك غۇرۇرى كۆتۈرمىدى. ئەمما، نەگە بېرىش ھەققىدە كال-لىسىدا ئېنىق بىر نىشان يوق ئىدى. ئاكىسى مەنسۇرخان بىلەن مىرزا ئاباباكرىنىڭ پايلاقچىلىرى، قاتىللىرى تېخىچە ئۇنى ئىز-دەشنى توختاتمىغانىدى. لېكىن، ئىككى ـ ئۈچ يىلدىن بېرى ئۇلاردىن قېچىپ جاڭگالدا پاناھلىنىۋېرىپ زېرىككەنىدى. ۋىسالە-غا تېخى تولۇق قانمىغان سۆيۈملۈك خوتۇنىنى جاڭگال، چۆل ـ جەزىرىلەردە جاپا تارتقۇزۇشنى خالىمايتتى، ئەمما تۇرپان تەرەپمۇ، قەشقەر تەرەپمۇ ئۇنىڭ ئۇچۇن ئىنتايىن خەتەرلىك ئىدى.

ـــ مەنچە بولغاندا ئەندىجانغا بارايلى، ـــ دېدى خوجا ئەلى باھادىر، ـــ ئۇچ ـ تۆت كۈندىن بېرى ئۇتكەن ـ كەچكەنلەردىن تىڭشىلاپ كۆردۇم. ئۇلارنىڭ دېيىشچە، سەييىد مۇھەممەد مىرزا جانابلىرى ھازىر ئەندىجان تەرەپتە خۇپىيانە ھەرىكەت قىلىپ ئىسيانغا ھازىرلىنىۋېتىپتىمىش. ئەندىجان ئەمىرى جانىبەك سۇلتان پايلاقچىلارنى كۆپەيتىپ ئىزدىگەن بولسىمۇ تاپالماپتۇ-دەك. ناۋادا ئەندىجان تەرەپتە سەييىد مۇھەممەد مىرزا جانابلىرى بىلەن ئۇچرىشالىساق، ئىشلىرىمىز ئوڭغا تارتىدۇ.

سەئىدخان تېخىچە بىر قارارغا كېلەلمەيۋاتاتتى. ئۇنىڭ سەي-ىيد مۇھەممەد مىرزا بىلەنمۇ، نەۋرە ئاكىسى بابۇر بىلەنمۇ كۆ-رۈشكۈسى بار ئىدى.

ـــ شول تاپتا ھەممە پىكىر ـ تەدبىرلىرىمىز ئېھتىمالدىن

يىراق ۋە ئىمكانىيەتتىن ئۇزاقتۇر، ـــ دېدى خوجا ئەلى باھادىر ئەندىجانغا بېرىش تەكلىپىنى شەرھلەپ، ـــ شەيبانىخانىنىڭ تەۋە-لىكىگە بېرىشتا بىرقانچە ياخشىلىقتىن ئۈمىد بار. بىرنەچىدىن، ئەندىجاندا سەييىد مۇھەممەد مىرزا جانابلىرى بار، ئۇچرىشالىساق كۆچمىزگە كۈچ قوشۇلىدۇ، بىر تۇغ ئاستىغا جەم بولۇپ، بۇ-نىڭدىن كېيىنكى ئىشلىرىمىز ئۇچۇن نىشان بەلگىلىيەلەيمىز؛ ئىككىنەنچىدىن، تاشكەنت ۋە پەرغانە ۋادىسىدىكى رەئىيەت شەيبا-نىخانىنىڭ زۇلمىدىن جاق تويدى، بىزنى قوللايدۇ، ئىسيان قىلساق مۇۋەپپەقىيەتكە ئېرىشەلەيمىز؛ ئۇچىنەنچىدىن، ئىشلىرىمىز قاملاشماي قالسا، بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرىنىڭ دەرگاھىغا كېتە-شىمىزگىمۇ ئاسان، چۈنكى ئەندىجاندىن ئۆتمەي كابۇلغا بارماق قىيىن.

سەئىدخانغا خوجا ئەلى باھادىرنىڭ كۆرسەتكەن سەۋەبلىرى خېلى ئورۇنلۇق بىلىندى. شۇ تاپتا قايسى تەرەپكە بارمىسۇن خە-تەرگە تەۋەككۈل قىلماي ئامال يوق ئىدى.

ـــ مەيلى، ئەندىجانغا بارايلى. ئەزىزلىك ۋە ئۇلۇغلۇق ئىگە-سى بولغان تەڭرى مۇشكۈلىمىزنى ئاسان قىلار.

يول بويى ھۇنەرۋەن، كاسىپ سىياقىدا ياسىنىپ ئەندىجانغا كەلگەن سەئىدخان بىلەن خوجا ئەلى باھادىر شەھەرنىڭ چېتىدە-كى يولۇچىلار ئازراق چۈشىدىغان مۇشۇ ساراينى تاللاپ چۈشكەن قىلغانىدى.

سەئىدخان خوتۇنىنى ھۇجرىغا جايلاشتۇرۇپ، ئەمدىلا يۇز ـ كۆزىنى يۇيۇپ تۇرۇشىغا، خوجا ئەلى باھادىر ئالدىراپ كىرىپ كەلدى:

ـــ كەچۈرگەيلا ئالىيلىرى.

ئۇنىڭ چىرايىغا قاراپ بىرەر كېلىشمەسلىكنى سەزگەن سە-ئىدخان ئالدىراپ سورىدى:

ـــ بىرەر ئىش بولدىمۇ؟

ـــ كوچىدا بىردىنلا جانىبىڭ سۇلتانىنىڭ چارلىغۇچىلىرى كۆپىيىپ كەتتى. كوچا ـ كويلارنى ئالا قويماي تىنتىۋاتىدۇ.

سەئىدخانغا بۇ ساراي بىردىنلا خەتەرلىك بىلىندى:

ـــ ئەمدى قانداق قىلىمىز، شەھەردىن چىقىپ كېتەمدۇق ـ ياۋ؟

ـــ سارايغا بۇيانىدىن چۈشۈپ، ئۇيانىدىن چىقىپ كەتسەك سارايۇەننىڭ گۇمانىنى قوزغاپ قويۇشمىز مۇمكىن. ئۇنىڭ ئۈستىگە كۈنمۇ كەچ بولۇپ قالدى، كوچا ـ رەستىلەردە چارلىغۇچىلارمۇ خېلى كۆپىتەك قىلىدۇ، ھەرقانچە بولسىمۇ ئۇلار بىزنى بۇنچە تېز سېزىپ قالمىغاندۇ، بۇگۈنچە ئارام ئالايلى.

خوتۇننىڭ خېلىلا ھېرىپ قالغانلىقىنى ئېسىگە ئالغان سەئىدخان سارايدا بىر ئاخشام قونۇش نىيىتىگە كەلدى.

«بەلكىم چارلىغۇچىلار باشقا بىر كىمنى ئىزدەۋاتقاندۇ، ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇ يەردە بىزنى كىممۇ تونۇسۇن...»

سەئىدخان خوجا ئەلى باھادىرغا قارىدى:

ـــ ئۇنداق بولسا سىلىمۇ بۇرۇنراق ئارام ئالسىلا، نۆكەرلەر سارايدىن ئايرىلمىسۇن.

ـــ نۆكەرلەرگە تاپىلاپ قويدۇم، ـــ دېدى خوجا ئەلى باھادىر، ـــ كەمىنلىرى سىرتقا چىقىپ، سەيىيد مۇھەممەد مىرزىڭ دېرىكىنى قىلىپ باقايمىكىن دەيمەن.

ـــ كۆپ ئېھتىيات قىلسىلا، بەك كەچ قالمىسىلا.

خوجا ئەلى باھادىر شۇ چىقىپ كەتكەنچە، ئۇچ كۈندىن بېرى يەر يۈتقاندەك غايىب بولۇپ كەتكەنىدى.

«خوجا ئەلى باھادىر تولىمۇ تەدبىرلىك، ئېھتىياتچان ئادەم ئىدى. مەنچە ئۇنى پايلاقچىلار ئاسانلىقچە سېزىۋالمايدۇ. سەيىيد مۇھەممەد مىرزىنىڭ خەۋىرىنى ئالغان بولسا ئىزدەپ كەتكەنمىدۇ ـ ياۋ؟ مېنى خەۋەرلەندۈرۈپ قويغان بولسا، بۇنچە ئەنسىرەپ كەتمەيتتىم. چوقۇم بىر پېشكەللىككە ئۇچرىغان گەپ. خوجا ئەلى باھا-

دىر ئۇنداق ئالدىراقسان، باشباشتاق كىشىلەردىن ئەمەس. سەيىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ خەۋىرىنى ئالغان بولسا، ئاۋۋال مېنى خەۋەرلەندۇرەتتى. زادى نەگە كەتكەندۇ؟...»

※ ※ ※

خوجا ئەلى باھادىر ئۈچ كۈندىن بېرى توختىماي ئېلىپ بېرىلغان قىيناقلا ئاخىر بەرداشلىق بېرەلمىدى. ئېگىز بوي، ھىنىدەك قاپقارا، كۆزلىرى ئالغاي زىندان بېگى تولىمۇ رەھىمسىز ئادەم ئىدى. شۇ تاپتا ئۇ ئۈچ كۈندىن بۇيانقى تۇرلۇك قىيناقلىرىغا بەرداشلىق بېرىپ لام ـ جىم دېمەي تۇرۇۋالغان خوجا ئەلى باھادىرغا ئەڭ ئاخىرقى كۇزىرىنى چىقارغاندى:

ـــ ئېيتە! سەيىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ دېرىكىنى نېمە ئۈچۈن قىلغانسەن؟

قىيناق ئازابىدا ھالىدىن كەتكەن خوجا ئەلى باھادىر خىرىلداپ تۇرۇپ جاۋاب بەردى:

ـــ كەمىنلىرىنىڭ ئىزدەۋاتقىنى جانابلىرى دېگەن سەيىد مۇھەممەد مىرزا ئەمەس.

ـــ مېنى كولدۇرلىتىمەن دېمە!

ـــ قۇرئان تۇتۇپ بېرەي.

ھەئە، خوجا ئەلى باھادىر سەئىدخان بىلەن خوشلىشىپ سارايدىن چىققاندىن كېيىن، چايخانا، ھالۋاپۇرۇچ دۇكىنىغا، ھەتتا قەلەندەرخانىلارغا بېرىپ، كىشىلەردىن ئاسماقچىلاپ گەپ سوراپ، سەيىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ دېرىكىنى قىلغانىدى. ئۇ ئاشۇ قەلەندەر، دۇئانە سىياقىدىكى كىشىلەرنىڭ ئارىسىدا ئەندىجان ئەمىرى جانىبېك سۇلتاننىڭ پايلاقچىلىرىنىڭ بارلىقىنى خىيال لىغمۇ كەلتۈرمىگەنىدى. كۆزنى يۇمۇپ ـ ئاچقۇچە ئاسماندىن چۈشكەندەكلا پەيدا بولغان ئون نەچچە چارلىغۇچى لەشكەر ئۇنى دارقىرىتىپ سۆرىگىنىچە زىندانغا ئەكېلىپ تاشلىدى...

مانا، ئۇچ كۈندىن بېرى ئالغاي زىندان بېگى ئۇنى قىيىن - قىستاققا ئېلىپ سوراق قىلىۋاتاتتى.

ـــ تامبىلىنى سالدۇرۇڭلار!

زىندان بېگىنىڭ پەرمانى بىلەن گۈندىپايلار ئېسىقلىق تۇر-غان خوجا ئەلى باھادىرنىڭ ئىشتىنىنى سالدۇرۇپ يالىڭاچلىدى. ئالغاي زىندان بېگى ئەۋرىتىنى يوشۇرۇشقا تىرىشىۋاتقان خوجا ئەلى باھادىرغا قولىدىكى ئۇستۇرنى شىلتىپ تۇرۇپ سوردى:

ـــ بوپتۇ، گېپىڭ راست بولسا بىزگىمۇ ئامال يوق. ئەمما زىنداندىن بۇنداق چىقىپ كەتسەڭ بولمايدۇ، شۇڭا ئەن سىلىپ قويايلى.

ئالغاي زىندان بېگىنىڭ نەرىگە ئەن سالىدىغانلىقىنى بىلەل-مىگەن خوجا ئەلى باھادىرنىڭ كۆزلىرى چەكچەيدى.

ـــ قۇدرەتلىك پاناھگاھىمىز شەيبانىخان ئالىيلىرىنىڭ دۇشمىنى سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ ئىسمىنى تىلغا ئالغانلى-قىڭ ئۈچۈن، ئەسلىدە تىلىڭنى كېسىۋالسام بولاتتى، ئەمما زىندانىدىن چىققاندىن كېيىن ئىزدىگەن ئادىمىڭنى سۇرۇشتە قىلالماي قالما، شۇڭا، ساڭا رەھىم ـ شەپقەت قىلىپ، پىچىپ ئاختا قىلىۋېتەي.

خوجا ئەلى باھادىر ھازىرلا جان يېرىگە ئۇستۇرا تەگكەندەك قاتتىق چۆچۈپ كەتتى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ ئاختا قىلىنغىنىدىن تىلى كېسىلگىنى ياخشىراق ئىدى.

«ئاھ، تەكرىم! ماڭا بۇ نېمە تارتقۇلۇق ئەمدى؟ خانزادە سە-ئىدخانغا بولۇشۇپ شەيبانىخاندىن يۈز ئۆرۈگۈنۈم راست، ئەمما بۇ ئىشىم گۇناھ سانالغاندىمۇ بۇنداق جازاغا لايىق ئەمەستىغۇ؟ ئاختا بولۇپ ياشىغاندىن كۆرە ئۆلۈپ كەتكىنىم ياخشىراق ئەمەسمۇ؟ خا-تۇن ـ ئاغىچىلىرىنىڭ ئالدىغا قانداق بارىمەن؟ شەيبانىخانىڭ دەرگاھىدا ئانچە يۇقىرى بولمىسىمۇ، مەنسەپ ـ مەرتىۋەم بار ئى-دى. سەئىدخانغا ئەگەشكىنىمدىن بېرى بىر كۈنمۇ ھاياتىنىڭ خۇۋ-لۇقىنى كۆرمىدىم. كۈنلىرىم غەم ـ تەشۋىش ئىلكىدىلا ئۆتتى.

خانزادە ئاتا ـ بوۋىلىرىنىڭ تەخت ـ سەلتەنەتىنى قايتۇرۇۋالسا قىلغان ياخشىلىقىم، كۆرسەتكەن تۆھپە ـ خىزمەتلىرىمنىڭ بە ـ دىلىگە يۇقىرى مەنسەپ ـ مەرتىۋىگە ئېرىشىپ، ئابرۇي، شۆھرەت بىلەن ياشارمەن دېگەن خام خىيالدا بوپتىكەنمەن. ئەمدىلىكتە مەنسەپ ـ مەرتىۋە تۈگۈل، تەڭرى ئىنئام قىلغان گۆھىرىم ـــ ئەرلىكىمدىن ئايرىلىپ قالسام، بۇ مەن ئۈچۈن قانداقسىگە ئابرۇي بولسۇن؟ ئاختا قىلىنغان ئادەمگە شان ـ شۆھرەت، مەنسەپ ـ مەرتىۋىنىڭ نېمە كېرىكى؟ قەلەندەر بولۇپ كەتسەممۇ بېجىرىم ئەركەكتەك ياشىغىنىم مىڭ ئەۋزەل ئەمەسمۇ؟...»

ئالغاي زىندان بېگىنىڭ ئېيىق تاپىنىدەك يوغان قوللىرى جان پېرىگە تېگىشى هامان خوجا ئەلى باھادىر ۋەھىمىدىن دىر ـ دىر تىترەپ كەتتى. شۇ دەقىقىدە ئۇنىڭ ئۈچ كۈندىن بېرى كۆر ـ سەتكەن چىدامچانلىقى، نوچىلىقىدىن ئەسەرمۇ قالمىغانىدى.

ـــ رەھىم قىلسىلا بېگىم، ـــ دېدى ئۇ جالاقلاپ تىترىگـ ـنىچە، ـــ مەن ئىقرار قىلاي...

ئالغاي زىندان بېگى خىرىلداپ كۈلدى:

ـــ باشتىلا مۇشۇنداق دېيىشىڭ كېرەك ئىدى.

خوجا ئەلى باھادىرنىڭ ئۆچەي دەپ قالغان ئۇمىد شامى سۇس پىلدىرلىدى:

ـــ مېنى جانىبىك سۇلتان جانابلىرى بىلەن كۆرۈشتۈرسـ ـلە.

ـــ نېمىشقا؟

ـــ دەيدىغان گەپنى شول دەرگاهتا دەيمەن.

ـــ ئەمىر جانابلىرىنىڭ سەن بىلەن كۆرۈشۈشكە چولىسى تەگمەيدۇ.

ـــ ئاۋۋال بېرىپ مەلۇم قىلسىلا، ـــ دېدى خوجا ئەلى باهاـ دىر ئۆزىگە ئىشەنگەن هالدا، ـــ شەيبانىخان ئالىيلىرى قارارگاـ هىنىڭ ئورۇنباسار ياتىش بېگى خوجا ئەلى باھادىر كۆرۈشۈشنى تەلەپ قىلىۋاتىدۇ دېسىلە بولىدۇ.

ئۇنىڭ ئاخىرقى سۆزلىرى ئالغاي زىندان بېگىگە تەسىر قىلدى:

ـــ يەنە يالغان سۆزلىمىگەنسەن ـ ھە؟

ـــ ھەددىم ئەمەس، جانىبىك سۇلتان جانابلىرى مېنى تو-نۇيدۇ.

ئالغاي زىندان بېگى خوجا ئەلى باھادىرنىڭ ئىشتىنىنى كىيدۇرۇپ، جانىبىك سۇلتاننىڭ ئالدىغا باشلاپ باردى.

ـــ بۇ راستتىنلا ياتىش بېگى ئىكەنغۇ، ـــ دېدى جانىبىك سۇلتان بىر قوشۇق قېنىنى تىلەپ تىزلىنىپ تۇرغان خوجا ئەلى باھادىرغا قاراپ.

ـــ ئازماس ئاللاھ، ھەممىمىز خام سۈت ئەمگەن بەندە، ـــ دېدى خوجا ئەلى باھادىر كەچۈرمىشلىرىنى قىسقىلا بايان قىلغاندىن كېيىن، ـــ كەمىنىلىرى شۇ چاغدا شەيبانىخان ئالىلىرىنىڭ مەھمۇد سۇلتاننىڭ خۇپىيانە پەرمانى بويىچە سەئىدخاننى ئول دەرگاھتىن ئېلىپ قاچقانمەن. مانا كۈتمىگەندە قوللىرىغا چۈشۈپ قالدىم...

ـــ ماڭا كەچۈرمىشلىرىنىڭ كېرىكى يوق. ئەندىجانغا كېلىشتىكى مۇددىئالىرىنى سۆزلىسىلە.

خوجا ئەلى باھادىر ئەمدى سىر يوشۇرۇشنىڭ ئورنى قالمىغانلىقىنى ھېس قىلدى.

«ئەمدى يالغان سۆزلىسەم بىراقلا كاللامدىن ئايرىلىپ قېلىشىم مۇمكىن. سەئىدخانغا ئەگىشىپ نېمە خوۋلۇق كۆردۈم؟ بەلكىم جانىبىك سۇلتان مېنى كەچۈرۈۋېتىشى، ھەتتا يېنىدا ئەپقېلىپ مەنسەپ ـ مەرتىۋە بېرىشى مۇمكىن. ئەھۋال بۇ دەرىجىگە يەتكەندە، بۇ بالا ـ قازادىن مەنمۇ، خانزادە سەئىدخانمۇ قېچىپ قۇتۇلالمايدۇ. راستچىللىق بىلەن ئىقرار قىلىپ ئۆتۈنسەم، خانزادىنى ئۆلۈم خەۋپىدىن قۇتۇلدۇرۇپ قالغىلى بولار. كېيىنكى ئىشلار تەقدىرنىڭ ئىرادىسى بويىچە بولۇر...»

ـــ ئەندىجانغا خانزادە سەئىدخان بىلەن بىللە سەييىد مۇ-

ھەممەد مىرزىنىڭ دېرىكىنى قىلغىلى كەلگەن. مۇددىئايىمىز شولكى، مىرزا بىلەن بىرلىكتە ئىسيان قىلىش.

جانىبەك سۇلتان لام ـ جىم دېمىدى. چىرايىدىن نېمە ئويلاۋاتقانلىقىنى بىلگىلى بولمايتتى.

ـــ ئەمىر جانابلىرىنىڭ دەريا كەبى كۆڭۈل ـ كۆكسى مېھىر ـ شەپقەت دۇردانىلىرىنىڭ كانىدۇر، ـــ دېدى خوجا ئەلى باھادىر يېلىنغان ھالدا، ـــ ئەمىر جانابلىرىنىڭ ئالدىدا ئۆلۈمگە لايىق گۇناھ قىلغىنىم ئۆزۈمگە ئايانىدۇر. ئەمما، ھەممەتلىرىدىن چەكسىز ئۈمىدۋارمەن. ئۆزۈم بىلەن خانزادە سەئىدخانىنىڭ بىر قوشۇق قېنىدىن كېچىشلىرىنى تۆۋەنچىلىك بىلەن ئىلتىماس قىلىمەن.

جانىبەك سۇلتان مىيىقىدا كۈلدى:

ـــ خوجا ئەلى باھادىرنى ئەزەلدىنلا ۋاپا، ساداقەت ئەھلى دەپ بىلگەنىدىم. راست شۇنداقكەن. ھەقىقەتەن قايىل بولدۇم. سىلى شۇ تاپتا مەندىن ئول خانزادە سەئىدخانىنىڭ بىر قوشۇق قېنىنى تىلەۋاتىدىلا. ئەمما مەن بولسام ئۇنىڭ نەدىلىكىنى بىلمەيمەن.

ـــ خوجا ئەلى باھادىر ئالدىراپ جاۋاب بەردى:

ـــ خانزادە ئۇچ كۈن ئاۋۋال ئەرەكى دەرۋازىسىنىڭ قىبلە تەرىپىدىكى سۇپۇرگە بايىنىڭ ساريىدا قالغان. بەلكىم ھېلىمۇ شۇ يەردىدۇر.

ـــ ئەمىسە ئەللىك نۆكەر بىلەن بېرىپ، دەرگاھىمغا باشلاپ كەلسىلە.

كۈتۈلمىگەن بۇ پەرماندىن خوجا ئەلى باھادىرنى قارا تەر باستى:

ـــ ھۆرمەتلىك ئەمىر جانابلىرى، ـــ دېدى خوجا ئەلى باھادىر ۋۇجۇدىنى چىرمىۋالغان تەڭقىسلىقنى تەستە يېڭىپ، ـــ خانزادە سەئىدخاننى تۈتۈپ كېلىشكە باشقا سەركەردىلىرىنى بۇيرۇغان بولسىلا.

ـــ پەرمانىمغا سەركەشلىك قىلاي دەمدىلا؟

خوجا ئەلى باھادىر كۆزىنى ئەپقەچچىپ تۇرۇپ جاۋاب بەردى:

ـــ يوقسۇ، ھەددىم ئەمەس، ـــ ئەمما، خانزادىنىڭ يۈزىگە قاراشتىن ئۆيۈلىدىكەنمەن.

جانىۋېك سۇلتان قاقاھلاپ كۈلۈپ كەتتى:

ـــ ئۆيۈلۈشلىرىنىڭ ھاجىتى يوق. سىلى ھازىردىن باشلاپ ئول خانزادىگە ئەمەس، ماڭا نۆكەرلىك قىلىدىلا. پەرمانىمنى دەرھال بەجا كەلتۈرسىلە.

ـــ پەرمانبەردارمەن!

خوجا ئەلى باھادىر ئەللىك نۆكەرنى باشلاپ، ئەرەكى دەرۋازىسىغا قاراپ ماڭدى. ئۇ جانىۋېك سۇلتاننىڭ ئۆزىگە بىرەر سەركەردىسىنى ياندىپ بەرمەي، ئەللىك نەپەر نۆكەرنى ئالدىغا سېلىپ بەرگىنىدىن تەئەججۈپلىنىپ قالغانىدى.

«بەلكىم مېنى سىناۋاتقاندۇ ياكى ساداقىتىمگە ئىشەنگەنىدۇ. نېمىلا بولمىسۇن بىردەمدىلا ئەللىك نۆكەرلىك بولۇپ قالدىم مانا. ئەجەب بىر تەس كۈنگە قالدىم دېسە. خانزادىنىڭ يۈزىگە قانداقمۇ قارارمەن؟ ئەسلىدە ئەندىجانغا كېلىشنى تەۋسىيە قىلمىسام بوپتىكەن...»

ئۇ زىددىيەتلىك خىياللار ئىلكىدە سارايىنىڭ ئالدىغا قانداق كېلىپ قالغىنىنى بىلمەيلا قالدى:

ـــ سىلەر ھويلىدا ساقلاپ تۇرۇڭلار، ـــ دېدى نۆكەرلىرىگە قاراپ، ـــ خانزادىنى ئۆزۈم تۇتۇپ چىقىمەن.

سارايغا بىر توپ لەشكەرلەرنىڭ يوپۇرۇلۇپ كىرگىنىنى كۆرگەن سەئىدخان يا قېچىپ كېتىشنى، يا قارشىلىق كۆرسىتىشنى بىلەلمەي تۇرۇپ قالغانىدى.

ـــ مېنى كەچۈرسىلە ئالىيلىرى، ـــ دېدى خوجا ئەلى باھادىر يەرگە قاراپ تۇرۇپ، ـــ ئىرادەمگە خىلاپ ھالدا تۇزكورلۇق قىلىدىغان بولدۇم.

سەئىدخان ئۇنىڭغا نەپرەت بىلەن قارىۋەتكەندىن كېيىن، تەمكىنلىك بىلەن جاۋاب بەردى:

ـــ سىلىدىن بۇنى كۆتمىگەنىدىم. گەرچە ئۆز قېرىنداشلىرىمدىن ۋاپا كۆرمىگەن بولسامۇ، لېكىن سىلىنىڭ ساداقەتلىرىدىن شۇ كەمگىنچە زىنھار گۇمانلانمىغانىدىم. ئەسلىدە ئەندىجانغا كېلىشنى تەۋسىيە قىلىشلىرى مەقسەتلىك بولغانىكەن. بوپتۇ، مېنى جانىبىڭ سۈلتانىنىڭ ئالدىغا ئاپىرىپ ئىنئاملىرىنى ئېلىۋەرسىلە. ئەمما ئاغىچامنىڭ ئاتا ـ ئانىسىنىڭ قېشىغا كېتىشىگە يول قويسىلا.

ـــ بۇ ئىشلارنى ھازىرچە سىلىگە چۈشەندۈرۈپ بولالمايمەن، ـــ دېدى خوجا ئەلى باھادىر، ـــ ئاغىچا ئايىمدىن خاتىرجەم بولسىلا. بەلكىم سىلىنىمۇ بۇ بالا ـ قازا ئۈۋۈسىدىن يەنە ئۆزۈم قۇتۇلدۇرۇپ چىقارمەن.

سەئىدخان خوتۇنىنىڭ قېشىغا كىرىپ، ھەر ئېھتىمالغا قارشى سەپەرگە ھازىرلىنىپ تۇرۇشنى تاپىلاپ قويۇپ، خوجا ئەلى باھادىر بىلەن سارايدىن چىقتى.

ـــ ئەمىر جانابلىرىغا خەۋەر يەتكۈز، خانزادە سەئىدخاننى قامايمىزمۇ ياكى ھازىرلا كۆرۈشەمدۇ، پەرمانىنى ئېلىپ كەل، ـــ دېدى خوجا ئەلى باھادىر نۆكەر بېشىغا قاراپ.

جانىبىڭ سۈلتانىنىڭ سەئىدخاننى دەرھال ئۆلۈمگە بۇيرۇشىدىن ئەنسىرىگەن خوجا ئەلى باھادىر، بىرەر چارە تېپىش ئۈچۈن قەستەن ۋاقىتنى كەينىگە سۈرۈۋاتاتتى.

تەقدىرنىڭ ئويۇنلىرى تولىمۇ قىزىق بولىدۇ، دۇنيادا تېگىگە يەتكىلى بولمايدىغان كۆتۈلمىگەن ئىشلار بولۇپ تۇرىدۇ.

ھەئە، جانىبىڭ سۈلتان خوجا ئەلى باھادىرنى سەئىدخاننى تۇتۇپ كېلىشكە بۇيرۇغاندىن كېيىن، بىكار ئولتۇرۇۋېرىشتىن زېرىكىپ، بىردىنلا ئات مىنگۈسى كېلىپ قالغانىدى. ئاختىچى ئاتنى پۈختا ئېگەرلىمىدىمۇ ياكى ئاتتا مەزمۇت ئولتۇرمىدىمۇ ئەيتاۋۇر، جانىبىڭ سۈلتان ئاختىچى يېتىلەپ كەلگەن ئاتقا مىنىپ، ئەمدىلا ئۆزىنى ئوڭشاپ تۇرۇشىغا، ئات تۇيۇقسىز ئورنىدا بىر چاپچۇپدى، جانىبىڭ سۈلتان ئاتتىن ئاسمان تاپان بولۇپ

يىقىلدى ـ دە، بېشى يەرگە يانقۇزۇلغان چاسا خىشقا قاتتىق تەگـ
دى. كۆزى قاراڭغۇلىشىپ، ئالەم ـ جاھان چۆرگىلەپ كەتتى. شۇ
ئەسنادا ئاغرىق ئازابىدا ئىنجىقلاپ ياتقان جانىۋېك سۇلتاننىڭ
قېشىغا خوجا ئەلى باھادىر ئەۋەتكەن نۆكەر بېشى كىرىپ كەلدى:

ـــ ئەمىر جانابلىرىغا مەلۇم بولغاي، خوجا ئەلى باھادىر
خانزادىنى سارايدىنلا تۇتتى. ئاۋۋال زىندانغا قامامدۇق ياكى ئەمىر
جانابلىرى ھازىرلا كۆرۈشەمدۇ، بىلىپ كەل، دەپ مېنى ئەۋەتتى.

جانىۋېك سۇلتان بېشىنىڭ ئاغرىقىدا بايىقى پەرمانىنى ئۇنۇ-
تۇپ قالغانىدى، نۆكەرنىڭ مەلۇماتىنى ئاڭلاپ بىردىنلا ئېسىگە
ئالدى.

«بايا، خوجا ئەلى باھادىر خانزادە سەئىدخاننى تۇتۇپ كەلسە
كاللىسىنى ئۆزىگىلا ئالغۇزارمەن دەپ ئويلىغانىدىم. قارىغاندا سە-
ئىدخاننى ئۆلتۈرۈشۈمنى قۇدرەتلىك تەڭرىم راۋا كۆرمىگەن
ئوخشايدۇ. ئاتتىن يىقىلىپ چۈشۈشۈم بۇنىڭ بېشارىتى بولسا
كېرەك. ھۆرمەتلىك قېيىنئاتام سۇلتان شەيبانىخان ئالىيلىرىدىن
پەقەت سەييىد مۇھەممەد مىرزىنى تۇتقان يەردە كاللىسىنى ئېلىش
پەرمانى كەلگەن، ئەمما ئول خانزادە سەئىدخان ھەققىدە ھېچنېمە
دېمىگەنىدى. تەڭرىنىڭ ئىرادىسىگە قارشى چىقسام، بۇنىڭدىنمۇ
يامان ئاقىۋەتكە دۇچار بولماي يەنە...»

جانىۋېك سۇلتان نۆكەر بېشىغا قاراپ ۋارقىرىدى:

ـــ مەن كىشىنىڭ جېنىغا زامىن بولىدىغان جاللات ئەمەس-
مەن. ناھەق قان تۆكىدىغان ئىشنى ھەرگىز قىلمايمەن. موغۇ-
لىستان خانزادىسىنى تۇتۇش ھەققىدە ھېچكىم ماڭا پەرمان بەرگەن
ئەمەس. ئۇنىڭ قېنىنى تۆكۈش ئۇچۇنمۇ شەرىئەت ھۆكمى چۈش-
كەن ئەمەس. خوجا ئەلى باھادىرغا پەرمانمنى يەتكۈز. ئول خانزادە
سەئىدخاننى دەرھال ئامانلىق سەھرا سىغا قويۇپ بەرسۇن. كۆڭلى
نەنى خالىسا شۇ يەرگە كەتسۇن.

ـــ پەرمانبەردارمەن!

نۆكەر بېشى پەرمان يەتكۈزۈش ئۈچۈن دەرھال كەينىگە يا-

دى.

شۇ تاپتا قوللىرى باغلانغان سەئىدخان ئات ئۈستىدە غەمكىن كېتىپ باراتتى. ئۇنىڭ تۇتۇلۇپ قالغانلىقى ھەققىدىكى خەۋەر ئەتراپقا بىردەمدىلا پۇر كەتكەنىدى. بىر توپ كىشىلەر ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن ئەگىشىۋالغانىدى.

«ئۇلار تاماشا كۆرۈۋاتامدىغاندۇ ياكى ماڭا قىزىقىپ قالغانمىدۇ. ھەئە، ئۇلار مېنى تونۇمىغىنى بىلەن جەننەتماكان ئۇلۇغ بوۋامنى، خان تاغامنى، ھەتتا خان ئاتامنى تونۇيدۇ. بەلكىم بىر زامانلاردا جاھاننى تىترەتكەن خان ـ سۇلتانلارنىڭ مەندەك بىر نەۋرىسىنىڭ ھازىرقى ھالىغا ئېچىنىۋاتقاندۇر. ئەمدى ئۆلۈمدىن خالاس بولۇشۇم مۇمكىن ئەمەس. خوجا ئەلى باھادىردىن رەنجىشكىمۇ ھەققىم يوق. ساتقىنلىق قىلغۇسى بولسا، ئۇچ كۈن ئاۋۋالا نۆكەر باشلاپ كېلەتتى. تۇتۇلۇپ قېلىپ قىينىقا بەرداشلىق بېرەلمىگەن ئوخشايدۇ. ئەنە يۇز ـ كۆزلىرى كۆكىرىپ، ئىششىپ كېتىپتۇ. يول ماڭسىمۇ، ئات مىنسىمۇ بىر يەرلىرىنى ئاۋايلاۋاتىدۇ. بەلكىم بۇمۇ تەقدىر بولسا كېرەك. مېنى بۇ تەقدىردىن پەقەت قۇدرەتلىك يېگانە ئاللاھ قۇتۇلدۇرالىشى مۇمكىن. ناۋادا شۇ دەقىقىدە شەيبانىخان ئۆلگەن بولسىچۇ؟ بىراق، مېنى مۇشۇ ساقلىغان ئۆلتۈرىدىغان تۇرسا، شەيبانىخانىنىڭ ئۆلگىنىنىڭ ماڭا نېمە پايدىسى؟ ئۇنىڭ ئۆلۈم خەۋىرى بۇ يەرگە بىر ئايدىمۇ يېتىپ كېلەلمەيدۇ. ھە راست، جانىبېك سۇلتان مەن يېتىپ بارغۇچە ئۆلۈپ كەتسىچۇ؟ بەلكىم مۇشۇ سائەتتە ئۇ ئۆلۈپ كەتسە ھايات قالارمەن. ئەمما جانىبېك سۇلتانىنىڭ ئۆلگىنىدىن ئۆزىبېكلەرگە ھېچبىر مالاقات ۋە پەرىشانلىق يەتمەيدۇ. ئۇنىڭ ئورنىغا يەنە بىرى ئەمىر بولىدۇ. ئۇمۇ شەيبانىخانىنىڭ يارلىقىغا پەرمانبەردارلىق قىلىدۇ. ئەڭ ياخشىسى خەقنىڭ ئۆلۈمىنى تىلىمەي، ئۆزۈمگە ئۆمۈر تىلەي. چۈنكى، ئۇ سەۋەب بىلەن ئۆلۈمدىن خالاسلىق تاپالىشىم مۇمكىن ئەمەس...»

سەئىدخان ھايات قېلىشتىن ئۈمىدىنى تولۇق ئۈزگەنىدى.

شۇڭا غۇرۇرىنى ساقلاپ، ئۆلۈمگە تىك تۇرۇپ يۇزلىنىش ئۈچۈن ئۆزىنى خاتىرجەم تۇتۇشقا تىرىشاتتى. خوجا ئەلى باھادىر ئۇنىڭغا پات ـ پات قاراپ قويىاتتى. دەيدىغان گېپى باردەك قىلاتتى، لېكىن ئاغزىدىن چىقىرالمايۋاتاتتى.

ئۇزاق ئۆتمەي نۆكەر بېشى قايتىپ كەلدى.

ـــ جانىبېك سۇلتان جانابلىرى موغۇلىستان خانزادىسىنى ئازاد قىلىش پەرمانى بەردى، ـــ دېدى ئۇ خوجا ئەلى باھادىرغا جاۋابەن سۇلتاننىڭ گەپلىرىنى پەرماننىنى تەپسىلىي يەتكۈزۈپ.

خوجا ئەلى باھادىر زىممىسىدىن تاغ غۇلاپ چۈشكەندەك يەڭگىل تىندى:

ـــ ئاللاھنىڭ مۆجىزىلىرى چەكسىزدۇر، ـــ دېدى ئۇ سەئىدخانغا قاراپ، ـــ تەقدىر ـ پېشانىلىرى ئۆڭكەن ئالىيلىرى.

شۇ تاپتا سەئىدخان چۈش كۆرۈۋاتقاندەك تۇيغۇغا كېلىپ قالغانىدى.

خوجا ئەلى باھادىر ئۇنىڭ قولىنى يەشكەچ، قۇلىقىغا ئاستا پىچىرلىدى:

ـــ جانىبېك سۇلتان بۇ پەرماندىن ھېلىلا يېنىۋالىدۇ. چۈنكى ئۇ مىجەزى ئۆزگىرىشچان، تۇتۇرۇقسىز ئادەم. بەلكىم ھايال ئۆتمەي بۇ يارلىقىنىڭ ئەكسىچە يارلىق، نىشان ئەۋەتىشى مۇمكىن. شۇنداقتىمۇ ماڭا ھازىر مۇشۇنچىلىك باھانە بولسا كۇپايە. شۇڭا ھازىرلا ئەندىجاندىن چىقىپ كەتكەيلا. قانچە يىراققا كەتسەلە شۇنچە ياخشى. ئەڭ ياخشىسى قارا تېگىن يولى بىلەن كابۇلغا بارغايلا. ئازماس ئاللاھ دەپتىكەن. گۇناھىمنى كەچۈرگەيلا ئالىيلىرى.

خائىنلىق قىلغان بولسىمۇ، لېكىن يەنىلا ساداقىتىنى بىلدۈرگەن خوجا ئەلى باھادىرنىڭ كۆزىگە سەئىدخان مېھرى بىلەن قارىدى:

ـــ سىلىنى كەچۈردۇم باھادىر. مەن بولسام قېرىنداشلىرىمدىنمۇ ۋاپا كۆرمىگەن ئادەممەن. شۇڭا سىلىدىن رەنجىشكە

ھەققىم يوقتۇر. بىر مەزگىل ماڭا ئەگىشىپ قىلغان خىزمەتلىرىگە تۇشلۇق ھەق بېرەلمىدىم. تەكرىم نېسىپ قىلسا چوقۇم قايتۇرىمەن. ئامان بولغايلا.

ـــ مەندىن ئەنسىرىمىسىلە. سەييىد مۇھەممەد مىرزا جانابلىرىنىڭ دېرىكىنى ئالالىسام خەۋىرىنى يەتكۈزىمەن. ھە راست، سىلىنى بۇنداقلا يولغا سېلىپ قويسام خاتىرجەم بولالمىغۇدەك. مەن. يۇرسىلە، سىلىنى دەرۋازىدىن چىقىرىپ قويايلى.

ـــ جېنىمنى ياقىغا ئالدىم، دەپ ئاغىچامنى تاشلاپ قويسام بولماس.

ـــ ئاغىچا ئايىم ئېغىر بوي. ئالىيلىرى بىلەن تەڭ ماڭالمايدۇ. خاتىرجەم كېتىۋەرسىلە. ھالىدىن ئۆز قىزىمدەك خەۋەر ئالىمەن.

ـــ مۇمكىن بولسا قېيىنئاتامنىڭ دەرگاھىغا ئاپىرىپ قويارلا.

ئۇلار ئەرەكى دەرۋازىسىغا قاراپ ئالدىراش مېڭىشتى.

خوجا ئەلى باھادىرنىڭ پەرىزى توغرا چىققانىدى. ئۇلار تېخى ئىككى ـ ئۈچ يۈز قەدەم ماڭار ـ ماڭمايلا جانىبىك سۇلتاننىڭ ئاللاھبەردى ئىسىملىك پەرمانچىسى يېتىپ كەلدى.

ـــ ئەمىر جانابلىرىدىن پەرمان بار، ـــ دېدى ئۇ خوجا ئەلى باھادىرغا قاراپ.

بىر شۇملۇقنى سەزگەن خوجا ئەلى باھادىر سەئىدخانغا تەشۋىشلىك بىر قارىۋېتىپ، پەرماننى قولىغا ئالدى ـ دە، ئېچىپ ئوقۇدى:

«موغۇلىستان خانزادىسى سەئىدخاننى ئازاد قىلىش ھەققىدە ئويلاشمايلا يارلىق، نىشان بېرىلىپ قاپتۇ. ئۇنى ئازاد قىلىش سۇلتان شەيبانىخان ئالىيلىرىنىڭ ھۆكۈمىگە خىلاپلىق قىلغانلىقتۇر، شۇڭا ئۇشبۇ پەرماننى تاپشۇرۇپ

ئالغان ھامان ئۇنى كەلمەس بولۇپ كەتكەنلەر قاتارغا قو-شۇۋەتكەيسىلەر. سەئىدخاننى پايتەختكە، خان ئالىيلىرىنىڭ دەرگاھىغا ئەۋەتكەن تەقدىردىمۇ دارغا ئېسىلىش يولى بىلەن ئۇ دۇنياغا ئەۋەتىلىشى مۇقەررەردۇر...»

خوجا ئەلى باھادىر پەرماننى تەپسىلىي بىر ئوقۇۋەتكەندىن كېيىن، ئاللاھبەردى پەرمانچىغا قاراپ سوغۇق كۈلدى:

ــ بايا جانىبەك سۇلتان جانابلىرى ئاتتىن يىقىلىپ چۈ-شۈپتۇ دەپ ئاڭلىۋىدىم. ئەھۋالدىن قارىغاندا ئەقلى ۋە مېڭىسىگە زەرەر يەتكەن ئوخشايدۇ. ئۇنداق كاللىدىن ھەرقانداق ياخشى خىيال پەيدا بولسا، يامان نەتىجە بېرىدۇ. يامان خىيال پەيدا بولسا، كۆ-پىنچە ياخشى نەتىجە بەرگۈسىدۇر. تولىمۇ ئەپسۇس، ئەمىر جانا-بلىرىنىڭ بۇ پەرمانى تولىمۇ كېچىكىپتۇ. بايىلا ئازاد بولۇپ، گويا سىمابتەك يوقالغان موغۇلىستان خانزادىسىنى ئەمدى بولغاندا مەن قەيەردىن ئىزدەپ تاپىمەن؟

تەشۋىشلىك خىيالىلارغا ئەسىر بولۇپ تۇرغان سەئىدخان يەڭگىل تىندى.

ئاللاھبەردى پەرمانچى ئاۋۋال خوجا ئەلى باھادىرغا، ئاندىن باشقىلارغا گۇمان بىلەن سىنچىلاپ قارىدى:

ــ ئەي باھادىر، ساداقەت يولىدىن چىقىش ۋە يالغان ئېيـ-تىش ھەممە سۈپەتلەرنىڭ يامانراقىدۇر. بۇنداق يامان سۈپەتكە ئە-گە بولۇش سىلىگە مۇناسىپ ئەمەستۇر. ئەمىر جانابلىرىنىڭ ئال-دىدا ساداقەت بىلدۈرۈپ ئەھدى ـ پەيمان قىلغانلىقلىرى ماڭا بەش قولدەك ئايان. ئول موغۇلىستان خانزادىسىنى كۆزدىن سىمابتەك يوقالدى دەيدىلا. ئەمما مەن ئۇنى بىلمەن ۋە كۆرۈپ تۇرۇپتىمەن. ئەنە يانلىرىدا تۇرۇپتۇ.

خوجا ئەلى باھادىر پەرمانچىغا غەزەپ بىلەن چەكچەيدى:

ــ سەن بىر ئاددىي خىزمەتكاردىن پەرقى يوق مەرتىۋىسىز،

مۇلازىمىتىڭنىڭ ئېتەكلىرى مۇخالىپەت نىجاسەتلىرىدىن ئېرىغدالمىغان، ئۇنى ئەپۇ ۋە كەچۈرۈم سۇلىرى بىلەن ھەرقانچە يۇسىمۇ پاكلانمايدىغان بىر چۈپرەندە تۇرۇپ مېنى يالغانچىلىقتا ئەيىبلەپ، قۇدرەتلىك شەيبانىخان ئالىيلىرىنىڭ خانىدانىغا سادا-قەتلىك بولۇش خۇسۇسىدا نەسىھەت قىلىۋاتامسەن تېخى؟! سەن دېگەن جانىۋېك سۇلتانىنىڭ دەرگاھىدىكى چىمچىلاققىمۇ تەڭلەشـ-تۇرگىلى بولمايدىغان مۇلازىمسەن. مەن ئۆز ۋاقتىدا شەيبانىخان ئالىيلىرىنىڭ خاس قارارگاھىدا ياتىش بېگى بولۇپ ئامانلىقنى قوغدىغانمەن ھەمدە جەڭلەردە قان كېچىپ كۆرسەتكەن تۆھپەم ئۈچۈن باھادىرلىق ئۇنۋانى بىلەن تارتۇقلانغانمەن. شۇنداق تۇرۇق-لۇق مېنىڭ ئالدىمدا پالان ـ پۇستان دېيىشكە نېمە ھەددىڭ؟! مۇشۇ ئەدەپسىزلىكىڭ ئۈچۈن سېنى ئاۋۋال جازالاپ، ئەمىر جانابـ-لىرىغا جاۋابىنى ھەر باب بىلەن بېرىپ ھۆددىسىدىن چىقالايمەن.

ـــ ھەددىلىرى ئەمەس! ـــ دېدى ئاللاھبەردى پەرمانچى تاتار-غان ھالدا.

ـــ كېلىڭلار! ـــ دېدى خوجا ئەلى باھادىر نۆكەرلەرگە قاراپ، ـــ مۇنۇ ئۆزىنى بىلمىگەن پەسەندىنىڭ بوينىغا تاقاق سېـ-لىپ، يول بويىدا ئولتۇرغۇزۇپ قويۇڭلار!

ئىشىنىڭ چاتاقلىقىنى سەزگەن ئاللاھبەردى پەرمانچى قېـ-چىشقا تەمشىلىۋىدى، سەئىدخان چاچراپ بېرىپ دەل يۇرىكىنى نىشانلاپ خەنجەر ئۇردى.

ـــ موغۇلىستان خانزادىسىنى مېنىڭ يېنىمدا يەنە كۆرگەدـ-لەر بارمۇ؟ ـــ سورىدى كۆزىگە قان تولغان خوجا ئەلى باھادىر نۆكەرلەرگە قاراپ.

نۆكەرلەر خوجا ئەلى باھادىرنىڭ ئاددىي ئادەم ئەمەسلىكىنى باشتىلا ھېس قىلىشقانىدى. ھازىرقى ئەلپازىنى كۆرۈپ قورقۇپ كېتىشتى ـ دە، ئالدىراپ جاۋاب بېرىشتى:

ـــ ئىللا ـ بىللا كۆرمىدۇق.

ـــ ئەمدى يەنە ساقلاپ تۇرمايلى، ـــ دېدى خوجا ئەلى باھاـ-

دىر سەئىدخانغا قاراپ، ـــ چاققان يولغا چىقسىلا ئالىيلىرى.

ـــ بىللە كېتەيلى، ـــ دېدى سەئىدخان.

ـــ بىر ئامال قىلىپ ۋاقىتنى سوزاي. مەندىن ئەنسىرىمە-سىلە.

خوجا ئەلى باھادىر سەئىدخاننى ئەرەكى دەرۋازىسىدىن چىقىرىۋەتكەندىن كېيىن، جانىبېك سۇلتاننىڭ قېشىغا بېرىشقا ئالدىرىمىدى. نۆكەرلەرنى تاھارەت ئالدۇرۇپ، قۇرئان تۇتتۇرۇپ، مەخپىيەتلىكنى ئاشكارىلىماسلىققا قەسەم قىلدۇردى. ئاندىن نامازشام ۋاقتى بىلەن شەھەرگە كىرىپ، جانىبېك سۇلتاننىڭ ئالدىغا كەلدى:

ـــ دەسلەپكى پەرمانلىرىغا بىنائەن سەئىدخاننى ئازاد قىلىۋەتكەنىدىم، كېيىن ئاللاھبەردى پەرمانچىدىن ئەۋەتكەن پەرمانلىرىنى ئېلىپ سەئىدخاننى ئىزدىدىم. شەھەردىن چىقىپ كەتكەن چېغى، تاپالمىدىم. ئاللاھبەردى پەرمانچى ئاتتا ياخشى ئولتۇرال-مايدىكەن، ئاتتىن تۇيۇقسىز يىقىلىپ چۈشۈپ ئۆزىنىڭ خەنجىرى ئۆزىنىڭ مەيدىسىگە پېتىپ كېتىپ قازا قىلدى. ئۇنىڭ ئۆلۈمى خۇددى غايىبتىن جازالانغاندەك بولدى دېسىلە.

جانىبېك سۇلتان گۈناھ ئۆزىدە بولغانلىقى ئۈچۈن لام-جىم دېيەلمىدى. خوجا ئەلى باھادىرنىڭ ئاخىرقى سۆزلىرى كۆڭلىگە تەشۈش سېلىپ قويغانىدى. ئۇنىڭ يەنە سوئال سوراپ قېلىشىدىن ئەنسىرىگەن خوجا ئەلى باھادىر قەستەن سوراپ قويدى:

ـــ ئەمىر جانابلىرىنى ئاتتىن تۇيۇقسىز يىقىلىپ چۈشۈپتۇ دەپ ئاڭلىۋىدىم، ئۇستىخانلىرىغا زەرەر يەتمىگەندۇ؟

ـــ خۇداغا شۈكرى ساقمەن، ـــ دېدى جانىبېك سۇلتان ئەيىبى ئاشكارىلىنىپ قالغاندەك خىجىل بولۇپ.

ـــ ھەرنېمە بولسا ئامان قاپلا، ـــ دېدى خوجا ئەلى باھادىر، ـــ شەپقەتلىك تەڭرىمنىڭ پاختىنىڭ ئارىسىدا ئوت ساقلىغۇدەك قۇدرىتى بار. سىلىگە كەلگەن قازا ئاللاھنىڭ ئىنايىتى بىلەن ياز-

لىرىدىن سىيىپاپ ئۆتۈپ ئاللاھبەردى پەرمانچىنى تۇتقان ئوخشايدۇ، ئىككى رەكئەت شۈكۈر نامىزى ئوقۇۋالغايلا.

خوجا ئەلى باھادىرنىڭ گېپىگە ئىشەنگەن جانىبېك سۇلتان شۈكۈر نامىزى ئوقۇش ئۈچۈن تاھارەت ئېلىشقا ئالدىرىدى.

130

بۇخارا.

ھەببە سۇلتان خېنىم ئىنىسى مۇھەممەد ھەيدەرنى كۆرۈپلا باغرىغا باسقىنىچە بۇقۇلداپ يىغلىۋەتتى. دادىسى مۇھەممەد ھۈسەين كۆرەگانىنىڭ ئۆلۈم خەۋىرى كەلگەندىن بېرى ئاچىسىنىڭ پات ـ پات يىغلايدىغان بولۇپ قالغانلىقىنى مۇھەممەد ھەيدەر ئوبدان بىلەتتى. لېكىن، ئاچىسىنىڭ ھازىرقى يىغىسى ئۇنىڭغا باشقىچە تۇيۇلدى. تۆر تەرەپتىكى كۆرپىدە ئولتۇرغان يېزىنىسى ـــ بۇخارا ئەمىرى ئابدۇللا مىرزىغا يەر تېگىدىن قاراپ قويدى. ئابدۇللا مىرزا قېيىن بىر مەسلىگە دۇچ كەلگەندەك غەمكىن ئولتۇراتتى. مۇھەممەد ھەيدەر ئاچىسى بىلەن يېزىنىسىنىڭ جېدەللىشىپ قالمىغانلىقىنى پەرەز قىلدى.

«ئىگىچەمنىڭ كۆڭلى نېمىدىن ئازار يېگەندۇ؟ رەھىمەتلىك ئاتامنى يەنە ئەسلەپ قالغانمىدۇ ـ يا؟...»

ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا دادىسى بىلەن ئاخىرقى قېتىم كۆرۈشكەن كۆرۈنۈش لاپپىدە زاھىر بولدى.

ھەئە، شەيبانىخان بىلەن كۈتمىگەندە ھىراتتا دوقۇرۇشۇپ قالغان مۇھەممەد ھۈسەين كۆرەگان دەماللىققا قېچىپ كېتىشكە ئامال تاپالماي، ھىراتتا تۇرۇپ قېلىشقا مەجبۇر بولغانىدى. ئۇزاق ئۆتمەي سۇلتان مەھمۇدخان ئەۋەتكەن چاپارمەن بىلەن كۆرۈشۈپ،

ئۇنى شەيبانىخاننىڭ قېشىغا كەلمەسلىككە نەسىھەت قىلىپ خەت ئەۋەتتى. ئەمما يەنىلا خاتىرجەم بولالمىدى. شۇ كۈنلەردە شەيبانىخاننىڭ نىيىتىنىڭ قاتتىق بۇزۇلغانلىقىنى، سۇلتان مەھمۇدخاننى ئۆلتۈرۈشتىن يانمايدىغانلىقىنى، ناۋادا سۇلتان مەھمۇدخاننى ئۆلتۈرسە، كېيىنكى ئۆلۈم نۆۋىتىنىڭ ئۆزىگە كېلىدىغانلىقىنى پەرەز قىلغانىدى. شۇڭا ئۇ ھەرقانچە ئۇرۇنۇپمۇ قېچىشنىڭ ئامالىنى قىلالمىغاندىن كېيىن، ئوغلى مۇھەممەد ھەيدەرنى بولسمۇ بۇ بالا ـ قازادىن ساقلاپ قېلىش كويىغا چۈشكەنىدى. ئۇ ئوغلىنىڭ تەقدىرى ھەققىدە ئۇزاق ئويلاندى. ئوغلىنى كابۇلدا ـــ بالىرىنىڭ قېشىدا قالدۇرۇپ قويمىغانلىقىغا پۇشايمان قىلدى. ئەمدى بولغاندا كابۇلغا ئەۋەتىش مۇمكىن ئەمەس ئىدى. ناۋادا بۇ ئىش ئاشكارىلىنىپ قالسا، شەيبانىخان ئەڭ ئاۋۋال ئوغلىنى ئۆلتۈرۈۋەتتى. ئۇزاق باش قاتۇرۇپ، ئاخىر ئوغلىنى بۇخارادا ئەمىر بولۇپ تۇرغان كۈيۈئوغلى ئابدۇللا مىرزىنىڭ قېشىغا ئەۋەتىشنى لايىق تاپتى.

«قىزىم ھەببە سۇلتان خېنىم ئىنىسىنىڭ ھالىدىن ئانىسىنىڭ ئورنىدا خەۋەر ئالىدۇ. ناۋادا ماڭا بىرەر كېلىشمەسلىك يۈز بېرىپ قالسا، كۈيۈ ئوغلۇم ئابدۇللا مىرزا بۇ قېينىئىنىسىنى چوقۇم قوغداپ قالىدۇ. شەيبانىخانمۇ ئاشۇ جىيەن ئوغلىنىڭ يۈزىنى قىلىپ بولسىمۇ، ئوغلۇمنىڭ جېنىغا قەست قىلالماس...»

ئۇ سەپەر تەييارلىقىنى پۈتتۈرۈپ بولغاندىن كېيىن، ئوغلىنىڭ بېشىنى مېھرى بىلەن سىيلاپ تۇرۇپ نەسىھەت قىلدى:

ـــ قەدىرلىك ئوغلۇم، ئاناڭ قازا قىلىپ كەتكەندىن بېرى ھە دېگەندە سەلتەنەت غوۋغالىرى بىلەن بولۇپ، ھالىڭدىن خەۋەر ئېلىشقا تۇزۇك ۋاقىت چىقىرالمىدىم. ئەسلىدە ھازىر سېنىڭ غېمىڭ ـ غۇسسىلەردىن خالىي ھالدا مەدرىسەلەردە ئوقۇپ، ئىلىم ئۆگىنىدىغان چېغىڭ ئىدى. ساڭا مۇشۇنچىلىك شارائىتنىمۇ ھازىرلاپ بېرەلمىدىم. خۇداغا يۈزمىڭ قەتلە شۈكۈرىكىم، ئەقلى ـ ھوشى جايىدا بالا بولدۇڭ. مەدرىسەلەردە ئۇزاقراق تۇرۇپ تەربىيە

ئالالمىساڭمۇ ئەتكە ئۇستازلىرىڭدىن خېلى كۆپ نەرسىلەرنى ئۆ-
گىنىۋالدىڭ، ئەمدى بىز يەنە ئايرىلىدىغان بولدۇق. گەرچە بۇ ئاي-
رىلىشقا يۈرىكىم چىدىمىسىمۇ، ئامالسىزمەن. سەن بولساڭمۇ ھا-
يات ياشىشىڭ، ئاتاڭ ئورۇنلىيالمىغان ئىشلارنى ئورۇنلىشىڭ
كېرەك. سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرىغا قىلغان نەسىھەتلىرىم
كار قىلماسلىقى مۇمكىن. چۈنكى ئۇ مەندىن بەكرەك ئەتراپىدىكى
ئاشۇ كالتە پەم رەزىللەرگە ئىشىنىدۇ. ئىلگىرىمۇ شۇنداق بولغان.
شۇلارغا ئىشىنىپ، شۇلارنىڭ تۈتۈرۇقسىز تەۋسىيەلىرىنى
قوللاپ، سەلتەنەت قۇياشىنىڭ پېتىشىغا سەۋەبچى بولغان. بۇ قې-
تىم شەيبانىخان ئۇنىڭغا ئىنايەت شارابىنى ئەمەس، شېھىتلىك
شارابىنى ئىچكۈزىدۇ. خان ئالىيلىرىدىن ئاشقىنىنى بەلكىم ماڭا
ئىچكۈزۈشى مۇمكىن. ئەمدى بۇ شۇم تەقدىردىن قېچىپ قۇتۇلمە-
قىم تەس. سېنى ئاۋۇال خۇداغا، ئاندىن قالسا يېزنەڭ بىلەن ئە-
گىچەڭگە ۋە ساداقەتمەن نۆكىرىم مەۋلانە مۇھەممەدكە تاپشۇرماق-
چىمەن. گەرچە سەن بىلەن ھەمراھ بولۇپ ياشاش ماڭا جېنىمدىن-
مۇ شېرىن بولسىمۇ، ئەمما شەيبانىخانىڭ سېنى ماڭا ھەمراھ
قىلماسلىقىدىن ۋايىم يېيمەن. تېنىڭنىڭ سالامەتلىكى ۋە ھاياتىڭ-
نىڭ ئۇزۇن بولۇشىنى كۆزلەپ، ئايرىلىش زەھىرىنى ئىچىشنى
لايىق كۆردۈم. سەنمۇ بۇ ئايرىلىش ئەلەملىرىگە سەۋر ـ تاقەت
قىلغايسەن. بىلگىنكى، ئاتىنىڭ ئۆلۈمى پەرزەنتىگە مىراستۇر.
ساڭمۇ بۇ ھادىسە ھامان بىر كۈنى دۇچ كېلىدۇ. ئەمما، ئىنسان
ھامان ئۆلۈپ كېتىدىكەنمەنغۇ دەپ، زېمىنغا يۈك بولۇپ ياشىسا
بولمايدۇ. بۇ ئالتە كۈنلۈك ئالەمدە ئىنسان ھاياتىدىن ياخشى نام ـ
نىشان قالدۇرۇپ ياشىشى كېرەك، چۈنكى ئۆلۈمىدىن كېيىنمۇ نا-
مىڭ زىكرى قىلىنىشى ھايات ياشىغانلىق بىلەن باراۋەر. ناۋادا
ھايات قۇشۇم شەيبانىخانىڭ قىلتاقلىرىنىڭ قەستىدىن خالاس
بولسا، دىدارىڭنى كۆرۈش بىلەن خۇشال بولۇرمەن. مەۋلانە مۇ-
ھەممەد بىلەن ھاپىز مىرىم ساداقەتمەن، سالىھ كىشىلىرىمدۇر.
ماڭا بىرەر كېلىشمەسلىك بولۇپ قالسا، سېنىڭ ئامانلىقىڭ ھەق-

قىدە چارە كۆرىدۇ. ئۇلارنى ھەم ئۇستاز، ھەم ئاغا ئورنىدا كۆر-
گىن. ئۇلارنى ھەرقانداق بالا ـ قازالاردا ساقا ياردەم قىلىپ،
جىسمىڭغا مەرھەمەت ئېتەكلىرىنى ياپار دېگەن ئۇمىدىم بار.

ئاچىسىنىڭ يىغىسى سەۋەبلىكمۇ ياكى دادىسىنىڭ نەسىھەت-
لىرىنى ئەسلەپمۇ ئەيتاۋۇر، مۇھەممەد ھەيدەرنىڭ ۋۇجۇدىغا يىغا
ئولاشتى. ھەئە، ئۇ بۇخاراغا كېلىپ ئۇزاق ئۆتمەيلا دادىسىنىڭ ئۆ-
لۈم خەۋىرى كەلدى. ئاچا ـ ئىنى بىرنەچچە كۈن ھازا ئاچتى،
ئاندىن بىر ـ بىرىگە تەسەللى بېرىشتى. شۇنىڭدىن بېرى ئاچىسى
پات ـ پات يىغلايدىغان بولۇپ قالغانىدى. مۇھەممەد ھەيدەر ئاچ-
سىنىڭ كۆز يېشىنى كۆرسىلا دادىسىنى ئەسلەپ قالاتتى ۋە ئىخ-
تىيارسىز كۆزىگە ياش ئالاتتى.

ـــ سىلى بىر ئامال قىلالماسلىمۇ؟ ـــ دېدى ھەببە سۇلتان خېنىم غەمگە چۆكۈپ ئولتۇرغان ئېرى ئابدۇللا مىرزىغا قاراپ.

ـــ ئامال بولسىدى، بۇنچە پەرىشان بولماسىدىم، ـــ دېدى ئابدۇللا مىرزا، بېشىغا كەلگەن بالا ـ قازادىن خەۋەرسىز غېمىدە يوق تۇرغان قېينىنئىنىسى مۇھەممەد ھەيدەرگە لاپىدە قارىۋې-
لىپ، ـــ ھېچكىم شەيبانىخان ئالىيلىرىنىڭ يارلىقىغا قارشى چىقالىغان ئەمەس. يارلىق ئاللىقاچان يەتكۈزۈلۈپ بولدى. مۇھەم-
مەد ھەيدەرنى يېنىمىزدا ئېلىپ قالمىز دېسەك، ئۆزىمىزمۇ ئامان قالمايمىز.

ـــ ئىنىمنى شەيبانىخان ئالىيلىرىنىڭ دەرگاھىغا ئەۋەتىپ بەرگەندىن كۆرە، تايىنلىق ئۆلۈپ تۈگەشكىنىم ياخشى.

ئابدۇللا مىرزا سۆيۈملۈك خوتۇنىنىڭ يىغىسىغا چىدىيالمى-
دى:

ـــ سەۋر قىلسىلا. سىلى يالغۇز مۇھەممەد ھەيدەرنىڭلا ئى-
گىچىسى ئەمەس، بەلكىم ئاۋۇ ئالتە ئايلىق بولغان سۆيۈملۈك پەرزەنتىمىزنىڭمۇ ئانىسى. بەلكىم شەيبانىخان ئالىيلىرىنىڭ مۇھەممەد ھەيدەرنى ئۆز تەربىيەسىگە ئېلىش خىيالى باردۇر.

ـــ ئىشەنمەيمەن. نەدىمۇ ئاتىسىنى ئۆلتۈرۈۋېتىپ، بالىسى-

نى تەربىيەلەيدىغان ئىش بار ئىكەن.

مۇھەممەد ھەيدەر ئاچىسى بىلەن يېزىنىسىنىڭ ئۆزى توغرۇ-لۇق دەتالاش قىلىۋاتقانلىقىنى بىردىنلا ھېس قىلدى:

ــ مېنى بىر يەرگە ئەۋەتمەكچى بولۇۋاتامسىلەر؟

ئاچىسى بىلەن يېزىنىسى ئۇنىڭغا يالت ئېتىپ قارىدى، ئەمما دەماللىققا جاۋاب بەرمىدى.

ــ شەيبانىخان ئالىيلىرى سىلىنى دەرگاھىغا چىللاپتۇ، ــ دېدى ئابدۇللا مىرزا بىرئاز ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن.

مۇھەممەد ھەيدەر قاپىقىنى تۇرۇپ جاۋاب بەردى:

ــ مەن ھېچ يەرگە بارمايمەن.

ھۇجرىنى بىر پەس سۈكۈت قاپلىدى.

ــ ئەمىر جانابلىرىغا مەلۇم بولغاي، مەۋلانە مۇھەممەد كەلدى.

خىيالغا چۆكۈپ ئولتۇرغان ئابدۇللا مىرزا ئاستا بېشىنى كۆتۈردى.

ــ ئارقا باغدىكى سارايدا كۈتۈپ تۇرسۇن، ھازىرلا چىقىمەن.

ئۇ تېخىچە ئۆپكىدەۋاتقان ھەببە سۇلتان خېنىمنىڭ دولىسىدىن تۇتۇپ پەپىلىدى:

ــ بولدى، يىغلاۋەرمەي ئىنىلىرى بىلەن خوشلىشىۋالسىلا.

ھەببە سۇلتان خېنىم يىغىسىنى توختىتىپ، ئېرىگە نارازىلىق بىلەن تىكىلدى:

ــ ئىنىمنى راستتىنلا ئول قانخورنىڭ دەرگاھىغا ئەۋەتەمدىلا؟

ــ گەپ - سۆزدە ئاۋايلىسىلا. تامنىڭمۇ قۇلىقى بار، ــ دېدى ئابدۇللا مىرزا قاپىقىنى تۇرۇپ، ــ خاتىرجەم بولسىلا، كاللامنى قولتۇقۇمغا قىسىپ قويۇپ بولسىمۇ بىر ئامالىنى قىلىمەن.

ئابدۇللا مىرزا ئارقا باغدىكى سارايغا كىرگەندە مەۋلانە مۇھەممەد خىيال سۈرۈپ ئولتۇراتتى. ئابدۇللا مىرزىنى كۆرۈپ دەس

ئورنىدىن تۇردى:

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم.

ـــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، ـــ ئابدۇللا مىرزا ئىشكنى يېپىـ ـ ۋەتكەندىن كېيىن، سۇپىغا كېلىپ ئولتۇردى، ـــ خوش، ئۆزلىـ ـ رىمۇ جاي ئالسىلا مەۋلانە.

ئۇ مەۋلانە مۇھەممەدنىڭ بوي ـ بەستىگە قايتىدىن نەزەر تاشلىدى.

«بۇ يىگىت ئىشەنچلىكمىدۇر؟ مەرھۇم قېيىنئاتام ئوغلى مۇھەممەد ھەيدەرنى ماڭا ئەۋەتىپ يازغان خېتىدە بۇ نۆكىرىنىڭ تولا تەرىپىنى قىلىپتىكەن. بۇ ئىشنى تاپشۇرسام ھۆددىسىدىن چىقالارمۇ؟ ناۋادا مال ـ دۇنيا، ئەمەل ـ مەرتىۋىنىڭ ئېزىقتۇرۇـ شىغا بەرداشلىق بېرەلمەي شەيبانىخان ئالىيلىرىغا ئاشكارىلاپ قويىدىغان بولسا، ئول قېيىنئىنىمنىلا ئەمەس، ئۆزۈمنى، ھەتتا خاتۇن ـ بالىلىرىمنىمۇ ساقلاپ قالالمايمەن...»

ئابدۇللا مىرزا كالتە يۆتىلىپ قويۇپ ئېغىز ئاچتى:

ـــ ئىشان پىرىمىز مەۋلانە مۇھەممەد قازى ھەزرەتلىرى بىـ ـ لەن كۆرۈشەلىدىلمۇ؟

مەۋلانە مۇھەممەد تەۋازۇ بىلەن جاۋاب بەردى:

ـــ كۆرۈشتۇم جانابلىرى.

ـــ ئول ئىشان پىرىمىز نېمە دەيدۇ؟

ـــ كەمىنىلىرى بارغاندا ئىشان پىرىمىز خابگاھىدا يالغۇز ئولتۇرغانىكەن. مەندىن: «مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگان جانابلىـ ـ رىنىڭ خۇراسانغا باردىغانلىقىنى ئاڭلىغان بولسام، ھەرگىز يول قويمىغان بولاتتىم. ئەمدى ئۇنىڭ ئوغلىنى ئېلىپ بارامسىلەر؟» دەپ سورىدى. «شۇنداق، خۇداغا تەۋەككۇل قىلىپ ئېلىپ بارىدىغان بولدۇق» دەپ جاۋاب بەردىم. ئىشان پىرىمىز بىر پەس خىيال سۇـ ـ رۇپ ئولتۇرغاندىن كېيىن: «ھەزرىتى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا مەككە مۇشرىكلىرى قەست قىلماقچى بولغاندا، پەيغەمبىرىمىز بۇ سۇيىقەستتىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن قېچىشقا تەۋەككۇل قىلغانىدى.

ھازىر سىلەرگىمۇ ئەڭ ياخشى چارە شولكى، پاك ۋە بەرھەق ئاللاھتائالاغا تەۋەككۇل قىلىپ، كۆرەگان جانابلىرىنىڭ ئوغلىنى ئېلىپ قاچقايسىزلەر. ئەگەر سىزلەرگە بىرەر خەۋپ ـ خەتەر دۇچ كەلسە، ئامالىنىڭ بارىچە توسۇشقا كېپىل بولىمەن» دېدى.

ئابدۇللا مىرزا سوغۇققانلىق بىلەن سورىدى:

ـــ سىلى قانداق ئويلىدىلا؟

ـــ راستىنى ئېيتسام، شەيبانىخان ئالىيلىرىنىڭ يارلىقىدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن، ئەمىرزادىنى ئېلىپ قاچىدىغان خىيال كۆڭلۈمگە زادىلا يەتمىگەنىدى. ھەزرىتى ئىشان پىر بۇزرۇكىمىز ـ نىڭ بول مۇبارەك سۆزلىرىدىن كۆڭلۈمدە ئاجايىپ بىر قۇۋۋەت ھاسىل بولدى. ناۋادا ئەمىر جانابلىرى ئىمكانىيەت ھازىرلاپ بەر ـ سە، مۇشۇ مۇددىئا يولىدا ئۆلۈشكىمۇ رازىمەن.

ئابدۇللا مىرزا خاتىرجەملىك بىلەن يەڭگىل نەپەس ئالدى. قېيىنئاتىسىنىڭ بۇ ساداقەتمەن نۆكىرىگە ئىشىنىپ، ئۇنى پىر بۇزرۇكى مەۋلانە مۇھەممەد قازىنىڭ دەرگاھىغا ئەۋەتكىنىگە كۆڭ ـ لىدە قانائەت ھاسىل بولدى.

ـــ ئەڭ ياخشىسى ئۆلۈمنى تىلغا ئالمىسىلا مەۋلانە، ـــ دېدى ئۇ، ـــ قېيىنئىنىم مۇھەممەد ھەيدەرنىڭ ھايات ـ ماماتى ئاۋۋال شەپقەتلىك تەڭرىگە، ئاندىن قالسا سىلىگە باغلىق بولۇپ قالدى. ئۇنى قاچان ئېلىپ ماڭىدىلا؟ شۇنىڭغا قاراپ ئىمكانىيەت ھازىرلاپ بېرەي.

ـــ بايىاتىن بېرى كۆڭلۈمدىن مۇنداق بىر ئوي كەچتى، ـــ دېدى مەۋلانە مۇھەممەد، ـــ ئەمىرزادىنى مۇنداقلا ئېلىپ ماڭسام شەيبانىخان ئالىيلىرى سىلىدىن گۇمانلىنىپ قېلىشى، ھەتتا قە ـ يىن ـ قىستاقتا ئېلىشى مۇمكىن. چۈنكى، بۇخارادا خان ئالىيـ لىرىنىڭ خۇپىيە ـ پايلاقچىلىرى، ئايغاقچىلىرى بار. سىلىنىڭ ھەربىر قەدەملىرى ئۇلارنىڭ نەزەرى ئاستىدا، شۇڭا ھاپىز مىرىم بىلەن بىرقانچە نۆكەرلەر يالغاندىن ئەمىرزادىنى ئېلىپ قاچقان بولۇپ شەھەردىن چىقسۇن. سىلى بىلمىگەن بولۇپ، ئۇلارنى

قوغلاپ تۇتۇشقا لەشكەر چىقارسىلا. ئۇنىڭغىچە ئەمىرزادە بىلەن شەھەرنىڭ بىر بۇلۇڭىدا پاناھلىنىپ تۇراي. شۇنداق قىلساق پايلاقچىلار ئەمىرزادىنى مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگانىنىڭ نۆكەرلىرى ئېلىپ قاچقان ئوخشايدۇ دەپ قالىدۇ ـ دە، شەھەرنىڭ سىرتىنى ئىزدەشكە باشلايدۇ. بىزنىڭ شەھەردە ئىكەنلىكىمىزنى خىيالىغا كەلتۈرمەيدۇ ھەمدە شەھەر ئىچىنىمۇ ئاختۇرمايدۇ. بىر-نەچچە كۈن ئۆتكەندىن كېيىن ئەپلىك پۇرسەتنى تېپىپ، ئاندىن ئەمىرزادىنى ئېلىپ شەھەردىن چىقىپ كېتەي.

بۇ تەدبىرنى ئاڭلاپ، ئابدۇللا مىرزا رازىمەنلىك بىلەن كۈ-لۈمسىرىدى:

ـــ ئات ئايلىخانغا، يول ساربخانغا بولىدىكەن ـ دە. بولىدى-غان تەدبىركەن. لېكىن ئول ھاپىز مىرىم ئىشەنچلىكمۇ؟

ـــ زىنھار گۇمانلانمىغايلا جانابلىرى، ئۇ مەندىنمۇ ئىشەنچ-لىك.

ـــ ئەمىسە شۇنداق قىلايلى. سىلى ھاپىز مىرىم بىلەن ھا-زىرلا مەسلىھەتلىرىنى پىشۇرۇۋالسىلا. بۇگۈن كەچتىلا مۇشۇ تەد-بىر بويىچە ئىش باشلايلى.

تەقدىر تەدبىرگە مۇۋاپىق كەپتۇ دېگەندەك، ھاپىز مىرىم بىرقانچە نۆكەر بىلەن شەھەر دەرۋازىسىنى تاقاشتىن بۇرۇن بۇ-خارا شەھىرىدىن چىقىپ كەتتى. شۇ ھامان ئابدۇللا مىرزا شە-ھەرگە جاكارچى چىقىرىپ، قېيىنئىنىسى مۇھەممەد ھەيدەرنى قېيىنئاتىسىنىڭ ساداقەتمەن نۆكەرلىرىنىڭ بۇلاپ كەتكەنلىكى-نى، خەۋىرىنى بەرگۈچىلەر ياكى تۇتۇپ بەرگۈچىلەرگە نۇرغۇن ئىنئام بېرىدىغانلىقى ھەققىدە پەرمان جاكارلىدى ۋە يۇز نەپەر نۆكەرنى قاچقۇنلارنى تۇتۇپ كېلىشكە بۇيرۇدى.

شەيبانىخانىنىڭ بۇخارادىكى پايلاقچى ـ خۇپىيەلىرى بۇ خە-ۋەرگە راستتىنلا ئىشەندى ـ دە، مۇھەممەد ھەيدەرنىڭ دېرىكىنى ئېلىپ ھەم شەيبانىخاندىن، ھەم ئابدۇللا مىرزىدىن قوشلاپ ئىز-

ئام ئېلىش تەمەسىدە شەھەرنىڭ سىرتىنى ئىزدەشكە كىرىشتى.
شۇنداق قىلىپ شەھەردە ئون بەش كۈن يوشۇرۇنۇپ ياتقان مەۋلانە مۇھەممەد بىلەن مۇھەممەد ھەيدەر بىرقانچە ئېشەكچىلەر-گە ھەمراھ بولۇپ، بۇخارا شەھىرىدىن ئۆگۈشلۈق چىقىپ كەتتى.

※ ※ ※

ئەندىجاندىن ئامان ـ ئېسەن قېچىپ چىققان سەئىدخان ئار-قىسىدىن قارا كۆرۈنۈش ئەگىشىپ كېلىۋاتقان بىر توپ ئات-لىقلارغا پات ـ پات گۇمان بىلەن قاراپ قويياتتى. يا سودىگەرلەر-گە، يا شىكارچىلارغا ئوخشىمايدىغان بۇ كىشىلەر سەئىدخان ھەمراھلىرى بىلەن قاياقتا ماڭسا، ئاتلىرىنىڭ بېشىنى شۇ ياققا بۇرايتتى. ئاستا ماڭسا ئاستا ماڭاتتى، ئىتتىك ماڭسا ئاتلىرىغا قامچا ئۇراتتى. لېكىن سەئىدخانغا يېقىنلاشمايتتى.
«بۇلار نېمە ئادەملەردۇر؟ جانىۋېك سۈلتاننىڭ ئايغاقچىلىرى-مىدۇر ـ يا؟ بىراق، ئايغاقچى دېگەن بۇنداق توپلىشىپ ماڭمايدۇ، ياكى بولمىسا ئاغام مەنسۇرخانىنىڭ مېنى قوغلاشقا ئەۋەتكەن كاللا كېسەرلىرىمىدۇر ؟ بۇمۇ مۇمكىن ئەمەس. ھەرقانچە بولسىمۇ مېنى تۇتۇش ئۈچۈن شەيبانىخانىنىڭ تەۋەلىكىگە كىرىشكە پېتى-نالماس. ئۇلار زادى نېمە ئادەملەر بولغىيدى، نېمىشقا ماڭا ئەگى-شىۋالىدۇ، يامان نىيىتى بولسا نېمىشقا ھازىرغىچە ھۇجۇم قىل-مايدۇ؟ ئەپلىك پۇرسەت كۈتۈۋاتامدىغاندۇ ـ يا؟ ئوغرىدىن قۇتۇلۇپ قاراقچىغا يولۇققاندەك ئىش بولۇپ قالماس ـ ھە؟! ئۇلارنى ئېنىق-تۇرۇۋېتىسەم بولاتتى...»
سەئىدخان تاغ كەينىگە مۆكۈشكە باشلىغان قۇياشقا قاراپ قويدى. شۇ تاپتا كۈن ئولتۇرۇپ، زېمىننى قاراڭغۇلۇق باسسىلا ئۆزىگە خەۋپ يېتىدىغاندەك تۇيغۇغا كېلىپ قالغاندى. ئۇ ئەترا-پىدىكى بارى ـ يوق ئون نەچچە نەپەر نۆكەرگە نەزەر تاشلىدى. خوجا ئەلى باھادىر ئۇنى سارايدىن تۇتۇپ كەتكەن چاغدا، بىر قە-

سىم نۆكەرلىرى جانلىرىنى ياقىغا ئېلىپ قېچىپ كەتكەنىدى. قېشىدىكى بۇ ساداقەتمەن نۆكەرلىرىنىڭ يانلىرىدا خەنجەردىن باشقا تۈزۈك قورال يوق ئىدى. ئۇلار چارلىغۇچىلار، پايلاقچىلار، خۇپيەلەرنىڭ دىققىتىنى تارتىپ قويماسلىق ئۈچۈن قوراللىرىنى تاشلىۋېتىپ، ھۇنەرۋەن، كاسىپ، مەدىكار سىياقىدا ياسىنىشقانىدى.

«بىزگە ئەگىشىۋالغان ئۇل يوچۇن كىشىلەرنىڭ قوللىرىدا ئوقيا بولمىسىلا، يەكمۇيەك ئېلىشىپ تاقابىل تۇرغىلى بولار...»

ئۇ يۇرت ئىچىگە كىرىپ، بىرەر ئۆي تېپىپ كېچىنى ئۆتكۈزۈش نىيىتىدىن يالتايدى.

«بىرەر كېلىشىمەسلىك بولۇپ قالسا، يۇرت ئىچىدىن قاچماق تەس، ئەڭ ياخشىسى بۇگۈن كېچە ئايدالادا تۇنەيلى...»

سەئىدخان بىر ئېرىنقىنىڭ بويىدا توختاپ، نۆكەرلىرىنى ئارام ئالغۇدەك جاي ھازىرلاشقا بۇيرۇدى، ئاندىن ئېرىق سۇيىدە تاھارەت ئېلىپ دىگەر نامىزىنى ئوقۇدى. نامازدىن كېيىن، نۆكەرلەر چاي قاينىتىشقا تۇنۇندى.

ــ ئەتراپقا ھېزى بولۇڭلار، ناتونۇش كىشىلەرنى يېقىنلاشتۇرماڭلار، گەپ سورىسىمۇ جاۋاب بەرمەڭلار، ــ دەپ جېكىلىدى نۆكەرلىرىگە.

تېخى بىر ئاش پىشىممۇ ۋاقىت ئۆتمىگەنىدى، نېرىراقتا قاراۋۇللۇق قىلىۋاتقان نۆكەر ئالدىراپ يېتىپ كەلدى.

ــ خانزادە ئالىيلىرىغا مەلۇم بولغاي.

ــ نېمە ئىش؟ ــ سەئىدخان سەل تەشۋىشلەندى.

ــ بىر يات كىشى ئالىيلىرى بىلەن كۆرۈشۈشنى تەلەپ قىلىۋاتىدۇ.

ــ كىملىكىنى سورىمىدىڭلارمۇ؟

ــ سورىدۇق. خانزادەم مېنى كۆرسە كىملىكىمنى بىلىدۇ دەيدۇ. ئۇنىڭغا بول دەرگاھتا خانزادە يوق، بىر توپ مەدىكارلار بار دېسەك، زىنھار ئىشەنمىدى.

ـــ مېنى قانداق تونۇيدىكەن؟

ـــ ئېيتىپ بەرمىدى. ئەمما خېلى ئىشەنچلىك سۆزلەپ تۇ-ردۇ.

«مېنى تونۇپ قالغان كىمدۇر ئۇ، ئەندىجان تەۋەسىدە مېنى تونۇيدىغانلار يوق ئىدىغۇ؟ ياكى شەيبانىخاننىڭ دەرگاھىدىكى كې-لىپ ـ كېتىپ يۈرۈيدىغان ئايغاقچىلاردىنمىدۇر؟ شۇلاردىن بولۇپ قالسا، مېنى تونۇپ قېلىشى ئېھتىمال. مەندىن بىر نەرسە ئۇندۇ-رۇۋالماقچى بولۇپ، خوجىسىغا مەلۇم قىلماي قېشىمغا كەلگەندۇر بەلكىم...»

سەئىدخان چىگىش خىيالىدىن يىغىشتۇرۇپ نۆكەرگە قا-رىدى:

ـــ يېنىدا باشقا ئادەم بارمۇ؟

ـــ ياق، سالتاڭلا كەپتۇ.

ـــ يول بويى بىزگە ئەگىشىپ كەلگەنلەردىن نىشان بارمۇ؟

ـــ ئۇلار ئىككى چاقىرىم يىراقلىقتىكى تۆپىلىكنىڭ دالدا-سىغا چۈشكۈن قىلدى.

«چوقۇم شۇلارنىڭ ئادىمى، مەيلى، كۆرۈشۈپ مۇددىئاسىنى بىلىپ باقاي، يامان نىيىتى بولسا قېشىمغا كىشى ئەۋەتىپ يۈر-مەستى...»

ـــ باشلاپ كەل.

ئاي قاراڭغۇسى بولغاچقا ئەتراپ خېلىلا قاراڭغۇ ئىدى. ھايال ئۆتمەي ئاياغ شەپىسى ئاڭلاندى. ئاۋۇال نۆكەر، ئاندىن يوچۇن كە-شىنىڭ گەۋدىسى كۆرۈندى.

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم. خانزادەمگە كەمىنە تاھىر بەگدىن ئېھتىرام بولغاي!

سەئىدخان ئۆزىگە يۈكۈنۈپ سالام بەرگەن ياش يىگىتنىڭ چىرايىغا گۇمانسىراپ قارىدى. ئۇنى نەلەردىدۇر كۆرگەندەك قىلـ-دى، لېكىن تازا ئەسلىيەلمىدى.

«بۇ كىم بولغىيدى؟ ئاۋازى تونۇشتەك قىلىدۇ...»

ـــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، ـــ دېدى سەئىدخان يوچۇن كىشىگە سالقىن نەزەر تاشلاپ، ـــ ئادەمنى خاتا تونۇپ قالدىلىغۇ دەيمەن؟

ـــ يوقسۇ، خانزادەمنى قانداقمۇ خاتا تونۇپ قالاي. بەلكىم خانزادەم مەندەك ھەمساۋاق دوستىنى تونۇيالمايۋاتسا كېرەك، ـــ يىگىت بېشىنى كۆتۈرۈپ سەئىدخانغا قارىدى، ـــ ئوبدانراق قارىسىلا خانزادەم، كەمىنىلىرى تاھىر بەگ بولىمەن.

سەئىدخاننىڭ كۆز ئالدى بىردىنلا ۋاللىدە يورۇپ كەتتى. بۇ يىگىت باشقا بىرى ئەمەس، دەل تۇرپاندىكى خانلىق مەدرىسەدە بىللە ئوقۇغان ھەمساۋاق دوستى تاھىربەگ ئىدى.

ـــ سەن راستتىنلا تاھىر بەگمۇ؟ بارمۇ سەن ئاداش!

سەئىدخان چاچراپ بېرىپ دوستىنى قۇچاقلىۋالدى. بالىلىق چاغلىرىدىكى بىللە ئويناپ چوڭ بولغان دوستىنى كۆرۈپ ۋۇجۇدىنى ھاياجانلىق تۇيغۇلار چىرمىۋالغاندى. لەۋلىرى تىترەپ، تىلى گەپكە كەلمەيتتى.

ـــ بۇ چۈشۈم ئەمەستۇ ـ ھە ئاداش.

ـــ يوقسۇ خانزادەم. بۇ چۈشلىرى ئەمەس.

ـــ مېنى ئىلگىرىكىدەكلا «سەن» دەۋەرگىن ئاداش. تەۋازۇ قىلساڭ بىر قىسما بولۇپ قالىدىكەنمەن.

ـــ خانزادەمنى سەنلەشكە قانداقمۇ تىلىم بارسۇن. ئەڭ ياخشىسى قائىدە ـ يوسۇنىنىڭ تېشىغا چىقىپ كەتمەي.

سەئىدخان دوستىنىڭ چىرايىغا قايتىدىن سەپسالدى:

ـــ سېنىڭ چىرايىڭغا قاراپ ئۆزۈمنىڭ چوڭ بولۇپ قالغانلىقىمنى ئەمدى ھېس قىلىۋاتىمەن.

ـــ ئۆيلەنگەن تۇرۇقلۇق، چوڭ بولغانلىقلىرىنى بىلەلمىگەنمىدىلە خانزادەم؟

سەئىدخان دوستىنىڭ چاقچىقىنى ئاڭلاپ خىرىلداپ كۈلدى:

ـــ يەنە شۇ گەپدانلىقىڭدىن قالماپسەن ـ دە. ھە، دېگىنە، قانداقسىگە ئەندىجاندا پەيدا بولۇپ قالدىڭ؟ ئەينى يىلى مەرھۇم

خان ئاتام بىلەن بىللە كەتمىگەنمىدىڭ؟

ـــ شۇ چاغدا مەرھۇم خان ئالىيلىرىغا ئەگىشىپ ئاقسۇغا قايتىپ كەلگەن. شەيبانىخانىنىڭ سىلىنى تۇرغاق قىلىۋالغانلىقىدىن تولىمۇ كۆڭلۈم يېرىم بولدى. كېيىن ئۇزاق ئۆتمەي خان ئالىيلىرى ۋاپات بولدى. تۇرپانغا بېرىپ ئاغىلىرى سۇلتان مەسۇرخان ئالىيلىرىغا سىلىنى قۇتۇلدۇرۇپ كېلىشنىڭ ئامالىنى قىلىشنى تەۋسىيە قىلغان بولساممۇ، گېپىمگە قۇلاق سالمىدى. ئاخىرى سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرىغا مۇددىئايمنى بىلدۈرەي دەپ ئاقسۇغا كەلسەم، يەتتەكەنتكە كېتىپ بولۇپتۇ. شۇ ئارىدا سىلىنىڭ شەيبانىخانىنىڭ دەرگاھىدىن قۇتۇلۇپ چىققانلىقلىرىنى ئاڭلىدىم. مەن تەستە يەتتە سۇ تەرەپتە ئىكەنلىكلىرىدىن خەۋەر تاپتىم. ئۇ تەرەپكە بارسام، يەنە كېچىكىپتىمەن. كىشىلەر سىلىنى سۇلتان مەنسۇرخان ئالىيلىرى بىلەن ياغلىشىپ كېتىپ قالدى، نەگە كەتكەنلىكىنى بىلمەيمىز دېيىشتى. ئۆزۈمچە: «خانزادەم ئاغىسىدىن رەنجىپ قالغان بولسا، چوقۇم كابۇلغا ـــ بابۇر پادىشاھنىڭ قېشىغا بېرىشى مۇمكىن» دەپ پەرەز قىلدىم. ئەندىجانغا كېلىپ ئويلىمىغان يەردىن خوجا سالىھ جانابلىرىنىڭ نەزەرىگە ئۇلاشتىم. خوجا سالىھ ئەندىجاندىكى سودىگەرلەرنىڭ مۆتىۋىرى، دوستلۇقنى قەدىرلەيدىغان، مال ـ دۇنيانى دوست تۇتۇمايدىغان، ئادالەتنى ياقلايدىغان پاك دىل، پازىل كىشى ئىكەن. مۇددىئايمنى بىلگەندىن كېيىن كابۇلغا بېرىشقا ئالدىرىمسىلا، ھەممە يەردە ئىشەنچلىك بۇرادەرلىرىم بار، خانزادىنىڭ دېرىكىنى قىلىپ كۆرەيلى، دېدى. شۇ ئارىلىقتا خوجا سالىھ جانابلىرىنىڭ قەسىردە مەۋلانە خۇلقى، مەۋلانە يۈسۈپ كاشغەرىي، مىرزا گادايبەردى، مىرزا ئەھمەد، مىرزا جالال قاتارلىق ئالىم ـ پازىللار بىلەن تونۇشتۇم. ئۇستاز مەۋلانە خۇلقى بىلەن مەۋلانە يۈسۈپ كاشغەرىي ئۇستازىمىز ئايازبېك قۇشچى ھەزرەتلىرىنىڭ ياش ۋاقتىدا ھىراتتا ئىلىم تەھسىل قىلغان ھەمساۋاقلىرى ئىكەن. ئۇلار بىلەن بىرلىكتە سىلىنىڭ كۆپ دېرەكلىرىنى قىلدۇق. تېخى بىر ئاي

ئىلگىرى سۇلتان مەھمۇدخان ئالىملىرىنىڭ نۆكەر بېشى مەخسۇد ئەلى بىلەن ئۇچرىشىپ قالدۇق.

ـــ مەخسۇد ئەلى بىلەن دەمسەن؟ ـــ سورىدى سەئىدخان قىزىقسىپ.

ـــ شۇنداق، تاغاقلىرىغا ئۇنىڭ ئاتقان ئوقى تېگىپ جاراھەت-لەنگەنلىكلىرىنىمۇ شۇنىڭدىن ئاڭلىدۇق. ئۇنى تۇتۇۋالغاندىن كې-يىن باھادىرلىقنى ھەقدادىغا يەتكۈزۈپ، ھاياتىغا زەرەر يەتكۈزمە-ي قويۇپ بەرگەن ئىكەنلا. ئۇ شۇ ۋەقەلەرنى سۆزلەپ تولا تەرىپلىرە-نى قىلدى. ئۇلۇشكۇن سۇپۇرگە بايىنىڭ سارىيىدىن سىلىنى باغلاپ ماڭغاندا، مەخسۇد ئەلى كۆرۈپ قاپتۇ. بىزگە دەرھال خەۋەر بەر-دى. سىلىنى جانىبېك سۇلتاننىڭ دەرگاھىغا ئاپىرىپ بولغۇچە بۇلاش كويىغا چۈشتۇق. كۈتمىگەندە جانىبېك سۇلتان پەرمان جاكارلاپ سىلىنى ئازاد قىلدى. خوجا سالىھ جانابلىرى: «جانىبېك سۇلتان تولىمۇ تۈتۈرۇقسىز ئادەم، پەرماندىن ھەرقاچان يېنىۋې-لىش ئېھتىمالى بار. بىز خانزادىنى قوغداپ ماڭايلى» دېدى. شۇ-نىڭ بىلەن ئالدىراش ـ تېنەش ئارقىلىرىدىن ئەگىشىپ ماڭدۇق. يولدا كۆپ ئېھتىيات بىلەن ماڭغانلىقلىرى ئۈچۈن، ئارىدا بىرەر ئۇقۇشماسلىق بولمىسۇن ھەم مەھەللە، ئۆتەڭلەردىكى ئايغاقچى ـ خۇپىيەلەرنىڭ گۇمانىنى قوزغاپ قويمايلى دەپ، دەماللىقا تونۇش-لۇق بېرىشكە ئالدىرىمىدۇق.

ـــ ئەندىجاندىن چىققاندىن بېرى ماڭا سايىدەك ئەگىشىۋال-غانلار سىلەر ئىكەنسىلەر ـ دە؟

ـــ شۇنداق ئالىملىرى. ئىجازەت بەرسىلە، ئۇلارنى دەرگاھ-لىرىغا چىللاپ كېلەي.

ـــ بولىدۇ، ـــ دېدى سەئىدخان خاتىرجەم بولۇپ، ـــ دەرھال باشلاپ كەل.

تاھىر بەگ كېتىپ بىر ئاش پىشىم ۋاقىت ئۆتكەندە خوجا سالىھ، مەۋلانە خۇلقى، مەۋلانە يۈسۈپ كاشغەرىي قاتارلىق بىر توپ كىشىلەرنى باشلاپ كەلدى. سەئىدخان ئۇلارغا زور ئىززەت ـ

ئىكرام كۆرسىتىپ كۆرۈشتى، كەچۈرمىشلىرىنى قىسقىلا قىلىپ سۆزلەپ بەردى. مەخسۇد ئەلىدىن تاغىسى سۇلتان مەھمۇدخانىڭ ئۆلۈمىنى تەپسىلىي سورىدى.

ــ نىغمەت مىرزا بىلەن سۇلتان جۇنەيدى بارلاس، شەيباندىخانىڭ ئوردىسىدا بىرەر يۇقىرى مەنسەپكە ئېرىشىش تەمەسىدە، خان ئالىيلىرىنى شەيبانىخانىڭ ئالدىغا بېرىشقا قىزىقتۇرغاندى. ئۇلارنىڭ بۇ يامان نىيىتى ئاخىرىدا ئۆزىنىڭمۇ، خان ئالىيلىرىنىڭمۇ بېشىغا چىقتى. شۇ كۈنى خان ئالىيلىرى مېنى نۆكەرلەر بىلەن قالدۇرۇپ، ئۇلار بىلەن بىللە شەيبانىخانىڭ دەرگاھىغا سالامغا كەتكەنىدى. مۇشۇ سەۋەب بىلەن مەن ئۆلۈمدىن قۇتۇلۇپ قالدىم. ئەمما، خان ئالىيلىرىنى بۇ قازايىقەدەردىن قۇتۇلدۇرالمىغىنىمغا تولىمۇ ئەپسۇسلىنىمەن.

ــ تەقدىردىن كەلگەن ئەجەل ئوقىغا قالقان يوقتۇر، ــ دېدى سەئىدخان ئۇنىڭغا تەسەللى بېرىپ، ــ ئەمدى ئۆزلىرىنى ئەيمىلەپ يۈرمەسلە. ھە راست، ئىنىم ئابدۇخېلىلخانىڭ ئەھۋالىدىن خەۋەرلىرى بارمۇ؟

مەخسۇد ئەلى قايغۇرغان ھالدا سەئىدخانىڭ كۆزىگە قارىدى:

ــ ئابدۇخېلىلخانىڭ ئەھۋالىدىن راستتىنلا خەۋەر تاپمىدىلىمۇ؟

ــ ياق، ــ دېدى سەئىدخان تەشۋىشلىنىپ، ــ ئۇنىڭغا بىرەر ئىش بولغانمىدى؟

ــ خانزادە ئابدۇخېلىلخاننى جانىبەك سۇلتان ئالىلقاچان رەھمەت دەرياسىغا چۆكتۈرۈۋەتكەن.

ئىنىسىنىڭ ئۆلۈم خەۋىرى سەئىدخانغا قاتتىق تەسىر قىلىدى. كۆزىگە غىلىلىدە ياش كەلدى، ئەمما ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ، كۆز يېشىنى چانقىغا سىڭدۈرۈۋەتتى.

ــ جانىبەك سۇلتانىنىڭ نېمە سەۋەبتىن خانزادەمنى ئازاد قىلىش پەرمانى چۈشۈرگەنلىكى بىزگە نامەلۇم، ــ دېدى خوجا

سالىھ سۆز ئارىلاپ، ـــ ئۇنىڭ سىلىنى ھايات قالدۇرمايدىغانلىقى ئېنىق ئىدى. چۈنكى شەيبانىخان تۇغلۇق تۆمۈر ئەۋلادى بىلەن ئەمىر تۆمۈر ئەۋلادىنى قېرى ـ ياش دېمەي، ئۇچرىغانلىكى يەردە ئۆلتۈرۈش پەرمانى چۈشۈرگەن.

ـــ خانزادە ئالىيلىرى گەرچە بالا ـ قازا دېگىزى ئىچىگە كىرىپ قالغان بولسىلمۇ، لېكىن سەلتەنەتى مەڭگۈ زاۋال تاپمايدىغان پادىشاھ ـــ قۇدرەتلىك تەڭرىنىڭ ئىرادىسى بىلەن ئامان قالدىلا، ـــ دېدى مەۋلانە يۈسۈپ كاشغەرىي، ـــ بۇ، بۈيۈك سەلتەنەت قۇياشىنىڭ ئالدىراپ پاتمايدىغانلىقىدىن دالالەتتۇر.

ـــ شەپقەتلىك تەڭرىم بۇيرۇغانىكەن، ئاخىر دىدار ـ مۇلاقاتتا بولۇش نېسىپ بولدى، ـــ دېدى خوجا سالىھ، ـــ ئەمدى خانزادە ئالىيلىرىنىڭ مۇددىئاسىنى بىلىپ باقساق.

ـــ كابۇلغا ـــ ئاغام بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرىنىڭ دەرگاھىغا بارايمىكىن دەيمەن، ـــ دېدى سەئىدخان، ـــ ئەسلىدە ئەندىجانغا كېلىشىمىزدىكى مۇددىئا سەييىد مۇھەممەد مىرزا جانابلىرىنى تېپىش ئىدى. ئەمدى بۇنىڭغا مۇمكىن بولمايدىغان ئوخشايدۇ.

ـــ سەييىد مۇھەممەد مىرزا جانابلىرىنىڭ دېرىكىنى بىزمۇ ئالالمىدۇق، ـــ دېدى مەۋلانە يۈسۈپ كاشغەرىي، ـــ ھازىر شەھەر ـ دىلا ئەمەس، چەت يېزا ـ قىشلاقلاردىمۇ شەيبانىخان بىلەن جاناۋىبەك سۇلتانىنىڭ پايلاقچىلىرى بار. ئوچۇق ـ ئاشكارا دېرەكلەش مۇمكىن ئەمەس. ئۇنىڭ ئۈستىگە خانزادە ئالىيلىرىنىمۇ لەشكەر ـ لەر تەرەپ ـ تەرەپتىن ئىزدەۋاتىدۇ، ھازىرچە ئەڭ ياخشىسى كابۇلغا بېرىۋالغانلىرى تۈزۈك.

ـــ خانزادە ئالىيلىرىنى بۇنداق يولغا سېلىپ قويساق، ئاسانلا ئاشكارىلىنىپ قېلىشى مۇمكىن، ـــ دېدى خوجا سالىھ، ـــ بىز ئالىيلىرىنى قوغداپ كابۇلغىچە يەتكۈزۈپ قويايلى.

ـــ ھەربىرلىرىنى مالال قىلىپ قويارمەنمىكىن؟ ـــ دېدى سەئىدخان ئۆزرە ئېيتىپ.

ـــ يوقسۇ، ئالىيلىرىنىڭ خىزمىتىنى قىلىش زىنھار ئاۋا-

رىچىلىق ئەمەستۇر، كەمىنلىرى سودا ـ تىجارەت بىلەن يۈرت ئارىلاپ يۈرگەچكە، يۈرت ـ يۇرتلاردا ئىشەنچلىك يارەنلىرىم بار. باشقىلارمۇ يۈرت كەزگەن، بېشىدىن نۇرغۇن ئىسسىق ـ سوغۇقلارنى ئۆتكۈزگەن تەدبىركارلاردۇر. بىرلىكتە سەپەر قىلساق، ئامانلىقلىرى كاپالەتكە ئىگە بولغۇسى.

ئەتىسى خوجا سالىھ بىلەن مەۋلانە يۈسۈپ كاشغەرىي سودىگەر سىياقىدا، مەۋلانە خۇلقى، سەئىدخان، مىرزا گادايبەردى ئۇچەيلەن رىيازەتچى تالىبى ئىلىم سىياقىدا، تاھىر بەگ، مەخسۇد ئەلى، مىرزا جەلال، مىرزا ئەھمەدلەر چاكار سىياقىدا ياسىنىپ يولغا چىقىشتى.

※ ※ ※

سەئىدخان بىلەن مۇھەممەد ھەيدەر كابۇلغا ئىلگىرى ـ كېيىن بولۇپ يېتىپ كەلدى. بابۇر بىر قېتىم كۆرۈشۈپلا مېھرى چۈشۈپ قالغان نەۋرە ئىنىسى سەئىدخانغا قانداق ئىززەت ـ ئىكرام كۆرسىتىپ كۈتۈۋالغان بولسا، سەئىدخاندىن ئون بەش كۈن كېيىن كابۇلغا كەلگەن مۇھەممەد ھەيدەرگىمۇ شۇنداق ئىزـ زەت ـ ئىكرام كۆرسەتتى. سەئىدخانغا شاھانە زەرباب تون، ئالتۇن كەمەر، قىلىچ تەقدىم قىلغان بولسا، مۇھەممەد ھەيدەرگىمۇ تون ـ سەرپاي، ئېسىل خەنجەر تەقدىم قىلدى. ئۇنى كىچىك كۆرمەي سەئىدخان بىلەن ئېلىپ بارغان سۆھبەتلىرىگە ھەمراھ قىلىۋالدى. بابۇر سەئىدخانىنىڭ جاسارىتىگە، مۇھەممەد ھەيدەرنىڭ تىرىشچانلىقىغا قايىل بولۇپ قالغانىدى. ئۇنىڭ ئىلىمگە ھېرىسمەنلىكىدىن زوقلىنىپمۇ ياكى ئەركىلىتىپمۇ ئەيتاۋۇر، بابۇر بىلەن سەئىدخان بۇ نەۋرە ئىنىسىنى «مىرزا ھەيدەر» دەپ چاقىرىدىغان بولۇۋېلىشقانىدى.

بابۇر بىلەن سەئىدخان قانداي مۇڭدىشاتتى. قولدىن كەتكەن تەخت ـ سەلتەنەت ھەققىدە باش قاتۇرۇشاتتى. دۈشمەنلىرىنىڭ،

خۇسۇسەن شەيبانخاننىڭ ئەھۋالىنى مۇلاھىزە قىلاتتى. ھەئە، ھەر ئىككىلىسىنىڭ دەرد ـ ھەسرەتلىرى، ئارزۇ ـ ئارمانلىرى ئوخشاش ئىدى، مۇڭدىشىپ قانمايتتى.

سەئىدخاننىڭ ئۇستازى ئايازبەگ قۇشچى بۇزرۇك خانىش شاھ بېگىمگە ھەمراھ بولۇپ كابۇلغا كەلگەنىدى. كېيىن شاھ بېگىم نەۋرىسى مىرزاخاننى ئېلىپ بەدەخشانغا كەتكەندە، بىللە كەتمەي كابۇلدا تۇرۇپ قالغانىدى. ئۇ مەۋلانە خۇلقى، مەۋلانە يۇسۇپ كاشغەرىي قاتارلىق ياشلىق دەۋرىدىكى ھەمساۋاق دوستلىرى بىلەن كۆرۈشۈپ، شۇنداقلا سۆيۈملۈك شاگىرتى سەئىدخان بىلەن تاھىر بەگنى كۆرۈپ باشقىچە روھلىنىپ كەتكەنىدى. بابۇر بىلەن سەئىدخاننىڭ سۆھبىتى كۆپىنچە ۋاقىتلاردا بۇ ئالىم ـ ئۆلىمالار بىلەن ئىلمىي ئەنجۈمەنگە ئايلىنىپ كېتەتتى. فارابى، ئىبن سىنا، سەئىدى شىرازى، ھۈسەيىن ۋائىز كاشىفى، ئەللامە زەمەخشەرى، جالالىددىن رۇمى، مەھمۇد كاشغەرىي، يۇسۇپ خاس ھاجىپ، شەرەفىددىن ئەلى يەزدى، ئوبۇلقاسىم فىردەۋسى، سەئىدىددىن كاشغەرىي، مىرزا ئۇلۇغبەگ، ئابدۇراخمان جامى، ئەبەيدۇللا لۇتفىي، ئەلىشىر نەۋايى، موللا بىنائى قاتارلىق داڭلىق ئالىم ـ ئۆلىمالار ۋە ئۇلارنىڭ ئەسەرلىرى ھەققىدە كۆزقاراشلىرىنى ئىپادىلەپ دەتالاش قىلاتتى. ھىرات، سەمەرقەنت، بۇخارا، ئەندىجان، تۇرپان، قەشقەر، ياركەنت، خوتەن... قاتارلىق كاتتا شەھەرلەرنىڭ ئىلىم ـ ھېكمەت گۈللەنگەن، ئالىم ـ ئۆلىمالار، شائىر ـ پازىللار توپلانغان دەۋرىنى تىلغا ئېلىشاتتى. شەيبانخان، مىرزا ئابەكرى ئىستېلاسىدىن كېيىنكى خارابلىقتىن ئەپسۇسلىناتتى.

ھەئە، سەئىدخاننىڭ ئانىسى بىلەن سىڭلىسى شاھ بېگىم بىلەن بىللە بەدەخشانغا كەتمەي كابۇلدا تۇرۇپ قالغانىدى. سەئىدخان ئانىسى بىلەنمۇ كابۇلدا كۆرۈشتى. كەچۈرمىشلىرىنى سۆزلەپ بەردى. ئۆيلەنگەنلىكىنى، ئېغىر بوي خوتۇنىنىڭ ئەندىجاندا قالغانلىقىنى ئېيتىپ بەردى.

كۆزنى يۇمۇپ ئاچقۇچە بىرنەچچە ئاي ئۆتۈپ كەتتى. بۇ جەر-

ياندا كابۇل سەئىدخانغا نۇرغۇن خۇشاللىقلارنى بەخش ئەتتى. نەۋ-
رە ئاكىسى بابۇر، ئۇستازى ئايازبېك قۇشچى، مەۋلانە خۇلقى،
مەۋلانە يۈسۈپ كاشغەرىي، خوجا سالىھ قاتارلىق ئۆلىمالارنىڭ
سۆھبىتىدىن بىر كۈنمۇ نېرى بولمىدى. بۇ سۆھبەتلەر ئىلمىي
مۇلاھىزىلەر، كەسكىن مۇنازىرىلەر بىلەن قىزىپ كېتەتتى. مۇنا-
زىرىدە ھېچكىم ھېچكىمگە يول قويمايتتى. گاھىدا بابۇر دادىسى-
نىڭ تەختكە ئولتۇرغان كۈندىن تارتىپ يېزىپ كېلىۋاتقان «ۋاقا-
ئى» نامىلىق ئەسىرىنىڭ مەلۇم بۆلەكلىرىنى ئوقۇپ بېرەتتى. يې-
گىدىن يازغان شېئىرلىرىنى يادقا ئوقۇپ بېرىپ، سۆھبەتداشلى-
رىدىن پىكىر ئالاتتى. باشقىلارمۇ ئۆزلىرىنىڭ شېئىرلىرىنى ئو-
قۇشاتتى. گاھىدا مۇشائىرە قىلىشاتتى. مەخسۇد ئەلى بىلەن
مىرزا گادايبەردى ساز چېلىپ سورۇننىڭ كەيپىياتىغا يېڭى مەز-
مۇن قوشاتتى. تاھىر بەگ تۇرپان ناخشىلىرىدىن «نازىركوم»نى
ئوقۇغاچ ئۇسسۇل ئويناپ، شوخ، ھەجۋىي ھەربكەتلىرى بىلەن
سورۇن ئەھلىنى كۈلدۈرەتتى. شۇ كۈنلەردە باراۋەتلەردە نازىركوم
ئۇسسۇلى ئويناش خېلى ئەۋج ئېلىپ قالغانىدى. مىرزا ھەيدەر با-
بۇرنىڭ «ۋاقائى»سىنى يېزىپ كەلگەن يېرىگىچە ئوقۇپ تۈگىتەيلا
دەپ قالغانىدى.

«مىرزا ھەيدەردىن كەلگۈسىدە چوقۇم كاتتا ئەسەرلەر چىقى-
دۇ. مەن ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدىكى ئاشۇنداق بىر ئىستېداتنى بايقىدىم»
دەيتتى بابۇر ئۇنى ماختاپ. گاھى ۋاقىتلاردا مىرزا ھەيدەرگە نە-
سىھەت قىلىشنىمۇ ئۇنتۇپ قالمايتتى: «سەن، ــ دەيتتى مىرزا
ھەيدەرگە قاراپ، ــ يالغۇز كىتابقىلا كىرىشۋالماي، لەشكىرىي
ئىلىم، تۈرلۈك جەڭ ماھارەتلىرىنىمۇ پۇختا ئۆگەن. قەلەمدىمۇ،
ئەلەمدىمۇ تەڭ يېتىشكەندىلا ھەقىقىي باھادىرلاردىن بولغىلى،
كاتتا ئىشلارنى رويابقا چىقارغىلى بولىدۇ».

مىرزا ھەيدەر نەۋرە ئاكىلىرىنىڭ، ئۇستازلىرىنىڭ سۆھبە-
تىگە پۈتۈن زېھنى بىلەن قۇلاق سالاتتى. پەيتى كەلگەندە ئارىلاپ
سوئال سوراپ قويىاتتى.

بابۇر ھىراتتا خۇراسان خانزادىلىرىنىڭ داستىخىنىدا كۆندە دېگۈدەك شاراب ئىچىپ، ئاخىر كېسەل بولۇپ قالغان ۋە شۇ سەۋەبلىك ئۆلۈپ كەتكەن ئىنىسى جاھانگىر مىرزىنى ئۇنتۇيالمايتى. جاھانگىر مىرزىنىڭ ئىشىنى ئىبرەت قىلىپ، سورۇندا زىيادە شاراب ئىچمىشكە يول قويمايتتى.

بۇگۈن بابۇر بىلەن سەئىدخان ماۋەرائۇننەھر ۋە خۇراسانىنىڭ سىياسىي ۋەزىيىتى ھەققىدە پاراڭلاشقاچ شاھمات ئويناۋاتاتتى.

ــ شەيبانىخان خۇراسانغا قانائەت قىلدىمۇ قانداق، ھېچبىر شەپە يوققۇ؟ ــ سورىدى سەئىدخان.

ــ ئىچىدە تۇڭگۇز قاترايدىغان ئول بەتبەختىنىڭ ئوي ـ خىيالىنى بىزلا ئەمەس، ھەر كۈنى ئۇچ ۋاق ھەمداستىخان بولىدىغان سەركەردىلەرمۇ بىلمەيدۇ، ــ دېدى بابۇر، ــ ئۇ تەرەپكە يەنە ئايغاقچى ماڭغۇزدۇم. بەلكىم بۇ قېتىم ئىشەنچلىكرەك بىرەر مەلۇمات ئېلىپ كېلەر دېگەن ئۈمىدتىمەن.

سەئىدخان كابۇلغا كەلگەندىن بېرى بابۇرنىڭ توختىماي ئوزۇق ـ تۇلۇك، لەشكەر توپلاۋاتقانلىقىنى كۆرگەن بولغاچقا، ئۇنى شەيبانىخانغا قارشى لەشكەر تارتىشقا دەۋەت قىلىشقا ئالدىرىمىغانىدى. ئەمما كۆڭلىدە ئاشۇنداق بىر كۈننىڭ تېزرەك كېلىشىنى تىلەيتتى.

ــ ئىلاھىم شۇنداق بولغاي، ــ دېدى سەئىدخان ئاغزىنىڭ ئوچىغا كېلىپ قالغان گەپنى زورىغا يوتۇۋېتىپ.

ــ ئۆزىنىمۇ، ئۆزگىنىمۇ بىلگەندە ئاندىن جەڭدە نۇسرەت قازانغىلى بولىدۇ، ــ دېدى بابۇر، ــ ئول شەيباق بىلەن بىرنەچچە قېتىم جەڭ قىلدىم. گاھىدا يەڭدىم، گاھىدا يېڭىلدىم. بۇ دورەم پۇختا تەييارلىق بىلەن ئېلىشىش مۇددىئايىم بار. ناۋادا يەنە يېڭىلىپ قالسام، كابۇلدىمۇ پۈت دەسسەپ تۇرالماسلىقىم مۇمكىن.

سەئىدخان سەل ئالدىراڭغۇلۇق قىلىپ قالغانلىقىنى ھېس قىلىپ خىجىل بولدى.

«ئاغام بابۇر مىرزا راۋرۇس پىشىپ يېتىلىپتۇ. ئۇنىڭ بۇ تەرىپىنى ئۆرنەك قىلسام بولغۇدەك، ئالدىرىپ ئاتقان پەشۋادىن، دەل جايىدا مولجالاپ ئاتقان مۇشتنىڭ زەربىسى قاتتىق بولىدۇ ئەمەسمۇ...»

ـــ مەلۇم بولغاي، ئەندىجاندىن چاپارمەن كەلدى!

ئەندىجاننىڭ گېپىنى ئاڭلاپ، سەئىدخان دەرھال بېشىنى كۆتۈردى. چۈنكى، ئەندىجاندا قېپقالغان خوتۇنىنىڭ ئەھۋالىنى بىلىپ كېلىشكە چاپارمەن ئەۋەتكىنىگە خېلى ۋاقىت بولۇپ قالغانىدى.

ـــ باشلاپ كىرا! ـــ دېدى بابۇر سەئىدخاننىڭ چىرايىدىكى ئاللىقانداق بىر تەقەززالىقنى بايقاپ.

ھايال ئۆتمەي چاپارمەن كىرىپ كەلدى.

ـــ خانزادە سەئىدخان ئالىلىرىغا خۇش خەۋەر، ـــ دېدى چاپارمەن قول باغلاپ، ـــ ئاغىچا ئايىم كۆزەيدى[1].

ـــ مۇبارەك بولسۇن ئىنىم! ـــ دېدى بابۇر سەئىدخاننى قۇتلۇقلاپ.

ـــ رەھمەت، ئۆزلىرىدىن بولسۇن ئاغا، ـــ دېدى تۇنجى پەرزەنتىنىڭ خۇشاللىقىدا ھاياجانلانغان سەئىدخان، ـــ ئانا ـ بالارنىڭ ئەھۋالى قانداقراقكەن؟ ـــ سورىدى چاپارمەنگە قاراپ.

ـــ ھەر ئىككىلىسى سالامەتكەن. خوجا ئەلى باھادىر ھالىدىن ئوبدان خەۋەر ئېلىۋېتىپتۇ.

ـــ چاپارمەنگە بىر ھەمىيان تىللا سۆيۈنچە بېرىلسۇن، ـــ دېدى. بابۇر مەھرەم بېگىگە قاراپ، ئاندىن چاپارمەندىن سورىدى، ـــ ھەراست، پەرزەنت بۆرىمۇ، تۇلكىمۇ؟

ـــ ئاللاھ ئىگەم بۆرە ئاتا قىلىپتۇ ئالىلىرى، ـــ دېدى چاپارمەن.

ـــ رەقىبلىرىمىزنىڭ يۈرىكى ئاغرىپ، ئۆمرى قىسقىراپتۇ ـ

① كۆزەيدى ـــ تۇغدى، كۆزى يورۇدى، يەڭگىدى.

دە، ـــ دېدى بابۇر مەمنۇنلۇق بىلەن، ـــ بۇمۇ تەڭرىنىڭ سەلتەنەت قۇياشىمىزنى نۇرلاندۇرغىنى. ئىز باسارىمىزنىڭ تېنى سالامەت، ئۆمرى ئۇزۇن بولغاي!

ـــ مۆھتەرەم خان ئاغا، ـــ دېدى ھاياجېنى تېخىچە بېسىلمىغان سەئىدخان بابۇرغا قاراپ، ـــ كابۇلغا ئاياغ باسقىنىمدىن بېرى، خۇسۇسەن دەرگاھلىرىدا قېرىنداشلىق مېھرىدىن قانغۇچە شەربەت ئىچىپ، خاتىرجەملىككە ئېرىشكىنىمدىن بېرى ئۆزۈمنى بەخت ـ ئامەت يۇلتۇزۇم ھەر دائىم بېشىم ئۈستىدە تۇرغاندەك ھېس قىلىمەن. تۇنجى پەرزەنتىمنىڭ تۇغۇلغانلىق خەۋىرىنى دەرگاھلىرىدا ئىشتكىنىمۇ بىر ياخشىلىقنىڭ بېشارىتىدۇر. مالال كۆرمەي ئول پەرزەنتىمگە ئىسىم تاللاپ بەرگەن بولسىلا، كابۇلنىڭ يادنامىسى بولۇپ قالسۇن.

ـــ ئەزىز ئىنىم، سىلى شۇنداق تەلەپ قويغان ئىكەنلا، ئەلۋەتتە مۇبارەك پەرزەنتىمزنىڭ ئىسمىنى جان دەپ تاللاپ بېرىمەن، ـــ دېدى بابۇر ۋە بىرنەچچە دەقىقە ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن گېپىنى داۋاملاشتۇردى، ـــ شول تاپتا كاللامغا بىر ئوي كېلىۋاتىدۇ. ئول پەرزەنتىمزنىڭ ئىسمى «ئابدۇلرەشتخان» بولسۇن. سىلىنىڭ مۇبارەك ئىسىملىرى سەئىدخانغا قاپىيە بولغۇدەك.

سەئىدخان رازىمەنلىك بىلەن ئېھتىرام بىلدۇردى:

ـــ رەھمەت ئاغا، ئېيتقانلىرىدەك بولسۇن.

131

ئۆزىنى بۇيۇك ئىستېلاچى ئىسكەندەر زۇلقەرنەينىگە تەققاسلىغانسېرى ۋۇجۇدىدا قۇترىغان شۆھرەتپەرەسلىكىنى قاندۇرۇشقا ئالدىرىغان شەيبانىخان خۇراسان ۋادىسىغا قانائەت قىلمىدى. ئەمـ

دى كۆزىنى خۇراساننىڭ قوشنىسى بولغان ئىراق[1]قا تىككەنىدى. ئەمما ئۇ يېڭى رەقىبىگە قارشى لەشكەر تارتىشقا بەكمۇ ئالدىراپ كەتمىدى. چۈنكى ئۇ، بۇ يېڭى رەقىبىنى ـــ ئاددىي سوپى ئائىلە-سىدە تۇغۇلغان، ئاتا ـ بوۋىلىرىنىڭ زاھىتلىق، تەقۋادارلىق ئەنئەنىسىگە جان ـ دىلى بىلەن ۋارىسلىق قىلىپ، شىئە مەزھىدىكى مۇسۇلمانلارنىڭ يۈكسەك ھۆرمىتىگە ئېرىشىپ، ئون تۆت ياش ۋاقتىدىلا ئىران تۈركلىرىنىڭ نەزەرىدە مۆھتەرەم سانلىپ كاتتا ئابرۇي قازانغان، شۇ سەۋەبلىك سۇننىي مەزھىپىدىكى سىياسەت دۈشمەنلىرىنىڭ زۇلمىدا جىسمى ۋە روھى ئېغىر زەخمە-لەنگەن خەلقىنىڭ ھمايىسى بىلەن ئائىلىسىنىڭ ئاددىي جاينا-مىزىنى پۈتۈن ئىرانىنىڭ ئالىي تەختىگە ئايلاندۇرۇشقا مۇۋەپپەق بولغان ئىسمائىل شاھنى ئوبدان چۈشىنەتتى. ئىسمائىل شاھ نە-سىل جەھەتتىن تۈرك ھېسابلانسىمۇ، مەددالىرى ئۇنىڭ دىنىي شۆھرىتىنى ئاشۇرۇش ئۈچۈن، ئۇنىڭ ئەجدادىنىڭ سوپى نەسلە-نىڭ يەتتىنچى ئىمامى مۇسادىن باشلىنىدىغانلىقىنى داۋراڭ قە-لىشاتتى. ھەزار دېگىزىنىڭ غەربىي تەرىپىدە ياشىغۇچى يەتتە تۈرك قەبىلىلىرى ئۇنىڭغا ئەۋلىيا مەقامىدا ھۆرمەت قىلاتتى. ئە-نە ئاشۇ ئىسمائىل شاھ تەرغىبات بىلەن لەشكىرىي ئىشلارنى بىر-لەشتۇرۇپ، ئىران بىلەن ئەرەبىستانىنىڭ چوڭ قىسمىدا مۇستە-قىل، قۇدرەتلىك بىر ھاكىمىيەت تىكلىدى ۋە شىئە مەزھىپىنى قاتتىق ھمايە قىلدى. تەرغىبات ۋاستىسى بىلەن ئىسلام دىنى-نىڭ تۆتىنچى خەلىپىسى ھەزرىتى ئەلى ئەۋلادىغا بولغان ھۆرمە-تىنى مىللىي ئىبادەت دەرىجىسىگە كۆتۈردى. شۇ سەۋەبلىك شىئە مەزھىپىنىڭ سۇلۇكلىرى ئىسلام دۇنياسىنىڭ باشقا جايلىرىغا قارىغاندا ئىران خەلقى ئارىسىدا تېز تارقالدى ۋە قوبۇل قىلىندى. ناۋادا سۇلتان ھۈسەين بايقارادەك تەدبىرلىك، قۇدرەتلىك پادىشاھ

① بۇ يەردىكى «ئىراق» ئاساسەن دەجلە دەريانىڭ شەرقىدىن تاكى ئىرانىنىڭ چېگرىسى ئىچىدىكى تاغلىق رايونلارغىچە بولغان ئىراق ـ ئەجەمنى كۆرسىتىدۇ.

ھىرات تەختگاھىنى ئىگىلەپ، پۈتكۈل خۇراسان مۇلكىنى مۇسـ
تەھكەم قوغداپ تۇرمىغان بولسا، ئىسمائىل شاھ ئاللىقاچان شـ
ئە مەزھىپىنى خۇراسانغا، ھەتتا ماۋەرائۇننەھىرگىمۇ تارقىتىپ،
ئومۇملاشتۇرۇشى تامامەن مۇمكىن ئىدى.

ھەئە، ئەمدى تەسىر دائىرىسىنى ئاشۇ تەرەپكە كېڭەيتىش
كويىغا چۈشكەن شەيبانىخان ئىسلام دىنىدىكى سۈننىي، شىئەدىن
ئىبارەت ئىككى مەزھەپنىڭ كۈرىشىدىن پايدىلىنىشنى، شىئەلەر
نى جازالاش بايرىقىنى كۆتۈرۈپ چىقىپ، ئۆزى يېڭىلا ئىستىلا
قىلغان خانلىقلاردىكى خەلقنىڭ ھمايىسىگە ئېرىشىشنى كۆڭلـ
گە پۈككەنىدى.

ئىسمائىل شاھ سەلتەنەتىمۇ لەشكىرىي جەھەتتە جەڭگىۋار،
جاسارەتلىك، دۆلەت كۈچى جەھەتتە قۇدرەتلىك ئىدى. شۇڭا شەيـ
بانىخان ئاۋۋال ئۇنى چېكىپ بېقىش ھەم ھەيۋىسىنى كۆز ـ كۆز
قىلىش مەقسىتىدە ئىسمائىل شاھقا بىر پارچە مەكتۇپ يازدى.

*«ئەي ئىران ھۆكۈمدارى! ماڭا كەلگەن مەلۇماتتىن قا ـ
رىغاندا، سەن زالالەت يولىنى تۇتۇپ، شەيتانىنىڭ ئىغۋاسىغا
بېرىلىپ، كۇپۇرانە شىئە مەزھىپىنى تارقىتىۋېتىپسەن.
سېنى شۇنداق ئاگاھلاندۇرىمەنكى، بۇ غەيرىي مەزھەپتىن
دەرھال ۋاز كېچىپ، ھەقنى باتىلدىن ئايرىپ، پاك دىنـ
مىزنىڭ سائادەت يولى بولمىش ئەھلى سۈننىي يولىغا قايتـ
قىن. تەسەررۇپۇڭدىكى سۈننىي مەزھىپىدىكى جامائەتكە
زۇلۇم سېلىشنى، ئۆلتۈرۈشنى توختات. بولمىسا ياققان
ئىسيانىڭنىڭ يالقۇنى ئۆزۈڭنى كۆيدۈرىدۇ. شول تاپتا سەن
پۈتۈنلەي خاتا يولدىسەن. شەيتانىنىڭ ۋەسۋەسىسىدىن مەڭگۈ
قۇتۇلۇش ئۈچۈن بۇ زالالىتىڭدىن ۋاز كېچىپ، ھەق يولىغا
قايت. مەگەركى بۇ ئاگاھلاندۇرۇشۇمنى نەزەرگە ئىلماي، با ـ
تىلىق پاتقىقىدىن چىقىشنى خالىمساڭ، ھېسابسىز لەشـ
كەرلىرىم بىلەن تەسەررۇپۇڭغا باستۇرۇپ كىرىپ، ئۆتكۈر*

قىلىچىم بىلەن ئاشۇ گۈزەل، گۈمبەزلىرى ئېگىز ئىسپاھان سارىيىغىنى يەر بىلەن يەكسان قىلىۋېتىمەن. مېنىڭ جازا-يىم ھامىيلىقىڭدىكى جاھىل ئەھلى شىئەلەر ئۈچۈن تا قىيامەتكىچە ئۇنتۇلمايدىغان دەرىجىدە شىددەتلىك بولىدۇ.

ئىسكەندەر سانى، خەلىپەئى رەھمان، ئىمامى زامان سۇلتان شەيبانخاندىن دەپ بىلگۈرسەن.

نامە تامام ۋەسسالام»

شەيبانخان مەكتۇپنى يېزىپ تاماملىغاندىن كېيىن، پادىشاھنىڭ تۆۋەن دەرىجىلىك بەگكە يازغان مەكتۇپىغا ئوخشاش مۇھۇرىنى مەكتۇپنىڭ ئوتتۇرىغا ۋە ئارقىسىغا باستى. بۇ ئۇنىڭ ئىسمائىل شاھنى ئوپئوچۇق كۆزگە ئىلمىغانلىقى ئىدى. شەيبانخان بۇ مەكتۇپنى كاتىپلىرىغا بىرنەچچە نۇسخا كۆچۈرتكۈزۈپ، تەسەررۇپىدىكى ھەرقايسى شەھەرلەرگە جاكارچى ئەۋەتىپ خەلقە جاكارلاتقۇزدى. بۇنداق قىلىشتىكى مەقسىتى خەلقە ئۆزىنىڭ شىئە مەزھىپىگە قارشى غازات قىلىشقا تەييارلىنىۋاتقانلىقىنى بىلدۈرۈش ئىدى. ئۇ ئەنە ئاشۇ ئۇسۇل بىلەن ئەسلىي مۇددىئاسىنى يوشۇرۇپ، شىئە مەزھىپىدىكىلەرنى جازالاش بايرىقىنى كۆتۈرۈپ چىقىپ، ئاددىي ئاۋامنى ئالداش مۇددىئاسىغا يەتكەندىن كېيىن، بارلىق سەركەردە ـ لەشكەرلىرى بىلەن كىرمان تەۋەسىگە باستۇرۇپ كىردى.

شەيبانخاننىڭ بۇ تەھدىتىدىن ئىسمائىل شاھ قىلچىلىك سارىسىمىگە چۈشمىگەندەك قىلاتتى. ئۇ سوغۇققانلىق بىلەن شەيبانخانغا بىر پارچە جاۋاب مەكتۇپى ئەۋەتتى.

«پەرغانە، ماۋەرائۇننەھر ۋە خۇراسانىڭ يېڭى ھۆكۈمدارى بولمىش ھۆرمەتلىك شەيبانخان ئالىيلىرىغا:

ئەۋەتكەن مۇبارەك مەكتۇپلىرىنى تاپشۇرۇپ ئېلىپ مەزمۇنىدىن ۋاقىپ بولدۇم. بەلكىم ئۆزلىرىگىمۇ قاراڭغۇ

بولمسا كېرەك، ئىلگىرى خۇراسان ھۆكۈمدارى مەرھۇم سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا ئالىيلىرى بىلەن بىر ـ بىرىمىز-نىڭ تەسەررۇپىغا تەگىررۇز قىلىشماسلىق، ئىناق، يېقىن قوشنىدارچىلىق مۇناسىۋىتىمىزنى ساقلاپ، مەزھەپ، ئېتىد-قادلىرىمىزغا شەك كەلتۈرمەسلىك خۇسۇسىدا ئەھدنامە ـ بېتىم ئىمزالىغانمىز. شۇل سەۋەبلىك ئۇزۇن مۇددەتلەردىن بېرى ئاشۇ ئەھدنامىلەرگە ئەمەل قىلىپ، ئىككىلا تەرەپ-نىڭ كۆڭۈل ئېتىكىگە قارشىلىق، ئاداۋەت، خۇسۇمەت چاڭ ـ توزانلىرى قونمىغانىدى. ئىككى ئەل، ئىككى ھۆ-كۈمدار ئارىسىدا گىنە ـ ئاداۋەت كىرلىرى يوق ئىدى. ھالا بۈگۈنكى كۈندە خۇراسان تەختىگە جانابلىرى بەر قارار بو-لۇپتىلا. سەلتەنەت يوسۇنى، ھۆكۈمدارلىق قائىدىسى بويىچە كېيىنكىلەر چوقۇم ئالدىنقىلارنىڭ ئەھدە ـ ۋەدىسىگە ئە-مەل قىلىشى كېرەك. كەمىنلىرىمۇ سىلى بىلەن ئىتتىپاق بولۇپ ئۆتۈشنى، بەلكىم ئاتا بىلەن بالىدەك ھۆرمەت ـ ئىززەت كۆرسىتىپ ياشاشنى تولىمۇ ئارزۇ قىلىمەن. سىلى مەندىن ياشتا چوڭ، چوڭلارنى ھۆرمەتلەش كىچىكلەرنىڭ پەزىلىتىدۇر. سىلى تەرەپتىن ئاتىلىق قائىدىسى نامايان بولسىلا، بۇ تەرەپتىنمۇ پەرزەنتلىك ئالاقىسى مۇستەھكەم-لەنگۈسىدۇر.

جانابلىرىغا مۇنۇ ئىككى مىسرا نەزمنى ھەدىيە قىلاي:

ئاداۋەت نەخلىنى[1] يۇلغىلكى، قىلغاي رەنجىگە ئاشۇب،
نىھالى دوستلۇق تىككىلكى، كامى دىل بولۇر ھاسىل.»

شەيبانىخان ئىسمائىل شاھنىڭ مەكتۇپىنى كۆرۈپ خىجىل بولۇش ئۈياقتا تۇرسۇن، دوق، تەئەددىلەر بىلەن تولغان تۆۋەندىكى مەكتۇپنى يوللىدى.

① نەخل ـــ كۆچەت.

«ئەي شاھ ئىسمائىل! ماڭا سەلتەنەت يوسۇنى، ھۆ-كۈمدارلار بارسىدە ئېچىشتىن ئۈيالساڭچۇ؟ سېنىڭ قايسى بىر يەتمىش پۇشتۇڭ سەلتەنەت تۇتۇپ، ھۆكۈمدار بولغانىدى؟ مانا مەن ھەقىقىي بىر سەلتەنەت پاسبانى، ھۆكۈمدار پۇشتىمەن. بابائى بۇزرۇكلىرىمدىن ئۆزبېكخان، سۇلتان ئوبۇلخەيرخان پۇتكۈل دەشتى قىپچاق دالىسىنى تىترىتىپ، ئەتراپىدىكى خان ـ سۇلتانلارنىڭ بىلدۇرگەن زىممىلىكى① ، ئەۋەتكەن ئولپان ـ پىشكەشلىرىنى قوبۇل قىلىپ، ئۇلارغا ھامىي بولغان. سەلتەنەت شۆھرىتى يىراق ـ يىراقلارغا تارالغان. ئەڭ ياخشىسى ھەركىم ئاتىسىنىڭ ھۇنىرىنى قىلىشى لازىم. سېنىڭ ئاتاڭ شەيخ سوپى بولسا ساخاۋەتچىلەرنىڭ سەدىقە ـ نىيازلىرىغا تايىنىپ جېنىنى بېقىپ كەلگەن قەلەندەرلەر تائىپىسىدىندۇر. بەلكىم سەن بۇ قۇرلارنى ئوقۇۋېتىپ، ئانا تەرەپ جەمەتىڭنى پەش قىلماقچى بولۇرسەن. ئەمما شۇنى بىلگىنكى، سۇلتان يەئقۇب ئىبنى ھەسەن سىڭلىسىنى ئاتاڭغا بەرگەن كۈندىن ئېتىبا-رەن، ئۇنى ئۆز جەمەتىنىڭ مەلىكىلىرى قاتارىدىن چىقىرۋەتكەن. ھالا بۇگۈنكى كۈندە نەسەبىڭنى ئانا جەمەتىڭگە باغلاپ، سەلتەنەت دەۋاسى قىلىشىڭ تولىمۇ كۈلكىلىك بىر ئىشتۇر. مانا مەن ئاتا ۋە ئانا نەسەبى سۇلتانلارغا تۇتىشىدىغان ھەقىقىي ھۆكۈمدار ئەۋلادىمەن. ئاقىللارنىڭ: ئوغۇل ئاتىسىنىڭ ھۇنىرىنى قىلسۇن، قىز ئانىسىنىڭ ئىشىنى تاشلىمىسۇن، دەيدىغان ھېكمىتى بارغۇ؟

ئۆمرى مەملىكەتۇ مۇلكىنى بىلۇر شاھلار،
گەدايا گۇشەنشىنسەن② خۇرۇش③ ئەيلەمەگىل.

---

① زىممىلىك بىلدۇرۇش ـــ ھۆكۈمرانلىقىنى ساقلاپ قېلىپ ئەل بىر لۇش، بويسۇنۇش.

② گۇشەنشىن ـــ دەرۋىشلىك يولىغا كىرگۈچى.

③ خۇرۇش ـــ ھۆركىرىمەك، ۋارقىرىماق.

ساڭا بىر ھاسا، بىر جەندە، بىر كاشكۇل ھەدىيە قىلـ
دىم. بۇ ھەدىيەلەرنى قوبۇل قىلغىن. بۇلار ساڭا ئاتاڭدىن
قالغان مىراس ئالامەتلىرىدۇر.

نەسىھەت ئاڭلاغىل، جاناكى، جاندىن دوستراق بىلـ
گەي،

جەۋانىنى① ساڭا دەتمەن پەندى② پىرى دانانى.
مەگەركى نەسىھەتىمنى قوبۇل قىلماي، پۇتۇڭنى سىلـ
تەنەت تەختى ئۇستىدىن ئېلىشنى خالىمىساڭ، ئۆزۈڭدىن
ئەندىشە قىلغىن. قولۇمدا بابائى بۇزرۇكۇمدىن مىراس
قالغان قىلىچ ۋە ھاكىمىيەت باردۇر. ئاتا مىراس تىلەمچىـ
لىك ئۇنۇتۇلۇنكىغا شۇكۇر قىلمىساڭ، ئۆز ئۇۋالىڭ ئۆز گەرـ
دىنىڭگە، مەندىن ئەمەس، ئۆزۈڭدىن رەنجىگەيسەن.

ئەرۇسى مۇلكىنى ئول مەرد ئالۇر كەناربغە③،
كى بۆسە قىلسا④ دەمى تىغى⑤ ئابدارىغە⑥.»

ئىسمائىل شاھ شەيبانخاننىڭ ئەدەپسىزلىك بىلەن يازغان جاۋاب خېتىنى كۆرۈپ قاتتىق غەزەپلەندى ۋە تۆۋەندىكى مەكتۇپـ نى يېزىپ ئەۋەتتى.

«ئەي شەيبانخان! سېنى ئىلىم ـ ھېكمەت تەھسىل قىلغان پازىل كىشى دەپ پەرەز قىلغانىدىم. ئەپسۇس، تو ـ

① جەۋان ـــ ياش يىگىت.
② پەند ـــ نەسىھەت.
③ كەنار ـــ قۇچاق.
④ بۆسە قىلماق ـــ سۆيمەك.
⑤ دەم تىغى ـــ نەپەس تىغى، نەپەس خەنجىرى.
⑥ ئابدار ـــ يالتىراش، ئۆتكۈر.

لىمۇ خاتالىشىپتىمەن. ئىت قۇيرۇقىدا ياغ ۋە كۈچ بولمـ
غىنىدەك، ئېسىللىقى بولمىغان ئادەمدىمۇ ياخشىلىق ۋە ئا
لىيجانابلىق بولمايدىغانلىقىنى بىلىشىم كېرەك ئىدى. جا
ھاندىكى ئالىم ـ ئۆلىما، دانىشمەن، پازىللارنىڭ سەركىلە
رى ئىستىقامەت قىلغان، ئىلىم، ھۈنەر ـ سەنئەت دەرگاھ
لىرى دەپ تەرىپلىنىدىغان ھىرات، سەمەرقەنت، بۇخارادەك
كاتتا شەھەرلەر ساڭا زادىلا كېتىپتۇ. ئاتا ـ بابىلىرىڭنىڭ
بىر مەھەل سەلتەنەت سۈرگىنى راست. ئەمما ئاتاڭدىن قال
غان شۆھرەتنى كۆز ـ كۆز قىلىپ كىيىر قىلما. ئول شە
رەپ ۋە شۆھرەت ئۆتمۈشكە مەنسۇپتۇر. ئەجدادىڭدىن قالغان
شان ـ شەرەپ ۋە شۆھرەتكە سەنمۇ يېڭى ۋە مۇناسىپ شان ـ
شەرەپلەرنى قوشقىن. شۇنداق قىلغاندىلا ھەقىقىي شەرەپ
ئىگىسى بولالايسەن. ئۆزۈڭگە مەنسۇپ بولغان شەرەپكە ئە
شەنچىڭ بولمىغۇچە، ئاتاڭنىڭ شان ـ شەرىپى بىلەن شە
رەپلىك بولۇش دەۋاسىدا بولما. چۈنكى، ئۆزۈڭگە خاس شە
رەپ بولمىغۇچە، باشقىلارنىڭ شەرىپى ساڭا ئەسقاتمايدۇ.
ئۆتمۈشۈڭگە مەنسۇپ بولغان شەرەپ بىلەن ئۆزۈڭگە مەنسۇپ
بولغان شەرەپ ئارىسىدىكى پەرق بۇگۈن بىلەن تۈنۈگۈن
ئوتتۇرىسىدىكى پەرقتە ئوخشاشتۇر. تۈنۈگۈنكى رىزقىڭنىڭ
بۇگۈنگە پايدىسى بولمىغىنىدەك، تۈنۈگۈنكى توقلۇقۇڭنىڭ
مۇ بۇگۈنكى ئاچلىققا پايدىسى يوقتۇر.

ئەي شەيبانىخان، ئەگەر ھەربىر ئوغۇل ئاتىسىنىڭ
ھۈنىرىنى قىلىدىغان بولسا، ئادەم پەرزەنتىنىڭ ھەممىسى
پەيغەمبەرلىك مەقامىغا يېتىشى لازىم ئىدى. ئەگەر پادىشاھ
لىق پۈتۈنلەي مىراس يولى بىلەن بولىدىغان بولسا، پادە
شاھنىڭ ئەۋلادىدىن باشقا كىشى پادىشاھلىققا لايىق بولمـ
سا، پادىشاھلىق پۈشتىدىن پۈشتىغا قالىدىغان بولسا، ئول
چاغدا پادىشاھلىق كىيانىيلاردىن ئاشمىغان بولاتتى. بۇنداق
ئەھۋال ئاستىدا سېنىڭ ئاتا ـ بابىلىرىڭغا سەلتەنەت قانداق

مۇيەسسەر بولاتتى؟ ساڭمۇ قانداق مۇيەسسەر بولاتتى؟ سەنمۇ دەشتى قىپچاق دالىسىدا پادا بېقىپ يۈرۈشۈڭ كېرەك ئىدىغۇ؟

ئۆلگەن ئاتاڭنى سەندە ئەتمە جەۋان.
ئىت كەبى قىلما تالاش ئۇستىخان.

سەن يەنە مەكتۇبىڭدا يېزىپسەنكى:

«ئەرۇسى مۇلكىنى ئول مەرد ئالۇر كەنارغە،
كى بۆسە قىلسا دەمى تىغى ئابدارىغە.»

مېنىڭمۇ جاۋابىم مۇشۇ بېيىتتۇر. خوپ، ئەگەر مەن تىلەمچى دەرۋىش بولسام، ئۇلۇغ ئىمام رىزانىڭ مۇبارەك قەبرىسىنى زىيارەت ـ تاۋاپ قىلىش ئۈچۈن، تەسەررۇپۇڭ. ئىكى مەشھەدكە بېرىشىم زۆرۈر بولىدۇ. شۇ يەردە ئۇچرىشايلى. سەن ياغلاشماقنى ئىختىيار قىلغان ئىكەنسەن، مەنمۇ جەڭ كەمىرىمنى بېلىمگە مەھكەم باغلىدىم. ئايىغىمنى جەڭ ئۈزەڭگىسىگە قويدۇم. ئىككىمىزنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى دەۋا جەڭ مەيدانىدا ئايرىلغۇسى.»

شەيبانىخان ئىسمائىل شاھنىڭ مەكتۇبىنى تاپشۇرۇپ ئېلىپ، بارلىق سەركەردە ـ لەشكەرلىرىگە چېكىنىپ، مەرۋگە يېغىلىش توغرىسىدا يارلىق چۈشۈردى.

※ ※ ※

سەئىدخان تېخىچە چىرايىنىمۇ كۆرۈپ باقمىغان ئوغلىنى سېغىناتتى. چىرايىنى، تاتلىق قىلىقلىرىنى خىيالىي تەسەۋۋۇر قىلاتتى. ئوغلى بىلەنمۇ، سۆيۈملۈك خوتۇنى زەينەپ بىبى بىلەنمۇ خىيالىي مۇڭدىشاتتى، چاقچاقلىشاتتى.

ئەنە، سەئىدخان ئوغلىنىڭ يۈمشاق قورساقلىرىغا، يۈمران مەڭزىگە، تاپانلىرىغا يىرىك ساقاللىرىنى سۈركەپ ئەركىلەتتى. ئوغلىنىڭ كىچىككىنە ئۇجۇكىگە سۆيۈپ قويدى.

ـــ بالىنى ئۇنداق ئەركىلەتمىسىلە، ـــ دەيتتى زەينەپ بەبى، ـــ ئوغۇل بالىنىڭ ئۇجۇكىگە سۆيۈپ ئەركىلەتسە بەختسىز بولۇپ قالارمىش.

ـــ مەسىلەن، قايسى تەرەپتىكى بەختىنى دەيدىلا؟

ـــ خاتۇندىن تەلىيى كەلمەسمىش.

ـــ بۇمۇ كونىلاردىن قالغان بىر گەپ دېسىلە، بۇۋاق ۋاقتىمدا مېنىڭ ئۇجۇكۇمگىمۇ رەھمەتلىك خان ئاتام تالاي قېتىملاپ سۆيگەن بولغىيدى. لېكىن، خاتۇندىن تەلىيىم كەلدىغۇ مانا. جاھاندىكى تەڭداشسىز بىر رەنانىڭ ۋىسالىغا يەتتىم...

سەئىدخاننىڭ ھاياجانلىق خىياللىرىنى ئىشىك تۇۋىدە پەيدا بولغان مەھرەم ئۇزۇپ قويدى:

ـــ ۋالىدەئى بۇزرۇك كەلدى.

سەئىدخان خىياللىرىنى ئۇزۇپ دەس ئورنىدىن تۇردى.

ھۇجرىغا ئاۋۋال ئانىسى، ئاندىن ئانا تەرەپ تاغىسى مىرزا ئەلى تاغايى كىرىپ كەلدى.

ـــ ھارمىغايلا ئانا، ـــ سەئىدخان ئانىسىغا سالام بەجا قىلىپ بولۇپ، كۆرۈشمىگىلى ئۇزۇن بولغان تاغىسى بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى.

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم تاغا. ئامانمۇ سىلى؟ مانا ئاخىر كۆرۈشتۇق.

ـــ خۇداغا شۈكۈر. خانزادەم بىلەن كۆرۈشۈپ كۆڭلۈم ئارامغا چۈشتى.

سەئىدخان بۇ ئانا جەمەت تاغىسى بىلەن ئاشۇ قېتىم ئاخسەدىكى مەغلۇبىيەتتىن كېيىن ئايرىلىپ كەتكەنچە كۆرۈشمىگەندى. ھەئە، مىرزا ئەلى تاغايى شاھ بېگىمنى ۋە سەئىدخاننىڭ ئانىسى، ھاممىلىرىنى قوغداپ ئاقسۇدىن كابۇلغا بىللە كەلگەنىدى.

سەئىدخان كابۇلغا كېلىشتىن ئاۋۋال شاھ بېگىم نەۋرىسى مىرزا-خاننى ئېلىپ بەدەخشانغا بارماقچى بولغاندا، ئۇلارغا ھەمراھ بولۇپ بەدەخشانغا كەتكەنىدى.

ـــ بۇزرۇك مومام تىنچلىقتۇ تاغا؟ ـــ دەپ سورىدى سەئىد-خان مومىسىنى يادىغا ئېلىپ.

مىرزا ئەلى تاغايى دەماللىققا جاۋاب بەرمىدى، بېشىنى ئە-يىبكارلاردەك تۆۋەن سالدى:

ـــ بەلكىم تىنچلىقتۇ، ـــ دېدى ئۇ بىرئاز تۇرۇۋالغاندىن كېيىن، ـــ راست گەپنى قىلسام، شاھ بېگىم ئالىيلىرىنىڭ ھا-زىرقى ئەھۋالىدىن بىخەۋەرمەن.

سەئىدخان ئانىسىغا قارىدى. ئانىسىنىڭ چىرايىمۇ غەمكىن ئىدى، كۆزىگە غىل ـ غىل ياش كېلىپ قالغانىدى.

ـــ بۇزرۇك خانىش بىلەن بەدەخشانغا ساق ـ سالامەت يېتىپ بارغانىدۇك، ـــ دېدى مىرزا ئەلى تاغايى گېپىنى داۋاملاشتۇ-رۇپ، ـــ ئون كۈلكىنىڭ بىر يىغىسى بار دېگەندەك، دەل شۇ چاغدا مىرزا ئابابەكرىنىڭ بەدەخشانغا لەشكەر ئەۋەتىشىنى كىم ئويلىغان دەيدىلا، رەقىبلەر تار يولدا ئۇچرىشىپتۇ دېگەندەك، بىز ئاشۇ لەشكەرلەرگە دۇچ كېلىپ قالدۇق. ئۇلار بىزگە خۇددى ئاچ بۆرە پادىغا ئېتىلغاندەك ئېتىلدى. بار ـ يوقى يۈز نۆكەرنىڭ يې-رىمىنى خانزادە مىرزاخان بەدەخشان دورغىسى زۇبەيىر ئاغا بەگكە شاھ بېگىمنىڭ خەۋىرىنى يەتكۈزگەچ، نىيەت ـ مۇددىئاسىنى بە-لىپ كېلىش ئۈچۈن بىللە ئېلىپ كەتكەنىدى. قالغان نۆكەر بىلەن خېلى قارشىلىق كۆرسەتكەن بولساممۇ، مىرزا ئابابەكرىنىڭ لەش-كەرلىرى كۆپ بولغاچقا كۈچ ئېلىشالمىدىم. شاھ بېگىم ئالىيلە-رى ماڭا: «سىلى قارامىلىق قىلىشىنى قويۇپ، دەرھال نەۋرەم مىرزاخان بىلەن زۇبەيىر ئاغا بەگنى تاپسىلا، بىز مەزلۇم كىشى بولغاندىكىن، ئۇلار زىيان ـ زەخمەت يەتكۈزمەس» دەپ پەرمان بەردى. ئامالسىز ئېتىمنىڭ بېشىنى ئارقىغا بۇرىدىم. ئەتىسى خانزادە مىرزاخان بىلەن زۇبەيىر ئاغا بەگنىڭ نۆكەرلىرىنى باشلاپ

كەلسەم، ئول باسقۇنچىلار ئاقتىمۇ يوق، كۆكتىمۇ يوق. ئۇلار شاھ بېگىم بىلەن مېھرىنىگار خېنىمنى خىزمەتكارلىرى بىلەن قوشۇپ قەشقەر تەرەپكە ئېلىپ كېتىپتۇ.

ـــ بۇزرۇك مومام بىلەن ھامماملار قاراپ تۇرۇپ مىرزا ئابا-بەكرىنىڭ ئەسىرىگە ئايلىنىپ قالدى دېسىلە، ـــ دېدى سەئىدخان قاپىقىنى تۇرۇپ.

مىرزا ئەلى تاغايى بېشىنى كۆتۈرەلمەيلا قالدى:

ـــ ئالدىلىرىدا گۇناھكارمەن. بۇزرۇك خانىشنى قوغدىيالماي قالدىم.

ـــ بولدى، ئۆزلىرىنى ئەيىبلەۋەرمىسىلە، ـــ دېدى سەئىد-خان ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىپ، ـــ ئۇنچىۋالا كۆپ لەشكەرگە تاقا-بىل تۇرالىشلىرى مۇمكىن ئەمەس. ئاشۇ مىرزا ئابابەكرى دېگەن تۇزكورنى دەيمىنا، شۇنچە يىللاردىن بېرى ماڭلايسۆيەنى ئوڭچە ئىگىلىۋالغىنىنى ئاز دەپ، ئىبلىس قولىنى بەدەخشانغا سۇنۇشقا پېتىنىپتۇ. تەپ تارتماستىن بۇزرۇك مومامنى تۇتۇپ كېتىپتۇ تېخى. خەپ، ھەممە ھېسابنى بىراقلا ئالمايدىغان بولسام.

ـــ جاسارەتلىرىگە باركالا، ـــ دېدى مىرزا ئەلى تاغايى يەڭگىل بىر نەپەس ئېلىپ، ـــ مەسلىھەتىم شولكى، ئەمدى كا-بۇلدا تۇرۇۋەرمىسىلە. سىلىنىڭ تەخت ـ سەلتەنەتلىرى بۇ تەرەپ-تە ئەمەس، ئۇ تەرەپتە. شجائەت كەمىرىنى باغلاپ، سەلتەنەت تۇ-غىنى لەپىلدىتىشنى نىيەت قىلسىلا، كەمىنە تاغلىرى بۇ يولدا جان تەسەددۇق قىلىشقا ھەرقاچان تەييارمەن.

ـــ مەنمۇ شۇ ئويدا، ـــ دېدى سەئىدخان، ـــ ھازىر بابۇر پا-دىشاھ ئالىيلىرى شەيبانىخانىنىڭ مۇقابىلىسىگە چىقىشقا تەييار-لىنىۋاتىدۇ. بۇنداق ۋاقىتتا ئۇنى قانخور دۇشمەن بىلەن يالغۇز جەڭ قىلىشقا تاشلاپ قويۇپ، كېتىشكە ئىجازەت سورىسام ياخشى بولمايدۇ. شۇڭا يەنە بىر مەزگىل سەۋر قىلايلى. چۈنكى ئول شەي-بانىخاندا بىزنىڭمۇ قان ـ قىساسىمىز بار. بۇ ئىنتىقامنى ئالغا-دىن كېيىن، ئاندىن مىرزا ئابابەكرىنىڭ ئىشىنى بىر تەرەپ قە-

لىشنى ئويلاشساقمۇ كېچىككەن بولمايمىز. مىرزا ئابابەكرى ھەر-قانچە رەھىمسىز بولسىمۇ بۇزرۇك مومامغا زەرەر يەتكۈزۈشكە پې-تىنالماس.

ــ خۇدايىم مىرزا ئابابەكرىنىڭ كۆڭلىگە ئىنساب بېرىپ، بۇزرۇكئوغۇلىمىزنى ئامان ــ ئېسەن قىلغاي، ــ دېدى سەئىدخاننىڭ ئانىسى.

※ ※ ※

شەيبانىخان رەقىبىنى سەل چاغلاپ قالغانلىقىنى ئۇچ كۈن-دىن بۇيانقى غەلىبە ياكى مەغلۇبىيەتتىن نىشانە يوق دەھشەتلىك جەڭدىن ھېس قىلدى. ھەئە، دامىخان، سەبزىۋار، نىشاپۇر، مەشھەد-نى چاقماق تېزلىكىدە ئېلىپ، مەرۋگە شىددەت بىلەن باستۇرۇپ كەلگەن ئىسمائىل شاھنىڭ لەشكەرلىرى بىرى «يا ئەلى!» دەپ نە-رە تارتسا، مىڭى تەڭلا جور بولۇپ «يا ئەلى!» دەپ ۋارقىراپ، جەڭ مەيدانىنى لەرزىگە سالاتتى. تۈمەنلىگەن ئىران شىئە لەشكەرلىرى-نىڭ ئاغزىدىن تەڭلا ئېتىلىپ چىققان «يا ئەلى!» دېگەن سادا ھەي-ۋەتلىك گۈلدۈرماما بولۇپ، جەڭ مەيدانىنى تىترىتىپ، رەقىبلە-رىنىڭ يۈرىكىگە ۋەھىمە سالاتتى.

قەدىمى يەتكەنلا يەردە رەقىبلىرىنى تىرىپىرەن قىلىپ، مەڭگۈ يېڭىلمەيدىغاندەك تۇيغۇغا كېلىپ قالغان شەيبانىخانىنىڭ سەركەردە ــ لەشكەرلىرى كۈتۈلمىگەندە دۇچ كەلگەن كۈچلۈك رە-قىبلىرى ئالدىدا بىردىنلا چۆچۈدى. گەرچە ئۇچ كۈندىن بېرى جەڭدە قاتتىق جاساراەت كۆرسەتكەن بولسىمۇ، «يا ئەلى!» دەپ نەرە تارتىپ قارشىلىق كۆرسىتىۋاتقان رەقىبلىرىنى كەينىگە بىر قە-دەممۇ چېكىندۈرەلمىدى.

«شىئە مۇشرىكلىرى «يا ئەلى»! دەپ نەرە تارتسا، ئاللاھنىڭ شىرى ھەزرىتى ئەلى شاھى مەردان راستىنلا ئۇلارغا مەدەت بې-رەرمىش. شۇڭا ئۇلارنى ئاسانلىقچە يەڭگىلى بولمايمىش» دېگەن-

دەك پىتنە ـ پاساتلار شەيبانخاننىڭ لەشكەرلىرىنى تېخىمۇ بەك تەشۋىشكە سېلىپ، غەلىبىگە بولغان ئىشەنچىنى تەۋرىتىپ قويغانىدى. بۇنى ئاز دەپ سىر دەريانى بويىدا قىرغىزلارغا قارشى جەڭ قىلىۋاتقان خانزادە تۆمۈر سۇلتاننىڭ قاتتىق مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىغانلىقى ھەققىدىكى قايغۇلۇق خەۋەرنى شەيبانخان ھەرقانچە سىر تۇتۇشقا ئۇرۇنغان بولسىمۇ، لەشكەرلەر ئارىسىغا تاراپ كەتتى. جىيەن ئوغلى ئابدۇللا مىرزىنىڭ بۇخارادىن ھەمدەمچى لەشكەرلەرنى باشلاپ تېخىچە كېلىپ بولالماسلىقى جاسارىتى سۇسلىشىشقا باشلىغان سەركەردە ـ لەشكەرلىرىنىڭ جەڭگىۋارلىقىغا ھەسسىلەپ زەربە بولدى.

نېمىلا دېگەنبىلەن شەيبانخان يەنىلا پىشقان، تەجرىبىلىك سەركەردە ئىدى. ئۇ بۇ زەربىلەر ئالدىدا ئۆزىنى يوقىتىپ قويمىدى. ئوغلى تۆمۈر سۇلتان بىلەن جىيەن ئوغلى ئابدۇللا مىرزا باشلاپ كېلىۋاتقان يىگىرمە مىڭ كىشىلىك قوشۇن يېتىپ كەلگۈچە، جەڭ ۋەزىيىتىدە ھۇجۇمدىن مۇداپىئەگە ئۆتۈش قارارىغا كەلدى ـ دە، سېپىللىرى مۇستەھكەم مەرۋ قەلئەسىگە چېكىنىپ كىرىۋالدى.

ئىسمائىل شاھ لەشكەرلىرىنىڭ ھەرقانچە تىرىشچانلىق كۆرسىتىپمۇ مەرۋ سېپىلىغا چىقىشقا مۇۋەپپەق بولالمىغانلىقىنى، سېپىل ئۈستىدىن يامغۇردەك ئېتىلىۋاتقان يا ئوقى، زەمبىرەك، تاشلارنىڭ زەربىسىدە لەشكەرلىرىنىڭ قىرىلىپ كېتىپ بارغىنىنى كۆرۈپ، شەيبانخاننى ئوچۇق ـ ئاشكارا مەيدان جېڭى قىلىشقا ئۈندىدى. ئەمما، شەيبانخان ئىران لەشكەرلىرىنىڭ تىل ـ ھاقارەتلىرىگە، غۇرۇرىغا تېگىشلىرىگە چىداپ، قەلئەنىڭ سىرتىغا چىقماي تۇرۇۋالدى.

ئىسمائىل شاھمۇ جەڭ تەدبىرلىرىدە شەيبانخاندىن قېلىشمايتتى. ئۇ شەيبانخاننىڭ قەلئەنى مۇداپىئە قىلىش ئارقىلىق ۋاقىتنى كەينىگە سوزماقچى بولغانلىقىنى تېزلا بىلىۋالدى. چۈنكى مۇھاسىرە ۋاقتى سوزۇلۇپ كەتسە، شەيبانخان ۋاقىتتىن ئۇ

تۇۋالاتتى. ئۇنىڭغىچە ھەمدەمچى لەشكەرلىرىمۇ يېتىپ كېلەتتى. ئەمما، ئىسمائىل شاھنىڭ لەشكەرلىرىنىڭ ئوزۇق ـ تۈلۈكى خورايتتى. مەرۋنى جەڭسىز مۇھاسىرە قىلىۋېرىشتىن زېرىكەتتى. ۋاقىتنىڭ ئۇزىرىشىغا ئەگىشىپ جەڭگىۋارلىقى سۇسلىشاتتى.

«شەيبانىخان ئۆزۈڭنى ئۇنچە ئەقىللىق چاغلاپ كەتمە. گەر-چە سەن ھەرقانچە ھىيلىگەر، پاراسەتلىك بولساڭمۇ، ئەمما مېنىڭ سېنى مەرۋ قەلئەسىدىن چىقىرالايدىغان تەدبىرىم بار...»

بىر قارارغا كەلگەن ئىسمائىل شاھ شەيبانىخانغا دەرھال مەكتۇپ يېزىشقا كىرىشتى.

«ئەي شەيبانىخان، بۇ سېنىڭ نېمە قىلغىنىڭ؟ تە-سەررۇپۇمدىكى ئەزەربەيجاندا زىيارەت قىلماقچى، ئىسپاھان سارىيىمنىڭ كۈلىنى كۆككە سورۇماقچى ئەمەسمىدىڭ؟ نە-مىشقا ۋەدەڭگە ئەمەل قىلمايسەن؟! مانا، سېنى ياشانغاندا يول ئازابى تارتىپ قالمىسۇن دەپ، ئۆزۈم ئالدىڭغا كەلدىم. بىراق، سەن بولساڭ ماڭا روبىرو بولۇش ئۇياقتا تۇرسۇن، قەلئەگە كىرىۋېلىپ، مەندەك مۇساپىر دەرۋازىدىن دەرۋازىلەر-نىڭنى يېپىۋالدىڭ. بىلمەن، بۇ يەردە داۋاملىق يوشۇرۇنۇپ تۇرۇشنى خالمايسەن. چۈنكى، ئارقا تەرىپىڭدە دۈشمەنلەر-نىڭ ساڭا جازا يۈرۈشى قىلىش ئۈچۈن جىددىي تەييارلىق كۆرۈۋاتىدۇ. شۇ تاپتا ئىران ۋە ئەزەربەيجاندا يۈز بەرگەن مەلۇم ۋەقەلەرمۇ مېنى دەرھال قايتىشقا مەجبۇر قىلىۋاتى-دۇ. شول سەۋەبتىن لەشكەرلىرىمنى چېكىنىدۇرۇپ كەتمەك چىمەن. ئەمما سەن بۇ چېكىنىشىمنى ھەرگىزمۇ قورقۇ-چاقلىققا، ئاجىزلىققا جورۇمىغايسەن. قايتا كۆرۈشۈشمىز-نى تەقدىرگە ھاۋالە قىلىشنى قارار قىلدىم. قايتا كۆرۈش-كىچە ئامان بول.

ئىسمائىل شاھتىن دەپ بىلۇرسەن.»

شەيبانىخان بۇ خەتنى ئوقۇۋاتقاندا ھىيلىگەر ئىسمائىل شاھ

مەرۋ مۇھاسىرىسىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، لەشكەرلىرىنى پۈتۈنلەي چېكىندۈرۈپ بولغاندى.

«ئىران بىلەن ئەزەربەيجاندا راستتىنلا زور ۋەقە يۈز بەرگەن ئوخشايدۇ، بولمىسا ئىسمائىل شاھ ئالدىراپ ـ تېنەپ چېكىنەمەيتتى. بۇ ئۇنى يوقىتىشنىڭ ياخشى پۇرسىتى، دەرھال قوغلاپ زەربە بېرىش كېرەك...»

شەيبانىخان ھاياجانلىق خىياللار ئىلكىدە سەركەردىلىرىنى ياۋ قوشۇنىنى قوغلاپ زەربە بېرىشكە بۇيرۇدى.

ـــ قۇدرەتلىك خانىمىزغا ئىككى كەلىمە مەسلىھەتىم بار، ـــ دېدى سەركەردە قەمبەر ئەلى قول باغلاپ تۇرۇپ.

ـــ گەپنى قىسقا قىلسىلا، ـــ دېدى ياۋنى قوغلاشقا ئالدىراپ تۇرغان شەيبانىخان بىتاقەت بولۇپ.

ـــ بۇگۈنچە ياۋنى قوغلىمايلى. خانزادە تۆمۇر سۇلتان بىلەن ئابدۇللا مىرزىنىڭ يىگىرمە مىڭ كىشىلىك لەشكىرىنىڭ مەرۋگە يېتىپ كېلىشىگە يەنە بەش ـ ئالتە پەرسەخ[1] ئارىلىق قالدى، ئۇ ـ تىگىچە كېلىپ بولىدۇ. دۈشمەن شۇ كەتكەنچە كېتەمدۇ ياكى بۇ ـ يەردىن كەتكەن بولۇپ، بىزنى قەلئەدىن ئالداپ ئېلىپ چىقىپ جەڭ قىلىش خىيالى بارمۇ بۇ تەرىپىمۇ ئېنىقلىنىدۇ. ئەگەر ئۇلارنىڭ جەڭ قىلىدىغان غەرىزى بولسا، ھەمدەمگە كېلىدىغان لەشكەرلىرىمىزنى تولۇق جەملەپ ئاندىن جەڭ قىلايلى. ئەگەر شۇ كەتكەنچە قېچىپ كېتىدىغان غەرىزى بولسا، ئۇلارنىڭ ئارقىسـ ـدىن ھەرىتى ئالىلىرىنىڭ شەخسەن قوغلاپ بېرىشلىرىنىڭ ھا ـ جىتى يوق. خانزادە تۆمۇر سۇلتان، ئابدۇللا مىرزا قاتارلىق سەر ـ كەردىلەر بىلەن بىز قوغلاپ بارايلى. ھەزرەتلىرى ئارقا سەپتە تۇ ـ رۇپ بىزگە مەدەت بەرگەچ ئىراق زېمىنغا مەنزىلمۇ مەنزىل قە ـ دەم قويغايلا. ئىران ۋە ئەزەربەيجاندا زور ۋەقە بولغىنى راست

① پەرسەخ ـــ ئۇزۇنلۇق ئۆلچىمى. بىر پەرسەخ سەككىز كىلومېتىرغا تەڭ.

بولسا، شاھ ئىسمائىل بۇ يەردىن قېچىپ بارغىنى بىلەن، ئۇ يەر-دىمۇ پۇت دەسسەپ تۇرالمايدۇ...

ــ ئېيتقانلىرى دۇرۇس جانابى ئەمىر، ــ دېدى شەيبانىخان سەۋرسىزلىك بىلەن ئېغىز ئېچىپ، ــ لېكىن شۇنى بىلسۇنلار-كى، شاھ ئىسمائىل بىلەن جەڭ قىلىش بولسا غەزاتى ئەكبەر[1] دۇر. يەنە كېلىپ ئۇنىڭ غەنىيمەت مالىرى ناھايىتى تولا. ئۆز قولى بىلەن ئالدىمىزغا ئەكېلىپ بەرگەن ئول غەنىيمەتلەرنى تار-تۇالمىساق باشقىلارنىڭ مازىقىغا قالىمىز. رەقىبلىرىمىز شەيبا-نىخان شاھ ئىسمائىلدىن قورقۇپ كېتىپ، ئارقىسىدىن قوغلاش-قىمۇ پېتىنالماپتۇ دەپ مەسخىرە قىلىپ ئارقىمىزدىن كۈلۈشەر. بۇنداق ياخشى پۇرسەت ئالدىدا ئىككىلىنىش ۋە ئاساسسىز ۋەھىمە يېيىش بۇيۇك پادىشاھلارغا دۇنيا ۋە ئاخىرەتتە زىيان كەلتۈرگۈ-سىدۇر. مەردانە بولماق كېرەك.

شەيبانىخان شۇنداق دېگىنىچە ئۆزى باش بولۇپ ئات سالدى. بۇ چاغدا ئىران لەشكەرلىرى ئاللىقاچان مۇرغاب دەرياسىدىن ئۆ-تۈپ بولغانىدى. شەيبانىخان قىلچىلىك گۇمان قىلماي، لەشكەر-لىرىنى مۇرغاب دەرياسىنىڭ كۆۋرۈكىدىن تېز سۈرئەتتە ئۆتۈپ ياۋ-نى قوغلاشقا ئالدىراتتى. ئۇلار كۆۋرۈكتىن ئۆتۈپ بىر ئاش پىشىم ۋاقىت ئۆتكەندە «قاچقان» ياۋنىڭ ئارقىسىدىن يەتتى. شەيبانىخان شۇنداق بىر قاراپلا ھاڭ ــ تاڭ قالدى. ئىسمائىل شاھنىڭ لەشكەر-لىرى شۇ تاپتا مۇستەھكەم جەڭ سېپى تۈزۈپ ساقلاپ تۇرغانىدى.

«ئالدىنىپتىمەن! ئىسمائىل شاھ قېچىش ھىيلىسى ئىشلە-تىپتۇ...»

قاتتىق ۋەھىمگە چۈشكەن شەيبانىخان يا ئالدىغا مېڭىۋې-رىشنى، يا ئارقىسىغا دەرھال چېكىنىشنى بىلەلمەي تۇرغان پەيت-تە، ئارقا تەرەپتىن كەلگەن چاغداۋۇل[2] سەركەردىسى جانۇاپا بەگ

① غازاتى ئەكبەر ــ ئۇلۇغ غازات.

② چاغداۋۇل ــ ئارقا سەپ مۇھاپىزەتچىسى.

ھودۇققان ھالدا شەيبانىخانغا سالام بەردى.

ـــ ئالىيلىرىغا مەلۇم بولغاي، بۆكتۈرمىدە تۇرغان ياۋ لەشـكەرلىرى مۇرغاب دەرياسىنىڭ كۆۋرۈكىنى تامامەن بۇزۇۋەتتى.

شەيبانىخان بېشىدا چاقماق چاققاندەك چۆچۈدى. ھىيلىگەر ئىسمائىل شاھ ئۇنىڭ چېكىنىش يولىنىمۇ ئۇزۇپ تاشلىغانىدى. ئەمدى ئۇنىڭ ئۈچۈن جان تىكىپ جەڭ قىلىشتىن باشقا تالالاش يولى قالمىغانىدى.

شەيبانىخان سەركەردىلىرىگە قاراپ سەپ تۈزۈشكە پەرمان چۈشۈرۈپ بولغۇچە، ياۋ لەشكەرلىرى «يا ئەلى!» دەپ سۈرەن سالغىنىچە ھۇجۇمغا ئۆتتى. يامغۇردەك ياغقان يا ئوقلىرى ئۆزىنى ئوڭشاشقا ئۈلگۈرمىگەن شەيبانىخان لەشكەرلىرىنىڭ يۈز ـ كۆز ـ لىرىگە، باش ـ بويۇنلىرىغا، كۆكرەك ـ بەلەكلىرىگە سانجىلدى. ئىسمائىل شاھ ئەتراپقا بۆكتۈرمە قويۇپ ئۈلگۈرگەنىدى. تۆت تەرەپتىن دەريا تاشقىنىدەك باستۇرۇپ كەلگەن ياۋ لەشكەرلىرىنىڭ زەربىسىگە بەرداشلىق بېرەلمىگەن شەيبانىخان لەشكەرلىرى پەتىراپ كەتتى. شۇ تاپتا ئۈلار جان قايغۇسىدا قالغانىدى. ئەمما شەيبانىخان چېكىنمىدى، ئەتراپىدىكى ساداقەتمەن نۆكەرلىرى بەلەن بىللە ياۋغا جان پىدالىق بىلەن زەربە بەردى. ئۇنىڭ كۆكرەك، تاغاق، بىلەكلىرىگە يا ئوقى سانجىلغانىدى، شۇنداقتىمۇ ئەڭ ئاخىرقى ماغدۇرىنى يىغىپ ياۋنىڭ بېشىغا قىلىچ چاپتى. تۇيۇقسىز بوينىغا سانجىلغان ئەجەل ئوقى شەيبانىخاننى ئاخىرى ئاتتىن يىقىتتى. ھەئە، بۇ جەڭدە شەيبانىخانىنىڭ بىرمۇ سەركەردىسى ھايات قالمىدى.

نۇرغۇن يېرى يارىلانغان شەيبانىخاننى ئۆلۈكلەر ئارىسىدىن تاپتۇرۇپ كەلگەن ئىسمائىل شاھ ئۇنى بوغۇپ ئۆلتۈرۈشكە پەرمان بەردى ۋە باش سۆڭىكىنى ئالتۇن بىلەن قاپلىتىپ شاراب ئىچىدىغان قەدەھ قىلىۋالدى.

132

كابۇل شەھىرىنىڭ سىرتىدىكى توپلىككە جايلاشقان يايلاقلار باھار يامغۇرىدا يۇيۇنۇپ، باشقىچە گۈزەل تۇسكە كىرگەنىدى. تۇرلۇك ئۆسۈملۈكلەر، گۈل ـ گىياھلارنىڭ يۇمران يوپۇرماقلىرى، بەرگىلىرى شاھكابۇل تاغلىرىدىن ئەسكەن غۇر ـ غۇر شامالدا نازۇك تىترەپ ئاللىقانداق بىر خۇشاللىقتىن قىنىغا پاتماي قالغان قىزلارنىڭ نازاكەتلىك ھەركىتىنى ئەسلىتەتتى. ئەتىگەندىلا نۆكەرلىرىنى ئەگەشتۈرمەي چىققان سەئىدخان ئاستا ـ ئاستا قىيامىغا كىرىۋاتقان قۇياشقا قارىغىنىچە چوڭقۇر خىيالغا پاتقانىدى. كۆكۈچ ئورا كۆزلىرىدىن تۆكۈلۈپ تۇرغان مۇڭ، يىرىك ساقال باسقان چىرايىدىكى ھەسرەت خۇددى يايلاقتىن ئايرىلىپ قالغان بۆرىنىڭ ئاللىقانداق بىر ئىستەكتە تىپىرلاشلىرىنى ئەسلىتەتتى.

ھەئە، ئۇ نەۋرە ئاكىسى بابۇرنىڭ ھامىيلىقىدا تۇرۇۋاتقان بولغاچقىمۇ، يۈرىكىدىكى ئارمانلىرى كۆڭۈل ئارامىنى ھەرقاچان بۇزۇپ تۇراتتى. نەچچە يىلدىن بۇيانقى سەرگەردانلىق ھاياتىدا ئاتا ـ بوۋىلىرىنىڭ سەلتەنەتىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈپ، ئۆز ئالدىغا خانلىق سەلتەنەتى تىكلەش ئارزۇسى ئۇنى بىر كۈنمۇ ئارام تاپقۇزمايتتى. ئەجدادلىرىنىڭ ئالدىدا ئۆزىنى يارامسىز، قابىلىيەتسىز، نانقېپى ھېس قىلاتتى. ۋۇجۇدى دەرد ـ ھەسرەتتە ئۆرتىنەتتى. مەغلۇبىيەتلىك كارتىنىلار، ئاچچىق ئەسلىمىلەر خىيالىدىن پەقەتلا نېرى كەتمەيتتى.

«كابۇلدا يەنە قاچانغىچە مۇشۇنداق يۈرەرمەن. ئاغام بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرى شەيبانىخانغا قارشى لەشكىرىي يۈرۈشكە پەرمان

چۈشۈرگەن بولسا، راۋرۇس بىر جەڭ قىلىپ، تۆھپە كۆرسىتىپ ئاندىن ئۇنىڭدىن لەشكىرىي ياردەم سورىسام توغرا بولاتتى. ئىلكىمدە تۇزۇك لەشكەر يوق. شۇنچە ۋاقىتتىن بېرى كىيگىنىمۇ، يېگىنىمۇ ئاشۇ ھىممەتلىك شاھ ئاغامدىن بولۇۋاتىدۇ. شۇ چاغقىچىمۇ ئىززەت ـ ھۆرمىتىمنى زىيادە قىلىپ كېلىۋاتىدۇ. شۇنداقتىمۇ مۇشۇنداق يەپ يېتىۋەرسەم خىجىل بولۇپ قالىدىكەنمەن. شەيبانىخان كۈندىن ـ كۈنگە كۈچىيىپ كېتىپ بارىدۇ، ئايغاقچىلار ئۈنى ئىران ھۆكۈمدارى ئىسمائىل شاھ بىلەن جەڭ قىلىشقا ھازىرلىنىۋېتىپتۇ دەپ مەلۇمات يەتكۈزگەن بولسىمۇ، لېكىن جەڭنىڭ ئەھۋالىدىن تېخىچە مەلۇمات يوق. سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ ئەھۋالىنى بىلىپ كېلىشكە ئەۋەتكەن ئايغاقچىلاردىنمۇ خەۋەر يوق، يا ئۇلار مىرزا بىلەن ئۇچرىشالمىدىمىكىن؟ مىرزا ئاباباكرى ھەددىدىن ئېشىپ ھېلى ئاقسۇغا، ھېلى بەدەخشانغا لەشكەر ئەۋەتىپ تەھلىكە سېلىپ يۈرگۈدەك. ئۈنى كەشمىرنى ئىشغال قىلىۋاپتۇ دېگەن خەۋەرمۇ بار. ئاغام سۇلتان مەنسۇرخان نېمىشقا ھازىرغىچە مىرزا ئاباباكرىگە جازا يۈرۈشى قىلمايدىغاندۇ؟ ئىلكىدىكى ئاشۇ زېمىنلارغا شۇكۇر ـ قانائەت قىلىپ ياتامدىغاندۇ ـ ياكى؟ مېنى قوغلىماي، قېرىنداشلىق مېھرىنى كۆرسىتىپ دەرگاھىدا تۇرغۇزغان بولسا، پۇتىغا پۇت، قولىغا قول بولۇپ، بۇ چاغقىچە ماڭلايسۆيەنى مىرزا ئاباباكرىدىن تارتىۋالغان بولاتتىم. ۋەتەن دېگەن باشقا بولىدىكەن. ھازىر بېشىمدىن دوپپام چۈشسىمۇ باشقىلارنىڭ زېمىنىغا چۈشىدۇ، ھەرقانداق بىر جامائە نىڭ بىرلىك، ئىتتىپاقلىقى بولمىسا، ئاۋام ـ پۇقرالىرى ئەمىر ـ پەرمانلىرىنى ئىجرا قىلىشنى ۋاجىپ دەپ بىلمىدىغان ۋە ئۆزىنىڭ ئاشۇ ئەمىر ـ پەرمانلىرىدىن ھەرقانداق سەۋەب بىلەن باش تارتىشنى راۋا كۆرمەيدىغان بىر ھۆكۈمدارى بولمىغان مەملىكەتنىڭ ئۈلى چىرىپ تۈگەيدۇ. بەندە بەخت ـ تەلىيىنى تەڭرىدىن تىلىشى، ئەمما ئاشۇ تىلىكى ئۈچۈن ھەربىر تەلمىتى زۆرۈر، ئەمما مەنچۇ؟ نەچچە ۋاقىتتىن بېرى خام خىيالغا ئەسىر بولۇپ ياشىدىم.

ىدىم، يېتەر ئەمدى. ئانا ۋەتىنىمگە، ئاتا مىراس زېمىنىمغا قايتىپ ئىشلىرىمنى شۇ يەردىن باشلاي. مېنىڭ تەختىمۇ، بەختىمۇ ھەم ئۇنىڭ ئۈلى بولغان لەشكەر ـ ئاۋامۇ شۇ يەردە. بۇ يەردە تۇ-رۇۋەرسەم، ھېچكىم ماڭا كەل، بۇ تەختتە ئولتۇر دېمەيدۇ...»

يانباغىردىن ئاڭلانغان ئاياغ شەپىسى سەئىدخانىنىڭ خىيال-لىرىنى ئۈزۈپ قويدى. مىرزا ھەيدەر يوچۇن بىر كىشى بىلەن ئاتلىق كېلىۋاتاتتى. ئۇ سەئىدخاننى كۆرۈپ، قېشىدىكى ئادەمگە بىرنېمىلەرنى دەپ پەستە قالدۇرۇپ قويدى.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم ئاغا.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، ھاۋالانغىلى چىققان ئوخشىمام-سەن؟

— يوقسۇ، — دېدى مىرزا ھەيدەر، — ھېلىدىن بېرى سى-لىنى ئىزدەۋاتىمەن. چەرمىگەران دەرۋازىسىدىكى لەشكەرلەر سى-لىنى تاڭ سەھەردىلا مۇشۇ تەرەپكە كەتتى دېۋىدى، ئۇدۇل كېلى-شىم، ئەجەب يالغۇز تۇرۇپ قاپتىلىغۇ ئاغا؟

— نېمە ئۈچۈندۇر يالغۇز خىيال سۈرگۈم كېلىپ قالدى. ئەندىجاندىن قېچىپ چىقىپ، كابۇلغا كەلگەندىن بېرىقى ئىشلار خىيالىمغا كىرىۋېلىپ، بىر ۋاق بولۇپ كەتكىنىنى تۇيماي قاپتى-مەن. بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرى ئىزدەپ قالمىغاندۇ؟

— ھېلىغىچە ئىزدەرمىكىن، — دېدى مىرزا ھەيدەر، — ئەمما باشقىلار ئىزدەۋاتىدۇ.

سەئىدخان مىرزا ھەيدەرنىڭ چىرايىغا يالت ئېتىپ قارىدى. چىرايىدىكى بالىلىق ئالامەتلەر ئۆزگەرمىگەن بولسىمۇ، لېكىن بوي ـ بەستى ئون يەتتە ـ ئون سەككىز ياشلىق يىگىتلەردەك ئۆسۈپ كەتكەن مىرزا ھەيدەر تەۋازۇ بىلەن كۈلۈمسىرەپ تۇراتتى.

— كىمكەن ئۇ ئىزدىگەن؟

— كۆڭۈللىرىنى يېرىم قىلمىسىلا ئاغا، ھۇما قۇش باشلىرى تامان ئۇچۇۋاتقان ئوخشايدۇ.

مىرزا ھەيدەرنىڭ باش ـ ئاخىرى يوق سۆزلىرى سەئىدخاننى

ئەجەبلەندۇردى:

ـــ يوچۇنلا گەپ قىلمىسەنغۇ؟

ـــ تېخى سىلىنى ئاللىقاچان خەۋەر تېپىپ بولغان ئوخشا
دۇ دەپتىمەن، ـــ دېدى مىرزا ھەيدەر كۇلۇمسىرەپ، ـــ خۇش خا
ۋەرگە قۇلاق سالغايلا ئاغا. نەچچە يىللاردىن بېرى جاھانغا پاتما
ئەل ـ يۇرتنى قاقشاتقان مۇناپىق شەيبانىخان ئاخىر
ئىسمائىل شاھ بىلەن مەرۋدە قىلغان جەڭدە بېشىنى يەپتۇ، ئى
مائىل شاھ ئول ھۇججاجنى بوغۇپ ئۆلتۈرگۈزۈپتۇ، نۇرغۇنلىغا
كىشىلەرنىڭ قېنىنى تۆككەن بۇ قانخورنىڭ قېنى ئۆزىنىڭ تو
ماس قارنىغا قۇيۇلۇپتۇ، يەرگە بىر تامچىمۇ ئاقماپتۇ، ئۆزى باش
قىلارغا قىلغاندەك تۇنجۇقتۇرۇپ ئۆلتۈرۈلۈپتۇ.

مىرزا ھەيدەرنىڭ بۇ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ سەئىدخاننىڭ كۆ
ئالدىغا شەيبانىخان تەرىپىدىن قاپقا سولاپ، دەريادا تۇنجۇقتۇرۇ
ئۆلتۈرۈلگەن تاغىسى سۇلتان مەھمۇدخان ۋە ئۇنىڭ ئوغۇللىرى
ھەمدە ئىنىسى ئابدۇخېلىلخان كەلدى ـ دە، يۈرىكى پىچاقتا تىل
غاندەك ئېچىشىپ، كۆز جىيەكلىرى قىزاردى.

مىرزا ھەيدەر سەئىدخاننىڭ چىرايىغا قاراپ، يۈرەك يارىسى
نىڭ تاتىلانغانلىقىنى بىلىپ بېشىنى تۆۋەن سالدى. شۇ دەقىقە
ئۇنىڭ كۆز ئالدىغمۇ شەيبانىخاننىڭ پەرمانى بىلەن ھىراتتا ئۆل
تۈرۈلگەن دادىسى مۇھەممەد ھۇسەين كۆرەگان كېلىۋالغاندى.

ـــ ئەندىجاندىن چاپارمەن كەلگەنكەن، ـــ دېدى مىرزا ھەي
دەر بۇ يەرگە كېلىشتىكى مەقسىتىنى ئېيتقاچ ئېلىپ، ـــ ئۆزلە
رىگە تاپشۇرىدىغان مەكتۇپ بار دەيدۇ.

سەئىدخان ئازابلىق خىياللاردىن باش كۆتۈردى:

ـــ ئاغام بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرى بىلەن كۆرۈشتۈرمىدىڭ
مۇ؟

ـــ ئول كىشى سەئىدخان ئالىيلىرىدىن باشقىسى بىلەر
كۆرۈشمەيمەن، مەكتۇپ خاس سەئىدخان ئالىيلىرىغا يېزىلغان
دەپ تۇرۇۋالدى.

ــ قېنى ئول چاپارمەن؟

مىرزا ھەيدەر يانباغىردا ساقلاپ تۇرغان ئاتلىق كىشىگە قول ئىشارىتى قىلدى. ئاتلىق كىشى تۆپلىككە يۈگۈرۈپ چىقىپ، سەئىدخاننىڭ ئالدىغا كېلىپ قول باغلىدى.

ــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم خانزادە ئالىيلىرى.

سەئىدخان شۇنداقلا قاراپ تۇرۇپ قالدى. بۇ باشقا بىرى ئەمەس، دەل خوجا ئەلى باھادىر ئىدى.

ــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، ــ دېدى كۈتمىگەن بۇ ئۇچرىشىشتىن تاسادىپىيلىق ھېس قىلغان سەئىدخان خوجا ئەلى باھادىرغا گۇمان بىلەن نەزەر تاشلاپ، ــ خوش، بۇ ياققا قەدەملىرى يېتىپ قاپتۇغۇ، سەركەردە؟

«سەركەردە» دېگەن سۆزنى ئاڭلاپ خوجا ئەلى باھادىر گەدەنگىچە قىزىرىپ كەتتى. قولاشمىغان بىر ھەرىكەت بىلەن قويۇنىدىن بىر پارچە خەتنى ئېلىپ، ئىككى قوللاپ ئۇزاتتى:

ــ سەييىد مۇھەممەد مىرزا جانابلىرىنىڭ مەكتۇپىنى ئېلىپ كېلىۋېدىم...

سەئىدخان سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ ئىسمىنى ئاڭلاپ خەتنى ئالدىراش قولىغا ئالدى. بىر چەتتە قاراپ تۇرغان مىرزا ھەيدەر سەئىدخاننىڭ خەتنى ئوقۇۋېتىپ، غەزەپتىن تۇتۇلۇپ كەتكىنىنى كۆرۈپ تەئەججۇپلەندى.

سەئىدخان خوجا ئەلى باھادىرغا سوغۇق بىر نەزەردە قارىۋېتىپ، مەنسىتمىگەن ئاھاڭدا خەتنىڭ بىر بۆلىكىنى قايتىدىن ئۇنلۇك ئوقۇدى:

«.. شاھ ئىسمائىلخان مۇناپىق شەيبانىخاننى ئۆلتۈرگەندىن كېيىن، پەرغانە ۋە ماۋەرائۇننەھىردىكى ئەمىرلەر پاراقسىزلىق بولۇپ كەتتى. ئۇزۇندىن بېرى پەرغانىدە يوشۇرۇنۇپ ئىسيانغا ھازىرلىق كۆرگەنىدىم. بۇ پۇرسەتتە ئىتتىپاقچىلىرىم بىلەن كۆتۈرۈلۈپ ئەندىجانىنى تولۇق ئىشغال قىلا-

دىم. بىزلەرگىم سەييد مۇھەممەد مىرزا، قۇلنەزەر مىرزا، يادىكار مىرزا، قۇتلۇق مىرزا، ئەمىر غۇرى بارلاس، شاھنە ـ زەر مىرزا، قۇتلۇق مىرەك مىرزا، خوجا ئەلى باھادىر قاتار ـ لىقلار شۇنداق مەسلىھەت قىلدۇقكى، مۇشۇنداق بىر ۋەزە ـ يەتتە بابۇر پادشاھنىڭ بۇ جايلارنى ئىلكىگە ئېلىپ، ھۆ ـ كۈمرانلىق قىلىشى تۇرغانلا گەپ، بۇ جايلارغا بابۇر پادشاھ ھۆكۈمرانلىق قىلغاندىن كۆرە، ئۆزلىرىدەك قەلەمدىمۇ، ئە ـ لەمدىمۇ كامالەتكە يەتكەن خانزادە ئالىيلىرىنىڭ پەرغانە تەختىدە ئولتۇرۇشلىرىنى مۇۋاپىق كۆردۇق، ھەمدە سەر ـ كەردە ـ لەشكەرلىرىمىزنى تەقلەپ يوللىرىغا مۇنتەزىر بو ـ لۇپ تۇرۇپتىمىز. ئۇشبۇ تەكلىپىمىزنى تاپشۇرۇۋالغان ھا ـ مان دەرھال يولغا چىققايلا ...»

سەئىدخان بېشىنى كۆتۈرۈپ، ئۇڭايسىز ھالەتتە تۇرغان خوجا ئەلى باھادىرغا قاراپ سوغۇق كۈلدى:

ـــ ئۆز ۋاقتىدا سىلىنىڭ كامالەتكە يەتكەن جاسارەت ھەم پاراسەتلىرىگە ھەقىقەتەن قول قويغانىدىم. مەيلى تاغام سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ، مەيلى ئاغام مەنسۇرخانىنىڭ ياكى مۇناپىق مىرزا ئابابەكرىنىڭ سەركەردە ـ لەشكەرلىرى ئارامسىز قوغلاپ، ھاياتـ مىزغا ھەرقاچان ئېغىر تەھلىكە سېلىپ تۇرغان ۋاقىتلاردا بولـ سۇن، ياكى يا ئوقىدا زەخمىلىنىپ، ئۆزۈمنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئالالمىغۇدەك ئەھۋالغا چۈشۈپ قالغىنىمدا بولسۇن، يېنىمدىن بىر قەدەممۇ ئايرىلماي، دوستلۇق ـ ساداقەتلىرىنى كۆرسەتكەن ئىدىلە. ئەمما كېيىن باش سىغدۇرالمىغۇدەك دەرگاھ، پۇت دەسسـ يەلىگۈدەك زېمىن تاپالماي تېنەپ يۈرگىنىمدە ئەقىدە ـ ساداقەت سىنىقىغا بەرداشلىق بېرەلمىدىلە. شۇنداقتىمۇ خام سۈت ئەمگەن بەندە نۇقسانسىز ئەمەستۇر، بەلكىم جانىبىك سۇلتانىنىڭ دەھشەتـ لىك قىيناقلىرىغا، بېشىغا سالغان ئۆلۈم ۋەھىمىسىگە بەرداشلىق بېرەلمىگەندۇر دەپ سىلىنى ئەپۇ قىلمۇەتكەن ھەم ئەسلەپ تۇرغا ـ

نىدىم. ئەمما، ھالا بۇگۈنكى كۈندە بېشىمنى سىيلاپ، قېرىنداش-لىق، دوستلۇق، ۋاپا، ھىممەت، ئەقىدە قۇچىقىنى كەڭ ئاچقان باھادىر ئاغام بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرىدىن يۈز ئۆرۈشكە، ۋاپاغا جا-پا قىلىشقا دەۋەت قىلىپ كەلگەنلىكلىرىنى كۆرۈپ، سىلىدىن قاتتىق نومۇس قىلىۋاتىمەن. خوش، مېنى سەييىد مۇھەممەد مىرزا جانابلىرى بىلەن باشقىلارغۇ چۈشەنمىسۇن، نەچچە يىل تۇز ـ تائام يەپ بىللە ھايات كەچۈرگەن سىلىمۇ چۈشەنمەمدىلا؟ ئىنسانغا تاجۇ تەخت، بايلىق ـ زېمىنىنمۇ كاتتا بىر نەرسە زۇ-رۇردۇر. ئۇ بولسىمۇ ۋاپا ۋە مەردلىكتۇر. مەردلىك بىلەن ئۆلۈش غۇرۇرىنى پايخان قىلىپ ياشىغاندىن ئەۋزەلدۇر.

خوجا ئەلى باھادىرنىڭ پېشانىسى، چېكىسى ۋە بۇرنىدا چې-كىم ـ چېكىم تەر پەيدا بولدى. ئۇ لام ـ جىم دېمەي بېشىنى تۆ-ۋەن سېلىپ تۇراتتى.

ـــ شەيبانىخان ئىستېلاسىنىڭ توپانى ۋە قىرغىنچىلىق دولقۇنلىرى ئەۋجىگە چىقىپ، خان ـ سۇلتانلىرىمىزنىڭ ئۆمۈر كېمىسىنى پارە ـ پارە قىلىپ، ھەممىسىنى يوقلۇق دەرياسىغا غەرق قىلغان ۋاقىتتا، مەن خۇددى بىر تال تاختايغا ئېسىلىۋالـ-غاندەك بىچارە ھالەتتە كابۇلدىن ئىبارەت نىجات ئارىلىغا ئاران چىقىۋالدىم، ـــ دېدى سەئىدخان خوجا ئەلى باھادىرغا قاراپ، ـــ ئاغام بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرى مېنى بالا ـ قازا دولقۇنلىرىدىن ئاسراپ، شۇ قەدەر قىيىنچىلىق جەزىرىدە ناھايىتى راھەت ـ پارا-غەت ۋە خۇشال ـ خۇراملىق ئىچىدە مۇھاپىزەت قىلدى. ئەمدـ-لىكتە ئىستىقبال ساھىلى كۆرۈنگەندە بۇنداق ناچار ئىشقا قەدەم قويۇش نېمىدېگەن نامەردلىك، بۇنداق قەبىھ قىلىقنى قىلىش نە-قەدەر ھىممەتسىزلىك ـ ھە. بۇنداق ناچار خىيالنى ۋە بولمىغۇر تەسەۋۋۇرنى كۆڭۈلدىن كەچۈرۈشنىڭ ئۆزىمۇ شەرىئەتتە ھارام، ياخشىلىق مەزھىپىدە ئىجسلىق، باھادىرلىق مەزھىپىدە ناجىنس-لىقتۇر. ئۆز ۋاقتىدا سەرسان ـ سەرگەردان بولۇپ، خارۇ زارلىقتا ياشىغىنىمدا، بۇ مەكتۇپنى يازغان سىپاھلارنىڭ بىرەرىنىمۇ

ئۇچرىتالمىغانىدىم. ئەمدىلىكتە ئۇلار مېنى ئاسانلا تېپىۋاپتۇ. بوپتۇ، بۇ ھەقتە جىق سۆزلىمەي. بەلكىم، بۇمۇ ئۇلارنىڭ ياخشى كۆڭلىدۇر. نېمىلا بولمىسۇن ئۇلارنىڭ پەرغانە ۋادىسىنى جانىبىك سۇلتاندىن تارتىۋالغانلىقى تولىمۇ كاتتا ئىش بوپتۇ، ئەمما مەن پەرغانە سەلتەنەتىنى دەپ ئاغام بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرىغا قارا يۈزلۈك قىلسام، ئول چاغدا كىم بىر پارچە ئۇستىخان تاشلاپ بەرسە، شۇنىڭغا قۇيرۇق شىپاڭشتىدىغان لالما ئىتتىن نېمە پەرقىم قالىدۇ؟ ئۇنىڭ ئۇستىگە پەرغانە ۋادىسى ئاغام بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرىنىڭ ئاتا مىراس زېمىنىدۇر. ئۇنىڭدا ھېچكىمنىڭ ھەققى يوق. بېرىپ شول بەگلەرگە سۆزۈمنى يەتكۈزۈپ قويسۇنلار. كاللىسىدىكى غەيرىي نىيەتلەرنى تاشلاپ، بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرىنى ياقلىغاي ھەمدە ئۇنىڭ ئادالەت تۇغى ئاستىغا جەمئىي بولىغاي.

ـــ پەرمانبەردارمەن! ـــ دېدى خوجا ئەلى باھادىر چىلىق ـ چىلىق قارا تەرگە چۆمۈلگەن ھالدا.

ـــ شول تاپتا بۇ ئىشتىن ئاغام بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرى خەۋەر تاپىندىغان بولسا كاللىلىرىنىڭ ئامان قېلىشى ناتايىن. بوپتۇ، بۇ مېنىڭ جانىبىك سۇلتانىنىڭ قولىدىن قاچۇرۇۋەتكەن ياخشىلىقلىرىنى قايتۇرغىنىم بولسۇن. كابۇلدىن دەرھال كېتىۋالسىلا، بەلكىم ئەندىجانغا بېرىپ قېلىشمۇ مۇمكىن، ئەمما پادىشاھ ئەمەس، بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرىنىڭ نۆكىرى سۈپىتىدە بارمەن. كۆرۈشكۈچە ئامان بولغايلا.

ـــ سىلىمۇ ئامان بولغايلا ئالىيلىرى.

سەئىدخان مېڭىشقا تەمشەلگەن خوجا ئەلى باھادىرنى يەنە توختىتىۋالدى:

ـــ ئاغىچام بىلەن ئوغلۇمنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئېلىۋېتىپتۇ دەپ ئاڭلىۋىدىم...

ـــ ئۇلار سالامەت. ياخشى ئورۇنلاشتۇرۇپ قويۇپ، بۇياققا ماڭغانىدىم. ئالىيلىرىنى ئەندىجانغا باشلاپ كېلىمەن دەپ ئويلاپ

ئۇلارنى بىللە ئېلىۋالمىغانىدىم.
سەئىدخاننىڭ يەنە گەپ سوراشقا رايى بارمىدى.

※ ※ ※

بابۇر مەخپىي مەكتۇپنى ئوقۇپ، سەئىدخاننىڭ خوجا ئەلى باھادىرغا بەرگەن جاۋابىنى مىرزا ھەيدەردىن ئاڭلاپ، بىر نەچچە ئىنىسىنىڭ ۋاپادارلىق، مەردلىكىدىن قاتتىق تەسىرلەندى.

ـــ ئەزىز ئىنىم، ـــ دېدى بابۇر، ـــ سەلتەنەت قۇياشى ئەمدى بىزگە قاراپ باققان ئوخشايدۇ. تۇنۇگۈن سىلى يېنىمدىن كەتكەندىن كېيىن، دەرگاھىمغا ئىسمائىل شاھنىڭ ئەلچىسى كەلدى. ئول ئىران ھۆكۈمدارىنىڭ دوستلۇق سالمى پۈتۈلگەن مەكتۇپىدىن مەلۇم بولدىكى، ئۇنىڭ خۇراسان ھۇدۇدىنى بېسىۋېلىش غەرىزى يوق ئىكەن. مېنى ھىراتقا كېلىپ تەخت ـ سەلتەنەتنى تاپشۇرۇۋېلىشقا تەكلىپ قىلىپتۇ ۋە بۇ ۋەدىسىنىڭ گۇۋاھچىسى سۈپىتىدە ئىگىچەم خانزادە بېگىمنى ئەۋەتىپتۇ.

بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ سەئىدخان تولىمۇ خۇشال بولدى:

ـــ ئالدى بىلەن شەپقەتلىك تەڭرىمنىڭ شاپائىتىگە، ئاندىن قالسا ئول ئىسمائىل شاھنىڭ ھىممىتىگە ھەشقاللا، ـــ دېدى سەئىدخان، ـــ خانزادە بېگىم ھەرنېمە بولسا ئازاب دېڭىزىدىن قۇتۇلۇپتۇ.

ـــ ئاتىسىنىڭ ئۆلۈمىدىن ساۋاق ئالمىغان تۆمۈر سۇلتان تاغلىرى بىلەن بىرلىكتە لەشكەرلىرىنى قايتىدىن تەرتىپكە سېلىپ، جەڭگە ھازىرلىنىۋاتقان ئوخشايدۇ، ـــ دېدى بابۇر، ـــ ئەمدى يەنە ساقلاپ تۇرغىلى بولماس. ئەسلىدە ئول شەيباقنىڭ كالىسىنى ئۆز قولۇم بىلەن ئېلىش ئارزۇيۇم بار ئىدى. ھېلىھەم بولسىمۇ ئۇنىڭ جاھىل ئىزباسارلىرىغا تۆمۈرىلەرنىڭ جاسارىتىنى كۆرسىتىپ قويمىسام بولمايدۇ.

ـــ ئوبدان ئويلاپتىلا ئاغا، ئۇشبۇ ۋاقىتتا دۆلەت قۇياشى

ئىقبال بۇرجىدا مۇقىملاشتى، سەلتەنەت تەختى غالىبىيەت سۈ-
پىسىدا قارار تاپتى. ھەممە تائىپە ئادالەتپاناھ دەرگاھلىرىغا يۈز-
لەندى. ئەمدى كەمىنە ئىنىلىرىمۇ سىلىگە ھەمدەم بولۇپ، ئول
ئاتا دۈشمەنلىرىمىزنىڭ قېنىنى ئېرىقتىكى سۇ مىسالى ئاققۇز-
مىسام ھېساب ئەمەس.

ـــ ئەزىز ئىنىم، جەڭگاھتا سىلى بىلەن بىللە ئول دۈشمەن-
لىرىمىزنىڭ بېشىغا تەڭ قىلىچ چېپىشنى ئارزۇ قىلمەن. ئەممە
بىز ئۇچۇن پەرغانىمۇ خۇراسان، ماۋەرائۇننەھرگە ئوخشاشلا مۇ-
ھىمدۇر. ھەممە كۇچىمىزنى خۇراسانغا قارىتىپ، پەرغانىنى
تاشلاپ قويساق ياخشى بولماس، چۈنكى تاشكەنت ھېلىمۇ تۇر-
كىستاننى بېسىپ ياتقان شەيباقىنىڭ تاغىسى سۆيۈنچۇكخانىنىڭ
قولىدىدۇر. گەرچە سەييىد مۇھەممەد مىرزا جانابلىرى پەرغانىنى
جانىبىڭ سۇلتاندىن تارتىۋالغان بولسىمۇ، سىلىگە ئەۋەتكەن
مەخپىي مەكتۇپىدىن قارىغاندا ئۇنىڭغا كۆمەكلەشكەن بىر قىسىم
ئەمىر ـ سەركەردىلەرنىڭ كۆڭلى تازا جايىدا ئەمەستەك قىلىدۇ.
خۇسۇسەن ئاھالىسى كۆپ، غەيرەت ۋە كۇچ ـ قۇۋۋەتتە باشقا
خەلقلەردىن ئالاھىدە پەرقلىنىپ تۇرىدىغان موغۇلستان خەلقى
ئەقىل ـ تەدبىرى، ھىممەت ـ شىجائىتى بىلەن ئىززەت ـ ھۆر-
مەتكە سازاۋەر بولۇپ كېلىۋاتقان سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ
باشچىلىقىدا ئول تەرەپتىكى دۈشمەنلىرىمىزنىڭ ئېتەكلىرىنى
خارۇ زارلىق چاڭلىرىغا تولدۇرۇپتۇ. ئەقىل ـ تەپەككۇر ھۆكۈمى
بويىچە ئەمدى مېنىڭ خىزمىتىمدە بولۇشلىرى مۇۋاپىق ئەمەس.
پەرغانە ئىگىدارچىلىقىنى بۇگۈندىن ئېتىبارەن سىلىگە بەردىم.
ئول تەرەپتىكى ئەمىر ـ سەركەردىلەرنىڭ باشلىرىنى بىر تۇغ
ئاستىغا جەمئىي قىلىپ، ئۆز ئالدىلىرىغا سەلتەنەت سۇرگەيلا.

ـــ بۇنداق قىلساق قانداق بولىدۇ تاغا؟ پەرغانە سىلىنىڭ ئا-
تا مىراس زېمىنلىرى تۇرسا.

ـــ دېگەنلىرى راست. ئەمما شۇنى ئۇنتۇمىسىلاكى، بىز دې-
گەن ئۇرۇق ـ تۇغقان، قوۋم ـ قېرىنداشمىز. بۇ تۇغقاندارچىلىق-

نى رەھمەتلىك بابىلىرىمىزدىن سۈلتان يۈنۈسخان ئالىيلىرى بەـ
لەن سۈلتان ئەبۇ سەئىد مىرزا ئالىيلىرى قۇدىلىق يولى بىلەن
قىيامىغا يەتكۈزگەنىكەن. شول تاپتا ھەر ئىككىلىمىزنىڭ تومۇـ
رىدا ئول ئىككى بۈزرۈكۋار بابىلىرىمىزنىڭ قېنى ئاقماقتا. ئىلـ
كىمىزدىكى زېمىنلارنى سېنىڭ ـ مېنىڭ دېيىشمىزنىڭ ھاجىتى
يوقتۇر. كۆڭلۈمدىكى گەپنى قىلسام، مەرھۇم ئىنىم جاھانگىر
مىرزا ھايات بولغان بولسا پەرغانە تەختىنى سىلىگە بۈيرۇمايتـ
تىم. چۈنكى ئۆز ۋاقتىدا پەرغانىنى ئۈنىڭغا ۋەدە قىلغانمەن. ئەپـ
سۇس، ئۇ ئوزاقى يىلى ھىراتتىن قايتىپ كېلىش سەپىرىدە قازا
قىلىپ كەتتى، نەۋرە ئىنىم مىرزاخان بولسا بەدەخشانىنى باشقۇـ
رۇۋاتىدۇ، ئىنىم ناسىر مىرزا يېنىمدا تۇرمىسا بولمايدۇ، چۈنكى
ئوغلۇم ھۇمايۇن تېخى كىچىك. ياخشى كۈنىنىڭ يامىنى بولۇپ
قالسا تەختىمگە ۋارىسلىق قىلىپ، سەلتەنەت تىزگىنىنى قولىغا
ئالىدىغان ئىزباسار يوق بولۇپ قالىدۇ، ـــ بابۇر بىر پەس خىيال
سۈرۈۋالغاندىن كېيىن گېپىنى داۋاملاشتۇردى، ـــ بىرلىكنىڭ
ھامان بۆلۈنۈشى، بۆلۈنۈشنىڭ ھامان بىرلىكى بولىدۇ. سىلىنى
پەرغانىگە ئەۋەتىشىم بۆلۈنۈش ئەمەس، بەلكى مۇشۇ ئارقىلىق
ئاتا ـ بابىلىرىمىزدىن قالغان تۇغقاندارچىلىق مۇناسىۋەتلىرىـ
مىزنى مۇستەھكەملەش ۋە بۇيۇك بىرلىكنى ھەقىقىي تۇرده
داۋاملاشتۇرۇش، بۇنىڭ ھەر ئىككىلىمىزگە پايدىسى بار.

ـــ ئەدەپتىن ئەمىر ئۇلۇغ دەپتىكەن، ـــ دېدى سەئىدخان
بېشىنى ئېگىپ، ـــ گەرچە يانلىرىدىن ئايرىلماي دۇشمەنلىرىـ
مىزگە بىرلىكتە جازا يۈرۈشى قىلىش ئارزۇيۇم بولسىمۇ، لېكىن
جاھىللىق قىلسام كۆرسەتكەن ھاتەملەرچە ھىممەتلىرىنى قوبۇل
قىلىشتىن باش تارتقاندەك بولۇپ قالغۇدەكمەن. بوپتۇ، پەرغانىنى
سىلىگە ۋەكالىتەن باشقۇرۇپ تۇراي.

بابۇر سارايدىكى ئەمىرلەرگە يۈزلەندى:

ـــ ئىنىم سەئىدخان ئالىيلىرىغا بەش يۈز نەپەر نۆكەر بېـ
رىمەن. ئۇنىڭ بىلەن ئەندىجانغا بېرىشنى خالايدىغانلار ئۆزۈڭلارنى

مەلۇم قىلىڭلار.

ئەمرلەر بىر ـ بىرىگە قاراشتى. كابۇلغا سەئىدخان بىلەن بىللە كەلگەن مۇتىۋەرلەردىن خوجا سالىھ مەۋلانە خۇلقى، مىرزا جالالدىن خېلى بۇرۇنلا قايتىپ كەتكەنىدى.

ـــ كەمىنىلىرى خانزادە ئالىيلىرىنىڭ بۇشۇك ئۇستازىمەن، ـــ دېدى ئايازبېك قۇشچى تەۋازۇ بىلەن قول باغلاپ، ـــ پادىشاھ ئالىيلىرى ئىجازەت بەرسە ئەندىجانغا بېرىشنى خالايمەن.

ئايازبېك قۇشچىغا ئەگىشىپ مەۋلانە يۈسۈپ كاشغەرىي، مىرزا گادايبەردى، مىرزا ئەھمەد، مەنسۇر ۋەلى، تاھىر بەگ قاتارلىقلار سەئىدخان بىلەن بىللە ئەندىجانغا بېرىش ئارزۇسىنى بىلدۈردى.

بابۇر ھەممىسىگە خۇشاللىق بىلەن ئىجازەت بەردى.

شۇ ئەسنادا سەئىدخاننىڭ كۆزى مىرزا ھەيدەر بىلەن توقۇنۇشۇپ قالدى. ئۇ سەئىدخانغا يالت ئېتىپ قاراپ قويۇپ يەنە يەرگە قارىۋالدى.

ـــ ئالىيلىرىدىن يەنە تۆت ئادەمنى سورىماقچىمەن، ـــ دېدى سەئىدخان تەۋازۇ بىلەن.

ـــ خوش، ـــ دېدى بابۇر.

ـــ مىرزا ئەلى تاغايى لەمخاندا ئانامنىڭ خىزمىتىدە بولغانلىقى ئۈچۈن، ئالىيلىرىنىڭ بۇ قارارىدىن خەۋەرسىزدۇر، ئۇنىمۇ ئۆزۈم بىلەن بىللە ئېلىپ كەتسەم دەيمەن. ئۇنىڭدىن باشقا مىرزا ھەيدەرنى يېنىمدا تۇرغۇزۇپ، تەربىيەمگە ئالغۇم بار. مەۋلانە مۇھەممەد بىلەن ھاپىز مىرىم مىرزا ھەيدەرنىڭ ئەتكە ـ ئۇستازلىرىدۇر، شۇڭا بۇ ئىككىسىنىمۇ كەمىنىلىرىگە قوشۇپ قويغان بولسىلا.

بابۇر مىرزا ھەيدەرگە قاراپ بىرپەس خىيال سۈردى. ئۇ نەچچە يىلدىن بېرى مىرزا ھەيدەرنى ئوغلىدەك كۆرۈپ قالغانىدى. شۇڭا ئۇنى سەئىدخانغا قوشۇپ قويۇشقا قىيالمايۋاتاتتى.

ـــ مىرزا ئەلى تاغايى ئانا جەمەت تاغلىرىدۇر ھەم ئىزچىل

تۇرده ۋالىدەلىرىنىڭ خىزمىتىده بولۇپ كەلدى. شۇڭا سىلىنىڭ يانلىرىدا تۇرۇشى كېرەك. مىرزا ھەيدەرگە كەلسەك، نەچچە يىلدىن بېرى ئۇنىڭغا پەرزەنتىمدەك مېھرىم چۈشۈپ قالغانىدى. ئەلۋەتتە سىلىمۇ ئۇنى بىر تۇغقان ئىنىلىرىدەك پەرۋىش قىلدىلا. ئەنە، جەرستاندا ئۆزى تۇرۇپتۇ، ـــ دېدى بابۇر مىرزا ھەيدەرنى ئېڭىكى بىلەن ئىشارە قىلىپ، ـــ بۇ ئىشتا ئۆزى بىر قارارغا كەلسۇن.

ھەممەيلەننىڭ كۆزى مىرزا ھەيدەرگە تىكىلدى. تەڭقىسلىقتا قالغان مىرزا ھەيدەر قىزىرىپ كەتكەنىدى.

ـــ ئاغام ئىختىيارىڭغا قويدى، ـــ دېدى سەئىدخان مىرزا ھەيدەرگە قاراپ، ـــ كابۇلدا قالامسەن ياكى ئەندىجانغا كېتەمسەن، ئۆزۈڭ بىرنېمە دېگىن.

مىرزا ھەيدەر ئاۋۇال بابۇرغا، ئاندىن سەئىدخانغا قارىۋالغاندىن كېيىن بېشىنى ئەگدى. دەماللىقتا جاۋاب بېرىشتىن قىسىلىدى، شۇ تاپتا ئۇ ئىككى نەۋرە ئاكىسىدىن قايسىسىنى تاللاشنى بىلەلمەي قالغانىدى.

ـــ بىزنى تەقەززا قىلما، ـــ دېدى بابۇر ئۇنى رىغبەتلەندۇرۇپ، ـــ كۆڭۈل خاھىشىڭنى بىمالال بىلدۇرۇۋەر، ھەر ئىككىلىمىز سەن ئۈچۈن ئوخشاش.

ـــ يۈرىكىمدىكى گەپنى قىلسام ھەر ئىككىڭلاردىن ئايرىلغۇم يوق، ـــ دېدى مىرزا ھەيدەر كۆزىگە لىققىدە ياش ئېلىپ، ـــ ھەر ئىككىڭلارنى ئاتام ئورنىدا كۆرىمەن، بۇگۈنكى كۈندە سەلتەنەت زۆرۈرىيىتى بىلەن ئايرىلماقچى بولۇۋاتسىلەر. قايسىڭلارنىڭ يېنىدا تۇراي، ھامان بىرىڭلار بىلەن ئۇزاققىچە كۆرۈشەلمەسلىكىم مۇمكىن، خىلىدىن بېرى پۈرسەت تېپىپ ئاتا ـ ئانامنىڭ قەبرىسىنى تاۋاپ قىلىش ئارزۇيۇم بار ئىدى، ئانامدىن ئايرىلىپ قالغان ۋاقتىمدا بەكمۇ كىچىك ئىكەنمەن. ھازىرغىچە ئول مېھرىبانىمنىڭ چىرايىنى ئەسلىيەلمەيمەن. ئانامنىڭ چىرايىنى ھامىلىمنىڭ چىرايىدىن تەسەۋۋۇر قىلىمەن. ئاتام كىچىكىمدىن ماڭا ھەم ئاتا، ھەم ئانا بولۇپ مېھرىنى بەرگەنىدى، ئەپسۇس، ئا-

تامنى مۇناپىق شەيباق ئۆلتۈرۈۋەتتى. ئوغۇل بولغۇچى ئاتا ـ ئا-
نىسىنىڭ تۇپراق بېشىنى تاشلىماسلىقى، پات ـ پات زىيارەت قى-
لىپ تۇرۇشى كېرەك ئىدى. ئاتامنىڭ تۇپراق بېشى ھىراتتا تولى-
مۇ غېرىبسىنىپ قالدى. شۇڭا ئاغام بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرى بى-
لەن ھىراتقا بېرىپ، ئاۋۋال ئاتامنىڭ تۇپراق بېشىنى تاۋاپ قىل-
غۇم بار، ئاندىن كېيىن ئىجازەت بېرىلسە ئەندىجانغا بارارمەن ۋە
ئانامنىڭ تۇپراق بېشىنى زىيارەت قىلۇرمەن.

مىرزا ھەيدەر گېپىنى تۈگىتىپ بۇقۇلداپ يىغلىۋەتتى. ئۇ-
نىڭ بۇ يىغىسىدا ئاتا ـ ئانىسىغا بولغان سېغىنىشمۇ، مېھرىبان
نەۋرە ئاكىسى سەئىدخانغا قىيالماسلىقمۇ بار ئىدى. ئۇنىڭ سە-
ئىدخان بىلەن بىللە كېتىش ئارزۇسى كۈچلۈك ئىدى، ئەمما با-
بۇرنىڭ يېنىدا قالسا دادىسىنىڭ قەبرىسىنى يوقلاشتىن باشقا،
ئىككى ئاچىسىنىڭ دېرىكىنى قىلالايتتى، چۈنكى بابۇر جازا يۈ-
رۈشى قىلماقچى بولغان تۆمۈر سۇلتانىنىڭ يېنىدا يېزىنسى ئا-
دۇللا مىرزىمۇ بار ئىدى. ئەلۋەتتە، ئاچىسى ھەببە سۇلتان خې-
نىم بىلەن كۆرۈشۈپ قېلىش ئېھتىمالى چوڭ ئىدى.

سەئىدخان ئەپسۇسلانغان ھالدا ئۇلۇغ ـ كىچىك تىندى:

ـــ مېنىڭ يېنىمدا تۇرغان بولسىڭىمۇ، مەرھۇم ئاتاڭنىڭ
تۇپراق بېشىنى يوقلىغىلى چوقۇم ئەۋەتكەن بولاتتىم.

مىرزا ھەيدەر لام ـ جىم دېمەي تۇرۇۋالدى.

ـــ بولدى، مىرزا ھەيدەرنى تەڭلىك قىلمايلى، كېيىنچە قا-
چان بېرىشنى خالىسا شۇ چاغدا يانلىرىغا ئەۋەتىمەن، ـــ دېدى با-
بۇر.

ـــ مەن سېغىنىپ قېلىپ كۆرۈشۈشنى تەلەپ قىلسامۇ ئە-
ۋەتىپ بېرىشلىرىنى سورايمەن، ـــ دېدى سەئىدخان.

ـــ ئەلۋەتتە شۇنداق قىلىمەن، ـــ دېدى بابۇر جاۋابەن.

ئۇچ كۈن ئۆتكەندە بابۇر سەركەردە ـ لەشكەرلىرىنى باشلاپ
خۇراسانغا، سەئىدخان ئانىسى، ئۇستازى ۋە باشقا سەركەردىلىرىنى
ئېلىپ ئەندىجانغا قاراپ يۇرۇپ كەتتى.

سەئىدخان بىلەن بابۇر ئاۋۇال تونلىرىنى ئالماشتۇرۇپ كىيىۋىلىشتى، ئاندىن قۇچاقلىشىپ خوشلاشتى. سەئىدخان مىرزا ھەيدەرنى باغرىغا مەھكەم باسقىنىچە كۆزىگە لىققىدە ياش ئالدى، مىرزا ھەيدەر ھۆركىرەپ يىغلىۋەتتى. بابۇر ئېچ ـ ئىچىدىن قاپ-ساپ كەلگەن يىغىسىنى ئاران ـ ئاران بېسىۋالدى. سەئىدخان ئۆزىنى ئاز كەم ئىككى يېرىم يىل قويىنىغا ئېلىپ، ئەزىزلەپ باققان گۈزەل كابۇل شەھىرىگە قىيمىغان ھالدا ئۇزاق نەزەر تاشلىدى:

— خەير ـ خوش كابۇل!

※ ※ ※

ئەندىجان شەھىرى بۇ قېتىم سەئىدخاننى كاتتا داغدۇغا بىلەن كۈتۈۋالدى. سەييىد مۇھەممەد مىرزا باشچىلىقىدىكى چوڭ ـ كىچىك ئەمىر ـ بەگلەر شەھەردىن توقۇز چاقىرىم يىراقلىققا ئىستىقبالىغا چىقىپ كۈتۈپ تۇرۇشقانىدى. ئۇلار سەئىدخانىنىڭ ئالدىغا يۈگۈرۈپ كېلىپ ئېتىنىڭ ئۈزەڭگىسىگە سۆيدى. ئاتنىڭ ئۈزەڭگىسىنى سۆيۈش سەئىدخانغا كۆرسىتىلۋاتقان ھۆرمەتلا بولۇپ قالماستىن، بەلكى سەييىد مۇھەممەد مىرزا باشچىلىقىدىكى بارلىق ئەمىر ـ بەگلەرنىڭ سەئىدخانغا شەرتسىز بەيئەت قىلغانلىقىنى بىلدۈرەتتى. ئەلۋەتتە، بۇ بويسۇنۇش پۈتكۈل پەرغانە ۋادىسىنىڭ سەئىدخانغا تەۋە بولغانلىقىدىن دېرەك بېرەتتى.

ئەندىجان شەھىرىگە كاتتا دەبدەبە بىلەن كىرگەن سەئىدخان ئوردا سارىيىدا بارلىق ئەمىر ـ بەگلەرنى پادىشاھلىق يوسۇنى بويىچە بىر قېتىم قوبۇل قىلدى. سەييىد مۇھەممەد مىرزىغا كۆز-سەتكەن تۆھپىسى ئۈچۈن ئۇلۇسبېگلىك مەرتىۋىسى ئىنئام قىلىپ، لەشكىرىي دىۋانىنىڭ ئەمىرلىكىگە تەينىلىدى، باشقا ئەمىر ـ بەگلەرگىمۇ مۇۋاپىق مەنسەپ ـ مەرتىۋە بەردى، ئاندىن لەشكىرىي ۋە مەمۇرىي ئىشلارنى ئورۇنلاشتۇردى.

— پەرمان! — دېدى سەئىدخان، — بۇگۈندىن باشلاپ يەتتە

كۈنگىچە ھەرقايسى گۈزەر ـ رەستىلەردە داشقازانلار ئېسىلىپ ئاۋام ـ رەئىيەتكە ئاش تارتىلسۇن، ئۇلارنىڭ بىر يىللىق باج ـ سېلىقى كەچۈرۈم قىلىنسۇن. سىرتتىن كەلگەن سودىگەرلەردىن تامغا بېجى يېرىم ئېلىنسۇن...

سەئىدخان مۇراسىمنى تاماملاپ كۆرۈشمىگىلى ئۈزۈن بولغان خوتۇنى زەينەپ بىبىنى، تۇغۇلغاندىن بېرى چىرايىنىمۇ كۆرۈپ باقمىغان ئوغلى ئابدۇرەشىتخاننى كۆرۈشكە ئالدىرىدى.

※ ※ ※

ھايت ـ ھۇيت دېگۈچە بىر يىل ئۆتۈپ كەتتى.

ئەندىجاندا توي ئۇستىگە توي بولغانىدى.

ھەئە، بابۇر خارەزمدە تۆمۈر سۇلتان بىلەن ئابدۇللا مىرزىنى مەغلۇب قىلىپ، سەمەرقەنتنى قايتىدىن قولغا ئالغاندىن كېيىن، ئەسىرگە چۈشكەنلەر ئارىسىدىن مىرزا ھەيدەرنىڭ ئاچىسى ھەببە سۇلتان خېنىمنى ئىزدەپ تاپقانىدى. مىرزا ھەيدەر ئاچىسى بىلەن يىغلاپ كۆرۈشتى. بابۇردىن ئىجازەت ئېلىپ دادىسىنىڭ تۈپراق بېشىنى يوقلاپ كەلدى. بۇ ئارىلىقتا سەئىدخان بابۇرنىڭ غەلىبىسىنى تەبرىكلەش ئۈچۈن سەييىد مۇھەممەد مىرزىنى سەمەرقەنتكە ئالاھىدە ئەۋەتكەنىدى. سەييىد مۇھەممەد مىرزا ئەندىجانغا قايتار ۋاقتىدا بابۇرنىڭ قوشۇلۇشى بىلەن ھەببە سۇلتان خېنىمنى بىللە ئېلىپ كەلگەنىدى، شۇ يىلى قىشتا سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ ئەلچىلىك قىلىشى بىلەن سەئىدخان ھەببە سۇلتان خېنىمنى نىكاھىغا ئالدى.

باھار پەسلى كەلگەندە بابۇر كۆلمەلىك ئۇرۇشىدا ھۇجۇم قىلىپ كەلگەن ئابدۇللا مىرزىدىن قاتتىق يېڭىلىپ، سەمەرقەنتتە تۇرالماي ھىسارغا كېتىشكە مەجبۇر بولدى. بۇ ئارىلىقتا سەئىدخان مىرزا ھەيدەرنى سېغىنغانلىقىنى بىلدۈرۈپ بىرنەچچە قېتىم ئادەم ئەۋەتتى، ئاخىرى بابۇر ئايرىلىشقا قىيمىغان ھالدا مىرزا

ھەيدەرنىڭ ئەندىجانغا بېرىشىغا ئىجازەت بەردى.

مىرزا ھەيدەر ئەندىجانغا كېلىپ ئۆزاق ئۆتمەي، سەئىدخان سىڭلىسى مۇھىب سۇلتان مەلىكىنى مىرزا ھەيدەرگە نىكاھلاپ بەردى. مانا بۇگۈن ئاشۇ تويىنىڭ داغدۇغىسى داۋاملىشۋاتاتتى.

ـــ سىلىنىڭ بىزگە تاغلىق ئەمەس، ئاتلىق مېھىر ـ مۇھەببىتىنى كۆرسىتىپ، بېشىمىزنى سىلىغانلىقلىرىغا كۆپ رەھمەت، ـــ دېدى مىرزا ھەيدەر تاغىسى سەييىد مۇھەممەد مىرزىغا مىننەتدارلىقىنى بىلدۈرۈپ، ـــ ئىگىچەم ھەببە سۇلتان خېنىم بىلەن قايتا ئامان ـ ئېسەن دىدارلاشقىنىمدا قانچىلىك خۇشاللىغان بولسام، ئۇنىڭ نەۋرە ئاغام سەئىدخان ئالىيلىرى بىلەن نەكاھلانغانلىقىنى ئاڭلاپ شۇنچىلىك پەخىرلەنگەنىدىم. مانا ئەمدىلىكتە ئۆزۈمنىڭ خان ئالىيلىرىنىڭ سىڭلىسىغا ئۆيلىنىپ، كۆرەگانلىق مەرتىۋىسىگە ئېرىشىشتەك خۇشاللىقىمنى بايان قىلىشقا تىلىم ئاجىزلىق قىلىۋاتىدۇ.

ـــ ئەزىز ئوغلۇم، بۇ مىننەتدارلىقلىرىنى ئاۋۋال بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرىغا بىلدۈرگەيلا. ناۋادا ھەببە سۇلتان خېنىمنى ئەندىجانغا ئەۋەتمىگەن بولسا، سەئىدخان ئالىيلىرى بىلەن ئىككىسىنىڭ نىكاھ ئىشى ۋۇجۇدقا چىقمىغان بولاتتى. مۇھىب سۇلتان مەلىكە بىلەن ئىككىلىرىنىڭ نىكاھلىرى بولسا تەقدىر ـ قىسمەتتۇر.

ـــ ھەرقانداق نەرسىدىن ئادالەت، ساداقەت، مەردلىك ئەلا ئىكەن. رەھمەتلىك ئاتامنىڭ ئۆمرىنىڭ ئاخىرىدىكى خاتالىقىنى ئويلىسام تولىمۇ ئەپسۇسلىنىمەن.

ـــ ئازماس ئاللاھ، ھەممىمىز خام سۈت ئەمگەن بەندىلەرمىز، ـــ دېدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا، ـــ پەدەرلىرىنىڭ ئۇل ئىشى ئۇچۇن ئەمدى ھەسرەت چېكىپ يۈرمەسلە. ھېس قىلىشمچە، ئاغام ئاشۇ ۋاقىتتا شەيبانىخانغا كۆڭۈل خاھىشى بىلەن ئەمەس، سىلىنىڭ ئامانلىقلىرىنى كۆزلەپ ئەل بولۇشقا مەجبۇر بولغان. بەلكىم باشقا مۇددىئالىرىمۇ بار بولغىيدى. ئىشقىلىپ

نېمىلا بولمىسۇن شۇ چاغدا ھېراتتىن قېچىپ كېتەلمەيتتى، قاچسا ئۆزىنىڭلا ئەمەس، سىلىنىڭ ھاياتلىرىنىمۇ دوغا تىكىشكە مەجبۇر بولاتتى. مەن ئاغامنىڭ ساداقەتمەن، ۋاپادار، مەرد كىشى ئىكەنلىكىگە شەكسىز ئىشىنىمەن، ئەمما چوڭ ئاغام مىرزا ئابا-بەكرى بولسا ئاش بەرگەن قازاننى چاققان ھەقسىز بىر تۈزكور-دۇر. شۇنچە يىللاردىن بېرى ئۇنىڭ زۇلمىدىن ماڭلايسۆيە ۋادىسى-دىكى رەئىيەتنىڭ بىر كۆزىدىن ياش، بىر كۆزىدىن قان ئاقماقتا.

مىرزا ھەيدەر ئويلانغان ھالدا تۆردىكى سەئىدخانغا قاراپ قو-يۇپ يەنە تاغىسىغا يۈزلەندى:

ـــ سىلىچە خان ئالىيلىرى ئەندىجانىنى تەرك ئېتىپ، ئاتا مىراس ئول زېمىنلارغا بېرىشنى خالارمۇ؟

ـــ پەرغانە ۋادىسى خان ئالىيلىرىغا ئۆمۈرلۈك ۋەتەن بولال-مايدۇ، ـــ دېدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا ئويچانلىق بىلەن، ـــ گەرچە ئۆزىنى بۇ ھۇدۇدنىڭ قانۇنلۇق مىراسخورى دەپ قارايدىغان بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرى بۇ سەلتەنەتنى خان ئالىيلىرىغا بەرگەن بولسىمۇ، لېكىن شەيبانىيلار تېخى تىنچىغىنى يوق. يەنە بىر تە-رەپتىن مۇستەھكەم بىر خانلىق قۇرۇپ، سەلتەنەت تىزگىنىنى ئەۋلادتىن ـ ئەۋلادقا يەتكۈزۈش ئۈچۈن كىندىك قېنى تۆكۈلگەن ۋەتەندىنمۇ مۇۋاپىق جاي يوقتۇر.

مىرزا ھەيدەر تاغىسىنىڭ مۇلاھىزىسىگە قايىللىق بىلەن بېشىنى لىڭشىتتى.

ـــ خان ئالىيلىرىغا جىددىي مەلۇمات.

ئالدىراش كىرىپ كەلگەن ھۆدەيچى بەگنىڭ ئاۋازى بىلەن توي نەغمىسى قاياۋاتقان سورۇن چىپپىدە توختىدى.

ـــ ئىجازەت، ـــ دېدى سەئىدخان.

ـــ مەلۇم بولغايكى، مىرزا ئابابەكرى يىگىرمە مىڭ خىلال-غان سەركەردە ـ لەشكەرلىرى بىلەن ئەندىجانغا قاراپ كېلىۋې-تىپتۇ.

كۈتۈلمىگەن بۇ خەۋەر سورۇن ئەھلىنى قاتتىق چۆچۈتتى.

ئەشەددىي ئاتا رەقىبىنىڭ ئىسمىنى ئاڭلىغان سەئىدخان ئىچكى ھاياجىنىنى بېسىپ ئۆزىنى خاتىرجەم تۇتۇشقا تىرىشتى:

ـــ ئەمىر ـ سەركەردىلەردىن باشقىلار ئۆزىنى چەتكە ئالغاي! سورۇندىكى تۆۋەن دەرىجىلىك مەھرەملەر، خىزمەتكارلار، سازەندىلەر دۇررىدە ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ سارايدىن چىقىپ كېتىشتى.

ـــ مەلۇماتنى تەپسىلىي بايان قىل، ـــ دېدى سەئىدخان.

ھۆددەيچى بەگ چاپارمەندىن ئالغان مەلۇماتنى بايان قىلىشقا كىرىشتى.

ئەسلىدە شەيبانىخاننىڭ ئۆلتۈرۈلگەنلىكىدىن خىلىلا كېچىكىپ خەۋەر تاپقان مىرزا ئابابەكرى ئۇزۇندىن بېرى كۆز تىكىپ كەلگەن پەرغانە ۋادىسىنى قولغا كىرگۈزۈش تەمەسىدە يىگىرمە مىڭ لەشكەرنى باشلاپ كېلىپ، ئۆزكەنت، مادۇ، ئوش قاتارلىق شەھەرلەرنى بېسىۋالغاندى. شۇ تاپتا كاسانغا خىرىس قىلىپ تۇرغان شەيبانىيلارنىڭ قالدۇق كۈچلىرى بىلەن جەڭ قىلىشقا تەييارلىنىپ تۇرغان سەئىدخان تېخى بۇ ئىشتىن خەۋەر تېپىشقا ئۈلگۈرمىگەنىدى. پەرغانىنى بېسىۋېلىشقا ئالدىراپ قالغان مىرزا ئابابەكرى دەسلەپكى غەلىبىسىدىن ھاياجانلىنىپ، سەئىدخاننىڭ كاسان قەلئەسىدە جانىبىك سۇلتان بىلەن تىركىشىۋاتقان پۇر-سەتتىن پايدىلىنىپ ئەندىجاننى ئىشغال قىلىش ئۈچۈن چاقماق تېزلىكىدە كېلىۋاتاتتى.

ـــ چاپارمەننىڭ مەلۇماتىدىن قارىغاندا، ياۋنىڭ تەييارلىقى بەكمۇ پۇختەدەك قىلىدۇ، ـــ دېدى ھۆددەيچى بەگ گېپىنى داۋاملاشتۇرۇپ، ـــ مىرزا ئابابەكرى سەركەردىلىرىگە: «ئەندىجان سېپىللىرى مۇستەھكەم زور قەلئەدۇر. شەھەرنى ئالىدىغان ئەسلىھەلەر تولۇق بولمىغۇچە تۇمەنلىگەن لەشكەر بىلەن مۇھاسىرە قىلىپ ئىشغال قىلىش مۇمكىن ئەمەس» دەپ، نۇرغۇنلىغان مەنچاناق، زەمبىرەك، شوتا تەييارلاتقۇزۇپتۇ، بەلكىم ئەتە يېتىپ كېلىشى مۇمكىن.

ـــ ئەسلىدە مەن ئەدىپىنى بەرگىلى ئالدىغا بېرىپ بولغۇچە ئۆزى ئالدىمغا كەپتۇ ـ دە، ئول تۆزكور، ـــ دېدى سەئىدخان چىرايىغا ئاچچىق كۈلكە يۈگۈرتۈپ.

ـــ ئەھۋالدىن قارىغاندا مىرزا ئاببابەكرى ئۆزىگە زىيادە ئىشىنىپ چۆچۈرىنى خام ساناۋاتسا كېرەك، ـــ دېدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا، ـــ بوپتۇ، تەمە قازىنىنى قاينىتقىنىچە كېلىۋەرسۇن. ئىچىدىغىنى جازا ھەم پۇشايمان شارابى بولىدۇ، خالاس.

سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ خېلىدىن بېرى سەئىدخانىنى ماڭلايسۆيەگە لەشكەر تارتىشقا تەۋسىيە قىلىش مۇددىئاسى بار ئىدى. بۇ مۇددىئاسىنى بىلدۇرۇشكە ئەپلىك پۇرسەت تاپالماي تۇرغاندا، مىرزا ئاببابەكرىنىڭ كېلىشى ياخشى بىر پۇرسەت بولغانىدى.

ـــ چاشقانىنىڭ ئۆلگۈسى كەلسە مۇشۇكنىڭ قۇيرۇقىنى چىشلەپتۇ دەپتىكەن، ـــ دېدى نۆكەر بېشى تاھىر بەگ، ـــ مۇشۇ پۇرسەتتە مىرزا ئاببابەكرىنى تەلتۆكۈس يوقىتىپ، ماڭلايسۆيەنى قايتۇرۇۋېلىشقا ئاساس سالايلى.

ـــ ئەندىجان جانابلىرىغا بەش قولدەك ئايان، ـــ دېدى سەئىدخان سەييىد مۇھەممەد مىرزىغا قاراپ، ـــ لەشكىرىي تەدبىرنى سىلىنىڭ ئاغزىلىرىدىن ئاڭلايلى.

ـــ سەييىد مۇھەممەد مىرزا دەس ئورنىدىن تۇرۇپ، سەئىدخانغا ئېھتىرام بىلدۇرگەندىن كېيىن ئەمىر ـ سەركەردىلەرگە يۈزلەندى:

ـــ بارلىق سەركەردىلەر دەرھال ئۆز لەشكەرلىرىنى ئېلىپ شەھەر سىرتىدىكى تۇتلۇق[1]تا بارگاھ تىككەي، باشقا لەشكىرىي تەدبىرنى شۇ يەردە كۆرگەيمىز.

ھەئە، ئەندىجان شەھىرىدە ئاز كەم قىرىق كۈنگە سوزۇلغان توي ناغرىسىنىڭ ئورنىغا جەڭ ناغرىسى ئالماشتى، سەئىدخان بارلىق سەركەردە ـ لەشكەرلىرىنى ئېلىپ ياۋنىڭ ئالدىنى توسۇش

① تۇتلۇق ـــ ئۇجملىك.

ئۇچۇن شەھەردىن چىقتى.

※ ※ ※

بۇگۇن ھاۋا تولىمۇ ئوچۇق ئىدى. سەييىد مۇھەممەد مىرزا ياۋغا لەشكەرلىرىنىڭ سانىنى ئاشۇرۇپ كۆرسىتىپ ۋەھىمە سېلىش ئۈچۇن پۈتكۈل تۈتلۇق دالىسىنى ئىگىلەپ قارارگاھ تىكىكۈزگەنىدى.

ـــ لەشكەرلەرنى زىيادە چېچىۋەتتۇقمۇ قانداق؟ ـــ سورىدى سەئىدخان قارارگاھلارنى كۆزدىن كەچۈرۈپ چىققاندىن كېيىن، ـــ تۆت لەشكەرگە بىر چېدىر، يۈز لەشكەرگە بىر قارارگاھ توغرا كەلگەندەك قىلىدۇ. ئۇلار بۇنداق چېچىلىپ كەتسە، رەسمىي جەڭگە چۈشكەندە ھەمدەملىشەلمەي قالارمىكىن.

ـــ خاتىرجەم بولسىلا ئالىيلىرى، قارارگاھ ئاشۇنداق تۇرۇۋېرىدۇ. مىرزا ئابابەكرى قارارگاھتا قانچىلىكتىن لەشكەرلىرىنىڭ بارلىقىنى نەدىن بىلسۇن، ـــ دېدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا خاتىرجەملىك بىلەن، ـــ مۇشۇ تەدبىر ئارقىلىق ئۇنىڭ قىزىپ كەتكەن قاپاق كاللىسىنى ئازراق سەگىتىپ قويايلىمىكىن دەيمەن.

ـــ قۇرۇق قارارگاھ ھېيلىسى بىلەن مىرزا ئابابەكرىگە ۋەھىمە سالاي دەپتىلا ـ دە، ـــ دېدى سەئىدخان كۈلۈپ.

ئۇلارنىڭ يېنىدا پاراڭغا قۇلاق سېلىپ تۇرغان مىرزا ھەيدەر گېپىنى قىرىپ قويۇپ تۆۋەندىكى نەزمنى ئوقۇدى:

كىشىكىم ئاڭا يەتسە ۋەھىمۇ ھە راست،
بىرىن يۈز، يۈزنى مىڭ ئەتكەي قىياس.

ـــ تولىمۇ جايىغا چۈشتى، ـــ دېدى سەئىدخان مىرزا ھەيدەرنى ماختاپ، ـــ ئەمىرلەشكەر جانابلىرىنىڭ مۇددىئاسىنى تولىمۇ جايىدا ئىپادە قىلدىڭ.

مىرزا ھەيدەر كۈلۈمسىرەپ قويدى.

ئەندىجانىنى تۇيۇقسىز ھۇجۇم بىلەن قولغا كىرگۈزۈش خىيالىدا جان ـ جەھلى بىلەن ئىلگىرىلەۋاتقان مىرزا ئابابەكرى سەئىدخانىنىڭ ئاللىقاچان ئالدىنى توسۇپ، سەپ تۈزۈپ تەق بولۇپ تۇرغىنىنى كۆرۈپ، غەزەپتىن ئۆتى يېرىلغۇدەك بولۇپ كەتتى. سەئىدخانىنىڭ تۈتلۇق دالىسىنى قاپلاپ كەتكەن ساناقسىز قارا گاھلىرىنى كۆرۈپ يۈرىكىگە ۋەھىمە ئولاشتى. نۆكەرلىرىنى «سەئىدخانىنىڭ ئەندىجاندا تۈزۈك لەشكەرلىرى قالمىدى، ئاساسلىق لەشكىرى كۆچى كاساندا، ئەندىجانىنى بىرلا ھۇجۇم بىلەن ئىشغال قىلالايمىز» دەپ مەلۇمات بەرگەن ئايغاقچىسىنىڭ شۇ يەردىلا تىلىنى كېسىپ، كۆزىنى ئويۇپ تاشلاشقا بۇيرۇدى.

ئىككى قوشۇن جەڭ ناغرىلىرىنى چالغىنىچە ئارىلىق قالدۇرۇپ سەپ تۈزۈشتى. تۈتلۇق دالىسى يۈزلىگەن جەڭ دۈمبالقىرىنىڭ گۈمبۈرلەشلىرى، مىڭلىغان لەشكەرلەرنىڭ نەرە تارتىشلىرىدىن لەرزىگە كەلدى.

شاھىدانە كۆكۈلداش، مۇھەممەدبەگ، مىرزا ۋەلىبەگ قاتارلىق يۈقىرى دەرىجىلىك سەركەردىلەرنىڭ ھەمراھلىقىدا سەپنىڭ ئالدىغا چىققان مىرزا ئابابەكرى سەئىدخانغا قامچىسىنى جونۇپ تۇرۇپ تىل سالدى:

ــ ئەي ياۋىماس بەچچە! شول تاپتا ئۆزۈڭنى چاغلىماي شىلتاق ئېتىۋاتقىنىڭنى بىلىۋاتامسەن! مانا ئالدىڭدا يېڭىلمەس باھادىرلار تۇرۇپتۇ، سەمىگە بولسۇنكى، بۇ باھادىرلارنى ئۆز ۋاقتىدا باباڭ يۇنۇسخان، ئاتاڭ ئەھمەدخانمۇ يېڭەلمىگەن. ئەمدىلىكتە سەندەك بىر سېرىق تۇك سويىما نېمىمۇ قىلالايتىتاق؟! ئەڭ ياخشىسى دەرھال ئاتتىن چۈشۈپ بىر قوشۇق قېنىڭنى تىلە. ئىنسابىم كېلىپ قالسا، جېنىڭنى ئامان قويۇپ، ئاغۇات ـ چۆھرىلىرىم قاتاردىدا خىزمىتىمگە سالغايمەن.

سەئىدخان غەزەپتىن پاتىڭغىچە قىزىرىپ كەتتى ۋە ئېتىنى دېۋىتىپ سەپنىڭ ئالدىغا چىقتى:

ـــ ئالىيلىرى، ئۆزلىرىنى تۇتۇۋېلىپ، زىنھار كېسىلمە-گەيلا، ـــ دېدى سەئىدخانغا ياندىشىپ سەپتىن چىققان سەييىد مۇھەممەد مىرزا ئاستا پىچىرلاپ، ـــ يولۇاسنى يەڭگەن باتۇر ئە-مەس، ئاچچىقنى يەڭگەن باتۇر، دەپتىكەن. ياۋ لەشكەرلىرى بىزدىن نەچچە ھەسسە كۆپ، مىرزا ئابابەكرى شۇڭا ئاشۇنداق چوڭ سۆز-لەۋاتىدۇ. بۇنداق كۆپ لەشكەرنى قارا كۈچكە، جاسارەتكە تايىنىپ ئەمەس، پەم ـ پاراسەتكە تايىنىپ يېڭىش كېرەك، تەمكىن بول-غايلا.

سەئىدخان بېشىنى يەڭگىل لىڭشىتىپ قويۇپ، مىرزا ئابا-بەكرىگە قاراپ سوغۇق كۈلۈمسىرىدى:

ـــ سېنىڭ زالىم، تۇزكور، نامەرد ئادەم ئىكەنلىكىڭنى ئاڭلاپ كەلگەن بولساموۇ، لېكىن خاتۇن كىشىلەرگە خاس زۇۋانداز لىقىڭنى خىيالىمغا كەلتۈرمىگەنىكەنمەن. ھازىر ئۆزۈڭ-نىڭ جەڭ مەيدانىدا تۇرۇۋاتقانلىقىڭنى ئۇنتۇپ قالما. جەڭنى ئا-يالارغا ئوخشاش تىل ـ ھاقارەت بىلەن قىلىش ئەركەكنىڭ ئىشى ئەمەس. كىمنىڭ ھەقىقىي غالىب ئىكەنلىكى ھېلى مەلۇم بولىدۇ.

مىرزا ئابابەكرى سەئىدخانىنىڭ بۇ قەدەر تەمكىنلىكىنى خە-يالىغا كەلتۈرمىگەنىدى. شۇ ئەسنادا سەييىد مۇھەممەد مىرزا ئې-تىنى دېۋىتىپ ئالدىغا ئون نەچچە قەدەم چىقتى ـ دە، ئات ئۈس-تىدە تۇرۇپ مىرزا ئابابەكرىگە سالام بەردى:

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم ئاغا.

مىرزا ئابابەكرى ئىنسىنى تونۇپ چىرايىنى پۈرۈشتۇردى:

ـــ كۆزۈمدىن يوقال ئەي سەگ. مەن سېنىڭ ئاغاڭ ئەمەس.

ـــ ئاچچىقلىرىغا ھاي بەرسىلە ئاغا. سالام بېرىش پەرھىز، ئىلىك ئېلىش قەرز دەپتىكەن. شول تاپتا ئاغىلىق ھۆرمەتلىرىگە رىئايە قىلىپ سالام بېرىۋاتىمەن. ئىززەت كۆرسىتىش ـ كۆر-سەتمەسلىك ئىختىيارلىرى، ئەمما ھازىر بۇنى دەتالاش قىلىدىغان ۋاقىت ئەمەس. پەرغانە مەيلى سۇلتان سەئىدخان ئالىيلىرىنىڭ ئىلكىدە بولسۇن، مەيلى سىلىنىڭ ئىلكىلىرىدە بولسۇن شەيبا-

نىيلار ھەرگىز رازى بولمايدۇ. ھەر ئىككىلىرىگە دۇشمەنلىك قىلىدۇ. بۇ گەپلەرنى بۇنداق تۇرۇپ چۈشەندۈرۈپ بولۇش مۇمكىن ئەمەس. ماقۇل كۆرسىلە سەركەردىلىرىدىن بىرىنى ئەۋەتسىلە، بىر داستىخاندا ئولتۇرۇپ مەسلىھەت قىلايلى. ناۋادا سۇلھىنى لايىق تېپىپ قالسىلا تېخى ياخشى، قوشۇلمىسىلا ئاندىن ئۇرۇش قىلىشساقمۇ كېچىكمەيمىز.

مىرزا ئاببابەكرى بىردىنلا ئويلىنىپ قالدى.

«ئۇلار راستىنلا سۇلھى تەلەپ قىلماقچىمىدۇ ياكى ھىيلە ئىشلىتىۋاتامدىغاندۇ؟ قارارگاھلىرىنىڭ كۆپلۈكىگە قارىغاندا لەشكەرلىرىنىڭ سانى مېنىڭكىدىن كەم چىقمىدىغاندەك ئەمەس. سۇلھىنى رەت قىلسام قانداق بولۇر؟ مەيلى، سۇلھىگە سەركەردە ئەۋەتىپ، مۇشۇ باھانىدە ئۇلارنىڭ ئەھۋالىنى تېخىتىخلاپ كۆرمەيمەنمۇ...»

ـــ ئەھۋالدىن قارىغاندا ئۇلارنىڭ سۇلھى تەلەپ قىلغۇسى بارەك قىلىدۇ، ـــ دېدى مىرزا ۋەلىبەگ مىرزا ئاببابەكرىنىڭ خىيالىنى بۆلۈپ، ـــ ئىجازەت بەرسىلە كەمىنىلىرى بېرىپ ئۇلارنىڭ ھەقىقىي مۇددىئاسىنى ئۇقۇپ كېلەي.

مىرزا ئاببابەكرى دەماللىققا ئىجازەت بەرمەي سەركەردىسىگە قارىدى.

ـــ سۇلھى تەلەپ قىلىپ قالسا، بىر قېتىمدا مەسلىھەت پىشىماسلىقى مۇمكىن، ـــ دېدى مىرزا ۋەلىبەگ گېپىنى داۋاملاشتۇرۇپ، ـــ مۇشۇ باھانىدە يېقىنلىشىش ئارقىلىق سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىمۇ قارارگاھىمىزغا مەسلىھەتكە تەكلىپ قىلاي. قارارگاھىمىزغا كەلسە دەرھال تۇتۇپ قامايلى. سەييىد مۇھەممەد مىرزىدىن ئايرىلسا سەئىدخانىڭ ئون بېشى، يىگىرمە بىلىكى بولسىمۇ ھېچ ئىلاج قىلالمايدۇ ـ دە، دەرگاھلىرىغا باش ئېگىپ كېلىشكە مەجبۇر بولىدۇ.

مىرزا ۋەلىبەگ بۇ خام خىيالىغا قاتتىق ئىشىنىپ، سەييىد مۇھەممەد مىرزىنى ئالداپ تۇتۇپ، كاتتا خىزمەت كۆرسىتىش تە-

مەسىگە چۈشكەنىدى.

ـــ ئەمىسە شۇنداق قىلايلى، ـــ دېدى ئەندىجانغا كىرىشكە ئالدىراپ تۇرغان مىرزا ئابابەكرى نېرى ـ بېرىسىنى ئويلىمايلا، ـــ ناۋادا سەييىد مۇھەممەد مىرزىنى دەرگاھىمغا ئالداپ ئېلىپ كېلە ـ لىسەك، بۇ قېتىمقى يۈرۈشنىڭ بىرىنچى تۆھپىسى سېنىڭ بولـ ـدۇ.

ئۇ گېپىنى تۈگىتىپ سەييىد مۇھەممەد مىرزىغا يۈزلەندى:

ـــ بوپتۇ، تەلىپىڭنى قوبۇل قىلاي. ئەمما سۈلھىنى ئۆزۈڭ تەلەپ قىلغانلىقىڭ ئۈچۈن، سەن مېنىڭ دەرگاھىمغا كەل، مەسـ ـلىھەتنى بۇ تەرەپتە قىلايلى.

«سېنىڭ قۇۋلۇق، شۇملۇقلىرىڭنى كىم بىلمەيدۇ، مېنى كىچىك بالىنى ئالدىغاندەك ئالدايمەن دېمەكچىمۇ سەن...»

سەييىد مۇھەممەد مىرزا تەمكىنلىك بىلەن جاۋاب بەردى:

ـــ دېگەنلىرى ئورۇنلۇق ئاغا. سۈلھى تەلەپ قىلمىغان تەقـ ـدىردىمۇ دەرگاھلىرىغا سالامغا بېرىش مەجبۇرىيىتىم بار ئىدى. ئەمما، مەن ھازىر سۈلتان سەئىدخان ئالىيلىرىنىڭ نۆكىرىمەن. ئىككى قوشۇن ئۇرۇشقا ھازىرلىنىپ تۇرۇۋاتىدۇ. دېمەك، ئۇتتۇـ ـرىمىزدا تولۇق ئىشەنچ يوق. بۇنداق ۋاقىتتا سۈلتان سەئىدخان ئالىيلىرى ئىجازەت بەرمەيدۇ. شۇڭا مەنمۇ سەركەردىلىرىنىڭ بۇ تەرەپكە كېلىشىنى تەلەپ قىلماي. سىلىمۇ مېنى كەل دەپ تۇـ ـرۇۋالمىسىلا. ئاۋۋال بىز ئىككى قوشۇن بارگاھىنىڭ ئوتتۇرىسىدا بىر سورۇن ھازىرلاپ سۆھبەتلىشەيلى. سۆھبەت مۇڭپىپەقىيەتلىك بولۇپ، كۆڭلىمىزدە ئىشەنچ پەيدا بولسا، ئاندىن دەرگاھلىرىغا سالامغا باراي.

«جاھىللىق قىلسام ئۇنى گۇمانلاندۇرۇپ قويۇشۇم مۇمكىن. مەيلى ئاۋۋال سۆھبەتكە يول قويماي، ئاندىن دەرگاھىمغا كەلمەسكە ئامالى يوق...»

ـــ بولىدۇ، شۇنداق قىلايلى ئەمىسە، ـــ دېدى مىرزا ئابا ـ ـبەكرى، ـــ سۆھبەتكە مىرزا ۋەلىبەگنى باش قىلىپ تۆت سەر ـ

كەردە ئەۋەتمەن. سەنمۇ تۆت سەركەردەڭ بىلەن كەل، مەسلىھەت سۇپىسىنى ئۆزۈڭ راسلا.

ـــ ۋاقىت پىشىنغا قارار تاپسا قانداق؟

ـــ بولىدۇ.

ھەر ئىككىلا تەرەپ لەشكەرلىرىنى بىر چاقىرىم كەينىگە چېكىندۈردى. ئەمما، بىر ـ بىرىدىن ئېھتىيات قىلىشىپ ھوش ـ يار تۇرۇشتى.

سەييىد مۇھەممەد مىرزا جەڭ مەيدانىنىڭ ئوتتۇرىسىغا چاقـ قانغىنا بىر چېدىر تىككۈزۈپ، ئېسىل تائام ـ شارابلارنى ھاـ زىرلاتقۇزدى.

دېيىشكەن مەھەلدە مىرزا ۋەلىبەگ تۆت سەركەردىسى بىلەن يېتىپ كەلدى. ھەر ئىككىلا تەرەپ بىر ـ بىرىگە سالام بېرىشىپ ئورۇن ئېلىشتى. تۆردە سەييىد مۇھەممەد مىرزا بىلەن مىرزا ۋەـ لىبەگ ئولتۇردى. باشلاپ كەلگەن سەركەردىلىرى ئۆز ئەمىرلىرىـ نىڭ ئاياغ تەرىپىدىن ئورۇن ئېلىشتى.

ـــ جانابلار، ـــ دېدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا سۆھبەتداشـ لىرىغا تەكشى بىر نەزەر تاشلىۋالغاندىن كېيىن، ـــ قائىدە بويىـ چە ئالدى بىلەن مەن كۆڭلۈمدىكىنى بايان قىلاي. ھەربىرلىرى زامانىمىزنىڭ باھادىر ئەزىمەتلىرى، پاراسەت ئەھلى، كۆپ سۆزـ لەش ھاجەتسىز. ئېيتار سۆزۈم شولكى، سۇلتان سەئىدخان ئالىيـ لىرى ماڭلايسۆيە، تۇرپان، بېشبالىق ۋە ئالمالىق ۋادىسىنىڭ ھەـ قىقىي تەخت ئىگىسى بولمىش مەرھۇم سۇلتان ئەھمەدخان ئالىيـ لىرىنىڭ خانزادىسىدۇر. ئاغام مىرزا ئابابەكرىنىڭ ماڭلايسۆيەنى قانداق ھىيلە بىلەن قولغا كىرگۈزۈۋېلىپ، سەلتەنەتكە ئاسىيلىق يولىنى تۇتقانلىقى ھەربىرلىرىگە ئايان. مانا ئەمدى ئالدىلىرىدا ئول زېمىنىنىڭ ھەقىقىي مىراسخورى تۇرۇپتۇ. ئەل ـ يۇرت ئاـ غامنىڭ زۇلمىدىن جاق تويدى، ئۇنىڭدىن بىزار بولدى. سۇلتان سەئىدخان ئالىيلىرى لەشكەر تارتىپ باربدىغانلا بولسا، ئەل ـ رەـ ئىيەت ئاغام مىرزا ئابابەكرىنى ئەمەس، ئۇنى قوللايدۇ. ئول چاغدا

ئاغام تەخت ـ سەلتەنەت تۇگۈل جېنىنىمۇ ساقلاپ قالالمايدۇ. ئە-مىر ـ بەگلىرى بولمىش سىلەرنىڭ كۈنۈڭلارمۇ ئۇنىڭدىن بەتتەر بولىدۇ. شۇڭا ھەقىقەتنى ياقلاپ، زالىم ھۆكۈمدارنىڭ ئىتائىتى-دىن چىقىپ، خانزادە ئالىيلىرىغا بەيئەت قىلىڭلار. شۇنداق قىلـ-ساڭلار ئىستىقبال قۇياشىڭلار بەخت ئاسمىنىڭلاردا يەنە نۇر چاـ-چىدۇ. ئەگەر بۇ تەكلىپىمنى ماقۇل كۆرمىسەڭلەر، ئاغام مىرزا ئابابەكرىنى خانزادە سەئىدخان ئالىيلىرى بىلەن دۇشمەنلىشىش-تىن توسۇڭلار. بىرلىكتە شەيبانىيلارغا تاقابىل تۇرايلى. بۇنىڭ ھەر ئىككىلا تەرەپكە پايدىسى بار.

ـــ بىزنى سۆھبەتكە چاقىرىشتىكى مۇددىئالىرى مۇشۇمـ-دى؟ بەس، سىلى بىلەن سۆھبەتلىشەلمىگۈدەكمىز.

مىرزا ۋەلىبەگ دەس ئورنىدىن تۇردى. تۆت ھەمراھىمۇ ئۇـ-نىڭغا ئەگەشتى.

ـــ ئالدىراپ يەڭگىللىك قىلمىسىلا سەركەردە، ـــ سەييىد مۇھەممەد مىرزا ۋەلىبەگنىڭ دولىسىدىن دوستلارچە تۇتۇپ ئۇنىڭ تۆت ھەمراھىغا قارىدى، ـــ مىرزا ۋەلىبەگكە ئايرىم دەيدـ-غان بىرنەچچە ئېغىز سۆزۈم بار، سىلەر چىقىپ تۇرۇڭلار.

ئاچچىقى كېلىپ تۇرغان تۆت سەركەردە چېدىرنىڭ سىرتىغا چىقىپ كەتتى. مىرزا ۋەلىبەگ ئۇلارنى توختىتىشقىمۇ ئۇلگۈرەلـ-مەي قالدى. سەييىد مۇھەممەد مىرزا ئۆزىنىڭ تۆت سەركەردىسىـ-نىمۇ چىقىرىۋەتتى.

ئەس ـ يادى سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ ئىشەنچىسىگە ئېـ-رىشىۋېلىپ، ئۇنى مىرزا ئابابەكرىنىڭ قېشىغا ئالداپ ئېلىپ بېـ-رىشتا قالغان مىرزا ۋەلىبەگ نېرى ـ بېرىسىنى ئويلاشمايلا يەنە جايىدا ئولتۇردى.

ـــ قېنى كەلسىلە، ئاۋۋال بىر يۇتۇمدىن شاراب ئىچەيلى.

مىرزا ۋەلىبەگ ئۇسساپ قالغانىدى. شۇڭا سەييىد مۇھەممەد مىرزا تۇتقان شارابنى بىر كۆتۈرۈپلا ئىچىۋەتتى. شۇ تاپتا ئۇ سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ ۋاقتىنى قەستەن كەينىگە سوزۇۋاتـ-

قانلىقىنى خىيالىغىمۇ كەلتۈرمەيتتى. ھايت ـ ھۇيت دېگۈچە بىر چۆگۈن چاي قاينىمىچىلىك ۋاقىت ئۆتۈپ كەتتى.

ـــ جانابلىرى ئىككى ئېغىز گېپىم بار دېگەنىدىلە، ـــ دېدى مىرزا ۋەلىبەگ، ـــ ئاشۇ گەپلەرنى ئاڭلىغان بولسام، قالدى سۆھبەتنى لايىق كۆرسىلە ئاغىلىرى مىرزا ئاباباكرى ئالىيلىرىڭ دەرگاھىدا داۋاملاشتۇرساق. ئاغىلىرىمۇ سىلى بىلەن ئايرىم سۆھبەتلىشىشكە تولىمۇ ئىنتىزاردۇر.

ـــ مەنمۇ ھەم شۇنداق، ـــ دېدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا تەمكىنلىك بىلەن، ـــ سىلى ئاغامنىڭ دەرگاھىدىكى مەرتىۋىلىك سىپاھلاردىن، سەركەردىلەرنىڭ ھەممىسى ئاغزىلىرىغا قارايدۇ. سىلىگە دېمەكچى بولغىنىم باشقا گەپ ئەمەس، يەنە بايىقى گېپىمنى تەكرارلىماقچىمەن، ئوبدان ئويلىنىپ كۆرگەيلا.

«ئايرىم دەيدىغان قانداق گېپى بارکىن دەپتىمەن، ئەسلىدە يەنە شۇ بايىقى گەپكەنغۇ. جان ھەلقۇمىغا كېلىپ قالغاندا ئاغىسىنىڭ ئالدىغا بېرىپ گۇناھىنى تىلىمەي، يەنە شۇ بەختسىز خانزادىسىنىڭ دېپىنى چېلىۋاتقىنىنى...»

مىرزا ۋەلىبەگ ئورنىدىن تۇردى:

ـــ بولىدۇ، بۇ تەكلىپلىرىنى ئويلىنىپ كۆرەي. ئەمما سىلىمۇ ۋاقتىدا ئاغىلىرىنىڭ دەرگاھىغا بېرىپ سالام بەجا كەلتۈرگەيلا. نېمىلا دېگەنبىلەن ئىككىلىرى قېرىنداش ئەمەسمۇ.

ـــ ئاللاھ خالىسا شۇنداق قىلىمەن، ـــ دېدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا.

ـــ كەمىنىلىرى لاياقىتىم بولمىسىمۇ، ئاغا ـ ئىنىلەر ئوتتۇرىسىدا كۆۋرۈك بولۇشنى خالايمەن. بىلمىدىم، قاچان بېرىشقا ۋاقىتلىرى يېتەركىن؟ خان ئالىيلىرىغا خۇش خەۋەر ئالغاچ كەتەي.

ـــ ھازىرچە بىر نېمە دېيەلمەيمەن. بۇنىڭ ئۈچۈن خانزادە ئالىيلىرىدىن ئىجازەت ئېلىشىم كېرەك. جانابلىرىغا ئايرىم خەۋىرىنى بېرەي.

سەييد مۇھەممەد مىرزىدىن ئېنىق ۋەدە ئېلىشقا كۆزى يەت-
مىگەن مىرزا ۋەلىبەگ ئورنىدىن تۇردى. ئىككىلىسى بىللە چې-
دىرىدىن چىقتى. ئۇلارنىڭ سەركەردىلىرى چېدىر تۇۋىدە ساقلاپ
تۇرۇشقانىدى.

ـــ ئەمىسە ھېلىقى گەپنى ئويدان ئويلىنىپ باقۇرلا، ـــ دې-
دى سەييد مۇھەممەد مىرزا مىرزا ۋەلىبەگنىڭ ھەمراھلىرىغا
قاراپ قويۇپ.

ـــ بولىدۇ، مەنمۇ سىلىنىڭ خەۋەرلىرىنى كۈتىمەن، ـــ دې-
دى مىرزا ۋەلىبەگ.

ـــ جانابلىرىنى تەقەززا قىلماي جاۋاب ئەۋەتمەن، ـــ دېدى
سەييد مۇھەممەد مىرزا.

ئۇلار شۇ يوسۇندا خوشلىشىپ ئۆز قارارگاھلىرىغا قايتىش-
تى.

※ ※ ※

ـــ پەرمان بەرگەيلا ئالىيلىرى. تېزدىن جەڭ تەييارلىقىغا
كىرىشەيلى، ـــ دېدى سەييد مۇھەممەد مىرزا سەئىدخانىنىڭ چې-
دىرىغا كىرىپ.

ـــ مەقسەت ـ مۇددىئالار ئوڭۇشلۇق بولغان ئوخشىمامدۇ؟ ـــ
سورىدى سەئىدخان.

ـــ ئاللاھ خالىسا ئۇنىڭدىنمۇ ئارتۇق بولدى، ـــ دېدى سەي-
يد مۇھەممەد مىرزا، ـــ مىرزا ئاباباكرى تولىمۇ گۇمانخور ئا-
دەم، بۇ چاغقا بىچارە مىرزا ۋەلىبەگ كاللىسىدىن ئايرىلمىغان
تەقدىردىمۇ، مىلىڭ ئۆلۈپ بىر تىرىلدى.

ـــ دېمەك، مىرزا ئاباباكرىنىڭ سەركەردىلىرىگە بولغان ئە-
ھمىيىتىڭىز سۇسلىشىپتۇ ـ دە.

ـــ پەمىچە شۇنداق. مىرزا ۋەلىبەگ ئۇنىڭ مەرتىۋىلىك
سەركەردىلىرىدىن. مىرزا ئاباباكرى ئۇنىڭدىن گۇمانلىنىپ،

ئازابلىسلا، باشقا سەركەردىلىرىنىڭمۇ كۆڭلىگە ۋەسۋەسە چۈشۈپ جەڭ قىلىشقا رايى بارمايدۇ. جەڭنىڭ توقۇزى رەڭ، بىرى جەڭ دېگەن مانا مۇشۇ.

ـــ ئېيتقانلىرى كەلگەي، ـــ دېدى سەئىدخان.

سەييىد مۇھەممەد مىرزا توغرا پەرەز قىلغانىدى.

گۇمانخور مىرزا ئاباباكرى مىرزا ۋەلىبەگنىڭ سۆھبەت ئەھۋالىدىن بەرگەن مەلۇماتىدىن قىلچىلىك قانائەت ھاسىل قىلمىدى. ئۇنىڭغا ھەمراھ قىلىپ ئەۋەتكەن تۆت سەركەردىنى چاقىرتتى:

ـــ راستچىللىق بىلەن ئېيتىڭلار، بايا سەييىد مۇھەممەد مىرزا بىلەن كۆرۈشكەندە قانداق سۆزلەر ئارىغا چۈشتى؟

تۆت سەركەردە مىرزا ئاباباكرنىڭ چىرايىدىكى دەھشەتنى كۆرۈپ خۇدۇكسىرەشتى. بىر ـ بىرىگە مەدەت تىلەپ قاراشتى. ئاندىن دۇدۇقلىغان ھالدا بولۇنغان گەپلەرنى يېپىدىن ـ يېڭىسىغچە سۆزلەپ بېرىشتى.

بۇلارنىڭ ئېيتقانلىرىنى بايا مىرزا ۋەلىبەگمۇ بايان قىلغانىدى. شۇڭا مىرزا ئاباباكرىگە ئۇلار تىل بىرىكتۈرۈۋالغاندەك تۇيۇلۇپ، چىرايى تېخىمۇ تۈرۈلدى.

ـــ يەنە باشقا گەپ بولۇنمىدىمۇ؟ ـــ دەپ سورىدى مىرزا ئاباباكرى ئۇلارنىڭ كۆزىگە نەشتەردەك تىكىلىپ تۇرۇپ.

ـــ ھە راست، ـــ دېدى ئۇلاردىن بىرى دەرھال ئېسىنى يىغىپ، ـــ بىزنىڭ ئالدىمىزدا سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ دېگەن سۆزلىرى مۇشۇ. ئاندىن كېيىن بىزنى چېدىردىن چىقىرىۋېتىپ، مىرزا ۋەلىبەگ جانابلىرى بىلەن ئايرىم خېلى ئۇزاق سۆزلەشتى. بىز سىرتتا بولغاچقا نېمە دېيىشكەنىنى ئاڭلىيالمىدۇق.

ـــ كېيىن ئۇلار چېدىردىن بىللە چىقىشتى، ـــ دېدى يەنە بىر سەركەردە، ـــ سەييىد مۇھەممەد مىرزا خوشلىشىدىغان چاغدا مىرزا ۋەلىبەگنىڭ قولىنى مەھكەم سىقىپ تۇرۇپ: «ئەمىسە ھېلىقى گەپنى ئوبدان ئويلىنىپ باقۇرلا» دەپ تاپىلىدى.

ـــ مىرزا ۋەلىبەگ جانابلىرىمۇ: «بولىدۇ، مەنمۇ سىلىنىڭ خەۋەرلىرىنى كۈتىمەن» دەپ جاۋاب بەردى.

ـــ سەييىد مۇھەممەد مىرزىمۇ: «سىلىنى تەقەززا قىلماي جاۋاب ئەۋەتىمەن» دېدى.

ـــ يەنچۇ؟

تۆت سەركەردە مىرزا ئاباباكرىنىڭ دەھشەت يېغىپ تۇرغان كۆزلىرىگە قاراشتىن ئەيمىنىپ بېشىنى ئەگدى.

ـــ ئۇنىڭدىن باشقا گەپ بولۇنمىدى.

مىرزا ئاباباكرى بىر پەس خىيال سۈرۈۋالغاندىن كېيىن، تۇيۇقسىز ۋارقىرىدى:

ـــ قايسىڭ بار؟

ـــ لەببەي ئالىيلىرى، بىز تەييار!

كىرىپ كەلگەن جاللاتلارنى كۆرۈپ تۆت ئەمىرنىڭ جان ـ پېنى چىقىپ كەتتى.

ـــ مىرزا ۋەلىبەگنى دەرگاھىمغا كەلتۈرۈڭلار!

ھايال ئۆتمەي چىرايىدا قان قالمىغان مىرزا ۋەلىبەگ كىرىپ كەلدى.

ـــ سەييىد مۇھەممەد مىرزا خىلۋەتتە ساڭا نېمىلەرنى دېدى؟

مىرزا ۋەلىبەگ تەمتىرىگەن ھالدا سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ دېگەن سۆزلىرىنى قايتا تەكرارلىدى.

ـــ بۇ سۆزلەرنى ئاۋۇ سەركەردىلەرنىڭ ئالدىدىمۇ ئاشكارا ئېيتىپتىكەن. نېمىشقا يەنە ساڭا ئايرىم دەيدۇ؟

ـــ بۇنى بىلمىدىم ئالىيلىرى.

ـــ راست بىلمىدىڭمۇ ياكى مەندىن يوشۇرۇۋاتامسەن؟

ـــ ئالىيلىرىدىن سىر تۇتۇشقا ھەددىم ئەمەس.

ـــ ئەمىسە خوشلىشار ۋاقتىدا نېمىشقا ئالايىتەن ۋەدىلىشىسەن؟

ـــ ئاشۇ تەكلىپىنى ئويلىشىپ بېقىشىمنى ئۆتۈندى، مەنمۇ

ئۇنى ئالىيلىرىنىڭ دەرگاھىغا كېلىشكە تەۋسىيە قىلغانىدىم. شۇڭا ماڭا ئايرىم خەۋەر بېرىشكە ۋەدە قىلدى.

گۇمان ئىمانىنى قاچۇرۇپتۇ دەپ، مىرزا ئاباباكرى ئۇنىڭ سۆزلىرىگە پەقەتلا ئىشەنمىدى:

ـــ جازانىڭ تەمىنى تېتىمىغۇچە راست گېپىڭنى قىلمايدىغان ئوخشايسەن، ـــ مىرزا ئاباباكرى جاللاتلىرىغا قاراپ بۇيرۇق چۈشۈردى، ـــ كېلىڭلار، رەقىبلىرىمىز بىلەن خىلۋەتتە سۆيىقەست پىلانلاپ، ئاسىيلىق قىلىشقا ئۇرۇنغان مۇنۇ مىرزا ۋەلىبەگنى تۇتۇپ ئاختا قىلىڭلار. مەجبۇرىيىتىنى تولۇق ئادا قىلمايلا، مىرزا ۋەلىبەگكە خىلۋەت ھازىرلاپ بەرگەن مۇنۇ تۆت بەدبەخت رەكنىمۇ ئاختا قىلىپ تاشلاڭلار.

ـــ رەھىم قىلغايلا ئالىيلىرى. بىزگە ئۇۋال بولدى.

ئۇلار ئۆزلىرىنى يەرگە تاشلاپ نالە قىلىشتى. قورقۇپ كەتكەن شاھىدانە كۆكۈلداش بىلەن مۇھەممەدبەگنىڭ ھېچقايسىسى ئارىغا چۈشۈپ، مىرزا ئاباباكرىگە نەسىھەت قىلىشقا پېتىنالمىدى. جاللاتلار ئۇلارنى سۆرەپ ئېلىپ چىقىپ كەتتى. ھايال ئۆتمەي ئۇلارنىڭ تىغ ئاۋازىغا چىدىماي نالە قىلغان ئاۋازى ئاڭلاندى. بۇ ئىش بىرەمدىلا پۈتكۈل قارارگاھقا پۇركەتتى. سەركەردە ـ لەشكەرلەر ئەمىر لەشكەر مىرزا ۋەلىبەگ بىلەن تۆت سەركەردىنىڭ ئاختا قىلىنغانلىقىنى ئاڭلاپ بىر ـ بىرىگە ۋەھىمىلىك قاراشتى. شۇ تاپتا مىرزا ئاباباكرى مۇشۇ ئىش سەۋەبلىك سەركەردە ـ لەشكەرلىرىدە تەشۋىش پەيدا بولۇپ، جاسارىتىنىڭ سۇسلىشىپ كەتكەنلىكىنى خىيالىغىمۇ كەلتۈرمىگەنىدى.

ئەتىسى ئەتىگەن جەڭ باشلاندى. سەييىد مۇھەممەد مىرزا لەشكەرلەرنى كۈندىكىدىن بالدۇر ناشتا قىلىشقا بۇيرۇغانىدى. ئۇلار جەڭ دۇمبىقىنى گۈمبۈرلەتكەندە مىرزا ئاباباكرىنىڭ لەشكەرلىرى تېخى ناشتا قىلمىغانىدى. ياۋ تۇيۇقسىز باستۇرۇپ كەلگەن ئوخشايدۇ دەپ قالغان لەشكەرلەر پاتىپاراق بولۇشقا باشلىدى. مىرزا ئاباباكرىمۇ ئالدىراپ جەڭ قىلىشقا بۇيرۇق چۈشۈردى.

كۆزنى يۇمۇپ ئاچقۇچە جەڭ باشلاندى. سەئىدخاننىڭ كىچە قاراڭغۇلۇقىدىن پايدىلىنىپ ياۋ قارارگاھىنىڭ ئارقا تەرىپىگە ئۆتكۈزۈۋەتكەن لەشكەرلىرى قارارگاھقا باستۇرۇپ كىرىپ، ئوت قويۇپ ۋەھىمە پەيدا قىلىشقا باشلىدى. مىرزا ئابابەكرى لەشكەرلىرىنىڭ تۇنۇگۈنلا جەڭدىن رايى يانغانىدى. ئۇلار زالىم مىرزا ئابابەكرىدىن تولىمۇ نارازى ئىدى. مىرزا ۋەلىبەگ بىلەن تۆت سەركەردىنىڭ سەۋەبسىز ئاختا قىلىنىشى باشقا سەركەردىلەرنىمۇ ئەندىشىگە سېلىپ قويغانىدى. شۇڭا ئۇلارمۇ جاسارەت كۆرسەتمىدى. شۇنىڭ بىلەن جەڭ مىرزا ئابابەكرىنىڭ مەغلۇبىيىتى بىلەن ئاخىرلاشتى. بۇ جەڭگە باھادىرلىق بىلەن ئىشتىراك قىلغان مىرزا ھەيدەر كېيىنكى ۋاقىتلاردا يازغان شاھانە ئەسىرى «تارىخى رەشىدىي»گە بۇ جەڭنى تەسۋىرلەپ مۇنداق دەپ يازدى:

«بۇ جەڭنىڭ ۋەقەلىرى ناھايىتى كۆپ، ھەممىسىنى بايان قىلساق سۆز ئۇزاققا سوزۇلىدۇ. نۇرغۇن شىددەتلىك جەڭلەردىن كېيىن غالىبىيەت شامىلى خانىنىڭ بايرىقىنى لەپىلدىتىشكە باشلىدى، ئۆلۈم ۋە خارلىق توپىلىرىنى دۈشمەنلىنىڭ كۆزىگە تولدۇرىدى. مىرزا ئابابەكرىنىڭ لەشكەرلىرى كۈچ ـ قۇۋۋەت ۋە سان جەھەتتە گويا تاغدەك ئىدى، خانىنىڭ بەخت ـ سائادەت ۋە نۇسرەت شامىلى ئۇنى گويا كى سامانىنى ئۇچۇرغاندەك سورۇۋەتتى. مىرزا ئابابەكرىنىڭ لەشكەرلىرىگە قاتتىق مەغلۇبىيەت يۈزلىنىپ، ئۆلگەنلىرى ئۆلدى، قالغانلىرى خانىنىڭ لەشكەرلىرىنىڭ قولىغا ئەسىرگە چۈشتى...»[1].

مىرزا ئابابەكرى ئازغىنە سەركەردە ـ لەشكەرلىرىنى ئەگەشتۇرۇپ قاچتى. ئۇنىڭ ئۈچ مىڭدىن ئارتۇق سەركەردە ـ لەشكەرلىرى ئەسىرگە چۈشكەنىدى. قالىدە بويىچە ئەسىرلەر ئۆلتۈرۈلەتتى ياكى ئاختا قىلىنىپ قۇل ئورنىدا ئىغىر ئەمگەككە سېلىناتتى.

① «تارىخى رەشىدىي»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2007 ـ يىل ئۇيغۇرچە نەشرى، 2 ـ قىسىم، 550 ـ بەت.

ـــ ئەسىرلەرنى ئەندىجان قەلئەسىنىڭ سىرتىغا ئاپىرىپ كاللىسىنى ئېلىڭلار! ـــ دېدى سەئىدخان پەرمان جاكارلاپ.

ـــ توختاپ تۇرۇڭلار، ـــ سەييىد مۇھەممەد مىرزا پەرمانىنى ئىجرا قىلىش ئۈچۈن ماڭغان سەركەردىلەرنى توختىتىپ قويۇپ، قول باغلىغىنىچە سەئىدخانغا مۇراجىئەت قىلدى، ـــ جانابى پادىشاھىمىزغا دەيدىغان بىر كەلىمە مەسلىھەتىم بار ئىدى.

ـــ خوش، ـــ دېدى سەئىدخان.

ـــ تەڭرىگە تەشەككۈرلەر ۋە مىننەتدارلىقلار بولسۇنكى، غەلىبە ـ نۇسرەت ئاخىرى ئالىيلىرىغا مەنسۇپ بولدى. مۇمكىن بولسا بايىقى پەرمانلىرىنى يەنە بىر ئويلىنىپ كۆرگەيلا. قەشقەر، خۇسۇسەن ماڭلايسۇيە ۋادىسى ئالىيلىرىنىڭ ئاتا مىراس زېمىنلىرىدۇر. ئول دىياردىكى رەئىيەت ھېلىھەم ئۆزلىرىنى مەرھۇم سۇلتان ئەھمەدخان ئالىيلىرىنىڭ پۇقرالىرى دەپ قارايدۇ. بۇ قېتىمقى غەلىبە ۋە نۇسرەت ماڭلايسۇيەنىڭ دەرۋازىسىنى ئاچقۇسى. تەڭرى خالىسا قەشقەرنىمۇ ئاسانلىق بىلەن ئىشغال قىلىشىمىزغا ئىشەنچىم كامىل. بول ئەسىرلەرنى ئۆلتۈرۈش گەرچە ئىنتىقام ۋە قىساس ئېلىش بابىدا توغرا ۋە لايىق ئىش بولسىمۇ، لېكىن بۇلارنىڭ ھەممىسى قەشقەر دىيارىنىڭ پۇقرالىرىدۇر. ئەگەر بۇلار ئۆلتۈرۈلسە گويا كى قەشقەرنى قەتلىئام قىلغاندەك ئىش بولىدۇ ـ دە، ئول دىياردىكى ئاۋامنىڭ نەزەردە ئالىيلىرىنىڭ مىرزا ئابابەكرىدىن قىلچىلىك پەرقى قالمايدۇ. بۇ ئاقىۋەتتە پۇشايمان ۋە نادامەتكە سەۋەب بولىدۇ. ھەزرىتى خان ئالىيلىرى ناۋادا بۇلارنى ماڭا تاپشۇرۇپ، گۇناھىنى ئەپۇ قىلسا، بۇ ئىش ئالىيلىرىنىڭ بۇ دۇنيا ۋە ئاخىرەتلىك نېسىۋىسى ۋە شان ـ شۆھرىتى ئۈچۈن پايدىلىقتۇر.

ـــ سەييىد مۇھەممەد جانابلىرى توغرا ئېيتىدۇ، ـــ دېدى ئايازبېك قۇشچى تەۋازۇ بىلەن ئېغىز ئېچىپ، ـــ خان ئالىيلىرى شەپقەتلىكتۇر. ھەممەت قىلىپ ئاشۇ بەختسىز ئەسىرلەرنىڭ ھاياتلىق تاختىسىدىكى ئۆلۈم خېتىنى مۇبارەك ئەپۇ قەلەملىرى بىلەن

لەن كەچۈرۈم خېتىگە ئالماشتۇرۇۋاتقانلا.

ـــ خان ئالىيلىرى شەپقەتلىكتۇرا! ـــ دېدى باشقا ئەمرلەر-مۇ ئىلتىجا قىلىپ.

ـــ جانابلار، ـــ دېدى سەئىدخان تەمكىنلىك بىلەن، ـــ سەلەرنىڭ تەكلىپىڭلار مەن ئۈچۈن پەرماندۇر. شول تاپتا سىلەردەك كەڭ قورساق، ئەپۇچان، مەرد، باھادىر سەركەردىلىرىمنىڭ بولغاندىن پەخىرلىنىۋاتىمەن. سىلەر بولمىغان بولساڭلار ئۈچ مىڭ ئادەمنىڭ كاللىسىنى ئالدۇرۇپ، جاللاتلار شاھىغا ئايلىنارىكەنمەن. پەرمان! ئەسىرلەرنى ئازاد قىلىڭلار، ئۇلار خالىسا بىزگە لەشكەر بولسۇن، خالىمىسا قەشقەرگە كەتسۇن.

ـــ ئالىيلىرى مەرھەمەتلىكتۇرا!

ئەمرلەر يەنە بىر قېتىم سەئىدخانغا تەشەككۈرىنى بىلدۈرۈشتى.

133

قۇياش زېمىنغا ئوت پۈركۈيتتى. ئەندىجان كوچىلىرىدىن چىلگە پۈرايتتى. چۆنلار چىلگە شاپاقلىرى ۋە ۋىل ـ ۋىل قىلىپ پىشقان ئۈرۈكلەرنىڭ ئەتراپىدا بىزەڭلىك بىلەن گىژلىدىشاتتى. دۇكاندارلار، چار بازارچىلار، ھۇنەرۋەن ـ كاسىپلار... چۆن قورۇشقىمۇ خۇشياقماي مۇگدىشەتتى. ئومۇمەن، شەھەر خەلقى ھەرقانداق ۋەھىمىدىن خالىي، غەمسىز ئىدى. ئەمما، ئوردىنىڭ جىددىيلىك ۋە ۋەھىمە قاپلىغانىدى. پەرغانە ھاكىمىيىتىنىڭ تەختىدە ئولتۇرغان سەئىدخانىنىڭ ۋە تەختىنىڭ يېنىدىكى كۇرسىدا ئولتۇرغان ئۇلۇسبېگى سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ ھەممە تۆۋەندىكى كۇرسىلاردا ئولتۇرغان قەلەمدار، ئەلەمدار ئەمىر ـ بەگ-

لەرنىڭ چىرايىدىمۇ بىر خىل جىددىيلىك تۇمانلىرى ئەگىتتى. بۇ خىل كەيپىياتتىن ئوردىدا مۇھىم بىر كىچىك بولۇۋاتقانلىقىنى پەرەز قىلماق تەس ئەمەس ئىدى. ھەئە، نەچچە ۋاقىتتىن بېرى توختىماي ھۇجۇم قىلىپ، ئاخىرى بىلەن كاسانىنى ئىگىلىۋالغان شەيبانىيلار جانىبىك سۇلتان، كۈچۈمخان ۋە سۆيۈنچۈكخانلارنىڭ باشچىلىقىدا ئوتتۇز مىڭ كىشىلىك زور قوشۇن بىلەن ئەندىجانغا يۈرۈش قىلغانىدى. ئوردىدىكى كىچىكىشىنىڭ باشلانغىنىغا بىر ئاز پىشىمدىن ئاشقان بولسىمۇ، ئەمىرلەرنىڭ گېپىگە بىر يەردىن چىقمايۋاتاتتى. باستۇرۇپ كىلىۋاتقان ياۋ لەشكەرلىرى بىلەن تېغى مۇتىخ مەيدان جېڭى قىلىشنى تەشەببۇس قىلغۇچىلارمۇ، لەشكەر لەرنى مۇھىم قەلئە، قورغان، ئۆتكەللەرگە بۆلۈپ، بۆكتۇرمە قىلىپ ياۋنىڭ كۈچىنى پارچىلاپ، ھۇجۇم قىلىپ چېكىندۈرۈشنى تەشەببۇس قىلغۇچىلارمۇ، دەشتى قىپچاقتىكى ئىتتىپاقدىشى قاسىمخاندىن ياردەم تەلەپ قىلىشنى تەشەببۇس قىلغۇچىلارمۇ بار ئىدى. شۇ تاپتا سەئىدخان بۇ تەكلىپلەرنىڭ قايسىسىغا قوشۇلۇشنى بىلەلمەي قالغانىدى. غەلىتە يېرى شۇكى، ھەرقانداق لەشكىرىي كېڭەشتە بىرىنچى بولۇپ تەدبىر كۆرسىتىدىغان سەييىد مۇھەممەد مىرزا كېڭەش باشلانغاندىن بېرى نېمىشقىدۇر پەقەتلا ئېغىز ئاچماي تىكشاپ ئولتۇراتتى. ئۇستاز ئايازبېك قۇشچىنىڭ ئاللىقاندىق بىر خىيالغا ئەسىر بولغانىدى.

«بۇ ئىككىيلەندىن پەقەتلا زۇۋان چىقمايدۇ ــ يا؟...»

سەئىدخان ئۇلارغا قاراپ گېپىنى قىرىپ قويدى ۋە:

ــ ئىككىلىرى ئەجەب جىم بولۇشۇپ كەتتىلىغۇ؟ ــ دېدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا بىلەن ئايازبېك قۇشچى بىر ــ بىرىگە مەنىلىك قارىشىۋالدى.

ــ ئۇنداقتا كەمىنىلىرى مۇلاھىزەمنى دەپ باقماي، كۆڭۈل لىرىگە مەنزۇر كەلمىسە ئەيىبكە بۇيرۇمىغايلا، ــ دېدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا تەۋازۇ بىلەن باش ئېگىپ، ــ جانابى ئەمىرلە بايىاتىن بېرى خويمۇ دانا مەسلىھەت، تەدبىرلەرنى كۆرسەتتى. مە

لۇمكى، ئۆزىنىمۇ، ئۆزگىنىمۇ بىلگەندىلا ئاندىن كۆچلۈك ياۋ ئۇستىدىن نۇسرەت قازانغىلى بولىدۇ. تۇتلۇق جېڭىدە مىرزا ئابا- بەكرىنىڭ زور قوشۇنى ئۇستىدىن غالىب كەلگەندىن كېيىن، بىزگە دۇشمەنلىك كۆزى بىلەن قارىغان شەيبانىيلار تەھدىت ئا- ياغلىرىنى ئېھتىيات ئېتەكلىرىنىڭ ئىچىگە يوشۇرۇشقا مەجبۇر بولدى. بۇنىڭغا مۇناسىپ ھالدا بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرىمۇ نەخ- شەپتە ھەمزە سۇلتاننى ئۆلتۇرۇپ، ئابدۇللا مىرزىنى مەغلۇپ قە- لىپ سەمەرقەنت تەختىنى قايتىدىن ئىلكىگە ئالدى. شۇنىڭ بىلەن شەيبانىيلارنىڭ دۇشمەنلىكى بىر مەھەل ئاشكارا ھالەتتىن يوشۇ- رۇن ھالەتكە ئۆتكەندى. ئايغاقچىلىرىمىز يەتكۈزگەن مەلۇماتلار- دىن قارىغاندا، نەچچە يىللاردىن بېرى شەيبانىيلارنىڭ زۇلمىدىن جاق تويغان ماۋەرائۇننەھرلىكلەر، بولۇپمۇ سەمەرقەنت ئاھالىسى ياخشىلىق يوپۇرماقلىرى ۋە ئىمان مېۋىلىرى مول بولغان ئادالەت دەرىخىنىڭ شەرەپلىك كۆلەڭگىسى بېشىمىزغا سايە تاشلايدىغان بولدى دەپ، بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرىنى زور ئۇمىد، خۇشاللىق بە- لەن ئىستىقبال شەرىپى ھازىرلاپ كۈتۈۋالغانىكەن. ناھايىتىمۇ ئەپسۇسكى، زۆرۈرىيەت سەۋەبىدىن بىدئەت شىئەلەرنىڭ سۇلتانى ئىسمائىل شاھ بىلەن كۆمەكلەشكەن بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرى گەرچە ئول قىزىلباشلار كىيىمىنى كىيىپ، بېشىغا ئون ئىككى يۆگەم قىزىلباشلار دەستارىنى ئوراپ بىدئەتكە ئوخشاپ قالغان ھەمدە كۈپۈرلۇققا يېقىنلاپ قالغان بولسىمۇ، ئەمما سەمەرقەنت ئاھالىسى ئۇنى سەمەرقەنت تەختىدە ئولتۇرۇش بىلەن پەيغەمبەر شەرئىتىنى تۇتۇپ، بېشىغا مۇستاپا سۇننەتلىرىنىڭ تاجىنى كە- يىدۇ، شىئەلەرنىڭ بىدئەت تاجىنى ئېلىپ تاشلايدۇ، دېگەن ئۇ- مىدتە تۇرغان ۋە بابۇر پادىشاھنىڭ شۇنداق قىلىشىنى ئارزۇ قىل- خانىكەن. ئەمما، بابۇر پادىشاھ سەمەرقەنت تەختىدە ئولتۇرغاندىن كېيىن، ئاۋام ـ رەئىيەتنىڭ كۈتكەن ئۇمىدىنى ئورۇنلىيالماپتۇ. بۇنىڭ سەۋەبى بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرى تېخىچە ئۆزىدە ئىسمائىل شاھنىڭ يارىدەمسىز شەيبانىيلارغا تاقابىل تۇرغۇدەك قۇۋۋەت يوق

دەپ ھېس قىلىدىكەن، شۇڭا زۆرۈرىيەت سەۋەبىدىن ئول شئە قىزىلباشلىرىغا مۇرەسسە ـ مادارا قىلىپتۇ. سەمەرقەنتلىكلەرگە ئەمەس، ئىرانلىقلارغا يېقىنچىلىق قىلىپتۇ. شول سەۋەبتىن خەلقنىڭ پادىشاھ ئالىيلىرىغا بولغان ئىشەنچى ۋە ئىشتىياقلىرى بىراقلا سوۋۇپ كېتىپتۇ. شەيبانىيلار بولسا بۇنى پۇرسەت دەپ بىلىپ، ئاۋامنى قۇتراتىپتۇ. ئابدۇللا مىرزا بۇخارادا قايتا كۆچ تەشكىللەپ ھۇجۇمغا ئۆتۈپتۇ. ئاخىردا بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرى سەمەرقەنتتە تۇرۇشقا ئامال قىلالماي، ئىلاجسىز كابۇلغا چېكىنىشكە مەجبۇر بولۇپتۇ. شول تاپتا بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرىنىڭ بىزگە لەشكىرىي ياردەم ئەۋەتكۈدەك مادارى يوق، ئۆز تەۋەلىكىنى ئامان ـ ئېسەن ساقلاپ قالالىسا چوڭ گەپ. دەشتى قىپچاق سۇلتانى قاسىمخان بىلەن ئالىيلىرى ئۆتكەن يىلى كۈزدە ئۇچرىشىپ، ياۋغا ئورتاق تاقابىل تۇرۇش ھەققىدە ئەھدە ـ پەيمان قىلىشقان بولسىمۇ، ئەمما قاسىمخان ئالىيلىرىنىڭ يېشى يەتمىشتىن ئاشقان بولغاچقا، ئۆمرىنىڭ ئاخىرقى دەملىرىدە ئۆزىگە ئار-تۇقچە دۈشمەن تېپىۋېلىشنى خالىمىدىمۇ ئەيتاۋۇر، تېخىچە ھەمدەمگە لەشكەر ئەۋەتمىدى. يۇقىرىقى بۇ بىرقاتار ئەھۋاللار شەيبانىيلارغىمۇ سىر ئەمەس. شۇڭا تەسەررۇپىمىزدىكى جايلارغا قايتىدىن لەشكەر تارتىپ كېلىشكە پېتىنالمىدى. بۇنداق ئەھۋالدا، ئۇلارنىڭ مۇقابىلىسىگە چىقىدىغان بولساق، زور خەتەرگە تەۋەككۈل قىلغان بولمىز. ئەگەر ھازىرقى لەشكىرىي كۈچىمىزنى ساقلاپ قالمىز دەيدىكەنمىز، ياۋ قوشۇنى بىلەن رەسمىي ئۇچرىشىپ قېلىشتىن ئاۋۋال، ئەندىجاندىن ۋاز كەچكىنىمىز ئەۋزەل.

بۇ مۇلاھىزە بىر قىسىم ئەمىرلەرنى تەئەججۇپكە سالدى:

ـــ ئەندىجاننى مۇشۇنداقلا تاشلاپ كېتەمدۇق؟

ـــ دۈشمەنلىرىمىزنىڭ ھەيۋىسىنى زىيادە چاغلاپ كەتتۇقمۇ قانداق؟

ـــ ئەندىجان قەلئەسىنىڭ سېپىللىرى مۇستەھكەم، ئوزۇق ـ تۈلۈكى مول. بىر يىل بەرداشلىق بېرىپ مۇداپىئە قىلىشقا كۈزد-

مىز يېتىدۇ.

ـــ ئەندىجاندىن ۋاز كەچسەك نەگە بارىمىز؟

سەييىد مۇھەممەد مىرزا ئەمىرلەرنىڭ سوئاللىرىغا جاۋاب بېرىشكە ئالدىرىماي، يەر تېگىدىن سەئىدخانغا قاراپ قويدى. شۇ تاپتا سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ ئەندىجاندىن ۋاز كېچىش تەكلىپى ئۇنىڭ ئوي ـ خىياللىرىنى قوچۇۋەتكەنىدى.

«سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ مۇددىئاسى نېمىدۇر؟ ئۇنىڭ بايا كۆرسەتكەن سەۋەبلىرىغۇ ئورۇنلۇق. ئاغام بابۇر پادىشاھتىن ئۈمىد كۈتۈش مۇمكىن ئەمەس. بۇ يىل باھاردا سۆيۈنچۈكخاندىن يېڭىلگەندىن كېيىن، قاسىمخان ئالىلىرىمۇ دەرگاھىغا لەشكىرىي ياردەم سوراپ ئەۋەتكەن ئەلچىمىزگە ئېنىق جاۋاب بەرمەپتۇ. ئالدىنقى قېتىم ماڭا بەرگەن ۋەدىلىرىدىن يېنىۋالغاندەك قىلىدۇ. بابۇر پادىشاھ ئالىلىرى كابۇلغا چېكىنگەندىن كېيىن شەيبانىيلارنىڭ خورىكى تېخىمۇ ئۆسۈپ كەتتى. شۇ تاپتا ئۇلار نەچچە تۈمەن قوشۇن بىلەن كەلكۈندەك باستۇرۇپ كېلىۋاتىدۇ. بۇنداق ۋاقىتتا جان تىكىپ جەڭ قىلىش زۆرۈر ئىدى...»

ـــ مۇددىئالىرىنى تەپسىلىيىرەك بايان قىلسىلا، ـــ دېدى سەئىدخان.

ـــ بايا دېگىنىمدەك، ـــ دېدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا، ـــ ئەتراپىمىزدىكى سۇلتانلارنىڭ ھەممىسى ئۆز غېمى بىلەن ئاۋارە. بىزنىڭ شەيبانىيلارغا تاقابىل تۇرغۇدەك قۇۋۋىتىمىز يوق. چۈنكى ئۇلارنىڭ سانى بەكمۇ كۆپ، قورال ـ ياراغلىرى، ئوزۇق ـ تۈلۈك ـ لىرىمۇ ھەددى ـ ھېسابسىز. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇلار ئەھلى سۇننەت تۇغىنى كۆتۈرۈپ چىقىپ، بابۇر پادىشاھ بىلەن بىزنى بىدئەت شىئەلىكتە ئەيىبلەپ قوتراتقۇلۇق قىلغانلىقى ئۈچۈن، ئاۋام ـ رەئىيەت ئاق ـ قارىنى پەرق ئەتمەيلا قوزغىلىپ ئۇلارنى قوللاۋاتىدۇ. بىز ئۇلارغا قارشى سەپ تۈزۈپ جەڭ قىلساق، تەقدىر ـ قىسمەت جانابى ئەمىر ـ سەركەردىلىرىمىزنىڭ ئارزۇسىدىكىدەك بولۇپ، غەلىبە قىلغان تەقدىردىمۇ، پەقەت بىر ساغلام ئادەمنىڭ

بىر قولىنى سۈندۈرغانچىلىكلا ئىش قىلغان بولمىسۇ. ھالبۇكى، ساغلام كىشىنىڭ بىر قولى سۈنغانلىقى بىلەن ئۇ كىشى تامامەن كارىدىن چىقمايدۇ. بەلكى، ئەكسىچە، ساقىيىۋېلىپلا داۋاملىق ئۇستۈنلۈك تالىشىدۇ، دۈشمەنلىشىدۇ. خۇدا ساقلىسۇنكى، ئىش ئەگەر ئۇنىڭ ئەكسىچە بولۇپ مەغلۇبىيەتكە دۇچار بولساق، بۇنىڭ ئىلاجىنى قىلىش بەسىي مۇشكۈل. ئۇ چاغدا بۇ خاتالىقنى ھېچقانداق تىرىشچانلىق بىلەنمۇ تولدۇرغىلى، بۇ جاراھەتنى ھېچبىر داۋا بىلەنمۇ ساقايتقىلى بولمايدۇ. بۈگۈنكى كۈندە ئىتتىپاقچىلىرىمىز جەڭگى ـ جېدەل قوللىرىنى ئېھتىيات يەڭلىرى ئىچىگە تىقىۋالدى، ئىختىلاپ ئاياغلىرىنى چېكىنىش ئېتەكلىرى ئىچىگە تارتىۋالدى. شۇڭا بول زېمىننى تالىشىپ، بۇنداق خەتەرلىك ئىشقا قەدەم قويۇشمىز ئۈزاقنى كۆزلەشتىن ۋە ئېھتىياتتىن يىراق. تۇر. شۇڭا، بىزنىڭمۇ ئېھتىياتچانلىق يولىنى تۇتۇپ، دۈشمەن لەشكەرلىرىنىڭ چاڭ ـ توزانلىرى بۇ ۋىلايەت سەھنىسىنى قاراڭغۇ قىلىشتىن ئىلگىرى جەڭگى ـ جېدەل ئىشىكىنى مەھكەم يېپىپ، سەپەر تىزگىنىمىزنى ئەسلىي ماكانىمىز بولغان ئاتا مىراس زېمىنلىرىمىز تەرەپكە قارىتىشىمىز غەلىبە ـ نۇسرەت ۋە بەخت ـ سائادەتكە مۇۋاپىقراق كۆرۈنۈۋاتىدۇ.

سەييىد مۇھەممەد مىرزا گېپىنى تۈگىتىپ، باشقىلارغا نەزەر تاشلىدى.

ـــ ئۇلۇسبېگى جانابلىرىنىڭ ئەندىجاندىن ۋاز كېچىش تەدبىرى دانالىقتۇر، ـــ دېدى ئايازبېك قۇشچى سۆز ئېلىپ، ـــ ھەمىلە قىلىپ كېلىۋاتقان رەزىل شەيبانىيلارنى چېكىنىدۈرۈپ، ئەندىجاننى ساقلاپ قالدۇق دېگەندىمۇ، سەلتەنەت بىناسىنى ئۇزاق مەزگىل ساقلاپ تۇرغىلى بولماس. مۇراد ـ مەقسىتىمىز يەنىلا ئانا ۋەتىنىمىز دىدۇر.

ـــ تۇرپان تەختگاھىدا ئالىيلىرىنىڭمۇ بىر ئۇلۇش نېسۋىسى بولسىمۇ، تەختتە ئاغىلىرى مەنسۇرخان ئولتۇرۇۋاتىدۇ، ئۇنىڭ ئۇستىگە ئاغىلىرى بىلەن ئوتتۇرىلىرىدا نىزا ـ ئاداۋەت بار. شول

سەۋەبتىن تۇرپان تەختىگاھىدىن پاناھلىق سوراشلىرى زىنھار مۇمكىن ئەمەس، ـــ دېدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا، ـــ ئەمما، ئول ئاتا مىراس زېمىنلىرىنىڭ بىر پارچىسى بولغان ماڭلايسۆيە بىز ئۈچۈن ناھايىتىمۇ مۇۋاپىقتۇر. بۇنىڭدىكى سەۋەب شولكى، ھازىر مىرزا ئابابەكرىنىڭ غالىبىيەت ئۇلاغلىرىنى يارلانغان ھالەتتە دېيىشكە بولىدۇ. چۈنكى ئۇ تۈتلۇق جېڭىدە بىزدىن زەربە يەپ يېڭىلدى. شۇڭا ماڭلايسۆيەگە بارساق، ئۇ بارلىق كۈچىنى يىغىپ تىركەشكەن تەقدىردىمۇ پەقەت بىر قېتىملىق جەڭگە يېتىشەلىشى مۇمكىن. ئەمما بۇ جەڭ شەيبانىيلار بىلەن قىلغان جەڭگە قارىغاندا يەڭگىل ۋە ئاساندۇر. بىز ئۈچۈن بۇ جەڭنىڭ خەۋپ ـ خەتىرى ئازراق، پايدا ـ مەنپەئەتى كۆپرەكتۇر. بول مەسلىھەتمىنىڭ مۇۋاپىقلىقىغا يەنە بىر دەلىلىم شولكى، ھازىر مىرزا ئابابەكرىنىڭ يېشى ئاتمىشتىن ئېشىپ كەتتى. پاك ۋە بۈيۈك تەڭرى قىرىق يىلدىن بېرى ئۇنىڭ بۇ جەبىر ـ زۇلۇملىرىغا مۇھلەت بېرىپ، ئۆزىنىڭ سەۋر ـ تاقەت قىلغۇچى سۈپىتىنى نامايان قىلدى. كۈچلۈك ئېھتىماللىق شولكى، ئەمدى تەڭرى مۇھلىتى توشۇپ، ئۇنىڭ زۇلۇم كۈنلىرى زاۋالغا يېقىنلاشتى. ئايغاقچىلارنىڭ مەلۇماتىدىن قارىغاندا، ئۇ تۈتلۇق جېڭىنىڭ ھارپىسىدا مىرزا ۋەلىبەگ قاتارلىق بەش سەركەردىسىنى قانداق كاردىن چىقارغان بولسا، شاھىدانە كۆكۈلداش، مۇھەممەدبەگ قاتارلىق ئەمىرلىرىدىنمۇ ئېھتىيات قىلىپ، بۇلارمۇ ماڭا ئاسىيلىق قىلىشى مۇمكىن دېگەن گۇمان بىلەن قاتتىق جازالاپتۇ. ھازىر ئۇنىڭ دەرگاھىدا داڭدار، قابىل سەركەردىلىرى قالماپتۇ، بۇنى ئاز دەپ سىپاھ ۋە لەشكەرلەرنىڭ ئەھۋالىدىن خەۋەر ئالماپتۇ، بىرقانچە قابىلىيەتسىز، تەدبىرسىز كىشىلەرنى ئىشقا قويۇپتۇ. بىراق ئۇلارمۇ پىكىر ۋە تەدبىرسىز بولۇشىغا قارىماي، يەنىلا مىرزا ئابابەكرىدىن خاتىرجەم ئەمەس. ھازىر مىرزا ئابابەكرىنىڭ سەلتەنەتى چاك ـ چېكىدىن ئاجراپ كەتكەن ھالەتتىدۇر. مۇشۇنداق پۇرسەتتە پۇتكۈل كۈچىمىزنى توپلاپ قەشقەرگە يۈرۈش قىلساق، ئېھتىمال تاقاق ئىشكى

لەرنى ئېچىشقا قادىر تەڭرى پەتھ ـ نۇسرەت ئىشكىلىرىنى ئىقبال ۋە بەخت ـ دۆلەت يۇزلىرىگە ئېچىپ، مۇرادىمىزنى ھاسىل قىلىپ بەرسە ئەجەب ئەمەس. ئۇنىڭ ئۇستىگە ماڭلايسۆيە سەلتەنەتىدىكى بارلىق ئەمىر ـ سەركەردە، مۇلازىم ـ لەشكەرلەر ئىزباسارلىق ۋە مەرتىۋە جەھەتتە مىرزا ئاتابەكرى بىلەن مېنىڭ شېرىك ئىكەنلىكىمنى، ئۇنىڭ ماڭا ئاتا بۆلەك قېرىنداش ئىكەنلىكىنى ئوبدان بىلىدۇ. خان ئالىيلىرى بولسا بۇيۇك سەلتەنەتنىڭ ھەقىقىي تەخت ۋارىسىدۇر. شۇڭا مىرزا ئاتابەكرىنىڭ مۇلازىملىرى ئۇنىڭدىن ئايرىلىپ بىزگە يۇزلىنىشى تامامەن مۇمكىن. گەرچە ئۇ مېنىڭ ئاغىنام بولسىمۇ، ئەمما پېقىر ھەممە ئىشتا سىلىگە ئەبەدىلئەبەد سادىق بولىمەن. ھەرقانداق مەغرۇر باش ئالىيلىرىنىڭ ھۆزۇرىدا ئۆزىنى تۆۋراق بىلەن تەڭ تۇتمايدىكەن، مەيلى ئۇ مېنىڭ بىر تۇغقان قېرىندىشىم بولغان تەقدىردىمۇ ئۇنىڭ بېشىنى بول سائادەتلىك دەرگاھىنىڭ تۆۋرىقى بىلەن تەڭ قىلغايمەن، ساداقەت جەھەتتە تۇغقانچىلىق ھەققىگە نەزەر سالمايمەن. ئۇنداق تۇغقىنىمىنىڭ خار ۋە زەبۇنلۇقىنى دۆلەتنىڭ مۇستەھكەملىكى ۋە سەلتەنەتنىڭ دائىملىقى ئۈچۈن زۆرۈر دەپ بىلىمەن. ئەگەر بۇ پىكرىم ئادالەتپاناھىمىزنىڭ مۇبارەك رايىغا مۇۋاپىق كەلسە، مۇشۇ مەسلىھەت بويىچە ئىش كۆرسەك، دۆلەت ۋە سائادەتكە لايىقتۇر دەپ قارايمەن.

ـــ ناۋادا بىز قەشقەرگە ھۇجۇم قىلغان ۋاقىتتا سۇلتان مەنسۇرخان ئالىيلىرى ئارقا تەرىپىمىزدىن ھۇجۇم قىلىپ كېلىپ قالسا ئەھۋالىمىز چاتاق بولۇرمىكىن؟ چۈنكى ئۇنىڭ جانابى پادىسىبانىمىزنى ئول زېمىنلارغا دەسسىتىشكە زىنھار رازىلىقى يوقتۇر.

خوجا ئەلى باھادىرنىڭ بۇ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ سەئىدخان بىردىنلا جىمىپ قالدى. چۈنكى، بۇنىڭدىن بىرنەچچە يىل بۇرۇن ئۆزىنى ئاشۇ ۋەتەندىن قوغلاپ چىقىرىش ئۈچۈن ئاكىسىنىڭ قاتىلىقچىلىك تىرىشچانلىق كۆرسەتكەنلىكى، ئارقىسىدىن قوغلاپ كەل-

گەن لەشكەرلەردىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن، ئۆزىنىڭ ئادەم ئايىغى باسـ
مايدىغان جاڭگاللاردا مۆكۈپ پاناھلىنىشقا مەجبۇر بولغانلىقى سەـ
ئىدخانىنىڭ تېخىچىلا ئېسىدە ئىدى.

ـــ مەنسۇرخان ئالىيلىرىنىڭ ئارقا تەرىپىمىزگە لەشكەر ئەۋەتكۈدەك ماغدۇرى يوق، ـــ دېدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا كېـ سىپلا، ـــ چۈنكى، ئىككى يىل ئاۋۇال ئۇنىڭ تاغىسى ـــ ئاقسۇ ئەمىرى مىر جاپپار بەردى بەگ مەنسۇرخاندىن ئېھتىيات قىلىپ ئاقسۇنى مىرزا ئاباباەكرىگە تەۋە قىلىپ بەرگەنىدى. گەرچە ھەر ئىككىلىسى قىلمىشلىرىغا پۇشايمان قىلىپ يارىشىۋالغان بولسىـ مۇ، ئوتتۇرىسىدا بۇرۇنقىدەك ئىشەنچ يوق. ئۇنىڭ ئۇستىگە بىز مىرزا ئاباباەكرىگە قارشى لەشكەر تارتىمىز. بۇنداق ئەھۋالدا ئاتا دۈشمىنىنىڭ مۇقابىلىسىگە چىقىۋاتقان ئىنىسىنىڭ ئارقىسىدىن خەنجەر ئۇرسا، خەلقئالەم ئالدىدا مازاقتا قېلىشتىن قورقىدۇ. شۇڭا ئول تەرەپتىن ئەندىشە قىلىشنىڭ ھاجىتى يوقتۇر.

سەئىدخانىنىڭ كۆڭلىدىكى تۇمانلار بىردىنلا تاراپ كەتكەندەك بولدى. ئۆزىمۇ مىرزا ئاباباەكرىنى يوقىتىپ ئاتا ـ بوۋىلىرىنىڭ ئۇمىدىنى ئاقلاشنى خىيال قىلىپ كەلگەنىدى.

ـــ ئۇلۇسبېگى جانابلىرى تولىمۇ ئورۇنلۇق مۇلاھىزە قىلـ دى، ـــ دېدى ئۇ خۇشاللىقىنى يوشۇرماي، ـــ نەچچە مۇددەتتىن بېرى كۆڭلۈم شۇنىڭدىن پاراكەندە ئىدىكى، ھەممە مەسلىھەتلەردە ئىمكانسىزلىق پۇراقلىرى ۋە نالايىق ئالامەتلەر بار ئىدى. ئەگەر شۇ مەسلىھەتلەر بويىچە ئىش كۆرگەندە ئاقىۋەت ھەيرانلىق بارـ ماقلىرىنى ھەسرەت چىشلىرىمىز بىلەن چىشلىشىمىزگە توغرا كېلەتتى. مانا، سەييىد مۇھەممەد مىرزا جانابلىرىنىڭ بۇ كېڭىشى بارلىق مەسلىھەتلەردىن مۇۋاپىقراق ۋە ھەممە تەدبىرلەردىن لايىقراق بولدى. ئۇنىڭ بايان قىلغان پىكىرلىرى نەچچە ۋاقىتتىن بېرى مېنىڭ كۆڭلۈمدىنمۇ ئورۇن ئالغانىدى. مېنىڭ رايىممۇ شۇ. ھەر كىمنىڭ بۇ ھەقتە يەنە باشقا مەسلىھەتى بولسا تارتىنماي بايان قىلغاي.

ـــ شاھمىزنىڭ دۆلەت ئاساسىنى پۈختىلاپ، سەلتەنەتنى مۇستەھكەملىشى ئۈچۈن جېنىمىز پىدا! ـــ دېدى سەركەردىلەر دۈررىدە ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ.

ـــ پەرمان! ـــ دېدى سەئىدخان ئەمىرلىرىنىڭ بىر قارارغا كەلگەنلىكىنى كۆرۈپ، ـــ دەرھال سەپەر تەييارلىقى كۆرۈلگەي. پەرمانىم پۈتكۈل يۇرتقا جاكارلانغاي. بىزگە ئەگىشىپ ماڭلايسۆيە- گە كېتىشنى خالايدىغان ئاۋام ـ رەئىيەتمۇ سەپەر ھازىرلىقى كۆرگەي.

شۇنداق قىلىپ سەئىدخان ئەمىر ـ سەركەردىلىرى، خوتۇن ـ بالىلىرىنى ئېلىپ، بەش مىڭغا يېقىن ئاتلىق لەشكەر بىلەن قەش- قەرگە قاراپ يولغا چىقتى. شەيبانىيلارنىڭ زۇلمىدىن قورقۇپ، ئۇلارغا ئەگەشكەن ئەندىجان ئاھالىسىنىڭ ھەددى ـ ھېسابى يوق ئىدى.

134

تۇمەن دەريا‌سى گويا سەئىدخاننى قارشى ئېلىۋاتقاندەك يې- قىملىق شارقىرايتتى. بەشكېرەم، سەمەن باغلىرىدىكى مەي باغلاپ پىشقان مېۋىلەرنىڭ مەززىلىك پۇرىقى دىماققا ئۇرۇلۇپ، ئىشتىھا- نى قوزغايتتى. ھەئە، ئاياللار، بالىلار ۋە ئارقىسىدىن ئەگىشىپ كەلگەن پۇقرالارنى تويۇنباشىدا ۋاقىتلىق قالدۇرۇپ، خاس ئاتلىق لەشكەرلىرى بىلەن تېز سۈرئەتتە ئىلگىرىلىگەن سەئىدخان لەش- كەرلىرىنى ئارام ئالدۇرۇۋېلىش ئۈچۈن ئاتۇشتا بىر كېچە قونغا- نىدى. شۇ تاپتا ئۇنى جەنىنەتتەك بۇك ـ باراقسان باغلار بىلەن ئورالغان قەشقەر سەھرالىرىنىڭ ئەندىجان، سەمەرقەنت سەھرالە- رىدىن قېلىشمايدىغان گۈزەللىكى ئۆزىگە مەھلىيا قىلىۋالغانىدى.

«جەننەتماكان بابام سۇلتان يۇنۇسخان ئالىيلىرى بىلەن ئاتام سۇلتان ئەھمەدخان ئالىيلىرىنىڭ ماڭلايسۆيەدىن مېھرىنى ئۆزەل-مەسلىكىدىكى سەۋەب مۇشۇ ئىكەن ـ دە. سەھرالىرى بۇنچىلىك بولغان يەردە قەشقەر، ياركەنت، خوتەن قاتارلىق مەشھۇر شەھەر-لىرى قانچىلىك گۈزەلدۇر ـ ھە...»

تۇمەن دەريا سىنىڭ سەمەن كېچىكىدە ئاتلىرىنى سۇغۇرۇشقا باشلىغان لەشكەرلەرنىڭ ۋاراڭ ـ چۇرۇڭلىرى سەئىدخانىنىڭ خىيالىنى بۆلۈۋەتتى.

ـــ پەرمان! ـــ دېدى ئۇ تاۋاچى بەگكە قاراپ، ـــ سەركەردىلەر لەشكەرلەرنى قايتىدىن ئىدىتلاپ كۆرسۇن.

ـــ باش ئۇستىگە!

تاۋاچى بەگ پەرمان يەتكۈزۈش ئۈچۈن ئالدىرىدى.

ـــ قەشقەرگە كېلىپ قانداقراق تۈيغۇغا كېلىۋاتىدىلا ئالىيلىرى؟ ـــ سورىدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا كىنىدىك قېنى تۆكۈلگەن بۇ يۇرتقا پەخىرلىك ھېسسىياتى بىلەن قاراپ.

ـــ راستىنى دېسەم بۇ يۇرتنىڭ ئەندىجان، سەمەرقەنتتىن پەرقى يوق ئىكەن، ھەتتا ئۇنىڭدىن ئارتۇق بىلىنىۋاتىدۇ.

ـــ ۋەتەن، يۇرت مېھرى دېگەن ئەنە شۇ. ئۆزۈمنى ئېلىپ ئىيتسام، ۋۇجۇدۇم نەچچە ھەسسە كۈچ ـ قۇۋۋەتكە تولغانىدەك ھېس قىلىۋاتىمەن. لەشكەرلەرنى ئىدىتلاپ بولغاندىن كېيىن قەشقەر قەلئەسىنىڭ ئەھۋالىنى بىلىپ كېلىش ئۈچۈن يەزەك ئەۋەتەيلى.

ـــ شۇنداق قىلايلى، ـــ دېدى سەئىدخان، ـــ تۇنۇگۈن ئاخشام ئايغاقچىلار مىرزا ئابابەكرىنىڭ خېلى پۇختا تەييارلىق كۆرگەنلىكىنى مەلۇم قىلغانىدى. ھەر ھالدا ئىشلار پۇختا بولسۇن.

شۇ ئەسنادا يېتىپ كەلگەن تاۋاچى بەگ سەئىدخانغا ئېھتىرام بىلدۇردى:

ـــ لەشكەرلەرنى تولۇق ئىدىتلاپ چىقتۇق، ھەممىسى تۆت مىڭ يەتتە يۈز چىقتى.

سەئىدخان مەمنۇنلۇق بىلەن بېشىنى لىڭشىتتى. گەرچە بۇ تۆت مىڭ يەتتە يۈز لەشكەر ھېسابتا ئاز بولسىمۇ، لېكىن ھەممىسى نۇرغۇن جەڭ كۆرگەن، بىرى ئونغا تېتىيدىغان، پىشقان شىر يۈرەك ئەزىمەتلەردىن ئىدى.

سەئىدخان ئالدىدا قاتار سەپ تارتىپ تۇرغان سەركەردىلىرىگە قاراپ پەرمان چۈشۈردى:

ـــ سەركەردە خوجا ئەلى باھادىر بىلەن سەركەردە مەخسۇد ئەلى بەش يۈز لەشكەر بىلەن يەزەك بولۇپ قەشقەر شەھىرىنىڭ مۇداپىئەسىنى چارلاپ كەلسۇن.

ـــ پەرمانبەردارمىز! ـــ دېدى ئىككى سەركەردە.

خوجا ئەلى باھادىر بىلەن مەخسۇد ئەلى لەشكەرلىرىنى باشلاپ تۇمەن دەريا سىنىڭ كېچىكىدىن ئۆتۈشكە باشلىدى.

ـــ ئۇلۇسبېگى مەن بىلەن بىللە قەلبىدە تۇرىدۇ، ـــ دېدى سەئىدخان پەرمانىنى داۋاملاشتۇرۇپ، ـــ بەھرىكە مىرزا بىلەن دائىم ئەلى مىرزا بەرەنغار سەركەردىلىككە، ئىسھاق باھادىر، ئۇزۇن ساقال توختىقۇلى ئورۇنباسارلىققا، قارا قۇلاق مىرزا ئىلغار سەركەردىلىككە، شاھنەزەر مىرزا بىلەن ئەلى مىرەك مىرزا ئورۇنباسارلىققا، مىرزا ئەلى تاغايى جەۋەنغار سەركەردىلىككە، بەگ مۇھەممەد مىرزا، سەبۇر مىرزا، مۇھەممەد ھاجى مىرزا، بابا سادىق مىرزىلار ئورۇنباسارلىققا، مىرزا ھەيدەر كۆرەگان بىلەن ئۇنىڭ ئەتكەسى مەۋلانە مۇھەممەد چاغداۋۇللۇققا تەيىنلەنسۇن. ھاپىز مىرىم، مىدەكە باھادىر، ئابدۇلۋاھىد باھادىر، خۇدايقۇلى باھادىر، شەيخ نەزەر ياساۋۇل، ياراكا ياساۋۇللار قولداش سەركەردە بولۇپ پەرمان كۈتسۇن.

ـــ پەرمانبەردارمىز! ـــ دەپ جاراڭلىق جاۋاب قايتۇرۇشتى سەركەردىلەر.

ـــ ھەرقايسى قوشۇننىڭ سەركەردىلىرى ئۆز لەشكەرلىرىگە قاتتىق ئاگاھ بولۇڭلار. ھەرقانداق ۋاقىتتا، ھەرقانداق سەۋەب بىلەن رەئىيەتنىڭ يىڭنە چاغلىق نەرسىسىگە چېقىلمىغاي.

كىمدىكىم پەرمانغا خىلاپلىق قىلسا، سەركەردىلىرى ئاشۇ لەشكەر بىلەن ئوخشاش ياساققا تارتىلىدۇ. قېنى ئەمدى ياسال[1] بويىچە ئىلگىرىلەڭلار!

※ ※ ※

خوجا ئەلى باھادىر بىلەن مەخسۇد ئەلىنىڭ يەزەك قوشۇنى يېتىپ كەلگەندە قەشقەر ئەمىرى مىرزا يۈسۈپ بەگ ئون مىڭ لەشكىرى بىلەن شەھەرنىڭ سىرتىغا چىقىپ سەپ تۈزۈپ تۇرغانىدى.

ــ ئايغاقچىلارنىڭ مەلۇماتى توغرا ئىكەن، ــ دېدى مەخسۇد ئەلى، ــ مىرزا ئابابەكرى شەھەر سېپىلىنى مۇستەھكەملىگەندىن باشقا، قوشۇننىمۇ تەقلەپ قويۇپتۇ، قارىسىلا سەركەردە، ئۇلارنىڭ ئارىسىدا مىرزا ئابابەكرى بارەكەمۇ؟

ــ مىرزا ئابابەكرىنى تولىمۇ ئېچىگىز، گەۋدىلىك ئادەم دەپ ئاڭلىۋىدىم، ئەھۋالدىن قارىغاندا يېڭىسارغا ياكى ياركەنتكە كەتكەن ئوخشايدۇ.

ــ قانداق قىلىمىز؟ دۇشمەنلىرىمىز سەپ تۈزۈپ ئالدىمىزغا توسۇشقا ئۇلگۈرۈپتۇ.

ــ ئەمدى ئارقىمىزغا يانساق، ئۇلارنىڭ خورىكى ئۆسۈپ قالىدۇ، ــ دېدى خوجا ئەلى باھادىر، ــ ئۇلارنى قەلئە سىرتىغا چىقارماقمۇ تەس. بەلكىم بىزنىڭ كۆچىمىزنى سەل چاغلاپ قالغان بولۇشى مۇمكىن، خان ئالىيلىرىغا دەرھال چاپارمەن ماڭدۇرۇڭ، ئۇ-نىڭغىچە بىز بىر ئامال قىلىپ ئۇلارنى تۈتۈپ تۇرايلى. بۇ بەكمۇ غەنىيمەت پۇرسەتتۇر. مۇبادا بىز ئارقىمىزغا يانساق، ئۇلارمۇ قەلئەگە كىرىپ كېتىشى مۇمكىن.

مەخسۇد ئەلى سەئىدخانغا خەۋەر يەتكۈزۈشكە چاپارمەن ماڭ-غۇزۇۋەتتى. شۇ ئەسنادا ياۋ لەشكەرلىرى سېپىدىن جەڭگە ئۇندەپ

① ياسال ــ سەپ.

ناغرا چېلىندى.

ـــ ھەممىڭلار تەمكىن بولۇپ سەپنى مۇستەھكەم ساقلاڭلار، ـــ دېدى خوجا ئەلى باھادىر، ـــ تەڭ ھۇجۇم قىلىپ تەڭ چېكىنىمىز. راستتىن ھۇجۇم قىلىپ، يالغاندىن چېكىنىمىز. مۇشۇنداق قىلساق، ياۋ بىزنىڭ كۈچىمىزنى ئاجىز چاغلاپ بىخۇدلىشىدۇ. ئۇنىڭغىچە ئاساسلىق قوشۇنىمىز يېتىپ كېلىدۇ. ئاساسلىق ۋەزىپىمىز ياۋنى ئالداپ تۇتۇپ تۇرۇش.

خوجا ئەلى باھادىر بىلەن مەخسۇد ئەلى ئېتىنى يەڭگىل دېۋىتتى، لەشكەرلەر ئۇلارغا ئەگەشتى. ئۇلار ياۋ سېپىگە بىر ئۇن يېتىم ئارىلىق قالغاندا توختىدى.

ـــ ماڭلايسۆيەنىڭ ھەقىقىي تەخت ئىگىسى سۇلتان سەئىدخان ئالىيلىرىنىڭ باھادىرلىرى يېتىپ كەلدى! ـــ دەپ توۋلىدى خوجا ئەلى باھادىر ياۋ سېپىگە قاراپ، ـــ كەچۈرۈمگە ئېرىشىپ ئامان قېلىشنى خالايدىغانلار دەرھال قوراللىرىڭلارنى تاشلاپ ئىتائەت گەردىنىڭلارنى سۇنۇڭلار!

قەشقەر ئەمىرى مىرزا يۈسۈپ بەگ سەپنىڭ ئالدىغا چىقىپ جاۋاب بەردى:

ـــ كىمسەن ھاي، ئۆزىنى چاغلىماي كاركىرىغان؟! يۈرىكىڭنى قاپتەك قىلىپ ئەل بولۇشتىن گەپ ئاچسىنا؟ ئاشۇ تۆت توك ـ توك لەشكىرىڭ بىلەن بىزنى ئەل قىلماقچىمۇ سەن؟ لاپ ئېتىپ شەھەر ئالمەن دېمەي، نوچى بولساڭ جەڭگە ھازىرلان!

ـــ ئەمىر جانابلىرى ئالدىراپ جەڭدىن ئېغىز ئاچمىسىلا، بىز ئۇچۇن جەڭ كۈنلىرى بەئەينى مەشۇقمىزنىڭ ۋىسالىغا يەتكەن ئىشرەت كېچىسىدۇر. جەڭ ناغرىسىنىڭ ساداسى توي بەزمىسىدۇر.

مەخسۇد ئەلى داڭدار مەرگەن ئىدى. ئۇ ئەمىر مىرزا يۈسۈپ بەگنى چۆچۈتۈپ قويۇش ئۈچۈن پەم بىلەن ياغا ئوق بېسىپ، ئۇنىڭ چاقما كاۋىدەك يوغان سەللىسىنى نىشانغا ئالدى. ۋىڭلداپ ئۇچقان ئوق مىرزا يۈسۈپ بەگنىڭ سەللىسىنى ئۇچۇرۇۋەتتى.

مىرزا يۈسۈپ بەگ ھودۇقنان ھالدا ئېتىنىڭ بوينىنى قۇچاقلىۋالدى.

ـــ سىلىنى ئاياپ قويغانلىقىمىز ئۈچۈن سەللىلىرىنى نەشانغا ئالدۇق، ـــ دېدى خوجا ئەلى باھادىر قاقاھلاپ كۈلگىنىچە، ـــ ئەل بولامدىلا ياكى جەڭ قىلامدۇق؟

ئۆزىنى سەل ئوڭشىۋالغان مىرزا يۈسۈپ بەگ لەشكەرلىرىنىڭ كۆپلۈكىگە ئىشەنچ قىلىپ، جان ـ جەھلى بىلەن ۋارقىرىدى:

ـــ قېنى باھادىرلىرىم، ئۆزىنى چاغلىماي شىلتىڭ ئاتقان بۇ دەيۇزلەرنىڭ كاللىسىنى قوغۇن ئۈزگەندەك ئۈزۈپ تاشلاڭلار!

خوجا ئەلى باھادىر بىلەن مەخسۇد ئەلىنىڭ بەش يۈز لەشكىرى خۇددى تۈگۈلگەن مۇشتقا ئوخشاش سەپ تۈزگەنىدى. ئۇلار بىرده ھۇجۇم قىلسا، بىرده چېكىنىپ تۇرۇپ تۈيۇقسىزلا ھۇجۇمغا ئۆتەتتى. ھۇجۇمى خۇددى مۇداپىئەده تۇرۇپ مۇشت ئاتقاندەك زەربىلىك ئىدى. قەشقەر لەشكەرلىرى خېلى تىرىشچانلىق كۆرسىتىپمۇ، بۇ بەش يۈز لەشكەرنىڭ سېپىنى بۇزۇۋېتىشكە مۇۋەپپەق بولالمىدى. مىرزا يۈسۈپ بەگ رەقىبلىرىنى سەل چاغلاپ قالغانلىقىنى ھېس قىلىۋاتاتتى. شۇ ئەسنادا جەڭ مەيدانى تۈيۇقسىز باستۇرۇپ كەلگەن تۆت مىڭدىن ئارتۇق ئاتلىق لەشكەرنىڭ ئاتلىرىنىڭ تۇياق ئاۋازىدىن لەرزىگە كەلدى. نەچچە ئونلىغان تۇغچى لەشكەرلەرنىڭ قولىدىكى تۇغ ـ ئەلەملەر كۆكتە لەپىلدەپ، ئاجايىپ سۇر ـ ھەيۋە پەيدا قىلغانىدى. ئاتلارنىڭ تۇيقىدىن كۆتۈرۈلگەن چاڭ ـ توزانلار قۇياشنىڭ يۈزىنى توسۇۋالغانىدى.

جەڭ ۋەزىيىتىنى كۆزىتىپ تۇرغان مىرزا يۈسۈپ بەگ تۈيۇقسىز باستۇرۇپ كەلگەن قوشۇننى كۆرۈپ بىردىنلا ھودۇقتى. ئۇلار جاسارەت بىلەن ھۇجۇمغا ئۆتكەنىدى. شۇ تاپتا ئۇنىڭغا سىئىدخانىنىڭ لەشكەرلىرى تۆت مىڭ ئەمەس، قىرىق مىڭ كۆرۈنۈپ كەتكەنىدى.

قەشقەر لەشكەرلىرىنمۇ خوددى سەركەردىسىگە ئوخشاش جەڭگىۋارلىقىنى يوقىتىپ ساراسىمىگە چۈشتى. مىرزا يۈسۈپ بەگ دەرھال چېكىنىش پەرمانى چۈشۈرۈپ، ئۆزى ئەڭ ئاۋۋال شە- ھەرگە قاراپ قاچتى، ئارقىسىدىن قوغلاپ كەلگەن سەئىدخانىنىڭ لەشكەرلىرىنى سېپىل ئۈستىدىكى لەشكەرلەر ئوقيا، مەنجانىقلار- دىن ئوق، تاش ياغدۇرۇپ چېكىندۈردى.

ھەئە، ئەندىجاندىكى تۇتلۇق جېڭىدە سەئىدخاندىن قاتتىق يېڭىلگەن مىرزا ئابابەكرى قەشقەر شەھىرىنىڭ سېپىللىرىنى قايتىدىن مۇستەھكەملىگەندى. ئېگىزلىكى يىگىرمە بىر گەز كېلىدىغان ھەيۋەتلىك سېپىلنىڭ ئۈستىدە تۆت ئاتلىق لەشكەر ئۇياقتىن ـ بۇياققا بىمالال ماڭالايتتى. سېپىلنىڭ ئۈستىدە ئاز دېگەندە ئوتتۇزغا يېقىن بۇرج، جەببەخانا[1]، مەنجانىق، زەمبىرەك سۇپىسى بار ئىدى. ئوزۇق ـ تۇلۇكى تەل، مۇداپىئەسى مۇستەھكەم بولسىلا، ئوتتۇز ـ قىرىق مىڭ لەشكەر بىلەنمۇ قەشقەر شە- ھىرىنى ئالماق تەس ئىدى.

سەئىدخان زىيادە ئۆلۈم ـ يېتىمنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈ- چۈن، ئىلاجسىز ھۇجۇمنى توختىتىشقا مەجبۇر بولدى. بەش مىڭ- غا يېقىن لەشكىرى بىلەن شەھەرگە كىرىۋالغان مىرزا يۈسۈپ بەگ مىرزا ئابابەكرىدىن ھەمدەمگە لەشكەر ئەۋەتىشنى ئىلتىماس قە- لىپ يارىكەنتكە چاپارمەن ماڭغۇزدى ـ دە، مۇداپىئەنى كۈچەيتىپ جەڭگە چىقماي يېتىۋالدى.

※ ※ ※

سەئىدخان جىلە بولۇپ قالغانىدى.

لەشكەرلەر شەھەرگە بىرنەچچە قېتىم ھۇجۇم قىلغان بولـ- سىمۇ، سېپىل ئۈستىدىن يامغۇردەك يېغىۋاتقان ئوق، تاش، كۆ- تەكلەرنىڭ زەربىسىدىن سېپىلغا چىقىش ئۇياقتا تۇرسۇن، كۆپ

① جەببەخانا ـــ قورال ـ ياراغ ئىسكىلاتى.

تالاپەتكە ئۇچرىدى.

بۇگۈن شاھ چېدىرىدا ئۆزى يالغۇز خىيال سۈرۈپ ئولتۇرغان سەئىدخان سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ كىرگىنىنى كۆرۈپ، يېنىدىن جاي كۆرسەتتى.

ـــ قەشقەر شاھىرىنىڭ مۇداپىئەسىنىڭ بۇنچە مۇستەھكەم ئىكەنلىكىنى خىيالىمغىمۇ كەلتۈرمىگەنىكەنمەن، ـــ دېدى سەئىدخان ھەسرەتلەنگەن ھالدا، ـــ شۇنچە ھەشەم تارتىپ كېلىپ، قەشقەر شاھىرىنىڭ بوسۇغىسىغىمۇ يېقىنلىشالمايۋاتىمىز.

سەييىد مۇھەممەد مىرزا بىرئاز تۇرۇۋېلىپ ئېغىز ئاچتى:

ـــ ھۇزۇرلىرىغا مۇنداق بىر مۇددىئا بىلەن كىرگەنىدىم.

ـــ قېنى خوش.

ـــ مىرزا يۈسۈپ بەگ قەشقەر سېپىللىرىنىڭ مۇستەھكەم، مۇداپىئەسىنىڭ چىڭلىقىغا ئىشىنىپ، ياركەنتتىن كېلىدىغان ھەمدەمچى لەشكەرلەرنىڭ يولىغا قاراپ، قەستەن جەڭگە چىقمايۋاتىدۇ. بىرنەچچە قېتىملىق ھۇجۇمىمىزدىن ئىسپاتلاندىكى، قەشقەرنى ئاسانلىقچە ئېلىشىمىز مۇمكىن ئەمەستەك قىلىدۇ. تىركىشىپ تۇرۇۋەرسەك، ناۋادا ياۋنىڭ ھەمدەمچى لەشكەرلىرى كېلىپ قالسا، ۋەزىيەت بىزگە پايدىسىز بولۇپ قالىدۇ. شۇڭا، لەشكەرلىرىمىزنى دەرھال ئاتلاندۇرۇپ يېڭىسارغا ھۇجۇم قىلايلى. يېڭىسار قەلئەسى قەشقەر بىلەن ياركەنت ئوتتۇرىسىدىكى مۇھىم ئۆتكەل. ناۋادا يېڭىسار قەلئەسىنى ئالالىساق، قەشقەر بىلەن ياركەنتنى ئالمىقىمىز ئاسانغا توختايدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە ياركەنتتىن ھەمدەمگە كېلىدىغان لەشكەرلەرنىڭ يولىنى ئۇزۇپ تاشلىيالايمىز.

سەئىدخان بىرئاز ئۇمىدلەندى:

ـــ شۇنداق قىلمايمۇ چارە يوقتەك قىلىدۇ. بىز ئۇچۇن ھازىر چوڭ ياكى كىچىك بولسۇن پۈت دەسسەپ تۇرغۇدەك قەلئەدىن بىرىگە ئىگە بولۇش تولىمۇ زۆرۈر. قاچان يولغا چىقساق بولۇر؟

ـــ كېچىكتۇرۇشكە بولمايدۇ، ـــ دېدى سەييىد مۇھەممەد

مىرزا، ـــ مىرزا يۈسۈپ بەگنىڭ چاپارمىنى يارکەنتکە بېرىپ بولاي دېدى. شۇڭا مىرزا ئابابەکرىنىڭ ھەمدەمچى لەشکەرلىرى يولغا چىقىپ بولغۇچە، يېڭىسارغا بېرىپ بولۇشىمىز كېرەك. ھازىرلا يولغا چىققىنىمىز ئەۋزەل.

ـــ مىرزا ئابابەكرىنىڭ ئەھۋالىنى بىلىپ كېلىشكە ئەۋەتكەن ئايغاقچى ئەجەب كېچىكتىغۇ؟

سەييىد مۇھەممەد مىرزا بارماقلىرىنى پۈكۈپ كۇن ساناشقا كىرىشتى. ھەئە، ئۇلار تېخى ئاتۇش تەۋەسىگە يېتىپ كەلمەستىلا قەشقەر بىلەن يارکەنتكە ئايرىم ـ ئايرىم ئايغاقچى ماڭغۇزغانىدى.

ـــ قايتىپ كېلىدىغان ۋاقتىمۇ بولۇپ قاپتۇ. مىرزا ئابابەكرىنىڭ پايلاقچىلىرىغا يولۇقۇپ قالمىغان بولسا.

سەئىدخان لام ـ جىم دېمىدى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ مىرزا ئابابەكرىنىڭ ئەھۋالىنى بەكمۇ بىلگۇسى بار ئىدى.

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم!

شاھ چېدىرىغا مىرزا ھەيدەر كۆرەگان كىرىپ كەلگەنىدى. سەئىدخان ئۇنىڭغا سىڭلىسى مۇھىب سۇلتان مەلىكىنى بېرىپ، كۆرەگانلىق مەرتىۋىسى ئىنئام قىلغاندىن كېيىن، ئۇنىڭغا ھەر قانداق ۋاقىتتا قېشىغا ئىجازەتسىز كىرىش ئىمتىيازى بەرگەنىدى.

ـــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام.

سەئىدخان بىلەن سەييىد مۇھەممەد مىرزا ئۇنىڭ سالامىنى تەڭلا ئېلىك ئالدى.

ـــ بىمەھەل ۋاقىتتا كىرىپ قالدىمۇ قانداق؟

مۇھىم بىر مەسلىھەتنىڭ ئۇستىگە كىرىپ قالغان ئوخشايمەن دەپ ئويلىغان مىرزا ھەيدەر كۆرەگان كەينىگە يېنىشقا تەمشەلدى.

ـــ سەن ئۇچۇن بول دەرگاھنىڭ بىمەھەلى يوق. كەل، يېنىمغا كېلىپ ئولتۇر، ـــ دېدى سەئىدخان مىرزا ھەيدەرگە سول يېنىدىن جاي كۆرسىتىپ، ـــ بۇنىڭدىن كېيىن سەلتەنەت سۆھ-

بەتلىرىدىن ئۆزۈكنى چەتكە ئالمىساڭمۇ بولىدۇ، كىچىكلەر تاكى خىزمەتكە قەدەم قويمىغۇچە ۋۇجۇدىدا قابىلىيەت پەيدا بولمايدۇ. ئۇلۇغ ئىشلارغا، چوڭ مەربكىلەرگە ئىشتىراك قىلمىساڭ، مەرتەۋلىك كىشىلەر، خان ـ سۇلتانلار، ۋەزىر ـ ئەمىرلەر جەم بولغان سورۇنلاردا تەمتىرەپ قالىسەن. كىچىكلەر چوڭلار بىلەن دائىم بىللە بولسا، ئۇلارنىڭ كۆڭلى ۋە كۆزى ھەر ئىشقا تونۇشلۇق بولۇپ قالىدۇ ـ دە، كاتتا مەربكىلەردە تەمتىرەپ قالمايدۇ. بۇ ئۇلارنىڭ جاھان سوراش، سەلتەنەت ئىشلىرىنى ئوڭۇشلۇق قىلىشىغا پايدىلىقتۇر. ئۇنىڭ ئۈستىگە، ئەگەر خىزمەتنىڭ قائىدە ـ يوسۇنلىرىنى بىلمىسە، ئۆزگىلەرگە خىزمەت بۇيرۇيالمايدۇ، ئەيىبىنى ھۇنەردىن پەرقلەندۇرەلمەيدۇ، سالاھىيەت ئەھلى ۋە سالاھىيەت يوللىنى تۇتالمايدۇ. مەنمۇ مەرھۇم خان ئاتامنىڭ مۇلازىمىتىدە بولغىنىمدا، ئۇلار بۇ ھېكمەتنى كۆڭلۈم ھۇجرىسىغا نەقىشلىگەندى. ئەمدى بۇنى ساڭا ئۆگىتىۋاتىمەن. ئەمەل قىلساڭ پايدىسىنى كۆرىسەن.

ـــ كالامىرىنى ئېسىمدە مەھكەم ساقلايمەن، ـــ دېدى مىرزا ھەيدەر كۆرەگان بېشىنى ئېگىپ.

ـــ لېكىن، خىزمەت قىلىشنىڭمۇ چېكى بار. ھۆرمەت كۆرىستىش مۇڭاپىق ئەمەسلەرگە، خۇسۇسەن چاكار ـ خىزمەتكارلارغا خىزمەت قىلمىساڭمۇ بولىدۇ. خەقنىڭ كۆزىگە خار كۆرۈنۈپ قالماسلىق ئۈچۈن، سورۇن ۋە مەربكىلەردە مەرتىۋەڭنىڭ ھۆرمىتىنى ساقلىشىڭ لازىم، ئەمما زىيادە گىدىيىۋالساڭمۇ باشقىلار كۆرەگانلىق مەرتىۋىسىنى پەش قىلىپ تەكەببۇرلۇق قىلىۋاتىدۇ، دەپ ئارقاڭدىن پىتنە قىلىشى مۇمكىن. شۇڭا ھەرقانداق ئىشتا مەسلىھەت، كېڭەشكە ئورۇن بەرگەيسەن، مۇڭاپىق كۆرگەن مەسلىھەت ۋە تەدبىرلەرنى قوبۇل قىلغايسەن.

ـــ خوش، ـــ دېدى مىرزا ھەيدەر كۆرەگان.

ـــ ئۆرە تۇرۇۋەرمەي يېنىمغا كېلىپ ئولتۇر.

ئۇ سەئىدخانىڭ يېنىغا كېلىپ ئولتۇردى. شۇ ئەسنادا ھۆ-

دەيچى بەگ كىرىپ كەلدى.
ـــ مەلۇم بولغاي!
ـــ سۆزلە، ـــ دېدى سەئىدخان.
ـــ يارىكەنتتىن ئايغاقچى كەلدى.
ـــ باشلاپ كىر.
ھايال ئۆتمەي ئايغاقچى كىرىپ كەلدى.
ـــ ئالىيلىرىغا مەلۇم بولغاي، ـــ دېدى ئۇ سالام ـ سەھەت يوسۇنلىرىنى بەجا كەلتۇرگەندىن كېيىن، ـــ قۇدرەتلىك پاناھگا ـ ھىمىزنىڭ ماڭلايسۆيەگە قەدەم تەشرىپ قىلغىنىدىن خەۋەر تاپقان يارىكەنتتىكى رەئىيەت قانچىلىك ھاياجانغا چۆمگەن بولسا، مىرزا ئاباباكرى شۇنچىلىك تەشۋىشكە ئەسىر بولۇپتۇ، تۇتلۇق جېڭىدە مىرزا ۋەلىبەگ قاتارلىق بەش سەركەردىسىنى ئاختا قىلىپ جازا ـ لىغاندىن كېيىن، شاھدانە كۆكۇلداش، مۇھەممەدبەگ قاتارلىق ئەمىرلىرىدىنمۇ گۇمانلىنىپ جازالىغان ھېسابتا قازىقا سالغاندـ كەن، ھازىر ئۇنىڭ دەرگاھىدا سىپاھلىقنىڭ ھۆددىسىدىن بەجا ـ دىل چىقالىغۇدەك سەركەردىلىرىنىڭ تايىنى قالماپتۇ، شۇنداقتـ مۇ مىرزا ئاباباكرى دېھقان بولامدۇ، تىجارەتچى، ھۈنەرۋەن ـ كا ـ سىپ بولامدۇ ۋاللاھۇئەلەم ئون بەش ياشتىن يۇقىرى بېلى باغلاق ـ لىق ئەركەك بولسىلا چېرىكلىككە تۇتۇپ مەشقىلەندۈرۈۋېتىپتۇ. ئەسلىدىنلا لەشكىرىي تەربىيە كۆرمىگەن بۇ كىشىلەرنىڭ سەپ تۈزۈشلىرىمۇ، قورال تۇتۇشلىرىمۇ تولىمۇ كۈلكىلىك.
سەئىدخان مەمنۇنلۇق بىلەن كۈلۈمسىرىدى:
ـــ بۈزرۈك مومام شاھ بېگىم بىلەن ھامماممۇ بەھرىنىگار خېنىمنىڭ ئەھۋالىنى بىلەلىدىڭمۇ؟
ـــ كەچۈرسىلە ئالىيلىرى، خەۋەر يەتكۈزۈشكە ئالدىراپ تۇرغاچقا، ئۇنىڭ ئۈستىگە شەھەردە ئايغاقچى، پايلاقچىلار مـ ـ غلىداپ كەتكەچكە ئول بۈزرۈكۋارلىرىمىزنىڭ ئەھۋالىنى ئېـ ـ نىقلاشقا ئامال قىلالمىدىم، ئەمما مۇنداق بىر ئېچىنىشلىق ۋەقە قۇلىقىمغا كىرىپ قالدى: مىرزا ئاباباكرى بىر تۇغقان سىڭلىسى خانسۇلتان خېنىمنى سەلتەنەتىمگە نارازىلىق بىلدۈردى، ماڭا

دۇشمەنلىك ۋە قەست قىلىش غەرىزى بار، دېگەن گۇمان بىلەن زىندانغا سولاپ، يېگىلى تائام، ئىچكىلى سۇ بەرمەي قىيناپتۇ، ھەتتا سۇ ئورنىدا چاغىر① بېرىپتۇ. پاك ئېتەكلىك، پاكىز نەسەبلىك، پۈتكۈل ئۆمرىنى ئىبادەت ۋە خەيرلىك ئەمەللەر بىلەن ئۆتكۈزگەن پەرىشتە سۈيەت ئول مەزلۇمە ئاخىر ئاچلىق ۋە ئۇسسۇزلۇقتا قىينىلىپ ئۆلۈپتۇ، يەنە... ـــ ئايغاقچى دەيمۇ، دېمەيمۇ دېگەندەك مىرزا ھەيدەر كۆرەگانغا بىرنەچچە دەقىقە قاراپ قويۇپ گېپىنى داۋاملاشتۇردى، ـــ يەنە بەدەخشاندا بۇزرۇك خانىش شاھ بېگىم ئالىيلىرى بىلەن بىللە ئەسىرگە چۈشكەن، مىرزا ھەيدەر كۆرەگان جانابلىرىنىڭ بىر تۇغقان ئىنىسى مۇھەممەد شاھنى ئاختا قىلىپ، خىزمىتىگە سالغانىكەن، كەمىنىلىرى يارىكەنتكە بېرىشتىن بىر كۈن ئاۋۋال مەيدىسىدىن كاۋاپ زىخى بىلەن تامغا مىخلىتىپ، قىيناپ ئۆلتۈرگۈزۈپتۇ.

ئىنىسىنىڭ ئۆلۈم خەۋىرىنى ئاڭلىغان مىرزا ھەيدەر كۆرەگان ھۆركىرەپ يىغلىۋەتتى. سەئىدخان بىلەن سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ قوشۇمىلىرى غەزەپتىن تۇرۇلۇپ كەتكەنىدى.

ـــ بولدى چىقىپ كەت، ـــ دېدى سەئىدخان ئايغاقچىغا قاراپ، ئاندىن مىرزا ھەيدەر كۆرەگانغا تەسەللى بەردى، ـــ كۆڭۈلۈڭنى يېرىم قىلما. بۇ قىساسنى ئول مەلئۇندىن چوقۇم ئالىمىز.

ـــ ئۆزلىرىنى تۇتۇۋالسىلا ئوغلۇم، ـــ دېدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا تەسەللى بېرىپ، ـــ قۇدرەتلىك تەڭرىم زالىم ـ پاسىقلارنىڭ جازاسىنى ھامان بېرىدۇ. ئۆزىنىڭ بىر تۇغقان سىڭلىسىغا ۋە ئىنىسىنىڭ ئوغلىغا بۇنداق ئازابلارنى سالغان ئول مەلئۇن پاك ۋە ئىززەت ـ ھۆرمەتكە ئىگە شاھ بېگىم ئالىيلىرىغا ۋە مېھرىنىگار خېنىمغا نېمە كۇنلەرنى كۆرسەتكەندۇ؟...

ـــ سەركەردىلەرگە پەرمانىمنى يەتكۈزا! ـــ دېدى سەئىدخان چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ تۇرۇپ، ـــ دەرھال يېڭىسارغا ئاتلاڭ.

① چاغىر ـــ ھاراقنىڭ بىر تۈرى.

غاي. ئاللاھ نامىدىن قەسەمكى، مىرزا ئابابەكرىنىڭ كاللىسىنى ئېلىپ، يارىكەنت شەھىرىنىڭ قوۋۇقىغا ئېسىپ خارۇزار قىلمىسام بۇ ھۇدۇدتىن ھەرگىز كەتمەيمەن!

135

شۇ كۈنلەردە يارىكەنت شەھىرىنى ۋەھىمە قاپلىغانىدى. شەھەر كوچىلىرىدا ئانچە ـ مۇنچە ھاجەتمەن، يايمىچىلاردىن باشقا بارلىق دۇكان ـ سارايلار تاقالغان، ھۇنەرۋەن ـ كاسىپلار ئىش توختاتقان، ئاۋات چارسۇ ـ رەستىلەر چۆلدەرەپ قالغانىدى.

ھەرقايسى تۈمەن، يېزا ـ قىشلاقلاردىن مەجبۇرىي تۇتۇپ كەلگەن ئاتمىش مىڭغا يېقىن چېرىكنىڭ مەشىق ئەھۋالىنى كۆزدىن كەچۈرۈۋاتقان مىرزا ئابابەكرى تولىمۇ روھسىز ئىدى، ئېگىز، بەستلىك كەلگەن بۇ ئادەم شۇ تاپتا قورۇلۇپ، پاكارلاپ كەتكەندەك كۆرۈنەتتى، شۇنداقتىمۇ قان تولغان كۆزلىرى چېرىكلەرنىڭ ھەرىكىتىگە مىختەك تىكىلگەنىدى. دېھقان، ھۇنەرۋەن، تەجارەتچى ۋە شەھەر ئاھالىسىدىن تەركىب تاپقان بۇ چېرىكلەرنىڭ تۇزگەن سەپلىرى رەتسىز، ھەرىكەتلىرى كالانپاي ئىدى؛ ئاتقان ئوقلىرى نىشانغا تېگمىش تۇگۈل ئاللىقاياقلارغا قېيىپ كېتەتتى؛ مىنگەن ئاتلىرى شاشلىق قىلسا ئات ئۈستىدە مەزمۇت ئولتۇرالماي، گاھ ئاتنىڭ بوينىغا، گاھ ساغرىسىغا چۈشۈپ قالاتتى، جان ۋەھىمىسىدە ئاتنىڭ تىزگىنىنى مەھكەم تارتىپ تۇرۇۋالاتتى، توخۇ يۇرەكلىرى قورال ـ ياراغلىرىنى تاشلىۋېتىپ ئۆزىنى يەرگە ئاتاتتى. سانى بار، ساپاسى يوق بۇ لەشكەرلەرنىڭ ئەھۋالىنى كۆرۈپ تۇرغان مىرزا ئابابەكرىنىڭ ۋۇجۇدىنى چەكسىز ئۇمىدسىزلىك چۈلغىۋالدى.

«ئەھۋالدىن قارىغاندا، سەلتەنەت سۈرۈدىغان كۈنلىرىم ئاخىرلاشقان ئوخشايدۇ. مەن تېخى بۇلارنى باشلاپ بېرىپ، قەشقەرنى ياۋنىڭ تەھلىكىسىدىن خالاس قىلارمەن دەپ ئويلاپتىكەنمەن، بۇنداق لەشكەر بىلەن جەڭگە بېرىش تۈگۈل، قوغۇن ئوغرىلاشقا بېرىشمۇ خەتەرلىك. ئېھ تەڭرىم، ھەرقانچە گۇناھىم بولسىمۇ، ئۆزۈڭ پاناھىڭدا ساقلىغايسەن...»

مىرزا ئاباباكرى خىيالدىن باش كۆتۈرۈپ، سەركەردىسى پىرئەلىبەگكە قارىدى:

— سەن يۈز نۆكەر بىلەن بېرىپ ياۋنىڭ ئەھۋالىنى بىلىپ كەل.

ئاللىقانداق خىيالغا ئەسىر بولۇپ تۇرغان پىرئەلىبەگ مىرزا ئاباباكرىنىڭ مەقسىتىنى چۈشىنەلمەي يانداۋرۇپ سورىدى:

— يېڭىسارغا بارامدىم ئالىيلىرى؟

ئىچى تىتىلداپ تۇرغان مىرزا ئاباباكرى غەزەپ بىلەن گۈركىرىدى:

— ئاۋۇ ئىككى دولاڭنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى باشمۇ ياكى قاپاقمۇ؟ ئەلۋەتتە يېڭىسارغا بارىسەن. يولدا ئېھتىيات قىل. ياۋ قوشۇنىنىڭ ئەھۋالىنى يوشۇرۇنچە كۆزەتسەڭلا بولدى. ئۇلار بەلكىم بۇ چاغقا يېڭىسار قەلئەسىنى ئېلىپمۇ بولغاندۇ، ناۋادا يولدا دوقۇرۇشۇپ قالساڭ، دەرھال قايتىپ كېلىپ خەۋىرىنى بەر. كاتتا تۆھپە ھېسابىدا ئىنئام بېرىمەن.

مىرزا ئاباباكرىنىڭ ئىنئام بېرىمەن دېگەن سۆزلىرىنى ئاڭلاپ پىرئەلىبەگنىڭ ۋۇجۇدىنى سۇر باستى.

«ئىنئام بېرەرمىش تېخى. جازادۇر تايىنلىق. ھازىرغا قەدەر قايسى بىر سەركەردە كۆرسەتكەن تۆھپىسىگە لايىق ئىنئام ئېلىپ باققان؟ ئۇنداق ئىنئامنى ئېلىشتىن تەڭرىم ئۆز پاناھىدا ساقلىغاي...»

تۇڭمەس غەم ـ تەشۋىشكە ئەسىر بولغان مىرزا ئاباباكرى پىرئەلىبەگنىڭ چىرايىغمۇ قارىماي، بېشىنى ئىتتىك ئوردا تەرەپكە

رەپكە بۇرىدى.

يۇز نۆكەر بىلەن يولغا چىققان پىرئەلىبەگنىڭ كۆز ئالدىدىن مىرزا ئاباباكرىنىڭ ئوردىدا ئەمرىلەرگە ئىنئام تارقاتقان كۆرۈنۈشى لىپ قىلىپ ئۆتتى.

پىرئەلىبەگ يېڭىسار ئەمىرى پىرئەمىن دورغىنىڭ ئوغلى ئىدى. مىرزا ئاباباكرى يىراقتىكى ئەمىرلەرنى تىزگىنلەپ تۇرۇش ئۈچۈن، ئۇلارنىڭ ئوغۇللىرىنى نامدا ئوردىسىدا مەنسەپكە تەيىنلىگەن بولۇپ، ئەمەلىيەتتە يېنىدا تۇرغاق قىلىپ ساقلىغانىدى. مىرزا ئاباباكرىنىڭ كەشمىرگە قىلغان يۈرۈشىگە پىرئەلىبەگمۇ قاتناشقانىدى. مىرزا ئاباباكرى كەشمىردىن غەلىبە بىلەن يار-كەنتكە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، سەركەردىلىرىنى تارتۇقلاش ئۈچۈن خەزىنىچى بەگنى بۈيرۇپ شاھنىشىننىڭ ئوتتۇرىسىغا بىر پەتنۇس تىللا ئاچىقتۇردى ۋە سەركەردىلەرنى تەرتىپ بويىچە كىرگۈزۈپ، ھەر بىرلەپ كىلىپ تىللا دۆۋىسىگە قولىنى تەگكۈزۈپ قويۇپ، ھېچنېمە ئالماي ئۆز ئورۇنلىرىغا قايتىپ كىلىشتى. نۆۋەت پىرئەلىبەگ قاتارلىق بىرقانچە ياش سەركەردىلەرگە كەلگەندە، بىر سقىمدىن تىللا ئېلىشىپ، مىرزا ئاباباكرىگە مىننەتدارلىق بىلدۈرۈپ ئۆز ئورۇنلىرىغا قايتىشتى. ئەمما ئىككى كۈن ئۆتكەندە مىرزا ئاباباكرى پىرئەلىبەگ قاتارلىق سەككىز نەپەر ياش سەركەردىنى يوقلاپ بىر باھانە بىلەن ئەللىك دەررە ئۇرغۇزۇپ، ئەللىك تىللا جەرىمانە قويدى.

پىرئەلىبەگ دەررە زەربىسىدىن ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قالدى.

ـــ ئاشۇنچىلىك كىچىككىنە سەۋەنلىك ئۈچۈن ئەللىك دەررە ئۇرغۇزدى. بەكمۇ ئۇۋالچىلىقىغا قالدىم، ـــ دەپ داتلىدى ئۇ، يوقلاپ كەلگەن پېشقەدەم ئەمىرگە.

ـــ بۇ ئەللىك دەررە ئول سەۋەنلىكلىرى ئۈچۈن ئۇرۇلغان ئەمەس.

پىرئەلىبەگ ئەجەبلەنگەن ھالدا سورىدى:

ـــ ئۆزۈم بىلمەيدىغان قانداق ئېغىر گۇناھكەن ئۇ؟ مالال كەلمىسە كۆرسىتىپ بەرسىلە.

پىشقەدەم ئەمىر ئاچچىق كۈلۈمسىرىدى:

ـــ سىلى ئوردىغا يېڭى كەلدىلە، شۇڭا بىر قىسىم قائىدە ـ يوسۇنلارنى بىلمەيدىلا. ھېلىقى كۈنى خان ئالىيلىرى شاھنىشىندا تىللا ئىنئام قىلغاندا، سەمەلىرىنى تولدۇرۇپ تىللا ئالغانلىرى يادىلىرىدا بارمۇ؟

ـــ يادىمدا بولمامدىغان تەقسىر، شۇنچە كۈچەپمۇ ئاران يـ ـ گىرمە تۆت تىللا ئالالاپتىمەن.

ـــ ھەببەللى، گەپ مانا مۇشۇ تىللادا، كۆز ئالدىلىرىغا كەل ـ تۈرۈپ باقسىلا، ئاشۇ چاغدا كۆپ ساندىكى ئەمرلەر تىللاغا قول ئۈزىتىپ قويۇپ، بىر تىللامۇ ئالمىدى. بۇنى كۆرگەن بولغىيتتى ـ لە ھەقچان؟

ـــ كۆرگەنمەن، شۇ چاغدا ئۇلار نېمىشقا خان ئالىيلىرىنىڭ ئىنئامىنى قوبۇل قىلمايدىغاندۇ، دەپ تولىمۇ تەئەججۈپلەنگەنـ ىدىم.

ـــ سىلى بىلەن بىللە دەررىگە تارتىلغانلارنىڭ ھەممىسى ئاشۇ كۈنى سەمەنى تولدۇرۇپ تىللا ئالغانلار.

ـــ بۇنىڭ نېمە يامىنى بار؟ ئىنئامنى خان ئالىيلىرى ئۆزى بۇيرۇغان تۇرسا.

ـــ خان ئالىيلىرىنىڭ بۇيرۇغىنى راست، ئەمما ئېلىشقا بولمايدۇ. تېخى سىلى يەڭگىلرەك جازاغا ئۇچرىدىلا، ئاتلىرىنىڭ يۈزىنى قىلدى بولغاي، ئىنئامنى قوبۇل قىلغانلىق سەۋەبىدىن ئاختا قىلىنغانلار، ھەتتا كاللىسىدىن ئايرىلغانلار بار. ئالتۇن خان ئالىيلىرىنىڭ جېنى، ئۇ خەزىنىگە كىرىدۇ، ئەمما ھەرگىز چىقـ مايدۇ. كونا شەھەر خارابىلىرىدە قازىقتا ئىشلەۋاتقانلارنى كۆر ـ گەنلا، ھەممىسى ئالىيلىرى ئۈچۈن ئالتۇن ـ كۈمۈش ئىزدەۋاتقان شور پېشانىلەر.

ـــ باشتىلا ئاگاھلاندۇرۇپ قويغان بولسىلىچۇ؟

ـــ سىلىنى بىلەمدىكىن دەپتىكەنمەن.

مۇشۇلارنى خىيالىدىن ئۆتكۈزگەن پىرئەلىبەگ ئاستىلاپ قالغان ئېتىغا قامچا سالدى.

«تۆھپە ھېسابىدا كاتتا ئىنئام بېرىمەن دەيدۇ تېخى. كۆتۈر-سۇن ئۇنداق ئىنئامنى! لېكىن تاپشۇرغان ۋەزىپىنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالمىسام كاللامنى ئالىدۇ، مۇشۇ باھانىدە قېچىپ كېتەي دې-سەم، خاتۇن ـ بالىلىرىم قېپقالدى، بىللە ئېلىپ ماڭالمىغان بولا-ساممۇ...»

ئۇ غەربىي ئۇيغۇقتا قىيسىيىۋاتقان قۇياشقا قاراپ ئاچچىق كۈلۈمسىرىدى.

«چاپە ئېتىم، تېزرەك چاپ. بولمىسا مىرزا ئابابەكرى ئالىيـ-لىرى سۆرەلمىلىك قىلىدىڭ دەپ جازالاشتىن يانمايدۇ. ئوتتۇز ياشتا ئاختا بولۇپ ياشىغاندىن ئۆلگەن ئەۋزەل ئەمەسمۇ؟! تۇۋا، خان ئالىيلىرى نېمىشقا سەركەردىلىرىنى ئاختا قىلىشقا ئامراق-تۇ؟...»

136

قەشقەردىن توققۇزاق بىلەن ئايلىنىپ ئۆتۈپ، يېڭىسارغا تېز سۈرئەتتە يېتىپ كەلگەن سەئىدخان يېڭىسار قەلئەسىدىكىلەر-نىڭمۇ سېپىل ئۈستىگە ئوق، تاش، كۆتەكلەرنى دۆۋىلەپ، قاتتىق مۇداپىئەدە تۇرۇۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ ھۇجۇم قىلىشقا ئالدىرىمـ-دى.

ـــ يېڭىسار قەلئەسى كىچىك بولغىنى بىلەن سېپىللىرى مۇستەھكەم. جاسارىتىمىزگە تايىنىپ ھۇجۇم قىلساق زىيان تار-

تىمىز. باشقىچە بىر ئامال قىلايلى، ـــ دېدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا.

ـــ قانداق ئامال قىلىمىز؟

ـــ مىرزا ئابابەكرىنىڭ ھەمدەمگە لەشكەر ئەۋەتىش ئېھتىماللىنى چەتكە قاقماقلى بولمايدۇ، ـــ دېدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا، ـــ مېنىڭچە خوجا ئەلى باھادىر بىلەن ئابدۇلۋاھىد باھادىر ئۈچ يۈز نۆكەر بىلەن يولغا چىقىپ قىزىلدا بۆكتۈرمىدە تۇرسۇن. ناۋادا ياركەنتتىن دۈشمەننىڭ ھەمدەمچى لەشكەرلىرى كەلگۈدەك بولسا دەرھال خەۋەر بەرگەي، قالغان سەركەردە ـ لەشكەرلەر بىرنەچچە تەرەپتىن سېپىلنىڭ ئاستىغا تۇتاشتۇرۇپ لەخمە كولايلى.

ـــ قەلئەگە لەخمە بىلەن كىرىمىز دېمەكچىمۇ سىلى؟ ـــ دېدى سەئىدخان بۇ تەكلىپكە تازا قوشۇلغۇسى كەلمەي، ـــ قەلئە ئىچىدىكىلەر لەخمىگە تۇتەك قويۇپ بەرمىدى دېگەندىمۇ، لەخمىدىن قەلئەگە كىرمەكچى بولغان لەشكەرلىرىمىزنىڭ ئۇدۇللۇق كاللىسىنى ئالارمىكىن.

ـــ دېگەنلىرى توغرا ئالىيلىرى، ـــ دېدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا، ـــ ئەمما بىز لەخمىنى قەلئەگە كىرىش ئۈچۈن ئەمەس، سېپىلنى پارتلىتىش ئۈچۈن كولايمىز.

ـــ ھە، مۇنداق دېسىلە. پارتلاتقۇچنى قانداق قىلىمىز؟

ـــ خاتىرجەم بولسىلا ئالىيلىرى. يېڭىسار تاغلىرىدا مەدەن تولا. ئۇستاز ئاياز بېك قوشچى بىلەن مەۋلانە مۇھەممەد مەدەن تاۋلاشنىڭ پىرى. ئۇلار پارتلاتقۇچنى تېزلا تەييار قىلىدۇ.

ـــ شۇنداق، ـــ دېدى ياشىنىپ قالغان ئاياز بېك قوشچى، ـــ تۇرپاندىكى خانلىق مەدرىسەدىمۇ تالىبى ئىلىملەرگە مەدەن تاۋلاش، زەمبىرەك ئوقلىرىنى، پارتلاتقۇچلارنى ياساش ھەققىدە ئىلىم سۆزلىنەتتى، بەلكىم خان ئالىيلىرىنىڭمۇ ئېسىدە بولسا كېرەك.

ـــ ئېسىم قورۇسۇن ئۇستاز، ـــ دېدى سەئىدخان خىجىللىق بىلەن كۈلۈمسىرەپ، ـــ سىلى تۇرغان يەردە بۇنىڭدىن نېمە غەم.

ـــ پارتلاتقۇچ ياساشتا ھاپىز مىرىمنىڭ كارامىتى مەندىن زىيادىرەك، ـــ دېدى مەۋلانە مۇھەممەد.

ـــ ئۇنداق بولسا ئۇستازغا مەۋلانە مۇھەممەد، ھاپىز مىرىم، نۆكەر بېشى تاھىر بەگلەر ھەمدەمدە بولغاي. پارتلاتقۇچنى تېزرەك تەييارلىغايسىلەر، ـــ ئۇ نەزەرىنى باشقا سەركەردىلىرىگە ئاغدۇرىدى، ـــ خوجا ئەلى باھادىر بىلەن ئابدۇلۋاھىد باھادىر ئۈچ يۈز نۆكەر بىلەن يەزەك بولۇپ قىزىلدا بۆكتۇرمىدە تۇرغاي، قالغان سەركەردىلەر بىرقانچە تارامغا بۆلۈنۈپ لەخمە كولايمىز. قەلئەنىڭ شىمالىي قىسمى چوڭقۇر يارلىق ئىكەن، شۇڭا ئۇ تەرەپكە لەخمە كولاشنىڭ ئىمكانىيىتى يوق. مەن قەلئەنىڭ كۈنپېتىش تەرىپىدىكى سېپىلنىڭ ئۈستىدىكى بىرىنچى بۇرجنى نىشان قىلىپ لەخمە كولايمەن، خۇدايقۇلى باھادىر، شەيخ نەزەر ياساۋۇل قاتارلىق ئالتە سەركەردە ماڭا شېرىك بولىدۇ؛ ئوڭ تەرىپىمدىن ئالتىنچى بۇرجنى نىشانلاپ مىرزا ھەيدەر كۆرەگان لەخمە كولايدۇ، ئۇنىڭغا مەخسۇد ئەلى، ياراكا ياساۋۇل، تەڭرىبەردى بەگ قاتارلىق ئالتە سەركەردە شېرىك بولىدۇ؛ ئۇنىڭ ئوڭ يېنىدىكى بۇرجنى نىشانلاپ مىرزا ئەلى تاغايى لەخمە كولايدۇ، ئۇنىڭغا قۇتلۇق مىرەك مىرزا، بەھرىكە مىرزىلار شېرىك بولىدۇ؛ سول تەرىپىمدىن ئۈچىنچى بۇرجنى نىشان قىلىپ بابا سادىق مىرزا لەخمە كولايدۇ، شاھباز مىرزا بىلەن بەھرەبەت مىرزا جامائىتى بىلەن شېرىك بولىدۇ؛ ئۇنىڭ يېنىدىن مىرزا مۇھەممەدبەگ بىلەن بەگمۇھەممەدبەگ ئاغا ـ ئىنىلەر بىر لەخمىگە شېرىك بولىدۇ؛ جەنۇب تەرەپتىكى بۇرجنى نىشانلاپ خانىكە مىرزا بىلەن پىشكە مىرزىلار بىر لەخمىگە شېرىك بولىدۇ؛ ئۇنىڭ يېنىدىن بىر لەخمىگە مىرمۇھەممەد بەگ بىلەن مىرئەيۇببەگ شېرىك بولىدۇ؛ ئۇنىڭ يېنىدا مىرقەبەربەگ، ئەلى مىرەك بارلاس؛ ئۇلارنىڭ يېنىدا مىردائىم ئەلى؛ ئۇنىڭ يېنىدا قاراقۇلاق مىرزا؛ ئۇنىڭ يېنىدا ئۇلۇسبېگى سەييىد مۇھەممەد مىرزا مولجار ئېلىپ لەخمە كولايدۇ. كاتتا بەگ قاتارلىق سەركەردىلەر ئوزۇق ـ تۇلۇككە مەسئۇل بولىدۇ. قەلئەنىڭ كۈنـ

چىقىش تەرىپىمۇ شىمال تەرىپىگە ئوخشاشلا ئېگىز يارلىق بولغانلىقى ئۈچۈن ئول تەرەپكە كۈچ ئىشلىتىلمىگەي.

سەركەردىلەر لەخمە كولاشقا كېتەرلىك سايمان، جابدۇقلارنى تەييارلاشقا كىرىشتى.

※ ※ ※

كىچىككىنە قىزىل بوستانلىقى خۇددى تەڭرى تەرىپىدىن كۆز يەتكۈسىز ھىممىتىنىڭ سېيىغا تاشلاپ قويۇلغان بىر پارچە كىمخاپتەك كۆرۈنەتتى، شۇ تاپتا ئۇنى تۇن قاراڭغۇسى پۈتۈنلەي يۇتۇۋالغانىدى.

نەچچە كۈندىن بېرى قىزىلدا قاراۋۇللۇق قىلىۋاتقان خوجا ئەلى باھادىر بىلەن ئابدۇلۋاھىد باھادىر كۆكراباتقىچە چارلىغۇچى ئەۋەتكەن بولسىمۇ، ياركەنت تەرەپتىن ھېچبىر شەپە بولمىغانلىقى ئۈچۈن، ئېھتىيات تەدبىرلىرىنى بوشاشتۇرۇپ قويغانىدى، بۇ كېچە ئۇلار ياركەنت تەرەپتىن كېلىۋاتقان پىرئەلىبەگدىن خەۋەر-سىز بەخىرامان ئۇيقۇغا كەتكەنىدى.

ـــ ئۇلارنىڭ ئەھۋالىنى ئېنىق بىلەلىدىڭمۇ؟ ـــ پىچىرلاپ سورىدى پىرئەلىبەگ چارلىغۇچىسىغا قاراپ.

ـــ ئۇلار چۈشكۈن قىلغان باغنىڭ قېشىغچە باردىم، تۇنقا-تارلىرىمۇ مۈگدەپ قالغاندەك قىلىدۇ. شەبخۇن ئۇرامدۇق؟

ـــ ھازىر تۇن نىسپىدىن ئاشتى، يەنە بىرئاز ساقلايلى. سەھرىنىڭ ئۇيقۇسى شېرىن بولىدۇ، شۇ چاغدا شەبخۇن ئۇرساق گەپ يوق نۇسرەت قازىنىمىز. نۆكەرلەر ئۆز ئورنىدا مىدىرلىماي بىر-ئاز ئارام ئېلىۋالسۇن.

قازانلىق دۇم كۆمتۇرۇپ قويغاندەك قاراڭغۇلۇقتا چۆمگەن قىزىل بوستانلىقى ئىتلارنىڭ ئاندا ـ ساندا قاۋاشلىرىنى ھېسابقا ئالمىغاندا تولىمۇ جىمجىت ئىدى.

تۇيۇقسىز ياڭرىغان چۇقان ـ سۇرەن ساداسىدىن چۆچۈپ

ئويغانغان خوجا ئەلى باھادىر بىلەن ئابدۇلۋاھىد باھادىر سەكىرەپ ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ كەتتى. نۆكەرلەر ئۇيقۇلۇق كۆزلىرىنى يىرتىپ ئېچىپ، سىلىپ تاشلىۋەتكەن دۇبۇلغا ـ ساۋۇتلىرىنى كىيىشكە ئالدىرىدى. بۇ چاغدا پىرئەلىبەگنىڭ نۆكەرلىرى ئۇلارنىڭ بېشىدا قىلىچلىرىنى ئوينىتىشقا ئۇلگۈرگەنىدى.

ـــ نۆكەرلەر ئالاقزادە بولمىسۇن، ھەممىلىرىنىڭ ئىسمىنى قىچقىرىپ، بىر يەرگە جەمئىي بولۇپ ياۋغا تاقابىل تۇرغاي، ـــ دېدى خوجا ئەلى باھادىر يېنىدىكى سەرۋازغا قاراپ.

كۆزنى يۇمۇپ ئاچقۇچە تۇن قاراڭغۇسىدا دەھشەتلىك قىرغىن باشلاندى.

ـــ ئەھۋالدىن قارىغاندا بىزگە شەبخۇن ئۇرغىنى يارىكەنتتىن كەلگەن ئاساسلىق قوشۇن ئەمەستەك قىلىدۇ، ـــ دېدى ئابدۇلۋاھىد باھادىر ئەتراپتىكى نۆكەرلەرگە قاراپ، ـــ قىلچىلىك تەمتىرىمەڭلار.

ئىككى سەركەردىنىڭ جاسارىتى بىلەن جەڭ قىلىۋاتقىنىنى كۆرگەن نۆكەرلەر قېچىشنى توختىتىپ قايتۇرما ھۇجۇمغا ئۆتتى. بۇ شاۋقۇن ـ سۇرەندىن ئويغىنىپ كەتكەن ئىتلار قاۋاپ، ئېشەكلەر ھاڭرىشاتتى. يۇرەكلىكەرەك دېھقانلار ئۆگزىلىرىگە چىقىپ ئۇر ـ چاپ سادالىرىغا قۇلاق سالاتتى.

سۇبھى ئاقىرىپ جەڭ قىلىۋاتقانلار ئۆزى بىلەن قارشى تەرەپنى پەرق ئەتكۈدەك بولدى. ياۋ لەشكەرلىرىنىڭ مۆلچىرىدىكىدىن خىلىلا كۆپلۈكىنى ھېس قىلغان پىرئەلىبەگ ئىشەنچىنى يوقاتقانىدى. تاڭ يورۇپ بولغۇچە ئۇنىڭ نۆكەرلىرىنىڭ تەڭ يېرىمى قىرىلىپ كەتكەن، ھايات قالغانلىرىنىڭ جەڭدىن رايى يېنىپ قېچىشنىڭ كويىغا چۈشكەنىدى.

«تەقدىر مۇشۇنداق ئوخشايدۇ، ئەسلىدە ئالدىراڭغۇلۇق قىلىمسام بوپتىكەن. ئەمدى بۇ ئەھۋالدا قاچسام ئۇلار ئارقامدىن مازاق قىلىدۇ. بۇغۇ مەيلى، ئەمما قېچىپ قۇتۇلغىنىم بىلەن يەنىلا جازادىن قۇتۇلالمايمەن. مىرزا ئابابەكرى ئالىيلىرى كاللامنى

ئالمىغان تەقدىردىمۇ ئاختا قىلماي قويمايدۇ...»

ھازىرلا جان يېرىدىن ئايرىلىپ قالغاندەك تۇيغۇغا كەلگەن پىرئەلىبەگنى ۋەھىمىلىك تىترەك باستى.

«ئەڭ ياخشىسى رەسۋايىئەزىم بولۇپ قاچقاندىن كۆرە، جاسارەت بىلەن جەڭ قىلىپ، ھىممەت بىلەن ئۆلگىنىم ئەۋزەل. باشقىلار بىلسىمۇ مېنى مەردلىك كۆرسىتىپتۇ دەپ مەدھىيىلىشىدۇ...»

پىرئەلىبەگ جان تىكىپ ئېلىشۋاتاتتى. شۇ تاپتا ئۇ رەقىبلىرى تۇرغان باغقا قاپسىلىپ قالغانلىقىنى بىلمەيلا قالغانىدى.

ــ بىزنىڭ ۋەزىپىمىز يارىكەنتنىڭ ئەھۋالىنى بىلىش. ھەمىسىنى قىرىۋەتسەك خان ئالىيلىرىغا جاۋاب بېرەلمەي قالىمىز، شۇڭا ئاۋۇ سەركەردىسىنىمۇ بولسا تىرىك تۇتايلى، ــ دېدى خوجا ئەلى باھادىر.

مىرزا ئابدۇلۋاھىد باھادىرنىڭ ئاتقان ئوقى پىرئەلىبەگنىڭ يونىسىغا سانجىلىدى. ئەسلىدىمۇ ئۆزى يالغۇز دېگۈدەك خېلى كۆپ دۈشمەنگە تاقابىل تۇرۇۋاتقان پىرئەلىبەگ ھالسىراپ قالغانىدى. يونىسىغا ئوق تېگىش بىلەن قارشىلىق كۆرسەتكۈدەك مادارى قالمىدى.

ــ نۆكەرلىرىڭلار يېقىن كەلمىسۇن! ــ دەپ ۋارقىرىدى ئۇ قارشى تەرەپتىكى تۇرغان ئىككى سەركەردىگە قاراپ، ــ نېمىلا بولمىسۇن مەنمۇ مىرزا ئابابەكرى پادىشاھ ئالىيلىرىنىڭ مەرتىۋىلىك سەركەردىسىمەن، شۇڭا ئىككى سەركەردىدىن بىرىڭلار كېلىپ كاللامنى ئېلىڭلار!

خوجا ئەلى باھادىر قاقاھلاپ كۈلۈپ كەتتى:

ــ بىزگە سىلىنىڭ ئۆلۈكلىرى ئەمەس، تىرىكلىرى كېرەك سەركەردە، ئەڭ ياخشىسى قىلىچلىرىنى تاشلىسىلا.

ھاياتىدىن ئاللىقاچان ئۈمىد ئۈزگەن پىرئەلىبەگنىڭ ئۆچەي دەپ قالغان ئۈمىد شامى سۇس پىلىلدىدى، ماغدۇرسىز قولىدىكى قىلىچىنى ئاستا تاشلىدى.

ــ ياۋ سەركەردىسىنى باغلىماي ئاتقا مىندۈرۈۋېلىڭلار، ــ دېدى خوجا ئەلى باھادىر نۆكەرلىرىگە قاراپ.

※ ※ ※

كۇن پېشىندىن قىيىلغانىدى.

نۆكەرلەر يارىلانغان پىرئەلىبەگنى ئاللىقاچان تىزلاندۇرۇپ قويغانىدى. سەئىدخان ئۇنىڭ كۆزىگە تىكىلىپ تۇرۇپ سورىدى:

ـــ ئۆزۈڭنى مەلۇم قىل!

ـــ كەمىنىلىرى يېڭىسار ئەمىرى مىرزا ئەمىن دورغىنىڭ چوڭ ئەمىرزادىسى، مىرزا ئابابەكرى پادىشاھ ئالىيلىرىنىڭ سەركەردىسى پىرئەلىبەگ بولىمەن.

ئۇنىڭ تەمكىنلىك بىلەن بەرگەن جاۋابى سەئىدخانغا ياراپ قالغانىدى.

«يارايسەن، ئەركەككە خاس يۈرىكىڭ بار ئىكەن، بىر قوشۇق قېنىڭنى تىلەپ يالۋۇرۇپمۇ قويمىدىڭ...»

ـــ مىرزا ئابابەكرى ئاساسلىق قوشۇننىڭ ئەۋەتمەي، نېمىشقا ئاران يۈز نۆكەر بىلەن سېنى ئەۋەتتى؟

پىرئەلىبەگ سەئىدخانىنىڭ كۆزىگە قاراپ تۇرۇپ جاۋاب بەردى:

ـــ ئالىيلىرىغا راست جاۋابىم كېرەكمۇ ياكى يالغان جاۋابممۇ؟

ـــ راستىنى سۆزلە.

ـــ مىرزا ئابابەكرى ئالىيلىرى قەشقەرگە لەشكەر تارتىپ كېلىۋاتقانلىقىدىن خەۋەر تېپىپ، قەشقەر، يېڭىسار قەلئەسىنىڭ مۇداپىئەسىنى پۈختىلىغاندىن كېيىن، ياركەنتكە قايتىپ كېلىپ لەشكەر ۋە لەشكەرىي ئەسلىھەلەرنى تەييارلاپ تەق بولۇپ تۇرۇۋاتىدۇ. مىرزا ئابابەكرى ئالىيلىرىنىڭ ئات، قورال ـ ياراغ، دۇبۇلغا ـ ساۋۇت، جەببە ـ قالقان ۋە باشقا جەڭ ئەسۋابلىرىغا زىنھار ھاجىتى چۈشمەيدۇ. ئىلكىدىكى لەشكەرلىرىدىن يۈز ھەسسە كۆپ لەشكەرگە يەتكۈدەك ئەسلىھەلىرى باردۇر. ئەمما، شۇنچە يىللاردىن بېرى ساداقىتى ۋە كۈچ ـ قۇۋۋىتى بىلەن ئۇنىڭ سەل

تەنەت ئاساسى ۋە ھۆكۈمەت بىناسىنىڭ ئۇلىنى بەرپا قىلغان مەر-تۇنلۇك ئەمەرلەر، داڭلىق سەركەردىلەر، مەردانە پالۋان ـ سەرۋازلارنى يېقىندىن بېرى تۇرلۇك گۇمان ۋە بەتنامىلار بىلەن جازالاپ، گاھىلىرىنى ئەيىبناق قىلدى، گاھىلىرىنى يوقلۇق پەر-دىسى ئىچىگە يوللىۋەتتى. مانا ھازىر دېھقانلار، ھۈنەرۋەن ـ كا-سىپلار ۋە ئاددىي رەئىيەت ئارىسىدىن چېرىك يىغىۋاتىدۇ. سە-پاھىلىقتىن قىلچىلىك خەۋىرى يوق بۇ كىشىلەرنىڭ بىرىنى ئە-مىر، بىرىنى سەركەردە، بىرىنى سەرۋاز، يەنە بىرىنى ساھىب تەد-بىر[1] قىلىپ تەيىنلەۋاتىدۇ، ئەل ئۆمىرىدە چۆمۈچ دەستىسى ۋە ئۇ-ماچ قاچىسىدىن باشقا نەرسىنى تۇتۇپ باقمىغان بۇ كىشىلەر ئەم-دى قايسى قوللىرى بىلەن شەمشەر سىپىنى تۇتالىسۇن، قايسى ئەقلى بىلەن جەڭ تەدبىرى كۆرىستەلىسۇن؟! خاتىرجەم بولغايلا ئالىيلىرى، غەلىبە ـ نۇسرەت قۇياشى سىلىگە قاراپ كۈلمەكتە.

ـــ سەن ئول كىشىلەرنى ئەل ئۆمىرىدە چۆمۈچ دەستىسى بە-لەن ئۇماچ قاچىسىدىن باشقىنى تۇتۇپ باقمىغان دېدىڭ، ـــ دەپ سوردى سەييىد مۇھەممەد مىرزا، ـــ بۇ گېپىڭ زىيادە مۇبالىغە بولۇپ كەتتىمۇ قانداق؟ چۈنكى، تۇغۇلغان پەرزەنتى ئوغۇل ئىكەن-لىكىنى بىلگەن ھامان بېشىغا پىچاق قويۇپ قويىدىغان، يېنىدىن ھەرقاچان خەنجەر ئايرىماي يۈرىدىغان بۇ دىياردىكى ئەركەكلەرنى ئاشۇنداق سۈپەتلىسەڭ كىممۇ ئىشىنەر؟!

پىرئەلىبەگ ئىستېھزا ئارىلاش كۈلدى:

ـــ قارىغاندا ئەمىر جانابلىرى بۇ ھۈدۈدنىڭ قانۇن ـ ياساق-لىرىدىن خەۋەرسىز بولسا كېرەك، مىرزا ئابابەكرى ئالىيلىرى ماڭلايسۆيەنىڭ سەلتەنەت تەختىگە چىققاندىن بېرى، سەلتەنەتنىڭ مۇقىملىقىنى كۆزدە تۇتۇپ، ئەرلەرنىڭ پىچاق ئېسىپ يۈرۈشىنى چەكلىگەنلىكىنى، ھەتتا ئاۋام ـ رەئىيەت يۇرت ئاتلاپ جاھان كۆرسە كۆزى ئېچىلىپ، سەركەش بولۇپ كېتىدۇ، سەلتەنەت ھەق-قىدە پىتنە ـ پاسات تارقىتىدۇ، دەپ ئۆز يۇرتىدىن باشقا يۇرتقا

① ساھىب تەدبىر ـــ ھەربىي مەسلىھەتچى، مۇشاۋىر.

يىدا پۇت ـ قوللىرى چەمبەرچاس باغلانغان مىرزا ئابابەكرى قـ ـ مىر قىلماي ياتاتتى. كۆك قەھرىدىن تېرەك بويى ئېگىزلىكتە تۆ ـ ۋەنلىگەن قۇياش زېمىننى تونۇردەك قىزىتىۋەتكەنىدى. ئۇسسـاپ ـ چاڭقاپ كەتكەن مىرزا ئابابەكرى دەريا سۈيىگە قاراپ لەۋ يالايـ تى. قېشىدا نە بىر نۆكىرى، نە بىر مەھرىمى يوق ئىدى. پۇت ـ قولىنىڭ قانداقسىگە باغلىنىپ قالغانلىقىنى، بۇ جاڭگالغا قانداق كېلىپ قالغانلىقىنىمۇ بىلمەيتتى.

«ئۇسسۇزلۇقتا مۇشۇنداقلا ئۆلۈپ كېتەرمەنمۇ؟ بىر يۇتۇم سۇ ئىچىۋالسام بولاتتى...»

مىرزا ئابابەكرى بوشىنىش ئۈچۈن قىمىرلىغانسېرى پۇت ـ قوللىرىدىكى باغلاق شۇنچە چىڭىيتتى.

تۇيۇقسىز ئۇنىڭ كۆزى يىراقتىن كېلىۋاتقان ئىككى كـ ـ شىگە چۈشتى. ئۇلار ئۇنىڭغا قاراپ كېلىۋاتاتتى.

«ھوي بۇ سىڭلىم خانسۇلتان خېنىم بىلەن ئىنىم ئۆمەر مىرزا ئىكەنغۇ...»

مىرزا ئابابەكرى ئۈمىدلەنگەن ھالدا ئېغىز ئاچتى:

ـــ سىڭلىم، بەك ئۇسساپ كەتتىم، بىر يۇتۇم سۇ بەرسىلە.

خانسۇلتان خېنىم ئاكىسىنىڭ بىچارە تۇرقىغا قاراپ مەس ـ خىرىلىك كۈلۈمسىرىدى:

ـــ سىلى ئۇسسۇلۇقلىرىغا سۇ ئەمەس، شاراب ئىچەتتىلەغۇ ئاغا؟ يادىلىرىدا بارىدۇر، مېنى زىندانلىرىغا سولىغانلىرىدىمۇ ئۇسسۇلۇقۇمغا شاراب بەرگەن ئەمەسمىدىلە؟

مىرزا ئابابەكرى خىجىللىق بىلەن يەرگە قارىدى:

ـــ گۇناھكار ئاغىلىرىنى كەچۈرسىلە سىڭلىم.

ـــ گۇناھلىرىنى مەندىن ئەمەس، ئادالەتلىك ھەم شەپقەتلىك ئاللاھتىن تىلىسىلە.

خانسۇلتان خېنىم شۇنداق دېگىنىچە ئۇنىڭغا قاراپمۇ قويماي كېتىپ قالدى.

ـــ قەدىرلىك ئىنىم، ـــ دېدى مىرزا ئابابەكرى ئىنىسى ئۆ ـ

مەر مىرزىغا قاراپ، ـــ مېنى باغلاقتىن بوشىتىۋەتكەن بولسىلا.

ـــ يادىلىرىدىن چىقىپ كەتتىمۇ ئاغا؟ مېنىڭ كۆزۈمنى سىلى كور قىلدۇرغان، بۇ كور كۆزۈم بىلەن قانداقسىگە باغلاقنى يېشەلەيمەن؟

مىرزا ئاۋابەكرى يەنە گەپ قىلىشقا تەمشىلىپ تۇرۇشىغا، تۇيۇقسىز جىيەن ئوغلى مۇھەممەد شاھ پەيدا بولدى:

ـــ تاغا، مەيدەمدىكى مۇنۇ كاۋاپ زىخىنى تارتىۋەتكەن بولسىلا.

مىرزا ئاۋابەكرى شۇنداقلا قاراپ چۆچۈپ كەتتى. مۇھەممەد شاھنىڭ مەيدىسىگە قېقىلغان كاۋاپ زىخىنىڭ يېنىدىن شۇرقىراپ قان ئېقىۋاتاتتى.

ئۆمەر مىرزا ئاۋابەكرىگە سوغۇقلا قاراپ قويۇپ، مۇ-ھەممەد شاھنىڭ قېشىغا كەتتى.

«بۇ نېمە ئىش؟ ئەجەب مېنىڭ ۋابالىمغا ئۇچرىغانلارنىڭ ھەممىسى يېنىمدا پەيدا بولۇپ قالدى دېسە...»

مىرزا ئاۋابەكرى ئۇمىدلىنىپ ئەتراپقا قارىدى. ئون قەدەم نېرىدا ئانىسى ئايجامال ئاغىچا بىلەن ئۆگەي دادىسى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا مۇڭدىشىپ ئولتۇراتتى.

«ئانام بىلەن تاغامنى ئەجەب كۆرمەي قاپتىمەن ـ يا...»

ـــ ئانا، ـــ دېدى ئۇ زەئىپ ئاۋازدا ئىڭراپ، ئۇسساپ كەتتىم، بىر يۇتۇم سۇ بەرسىلە.

ـــ سىلىنى ئەجەب تونۇمىدىمغۇ، ـــ دېدى ئايجامال ئاغىچا قاپىقىنى تۇرۇپ، ـــ مەن سىلىنىڭ ئانىلىرى ئەمەس، ـــ ئۇ يېنىدا ئولتۇرغان مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىدىن سورىدى، ـــ بۇ كىشىنى تونۇمىدىلا؟

ـــ يوقسۇ، ـــ دېدى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا.

ـــ ئۇنداقتا يۈرسىلە كېتەيلى.

مىرزا ئاۋابەكرىنىڭ ئانىسىنى قىچقىرىش ئۇچۇن ھەرقانچە كۈچىگەن بولسىمۇ ئاۋازى چىقمىدى. شۇ ئەسنادا تۇيۇقسىز قۇياش

تۇتۇلۇپ، زېمىننى قاراڭغۇلۇق باستى. ئارقىدىنلا يىرتقۇچ ھايۋانلارنىڭ ھۆركىرىگەن، ھۇۋلىغان، خىرس قىلغان ئاۋازى ئاڭلاندى. ھايت ـ ھۇيت دېگۈچە مىرزا ئاببابەكرى بىر توپ شىر، يولۋاس، بۆرە... قاتارلىق يىرتقۇچلارنىڭ ئوتتۇرىسىدا قالدى. ۋە-ھەممىدىن غال ـ غال تىترىدى.

ـــ مېنى تونۇدۇڭمۇ؟ ـــ تۇيۇقسىز زۇۋانغا كەلدى يولۋاس.

ـــ ياق، ـــ دېدى مىرزا ئاببابەكرى.

ـــ كۆزۈڭنى يوغان ئېچىپ قارا.

شۇ ھامان مىرزا ئاببابەكرىنىڭ كۆزىگە يىرتقۇچلارنىڭ بېشى ئادەم سۈرەتلىك بولۇپ كۆرۈندى.

«تۇۋا ماۋۇ ئىشنى. بۇلار مىرزا ۋەلىبەگ، شاھدانە كۆ-كۈلداش، مۇھەممەدبەگلەر ئىكەنغۇ...»

يىرتقۇچ تەنلىك ئادەملەر قاقاھلاپ كۈلۈشكە باشلىدى:

ـــ مەن ساڭا ئىتتەك سادىق بولۇپ، يولۋاستەك جاسارەت كۆرسىتىپ خىزمىتىڭنى قىلغان مىرۋەلىبەگ بولىمەن.

ـــ مەن شىردەك جاسارەت كۆرسەتكەن شاھدانە كۆكۈلداش بولىمەن.

ـــ مەن رەقىبلىرىڭگە بۆرىدەك ئېتىلىپ، ئەدىپىنى بەرگەن مۇھەممەدبەگ بولىمەن.

ـــ بىز، سەن پۇت ـ قوللىرىمىزنى كەستۈرۈپ جازالىغان چەگرەكلەر بولىمىز.

ـــ بىز مادۇلۇقلار بولىمىز.

ـــ بىز ئۆزكەنتلىكلەر بولىمىز.

ـــ ئەمدى بىزمۇ سېنى ئاختا قىلىپ جازالايمىز!

ـــ پۇت ـ قولۇڭنى كېسۋېتىمىز!

ـــ زۇلۇمنىڭ تەمىنى سەنمۇ تېتىپ باق!

ئۇلار چىشلىرىنى ھىڭگايتىپ خىرس قىلغىنىچە مىرزا ئا-بابەكرىگە تاشلاندى. بۇ دەھشەتتىن قورقۇپ كەتكەن مىرزا ئابا-بەكرى جان ئاچچىقىدا ۋارقىرىدى، ئەمما ئاۋازى پەقەتلا چىقمە-

دى، مىڭ تەستە تىپىرلاپ كۆزىنى ئاچتى. ئۆزىنىڭ ئادەمزاتسىز جاڭگالدا ئەمەس، ھەشەمەتلىك شاھ سارىيىدا ياتقانلىقىنى كۆرۈپ يەڭگىل تىنىدى. شۇنداقتىمۇ پۈتكۈل بەدىنىنى قارا تەر باسقانىدى.

«يەنە قارا بېسىپتۇ ـ دە...»

ھەئە، مىرزا ئاببابەكرىنى يېقىندىن بېرى پات ـ پات قارا باسقان بولۇپ قالغانىدى. كۆرگەن چۈشلىرى بىر ـ بىرىدىن دەھشەتلىك ئىدى. ئۇ قۇرۇپ كەتكەن لەۋلىرىنى يالىغىنىچە خىيالغا پاتتى.

«سەلتەنەت بىنايىمنىڭ تۈۋرۈكلىرى غۇلاپ، ئىقبال قۇياشىم زاۋالغا يۈزلەنگەن ئوخشايدۇ. سەئىدخان بۇ تەۋەگە قەدەم باسقاندىن بۇيان يا كۈندۈزى يا كېچىسى بىردەمۇ ئارام تاپالمايۋاتىمەن، كۆرگەن بۇ يامان چۈشلىرىم بېشىمغا يېقىنلاپ كېلىۋاتقان بالا ـ قازادىن بېشارەت بولۇشى مۇمكىن. شۇ تاپتا ئىلكىمدە لەشكەر دېسە لەشكەر، سەركەردە دېسە سەركەردە بار، لېكىن ھېچقايسىسى كارغا كەلمەيدۇ. بۇنداق ئەھۋالدا بۆرىدەك قۇتۇرغان سەئىدخانغا تاقابىل تۇرالىشىم مۇمكىن ئەمەس. ئۇنىڭ ياخشىسى خام خىيالغا ئازراق بېرىلىپ، جېنىمنى ياقىغا ئېلىشىنىڭ كويىغا چۈشەي. جان بولسا جاھان، ئاش بولسا قازان دەپتىكەن. تۈبەت[1]، كەشمىر تەرەپكە بېرىپ بىر مەزگىل پاناھلىناي، كېيىنچە قايتىدىن لەشكەر تارتىپ كېلىپ، تەخت ـ سەلتەنەتنى قايتۇرۇۋالارمەن...»

بىر قارارغا كەلگەن مىرزا ئاببابەكرى ئاستا بېشىنى كۆتۈرۈپ يەر ياستۇقىغا يۆلەندى:

ـــ قايسىڭ بار؟

پايپاسلاپ كىرگەن مەھرەم بېگى قول باغلىدى.

ـــ چوڭ خانزادە جاھانگىر مىرزا دەرگاھىمدا ھازىر بولسۇن!

ـــ باش ئۈستىگە!

مەھرەم بېگى ئارقىچىلاپ چىقىپ كەتتى.

① تۈبەت ـــ تىبەت، شىزاڭ.

«جاھانگىر مىرزىنىڭ خىلىدىن بىرى تەختىمگە ئولتۇرۇش خىيالى بار ئىدى، نائۇمىد قالمىسۇن، تەخت ـ سەلتەنەتنى ئۇنىڭغا تاشلاپ بېرەي. بىللە ئىلىپ كەتسەممۇ ۋاپادارلىق كۆرسىتىپ، پەرزەنتلىك بۇرچىنى ئادا قىلىشى ناتايىن. رىزقى بولسا ئېشىنى يەر، بولمىسا بېشىنى. ئىشقىلىپ مېنىڭ قولۇمدا ئۆلگىنىدىن ياخشى. ھېلىمۇ ئۆز پەرزەنتلىرىنى ئۆلتۈردى دېگەن ئاتاقىنى يەتكۈچە كۆتۈردۈم. ئوغۇللىرىمدىن ھايات ئېشىپ قالغىنىمۇ مۇشۇ ئىكەن...»

مىرزا ئاببەكرى پەگاھىتا قول باغلاپ تۇرغان ئوغلىنىڭ سولغۇن تۇرقىغا قاراپ قاپىقىنى تۇردى:

ـــ مۇبارەك بولسۇن، ھازىردىن باشلاپ تاجۇ تەخت ساڭا قالدى.

دادىسىنىڭ بۇ پەرمانىدىن تاسادىپىيلىق ھېس قىلغان جاھانگىر مىرزا نېمە دېيىشىنى بىلەلمەي قالدى.

«راست دەۋاتامدۇ ياكى مېنى سىناۋاتامدىغاندۇ، ئۇنىڭ تاجۇ تەختتىن مۇشۇنداقلا ۋاز كېچىشى مۇمكىنمۇ؟...»

مىرزا ئاببەكرى ئوغلىنىڭ خىيالىنى زەردە بىلەن بۆلۈۋەتىتى:

ـــ رەھمەت ـ تەشەككۈرۈڭ يوقمۇ؟

جاھانگىر مىرزا گەپ قىلىشقا ئالدىرىماي، دادىسىنىڭ كۆزىگە گۇمان بىلەن قارىدى. كۆز ئالدىدىن مۇشۇ ۋەھشىي دادىسىنىڭ پەرمانى بىلەن ئۆلتۈرۈلگەن ئىنىلىرىنىڭ ئېچىنىشلىق قىيابىتى لىپ قىلىپ ئۆتتى.

ھەئە، جاھانگىر مىرزا دادىسىنىڭ خۇي ـ پەيلىنى ئوبدان بىلەتتى. شەپقەتسىز بۇ دادا ئۆز پۇشتىدىن تامغان قايسى بىر ئوغلىغا ئاتىلىق مېھرىنى بېرىپ باققان ـ ھە؟! دادىسىنىڭ پەيلىنى بىلمەي گۆدەكلىك قىلىپ ۋەلىئەھدلىكتىن ئېغىز ئاچقان ئوغۇللىرىنى نىيىتى دۇرۇس ئەمەس، مەندىن تەخت تارتىۋېلىش مۇددىئاسى بار، دېگەن گۇمان بىلەن يۇرىكى ئازراقمۇ ئېچىشماي

تۇرۇپ ئۆلۈمگە بۇيرۇغان ئەمەسمىدى؟! پەقەت جاھانگىر مىرزىلا بۇ ھېممەتسىز، قانخور دادىنىڭ ئالدىدا ئۆزىنى قابىلىيەتسىز، بوشاڭ، گالۋاڭ، قورقۇنچاق كۆرسىتىپ، ھاكىمىيەت، سەلتەنەت ئىشلىرىغا ئارىلاشماي، مەنسەپ ـ مەرتىۋە تەمەسىدە بولماي، تا ھازىرغىچە جېنىنى ساقلاپ كەلگەنىدى. مىرزا ئابابەكرى ھەر قېتىم بىر ئوغلىنىڭ كاللىسىنى ئالدۇرۇپ بولغاندىن كېيىن، جاھانگىر مىرزىنى ئالدىغا چاقىرتىپ: «بىلىشىڭ كېرەك، بۇ ئۆلۈتۇرۇلگەن ئوغلۇم شىجائەتلىك، قابىل ۋە غەيۇر يىگىت ئىدى. ئەگەر ئۇنى ھازىر ئۆلتۈرمىسەم، ئۇ ماڭا شىرۇيا ئاتىسى خۇسرەۋگە، ئابدۇللەتىپ مىرزا ئاتىسى مىرزا ئۇلۇغبەگكە قىلغان مۇئامىلىنى قىلىشى، مېنى ئۆلتۈرۈپ تەخت ـ سەلتەنەتىنى تارتىۋېلىشى مۇمكىن ئىدى. شۇڭا ئۆزۈمنىڭ ئامانلىقى ئۈچۈن ئۇنىڭ كاللىسىنى ئالدىم. كىمكى بەتنىيەتلىك ۋە نائىنسابلىق بىلەن تاجۇ تەختىمگە تەمە كۆزىنى تىكىدىكەن، قىلچىلىك ئايىپ ئولتۇرمايمەن» دەيتتى. بىگۇناھ ئىنىلىرىنىڭ ۋاقتىسىز ئۆلۈمى يۈرەك ـ باغرىنى لەختە ـ لەختە قىلىپ تۇرسىمۇ، دەرد ـ ھەسرىتىنى ئىچىگە يۇتۇپ، دەلدۇشلەرچە ھىجىيىشقا مەجبۇر بولاتتى. بىراق بۇگۈن ئاشۇ قانخور، زالىم دادا تاجۇتەختنى تۇيۇقسىز ئۇنىڭغا بەرمەكچى بولۇۋاتاتتى. راستتىنلا بەرمەكچىمىدۇ ياكى سىناۋاتامدىغاندۇ؟

«ئۇ مېنى سىنىماپتۇ، تاجۇ تەختى، سەلتەنەتى ۋەيران بولۇپ، جېنى تۇمشۇقىغا كېلىپ قالاي دېگەندە ماڭا ساختا مەرھەمەت كۆرسەتمەكچى. چېكىسىگە تاڭسۇن ئۇنداق تەختىنى، قولىدىن كەلسە گۆرىگە بىللە ئېلىپ كەتسۇن. ئەمدى ماڭا بۇ تەخت ـ سەلتەنەتنىڭ كېرىكى يوق...»

جاھانگىر مىرزا خىيالدىن باش كۆتۈرۈپ دادىسىغا سوغۇق نەزەر تاشلىدى:

ـــ ئەمدى نەگە باراي دەۋاتىدىلا؟

تا ھازىرغىچە ئۆزىگە قاش كۆتۈرۈپ قاراشقا جۈرئەت قىلال-

مىغان ئوغلىنىڭ بۇ مۇئامىلىسى مىرزا ئابابەكرىگە خۇددى چايان چاققاندەك تۇيغۇ بەردى. شۇ تاپتا ۋۇجۇدىدا ئىلگىرىكى سۈر ـ ھەيۋىسىدىن ئەسەرمۇ قالمىغاندى.

ـــ كارىڭ بولمىسۇن! ـــ دېدى ئۇ كۆزىنى ئوغلىنىڭ كۆزىدىن ئەپقېچىپ تۇرۇپ، ـــ سەنمۇ بىر بېلى باغلاقلىق ئەركەك بولساڭ، تاجۇ تەختنى ساقلاپ قال!

جاھانگىر مىرزا دادىسىغا دادىل قارىدى:

ـــ چېقىلىپ چۈل ـ چۈل بولۇپ كەتكەن تاۋاقتا ئۇسسۇلۇق ئىچكىلى بولارمۇ؟

«مۆرىمەسمىكىن دېسەم، سەن بەدرەكنىڭمۇ خېلى گېپىڭ بار ئىكەن ـ دە. ئاخىرى زەھەرلىك نەشتىرىڭنى سانجىۋالدىڭ، نېمە دېسەڭ دە، ھەقلىقسەن. سەن بىلەن گەپ تالىشىپ ۋاقتىمنى زايە قىلماي. كۈنلەرنىڭ بىرىدە تەخت ـ سەلتەنەتنى قايتىدىن قولۇمغا ئالغۇدەك بولسام، ئەڭ ئاۋۋال سەئىدخانىنىڭ ئەمەس، سېنىڭ قېنىڭنى ئىچىمەن...»

ئالدىراپ تۇرغان مىرزا ئابابەكرى ئوغلىغا زەردە بىلەن ئالايدى.

ـــ ئۇسسۇلۇقۇڭنى قاندۇرۇش ـ قاندۇرالماسلىقىڭ ئۆزۈڭنىڭ قابىلىيىتىگە باغلىق. سېنىڭ بوشاڭ، كالۋا بولۇشۇڭ مېنىڭ گۇناھىم ئەمەس.

مىرزا ئابابەكرى گېپىنى تۈگىتىپ سارايدىن چىقىپ كەتتى.

ئەتىسى پېشىن ۋاقتى بىلەن خەزىنىسىدىكى قىممەتلىك مال ـ دۇنيالىرىنى توققۇز يۈز قېچىر ۋە نۇرغۇن تۆگىگە ئارتقان مىرزا ئابابەكرى مىڭ نەپەر خاس نۆكىرىنىڭ قوروقچىلىقىدا يار ـ كەنت شەھىرىدىن داغدۇغىسىزلا چىقىپ كەتتى. بىر ئۆمۈر خەسىلىك ۋە زۇلۇم بىلەن يىغقان مال ـ دۇنيالىرىنىڭ ئاز بىر قىسمىنى ئېلىپ مېڭىشقا ئۇلگۈرگەن مىرزا ئابابەكرىنىڭ بىر كۆزى خەزىنىدە قېپقالغان مال ـ دۇنيالىرىدا، بىر كۆزى تاجۇ تەختىدە قالغانىدى. ھەئە، ئۇنى ھېچكىم ئۇزاتمىدى. قورقۇپ

كەتكەن شەھەر خەلقى ئىشىك ـ دېرىزلىرىنى مەھكەم تاقاپ، ئىچكىرى قازناقلىرىغا كىرىۋالغانىدى.

138

دەھشەتلىك گۈمبۇرلىگەن سادا بىلەن تەڭ يېڭىسار قەلئەسى خۇددى يەر تەۋرىگەندەك تىترەپ كەتتى. ھەئە، ئىككى ھەپتىدىن بېرى كېچە ـ كۈندۈز دېگۈدەك كولانغان لەخمە بۇگۈن سەھەردە سېپىلىنىڭ ئاستىغا تۇتاشقانىدى. بايمقى پارتلاش ساداسى سېپىلىنىڭ ئاستىنى پارتلىتىشتىن چىققان ئاۋاز بولۇپ، پارتلاش زەربىسىدە سېپىلىنىڭ تېمى يەتتە ـ سەككىز گەز كەڭلىكتە ئۆرۈلۈپ كەتكەنىدى.

ـــ بارلىق سەركەردىلەر ھۇجۇمغا ئۆتسۇن! ـــ دەپ ۋارقىرىدى ھاياجانلانغان سەئىدخان.

ماڭلايسۆيەگە قەدەم باسقاندىن بېرى پۇخادىن چىققۇدەك جەڭ قىلىپ باقمىغان لەشكەرلەر سېپىلىنىڭ ئۆرۈلگەن تەرىپىگە قاراپ يولۇاستەك ئېتىلدى. بۇ پارتلىتىش قەلئەنى مۇداپىئە قىلىۋاتقان سەركەردە ـ لەشكەرلەرنى ئانچە تەمتىرىتىپ قويمىغانىدەك قىلاتتى. ئۇلار باستۇرۇپ كەلگەن رەقىبلىرىگە ئوقيا، مەنچاناق بىلەن قارشىلىق كۆرسىتىشكە باشلىدى. مىڭلىغان ئوقيالاردىن ۋە ئوزۇلىغان مەنچاناقلاردىن تەڭلا ئېتىلغان ئوق ۋە تاش يامغۇرى ھۇجۇم قىلىپ كەلگەن لەشكەرلەرنىڭ ئىلگىرىلەش يولىنى توسۇپ قويغانىدى.

«ئەمىن دورغا ھەقىقەتەن باھادىر ئەزىمەت ئىكەن، ئۇنىڭ ئورنىدا باشقا سەركەردىلەر بولسا سېپىلىنىڭ ئۆرۈلۈپ چۈشكىنىنى كۆرۈپ، ئاللىقاچان ئۇمىدىنى ئۈزۈپ، جېنىنى ساقلاشنىڭ

كويغا چۈشەتتى، قىلچىلىك تەمتىرىمەي يەنە قارشىلىق كۆرسەتمەكچى بولغان قارىمامدىغان، مىرزا ئابابەكرى يېڭىسارەدەك مۇھىم ئۆتكەلنى شۇڭا ئۇنىڭغا تاپشۇرۇپتىكەن ـ دە...»

ئات ئۈستىدە جەڭ ۋەزىيىتىنى كۆزىتىپ تۇرغان سەئىدخانلىڭ خىيالىنى سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ سۆزى ئۈزۈپ قويدى:

ـــ ھۇجۇم قىلىۋەرسەك، لەشكەرلىرىمىز زىيادە تالاپەتكە ئۇچراپ كېتىدىغان ئوخشايدۇ، شۇڭا ھۇجۇمنى ۋاقىتلىق توختىتىپ باشقا لەخمىلەرگىمۇ پارتلاتقۇچ قويايلى.

ـــ ئېشىپ قالغان پارتلاتقۇچ بىلەن سېپىلنى ئۆرۈگىلى بولماسمىكىن، ـــ دېدى سەئىدخان، ـــ يەنە پارتلاتقۇچ ياساشقا ساقلىساق ئەمىن دورغا سېپىلنىڭ ئۆرۈلگەن يېرىنى قايتىدىن قوپۇرۇۋالىدۇ، ئول چاغدا شۇنچە تارتقان ئەجرىمىز بىكارغا كېتىدۇ.

ـــ ھېچبولمىغاندا ھۇجۇمنى قايتا تەشكىللەيلى، ـــ دېدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا، ـــ لەشكەرلەر بۇنداق ھۇجۇم قىلسا، ئۇستىدىن يامغۇردەك يېغىۋاتقان ئوق ـ تاشلارغا بەرداشلىق بېرەلمىگۈدەك.

ـــ ھۇجۇمنى قانداق تەشكىللىمەكچى سىلى؟ ـــ دېدى سەئىدخان جىلە بولغان ھالدا.

ـــ مېنىڭچە ھەر ئەللىك قالقانچى لەشكەرنى بىر توپ قىلايلى. ئۇلار قالقانلىرىنى باش ئۈستىدە جىپسلاشتۇرۇپ، سېپىلنىڭ يوچۇقىغا قاراپ ئىلگىرىلىسۇن. بايا لەشكەرلەر يەككە ھۇجۇمغا ئۆتكەن بولغاچقا، باش ئۈستىگە يېغىۋاتقان يا ئوقىدىن دالدىلىنالمىدى. قالقانلارنى باش ئۈستىدە جىپسلاشتۇرۇپ ماڭسا، كامانداز لىرىمىز ئۇلارنى مۇھاپىزەت قىلسا، سېپىلنىڭ ئۆرۈلگەن يېرىگە يېقىنلاشمىقى ئاسانغا چۈشىدۇ.

ـــ ئەمىسە ھۇجۇمنى مۇشۇ ئۇسۇلدا تەشكىللەيلى، ـــ دېدى سەئىدخان.

ئۇلار سەركەردىلەرگە يېڭى ھۇجۇم قىلىش تەدبىرىنى ئو-رۇنلاشتۇرۇشقا كىرىشتى.

ـــ مەلۇم بولغاي!

ـــ سۆزلە، ـــ دېدى سەئىدخان يۇگۇرۇپ كەلگەن تاۋاچى بەگكە قاراپ.

ـــ ياۋ سەركەردىسى ئەمىن دورغا سۇلھى تەلەپ قىلىپ سۆزلىشىشنى ئىستەۋاتىدۇ.

سەئىدخان يالت ئېتىپ سەييىد مۇھەممەد مىرزىغا قارىدى.

ـــ سۆزلىشىپ باقايلى، ـــ دېدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا.

ـــ سۇلھىگە ئىمكان بولسا، جەڭ قىلىش ھاجەت ئەمەس دەپ-تىكەن، ـــ دېدى سەئىدخان، ـــ بوپتۇ، گېپىنى ئاڭلاپ باقايلى.

ـــ گېپىنى مەن ئاڭلاپ باقاي، ـــ دېدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا، ـــ تەڭ بارمايلى. ناۋادا ھىيلە ئىشلىتىپ قەست قىلماقچى بولسا خەتەردە قالىمىز.

ـــ ئۇنداقتا سىلىمۇ بارمىسىلا، ـــ دېدى سەئىدخان. چىنداۋۇلبەگ[1] مىرزا ئەلى كۆكۇلداش سۆزلىشىپ كەلسۇن.

پەرماننى تاپشۇرۇپ ئالغان مىرزا ئەلى كۆكۇلداش كېتىپ، بىر ئاش پىشىم ۋاقىت ئۆتكەندە قايتىپ كەلدى.

ـــ ئالىيلىرىغا مەلۇم بولغاي، ـــ دېدى ئۇ، ـــ ئەمىن دورغا بىلەن سېپىلىنىڭ تۈۋىدە تۇرۇپ سۆزلەشتىم. ئۇنىڭ راستىنلا ئەل بولۇش نىيىتى بار ئىكەن.

ـــ خوش، ـــ دېدى سەئىدخان، ـــ شەرتىنى دېدىمۇ؟

ـــ مۇددىئاسىنى مۇنۇ خەتكە يېزىپ تاشلاپ بەردى.

سەئىدخان خەتنى ئېلىپ ئوقۇشقا باشلىدى:

«بىسمىللاھىر رەھمانىررەھىم

ئالدى بىلەن ئۇلۇغلۇق ۋە بۈيۈكلۈك ھېكمىتى ۋە ئە-

بەدىي ھۆكۈمرانلىق سالتەنىتى بىلەن پۈتكۈل دۇنيانىڭ،

---

① چىنداۋۇلبەگ ـــ تىڭتىڭچىلار بېگى.

جمىي پادىشاھلارنىڭ پادىشاھى بولغان پاك ۋە مۇقەددەس تەڭرىگە شۈكۈر ـ سانا ئېيتتىش بىلەن بىرگە، ئاجىز ـ دەردمەنلەر ئەھۋالىدىن خەۋەر ئېلىپ، زەئىپ بىچارىلەرگە رەھىم ـ شەپقەت كۆزى بىلەن قاراپ، ئىنايەت ۋە مەرھەمەت لىباسلىرىنى كىيىپ ئاتا مىراس زېمىنغا قەدەم كەلتۈر ـ گەن خانزادە سەئىدخان ئالىيلىرىغا بەھىساب سالاملار بولـ غاي.

ئايغاقچىلىرىم ئارقىلىق شۇنى بىلدىمكى، ناقابىل، ئەقىلسىز ئوغلۇم پىرئەلىبەگ مىرزا ئاباباكرى ئالىيلىرىـ نىڭ پەرمانىغا بىنائەن مۇخالىپەتچىلىك تۇغىنى كۆتۈرۈپ دەرگاھلىرىغا كېلىشكە پېتىنغانلىكەن، ئۆزلىرى ئۇنىڭ ئۈـ لۈمگە لايىق بۇ گۇناھىنى كەچۈرۈپ، ئەرزىمەس كاللىسىنى ساقلاپ قاپتىلا، ھەتتا شەپقەت قىلىپ جاراھىتىنى ئەملەـ تىپتىلا. بۇ ھىممەتلىرى ئۈچۈن مىڭلارچە تەشەككۈر.

ھاسلى كالام شولكى، سەركەردىلىك مەرتىۋىسىگە ئېرىشكۈچى ئەلۇەتتە ئۆز پاسبانىنىڭ پەرمانىنى بەجاناندىل ئادا قىلمىقى ۋاجىپتۇر. كەمىنلىرى نەچچە كۈندىن بېرى ئاشۇ سەركەردىلىك مەجبۇرىيىتىمنىڭ تۇرتكىسىدە جەڭ قىلدىم. ئەمدى پېچاق سۆڭەككە يەتكەندە ئويلاپ باقسام، ھەرقانچە تىرىشچانلىق كۆرسەتسەممۇ ئالىيلىرىنىڭ شىر مەسەللىك باھادىرلىرىنىڭ مۇقابىلىسىگە چىققۇدەك كۈچ ـ ماغدۇرۇم قالماپتۇ. يەنە بىر تەرەپتىن ئادالەتسىز زالىمغا خىزمەت قىلىپ ياشىغاندىن كۆرە، ئادالەتلىك باھادىرنىڭ قىلىچىدا جان تەسلىم قىلغانلىقىڭ شەرپى كاتتا بىلىندى. ئۇشبۇ سەۋەبتىن شەپقەتلىرىنى سېغىنىپ، بۇ سۇلھى سۆـ زىنى ئارىغا سالدىم. ئالىيلىرىغىمۇ مەلۇملۇق، يانلىرىدىكى سەركەردىلىرى سەييىد مۇھەممەد مىرزا بولسا ئول مىرزا ئاباباكرىنىڭ قېرىندىشىدۇر. كەمىنلىرى ئاتا ـ بابامدىن تارتىپ ئۇلارنىڭ چاكار ـ خىزمەتكارلىقىنى قىلىپ كەلگەن

نۆكەرلەرنىڭ پۈشتىدۇرمەن. گەرچە قىرىق يىلدىن بېرى مىرزا ئابابەكرىنىڭ دەرگاھىدا جان ۋەھىمسىدىن بىردەمـ مۇ ئارامىلىق تاپالمىغان بولساممۇ، لېكىن نەچچە كۈندىن بېرى تۇز ھەققىنى دەپ، جېنىمنى ئالىقىنىمغا ئېلىپ تـ ـرىشىۋاتىمەن. مىرزا ئابابەكرى قانچىلىغان باھادىر سەرـ كەردىلەرنى ئۆلتۈردى، ھايات قالدۇرغانلىرىنى خىلمۇخىل ئازاب ـ ئوقۇبەتلەرگە دۇچار قىلدى: بەزىلىرىنى ئاختا قىلدى، بەزىلىرىنىڭ قول ـ پۇتىنى كەستى، بەزىلىرىنى كور قىلدى. دېمەك، ھەر كىمنى بىر بالايىقازاغا دۇچار قىلدى. ئۇنىڭ بۇ ۋەھشىي زۇلمىدىن ھەتتا ئۆز پۈشتىدىن تامغان پەرزەنتلىرىمۇ قېچىپ قۇتۇلالمىدى. ئۇنىڭ بۇنداق ۋەھشىي قىلمىشلىرىنى كۆرۈپ تۇرۇپمۇ، تۇزنى ھالال يېـ يىشىنىڭ شەرتلىرىنى تولۇق ئادا قىلدىم، تۇزكور دېگەن ئا ـ تاقفا قېلىشتىن ساقلاندىم. ئەگەر پەقەت قۇللىرىنىڭ گـۇ ـ ناھىنى ئەپۇ قىلىپ، ھاياتىمغا ئامانلىق بەرسىلە، ئىلتىپات ۋە ئىنايەتلىرى بىلەن ئىززەتلىسىلە، سەييىد مۇھەممەد مىرزىنى كېپىل بولۇشقا بۇيرۇغايلا. بول شەرتىنى ئارىغا سېلىشىم ھەرگىزمۇ ئالىيلىرىغا ئىشەنمىگەنلىكىم ئەمەس، بەلكىم تۇزكور دېگەن ئاتاقنى ئېلىشتىن ئېھتىيات قىلغـ ـنىمدۇر. چۈنكى، سەييىد مۇھەممەد مىرزا ئۇل مىرزا ئابا ـ بەكرىنىڭ ئىنىسىدۇر. ئاغىسىنىڭ خىزمىتىدىن چېقىپ ئىنىسىنىڭ خىزمىتىنى قىلسام تۇزكورلۇق ھېسابلانماس، ساداقەت، ۋاپا ئەھلى بۇ قىلمىشىمنى ئەيىبكە بۇيرۇماس دەپ ئويلىدىم. مۇشۇ ئەرزىمەس شەرتىم ئادا بولسا، قەلئەنى تاپـ شۇرۇپ بېرىپ، مۇلازىملىرى قاتاردا ئاشۇ پەلەك كەبى يۇكسەك دەرگاھلىرىنىڭ خىزمىتىنى قىلغايمەن.

كامالى ئېھتىرام بىلەن ئەمىن دورغىدىن دەپ بەـ لۇرلا.»

سەئىدخان خەتنى ئوقۇپ بولۇپ، رازىمەنلىك بىلەن بېشىنى

لىكشىتتى.

ـــ ئوقۇپ باقسىلا، ـــ دېدى خەتنى سەييىد مۇھەممەد مىرزا تەكلەپ.

سەييىد مۇھەممەد مىرزا خەتنى ئوقۇپ بولۇپ قول باغلىدى:

ـــ ئانھەزرىتىم مەرھەمەتلىكتۇر. پەرمانلىرى قانداق بولسا، شۇنداق پەرمانبەردارلىق قىلغايمەن.

ـــ بۇنداق ساداقەتمەن كىشىنىڭ تەلىپىنى قوبۇل قىلماسلىق باھادىرلىق مەزھىپىدە نامەردلىكتۇر، ـــ دېدى سەئىدخان، ـــ دەرھال بېرىپ ئۆز ئاغزىلىرى بىلەن كېپىل بولغايلا.

ـــ باش ئۇستىگە!

سەييىد مۇھەممەد مىرزا دەرھال بېرىپ ئەمىن دورغا بىلەن كۆرۈشتى. شۇنداق قىلىپ يېڭسار قەلئەسى سەئىدخاننىڭ قولغا ئۆتتى.

※ ※ ※

بۇگۈن ھاۋا باشقىچە ئوچۇق ئىدى. ئاۋۇال قەشقەرگە قايتىدىن ھۇجۇم قىلىش ياكى ياركەنتكە لەشكەر تارتىش ھەققىدە مەسلىھەتلىشىپ ئولتۇرغان سەئىدخان بىلەن سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ سۆھبىتىنى ھۆدەيچى بەگ ئۇزۇپ قويدى:

ـــ خۇشخەۋەر ئالىيلىرى. يېڭسارنىڭ ئىشغال قىلىنغانلىقىدىن خەۋەر تاپقان قەشقەر ئەمىرى مىرزا يۈسۈپبەگ خاتۇن ـ بالىلىرىنى ئېلىپ، شەھەرنى تاشلاپ قېچىپتۇ. قەشقەرنىڭ ئالىم ـ ئۆلىمالىرىدىن بىر توپ جامائەت ئالىيلىرىنىڭ ئۇزەكگىسىنى سۆيۈش ئۈچۈن يېتىپ كەپتۇ.

ـــ بىكاۋۇل بەگكە پەرمانىمنى يەتكۈز. ئۇلارغا ئېسىل نازۇنېمەتلەر بىلەن داستىخان سېلىپ ھاردۇق سورىسۇن. مەن سەل تۇرۇپ چىقىمەن.

ـــ مۇبارەك بولسۇن ئالىيلىرى! ـــ دېدى سەييىد مۇھەممەد

مىرزا.

ـــ ئۆزلىرىدىن بولسۇن! ـــ دېدى سەئىدخان ھاياجانلانغان ھالدا.

ـــ قۇدرەتلىك پاناھگاھىمغا يەنە بىر خۇش خەۋەر بار، ـــ دېدى ھۆدەيچى بەگ، ـــ يارکەنتتىن بايىلا ئايغاقچى كەلدى. مىرزا ئاباباكرى خەزىنىدىن كۆتۈرەلىشچە مال ـ دۇنيا ئېلىپ خوتەن تەرەپكە قېچىپتۇ.

ـــ بۇ تېخىمۇ كاتتا خۇشخەۋەركەن، ـــ دېدى سەئىدخان، ـــ يارکەنتمۇ بوش قاپتۇ ـ دە.

ـــ يارکەنت تەختىگە ھازىر مىرزا ئاباباكرىنىڭ چوڭ ئوغلى جاھانگىر مىرزا پاسىبانلىق قىلىۋېتىپتۇ.

جاھانگىر مىرزىنىڭ ئىسمىنى ئاڭلاپ سەئىدخان بىرئاز ئويلىنىپ قالدى. چۈنكى، جاھانگىر مىرزىنىڭ قولىدا ئۇنىڭ تۆتىنچى سىڭلىسى خەدىچە سۇلتان خېنىم بار ئىدى. ھەئە، مىرزا ئاباباكرى ئەينى يىلى ئاقسۇغا لەشكەر تارتىپ بېرىپ، سۇلتان ئەھمەدخان بىلەن جەڭ قىلغاندا، ئەسىرگە چۈشۈپ قالغان مەلىكە خەدىچە سۇلتان خېنىمنى يارکەنتكە ئېلىپ كەتكەن ۋە كېيىنچە ئۇنى ئوغلى جاھانگىر مىرزىغا نىكاھلاپ قويغانىدى.

ـــ خوجا ئەلى باھادىر بىلەن مەخسۇد ئەلى بۇ چاغقا يار-كەنتكە يېقىنلاپ قالدى، ـــ دېدى سەئىدخان خىيالدىن باش كۆ-تۈرۈپ، ـــ جاھانگىر مىرزا نېمىلا بولمىسۇن سىڭلىمنىڭ كۈيۈ-سى. شۇ تاپتا ئۇلارنىڭ جاھانگىر مىرزىغا قەست قىلىپ قويۇشى-دىن ئەنسىرەپ قېلىۋاتىمەن.

ـــ ئۇنداق بولسا دەرھال چاپارمەن ماڭغۇزايلى، ئات قوشلاپ ماڭسا ئۇلارغا يېتىشىۋالالايدۇ، ـــ دېدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا.

ئۇلار خوجا ئەلى باھادىرنىڭ ئارقىسىدىن دەرھال چاپارمەن ماڭغۇزدى.

ـــ يېڭىسارنى يەنىلا ئەمىن دوغلات تاپشۇرايلى، ـــ دېدى سەئىدخان، ـــ كاتتابەگ، ئابدۇلۋاھىد باھادىر ئىككى مىڭ لەشـ-

كەر بىلەن قەشقەرگە بېرىپ، ئاۋام ـ رەئىيەتنىڭ كۆڭلىنى خا
تىرجەم قىلسۇن. بىز دەرھال ياركەنتكە قاراپ يولغا چىقايلى.

ـــ شۇنداق قىلايلى ئالىيلىرى، ـــ دېدى سەييىد مۇھەممە
مىرزا، ـــ ئاۋۋال قەشقەردىن كەلگەن يۇرت مۆتىۋەرلىرى بىلەن
كۆرۈشۈۋېتەيلى.

ـــ ئېيسىم قۇرۇسۇن، تاس قاپتىمەن بۇ مۇھىم ئىشنى ئۇنۇ
تۇپ قالغىلى، ـــ دېدى سەئىدخان.

139

پىشىن مەزگىلى.

ياركەنت شەھىرىدىن ئون نەچچە چاقىرىم يىراقلىقتىكى بە
گىل قىشلىقىدا خوجا ئەلى باھادىر، مەخسۇد ئەلى قاتارلىق سەر
كەردىلەر ۋە ياركەنتتىكى باي ـ تۆرىلەر، زەردارلار سەئىدخانىنى
كۈتۈۋېلىش ئۈچۈن سورۇن راسلاش، داستىخان سېلىش بىلەن
ئالدىراش يۇرۇشەتتى. ئۇلار سەئىدخان ئۈچۈن شاھ سۇپا، سەر
كەردىلەر ئۈچۈن گىلەم، لەشكەرلەر ئۈچۈن كىگىز ـ شىرداق
سېلىپ، ئايرىم ـ ئايرىم سورۇن راسلىغانىدى. بىر چاقىرىم ئۇ
زۇنلۇقتا سېلىنغان پايانداز نىڭ ئىككى تەرىپىدە رەتلىك تۇرۇشقان
كىشىلەر پات ـ پات يىراقلارغا بويۇنداپ قارىشاتتى. خوجا ئەلى
باھادىر بىلەن مەخسۇد ئەلى بىرده ئالاھىدە ياساتقان شاھ سۇپىنىڭ
بېزىلىشىنى تەكشۈرسە، بىرده داستىخانغا تىزىلغان نازۇ نېمەت
لەرنىڭ تۇرىنى، سۇپىتىنى تەكشۈرەتتى. يۈزلەپ داشقازانلاردا
كالا ـ قوي گۆشلىرى پىتىقلاپ قاينايتتى. دۇملەپ قويۇلغان پو
لونىڭ مەززىلىك ھىدى دىماقلارنى غىدىقلايتتى. كاۋاپچىلار تو
نۇر، كاۋاپدانلارغا چوغ چۈشۈرگەچ پاقلان، ئوغلاق گۆشلىرىگە

تۇخۇم، دورا ـ دەرمەكلەردىن تەييارلانغان تېتىتقۇلارنى سۇرۇش بىلەن ئاۋارە ئىدى.

ـــ سۇلتان سەئىدخان ئالىيلىرى كەلدى!

ئېتىنى قۇيۇندەك چاپتۇرۇپ كەلگەن چاپارمەننىڭ خەۋەر يەتكۈزۈشى بىلەن تەڭ، ساقلاپ تۇرغان كىشىلەر دۇررىدە ئورۇندىلىرىدىن تۇرۇشتى. خوجا ئەلى باھادىر، مەخسۇد ئەلى ئەتراپىدىكى بەگ ـ تۆرىلەرنى باشلاپ پايانداز نىڭ باش تەرىپىگە قاراپ يۈگرۈشتى. ھايال ئۆتمەي سەئىدخاننى ئارىغا ئېلىپ كېلىۋاتقان سەيىد مۇھەممەد مىرزا قاتارلىق سەركەردىلەرنىڭ قارىسى كۆرۈندى. ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن لەشكەرلەر كېلىۋاتاتتى. شۇ ھامان سازەندىلەر ناغرا ـ سۇناي، داپ ـ دۇمباق، راۋاب ـ تەمبۇر... قاتارلىق سازلارنى شادىيانىگە چېلىشقا باشلىدى.

خوجا ئەلى باھادىر بىلەن مەخسۇد ئەلى باشچىلىقىدىكى بەگ ـ تۆرىلەر كېلىپ، سەئىدخاننىڭ ئۇزەتكىسىنى سۆيدى. سەئىدخاندىن باشقىلارنىڭ ھەممىسى ئاتتىن چۈشتى. سەئىدخان ئات ئۈستىدە تۇرۇپ، پايانداز نىڭ ئىككى تەرىپىدىكى ئىستىقبالغا چىققان كىشىلەرگە ئېھتىرام بىلەن سالام بەردى.

سەئىدخان شاھسۇپىنىڭ قېشىغا كەلگەندە ئاتتىن چۈشتى ـ دە، سۇپىنىڭ ئۈستىدىكى تەتىلا كۆرپىدە بەدەشقان قۇرۇپ ئولتۇردى.

ـــ قۇدرەتلىك ئادالەتپاناھىمىز نىڭ دۆلەت ـ سەلتەنىتى زىيادە بولغاي!

سەئىدخان شاھ سۇپىنىڭ ئالدىدا قاتار سەپ تارتىپ تۇرغان ئەمىر ـ سەركەردىلەرنىڭ سالامىنى ئىلىك ئالغاندىن كېيىن، سەييىد مۇھەممەد مىرزا، ئايازبېك قۇشچى، مىرزا ھەيدەر كۆرەگان، مىرزا ئەلى تاغايىلارنى شاھ سۇپىغا چىقىپ يېنىدا ئولتۇرۇشقا ئىجازەت بەردى. قالغان سەركەردىلەر مەرتىۋە ـ ئۇنۋانلىرى بويىچە شاھ سۇپىنىڭ ئىككى يېنىغا راسلانغان گىلەملىك سورۇندىن ئورۇن ئېلىشتى. نەچچە ئونلىغان چەبدەس يىگىتلەر ئاپتۇۋا ـ

چىلاپچىلارنى كۆتۈرۈپ كېلىپ قول سۈيى ئېلىشقا باشلىدى.

ئۆزىنى قارشى ئېلىش ئۈچۈن راسلانغان بۇ سورۇندىن سەئىدخان رازى بولغاندەك قىلاتتى. ئۇ پەگاھتا قول باغلاپ تۇرغان خوجا ئەلى باھادىر بىلەن مەخسۇد ئەلىنى شاھ سۈپىغا چىقىپ ئولتۇرۇشقا بۇيرۇدى:

ـــ ئىككىڭلار يېنىمدا ئولتۇرۇپ ھەم ساھىبخانا، ھەم مېھمان بولۇڭلار.

ـــ قىبلىگاھىمىزنىڭ ھىممىتىگە تەشەككۈر!

ئىككى سەركەردە شاھ سۈپىغا چىقىپ، پەگاھ تەرەپتىن ئورۇن ئالدى.

ـــ خوش، ـــ دېدى سەئىدخان يارکەنت شەھىرىنىڭ ئەھۋالىنى بىلىشكە ئالدىراپ.

ئىككى سەركەردە دەس ئورنىدىن تۇرۇپ قول باغلىدى:

ـــ بىز يارکەنت شەھىرىگە يېتىپ كەلگەندە، جاھانگىر مىرزىمۇ ئاللىقاچان شەھەرنى تاشلاپ كېتىپ قالغانىكەن، ـــ دېدى خوجا ئەلى باھادىر، ـــ ئوردىدىكى بىر قىسىم بەگلەر، شەھەردىكى ئالىم ـ ئۆلىمالار، باي ـ زەردارلار، يۇرت كاتتىلىرى ئالدىمىزغا چىقىپ شەھەرنىڭ دەرۋازىلىرىنى كەڭرى ئاچتى.

ـــ شەھەرگە تىنچ ـ ئامان قەدەم باستۇق، ـــ دېدى مەخسۇد ئەلى، ـــ ئاۋامنىڭ كۆڭلىنى خاتىرجەم قىلىش ئۈچۈن ئامانلىق جاكارلاتتۇق، ئاندىن خەزىنە، قورال ـ ياراغ ئىسكىلاتى ۋە ئاشلىق ئامبارلىرىنى پېچەتلەتكۈزدۇق. سەرۋاز ـ لەشكەرلەرگە قاتتىق ھېزى بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئاۋامنى بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىشىنىڭ ئالدىنى ئالدۇق. يارکەنت شەھىرى ھازىر تولىمۇ خاتىرجەم.

ـــ مانا بۇلار، ـــ دېدى خوجا ئەلى باھادىر تېخىچە قول باغلاشقىنىچە ئۆرە تۇرغان بىر توپ كىشىلەرنى كۆرسىتىپ، ـــ بىر قىسىم يۇرت بەگلىرى بىلەن شەھەردىكى باي ـ زەردارلار، ئالىم ـ ئۆلىمالار ئالىيلىرىنىڭ قوبۇل قىلىشلىرىنى ئارزۇ قىلىدۇ.

ئۇلار دەرھال تىزلىنىپ سەئىدخانغا ھۆرمەت بىلدۈردى.

ـ ئىجازەت! ـ دېدى سەئىدخان ئۇلارنىڭ سالامىنى ئېلىپ، ـ بۇگۈنچە مۇشۇنداقلا كۆرۈشۈپ تۇرايلى. ھەربىرلىرى بىلەن باشقا بىر كۈنى مۇلاقاتتا بولىمەن.

ـ خان ئالىيلىرىنىڭ ئىلتىپاتىغا تەشەككۈر!

سەئىدخان ئىككى سەركەردىسىگە يۈزلىنىپ سورىدى:

ـ مىرزا ئاباباكرى بىلەن جاھانگىر مىرزىنىڭ دېرىكىنى قىلىپ باقتىڭلارمۇ؟

ـ مىرزا ئاباباكرى خوتەندىمۇ توختىماي، ئۈدۈل تۇبەتكە قاراپ كېتىۋېتىپتۇ. جاھانگىر مىرزا ئانچە يىراقتا كەتمىگەنىدەك قىلىدۇ. سانجۇ قىشلىقىدا پاناھلىنىۋاتقانلىقى ھەققىدە مەلۇمات بار.

ـ مىرزا ئاباباكرىنىڭ بۇنداق ئاسانلا قېچىپ قۇتۇلۇشىغا يول قويساق بولمايدۇ، ـ دېدى سەئىدخان، ـ ئۇنى نەدىن بولمىسۇن قوغلاپ تۇتۇش كېرەك، ـ ئۇ بىر دەقىقە تۇرۇۋېلىپ سەركەردىلىرىگە قاراپ بىر نەچچە سەركەردىنىڭ ئىسمىنى ئاتىدى، ـ مىرزا ئەلى تاغايى، قارا قۇلاق مىرزا، نەزەر مىرزا، قەمبەر مىرزا، بەگ قۇلى مەكرىت!

ئىسمى ئاتالغان سەركەردىلەر شاھ سۇپىنىڭ ئالدىغا كېلىپ قول باغلىدى.

ـ ھەر بىرىڭلار بەش يۈزدىن لەشكەرگە باش بولۇپ، مىرزا ئاباباكرىنى قوغلاڭلار. ئۇنى كىم ئاۋۋال تۇتسا، بىرىنچى تۆھپە شۇنىڭ بولىدۇ.

ـ پەرمانبەردارمىز! ـ دېدى ئۇلار.

ـ مىرزا دائىم ئەلى، بەگ مۇھەممەدا! ـ دېدى سەئىدخان، ـ ئىككىڭلار خاس نۆكەرلىرىڭلارنىڭ سىرتىدا بەش يۈز لەشكەر ئېلىپ، ئۈدۈل خوتەنگە بېرىپ ئول ۋىلايەتىنىڭ ھۆكۈمەت ئىشلىرىنى ئۆتكۈزۈۋېلىڭلار. قارشىلىق كۆرسەتكەنلەرگە رەھىم ـ شەپقەت قىلماڭلار!

ـــ پەرمانبەردارمىزا ـــ دېدى ئىككى سەركەردە.

ـــ جايىڭلارغا بېرىپ ئولتۇرۇڭلار، ـــ دېدى سەئىدخان، ـــ ئاۋۇال تاغام، ئاندىن كالام دەپتىكەن، غىزادىن كېيىن ئاتلانغايسىلەر.

خوجا ئەلى باھادىرنىڭ قول ئىشارىتى بىلەن يۈزلىگەن چەۋدەس يىگىتلەر تاۋاق ـ تاۋاقلارغا ئۈسۈلغان تۇرلۇك نازۇ نېمەتلەرنى داستىخانغا توشۇشقا باشلىدى.

ـــ بۇ قىشلاقتىكى رەئىيەتكىمۇ داستىخان ھازىرلاندىمۇ؟ ـــ سورىدى سەئىدخان.

ـــ ئۇلارغا لەشكەرلەرنىڭ ئاياغ تەرىپىدىن داستىخان ھازىرلىدۇق، ـــ دېدى خوجا ئەلى باھادىر.

ـــ ئوبدان قىلىپسىلەر، ـــ دېدى سەئىدخان، ـــ قەشقەرگە قەدەم قويغاندىن بېرى شۇنى ھېس قىلىۋاتىمەنكى، رەئىيەتنىڭ ھال ـ كۈنى تولىمۇ خاراب ئىكەن. بىز ئەڭ ئاۋۇال ئۇلارنىڭ ئاچ ـ توقلۇقىنى ئويلىشىمىز كېرەك. ئاۋام باي بولمىسا، سەلتەنەت روناق تاپمايدۇ.

ـــ ھەممەت قىلدىلا ئالىيلىرى، ـــ دېدى ئىلىيازبېك قۇشچى، ـــ پازىللار بىر سائەت ئەدلى[1] قىلماقنىڭ ساۋابى ئاتمىش يىللىق نەپلى قىلغان تائەت ـ ئىبادەتنىڭ ياكى ئاتمىش ھەجنىڭ ساۋابىدىن ئارتۇق دەيدۇ. چۈنكى ھەجنىڭ نەتىجە ـ ساۋابى ھەج قىلغۇچىدىن باشقا كىشىلەرگە بولمايدۇ، ئەدلى ـ ئادالەتنىڭ نەتىجىسىدىن پۈتكۈل ئاۋام بەھرىمەن بولىدۇ.

ئۇستازىنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ سەئىدخان يېقىملىق كۈلۈمسىرىدى. ئۇنىڭ قول ئۇزىتىشى بىلەن باشقىلارمۇ داستىخانغا قول ئۇزاتتى.

ـــ بۇگۈن كەچ بولۇپ قالدى، ـــ دېدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا غىزادىن كېيىن سەئىدخانغا قاراپ، ـــ ئاتا ـ بابىلار ئىشىنىڭ بېشى سەھەردىن دەپتىكەن. ئالىيلىرى بۈگۈن مۇشۇ يەردە

① ئەدلى ـــ ئادالەت.

كەچلەپ، ئاللاھ خالىسا ئەتە تاڭ سەھەردە شەھەرگە كىرىپ تەختە ئولتۇرسىلا، ئىشلار تېخىمۇ خەيرلىك بولغۇسىدۇر.

ـــ ئۇلۇسبېگى جانابلىرىنىڭ مەسلىھەتى ئورۇنلۇق، ـــ دېدى ئايازبېك قۇشچى بارماقلىرىدىكى ماي يۇقىنى ئاپئاق ساقىلىغا سۈركەپ تۇرۇپ، ـــ ھەر ئىشنىڭ ۋاقتى ـ سائىتى بار. ۋاقتى ـ سائىتى بىلەن بەجا قىلىنغان ئىشلار خەيرلىك بولىدۇ. خانىمىزنىڭ ياش قۇرامىمۇ بەئەينى سۇبھىدە كۆتۈرۈلگەن قۇياشقا مىسالىدۇر. تەختتە بەرقارار بولمىقى ئول خەيرلىك سائەتكە توغرىلانغىنى سەلتەنەت ئىشلىرىنىڭ گۈلى گۈلىگە كەلگىنىگە ئوخشاشتۇر.

سەئىدخان ئىككى مۆتىۋەر ئەمىرىنىڭ مەسلىھەتىنى قوبۇل قىلدى.

※ ※ ※

بۇگۈن سەئىدخان بامدات نامىزىنى سەركەردە ـ لەشكەرلىرى بىلەن بىللە ئوقۇۋالغاندىن كېيىن ئالدىراپ ناشتا قىلىپ، يارىكەنت شەھىرىگە قاراپ يولغا چىقتى.

شەھەر ئاھالىسى ئۇنى قارشى ئېلىش ئۈچۈن ئالىلىقاچان كوچا ـ رەستىلەرنى سۈپۈرۈپ، سۇ چېچىپ تازىلاپ يولىنىڭ ئىكىكى تەرىپىگە تىزىلىپ تۇرۇشقانىدى. ئۇلار سەئىدخان ئۈدۈلىغا كېلىشى ھامان قوللىرىنى كۆكرىكىگە ئالغىنىچە: «ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، خان ئالىيلىرىنىڭ پايە ـ قەدەملىرىگە مۇبارەك بولغاي!» دەپ ۋارقىرىشاتتى. سەئىدخانمۇ ئېتىنى يەڭگىل يورغىغا قويۇپ بېرىپ، قولىنى كۆكسىگە ئالغىنىچە: «ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام!» دەپ سالامنى ئىلىك ئالاتتى. ئۇ ئەنە ئاشۇ يوسۇندا ئوردىغا كىردى. سەييىد مۇھەممەد مىرزا قاتارلىق ئەمىر ـ سەركەردىلەر تۇرك ـ موغۇل يوسۇنى بويىچە سەئىدخاننى ئاق كىگىزگە ئولتۇرغۇزۇپ شاھنىشىنغا ئەكىردى.

بۇ، مىلادىيە 1514 ـ يىل 9 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنى ئىدى.

※ ※ ※

بۇگۈنكى ئەتىگەنلىك قوبۇلدىن كېيىن، سەئىدخان باشقا ئەمىرلەرنى قايتۇرۇۋېتىپ، سەييىد مۇھەممەد مىرزىنى ئېلىپ قالدى.

ـــ جانابلىرىنى بىر ئىشقا بۇيرۇماقچىمەن، ـــ دېدى ئۇ.

ـــ كەمىنىلىرى جانابى خانىمزىنىڭ ئاتقان ئوقىدۇرمەن، ـــ دېدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا.

ـــ بۇ ئىشقا بۇيرۇشقا سىلىدىنمۇ مۇۋاپىق ئادەمنى دېتلەيالمىدىم. بۇگۈنلا سانجۇ قىشلىقىغا بېرىپ، قېرىنداشلىرىنىڭ ئوغلى بولمىش جاھانگىر مىرزىنى ئېلىپ كەلسىلە.

ـــ باش ئۈستىگە!

سەييىد مۇھەممەد مىرزا خاس نۆكەرلىرىنى ئېلىپ سانجۇغا قاراپ يولغا چىقتى.

«خان ئالىيلىرى مەندىن باشقا ئادەمنى ئەۋەتسە، جاھانگىر مىرزىنىڭ كۆڭۈل توختىتالماي ياركەنتكە كېلىشكە ئۇنىماسلىقىدىن ئەنسىرىگەن گەپ. ئۇنى خان ئالىيلىرىنىڭ دەرگاھىغا كېلىشكە قايىل قىلماي قويمايمەن...»

سەييىد مۇھەممەد مىرزا ئۇچ ھەپتە ئۆتكەندە جاھانگىر مىرزىنى سانجۇدىن باشلاپ كەلدى. سەئىدخان ئۇنىڭغا تېگىشلىك ئىززەت كۆرسىتىپ ئەمىرلىرى قاتارىدىن ئورۇن بەردى.

※ ※ ※

سەئىدخان قان يۇقى خۇرجۇندىكى كاللىغا نەپرەت بىلەن قاراپ قويۇپ، مىرزا ئەلى تاغايىدىن سورىدى:

ـــ ئۇنى تىرىك تۇتۇپ ئېلىپ كېلىڭلار دېگەنىدىمغۇ؟

مىرزا ئەلى تاغايى قول باغلاپ تۇرۇپ جاۋاب بەردى:

ـــ بىز قاراڭغۇ تاغقا يېتىپ بېرىپ، مىرزا ئابابەكرىنى

قورشۇالغاندا كەچ بولۇپ كەتكەنىدى. ئۇنىڭ قورشاۋنى يېرىپ قېچىپ كېتەلمەيدىغانلىقىغا كۆزىمىز يەتكەنلىكى ئۈچۈن، جەڭنى ئەتىگە قالدۇرغانىدۇق. ناھايىتى ئەپسۇسكى، مىرزا ئاببابەكرىنىڭ نۆكەرلىرى تۆھپە كۆرسىتىپ ئىنئام ئېلىش تەمەسىدە، كېچىدە قاتتىق ئۇيقۇغا كەتكەن مىرزا ئاببابەكرىنى ئۆلتۈرۈپ كاللىسىنى كېسىۋاپتۇ، شۇنىڭ بىلەن تىرىك تۇتالماي قالدۇق.

ھەئە، قاراڭغۇ تاغدا مال ـ دۇنيا يۇكلەنگەن قېچىر ـ تۆگە ـ لىرىنى ئېلىپ مېڭىشقا كۆزى يەتمىگەن مىرزا ئاببابەكرى ئالتۇن ـ كۈمۈشلەرنى دەريانىڭ تۆكتۈرۈپ، ئېسىل رەخت، ئۇنچە ـ مەرۋا ـ يىتلارغا ئوت قويۇۋەتكەنىدى. شۇنداقتىمۇ ئۇنىڭغا جېنىنى ساقلاپ قېلىش نېسىپ بولماي، ئىشەنچلىك نۆكەرلىرىنىڭ قولىدا بەـ ئىزىزىتانە ئۆلتۈرۈلگەنىدى.

ـــ ئول قانخورنىڭ شۇ يەردە ئۆلتۈرۈلگىنىمۇ ياخشى بوپ ـ تۇ، ـــ دېدى سەئىدخان، ـــ قۇدرەتلىك تەڭرىم قىلىچىمنىڭ ئول مەلئۇننىڭ پاسىق قېنىدا بۇلغىنىشىنى خالىمىغان ئوخشايدۇ. ئا ـ دىلىنىڭ ئۆلۈپ كېتىشى ياخشىلارغا ئۆلۈم، يامانلارغا ھاياتلىقتۇر، ئەمما زالىمنىڭ ئۆلۈمى بولسا يامانلارغا ئۆلۈم، ياخشىلارغا ھاياتـ لىقتۇر. ئۇنىڭ كاللىسىنى ئېلىپ چىقىپ شەھەرنىڭ دەرۋازىلىـ رىغا نۆۋەت بىلەن ئېسىپ قويۇڭلار. ئۇنىڭدىن زۇلۇم كۆرگەن ئاۋام بۇ قانخور ھۇججاجنىڭ كۆلپىتىدىن قۇتۇلغىنىغا ئىشىنىپ خاتىرجەم بولسۇن.

سەئىدخان نۆكەرلىرى كۆتۈرۈپ چىقىپ كېتىپ بارغان خۇرجۇنغا ئاخىرقى قېتىم نەزەر تاشلىدى. شۇ ھامان كۆز ئالدىـ دىن ئاشۇ رەھىمسىز قانخورنىڭ زۇلمىدا ئۆلۈپ كەتكەن كۆيۈمچان مومىسى شاھ بېگىم، ھاممىسى مېھرىنىگار خېنىم... قاتارلىق ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرى لىپ قىلىپ ئۆتتى. ئۇلار ئۇنىڭغا مىرزا ئا ـ بابەكرىدىن كۆرگەن زۇلۇم ـ خورلۇقلىرىنى، دەرد ـ ھەسرەتلىـ رىنى تۆكۈۋاتاتتى...

※ ※ ※

سەئىدخاننىڭ تەختتە ئولتۇرغىنىغا ھايت ـ ھۇيت دېگۈچە يېرىم يىل بولۇپ قالغانىدى. يارىكەنت شەھىرىگە ئاللىقاچان باـ ھارنىڭ شەپىسى كېلىشكە باشلىغانىدى.

تەختتە ئولتۇرغاندىن بېرى، سەلتەنەت ئىشلىرىنى تەرتىپكە سېلىش، مۇبارەكلەپ كەلگەن يۇرت بەگلىرىنى قوبۇل قىلىش، مىرزا ئابابەكرى دەريانا تاشلىۋەتكەن مال ـ دۇنيالارنى سۈزدۈـ رۈش، تويۇنباشىدا قېلىپ قالغان ئانىسى، ئايالى، ئوغلى قاتارلىق ئائىلە تاۋابىئاتلىرىنى ئەكەلدۈرۈش ئىشلىرى بىلەن خېلىلا ئالـ دىراش يۈرگەن سەئىدخان يېقىنقى ئىككى ھەپتىدىن بېرى سەيـ يىد مۇھەممەد مىرزا، ئايازبېك قۇشچى قاتارلىق مۆھتەرەم ئەمـ لەر بىلەن مەسلىھەتلىشىپ قىلغان قارارىنى بۇگۈن ئەتىگەنلىك قوبۇلدىن كېيىن رەسمىي جاكارلىدى. ھەئە، سەييىد مۇھەممەد مىرزا قاتارلىق ئون پېشقەدەم ئەمىرگە تۆرە بەگلىك ئۇنۋانى بېـ رىپ بىردىن تۇغ ئىنئام قىلدى. ئايازبېك قۇشچى قاتارلىق ئالتە نەپەر ئۆلىماغا ساھىب تەدبىرلىك ئۇنۋانى بېرىپ، خانلىق مەدرىـ سەنى قۇرۇپ چىقىش ئىشىنى تاپشۇردى. قالغان سەركەردىلەرگە باھادىرلىق، پەھلىۋانلىق ئۇنۋانى بەردى. سەرۋاز ـ لەشكەرلەرگە ئىنئام بەردى.

ـــ يەنە شۇنداق يارلىق جاكارلايمەنكى، ـــ دېدى سەئىدخان جاراڭلىق ئاۋازدا، ـــ تەسەررۇپىمىزدىكى بارلىق رەئىيەت ئون يىلغىچە پادىشاھلىق باج ـ سېلىقتىن خالاس قىلىنغاي، يارلىق يۇرت ـ يۇرتلاردا جاكارلانغاي!

ـــ ئادالەتپاناھىمىز مەرھەمەتلىكتۇر! ـــ دېيىشتى ئەمىرـ لەر.

ـــ ئانھەزرىتىمىزگە ئىككى ئېغىز ئەرزىم بار، ـــ دېدى مىرزا ئەلى تاغايى ئالدىغا بىر قەدەم چىقىپ.

ـــ سۆزلىسىلە، ـــ دېدى سەئىدخان.

ـــ ئەلكۇندىن ئون يىلغىچە پادىشاھلىق باج ـ سېلىق كـە-چۈرۈم قىلىنسا، خەزىنە قۇرۇقدىلىنىپ قالماسمۇ؟ سەلتەنەت ۋە لەشكىرىي خىراجەت خەزىنە بىلەن ئۆرە تۇرىدۇ.

ـــ بۇنى ئوبدان بىلىمەن، ـــ دېدى سەئىدخان مىرزا ئەلى تاغايىنىڭ گېپىنى ياقتۇرمىغان ھالدا.

ـــ دېمەكچىمەنكى، ـــ دېدى مىرزا ئەلى تاغايى مۇددىئاسىنى تەپسىلىي چۈشەندۈرمەكچى بولۇپ، ـــ گەرچە ماڭلايسۆيەنىڭ خېـ-لى كۆپ قىسمىنى تەسەررۇپىمىزغا ئالغان بولساقمۇ، ئەمما تۇرپان تەختگاھىدا ئاغىلىرى مەنسۇرخان باردۇر. ناۋادا ئۇ سىلىنىڭ بـۇ زېمىنغا پاسىبان بولۇشلىرىغا رازى بولماي لەشكەر تارتىپ كېلىپ قالسا، لەشكىرىي خىراجەتتىن قىسلىپ قالىمىز. ئەلكۇنگە كەڭ قوللۇق قىلىش ئەلۋەتتە ئادالەت جۈملىسىدىندۇر. ئەمما، لەشكـە-رىي خىراجەت بولمىسا، ياۋغا تاقابىل تۇرۇش بەسىي مۇشكۈلدۇر.

ـــ مەنسۇرخان ئالىلىرى بىلەن قىبلىگاھىمىزنىڭ ئوتتۇ-رىسىدا ئاداۋەت بارلىقى راست. لېكىن، نېمىلا دېگەنبىلەن ئۇ ئاد-ھەزرىتىمگە ئاتا يوللۇق ئاغا. شۇڭا ئۇنىڭغا دۈشمەنلىك مۇئامـە-لىسىدە بولماي، قېرىنداشلىق مېھرىنى تەكىتلەپ سالام ئەۋەتـ-سەك، قەلبىدىكى ئاداۋەت مۇزلىرى ئېرىپ، قېرىنداشلىق ئوتى قايتىدىن يېنىشى مۇمكىن، ـــ دېدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا، ـــ بۇيۇك سەلتەنەتنىڭ بىرلىكى، قۇدرەت تېپىشى ئۇچۇن ئىتتىپاق-لىق ھەممىدىن ئەلادۇر. شۇڭا دۈشمەنلىككە ئەمەس، دوستلۇققا ئاساس سېلىشقا تىرىشايلى.

ـــ باركاللا! ـــ دېدى سەئىدخان خۇشال بولۇپ، ـــ مېنىڭ ئويۇممۇ شۇ، ئۇ مىرزا ھەيدەر كۆرەگانغا قارىدى، ـــ سەن دەرھال ھازىرقى مۇددىئا ئاساسىدا ئاغامغا بىر پارچە مەكتۇپ تەييارلا، ئاندىن بابۇر پادىشاھ ئالىلىرىغىمۇ بىر پارچە مەكتۇپ تەييارلا. مەزمۇنى سالامنامە بولسۇن. ئاغام بابۇر پادىشاھ ئالىلىرى ھازىر نەدىكىن؟ ھىندىستان يۇرۇشى مۇڭەپپەقىيەتلىك بولدىمىكىن؟

ــ ئالدىنقى نۆۋەت ئەۋەتكەن مەكتۇپىدا ھىندىستان يۇرۇشىدىن خەۋەر ئالغانلىقىنى، جەمئىنە دەريادىن ئۆتۈپ، جەنۇب تەرەپكە ئىلگىرىلەپ دېھلىنىڭ شىمالىدىكى پانىپات شەھرىنى ئىشغال قىلغانلىقىنى، دېھلى سۇلتانى ئىبراھىم لۇدى بىلەن ھەل قىلغۇچ جەڭ قىلىشقا تەييارلىنىۋاتقانلىقىنى يېزىپ تىكەن. بەلكىم ئىبراھىم لۇدى بىلەن بولغان جېڭى نۇسرەتلىك بولغاندۇر. تەڭرى ئادالەت ھامىيلىرىغا بىر سەۋەب بىلەن نۇسرەت ئىشكىنى ئېچىپ بېرىدۇ، ــ دېدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا.

ــ ئاغام بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرىنىڭ پەرغانە، ماۋەرائۇننەھر ۋە خۇراسان قاتارلىق ئاتا مىراس زېمىنلىرىدىن ۋاز كېچىپ، ھىندىستانغا يۈرۈش قىلغىنى توغرا بولدى دەپ قارايمەن، ــ دېدى سەئىدخان.

ــ شۇنداق، ــ دېدى ئايازبېك قۇشچى تەستىقلاپ، ــ ھەر كىم تەقدىر بەلگىلەپ بەرگەن يولدىن چەتنىيەلمەيدۇ. ئالىيلىرىنىڭ ئەندىجانىنى تاشلاپ قەشقەرگە كېلىشىمۇ تەڭرىنىڭ ئىرادىسىدۇر. ئاغىلىرى مەنسۇرخان ئالىيلىرىنىڭ قەلبىدە قېرىنداشلىق مېھرى يېلىنجىسا، بۇ ئاتا مىراس زېمىنى ئاسايىشلىققا يۈز ئاچىدۇ.

ــ مەنسۇرخان ئالىيلىرىنىڭ قەلبىدە قېرىنداشلىق مېھرىنى ئويغىتىش تەسكە توختارمىكەن، ــ دېدى مىرزا ئەلى تاغايى، ــ ئالىيلىرى تېخىچە خەۋەرسىز، تۇنۇگۈن بىر شۇم خەۋەر قۇلىقىمغا كىرىپ قالدى.

سەئىدخان ئۇنىڭ كۆزىگە تىكىلىپ قارىدى:

ــ قانداق شۇم خەۋەركەن ئۇ؟

ــ دەللەپ بولۇپ ئاندىن مەلۇم قىلاي دېگەنىدىم، ــ دېدى مىرزا ئەلى تاغايى سۆزىگە سىرلىق تۇس بېرىپ.

سەئىدخان قاپىقىنى تۇردى:

ــ دەۋەرسىلە.

ــ ئاڭلىشىمچە، مەنسۇرخان ئالىيلىرى خانزادە ئىمىن خو-

جا سۇلتاننى قەتلى قىلدۇرۇپتۇدەك.

سەئىدخان بېشىغا بىر قاپاق سوغۇق سۇ قۇيغاندەك شۇركـ
ـنىپ كەتتى. چۈنكى ئىمىن خوجا سۇلتان ئۇنىڭ دادىمۇ بىر، ئا ـ
ـنىمۇ بىر ئىنىسى ئىدى.

ـــ كىمدىن ئاڭلىدىلا؟

مىرزا ئەلى تاغايى دۇدۇقلاپ جاۋاب بەردى:

ـــ سودىگەرلەردىن.

ـــ ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپتىمۇ؟

ـــ باشقىلاردىن ئاڭلاپتۇ، لېكىن بۇ خەۋەر خېلىلا ئىشەنچ ـ
ـلىكتەك قىلىدۇ.

سەئىدخان لام ـ جىم دېمىدى. شۇ تاپتا يۈرىكى تىلغىنىپ كېتىپ باراتتى.

ـــ سەۋرچان بولغايلا ئالىيلىرى، ـــ دېدى سەييىد مۇھەمـ
ـمەد مىرزا، ـــ دەرھال ئايغاقچى ئەۋەتىپ تەھقىقلەپ كۆرەيلى. شاھنىشىننىڭ ئىچىدە ئۇزاق جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈردى. مىرزا ئەلى تاغايى سەييىد مۇھەممەد مىرزىغا يەر تېگىدىن ئاداۋەت بىلەن قاراپ قويۇپ، بېشىنى تونىنىڭ ياقىسىغا كىرپىدەك تىقىۋالغانـ
ـدى.

«ئاغام ئاشۇنداق رەھىمسىزلىك قىلغانمىدۇ ـ ھە، ئىنىم ئىمىن خوجا سۇلتاننى قايسى گۇناھى ئۈچۈن ئۆلۈمگە بۇيرۇغانـ
ـدۇ؟ ھەئە، ھەرقانداق بىر ئىشنىڭ سەۋەبى بار. سەييىد مۇھەممەد مىرزا راست دەيدۇ. سەۋرچان بولۇشۇم، ئالدىراپ ئىپادە بىلدۈر ـ
ـمەسلىكىم كېرەك. بولمىسا سۇخەنچىلەر بىرنى ئون، ئوننى يۈز قىلىپ ئاغامنىڭ دەرگاھىغا يەتكۈزىدۇ. ئاۋۋال ئۇنىڭ بىلەن ئارد ـ
ـمىزدا ئېتىلىپ قالغان يوللارنى ئاچاي، سۆھبەتكە شارائىت ھا ـ
ـزىرلاي. قالدى ئىشلارنىڭ سۈرۈشتۈسىنى ھامان قىلىۋالمەن. ئا ـ
ـنام بۇ خەۋەرنى ئاڭلىسا نېمە بولۇپ كېتەر، ئىنىم ئابدۇخېلىلـ
ـخانىنىڭ ئۆلۈمى ئۈچۈنمۇ ھېلىغىچە يىغلاپ يۈرگەنىدى...»

ـــ بۇ خەۋەر ھازىرچە سىر تۇتۇلغاي! ـــ دېدى سەئىدخان

سارايىنىڭ تىمتاسلىقىنى بۇزۇپ، ـــ بولۇپمۇ ۋالىدەمنىڭ قۇلىقىغا يەتمەي تۇرسۇن. سىلى ئاغزىلىرىغا مەھكەم بولسىلا.

ـــ ئەلۋەتتە، ئەلۋەتتە، ـــ دېدى مىرزا ئەلى تاغايى، ـــ مەنمۇ ئىگىچەمنىڭ ئازابلىنىشىنى خالىمايمەن.

مىرزا ئەلى تاغايى ھەرقانداق سورۇندا سەئىدخانىنىڭ ئانىسىنىڭ ئىسمى چىقسىلا «ئىگىچەم» دېگەن سۆزنى ئالايىتەن تىلغا ئېلىشنى ئۇنتۇلۇپ قالمايتتى. بۇ ئارقىلىق ئۆزىنىڭ خانىنىڭ تاغىسى ئىكەنلىكىنى، باشقا ئەمىرلەردىن ئۈستۈن تۇرۇدىغانلىقىنى پەش قىلىۋالاتتى.

ـــ رەئىيەت بىزدىن خورلۇق كۆرمىسۇن، ـــ دېدى سەئىدخان، ـــ بايىقى يارلىق كۈچكە ئىگە. كىمدىكىم يارلىققا خىلاپلىق قىلىپ ئاۋامنى قاقشاتماقچى بولىدىكەن، ھەرقانداق تۆھپىكار بولۇشىدىن قەتئىينەزەر قىلچىلىك ئايىماپ ئولتۇرمايمەن، ـــ ئۇ مىرزا ھەيدەر كۆرەگانغا قارىدى، ـــ سەن ئاغامغا ئەۋەتىدىغان مەكتۇپنى تەييارلاۋەر. خەزىنىدىن ئېسىل سوۋغاتلارنى پىشكەش قىلىپ ئەۋەتەيلى، ـــ ئۇ ئەمىرلەرگە يۈزلەندى، ـــ قوبۇل تامام، جانابى ئەمىرلەرگە ئىجازەت.

ئەمىرلەر دۇررىدە ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ قول باغلاشتى:

ـــ ئادالەتپاناھىمىز ئامان بولغاي!

2003 ـ يىلى 6 ـ ئايىدىن 2009 ـ يىلى 12 ـ ئايغىچە يېزىلدى ۋە قايتا ئىشلەندى. يەكەن.

مەسئۇل مۇھەررىر: قەيسەر قۇربان
مەسئۇل كوررېكتور: ئابلىز ئورخۇن
مۇقاۋا لايىھەلىگۈچى: ئەكبەر سالىھ

ياسىنجان سادىق چوغلان

باھادىر نامە (6)

نەشر قىلغۇچى: مىللەتلەر نەشرىياتى
ئادرېسى: بېيجىڭ شەھىرى خېپىڭلى شىمالىي كوچا 14 ـ قورۇ
پوچتا نومۇرى: 100013
تېلېفون نومۇرى: 64290862 ـ 010
ساتقۇچى: جايلاردىكى شىنخۇا كىتابخانىلىرى
باسقۇچى: مىللەتلەر باسما زاۋۇتى
نەشرى: 2010 ـ يىل 8 ـ ئايدا 1 ـ قېتىم نەشر قىلىندى
بېسىلىشى: 2010 ـ يىل 8 ـ ئايدا بېيجىڭدا 1 ـ قېتىم بېسىلدى
ئۆلچىمى: 880×1230 م م. 32 كەسلەم
باسما تاۋىقى: 16.25
باھاسى: 45.00 يۈەن

ISBN 978-7-105-11010-0/I·2193 (维 315)

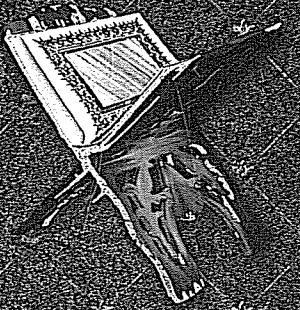
图书在版编目(CIP)数据

诸王传.6：维吾尔文/亚生江·沙地克著.—北京：民族出版社，2010.7
ISBN 978-7-105-11010-0

Ⅰ.①诸… Ⅱ.①亚… Ⅲ.①历史小说—中国—当代—维吾尔语（中国少数民族语言）Ⅳ.①I247.5

中国版本图书馆CIP数据核字(2010)第130106号

责任编辑：开赛尔·库尔班
责任校对：阿布力孜·买买提力
封面设计：艾克拜尔·萨力赫
出版发行：民族出版社　http://www.mzcbs.com
社　　址：北京市和平里北街14号　邮编：100013
电　　话：010-64290862（维文室）
印　　刷：民族印刷厂
版　　次：2010年8月第1版 2010年8月北京第1次印刷
开　　本：880×1230毫米　大32开
印　　张：16.25
定　　价：45.00元
ISBN 978-7-105-11010-0/I·2193（维315）

ISBN 978-7-105-11010-0

9 787105 110100 >

定价：45.00元